

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XLVI

1998

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 1999

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XLVI - 2 - 1998

Hlavný redaktor
Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady
Alexander Ruttkay

Redakčná rada
Václav Furmánek, Milan Hanuliak, Štefan Holčík, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

OBSAH

Alexander Ruttkay	
Šesťdesiat rokov od vzniku Archeologického ústavu na Slovensku	137
Sechzig Jahre seit der Entstehung des Archäologischen Institutes in der Slowakei	139
Rudolf Kujovský	
Počiatky Archeologického ústavu na Slovensku	141
Anfänge des Archäologischen Instituts in der Slowakei	143
Jozef Hromada	
Gravettienske sídliská v Moravanoch nad Váhom	
a ich miesto vo vývoji mladého paleolitu strednej Európy	145
Gravettien sites in Moravany nad Váhom	
and their place in development of the Upper Palaeolithic in central Europe	165
Juraj Pavúk	
Hlavné výsledky výskumu sídliska lengyelskej kultúry v Žlkovciach	169
Substantial research results of the Lengyel-culture site in Žlkovce	185
Stanislav Šiška	
Architektúra neolitickej osady v Šarišských Michalanoch	187
Architektur der neolithischen Ansiedlung in Šarišské Michalany	203
Václav Furmánek - Klára Marková	
Osobitosti sídliska tellového typu vo Včelinciach	205
Besonderheiten einer Siedlung des Tell-Typs in Včelince	224
Ladislav Veliačik - Peter Romsauer	
Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa)	225
Grabungsergebnisse vom Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie (Vorbericht)	249
Eva Hajnalová	
Stavebné drevo na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí	253
Bauholz auf dem Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie	261
Susanne Stegmann-Rajtár	
Spinnen und Weben in Smolence-Molpír. Ein Beitrag zum wirtschaftlichen	
und religiös-kultischen Leben der Bewohner des hallstattzeitlichen „Fürstensitzes“	263
Pradenie a tkanie v Smoleniciach-Molpíre. Príspevok k hospodárskemu	
a nábožensko-kultovému životu obyvateľov „kniežacieho sídla“ doby halštatskej	286
Jozef Bujna	
Reich ausgestattete Brandgräber mit Holzeinbau auf dem Gräberfeld in Malé Kosičky.	
Reflexionen und Hypothesen über die Bestattungssitten der Kelten	289
Bohato vybavené žiarové hroby s drevenou konštrukciou na pohrebisku v Malých Kosičkách.	
Reflexie a hypotézy o pohrebných zvykoch Keltov	308
Milan Hanuliak	
Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia trenčianskeho mikroregiónu	309
Skalka nad Váhom und seine Bedeutung in der Besiedlungsgeschichte der Trenčiner Mikroregion	329
Július Béreš - Marián Uličný	
Výsledky archeologického výskumu v centre Košíc	333
Ergebnisse der archäologischen Grabung im Zentrum der Stadt Košice	350

In memoriam

Za Josefom Poulíkom	353
Za Igorom Hrubcom	356
Zomrel Hans-Jürgen Brachmann	357

Bibliografie

PhDr. Juraj Bárta, CSc.	358
PhDr. Mária Rejholcová	366

Správy

Medzinárodné kolokvium o problémoch rímskoprovinciálneho umeleckého prejavu (<i>Klára Kuzmová</i>)	369
Medzinárodná konferencia „Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945“ (<i>Titus Kolník</i>)	370
11 th Symposium of the International Work Group for Palaeoethnobotany (<i>Peter Barta</i>)	374

Recenzie

Valoch, K.: Le Paléolithique en Tchéquie et en Slovaquie (<i>Lubomíra Kaminská</i>)	378
Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses (<i>Václav Furmánek</i>)	380
Dietz, U. L.: Spätbronze- und früheisenzeitliche Tensen im Nordschwarzmeergebiet und im Nordkaukasus (<i>Susanne Stegmann-Rajtár</i>)	382
Parzinger, H.: Der Goldberg. Die metallzeitliche Besiedlung. Mit Beiträgen von Wolfgang Cysarz, Wolfgang Kimmig und Matthias Knaut (<i>Gertrúda Březinová</i>)	383
Venclová, N.: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3 rd - 2 nd cent. B. C. Chronothèque 2 (<i>Jozef Bujna</i>)	385
Vynokur, I. S.: Sloviansky juvelír Podnistrovia. Za materialamy doslidžen Bernášivskoho komplexu seredyny I tys. n. e. (<i>Tatiana Štefanovičová</i>)	387
Wieviel slawische Burgwälle gibt es denn „im Raum der ukrainischen Vorkarpaten“? Bemerkungen zum Artikel von Orest Korčynsky (<i>Michał Parczewski</i>)	388

Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	391
---	-----

ŠESŤDESIAT ROKOV OD VZNIKU ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU NA SLOVENSKU

ALEXANDER RUTTKAY

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Záujem o intencionálne archeologické odkryvky a poznávanie dávnej minulosti na území Slovenska siaha hlboko do 19. storočia. Úsilie o profesionalizáciu archeológie sa však prejavilo zreteľne až po roku 1918. Jeho vyvrcholením bol v roku 1939 vznik špecializovaného pracoviska - Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu, patriaceho do zväzku Slovenského národného múzea. Tento ústav sa v roku 1942 organizačne osamostatnil ako Štátny archeologický ústav so sídlom v Turčianskom Sv. Martine. V roku 1952 bolo pracovisko na krátky čas vo zväzku Slovenskej akadémie vied a umení a v roku 1953 ho trvale začlenili do novej vedeckej inštitúcie - Slovenskej akadémie vied. Vzápätí sa Archeologický ústav SAV presťahoval do Nitry a usídlil sa v priestoroch hradu.

Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského sa v tom čase posilnilo samostatné štúdium archeológie. Do praxe vstupovali prvé ucelené, profesionálne zdatné generačné vrstvy slovenských archeológov. Začali pôsobiť v múzeách, pamiatkových a iných kultúrnych inštitúciách, ako pedagógovia na vysokých školách, ale najmä v Archeologickom ústave SAV. Vypĺňali novými objavmi biele miesta na mape dávnych dejín. Vďaka tomu sa obraz minulosti Slovenska v porovnaní s dovtedajšími predstavami diametrálne zmenil. Namiesto predchádzajúcich hypotetických predpokladov vystúpili do popredia skutočné fakty v podobe tisícov sídlisk, opevnení, architektur, výrobných objektov, pohrebísk a iných druhov nálezísk evidovaných a skúmaných v teréne. Viaceré z nich sa stali po skončení výskumov kultúrnymi pamäťníkmi, súčasťami životného prostredia moderného človeka. Predmety, ktoré slúžili v slávnostných alebo každodenných okamihoch našim predchodcom, oživila a naplnila novým obsahom expozície múzeí a početné výstavy.

Dejiny ústavu sa odohrávali v rozličných spoločenských, ekonomických a organizačných podmienkach. No postupne, na základe výsledkov v terénnych výskumoch, publikačnej činnosti, aktivít pri organizácii veľkých vedeckých podujatí a rozvoja kontaktov so zahraničím ústav nadobudol medzinárodné renomé. Napríklad od roku

1963 sa podieľal na výstave Veľká Morava, ktorú videli návštevníci v desiatich európskych štátoch. V roku 1966 bol spoluorganizátorom IV. kongresu Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri UNESCO, v roku 1975 organizoval III. kongres Medzinárodnej únie slovanskej a stredovekej archeológie (UIAS). Ústav, resp. jeho reprezentanti sa stali členmi významných medzinárodných organizácií a získali aj ďalšie zahraničné ocenenia.

Po roku 1989 bolo potrebné rýchle a pružne reagovať na nové spoločenské a najmä ekonomické podmienky, ktoré sa odrzkadlili aj v novom, prísnejšom spôsobe financovania vedy, so správnou preferenciou grantového systému. Osobitné mzdové fondy pre archeologických robotníkov a zvýšené prevádzkové náklady spojené s uskutočňovaním terénnych výskumov boli zrušené. Ako jediná možnosť ostali viac-menej len predstihové a záchranné výskumy, financované podľa zákona investormi veľkých stavebných akcií. Úspešná realizácia väčšieho počtu takýchto odkryvkov je okrem iného aj znakom priaznivého vzťahu tangovaných podnikov a výrobného manažmentu ku kultúrnemu dedičstvu.

Výrazne sa tiež zmenili tradičné postupy vo vydávaní vedeckých prác. Autori si museli navykať vo väčšej miere ako predtým na pojmy ako individuálna aktivita, konkurencia, sponzoring a podobne. I v sťažených podmienkach však ústav úspešne zorganizoval v roku 1991 XII. kongres UISPP.

Na prelome rokov 1992-1993 sa prevažná časť kapacít presťahovala do nového areálu SAV na Akademickkej v Nitre ulici. Uskutočnili sa štrukturálne zmeny vo vnútri ústavu a v jeho vedecko-výskumných aktivitách, zodpovedajúce novým podmienkam. Predchádzajúci pokles počtu pracovníkov a prevádzkových prostriedkov sa podarilo sčasti saturovať zlepšením kvalifikačnej skladby a dôrazom na zvyšovanie individuálnej výkonnosti.

Základnou úlohou ústavu aj v súčasnosti by mal byť tematický výskum, vedecká dokumentácia, analýza a teoretické vyhodnotenie vlastných bádateľských výsledkov v európskych kultúrno-historických súvislostiach a ich pružné publiko-

vanie v periodických a neperiodických publikáciách. V rámci vlastnej edičnej činnosti vydáva pracovisko odborné periodiká, vedeckovýskumné výsledky reprezentuje každoročne viacero monografií a zborníkov. Základným časopisom od roku 1952 je Slovenská archeológia, rozposielaná na základe medzinárodných kontaktov početným archeologickým pracoviskám sveta. Ústav sa vo svojej vedeckovýskumnej a odbornej činnosti opiera o širokú medzinárodnú spoluprácu a o interdisciplinárnu kooperáciu so spoločenskovednými, prírodovednými a technickými disciplínami.

Činnosť inštitúcie v slovenských vedeckých a kultúrno-spoločenských podmienkach má však ďalšie dimenzie. S celoslovenskou pôsobnosťou koordinuje prospekciu a evidenciu archeologických nálezísk a ich výskum. Podieľa sa na vysokoškolskej výuke pre študentov archeológie, organizácii ich praxe na terénnych výskumoch a na výbere tém diplomových prác. Je školiacim pracoviskom pre doktorandské štúdium, teda sa vo významnom rozsahu naďalej podieľa na postgraduálnej a vedeckej výchove v archeológii. Spolupracuje s organizáciami pamiatkovej starostlivosti na ochrane evidovaných alebo novozistených archeologických nálezísk. Súčasťou činnosti ústavu je poskytovanie informácií verejnosti v rámci vlastnej publikačnej činnosti a kooperácie s masmédiami, múzeami a ďalšími kultúrnymi inštitúciami. V ústave je sídlo sekretariátu Medzinárodnej únie slovanskej archeológie, Národného komitétu SR pre archeológiu, dvoch vedeckých spoločností pri Slovenskej akadémii vied a celoslovenských odborných komisií. Ústav je koordinácnym pracoviskom viacerých medzinárodných vedeckých projektov.

Archeologický ústav SAV predstavuje veľkú časť kapacít odboru v Slovenskej republike. Jeho postavenie môže priaznivo alebo nepriaznivo ovplyvniť celú slovenskú archeológiu. Nemôže sa preto orientovať len na výberové špecializované témy, ale musí pokryť alebo organizačne zabezpečovať prakticky všetky sféry archeologického bádania týkajúce sa Slovenska, a to od staršej doby kamennej až po včasný novovek a od terénneho výskumu cez dokumentačné a analytické spracovanie až po teoretické zhodnotenie a publikáciu.

V ostatných rokoch sa viacero krokov zameralo na skvalitnenie vedeckovýskumného potenciálu ústavu a na zefektívnenie všetkých okruhov činnosti. Pri vyhľadávaní a evidencii lokalít je to letecká a geofyzikálna prospekcia, resp. jednotný systém centrálnej evidencie archeologických lokalít. Vo financovaní predstihových a záchranných výskumov ide o dôsledné využitie zákonov o povinnostiach investorov a zapojenie regionálnych inštitúcií do terénnych prác. V teoretickej činnosti dominuje úsilie po vzájomnej prepojenosti tém domácich grantov a získavaní prostriedkov v rámci medzinárodných projektov a spoločných publikácií. Rozvinula sa experimentálna archeológia, v spolupráci s odborníkmi prírodných vied sa skúmajú podmienky civilizačného vývoja z hľadiska životného prostredia v dávnomveku. Do archeologickej interpretácie sa implantujú expertízy z oblasti historickej geografie i vlastnej historiografie. V ústave sú možnosti pre zrod ďalších perspektívnych odborov, najmä klasickej a postmedieválnej archeológie.

Možnosť prekonať alebo spomaliť prvky generlačnej krízy, spočívajúcej v poklese záujmu absolventov univerzít o výskumnú prácu najmä z ekonomických dôvodov, vidíme v nových formách synergie medzi pracoviskami základného výskumu a univerzitami. Tomuto zodpovedal napríklad vznik Katedry archeológie na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre s významnou iniciatívou Archeologického ústavu SAV a vytvorenie spoločného pracoviska so súčinnosťou v pedagogickej a vedeckovýskumnej oblasti.

Šesťdesiatročná existencia Archeologického ústavu predstavuje veľa pozitív, no samozrejme tiež veľa „ťažkostí rastu“ a ďalších problémov, ktoré bolo a je potrebné prekonávať. Jubileum ústavu - ktorému v tomto čísle Slovenskej archeológie venujú autori súbor príspevkov s novšími bádateľskými výsledkami - môže byť príležitosťou na letné obhliadnutie sa a tiež na porovnanie dôb a ľudí, ktorí v nich pôsobili. Ide tu snáď aj o príležitosť naznačiť, že ústav vyvíja bona fide úsilie pragmaticky reagovať na potreby a možnosti súčasnosti a zachovať si doteraz nadobudnuté priaznivé postavenie v domácich a zahraničných vedeckých kruhoch i vo vedomí slovenskej verejnosti.

Sechzig Jahre seit der Entstehung des Archäologischen Institutes in der Slowakei

Alexander Ruttkay

Das Interesse an intentionalen archäologischen Freilegungen und am Kennen der einstigen Vergangenheit im Gebiet der Slowakei reicht tief in das 19. Jh. zurück. Das Streben nach Professionalisierung der Archäologie äußerte sich jedoch deutlich erst nach dem J. 1918. Den Höhepunkt bildete im J. 1939 die Entstehung einer spezialisierten Arbeitsstelle - des Staatlichen archäologischen und konservatorischen Institutes, das in den Verband des Slowakischen Nationalmuseums gehörte. Organisatorisch wurde dieses Institut im J. 1942 selbständig als Staatliches archäologisches Institut mit dem Sitz in Turčiansky Sv. Martin. Im J. 1952 war die Arbeitsstelle kurzfristig im Verband der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und Kunst einbezogen, und im J. 1953 wurde es auf die Dauer in die neue wissenschaftliche Institution - in die Slowakische Akademie der Wissenschaften eingegliedert. Unmittelbar darauf übersiedelte das Archäologische Institut der SAW nach Nitra in die Räume der Burg.

Auf der Philosophischen Fakultät der Komenský-Universität verstärkte sich damals das selbständige Studium der Archäologie. In die Praxis traten die ersten geschlossenen, professionell tüchtigen Generationsschichten der Slowakischen Archäologen. Ihre Tätigkeit begann in Museen, in Denkmal- und anderen kulturellen Institutionen, als Pädagogen an Hochschulen, aber namentlich im Archäologischen Institut der SAW. Sie haben mit neuen Entdeckungen die weißen Flecken auf der Karte der vergangenen Geschichte ausgefüllt. Das Bild der Vergangenheit der Slowakei hat sich dank dessen im Vergleich zu den bis dahin bestehenden Vorstellungen diametral verändert. Statt der vorangehenden hypothetischen Voraussetzungen traten tatsächlich Fakta in Form tausender von Siedlungen, Befestigungen, Architekturen, Produktionsobjekten, Gräberfeldern und anderen Gattungen von Fundstellen in den Vordergrund, die evidiert und im Gelände erforscht wurden. Mehrere von ihnen wurden nach Grabungsabschluß zu Kulturdenkmalen und zu Bestandteilen des Lebensmilieus des modernen Menschen. Die Gegenstände, die in feierlichen Anlässen oder im Alltag unseren Vorfahren dienten, belebten die Expositionen der Museen, und zahlreiche Ausstellungen haben sie mit neuem Inhalt ausgefüllt.

Die Geschichte des Institutes spielte sich in verschiedenen gesellschaftlichen ökonomischen und organisatorischen Bedingungen ab. Doch allmählich - auf Grundlage der Ergebnisse von Grabungen, der Publikationstätigkeit, der Aktivitäten bei der Organisation großer wissenschaftlicher Unternehmen und der Entfaltung von Kontakten mit dem Ausland - erlangte das Institut internationalen Ruf. Z. B. seit dem J. 1963 beteiligte es sich an der Ausstellung Velká Morava (Großmähren), die von Besuchern in zehn europäischen Staaten gesehen wurde. Im J. 1966 war es Mitorganisator des IV. Kongresses der Internationalen Union der prähistorischen und protohistorischen Wissenschaften (UISPP) bei der UNESCO, im Jahre

1975 organisierte es den III. Kongreß der Internationalen Union der slawischen und mittelalterlichen Archäologie (UIAS). Das Institut, bzw. seine Repräsentanten, wurden Mitglieder bedeutender internationaler Organisationen und erwarben auch weitere ausländische Anerkennungen.

Nach dem J. 1989 war es notwendig, rasch und schlagfertig auf die neuen gesellschaftlichen und namentlich ökonomischen Bedingungen zu reagieren, die auch in der neuen - strengeren - Finanzierungsart der Wissenschaft zum Niederschlag gekommen sind, mit administrativer Präferenz des Grant-Systems. Besondere Lohnfonds für archäologische Arbeiter und die erhöhten Betriebskosten, verbunden mit der Realisierung von Geländegrabungen, wurden aufgehoben. Als einzige Möglichkeit verblieben mehr oder weniger nur Vorsprungs- und Rettungsgrabungen, die nach dem Gesetz von Investoren großer Bauaktionen finanziert wurden. Die erfolgreiche Realisierung einer größeren Anzahl solcher Freilegungen ist außer anderem auch das Zeichen einer günstigen Beziehung der tangierten Betriebe und des Produktionsmanagements zum Kulturerbe.

Ausgeprägt veränderte sich auch das traditionelle Herantreten in der Herausgabe wissenschaftlicher Arbeiten. Die Autoren mußten sich in größerem Maße als vorher an die Begriffe gewöhnen, wie es die individuelle Aktivität, Konkurrenz, Sponsoring und ähnlich sind. Doch auch in den erschwerten Bedingungen organisierte das Institut erfolgreich im J. 1991 den XII. Kongreß der UISPP.

An der Wende der Jahre 1992-1993 übersiedelte der Großteil der Kapazitäten in das neue Areal der SAW in Nitra in der Straße Akademická ul. Verwirklicht wurden strukturelle Veränderungen im Innern des Institutes und in seinen wissenschaftlichen Forschungsaktivitäten, die den neuen Bedingungen entsprechen. Die vorangehende Senkung der Mitarbeiterzahl und der Betriebsmittel konnte zum Teil durch Verbesserung der Klassifikationszusammensetzung und die Betonung zur Erhöhung der individuellen Leistungsfähigkeit saturiert werden.

Die Hauptaufgabe des Institutes mußte auch in der Gegenwart die thematische Forschung sein, weiters die wissenschaftliche Dokumentation, die Analyse und theoretische Auswertung der eigenen Forschungsergebnisse in europäischen kulturhistorischen Zusammenhängen und ihre Publizierung in periodischen und nichtperiodischen Publikationen. Im Rahmen der eigenen Editionstätigkeit gibt die Arbeitsstelle Fachperiodika heraus, wissenschaftliche Forschungsergebnisse repräsentiert sie alljährlich in mehreren Monographien und Sammelbänden. Die grundlegende Zeitschrift ist seit 1952 „Slovenská archeológia“, die im Rahmen der internationalen Kontakte an zahlreiche archäologische Arbeitsstellen der Welt verschickt wird. Das Institut stützt sich in seiner wissenschaftlichen Forschungs- und Fachtätigkeit auf eine reiche internationale Zusammenarbeit und auf eine interdisziplinäre Koopera-

tion mit sozialwissenschaftlichen, naturwissenschaftlichen und technischen Disziplinen.

Die Tätigkeit des Institutes weist jedoch in den slowakischen wissenschaftlichen und kulturgesellschaftlichen Bedingungen weitere Dimensionen auf. Mit ganzslowakischer Wirksamkeit koordiniert es die Prospektion und Evidenz der archäologischen Fundstellen und deren Erforschung. Es beteiligt sich am Hochschulunterricht für Studenten der Archäologie, an der Organisation ihrer Praxis bei Geländegrabungen und an der Themenwahl der Diplomarbeiten. Es ist eine Schulungsarbeitsstelle für das Doktorandenstudium und beteiligt sich somit weiterhin am bedeutsamen Umfang der postgradualen und wissenschaftlichen Erziehung in der Archäologie. Es ist Mitarbeiter von Organisationen der Denkmalpflege und des Schutzes der evidierten oder neufestgestellten archäologischen Fundstellen. Ein Bestandteil der Tätigkeit ist die Informierung der Öffentlichkeit im Rahmen der eigenen Publikationstätigkeit und Kooperation mit Massenmedien, Museen und weiteren Kulturinstitutionen. Im Institut befindet sich der Sitz des Sekretariats der Internationalen Union der slawischen Archäologie, des Nationalkomitees der SR für Archäologie, zweier wissenschaftlicher Gesellschaften bei der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und ganzslowakischer Fachkommissionen. Das Institut ist eine Koordinationsarbeitsstelle mehrerer internationaler wissenschaftlicher Projekte.

Das Archäologische Institut der SAW repräsentiert einen großen Teil von Fachkapazitäten in der Slowakischen Republik. Seine Stellung kann günstig oder ungünstig die ganze slowakische Archäologie beeinflussen. Es darf sich daher nicht bloß auf ausgewählte spezialisierte Themen orientieren, sondern muß praktisch alle Sphären der archäologischen Forschung, die die Slowakei betreffen, bedecken oder organisatorisch sichern, und zwar von der älteren Steinzeit bis in die frühe Neuzeit und von der Geländeforschung über Dokumentations- und analytische Bearbeitungen bis zur theoretischen Bewertung und Publikation.

In den letzten Jahren richteten sich mehrere Schritte zur Qualifizierung des wissenschaftlichen Forschungspotentials des Institutes und zur Effektivierung aller Tätigkeitsbereiche. Beim Suchen und bei der Evidenz von Lokalitäten ist es die Luftbild- und geophysikalische Prospektion, bzw. ein einheitliches System der zentralen Evidenz archäologischer Lokalitäten. In der Finanzierung der Vorsprungs- und Rettungsgrabungen handelt es sich

um eine konsequente Ausnützung der Gesetze über die Pflichten der Investoren und um eine Einbeziehung der regionalen Institutionen in die Geländearbeit. In der theoretischen Tätigkeit dominiert das Streben nach einer gegenseitigen Verbindung der Themen der heimischen Granten und nach Gewinnung von Mitteln im Rahmen der internationalen Projekte und gemeinsamen Publikationen. Es entfaltet sich die experimentelle Archäologie, in der Zusammenarbeit mit Fachleuten der Naturwissenschaften forscht man nach den Bedingungen der zivilisatorischen Entwicklung vom Gesichtspunkt des Umweltmilieus in der Urzeit. In die archäologische Interpretation implantiert man Expertisen aus dem Bereich der historischen Geographie und auch der eigentlichen Historiographie. Im Institut bestehen Möglichkeiten für die Entstehung weiterer perspektiver Fachgebiete, namentlich der klassischen und postmediävalen Archäologie.

Eine Möglichkeit, die Elemente der Generationskrise zu bewältigen oder zu verlangsamen, die in der Senkung des Interesses der Universitätsabsolventen an der Forschungsarbeit namentlich aus ökonomischen Gründen beruht, erblicken wir in neuen Formen der Zusammenarbeit zwischen den Arbeitsstellen der grundlegenden Forschung und den Universitäten. Dem entsprach z. B. die Entstehung eines neuen Lehrstuhls der Archäologie an der Universität Konstantin des Philosophen in Nitra mit bedeutender Initiative des Archäologischen Institutes der SAW und die Schaffung einer gemeinsamen Arbeitsstelle mit der Zusammenarbeit im pädagogischen und wissenschaftlichen Forschungsbereich.

Die sechzigjährige Existenz des Archäologischen Institutes stellt viel Bejahendes-Positives dar, doch selbstverständlich auch viele „Schwierigkeiten des Wachstums“ und weiterer Probleme, die existierten und notwendig bewältigt werden müssen. Das Jubiläum des Institutes - welchem in dieser Nummer der Zeitschrift *Slovenská archeológia* die Autoren eine Kollektion von Beiträgen mit neueren Forschungsergebnissen widmen - kann eine Gelegenheit für einen flüchtigen Rückblick sein und ebenfalls für einen Vergleich der Epochen und Menschen, die in ihnen wirkten. Es handelt sich hier - vielleicht auch um die Gelegenheit anzudeuten, daß das Institut bone fide das Streben entfaltet, auf die Notwendigkeit und Möglichkeiten der Gegenwart pragmatisch zu reagieren und die bisher erlangte günstige Stellung in den heimischen und ausländischen wissenschaftlichen Kreisen wie auch im Bewußtsein der slowakischen Öffentlichkeit beizubehalten.

Übersetzt von Berta Niebuřová

POČIATKY ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU NA SLOVENSKU

RUDOLF KUJOVSKÝ

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The author describes the process that led to formation of professional archaeological institution in Slovakia. He gives more detailed circumstances of establishment of the State Archaeological Institute in March, 1, 1939, and first years of its existence. The contribution ends with integration of the Archaeological Institute into the Slovak Academy of Sciences in 1953.

V roku 1999 oslávia významné jubileum slovenskí archeológovia a nadšenci, ktorí vyhľadávajú a zachraňujú pamiatky našej dávnej minulosti. Po dlhoročnej snahe vznikol pred šesťdesiatimi rokmi na Slovensku špecializovaný ústav zaoberajúci sa výskumom archeologických pamiatok - objavovaním, získavaním, skúmaním a hodnotením dokladov odhaľujúcich život počas najstaršej a najdlhšej etapy ľudských dejín na našom území. Jeho vznik bol vyústením dlhej a zložitej etapy vývoja archeológie na Slovensku. Archeologické pamiatky, či už predmety alebo lokality, boli u nás už dávno predtým predmetom záujmu vzdelancov, rôznych spolkov, učených spoločností a od 19. storočia aj múzeí na Slovensku.

Priekopníckym počínom aj z hľadiska budúcnosti sa v tomto smere ukázalo založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) dňa 24. apríla 1893. Táto celonárodná a národnobuditeľská ustanovizeň vznikla vďaka úsiliu mnohých národovcov, ale predovšetkým neúnavného Andreja Kmeťa. Muzeálna slovenská spoločnosť mala široký záber a v týchto, pre slovenský národ ťažkých časoch nahrádzala aj činnosť od roku 1875 zakázanú Matice slovenskej (obnovenej až v roku 1919). Čoraz viac sa však pociťovala potreba profesionalizácie archeologickej činnosti. V období Rakúsko-Uhorska nebolo nič podobné vôbec možné z politických dôvodov. Naopak, najcennejšie a najkrajšie archeologické nálezy, prípadne celé zbierky sa odvážali zo Slovenska do múzeí vo Viedni a v Budapešti.

Rozhodujúca zmena nastala po vzniku ČSR v roku 1918. Národné oslobodenie Slovákov sa prejavilo aj v dovtedy nebyvalom kultúrnom rozvoji slovenského národa. V priebehu jedného až dvoch desaťročí ukončili štúdium desiatky talentovaných Slovákov. To sa, prirodzene, prejavilo tiež na rozmachu, aj keď v podstate relatívnom, archeologického bádania. Jeho centrom sa stalo Slovenské národné múzeum v Martine (SNM) ako organizačná súčasť MSS. Veľmi dôležitú úlo-

hu zohral už v počiatkoch tohto vývoja Čech Jan Eisner. V rokoch 1919-1920 pôsobil tento mladý absolvent (žiak prof. Niederleho) na poste profesora reálneho Gymnázia v Martine. Nadviazal kontakty so Slovenským národným múzeom a začal spracovávať rozsiahlu archeologickú zbierku, ktorú múzeum spravovalo. Boli to nálezy, ktoré sa našli na Slovensku v predchádzajúcich desaťročiach a mnoho slovenských národovcov ich múzeu darovalo. Tvoria základ Eisnerovej práce „Slovensko v pravéku“, vydané v roku 1933 v Bratislave. V rokoch 1929-1933 pôsobil v Slovenskom národnom múzeu v Martine ďalší z priekopníkov slovenskej archeológie Vojtech Budaváry (V. Budinský-Krička) ako vôbec prvý slovenský profesionálny archeológ na Slovensku. V tejto dobe sa realizovalo niekoľko archeologických výskumov a V. Budaváry začal múzejne spracovávať bohatú zbierku SNM.

Mimoriadne dôležitý pre vznik budúceho archeologického ústavu, ako ukázal ďalší vývoj, bol nástup Jána Geryka na post tajomníka MSS a správcu SNM v roku 1927. V jeho osobe sa do funkcie dostal vzdelaný a nadšený slovenský národovec. Vzhľadom na rozsiahle archeologické zbierky v depozitároch SNM a potrebu profesionálneho archeologického výskumu na Slovensku sa J. Geryk snažil o založenie samostatného archeologického ústavu. Neúnavne písal na príslušné štátne úrady a zároveň bol v písomnom styku s V. Budavárom, ktorý od roku 1933 pracoval v Prahe, v tamojšom Československom štátnom archeologickom ústave. Ako vyplýva z ich súkromnej korešpondencie, J. Geryk neustále vyzýval V. Budaváryho k návratu na Slovensko, pre ktoré, podľa jeho názoru, mohol viac urobiť v Martine ako v Prahe.

Úspech sa nakoniec dostavil. Podnetom sa okrem iného stala žiadosť o zriadenie Štátneho archeologického ústavu pri Slovenskom národnom múzeu v Martine (SNM bolo súčasťou MSS po všetky uvádzané roky), ktorú dňa 24. októbra

1938 poslalo kuratórium SNM na Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny. Vyvrcholením dlhoročného úsilia mnohých, ale predovšetkým J. Geryka, bol výnos č. 1562/39 z 1. marca 1939, ktorým vtedajší minister školstva a národnej osvety J. Sivák zriadil pri SNM v Turčianskom Svätom Martine Štátny archeologický a konzervátorský ústav (ŠAKÚ). Zároveň v ten istý deň podpísal minister menovací dekrét prvého riaditeľa tohto ústavu - Dr. Vojtecha Budaváryho (výnos č. 1563/39).

Rozhodnutie V. Budaváryho vrátil sa na Slovensko zjednodušilo rozhodnutie Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe zo dňa 21. januára 1939, ktorým ho vyradilo zo služby v Štátnom archeologickom ústave v Prahe. Okrem funkcie riaditeľa ŠAKÚ pri SNM v Martine sa V. Budaváry stal pedagógom Slovenskej univerzity (dnes Univerzita J. A. Komenského) v Bratislave a prebral na seba aj povinnosti kustóda archeologickej zbierky SNM v Martine.

V rámci svojej pedagogickej činnosti v Bratislave bol Dr. Budaváry (vtedy už pod menom Vojtech Budinský-Krička) dňa 23. októbra 1944 menovaný vtedajším prezidentom Slovenskej republiky Jozefom Tisom za riadneho profesora prehistorickej archeológie na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Takéto menovanie obdržal Dr. Budinský-Krička ešte raz, a to dňa 18. decembra 1945 z Predsedníctva Slovenskej národnej rady, s účinnosťou od 1. júla 1945. Po celý ten čas bol aj riaditeľom Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu. Snažil sa organizačne ústav osamostatniť a v tomto smere bol úspešný. Vtedajšie Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej republiky dekrétom č. 16 897/42 zriadilo dňa 8. mája 1942 organizačne samostatný Štátny archeologický ústav v Turčianskom Sv. Martine. Jeho riaditeľom bol naďalej V. Budinský-Krička, v tom čase tiež mimoriadny profesor Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave.

Na tomto mieste nášho prehľadu by snáď bolo vhodné menšie odbočenie. Svojho času bola medzi slovenskými archeológmi diskusia, ktorý rok (1939 alebo 1942) možno považovať za rok vzniku Archeologického ústavu. Pri riešení tohto problému si treba uvedomiť vtedajšie formálne postavenie Slovenského národného múzea v Martine. Organizačne bolo stále súčasťou Muzeálnej slovenskej spoločnosti, teda bolo spolko- vým múzeom. Tento stav mal historické opodstatnenie. V roku 1875 bolo spolu s Maticou slovenskou likvidované aj Matičné múzeum a jeho zbierky (dary mnohých národovcov) boli zhabané. Preto sa pri založení Muzeálnej slovenskej

spoločnosti dôsledne dbalo na jej spolkový, teda súkromný charakter, aby sa podobnému osudu predišlo. Spolkový charakter malo teda aj Slovenské národné múzeum ako súčasť MSS, a to až do konca roku 1948, čo spôsobovalo napríklad isté problémy pri financovaní jeho činnosti. Až zákon Slovenskej národnej rady č. 12 zo dňa 18. decembra 1948 rozhodol o jeho poštátňení s účinnosťou od 1. januára 1949. Slovenské národné múzeum, ako ho viac-menej poznáme dnes, bolo zriadené v roku 1961 zákonom Slovenskej národnej rady č. 109/61. Týmto zákonom sa zlúčili dve dovtedy samostatné múzeá - Slovenské múzeum v Bratislave a Slovenské národné múzeum v Martine. V ďalších desaťročiach sa potom organizačné centrum slovenského múzejníctva presunulo do Bratislavy. V roku 1939 však bola situácia iná. Pri vtedajšom spolkovom múzeu bol zriadený Štátny archeologický a konzervátorský ústav. Dôvody takéhoto riešenia mohli byť viaceré. Napríklad doslovné prebratie formulácie z už spomínanej žiadosti kuratória SNM z 24. októbra 1938 o zriadenie tejto inštitúcie na Slovensku, personálne predpoklady na organizačné zabezpečenie jej činnosti v rámci SNM v Martine a pod. Rozhodujúca je však skutočnosť, že 1. marca 1939 bol na Slovensku zriadený Štátny archeologický a konzervátorský ústav.

Od roku 1942 sa stal, už ako Štátny archeologický ústav, organizačne samostatným pracoviskom, a to aj po zriadení Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU v r. 1942-1943). Keďže organizačne už nijako nesúvisel s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou, teda ani so SNM, zmenilo sa v nasledujúcich rokoch aj jeho sídlo. V priebehu roka 1950 sa ústav presťahoval z novej budovy SNM (terajšia budova Etnografického múzea SNM) do bývalého Kaštieľa T. G. Masaryka v Bystrici pri Martine.

Prof. V. Budinský-Krička bol v roku 1951 prinútený vzdať sa postu riaditeľa Štátneho archeologického ústavu. Po rokoch osobných tragických skúseností (bol vo väzení ako protištátny živel) sa do ústavu vrátil ako vedecký pracovník až v roku 1954. Dovtedy ústav prekonal ďalší organizačný zlom vo svojej histórii.

Po odchode prof. Budinského-Kričku bol v roku 1951 poverený vedením ústavu Dr. Ján Dekan (vedecký pracovník Matice slovenskej, neskôr riaditeľ Historického ústavu SAVU atď.). Túto funkciu zastával až do 1. júna 1953. V tom období sa začalo pripravovať premiestnenie Štátneho archeologického ústavu z Bystrice do Nitry. V Nitre, po krátkom prechodnom období (ústav vtedy dočasne sídlil v školskom zariadení), bol

umiestnený v priestoroch opraveného Nitrianskeho hradu, kde zostal až do roku 1992.

V roku 1953 bola v Bratislave zriadená Slovenská akadémia vied. V zhode s vtedajšou koncepciou organizácie vedy na Slovensku bol aj Štátny archeologický ústav od 18. júna 1953 začlenený medzi ústavy Slovenskej akadémie vied ako Archeologický ústav SAV so sídlom v Nitre. Zároveň bol do funkcie jeho riaditeľa menovaný Dr. Anton Točík, ktorý bol zamestnancom Štátneho archeologického ústavu už od 1. 1. 1948. Okrem realizovania viacerých archeologických výskumov

sa výrazne podieľal aj na organizácii činnosti vtedajšieho ústavu. Jeho menovanie za riaditeľa Archeologického ústavu SAV bolo preto vcelku logickým riešením danej situácie.

Archeologický ústav SAV sa stal v ďalších desaťročiach jedným z najvýznamnejších vedeckých pracovísk na Slovensku, rozhodujúcim organizátorom a z veľkej časti tiež realizátorom výskumu pravekého a historického osídlenia nášho územia. Pri tejto činnosti celé desaťročia úzko spolupracuje s múzeami a ďalšími kultúrnymi inštitúciami nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí.

Rukopis prijatý 28. 4. 1999

PhDr. Rudolf Kujovský, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Kolektív 1968 - Kolektív: Slovenské národné múzeum. Bratislava 1968.

Polla 1989 - B. Polla: Prvý archeologický ústav na Slovensku. Zbor. SNM 29, 1989, 125-142.

Polla 1996 - B. Polla: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin 1996.

Rybecký 1983 - M. Rybecký: Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre. Bratislava 1983.

Anfänge des Archäologischen Instituts in der Slowakei

Rudolf Kujovský

ZUSAMMENFASSUNG

Vor 60 Jahren entstand in der Slowakei ein spezialisiertes Institut, das sich mit der Rettung und Erforschung archäologischer Denkmäler befaßt. Als vorangehender bahnbrechender Beginn auch vom Gesichtspunkt der Zukunft erwies sich in dieser Beziehung die Gründung der Slowakischen musealen Gesellschaft (Museálna slovenská spoločnosť) am 24. April 1893. Jedoch immer mehr empfand man die Notwendigkeit einer Professionalisierung der archäologischen Tätigkeit. Zum ausschlaggebenden Wandel kam es nach der Entstehung der ČSR im J. 1918. Zum natürlichen Organisationszentrum wurde das Slowakische Nationalmuseum zu Martin.

Eine sehr wichtige Rolle spielte schon in den Anfängen dieser Entwicklung der Tscheche Jan Eisner, der spätere

Professor der Slowakischen Universität zu Bratislava. In den J. 1929-1933 wirkte im Slowakischen Nationalmuseum zu Martin einer der Bahnbrecher der slowakischen Archäologie V. Budavár (V. Budinský-Krička).

Außergewöhnlich wichtig für die Entstehung des künftigen archäologischen Institutes war der Antritt von Ján Geryk auf den Posten eines Sekretärs der Musealen slowakischen Gesellschaft und Leiter des Slowakischen Nationalmuseums im J. 1927. In Anbetracht der umfangreichen archäologischen Sammlungen in den Beständen des SNM und der Notwendigkeit einer professionellen archäologischen Forschung in der Slowakei strebte J. Geryk nach Gründung eines selbständigen archäologischen Institutes. Ein Erfolg stellte sich schließlich ein. Außer anderem

gab er die Anregung zu einem Gesuch der Gründung eines Staatlichen archäologischen Institutes beim Slowakischen Nationalmuseum zu Martin, das er am 24. Oktober 1938 an das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur des Slowakischen Landes an das Kuratorium des SNM in Martin schickte.

Den Höhepunkt des langjährigen Strebens vieler, aber vor allem J. Geryks bildete der Erlaß Nr. 1562/39 vom 1. März 1939, mit welchem der damalige Minister für Schulwesen und Volkskultur des Slowakischen Landes J. Sivák beim SNM in Turčiansky Svätý Martin ein Staatliches archäologisches und konservatorisches Institut gründete. Gleichzeitig unterzeichnete Minister J. Sivák an demselben Tage das Ernennungsdekret zum ersten Direktor dieses Instituts Dr. Vojtech Budaváry (Erlaß Nr. 1563/39).

Dr. Budaváry trachtete das Institut organisatorisch selbständig zu machen und war darin erfolgreich. Das damalige Ministerium für Schulwesen und Volkskultur der Slowakischen Republik errichtete mit dem Dekret Nr. 16/897/42 am 8. Mai 1942 ein organisatorisch selbständiges Staatliches Institut in Turčiansky Svätý Martin. Sein Direktor war weiterhin Dr. V. Krička (vorher V. Budaváry). Das Institut blieb eine selbständige Arbeitsstelle auch nach der Gründung der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und Kunst in den J. 1942-1943.

Im Verlauf des J. 1950 übersiedelte das Institut aus dem Gebäude des SNM in das ehemalige Kastell T. G. Masaryks in Bystrica bei Martin.

Im J. 1951 war Prof. V. Budinský-Krička gezwungen, den Posten als Direktor des Staatlichen archäologischen Instituts aufzugeben. Nach seinem Abgang wurde mit der Leitung des Staatlichen archäologischen Instituts Dr. Ján Dekan betraut. Diese Funktion übte er bis zum 1. Juni 1953 aus. Damals begannen die Vorbereitungen zur Verlegung des Staatlichen archäologischen Instituts aus Bystrica nach Nitra. In Nitra war das Institut in den Räumen der renovierten Nitraer Burg untergebracht, wo es bis zum J. 1992 blieb.

Im J. 1953 wurde in Bratislava die Slowakische Akademie der Wissenschaften gegründet. Im Einklang mit der damaligen Konzeption der Organisation der Wissenschaft in der Slowakei wurde auch das Staatliche Archäologische Institut ab dem 18. Juni 1953 zwischen die Institute der Slowakischen Akademie der Wissenschaften als Archäologisches Institut der SAW mit dem Sitz in Nitra eingegliedert. Zum Direktor des Archäologischen Institutes der SAW wurde Dr. Anton Točík ernannt.

Das Archäologische Institut der SAW wurde in den weiteren Jahrzehnten zum maßgebenden Organisator und zum Großteil auch Realisator der Erforschung der urzeitlichen historischen Besiedlung der Slowakei. In dieser Tätigkeit arbeitet es die ganzen Jahrzehnte hindurch in enger Zusammenarbeit mit den Museen und weiteren kulturellen Institutionen in der Slowakei und im Ausland.

Übersetzt von Berta Nieburová

GRAVETTIENSKE SÍDLISKÁ V MORAVANOCH NAD VÁHOM A ICH MIESTO VO VÝVOJI MLADÉHO PALEOLITU STREDNEJ EURÓPY

JOZEF HROMADA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Der Komplex der jungpaläolithischen Rastplätze im Umkreis von Moravany nad Váhom gehört zu den bedeutendsten Siedlungsgruppierungen westlich des Dnjestr. Er besteht aus insgesamt 51 Lokalitäten im offenen Gelände (Szeletien, Junggravettien, Epigravettien) auf den westlichen Gebirgshängen des Považský Inovec in einer Länge von etwa 12 km. Den Besiedlungsschwerpunkt bilden 40 Lokalitäten, die vom Gesichtspunkt der Gravettien-Entwicklung in Mitteleuropa in ihre jüngste Phase gehören. In der Region repräsentiert sie die Willendorf-Kostienki-Kultur (25/24-20 000 BP). Die Studie befaßt sich mit dem zentralen Teil des Besiedlungsareals.

DEJINY VÝSKUMU

Prvé zmienky o stopách po pobyte paleolitických lovcov v okolí Moravian sú známe už od 18. stor. (Skutil 1938, 12). Už tradične išlo o nálezy kostrových pozostatkov veľkej pleistocénej fauny, zvlášť mamutov, ktoré neunikli pozornosti robotníkov pracujúcich v tehelnách, spracúvajúcich spracovú hmotu vyťaženu v početných hliníkoch. Do odbornej literatúry boli uvedené roku 1864 prostredníctvom rakúskeho geológa F. v. Hauera (1864; 1871) a hlavne nestora slovenskej a uhorskej archeológie F. Rómera. Jeho vystúpenie na 2. antropologickom a archeologickom kongrese v Paríži roku 1866, týkajúce sa nálezov tunajšej kamennej industrie, sa v súčasnosti považuje za najstaršiu zmienku o paleolitickom osídlení vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku (Skutil 1957, 15; 1959, 49), a to i napriek dôkazom z novších revízií, že išlo o podstatne mladšie neolitické artefakty (Banner 1960). Za skutočného objaviteľa moravianskych táborísk sa pokladá niekdajší kustód muzeálnych zbierok Piešťanského múzea Václav Vlk, ktorý už začiatkom tridsiatych rokov zbieral na svahoch medzi Moravanmi a Bankou prvé mladopaleolitické nástroje. Na jeho priekopníckych prieskumoch participovali i viaceré vedúce osobnosti archeologického bádania vo vtedajšom Československu, ako J. Eisner, J. Neustupný, J. Petrbok a J. Skutil. Už v roku 1934 publikoval prvé nálezy bielo patinovaných artefaktov z okolia Moravian M. U. Kaspárek (1934, 35) a krátko nato i J. Skutil (1934a; 1934b), ktorý venoval tunajším sídliskám aj jednu časť prvého monografického spracovania paleolitu Slovenska a Zakarpatskej Rusi (Skutil 1938, 110-199, 141, 142). Autormi prvého sumárneho diela o paleolitickom osídlení okolia Moravian a západného Slovenska sa stali až V. Vlk a L. F. Zoltz, ktorí tu prezentovali súpis

všetkých dostupných nálezov štiepanej kamennej industrie z okolia Piešťan, ale i širšej oblasti stredného Považia (Zoltz/Vlk 1939). Práve L. F. Zoltz stál i pri začiatkoch samotných terénnych odkryvk. Hoci pôsobil v Piešťanoch už od roku 1935, až v roku 1941, po svojom nástupe na vtedajšiu Nemeckú Karlovu univerzitu v Prahe, započal z poverenia nemeckej vlastivednej spoločnosti Ahnenerbe prvý výskum sídliska v Moravany nad Váhom v polohe Žakovská (Zoltz 1941a; 1941b). Odbornej verejnosti prezentoval najprv objav prvého pôdorysu paleolitického obydľia v strednej Európe (Zoltz 1942) a neskôr i výsledky výskumov na gravettienskom (vo vtedajšom ponímaní mladodaurignacienskom) sídlisku v polohe Lopata I (dnešné označenie) a hlavne v polohe Dlhá, kde sa mu podarilo odkryť ateliér na výrobu szeletienskych (vo vtedajšej terminológii protosolutrénskych) listovitých hrotov. Obidva výskumy, viažuce sa k roku 1943, boli vyhodnotené najprv formou interných elaborátov (Zoltz 1943a; 1943b) a neskôr sa stali súčasťou monografického spracovania paleolitického osídlenia strednej Európy (Zoltz 1951). Prvé povojnové výskumy v okolí Moravian, v polohách Podkovica a Dlhá, viedol v roku 1946 bývalý dlhoročný vedúci odkryvk v Dolných Věstoniciach K. Absolon v spolupráci s Piešťanským múzeom (Absolon 1947). Významné, multidisciplinárne orientované terénne práce v polohách Hlboký jarok, Zakostolje, Podkovica a Žakovská viedli v roku 1949 F. Prošek a V. Ložek (Ambrož/Ložek/Prošek 1952; Prošek 1950). Tieto sa na dlhý čas, až do vystúpenia medzinárodnej expedície v 90-tych rokoch, stali spolu s vyhodnotením ďalších analogických spracovných profilov na Považí (Prošek/Ložek 1954; 1955) trvalým základom pre chronológiu a poznanie prírodného prostredia mladopaleolitického osídlenia západného Slovenska. V nasledujúcich desaťročiach sa

venoval výskumu moravianskych táborísk predovšetkým J. Bárta, ktorý uskutočnil menšie terénne práce v polohách Dlhá (1960, 1990) a Noviny (1964). Publikované boli v čiastkových štúdiách (Bárta 1960; 1970) i ako súčasť prvého povojnového monografického spracovania slovenského paleolitu (Bárta 1965).

Prelomovým obdobím v dejinách moravianskych výskumov sa stala činnosť medzinárodnej archeologickej expedície, ktorej základ tvoril slovensko-poľský tím pod vedením J. Hromadu a J. K. Kozłowského. Široko koncipované a multidisciplinárne vedené výskumy sa v rokoch 1991-1992 zamerali na revíziu odkryvku epigravetienského sídliska v polohe Žakovská, s dovtedy spornou stratigrafickou pozíciou nálezov (Bánesz et al. 1995; Hromada/Bárta 1992; Hromada et al. 1993; Hromada/Kozłowski 1995). V nasledujúcich štyroch rokoch (1993-1996) sa pozornosť expedície sústredila na odkrytie mladogravetienského táboriska v polohe Lopata II. Jej prvoradou úlohou bolo riešenie problematiky horizontu hrotov s vrubom v terénnych podmienkach Karpatskej kotliny (Hromada et al. 1995; 1996; 1997). Na spracovaní tejto lokality sa podieľalo 12 odborníkov z troch štátov (Kozłowski 1998; Pawlikowski et al. 1998). Na samotných terénnych prácach spolupracovali aj archeológovia z Francúzska a Maďarska a paleoenvironmentálny tím z Belgicka. V roku 1997 sa výskumná aktivita preniesla do susedného katastra Banky (poloha Kopanica). Oba medzinárodné výskumy svojím významom prekročili nielen hranice Slovenska, ale strednej Európy vôbec. Bádanie o mladom paleolite západného Slovenska dostalo kvalitatívne nový základ, podopretý dôkladnými analýzami vo viacerých prírodovedných odboroch. Dnes predstavuje solídnu bázu pre ďalšie plánované výskumy v moravianskom sídelnom areáli.

GEOGRAFICKÁ SITUÁCIA

Prvý súborný obraz geografickej situácie v hrubých rysoch podal už V. Ložek v rámci prezentácie výsledkov výskumov F. Proška a V. Ložeka (Amrož/Ložek/Prošek 1952, 53-57). Napriek tomu, že situácia sa za posledné polstoročie do istej miery zmenila, vychádzal z nej aj medzinárodný tím v 90-tych rokoch (Hromada/Kozłowski 1995, 15-19).

Komplex mladopaleolitických sídlisk v okolí Moravian nad Váhom je situovaný na ľavom brehu Váhu na západných svahoch pohoria Považský Inovec. Tok Váhu po prekonaní úzkych dolín a recentných industriálnych prahov na svojom

hornom a strednom toku sa tu otvára do širokých priestorov najsevernejších výbežkov Podunajskej nížiny. V okolí Piešťan preteká asi 8-9 km širokým údolím, ležiacim v nadmorskej výške 150 až 170 m, ktoré sa vyznačuje hrubými vrstvami aluviálnych sedimentov, nanášaných neustále sa meniacim korytom rieky. Váh tu už v minulosti vytváral početné meandre, slepé ramená a ostrovčeky, z ktorých najznámejší je piešťanský Kúpeľný ostrov. Zo západnej strany je vážske údolie lemované severnou časťou Malých Karpát (600-750 m) ako najzápadnejším orografickým celkom hlavného karpatského hrebeňa. Z južnej strany mu cestu prehradzuje Trnavská pahorkatina (220-250 m) ako predhorie Malých Karpát. Váh sa pred touto prekážkou pri Seredi stáča na juhovýchod a plynuce tečie Podunajskou nížinou. Malé Karpaty zároveň oddeľujú piešťanský región od Záhorskej nížiny. Východnú hranicu vážskeho údolia pri Piešťanoch tvorí masív Považského Inovca, ktorý sa tiahne ako pomerne úzka šija v smere J-S a na severe prechádza pri Trenčíne do Strážovských vrchov (Beckovská brána). Južná časť Považského Inovca dosahuje nadmorskú výšku okolo 700 m (dominantou je vrch Marhát s výškou 790 m) a v okolí Moravian nad Váhom priemernú výšku 500 m. Prevýšenie medzi vážskym údolím a hrebeňom Inovca je asi 200-300 m.

Podobne ako iné pohoria Západných Karpát, aj Považský Inovec je budovaný žulovým a kryštallickým jadrom, na ktorom spočívajú mezozoické príkrovy. Hrebeň Inovca východne a juhovýchodne od Moravian budujú permské kremence a kremité pieskovce. Na východnej strane nachádzame menšiu krasovú oblasť so známou jaskyňou Čertova pec. V závere údolia Striebornice, oddeľujúceho kataster Moravian a Hubiny, vystupujú na povrch i miestne holocénné travertíny s minerálnymi výtokmi. Pre paleolitické osídlenie je dôležitá predovšetkým západná strana pohoria. V týchto miestach sa medzi vážskou nivou a hlavným hrebeňom Inovca vklíňuje asi 2 km široká naklonená abrázna plošina, vystupujúca v nadmorskej výške 200-350 m. Tvoria ju početné sprašové chrby s klesajúcou tendenciou smerom na západ a severozápad, ktoré sú oddelené početnými, väčšinou bezvodými údoliami, zarezávajúcimi sa do plošiny v podobe slepých dolín alebo kaňonov, často zabiehajúcimi až k masívu Inovca. Vody stekajúce z pohoria sa sústreďujú do štyroch hlavných menších ľavobrežných prítokov Váhu: do potokov Banka a Striebornica, do Hubinského a Starolehotského potoka. Celá plošina je budovaná prevažne mezozoickými horninami spodného subtatranského príkrovu, v okolí Moravian hlav-

Obr. 1. Geografické rozmiestnenie mladopaleolitických sídlisk v centrálnej časti moravianskeho areálu. 1 - Dlhá; 2 - Rumné; 3 - Podkovica; 4 - Lopata I; 5 - Lopata II; 6 - Noviny I; 7 - Baraniny; 8 - Žakovská; 9 - Sedliská; 10 - Zakostolje. 1, 2 - szeletien; 3-7, 9, 10 - kultúra Willendorf-Kostienki; 8 - epigravettien. Foto I. Kuzma.

ne vrstvami keuperských bridlíc (Ambrož/Ložek/Prošek 1952, 56). Celá oblasť abráznej plošiny je pokrytá mohutnými vrstvami spraší, ktoré na základe odkrytých profilov v Moravanoch-Hlbočkom jarku a Banke (Prošek/Ložek 1954) dosahujú miestami hrúbku až 20 m. Z hľadiska vegetácie je dnes celá plošina pokrytá poľnohospodársky využívanou pôdou, len s riedkymi ostrovčekmi listnatých lesov v miestach, kde sa do nej zarezávajú bočné údolia. Približne od výšky 380-400 m sa až k hlavnému inoveckému hrebeňu ťahne súvislý pás listnatého lesného porastu. Na sprašových chrbtoch, z ktorých je plošina zložená, sa nachádzajú všetky mladopaleolitické táboriská v priestore medzi Sokolovcami na juhu a Modrovkou na severe. Na tomto asi 12 km dlhom úseku je v súčasnosti registrovaných 51 samostatných sídelných jednotiek.

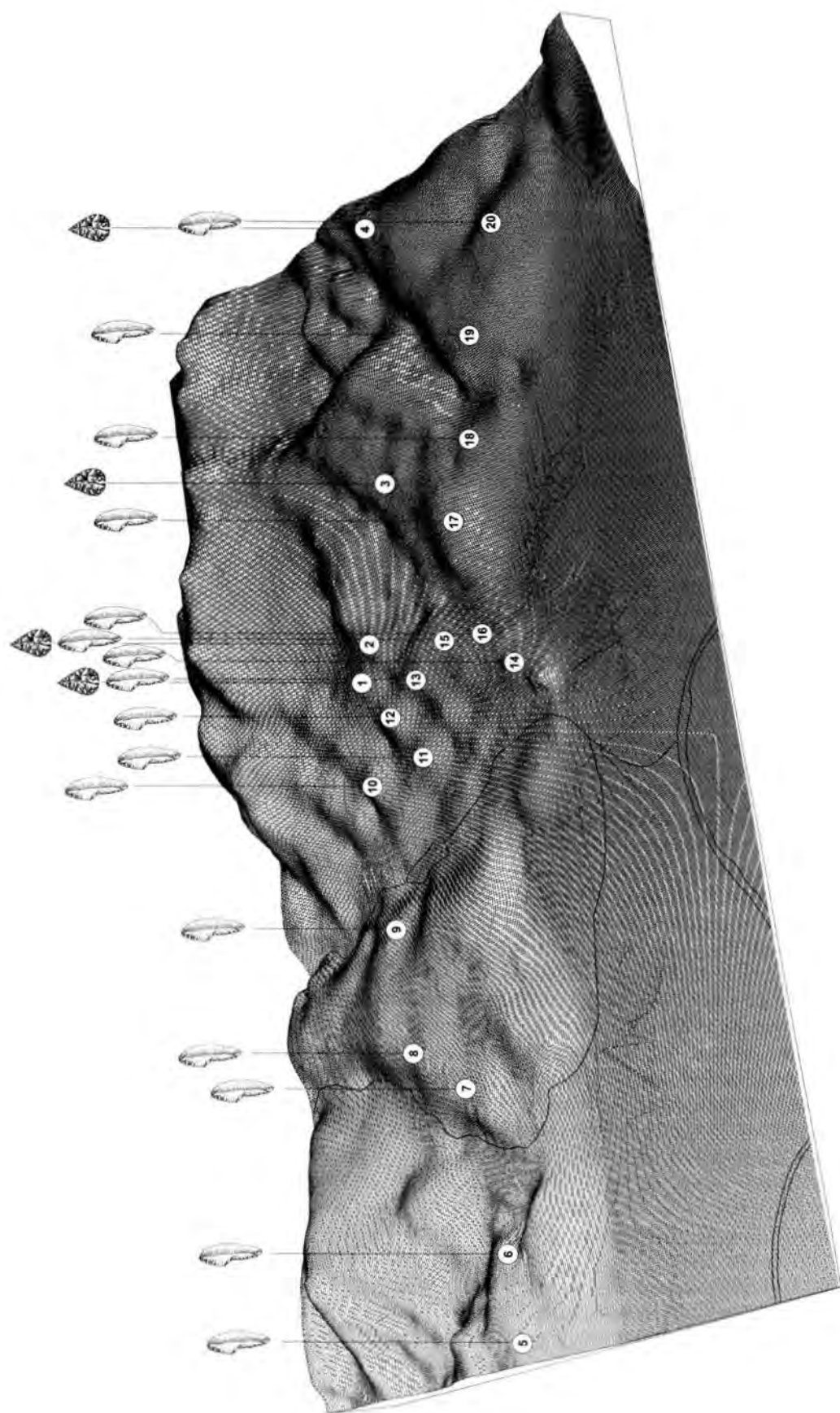
V opisovanom území môžeme teda rozoznať tri základné celky:

- vlastné pohorie Považský Inovec s pomerne ostrým hrebeňom a súvislým lesným porastom;
- vázsku nivu, tvorenú niekoľko metrov hrubými štrkovými alúviami;
- abráznu naklonenú plošinu, pokrytú mohutnými sprašovými návejmi, ktorá obidve pred-

chádzajúce časti zreteľne oddeľuje a tvorí hlavnú bázu pre mladopaleolitické osídlenie regiónu.

Sprašovú pokrývku na západných svahoch Považského Inovca tvoria typické vápnité spraše bez skeletovej prímеси. Materiál z týchto spraší pochádza z kremencov, kremičitých pieskovcov, menej z fialovohnedých bridlíc a vápencov subtatranského príkrovu. Podstatnou súčasťou spraší sú aj sludy z rozpadnutých žúl miestneho západokarpatského substrátu.

Významným fenoménom piešťanskej oblasti, s ktorým bezprostredne súvisí aj mimoriadna koncentrácia mladopaleolitického osídlenia na plošne nevelký región, je výskyt početných a silných prameňov liečivých minerálnych vôd, sústredených na západných úbočiach Považského Inovca. Orientované sú na existenciu mohutných zlomových puklín, ktoré umožňujú oxidu uhličitému hĺbkového pôvodu obohacovať vystupujúce podzemné vody, prúdiace v puklinovom prostredí zväčša druhohorných horninových komplexov. Sústava piešťanských horúcich minerálnych prameňov má svoju vlastnú vnútornú štruktúru. Sú to v podstate priesakové zrážkové vody a vody z okolitých zdrojov, ktoré v triasových vápencových horninách na západných svahoch Inovca

Obr. 2. Středná a severní část moravianského mladopaleolitického sídliskového areálu. 1 - Dlhá; 2 - Rumné; 3 - Trtavčie Rumné; 4 - Banka-Škarbalova (skeletal); 5 - Ducové I; 6 - Ducové II; 7 - Hubina I-Prostředný vrch; 8 - Hubina II; 9 - Hubina III; 10 - Moravany-Baraniny; 12 - Moravany-Podkova; 13 - Moravany-Lopata II; 14 - Moravany-Zakostolje; 15 - Moravany-Lopata I; 16 - Moravany-Sedliská; 17 - Moravany-Noviny I; 18 - Moravany-Podkova; 19 - Banka-Kopanica; 20 - Banka-Willendorf-Kostienki; 11 - Moravany-Zakovská (epigravettien). Vypracovali M. Bartík a J. Hromada.

penikajú postupne až do hĺbky 2000 m. Cestou sa silne mineralizujú, preberajú teplotu okolia a otvorenejšími zlomovými puklinami penikajú ako horúca sírnatá voda na povrch. Ich výstupovou trasou sú tektonické zlomy Považského Inovca a vážskej prepadliny, pričom hlavný zlom sa ťahne zo severu na juh cez stred Piešťan a významný bočný z dnešnej Banky na Kúpeľný ostrov. Celková intenzita vyvierania prameňa je aj dnes v Piešťanoch až 100 l za sekundu. Dôležitou skutočnosťou je, že sedimenty vážskych naplavenín sa v miestach horúcich žriediel pod účinkami sírinatej vody chemicky, fyzikálne i biologicky metamorfujú. Pôvodné sedimenty - spráše a sprasové hliny - sa takto zjemňujú, homogenizujú a po čase sa z nich stáva bahno s liečivými účinkami. Oba hlavné produkty piešťanského podzemia sa využívajú hlavne pri liečbe pohybového ústrojenstva - kĺbových, svalových a nervových ochorení, ktorých výskyt možno v podnebných podmienkach periglaciálneho pásma západoslovenského mladého paleolitu bez diskusie označiť za chronický.

CENTRÁLNA ČASŤ MORAVIANSKEHO SÍDLISKOVÉHO AREÁLU

Moravany nad Váhom sa nachádzajú asi 4 km severovýchodne od kúpeľného mesta Piešťany. Komplex gravettienských sídlisk v katastri obce predstavoval centrálnu časť rozsiahleho sídliskového areálu, ktorý tvorilo spolu 51 samostatných sídliskových celkov, z nich 40 príslušiacich gravettieniu, rozkladajúcich sa v súvislom, asi 12 km dlhom páse na západných svahoch Považského Inovca na ľavom brehu Váhu od Sokoloviec na juhu až po Modrovku na severe. V súčasnom katastri Moravian boli gravettienske nálezy v týchto polohách:

Moravany nad Váhom-Baraniny

Poloha: pretiahnutý sprašový chrbát so sklonom severne do údolia Striebornice, nadmorská výška 251 m (obr. 1: 7; 2: 10). Z lokality je pomerne obmedzený výhľad do údolia Váhu. Je pravdepodobné, že časť sídliska sa nachádza v dnes zalesnenom teréne.

Priebeh výskumu: zisťovací výskum na sídlisku sa doteraz nerobil, iba opakované povrchové zberky.

Štiepaná kamenná industria: na ploche približne 50 x 50 m sa nachádzala koncentrácia kamenných artefaktov. Prevládajú retušované i neretušované čepele (niekedy s oblúkovite retušovaným kon-

com) a drobný výrobný odpad (cassons, esquillés). Z hotových nástrojov lokalita poskytla klínové rydlá na hrubých čepeľiach, čepeľové škrabadlá a zlomky obojstranne retušovaných hrotov typu La Gravette.

Surovina: prevláda bielo patinovaný pazúrik pochádzajúci z oblasti podkrakovskej jury, v menšej miere je zastúpený hnedý a červený rádiolarit bielokarpatského pôvodu.

Interpretácia: mladogravettienske sídlisko, charakterom i umiestnením v teréne plne analogické k preskúmanému táborisku v polohe Lopata II, napriek absencii vedúcich typov industrie možno priradiť ku kultúre Willendorf-Kostienki.

Datovanie: rádiometrické dáta z lokality nepochádzajú. Napriek tomu je možné sa domnievať, že tunajšie osídlenie spadá do obdobia medzi 24 000-21 000 rokov BP.

Literatúra: Bárta 1970.

Moravany nad Váhom-Lopata I

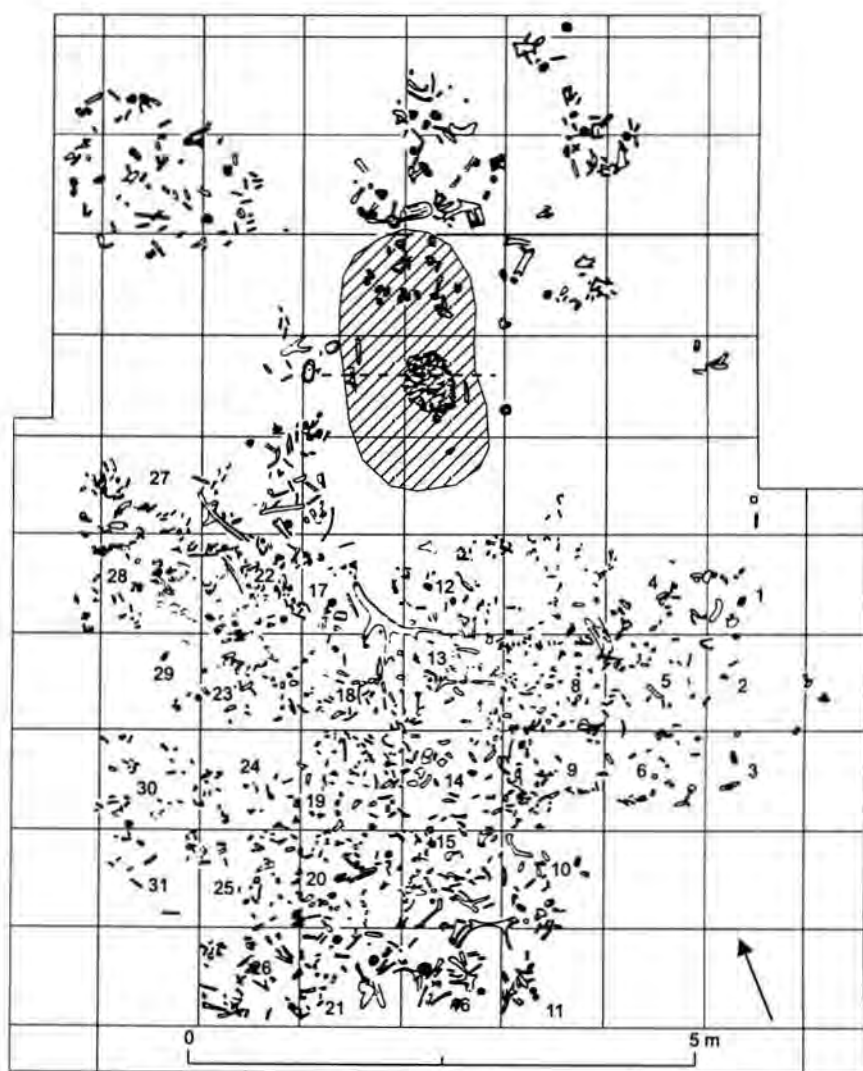
Poloha: sídlisko sa nachádzalo pôvodne na sprašovom chrbte s klesajúcou tendenciou smerom na SZ do údolia Váhu, v nadmorskej výške 251 m (obr. 1: 7; 2: 15). V súčasnosti je situované približne 150 m východne od vyústenia sprašovej rokliny Hlboký jarok, vzniknutej recentnou erozívnou činnosťou. Z lokality je výborný výhľad na približne 40 km dlhý úsek údolia Váhu od Tmavy až po Nové Mesto nad Váhom a zároveň do dvoch bočných údolí.

Priebeh výskumu: terénnu odkrývku realizovala vtedajšia Nemecká Karlova univerzita v Prahe pod vedením L. F. Zotza v roku 1943. Na ploche 8 x 10 m boli odkryté dve veľké zoskupenia zvieracích kostí, ktoré priamo súviseli s neskôr objaveným sídliskovým objektom približne oválneho tvaru s rozmermi 260 x 130 m s ohniskom v strednej časti. Pozdĺžna os objektu sledovala zhruba smer S-J.

Stratigrafia: publikačné vyhodnotenie výskumu uvádza uloženie kultúrnej vrstvy s obytným priestorom do W III vo vtedajšom ponímaní.

Fauna: kostrové zvyšky pozostávajú z mamutích kostí, zubov a fragmentov klov, ktoré prináležia podľa R. Laisa menšej druhovej variety mamuta (*Mammontheus* sp. minor s pôvodnou výškou trupu 2-3 m). V pôvodnej nálezovej správe sa uvádzajú i fragmenty kostí soba, koňa, vlka, polárnej lišky, zajaca a drobné kosti vtákov. Unikátnym nálezom v prostredí Moravian je časť lebky leva.

Flóra a malakocenóza: paleobotanické zvyšky z lokality neboli vyhodnotené. V hromadách kostí po obvode príbytku sa vyzdvihli prederavené lastúry druhu *Mactra* sp.

Obr. 3. Moravany-Lopata I. Planigrafická pozícia nálezov z výskumu L. F. Zotza (1943b).

Kamenná štiepaná industria: v bližšie neurčenom počte (niekoľko stovák kusov) prevládajú čepeľové škrabadlá, často kombinované s rydlami, v hojnom množstve sú zastúpené rydlá, rydlové odštepky, viaceré typy hrotov, vrtáčky, ozuby, úzke neretušované čepele a fragmenty jadier. Prítomná je i hrubotvará industria vyrobená z miestneho žilného kremeňa, akú dnes nachádzame pri povrchových zberoch takmer na všetkých známych polohách moravianskeho sídliskového areálu.

Surovina: podľa autora výskumu prevláda bielo patinovaný nordický(?) pazúrik, menej je zastúpená zelená a žltá farebná varieta bielokarpatského rádiolaritu. L. F. Zotz uvádza i viaceré drobné artefakty, vyrobené z horského krištáľu. Vzhľadom k súčasnému stavu poznatkov je možné pochybovať o severskom pôvode pazúrika, skôr pri-

padá do úvahy podkrakovský pôvod suroviny. Artefakty vyrobené z krištáľu nebolo možné s odstupom času konfrontovať, ich geograficky najbližší výskyt na Morave je viazaný predovšetkým na magdalénienske osídlenie niektorých jaskýň Moravského krasu.

Ozdoby a umelecké predmety: vyššie uvedené prevrátené lastúry ulitníkov, zlomok antropomorfnej figúrky z pálenej hliny a 30-40 cm dlhá skulptúra pravdepodobne venuše, vyrobená z mamutieho kla. Pôvodne bola vyzdvihnutá pri výskume do sadrového lôžka a transportovaná do depozitárov Ústavu pre výskum praveku a včasnej doby dejinnej vtedajšej Nemeckej Karlovej univerzity v Prahe. V súčasnosti je nezvestná.

Interpretácia: lovecké sídlisko pravdepodobne trvalejšieho charakteru, situované na významné

Obr. 4. Moravany-Lopata II. Priestorové rozmiestnenie nálezov z výskumov v rokoch 1993-1996.

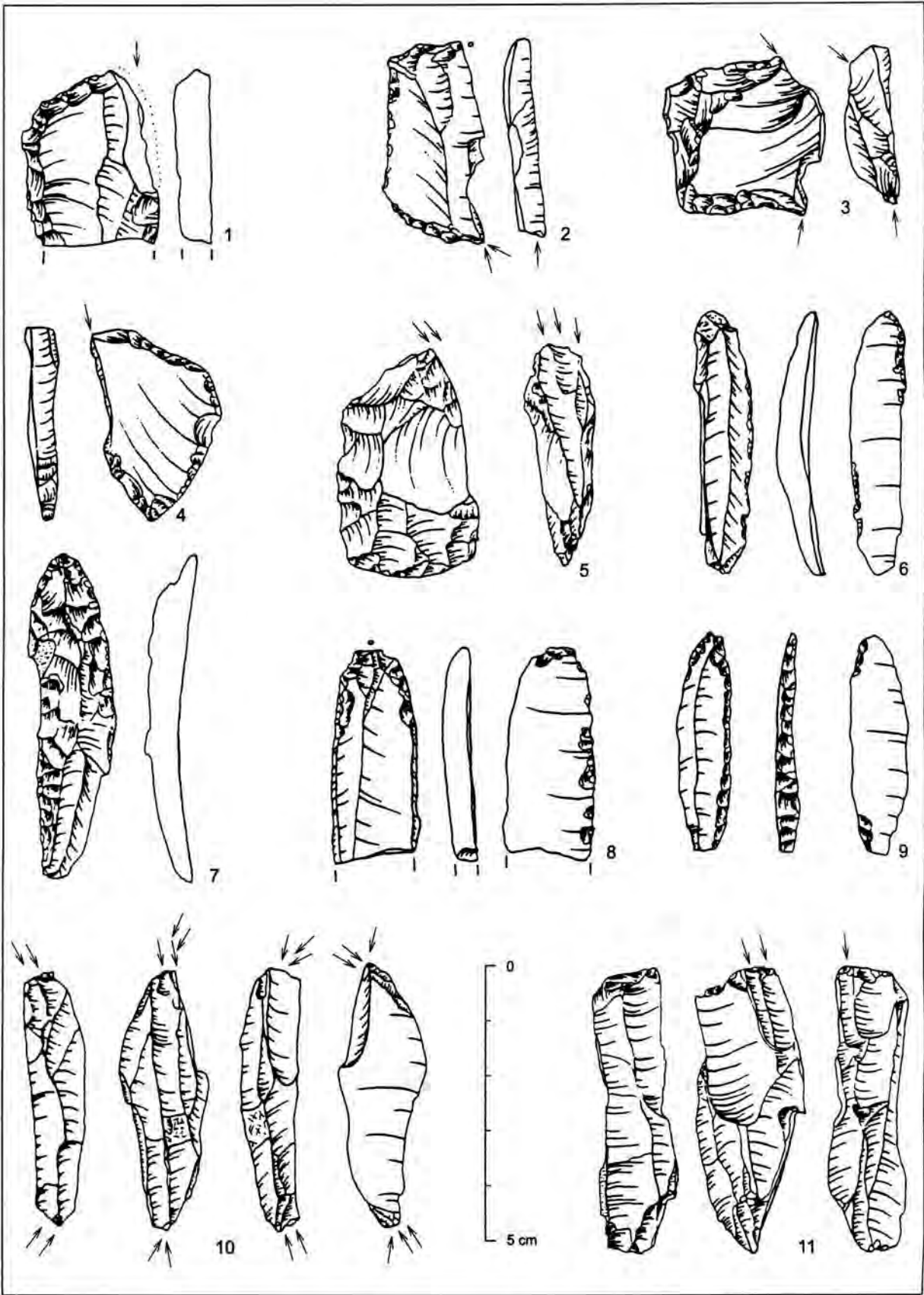
strategické miesto so širokým výhľadom do údolia Váhu a viacnásobnou možnosťou blízkeho dosahu vodného zdroja. Z hľadiska loveckej stratégie kontrolovalo i dve bočné údolia, vybiehajúce z vážskej nivy až do masívu Považského Inovca.

Datovanie: na základe analógií v štiepanej kamennej industrii, ako i umiestnenia kultúrnej vrstvy s nálezmi do najmladšej würmskej spraše, možno prisúdiť lokalitu mladšiemu gravettienu, reprezentovanému v sídliskovom areáli kultúrou Willendorf-Kostienki.

Literatúra: Bárta 1970; Zotz 1943a; 1943b; 1951, 228, 229.

Moravany nad Váhom-Lopata II

Poloha: sídlisko sa nachádza na tiahlom sprašovom kopci so sklonom na S až SZ smerom do údolia Striebornice, nadmorská výška 243 m (obr. 1: 5; 2: 13). Približne 300 m na JZ je situovaná poloha Lopata I. Z lokality je výborný výhľad do širokých priestorov vážskeho údolia a zároveň do údolia Striebornice.

Obr. 5. Moravany-Lopata II. Výber kamennej štiepanej industrie.

Priebeh výskumu: terénnu odkrývku realizovala v rokoch 1993-1996 medzinárodná archeologická expedícia pod vedením J. Hromadu a J. K. Kozłowského. Odkryli sa tu pozostatky táboriska na ploche asi 150 m², pričom bola preskúmaná podstatná časť osídleného priestoru.

Stratigrafia: v hornej časti najmladšej spraše sa zachytili dve kultúrne vrstvy, spoľahlivo odlišiteľné v profilovej projekcii artefaktov. Počas osídlenia bola lokalita postihnutá soliflukciou s početnými kryopedologickými zásahmi, pričom došlo k terénnemu posuvu vyúsťujúcemu k čiastočnému premiešaniu vrstiev s antropogénnou aktivitou. Sedimentologické údaje potvrdzujú lokálny priebeh deluviálnych procesov počas nastupujúcich výraznejších oscilácií vlhkosti a teploty s medzerami v sedimentačnom cykle a tvorbou polygonálnych štruktúr. Na odkrytej ploche táboriska sa artefakty koncentrovali do troch väčších zoskupení, obsahujúcich okrem kamennej industrie i zle zachované zvyšky zvieracích kostí, uhlíkov a bližšie neinterpretovaných zhlukov kameňov. Pôdorysne nebolo možné rozpoznať pozostatky sídliskových objektov.

Fauna: taxonomicky boli rozlíšené predovšetkým pozostatky soba (*Rangifer tarandus*), v podstatne menšej miere medveďa (*Ursus arctos*), mamuta (*Mammuthus primigenius*), koňa (*Equus* sp.), rosomáka (*Gulo gulo*) a vlka (*Canis lupus*). Malakocenózu zastupovali druhy ukazujúce na otvorené trávnaté prostredie s menšími skupinami krovísk. Všetky druhy (34 kategórií) sú zloženými tzv. sprašovej fauny, ktorá svedčí o studenom a suchom prostredí kontinentálneho zaľadnenia. Získaný súbor neuzatvára výskyt charakteristických druhov najchladnejších fáz glaciálov a je skôr podobný mäkkýšim spoločenstvám z obdobia interpleniglaciálu.

Flóra: uhlíky predstavovali pozostatky borovice (*Pinus* sp.), čo dokladá prítomnosť riedkych lesných porastov studenomilného typu.

Štiepaná kamenná industria: frekvencia kamenných artefaktov vykazuje spolu 4752 kusov, z toho 344 hotových nástrojov. V planigrafii sú badateľné nepatrné rozdiely medzi zoskupeniami A a B, tretia skupina (C) nebola úplne odkrytá. Vysoko prevládajú rydlá (34%) nad škrabadlami (4,4%), hroty s vrubom predstavujú početne bežný štandard v prostredí kultúry Willendorf-Kostienki (1,2%). Približne rovnaký je i počet kostienkovských nožov (1,5%), vysokým percentom sú reprezentované vrtáky (10,5%), nízky je index elementov s otupeným bokom (4,7%).

Surovina: spolu bolo na lokalite zastúpených 32 základných surovinových odrôd a ich variantov

či už farebných (u bielokarpatských rádiolaritov), alebo rôzneho geografického pôvodu (podkarkovské a nordické pazúriky). Potvrdil sa väčší počet zastúpenia surovín importovaných z priestoru mimo Karpatskej kotliny. Miestne kremence z alúvia Váhu sú prítomné v zanedbateľnom množstve.

Ozdoby a umelecké predmety: okrem viacerých opracovaných kostí, predovšetkým z mamutoviny, rozpoznať F. de Errico zoskupenie zámerných rytín na niektorých rebrových častiach sobích kostí.

Interpretácia: významné, opakovane osídlené sídlisko kultúry Willendorf-Kostienki, pravdepodobne prechodného rázu, situované z geografického hľadiska do priestoru s dobrým výhľadom do údolia Váhu, z pozície loveckej stratégie plne kontrolujúce aj bočné údolie Striebornice s vodným tokom.

Datovanie: z nálezovej koncentrácie A sa získalo rádiometrické datovanie 21 400±610 BP (Gd-9246) a z koncentrácie B dátum 24 100±800 BP (Gd-10 555).

Literatúra: Hromada 1997; Hromada, v tlači a; Hromada et al. 1995; 1996; 1997; Kozłowski 1998; Pawlikowski et al. 1998.

Moravany nad Váhom-Noviny I

Poloha: ťahly sprašový chrbát spadajúci smerom na západ do údolia Váhu, nadmorská výška 257 m (obr. 1: 6; 2: 17). Z lokality je veľmi dobrý výhľad na približne 30 km dlhý úsek vážskeho údolia.

Priebeh výskumu: prvé nálezy z polohy oznámil V. Vlk a publikačne ich zverejnil L. F. Zotz. Počas výskumnej kampane v roku 1949 navštívil nálezisko i F. Prošek, ktorý udáva vtedajšiu katastrálnu identifikáciu ako pole 819 a 883. Odkrytie časti táboriska realizoval v roku 1964 AÚ SAV pod vedením J. Bártu. Povrchové zbory v 90-tych rokoch (J. Hromada) priniesli aj objav menšej koncentrácie artefaktov vo vzdialenosti asi 200 m na JZ. Dnes sa toto miesto označuje ako poloha Noviny II (obr. 2: 18).

Stratigrafia: z geologického hľadiska nebola stratigrafická situácia sídliska detailnejšie prezentovaná.

Fauna: z obdobia Zotzovho prieskumu sa uvádzajú početné zlomky kostí mamuta, soba a poľárnej lišky.

Štiepaná kamenná industria: v získanej kolekcii prevládajú rydlá a čepeľové škrabadlá. L. F. Zotz uvádza aj niekoľko vrtákov typu Zinken, veľké hroty a driapadlá moustéroidného charakteru. Dominantným typom sú hroty s vrubom kostien-

kovského typu, v technike vyhotovenia prevláda ventro-terminálna retuš. Z polohy Noviny II pochádzajú zlomky retušovaných čepelí a množstvo výrobného odpadu.

Surovina: uvádzaný je pazúrik nordického(?) typu, ojedinelé rádiolarity, pričom „moustéroidná“ zložka inventára je technicky prevedená na miestnych kremencoch pochádzajúcich z vážskeho údolia. Teória o moustéroidných vplyvoch na mladopaleolitické inventáre je v tomto prípade zrejme poplatná dobe získania prvých zberových kolekcii z lokality. V prostredí strednej Európy išlo všeobecne o artefakty vyrobené z väčších úštepov na menej kvalitnej, väčšinou kvarcitovej surovine, čo zapríčiňovalo z vizuálneho hľadiska „starobyľný“ ráz industrií (napr. tzv. kremencový aurignacien).

Interpretácia: významné sídlisko mladšieho gravettien. Situačne ovládalo nielen veľkú časť vážskeho údolia, ale z hľadiska loveckej stratégie sa zameriavalo i na získanie prehľadu o dianí v dvoch bočných údoliach. Jedno z nich, položené severnejšie, oddeľuje polohu od sídlisk na Lopate a Sedliskách. Druhé, kaňonovité, tvorí hranicu medzi súčasným katastrom Moravian a Banky, kde sa v bezprostrednej blízkosti nachádza táborisko v polohe Banka-Kopanica (obr. 2: 19).

Datovanie: aj napriek absencii rádiometrických dát je možné sídlisko datovať do mladšieho gravettien, ktorý je na západnom Slovensku, zvlášť v prostredí Moravian, reprezentovaný kultúrou Willendorf-Kostienki.

Literatúra: Ambrož/Ložek/Prošek 1952, 84; Bárta 1967, 75, obr. 10; Zoltz 1951, 227, 228.

Moravany nad Váhom-Podkovica

Poloha: pretiahnutý sprašový chrbát široký cca 50 m a dlhý 200 m, spadajúci smerom na sever až severozápad do údolia Striebornice, nadmorská výška 240-260 m, stred lokality 250 m n. m. (obr. 1: 3; 2: 12). Vo svojej spodnej časti sa chrbát narovnáva až do takmer terasovitého ukončenia, na ktorom sa nachádza epigravettiencke sídlisko v polohe Žakovská.

Priebeh výskumu: prvé prieskumy na dnes už klasickej moravianskej lokalite robil V. Vlček, neskôr v spolupráci s L. F. Zoltzom, ktorý tu uskutočnil pravdepodobne aj prvú menšiu zisťovaciu sondáž. Podarilo sa mu zhromaždiť veľké množstvo kamennej štiepanej industrie a prevŕtaných ulít, ktoré ho viedli k napísaniu dnes už známej vety, že v Moravanoch sú kamenné nástroje vyrábané na poliach ako zemiaky a predávané záujemcom do celého sveta (Zoltz 1951, 220). Z doby Zoltzovho pôsobenia v Moravanoch sa traduje aj

nález známej ženskej antropomorfnej plastiky, tzv. Moravianskej venuše, ktorej detailnejšie nálezové okolnosti zostávajú dodnes neznáme. Tesne po druhej svetovej vojne robil výkopové práce na sídlisku K. Absolon (1946) a na jeho činnosť nadviazal v roku 1949 F. Prošek na vtedajšom katastrálnom území, označenom ako pole 1098 a 1099. Menšiu pedologickú sondáž kvôli bližšiemu zisteniu stratigrafickej polohy nálezov uskutočnil v roku 1997 v rámci medzinárodnej expedície M. Pawlikowski.

Stratigrafia: z predvojnovnej terénnej aktivity uvádza L. F. Zoltz veľmi všeobecnú pozíciu kultúrnej vrstvy - približne 30 cm pod vtedajším povrchom. F. Prošek prefaľ svah na Podkovicu priečnou sondou s rozmermi 47 x 2 m, s dosiahnutou hĺbkou miestami až 4 m. Kultúrna vrstva bola odkrytá na celkovej ploche 161 m². Zistil, že sprašový chrbát sa na polohe skladá z 3 vrstiev spraše, oddelených 2 zhmlinenými polohami. Najspodnejšou bola svetložltá spraš s početnými cicvarmi a pseudomycéliami, nad ktorou ležala vrstva hnedých až hrdzavohnedých hĺn. Tá mala nerovný povrch, na ktorý nasadala svetložltá spraš s cicvarmi, v ktorej sa ojedinele nachádzali drevné uhličky. Ako neskorší zásah do tejto vrstvy zaregistroval „hnedé záteky“, čo hypoteticky, aj na základe poznatkov získaných výskumom na susednom chrbte so sídliskom v polohe Lopata II, predstavujú pravdepodobne menšie mrazové klíny. Na povrchu zmienených periglaciálnych javov sa rysovali dve popolovité šmuhy bez stôp po antropogénnej činnosti, s nálezom ojedinelého jaspisového úštepu, ktorý sa mohol na mieste nájdenia dostať kontamináciou z vyšších polôh. Vychádzajúc opäť zo skúseností výskumu medzinárodnej expedície, mohlo ísť o stopy po stepnom požiari. V nadloží tejto hrdzavohnedej sprašovej hliny ležala opäť svetložltá spraš prekrytá ornitou, v ktorej bola lokalizovaná i kultúrna vrstva s gravettienckými nálezmi. Nachádzala sa väčšinou tesne pod povrchom v hĺbke 15-20 cm, iba na severnom okraji sondy klesala do hĺbky 60-70 cm. Od okolitého prostredia sa odlišovala len miestami nevýrazným šedastým zafarbením, väčšinou však boli artefakty uložené v čistej spraši. Hrúbka vrstvy s nálezmi nepresahovala 5 cm.

Fauna: z prieskumu L. Zoltza pochádzajú bližšie necharakterizované zlomky nedostatočne zachovaných zvieracích kostí. Ani F. Prošek sa nezmieňuje o paleozoologickej interpretácii nájdeného kostrového materiálu. Z posledných zberov na lokalite pochádzajú fragmenty mamutích molárov a sobích kostí, väčšinou veľmi zle zachovaných, čo je pravdepodobne ovplyvnené situovaním kul-

túrnej vrstvy plytko pod povrch recentného terénu.

Flóra: z výskumu F. Proška pochádzajú drevené uhľiky patriace *Pinus silvestris* L., *Larix decidua* MILL., *Corylus avellana* L., *Fraxinus* sp. a *Quercus* sp. (!).

Štiepaná kamenná industria: z doby činnosti K. Absolona pochádza kresbovo zdokumentovaný obrazový „atlas“ artefaktov, ktorý obsahuje 549 kusov industrie. V zobrazovanej kolekcii sa ako dominantný typ artefaktu nachádza 11 hrotov s vrubom kostienkovského typu, kostienkovské dláta, retušované hroty (1 exemplár typu La Gravette) i neretušované hrotité čepele, čepele z hrany jadier, zlomky jadier (aj masívnych hranolových foriem), tablette a dlhé, jednostranne retušované čepele. V kategórii škrabadiel prevládajú exempláre na zlomených čepeliach, vyskytujú sa úštepové formy s jednostrannou i bohatou obvodovou retušou. Pomerne početné sú čepele s otupeným bokom. Z rydiel prevládajú klinové i viacnásobné nad ojedinelými hranovými, pričom sa vyskytla i kombinácia klinového rydla s čepeľovým škrabadlom. Podobnú charakteristiku získanej industrie uvádza i F. Prošek, ktorý za najhojnejšie označuje dlhé rovné čepele. Škrabadlá sú nepočetné, dominujú typy s umiestnením hlavice na konci čepele s oblúkovitým či šikmým retušovaným ukončením. Rydlá boli preparované na masívnych čepeliach, hojný je výrobný odpad i rydlové odštepky. Vo veľkom množstve je zastúpená skupina hrotov s otupeným bokom, zakrivené čepeľové hroty a úštepky s hlbokými vrubmi.

Surovina: z kresbovej dokumentácie z pozostalosti K. Absolona nie je identifikovateľná surovinná skladba. V kolekcii získanej F. Proškom je približne v rovnakej miere zastúpený bielo patinovaný pazúrik, u ktorého autor predpokladá volynský pôvod z povodia Bugu, a bielokarpatský rádiolarit. Napriek intenzívnym povrchovým zberom, zvlášť v poslednom desaťročí, sa opätovná prítomnosť volynského pazúrika v novozískaných inventároch z Podkovic nepotvrdila.

Ozdoby a umelecké predmety: antropomorfná ženská figúrka z mamutieho kla, tzv. Moravianka venuša, s veľmi blízkymi analógiami v kostienkovsko-borševskej oblasti (zvlášť Kostienki I). Početné opracované - rezané i prevŕtané - schránky lastúr *Dentalium* sp., niekedy na povrchu zdobené červeným okrovým farbivom.

Interpretácia: napriek tomu, že F. Prošek považoval sídlisko na Podkovicí za sezónnu loveckú stanicu, na základe analogickej pozície sídliska na Lopate II nie je vylúčené, že ide o viacnásobne osídlenú polohu, z ktorej je nielen dobrý výhľad

do údolia Váhu, ale predovšetkým do údolia Striebornice, ktorým preteká menší potok ako ľavobrežný prítok Váhu.

Datovanie: na základe rozborov kamennej industrie, prítomnosti hrotov s vrubom a kostienkovských dlát, v neposlednej miere aj na základe prítomnosti antropomorfnej plastiky možno sídlisko (sídlišká?) na Podkovicí priradiť ku kultúre Willendorf-Kostienki.

Literatúra: Ambrož/Ložek/Prošek 1952.

Moravany nad Váhom-Sedliská

Poloha: sprašový svah na južnom okraji rokliny Hlboký jarok, nadmorská výška 235 m (obr. 1: 9; 2: 16).

Priebeh výskumu: prvé nálezy z tejto polohy spomína už F. Prošek a uvádza ich vtedajšiu topografickú situáciu ako pole 973, 974 a 958. Archeologický výskum polohy sa nerobil. Dodnes tu prebiehajú opakované povrchové zbory.

Štiepaná kamenná industria: nálezový celok tvorí 514 ks kamenných artefaktov, v ktorých prevláda výrobný odpad: drobné úštepky, rydlové triesky, esquillées. Jedinými výraznými artefaktmi sú: klinové rydlo na zlomenej čepeli a obojstranne retušovaná čepeľ.

Surovina: približne v rovnakej miere je zastúpený bielo patinovaný pazúrik pravdepodobne podkrakovskej proveniencie a červený i hnedý rádiolarit bielokarpatského pôvodu.

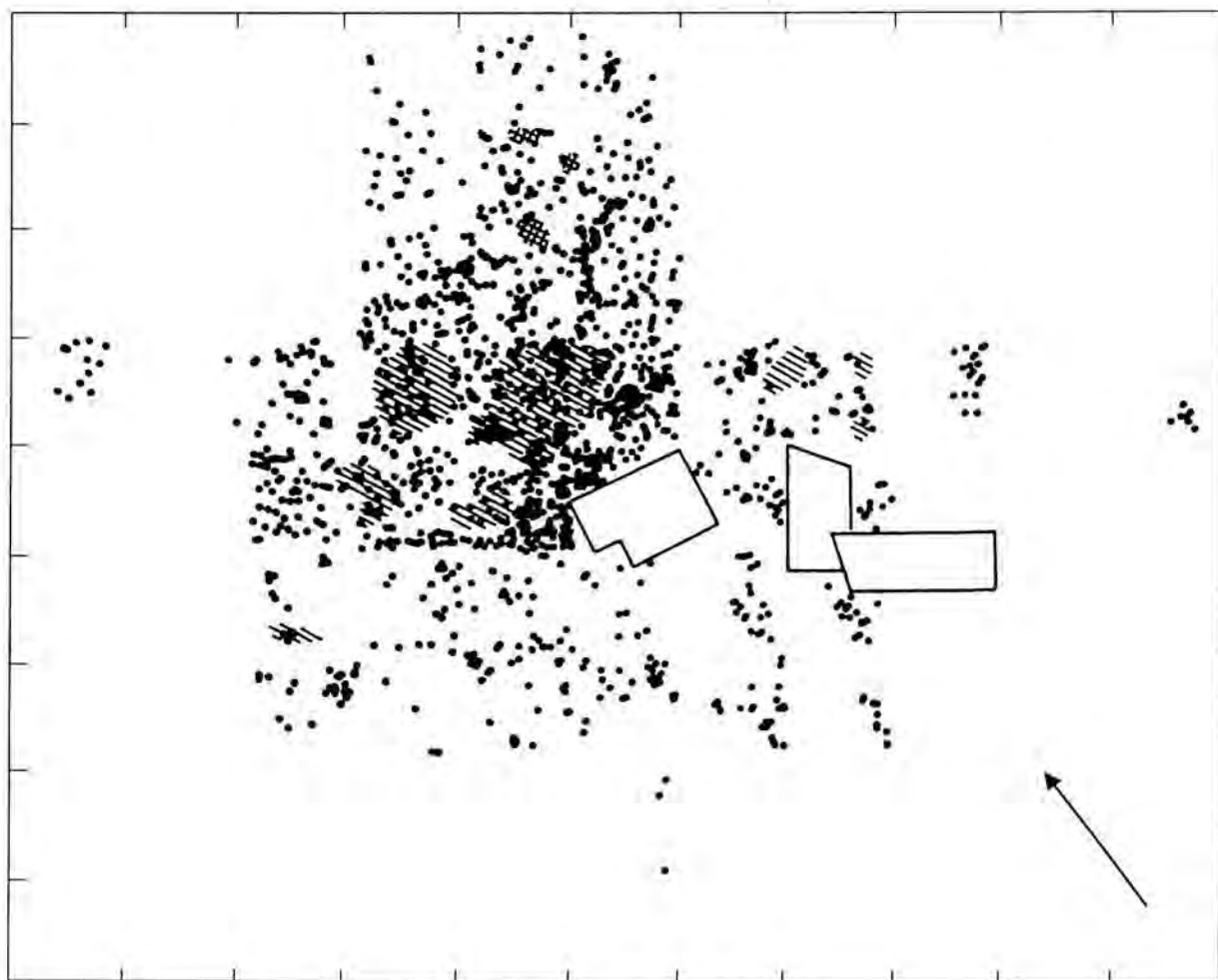
Interpretácia: pravdepodobne krátkodobé sídlisko loveckej komunity. Jeho vzťah k sídlisku na polohe Zakostolje, od ktorého ho iba v týchto miestach oddeľuje približne 20 m široká sprašová roklina Hlboký jarok, je zatiaľ nejasný. Vzhľadom na to, že roklina vznikla ako následné erozívne pokračovanie pôvodne úvozovej cesty iba v celkom nedávnej dobe, je možné, že obe sídliská tvorili pôvodne jeden celok. Jeho najvyššia časť (z topografického hľadiska) bola vznikom Hlbokého jarku pravdepodobne oderodovaná.

Datovanie: iba na základe technologických prvkov industrie (debitáž) možno pri absencii vedúcich typov artefaktov priradiť lokalitu ku kultúre Willendorf-Kostienki.

Literatúra: Ambrož/Ložek/Prošek 1952, 84; Bárta 1970.

Moravany nad Váhom-Zakostolje

Poloha: sprašový chrbát s klesajúcou tendenciou smerom na severozápad, tvoriaci výbežok medzi údolím Váhu a dolinou Striebornice, nadmorská výška 232 m (obr. 1: 10; 2: 14). V jeho závere je dnes situovaný obecný cintorín a kostol. Južný okraj polohy tvorí sprašová roklina Hlboký jarok.

Obr. 6. Moravany-Žakovská. Výskum v rokoch 1991-1992 s vyznačením terénnej aktivity L. F. Zotza a F. Proška.

Priebeh výskumu: lokalite venoval pozornosť ako prvý M. U. Kaspárek, ktorý tu zbieral kamenné artefakty. Na jeho činnosť nadviazal v menšej miere i L. F. Zötz. Pôvodne viedla po okraji lokality dnes už neexistujúca úvozová cesta, ktorej profil so zachytenou kultúrnou vrstvou vypracoval v roku 1949 F. Prošek. Koncentráciu povrchových nálezov uvádza z poľa 960 a 1141/1-1141/2.

Stratigrafia: kultúrna vrstva s nálezmi sa zistila v najmladšej spraši svetložltej farby v hĺbke 95 cm pod vtedajším povrchom. Mala hrúbku max. 5 cm.

Štiepaná kamenná industria: niekoľko desiatok drobných úštepov a zlomkov čepeľí, dnes bez možnosti vizuálnej konfrontácie.

Surovina: zastúpený je bielo patinovaný pazúrik i hnedá odroda rádiolaritu.

Interpretácia: podobne ako v prípade sídliska v polohe Sedliská, je možné oprávnene predpokladať, že obe tvorili pôvodne jeden osídlený priestor. Z lokality je výborný výhľad do údolia Váhu i doliny Striebornice. Z hľadiska loveckej

stratégie ide o najlepšie umiestnené táborisko v katastri Moravian.

Datovanie: podobne ako v polohe Sedliská, možno pravdepodobne zaradiť sídlisko ku kultúre Willendorf-Kostienki.

Literatúra: Ambrož/Ložek/Prošek 1952, 84; Kaspárek 1934.

Moravany nad Váhom-Žakovská

Poloha: sídlisko sa nachádza v spodnej časti ťahleho sprašového chrbta s chotárnym názvom Podkovica, ktorá sa na starších mapách uvádza aj ako poloha Nad Papiernú (obr. 1: 8; 2: 11). Toto pomenovanie vychádza z pôvodnej lokalizácie textilnej manufaktúry v 19. stor. L. F. Zötz omylom interpretoval názov polohy ako miestnu modifikáciu slova Žarkovská, ktorú do nemeckého jazyka preložil ako „Brandstätte“, t. j. žiarovisko. Sprašový chrbát so sklonom na sever až severozápad sa v týchto miestach postupne narovnáva až na takmer terasovité ukončenie nad údolím

Striebornice. Lokalita je situovaná na severnej strane centrálnej časti moravianskeho sídliskového areálu v nadmorskej výške 215 m.

Priebeh výskumu: prvú terénnu odkryvku na ploche 3 x 8 m tu uskutočnil v roku 1941 Ústav pre výskum praveku a včasnej doby dejinnej vtedajšej Nemeckej Karlovej univerzity v Prahe pod vedením L. F. Zotza. Najzávažnejším výsledkom bol objav dovtedy prvého pôdorysu mladopaleolitického obydli v strednej Európe, o ktorého interpretácii sa dodnes vedú odborné diskusie. Mladopaleolitický sídliskový objekt s pravouhlým pôdorysom (v prostredí strednej Európy dodnes bez analógií), s rozmermi 250 x 140 cm, sa rysoval ako šesťstý flak v okolitej svetložltej spraši. V strede sídelného objektu sa našlo niekoľko zvieracích kostí a rozptýlené kamenné artefakty. Revíznym výskum F. Proška v roku 1949, umiestnený podľa vtedajšej katastrálnej dispozície na pole 1070, nadväzoval priamo na výkop L. F. Zotza a zachytil slabošedo sfarbenú kultúrnu vrstvu hrubú približne 20 cm, s nahromadením uhlíkov a kamenných nástrojov. Po vypreparovaní nálezovej situácie sa zistilo, že ide o zvyšky zuholnatých trávov 7-10 cm hrubých, kladených šikmo na seba. Vzhľadom na skutočnosť, že paleolitické pamiatky sa našli iba na povrchu týchto trávov, interpretoval F. Prošek odkrytý priestor ako pozostatky väčšieho sídliskového objektu, ktorého súčasťou bol i Zotzom uverejnený pôdorys obydli. Nejasná nálezová situácia, komplikovaný spôsob riešenia podlahy, hrúbka kultúrnej vrstvy a predovšetkým sporná interpretácia kultúrnej príslušnosti lokality (analógie hľadali autori na dolnorakúskej lokalite Krems-Hundsteig, patriacej aurignacieniu) viedli v roku 1991 k poslednému revíznemu výskumu. Odkryvku realizoval v roku 1991 Archeologický ústav SAV v Nitre. Terénne práce viedli J. Hromada s J. Bártom a v roku 1992 už medzinárodná expedícia v spolupráci s AÚ SAV (J. Hromada, L. Bánesz) a poľským tímom z Archeologického ústavu Jagelovskej univerzity v Krakove (J. K. Kozłowski, K. Sobczyk). Pedologické práce na lokalite viedol M. Pawlikowski. Na ploche takmer 200 m² sa zistila nálezová situácia, ktorá odkryla aj priestor s pozostatkami po terénnej činnosti L. F. Zotza a F. Proška. Detailným spôsobom sa zachytil priebeh troch kultúrnych vrstiev, z ktorých iba stredná, so stopami po obydli ľahšej, pravdepodobne stanovnej konštrukcie, reprezentovala stabilnejšie osídlenie. Vzhľadom na narušenie terénnej situácie predchádzajúcimi výkopmi nebolo možné konfrontovať interpretácie proklamované L. F. Zotzom a F. Prošekom.

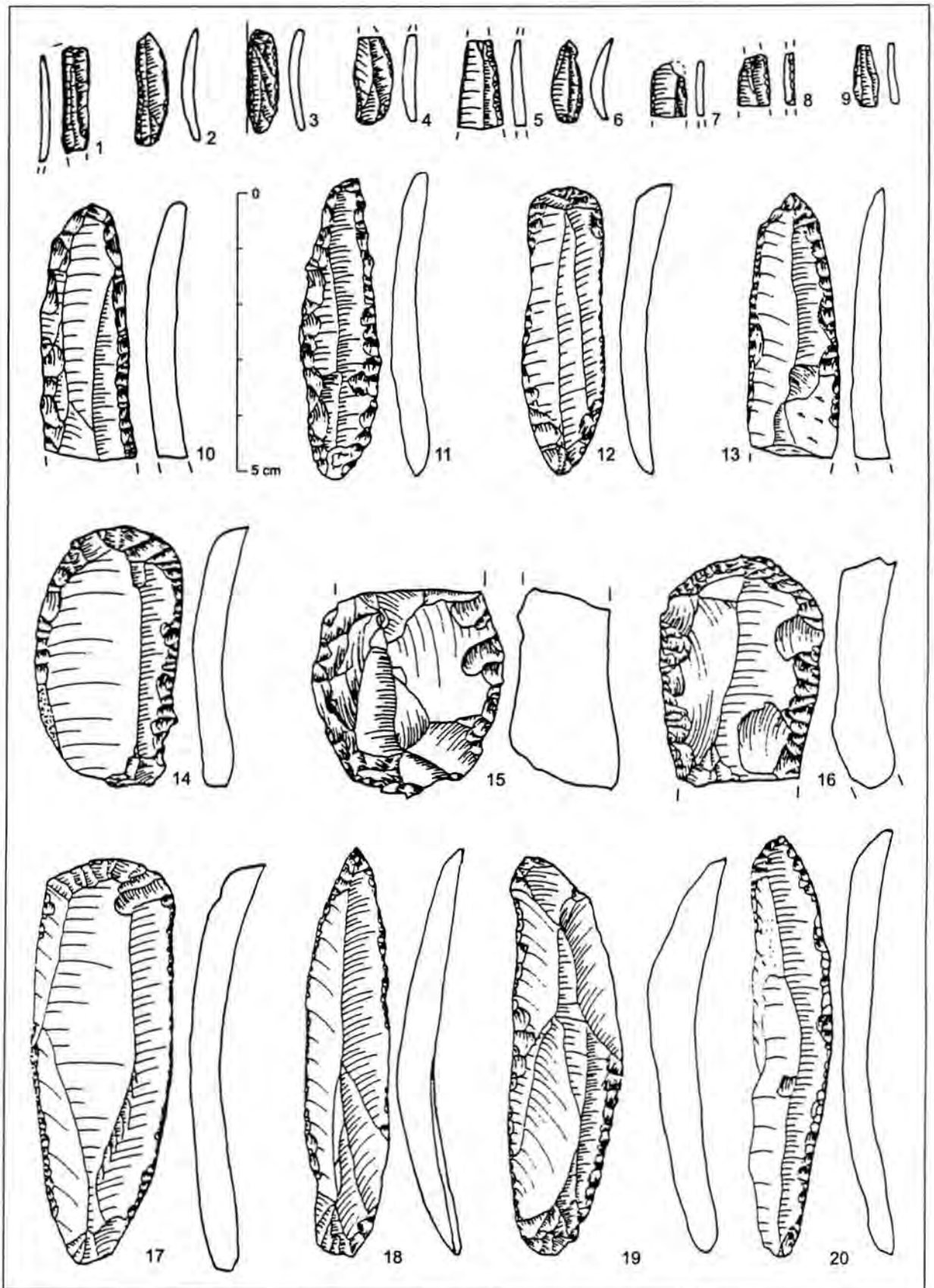
Stratigrafia: tri kultúrne vrstvy uložené v hornej časti najmladšej spraše, pomerne plytko pod súčasným povrchom. Napriek použitej jemnej výkopovej technike sa odlišili až pri profilovej projekcii artefaktov a pri pedologickej analýze pomocou elektrónkového mikroskopu, kde M. Pawlikowski detailne rozpoznal v rámci antropogénnej činnosti i niekoľko ohnísk, plniacich svoju funkciu iba počas veľmi krátkeho časového úseku, rozvlečených soliflukciou. Kultúrne vrstvy dosahovali spolu hrúbku asi 20 cm a farebne sa len slabo odlišovali svetlošedým sfarbením v okolitej spraši. Stredná vrstva reprezentuje stálejšie, horná a spodná iba epizodické osídlenie lokality. Na základe koncentrácie artefaktov v strednej vrstve sa rozpoznali zvyšky sídliskového objektu ľahšej konštrukcie.

Fauna: rozborom (H. Kubiak) bola zistená prítomnosť pozostatkov mamuta (*Mammuthus primigenius* Blum.), soba (*Rangifer tarandus* Lin.), rosomáka (*Gulo gulo* Lin.), červeného jeleňa (*Cervus elaphus* Lin.) a srnca (*Capreolus capreolus* Lin.). Zvieracie zvyšky reprezentujú typickú arktickú faunu, ale i druhy spájané s prostredím riedko zalesneného terénu (jeleň, srnec). Malakocenóza získaná v 90-tych rokoch poskytla schránky *Arianta arbustorum*, *Trichia hispida* a *Pupilla* sp. Mäkkýšie spoločenstvo je aktuálne pre otvorený terén chladnej stepi, pokrytej nízkou vegetáciou s ojedinelými skupinami kríkov.

Flóra: je zastúpená chladnomilnými ihličnanmi (*Pinus silvestris*), ale i zvyškami tisu (*Taxus baccata*), známeho aj zo starších výskumov F. Proška. Z nich boli vyčlenené i zvyšky *Larix decidua* MILL. a *Picea excelsa* LINK.

Štiepaná kamenná industria: zo starších výskumov L. F. Zotza a F. Proška pochádzajú rôzne druhy škrabadiel, medzi ktorými sú pozoruhodné najmä bočne vyklenuté, kuželové a okrúhle formy, málo zastúpené boli rydlá. Hojne sa uvádzajú čepeľky s otupeným bokom a mikrolity s jemným retušovaním. Z výskumu medzinárodnou expedíciou sa získalo 1628 kusov industrie. Z hotových nástrojov (192 kusov) prevládajú retušované čepele a drobné čepeľky s otupeným bokom. Škrabadlá sú početnejšie ako rydlá (10,2, resp. 1,1%).

Surovina: takmer 95% industrie je vyrobené z rádiolaritov bielokarpatskej proveniencie, medzi ktorými prevláda hnedá, červená a žltá farebná varieta. Iba 1,3% podiel majú bielo patinované pazúriky. Zvyšok tvoria menej kvalitné suroviny rôzneho pôvodu (opály, limnokvarcity, porfýry, kvarcity, pieskovce). Už zo starších výskumov pochádzalo z lokality väčšie množstvo hematito-

Obr. 7. Moravany-Žakovská. Štiepaná industria zo strednej vrstvy epigravettianskeho sídliska.

vej suroviny, využívané pravdepodobne ako okrové farbivo. Túto skutočnosť potvrdila i odkrývka uskutočnená medzinárodným tímom. M. Pawlikowski a J. Trabska zistili viaceré miesta zdroje, viažuce sa najmä na tzv. vrstvy Banka.

Umelecké a ozdobné predmety: kostený valcovitý predmet, tzv. perla, hladené kostené hroty a prevŕtané trefohorné ulitníky *Conus ventricosus* a *Cypraea sanguinolenta*.

Interpretácia: viacnásobne osídlená poloha, kde iba stredná vrstva predstavuje stálejšie osídlenie. Podľa M. Pawlikowského je možné predpokladať osídlenie lokality v priebehu necelého tisícročia. Kamenná industria náleží epigravettieniu, využívajúceho pri výrobe nástrojov predovšetkým miestne považské zdroje rádiolaritov z oblasti Bielych Karpát, vzdialených vzdušnou čiarou asi 50 km. Celkové zloženie fauny, flóry a malakoce-nózy potvrdilo pôvodný predpoklad J. Skutíla a J. Bártu o významnom vplyve miestnych horúcich termálnych prameňov pri zakladaní moravianskych táborísk.

Datovanie: stredná kultúrna vrstva poskytla rádiometrické dáta $18\,100 \pm 350$ BP (Gd-4915) prostredníctvom rádiokarbónového laboratória v Gliwiciach (A. Pazdur).

Literatúra: Bánesz et al. 1995; Bárta 1970; Hromada/Bárta 1992; Hromada et al. 1993; Hromada/Kozłowski 1995; Zolt 1941a; 1943a.

MORAVIANSKY SÍDLISKOVÝ AREÁL A JEHO MIESTO VO VÝVOJI MLADÉHO PALEOLITU ZÁPADNÉHO SLOVENSKA

Súčasný stav poznatkov dovoľuje v sídliskovom areáli v okolí Moravian nad Váhom rozlíšiť v období mladého paleolitu tri dominantné časové úseky, spojené s tromi rôznymi kultúrami. Po sporadických moustérienských nálezoch nastupuje obdobie silného szeletienskeho osídlenia, ktorému patrí viacero výšinných polôh tesne pod hlavným hrebeňom inoveckého pohoria (Dlhá, Rumné, Trtavčie Rumné, mimo prezentovanej časti areálu Banka-Škarbalova, Ratnovce VII) a spodná vrstva v neďalekej jaskyni Čertova pec, ktorá poskytla rádiometrický dátum okolo 38 000 rokov. V období po roku 25 000, v záverečnej fáze würmského interpleniglaciálu a v počiatočných fázach mladšieho pleniglaciálu, registrujeme v areáli veľmi husté zoskupenie mladogravettien-ských táborísk kultúry Willendorf-Kostienki. Táto fáza osídlenia, ktorej patrí 40 dosiaľ zistených sídlisk, prebiehala v období, ktoré sa na západnom Slovensku vyznačovalo sedimentáciou

sprašového pokryvu v podmienkach otvoreného trávnatého prostredia so skupinami kríkov počas dvoch vlhkejších epizód, keď sa zvýšil podiel zakrpateného rastlínstva. Prítomnosť neďalekých horúcich minerálnych piešťanských prameňov spôsobila, že v okolí Moravian a Banky vznikla pravdepodobne menšia, klimaticky omnoho priateľnejšia enkláva. Dokladá to aj skladba nájdennej fauny, ktorá okrem typických chladnomilných stepných druhov (hlavne sob, mamut, rosomák) vykazuje tiež teplomilnejšie lesné druhy (červený jeleň, srnec). Obdobnú situáciu pozorujeme aj v zložení rastlínstva (výrazne chladnomilné ihličnany, hlavne borovica, ale hojne aj tis) a spoločenstiev malakofauny. V tomto období, medzi 24-25 až 21 000 rokmi sa v údoliach Váhu a Nitry rozvíjali klasické mladopaleolitické industrie, typologicky charakterizované hrotmi s vrubom a kostienkovskými dlátami, technologicky používaním bazálno-ventrálnej retuše. V tomto istom období je na Morave situácia s alternatívnou sedimentáciou spraší a tvorbou iniciálnych pseudoglejových pôd, so silným nárastom podielu lesnej i stepnej fauny. Stopy gravettien-ského osídlenia sú tu po skončení vývoja pavlovienu omnoho menej početné (Milovice, Ostrava-Petřkovice, mladšia časť gravettien-ského osídlenia v Předmostí) a zdá sa, že centrum mladopaleolitického vývoja v naddunajskej časti strednej Európy sa presúva práve na západné Slovensko a do južného Poľska. Tam medzi 23- až 21-tisíc rokmi vznikali silne rozvinuté série soliflukčných sedimentov v podmienkach vlhkého prostredia s dvomi epizódami stabilizácie terénneho povrchu a tvorby iniciálnych pôd. V okolí Krakova, v sídelnom areáli Spadzista, sa v tom období rozvíjal analogický gravettien s hrotmi s vrubom kultúry Willendorf-Kostienki, ako v okolí Moravian. Ďalšiu podobnú, menšiu sídelnú enklávu z tohto obdobia, reprezentovanú v archeologickom materiáli hlavne hrotmi s vrubom, nachádzame v okolí Willendorfu (Willendorf I, I-sever, Willendorf II, vrstva 9). Záverečnú fázu osídlenia moravianskeho areálu tvoria menšie sídliská epigravettieniu z obdobia tesne po poslednom pleniglaciálnom maxime okolo roku 18 000 BP, s analógiami na Morave (Stránská skála IV) i v Dolnom Rakúsku (Rosenburg am Kamp).

Medzi jednotlivými gravettien-skými táboriskami v okolí Moravian nepochybne existujú isté odlišnosti, súvisiace predovšetkým s rozdielnym funkčným zameraním lokalít. V celom sídelnom areáli však môžeme pozorovať aj viacero spoločných znakov. Doteraz sa napríklad nepodarilo potvrdiť jestvovanie sídelnej štruktúry založenej

na existencii jedného alebo dvoch stálejších rozsiahlejších táborísk spolu so satelitnými táboriskami rôzneho zamerania. Výsledky výskumov zatiaľ potvrdzujú skôr existenciu pomerne hustej siete opakovane osídľovaných miest (Podkovica, Lopata I, Lopata II, Noviny, Banka-Kňazovica, Banka-Kopanica I, Modrovka-Hromovka I), ale aj menších sídlisk, pravdepodobne výrobných okrskov (Hubina II, III), resp. malých, azda pozorovacích stanovísk (Banka-Kopanica II, Ratnovce I-VII, Ducové I, II). Medzi nimi sa nachádzajú drobné povrchové koncentrácie artefaktov, na ktorých sa pri zisťovacej sondáži nezachytia súvislejšia farebne alebo štruktúrne odlišiteľná kultúrna vrstva. Mladogravettienске sídliská sa sústreďujú vo vrstevnicovom páse medzi 230-270 m nadmorskej výšky (výnimkou je epigravettienске táborisko na Žakovskej). Tým sa v moravianskom areáli odlišujú od szeletienских sídlisk z počiatkov mladého paleolitu, zakladaných v podstatne vyšších polohách - nad 350 m (obr. 1; 2). Tieto dnes ležia už v sčasti zalesnenom teréne, na rozdiel od gravettienских, ktoré sa nachádzajú v miestach bez vegetácie. Všetky gravettienске sídliská boli situované približne v stredných častiach tiahlych sprašových chrbtov s veľmi dobrým výhľadom do širokého okolia, voľne spadajúcich do údolí. Z najznámejších moravianskych táborísk na Lopate, Podkovici a Novinách možno za dobrej viditeľnosti, akú treba v mladom paleolite predpokladať, opticky kontrolovať až 40 km dlhý úsek vážskeho údolia. Z hľadiska loveckej stratégie je iste zaujímavé ich situovanie na svahy spadajúce nie do údolia Váhu, ale smerom do bočných údolí, vybiehajúcich z vážskej nivy dovnútra masívu inoveckého pohoria. Najmladšie kultúrne vrstvy sídlisk sú uložené nie hlboko pod súčasnou úrovňou povrchu, sú teda v dosahu orných mechanizmov. Rozdiely medzi jednotlivými fázami mladopaleolitického osídlenia možno badať i v surovínovej skladbe kamennej industrie. V szeletiene sa pri výrobe nástrojov takmer na 100% využívala domáca rádiolaritová surovina, pochádzajúca z masívu Bielych Karpát. Gravettienски lovci kultúry Willendorf-Kostienki používali už prevažne importovaný podkrakovský pazúrik a približne v rovnakej, prípadne len o čosi menšej miere i domáci rádiolarit. Ojedinele sa využívali ďalšie, nevýznamné, kvalitou menej hodnotné miestne horniny (žilné a aluviálne kremence). V tretej fáze osídlenia areálu, v období epigravettienу, klesá podiel importovaného pazúrika až takmer na nulovú hodnotu, kým farebné rádiolarity drvivo prevažujú. Zaujímavým zistením je, že kým rádiolaritové okruhlíky v údolí Váhu dosahujú

v okolí Piešťan priemer maximálne do 5 cm, čepele a čepeľové negatívy na nájdených jadrách v szeletienских, gravettienских i epigravettienских industriách dosahujú niekedy viac než dvojnásobnú hodnotu (Cheben et al. 1995, 196). Svedčí to o využívaní primárnych horských východísk v masíve Bielych Karpát, vzdialených približne 50 km.

MORAVIANSKE TÁBORISKÁ A ICH MIESTO VO VÝVOJI GRAVETTIENU STREDNEJ EURÓPY

Pozíciu moravianskeho sídliskového areálu v gravettienском vývoji strednej Európy je nutné posudzovať predovšetkým na základe jeho situovania do severozápadnej časti Karpatskej kotliny. Jej geografický rámec predstavuje oblúk Malých a Bielych Karpát, ktoré zo západnej strany ohraničujú údolie Váhu ako najvýznamnejšieho ľavobrežného prítoku Dunaja v strednej časti jeho rozvodia.

V severozápadnej časti Karpatskej kotliny, ktorá z geografického hľadiska zaberá prakticky väčšiu časť územia západného Slovenska, nachádzame gravettienске osídlenie predovšetkým v povodiach dvoch najväčších západoslovenských riek - Váhu a Nitry, patriacich do ľavobrežnej prítokovej sústavy Dunaja. Najstaršie stopy gravettienского osídlenia vo vnútri karpatského oblúka nachádzame na lokalite Nemšová, ktorá je rádiometricky datovaná na $28\,570 \pm 1300$ BP (Bárta 1965, 127; 1981, 23). V okolitých oblastiach registrujeme takéto vysoké dáta ($27\,950 \pm 270$ BP) na krátkodobom sídlisku Slaninovej jaskyne v Slovenskom krase (Kaminská 1993, 16), v severnom Maďarsku na lokalite Bodrogheresztúr-Henye (Vértes 1966, 7), v Dolnom Rakúsku v najstarších vrstvách Willendorfu II (Haesaerts 1985, 112; Haesaerts et al. 1996, 34). Na Morave pochádzajú z tohto obdobia najstaršie rádiometrické dáta zo sídliska v Dolných Věstoniciach I (spodná časť) a Dolných Věstoniciach II-tehelni (Svoboda 1996, 287). Sú dokladom toho, že na území strednej Európy sa gravettien vyvíjal už od svojich najstarších fáz v oscilácii Arcy-Denekamp počas celého würmského interpleniglaciálu až do maxima mladšieho würmského pleniglaciálu. Podloží pre vznik gravettienу na východnom Slovensku boli neskoraurignacienske nálezy, ktorých hlavným reprezentantom je sídlisko v Tibave (Bánesz 1960; 1967, 91). V južnom Poľsku, na severnom okraji vonkajšej strany karpatského oblúka, boli podloží pre vznik gravettienского technokomplexu ne-

skoroaurignacienskej industrie s čepieľkami s otupeným bokom v Krakove-Zwierzyni (Kozłowski 1983, 61, 66) a aurignacienskej kultúrnej vrstvy na sídelnej aglomerácii v Krakove-Spadzistej ulici, ktoré sa obyčajne spájajú s tzv. pedologickou vrstvou 7 (Sobczyk 1995, 12). Na Morave sú podkladom pre najstaršie gravettien početné mladoaurignacienskej nálezy, napr. v Zlíne-Loukách (Klíma 1956), čiastočne industrie z lokality Maloměřice-Borky II (Halm 1977, 110; Valoch 1964) a Tvarožnej (Oliva 1987, 26). V Dolnom Rakúsku sú podloží pre gravettien neskoroaurignacienskej nálezy z Langmannsdorfu (Neugebauer-Maresch 1993, 78) a najstaršie nálezy z jedinečného súvrstvia vo Willendorfe II (Felgenhauer 1956-1959). Na západnom Slovensku pre gravettien nenachádzame pri absencii aurignacienských pamiatok adekvátne kultúrne podložie. Časové obdobie pred vystúpením starého gravettien tu reprezentujú rozptýlené szeletienske sídliská v jaskyniach i pod otvoreným nebom (Bárta 1960; Hromada, v tlači b; Prošek 1953), väčšinou so zložitou stratigrafickou situáciou. Szeletienske osídlenie samo osebe nemohlo tvoriť podložie pre vznik gravettien. Preto predpokladáme, že gravettien technokomplex je v prostredí severozápadnej časti Karpatskej kotliny cudzím elementom a v mladopaleolitickom vývoji tu predstavuje alochtónnu zložku, ktorá sa do tohto priestoru dostala migráciou pravdepodobne z územia mimo Karpatskej kotliny.

Po období vývoja starého gravettien v strednej Európe (30 000-27 000 BP) sa v časovom úseku od oscilácie Maisières po osciláciu Tursac (27 000-24 000 BP) vyvíja v oblasti mimo karpatského priestoru výrazná kultúra mladého paleolitu - pavlovien (Klíma 1967; 1976; Svoboda 1996). Na Morave jej patria rozsiahle, viacnásobne osídlené, dlhodobé táboriská v oblasti Pavlovských vrchov (Dolní Věstonice, Pavlov) a Předmostí (Svoboda 1994, 129-154). V Dolnom Rakúsku reprezentuje pavloviensky vývoj celý rad sídlisk (Willendorf II: vrstvy 6-8, Aggsbach A a B, Gobelburg, Grossweikersdorf, Langenlois, časť vývoja v Stillfriede B), avšak podstatne menšieho významu než moravské centrá (Neugebauer-Maresch 1993, 75-80). Severne od Karpatskej kotliny patria pavlovienu niektoré táboriská pod otvoreným nebom (Wójcice, Cyprzanów - Kozłowski 1983, 68) i v jaskyniach (jaskyňa Oblazowa, vrstva III - Kozłowski 1996, 16; Valde-Nowak 1991). V Karpatskej kotline z neznámych dôvodov doposiaľ nenachádzame žiadne výraznejšie stopy typicky pavlovienského osídlenia. Táto skutočnosť môže byť zapríčinená aj stavom výskumu, ale keďže s rov-

nakou situáciou sme konfrontovaní aj na území Maďarska (Dobosi 1994; Gábori 1989, 133, 134; Simán 1990, 18, 19), zdá sa, že do Karpatskej kotliny pavloviem nijako výraznejšie neprenikali. Na území západného Slovenska v tomto období neregistrujeme žiadne mladopaleolitické industrie, ktoré by sme s určitou istotou mohli priradiť k pavlovienu. Naopak, možno predpokladať, že práve v dobe rozkvetu pavlovienskej kultúry na južnej a strednej Morave bolo údolie Váhu a Nitry takmer bez stôp po výraznejšom gravettien osídlení.

Po ukončení pavlovienského vývoja v strednej Európe sa začína v severozápadnej časti Karpatskej kotliny vyvíjať kultúra, nazývaná doteraz na území Poľska kostienkovsko-willendorfská (Kozłowski 1969), resp. kostienkovsko-avdejevská kultúra (Kozłowski/Kozłowski 1977, 141-145), kostienkovsko-avdejevská skupina (Kozłowski 1986, 189), novšie horizont hrotov s vrubom alebo kostienkien (Kozłowski 1996, 18), na Slovensku ako mladšia fáza gravettien vývoja alebo gravettien kostienkovskej facies (Bárta 1980, 128). Táto jasne vyprofilovaná kultúra, ktorá vo svojom inventári väčšinou nejaví výraznejšie genetické vzťahy k pavlovienu, ale skôr zjavné kontakty s oblasťami východne od Karpatskej kotliny, sa tu vyvíja v období záberu würmského interpleniglaciálu a na začiatku posledného würmského pleni-glaciálu až po jeho maximum (25/24 000-20/19 000 BP). V súčasnosti je veľmi zložitá konkrétnejšie sa vyjadriť k jej genéze. Rádiometrické dáta z Krakova-Spadzistej (Kozłowski 1998, 132) sú o niečo staršie ako v iných oblastiach. Zdá sa, že jej vznik je potrebné hľadať práve na území severne od karpatského oblúka. Prienik kultúry smerom na juh sa udial veľmi skoro a pravdepodobne vo veľmi krátkej dobe. Svedčia o tom importované kamenné suroviny z podkrakovskej jury na sídliskách na Považí a v Dolnom Rakúsku. Až na sídliskách patriacich už mladšiemu pleni-glaciálu (napr. Moravany-Lopata II) nachádzame takmer rovnomerné zastúpenie importovaných a domácich (rádiolaritov, limnokvarcitov) surovín, pričom na Morave a v Dolnom Rakúsku importy stále prevládajú. Za najjužnejšie miesto prieniku tejto kultúry možno v súčasnosti označiť sídliskovú aglomeráciu v okolí Willendorfu, s vysokými rádiometrickými dátami pre 9. vrstvu Willendorfu II (Haesaerts et al. 1996), za najjuhovýchodnejšie miesto maďarskú lokalitu Hidasnémeti v údolí Hornádu (Simán 1989). V inventári je dominantným prvkom nový typ artefaktu, súvisiaci pravdepodobne s loveckou výzbrojou - hroty s vrubom kostienkovského typu. Stredná hodnota ich zastúpenia bola vypočítaná na 3,18 (Hroma-

da 1997). Najväčší index kostienkovských hrotov registrujeme na lokalite Krakov-Spadzista B+B1 (Ipoc = 17,4; Kozłowski et al. 1974; Sobczyk 1995, 107, 108). Obdobné hodnoty zaznamenávame aj u kostienkovských nožov (stred 3,23, najvyššie 10,6 tiež na vyššie uvedenej lokalite). Rydlá (stred = 24,99) obvykle niekoľkonásobne prevládajú nad škrabadlami (stred = 7,49). Nástroje s otupeným bokom dosahujú strednú hodnotu 18,85 pri veľkom rozpätí percentuálneho zastúpenia na jednotlivých lokalitách (4,7% v Moravoch-Lopate II a 46,0% v Miloviciach G - Oliva 1997, 421). Vzhľadom na to, že nie je zjavné primárne kryštalizačné centrum, naopak, zdá sa, že týchto centier mohlo byť viac, ako aj na základe rádiometrických dát a geografického rozšírenia, najvýstižnejším názvom pre túto kultúru na celom území strednej Európy sa aj v súlade s niektorými moravskými bádateľmi (Svoboda 1994) zdá byť pomenovanie willendorfsko-kostienkovská kultúra, resp. kultúra Willendorf-Kostienki (Hromada 1997; Hromada, v tlači a). Zdá sa, že za súčasného stavu výskumu toto pomenovanie najlepšie vystihuje predovšetkým geografické rozšírenie tejto kultúry v rámci východogravettienkeho technokomplexu. Tým sa postupne začíname stotožňovať s novými trendmi pri pomenovávaní jednotlivých regionálnych a chronologických skupín gravettien. Táto skutočnosť, a hlavne samotný fakt pomenovania rozsiahleho kultúrneho komplexu podľa malej lokality La Gravette, ktorý doposiaľ nie je celkom akceptovaný ani v samotnom Francúzsku (francúzski bádatelia používajú omnoho častejšie termín périgordien), nás viedli k tomu, že sa takýmto spôsobom snažíme o zvýraznenie podielu strednej a východnej Európy na vývoji mladopaleolitickej civilizácie. Pomenovanie kostienkien, príp. kostienkovsko-avdejevská kultúra, nevystihuje podľa nás ani z geografického, ani z chronologického hľadiska celkový vývoj východogravettienkeho technokomplexu. Obe náleziská, nami navrhované za eponymné, sa nachádzajú na okrajoch obrovského teritoriálneho rozpätia tejto kultúry a vytvárajú tak dostatočný priestor pre neskoršie detailnejšie triedenie z hľadiska regionálneho i časového. Navyše, od jednoduchého pomenovania kostienkien alebo kostienkovsko-avdejevská kultúra sa v súčasnosti dištancujú aj viacerí poprední ruskí a ukrajinskí bádatelia (G. P. Grigoriev 1989; 1993). Už dnes je zrejmé, že v prostredí Karpatskej kotliny a strednej Európy vôbec, táto kultúra zanikla podstatne skôr ako v oblasti východných ruských stepí v povodí Donu, Sejmu a Desny. Na západnom Slovensku je doložená lokalitami s výskytom hro-

tov s vrubom a ďalších kostienkovských elementov na sídliskách v Trenčianskych Bohuslaviciach (Bárta 1988), Zamarovciach (Bárta 1961, 12-15), Čachticiach (Bárta 1981, 23), Nitre-Čermáni (Bárta 1993, 5-10), Horných Otrokovciach (Hromada/Polláček 1995) a v oblasti Piešťan na rozsiahlej sídliskovej aglomerácii s centrom v okolí Moravian nad Váhom, v polohách Lopata I a II, Noviny, Podkovica, Hubina I (Hromada/Zemla, v tlači a), Banka-Kňazovica (Hromada/Zemla, v tlači c), Banka-Kopanica, Modrovka (Hromada/Zemla, v tlači b). Na Považí tak vzniká najväčšia koncentrácia sídlisk tejto kultúry západne od Dnestra. Stav výskumu zatiaľ nedovoľuje v severozápadnej časti Karpatskej kotliny vyčleniť s určitostou nejaké chronologické stupne. V tomto období však zaznamenávame veľmi intenzívne transkarpatské styky, ktoré sú badateľné tak v transporte surovín, ako aj v typológii kamennej a kostenej industrie, no tiež v systéme budovania sídlisk a v ich vnútornej štruktúre. Osídlenie kultúry Willendorf-Kostienki v Dolnom Rakúsku je veľmi sporadické. Registrujeme ho v 9. vrstve Willendorfu II, vo Willendorfe I a Willendorfe I-sever (Felgenhauer 1956-1959). Snáď na záver jej vývoja možno postaviť lokalitu Kamegg s atypickými hrotmi s vrubom (Brandtner 1954-1955). Na Morave je osídlenie oproti predchádzajúcemu pavlovienu veľmi riedke. Najstarším sídliskom je pravdepodobne časť gravettienkeho osídlenia v Miloviciach (Oliva 1989). S určitostou patrí kultúre Willendorf-Kostienki opakované gravettienke osídlenie v Předmostí (Svoboda 1996, 290) a lokalita Ostrava-Petřkovice (Jarošová 1999; Jarošová et al. 1996), ktorá svojou geografickou polohou inklinuje skôr k vývoju na území Poľska, ale aj jaskynné lovecké sídlisko v Kúlne v Moravskom krase (Valoch 1988, 43-47). Na území severne od Karpatskej kotliny sa nachádza osídlenie willendorfsko-kostienkovskej kultúry na veľmi dobre preskúmanom sídelnom areáli v Krakove-Spadzistej (Sobczyk 1995), kde je možné rozdeliť osídlenie do dvoch časových fáz v smere protokostienkien-kostienkien v tamojšom ponímaní, ktoré súvisí s pedologickými vrstvami 6 a 5 na lokalite (Kozłowski 1996, 18, 19).

V období po rozvoji kultúry Willendorf-Kostienki sa v prostredí severozápadnej časti Karpatskej kotliny vyvíja epigravettien, ktorého hlavným reprezentantom je sídlisko v Moravoch nad Váhom-Žakovskej (Hromada/Kozłowski 1995). Pôvod epigravettien, rozvíjajúceho sa po roku 19 000 BP, je potrebné hľadať južnejšie od Dunaja a v Karpatskej kotline vôbec. V tej dobe prebiehali čulé transkarpatské vzťahy s Dolným Rakús-

kom (Grubgraben; *Montet-White* 1991), Moravou (Stránská skála IV; *Svoboda* 1991, 32-39; *Škrdla* 1993), kde je však epigravettienske osídlenie vzhľadom k magdalénienskej expanzii riedke,

a s územím Maďarska. Severne od Karpát sa vyvíja epikostienien v tamomšom ponímaní (*Kozłowski* 1996, 18), ktorý už má s vývojom v Karpat-skej kotline spoločných iba málo znakov.

Rukopis prijatý 10. 5. 1999

PhDr. Jozef Hromada, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Absolon* 1947 - K. Absolon: Paleoethnologická stavba veľkých stredoevropských diluviálnych staníc. *Příroda* 40, 1947, 1-10.
- Ambrož/Ložek/Prošek* 1952 - V. Ambrož/V. Ložek/F. Prošek: Mladý pleistocén v okolí Moravan u Piešťan nad Váhom (Západní Slovensko). *Anthropozoikum* 1, 1951 (1952), 53-142.
- Bánesz* 1960 - L. Bánesz: Die Problematik der paläolithischen Besiedlung in Tibava 1960. *Slov. Arch.* 8, 1960, 7-74.
- Bánesz* 1967 - L. Bánesz: Die altsteinzeitlichen Funde der Ostslowakei. *Quartär* 18, 1967, 81-98.
- Bánesz et al.* 1995 - L. Bánesz/J. Hromada/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/M. Pawlikowski: Site Formation Processes in Loess Areas: A Case Study from Moravany-Žakovská, Western Slovakia. *Geoarchaeology* 10/4, 1995, 237-255.
- Banner* 1960 - J. Banner: Zu der Veröffentlichung der ersten paläolithischen Fundes in Mitteleuropa. *Arch. Rozhledy* 12, 1960, 709-714.
- Bárta* 1960 - J. Bárta: K problematike listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá. *Slov. Arch.* 8, 1960, 295-324.
- Bárta* 1961 - J. Bárta: K problematike paleolitu Bielych Karpát. *Slov. Arch.* 9, 1961, 9-32.
- Bárta* 1965 - J. Bárta: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- Bárta* 1967 - J. Bárta: Stratigraphische Übersicht der paläolithischen Funde in der Westslowakei. *Quartär* 18, 1967, 57-80.
- Bárta* 1970 - J. Bárta: Sídlišká zo staršej doby kamennej na okolí Moravian nad Váhom. *Almanach Balneol. Múz.* 5, 1970, 31-40.
- Bárta* 1980 - J. Bárta: Paleolit a mezolit. *Slov. Arch.* 28, 1980, 119-136.
- Bárta* 1981 - J. Bárta: The Palaeolithic and Mesolithic. In: *Archaeological Research in Slovakia. X. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico 19-24 October 1981. Nitra 1981*, 11-29.
- Bárta* 1988 - J. Bárta: Trenčianske Bohuslavice. Un habitat gravettien en Slovaquie occidentale. *Anthropologie (Paris)* 92, 1988, 173-182.
- Bárta* 1993 - J. Bárta: Osídlenie Nitry v starej dobe kamennej. In: *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993*, 5-13.
- Brandtner* 1954-1955 - F. Brandtner: Kamegg, eine Freilandstation des späten Paläolithikums in Niederösterreich. *Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad.* 7, 1954-1955, 1-123.
- Dobosi* 1994 - V. T. Dobosi: Contribution to the Upper Palaeolithic Topography. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 46, 1994, 3-20.
- Felgenhauer* 1956-1959 - F. Felgenhauer: Willendorf in der Wachau. Monographie der Paläolith-Fundstellen I-VII. *Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad.* 8-9, 1956-1959.
- Gábori* 1989 - M. Gábori: Die letzte Phase des Paläolithikums in Ungarn. *Quartär* 39/40, 1989, 131-140.
- Grigoriev* 1989 - G. P. Grigoriev: Villendorfsko-kostienkovskoje jedinstvo v jeho prirodnom okružení. In: *Problemy kulturnoj adaptacii v epoku verchnego paleolita. Leningrad 1989*, 45-48.
- Grigoriev* 1993 - G. P. Grigoriev: The Kostenki-Avdejevo archaeological Culture and the Willendorf-Pavlov-Kostenki-Avdejevo cultural unity. In: O. Soffer/N. D. Praslov (eds.): *From Kostenki to Clovis. New York - London 1993*, 51-65.
- Haesaerts* 1985 - P. Haesaerts: Les loess du Pleistocène supérieur en Belgique. Comparaisons avec les séquences d'Europe Centrale. *Bull. Assoc. Française Étude Quaternaire* 2-3, 1985, 105-115.
- Haesaerts et al.* 1996 - P. Haesaerts/F. Damblon/M. Bachner/G. Trnka 1996: Revised stratigraphy and chronology of the Willendorf II sequence, Lower Austria. *Arch. Austriaca* 80, 1996, 25-42.
- Hahn* 1977 - J. Hahn: Aurignacien, das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa. *Fundamenta A/9. Köln 1977*.
- Hauer* 1864 - F. von Hauer: Antiquarische Funde aus Moravan. *Jahrb. Geolog. Reichsanstalt* 5, 1864, 112-126.
- Hauer* 1871 - F. von Hauer: Vorlage von prähistorischen Culturresten. *Mitt. Anthr. Ges. Wien* 1, 1871, 30-37.

- Hromada 1997 - J. Hromada: Mladý gravettien v severozápadnej časti Karpatskej kotliny a jeho vzťahy k nadkarpatským oblastiam. I-II. Kandidátska dizertačná práca. Nitra 1997, rukopis.
- Hromada, v tlačí a - J. Hromada: Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Považí. Bratislava, v tlačí.
- Hromada, v tlačí b - J. Hromada: Szeletienske sídlisko s listovitými hrotmi v Hornej Krupěj. AVANS 1997, v tlačí.
- Hromada et al. 1993 - J. Hromada/L. Báñez/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: Výskum epigravettienkej stanice v Moravanoch nad Váhom-Žakovskej. AVANS 1992, 1993, 52-55.
- Hromada et al. 1995 - J. Hromada/L. Báñez/B. Kazior/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: Výskum mladopaleolitckej stanice v Moravanoch nad Váhom-Lopate II. AVANS 1993, 1995, 58, 59.
- Hromada et al. 1996 - J. Hromada/L. Báñez/B. Kazior/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: Pokračovanie výskumu mladopaleolitckej stanice v Moravanoch nad Váhom-Lopate II. AVANS 1994, 1996, 92-94.
- Hromada et al. 1997 - J. Hromada/L. Báñez/B. Kazior/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: Tretia sezóna výskumu mladopaleolitckej stanice v Moravanoch nad Váhom-Lopate II. AVANS 1995, 1997, 82-84.
- Hromada/Bárta 1992 - J. Hromada/J. Bárta: Výskum mladopaleolitckej stanice s rádiolaritovou industriou v Moravanoch nad Váhom-Žakovskej. AVANS 1991, 1992, 51-53.
- Hromada/Kozłowski 1995 - J. Hromada/J. K. Kozłowski (eds.): Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. I. Moravany-Žakovská (excavations 1991-1992). Kraków 1995.
- Hromada/Poláček 1995 - J. Hromada/M. Poláček: Gravettiencka stanica v Horných Otrokovciach. AVANS 1993, 1995, 61, 62, 165-167.
- Hromada/Žemla, v tlačí a - J. Hromada/M. Žemla: Gravettiencke sídliská v Hubine. AVANS 1998, v tlačí.
- Hromada/Žemla, v tlačí b - J. Hromada/M. Žemla: Mladopaleolitcké sídliská v Modrovke. AVANS 1998, v tlačí.
- Hromada/Žemla, v tlačí c - J. Hromada/M. Žemla: Nové mladogravettiencke sídlisko v Banke-Kňazovici. AVANS 1998, v tlačí.
- Cheben et al. 1995 - I. Cheben/L. Illášová/J. Hromada/L. Ožvoldová/J. Pavelčík: Eine Oberflächengrube zur Förderung von Radiolarit in Bolešov. Slov. Arch. 43, 1995, 185-204.
- Jarošová 1999 - L. Jarošová: Nové výzkumy paleolitcké lokality v Ostravě-Petřkovicích v letech 1994-1995. Arch. Rozhledy 51, 1999, 26-57.
- Jarošová et al. 1996 - L. Jarošová/V. Cílek/E. Oches/Z. Snieszko: Petřkovic. Excavations 1994-1995. In: Palaeolithic in Middle Danube Region. Brno 1996, 191-206.
- Kaminská 1993 - L. Kaminská: Príspevok k osídlení jaskýň v Slovenskom krase. Vsl. Pravěk 4, 1993, 13-25.
- Kasperek 1934 - M. U. Kasperek: Altsteinzeitliche Funde aus der Slowakei. Sudeta 10, 1934, 33-36.
- Klíma 1956 - B. Klíma: Nová paleolitcká stanice v Gottwaldově-Loukách. Anthropozoikum 5, 1955 (1956), 425-431.
- Klíma 1967 - B. Klíma: Pavlovien a jeho vzťahy ve střední Evropě. Arch. Rozhledy 19, 1967, 558-566.
- Klíma 1976 - B. Klíma: Le Pavlovien. In: IX, Congrès UISPP, Nice, Colloque XV. Nice 1976, 128-141.
- Kozłowski 1969 - J. K. Kozłowski: Problem tzw. kultury kościennokovsko-willendorfskiej. Arch. Polski 14, 1969, 19-86.
- Kozłowski 1983 - J. K. Kozłowski: Le Paléolithique supérieur en Pologne. Anthropologie (Paris) 87, 1983, 49-82.
- Kozłowski 1986 - J. K. Kozłowski: The Gravettian in Central and Eastern Europe. In: Advances in World Archaeology 5, Orlando 1986, 131-200.
- Kozłowski 1996 - J. K. Kozłowski: The Danubian Gravettian as seen from the Northern Perspective. In: Palaeolithic in the Middle Danube Region. Brno 1996, 11-22.
- Kozłowski 1998 - J. K. Kozłowski (ed.): Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. II. Moravany-Lopata II (excavations 1993-1996). Kraków 1998.
- Kozłowski et al. 1974 - J. K. Kozłowski/B. van Vliet/E. Sachse-Kozłowska/H. Kubiak/G. Zakrzewska: Upper Palaeolithic site with dwellings of mammoth bones - Cracow, Spadzista Street B. Folia Quaternaria 44. Kraków 1974.
- Kozłowski/Kozłowski 1977 - J. K. Kozłowski/S. K. Kozłowski: Epoka kamienia na ziemiach polskich. Warszawa 1977.
- Montet-White 1991 - A. Montet-White (ed.): The Epigravettian Site of Grubgraben, Lower Austria: The 1986-1987 excavations. ÉRAUL 40. Liège 1991.
- Neugebauer-Maresch 1993 - Ch. Neugebauer-Maresch: Altsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten 1993.
- Oliva 1987 - M. Oliva: Aurignacien na Oravě. Stud. Muz. Kroměříž 87, 1987, 5-128.
- Oliva 1989 - M. Oliva: La cabane des chasseurs de mammoth de Milovice (Moravie du Sud). Anthropologie (Paris) 93, 1989, 887-892.
- Oliva 1997 - M. Oliva: O lidech a mamutech. K paleoetnologii moravského gravettien. Arch. Rozhledy 59, 1997, 407-438.
- Pawlikowski et al. 1998 - M. Pawlikowski/W. P. Alexandrowicz/L. Báñez/J. Hromada/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/B. Kazior: Correlation between Loess Profiles on the Basis of mineralogical, malacological and antropogenetic indicators: A Case Study from Moravany-Lopata, Western Slovakia. Geoarchaeology 13, 1998, 565-594.
- Prošek 1950 - F. Prošek: Zjišťovací výzkum na paleolitcké stanici v Moravanech na Slovensku. Arch. Rozhledy 2, 1950, 175-183.
- Prošek 1953 - F. Prošek: Szeletien na Slovensku. Slov. Arch. 1, 1953, 133-194.
- Prošek/Ložek 1954 - F. Prošek/V. Ložek: Sprašový profil v Bance u Piešťan. Anthropozoikum 3, 1953 (1954), 301-323.
- Prošek/Ložek 1955 - F. Prošek/V. Ložek: Výzkum sprašového profilu v Zamarovcích u Trenčína. Anthropozoikum 4, 1954 (1955), 181-200.
- Simán 1989 - K. Simán: Hidasnémeti - Upper Palaeolithic Site in the Hernád Valley (Northeast Hungary). Acta Arch. Carpathica 28, 1989, 5-24.
- Simán 1990 - K. Simán: Population Fluctuation in the Carpathian Basin from 50 to 15 thousand Years BP. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 42, 1990, 13-20.
- Skutil 1934a - J. Skutil: Moravany, eine Station des diluvialen Menschen bei Piešťany in der Slowakei. Mitt. Museumses. Piešťany 7, 1934, 1-4.
- Skutil 1934b - J. Skutil: Stanice diluviálního člověka v Moravanech u Piešťan na Slovensku. Sdělení Mus. Spol. Piešťany 6, 1934, 1-4.

- Skutil 1938* - J. Skutil: Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Turč. Sv. Martin 1938.
- Skutil 1957* - J. Skutil: Znovu k prvním paleolitickým nálezcům v Karpatské oblasti. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 15-19.
- Skutil 1959* - J. Skutil: Die Feststellung des mitteleuropäischen Paläolithikums die Tat der magyarischen Wissenschaft (Zum neunzigjährigen Jubiläum). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 9, 1959, 49-52.
- Sobczyk 1995* - K. Sobczyk: Osadnictwo wschodniogracie w dolinie Wisły pod Krakowem. Kraków 1995.
- Svoboda 1991* - J. Svoboda: Stránská skála. Výsledky výzkumu v letech 1985-1987. Pam. Arch. 82, 1991, 5-47.
- Svoboda 1994* - J. Svoboda (ed.): Paleolit Moravy a Slezska. Brno 1994.
- Svoboda 1996* - J. Svoboda: The Pavlovian: Typology and Behaviour. In: Palaeolithic in the Middle Danube Region. Brno 1996, 283-301.
- Škrdl 1993* - P. Škrdl: Osídlení epigravettienů v okolí Stránské skály (okr. Brno-město). Arch. Rozhledy 45, 1993, 429-435.
- Valde-Nowak 1991* - P. Valde-Nowak: Studies in Pleistocene settlement in the Polish Carpathians. Antiquity 65, 1991, 593-606.
- Valoch 1964* - K. Valoch: Borky II, eine Freilandstation von Aurignacien in Brno-Maloměřice. Časopis Moravského Muz. Vědy Společenské 49, 1964, 5-47.
- Valoch 1988* - K. Valoch: Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961-1976. Brno 1988.
- Vértes 1966* - L. Vértes: The Upper Palaeolithic Site on Mt. Henye at Bodrogkersztúr. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 18, 1966, 3-14.
- Zotz 1941a* - L. F. Zotz: Ein neuer Grossrastplatz der Mammutjäger bei Moravany in der Slowakei. Wiener Prähist. Zeitschr. 26, 1941, 52-57.
- Zotz 1941b* - L. F. Zotz: Zwei Jahre Aufbauarbeit im Institut für Ur- und Frühgeschichte der Deutschen Karls-Universität in Prag. Nachrbl. Dt. Vorzeit 17/7-11, 1941, 165-174.
- Zotz 1942* - L. F. Zotz: Der erste altsteinzeitliche Hausgrundriss in Mitteleuropa. Quartär 4, 1942, 193-197.
- Zotz 1943a* - L. F. Zotz: Bericht über die Ausgrabungen in Moravany im Mai 1943. Prag 1943.
- Zotz 1943b* - L. F. Zotz: Grabungsbericht in Moravany - Sommer 1943. Prag 1943.
- Zotz 1951* - L. F. Zotz: Altsteinzeitkunde Mitteleuropas. Stuttgart 1951.
- Zotz/Vlk 1939* - L. F. Zotz/V. Vlk: Das Paläolithikums des unteren Waagtales. Quartär 2, 1939, 65-101.

Gravettian sites in Moravany nad Váhom and their place in development of the Upper Palaeolithic in central Europe

Jozef Hromada

SUMMARY

The complex of open-air camps, situated on western slopes of Považský Inovec Mts. near Piešťany, undoubtedly belongs to the most relevant groups of sites of upper-Palaeolithic hunters communities in Europe. Its importance is supported also by a great interest of scientific as well as laymen public, that has been paid to it from the time when first stone artefacts were found on loess ridges around Moravany nad Váhom.

First reports about Palaeolithic finds near Moravany were known in the 18th cent. already, and they at the same time represent the oldest information about finds from the Early Stone Age in the contemporary Austro-Hungarian empire. The camps were explored at the beginning of the 1930ties by V. Vlk. First excavations were realised in positions Žakovská and Lopata I in 1941-1943 by L. F. Zotz. In 1946 further extensive research was led by K. Absolon, then by F. Prošek in 1949 and J. Bárta in 1960, 1964, 1990. In 1991-1996 modern research was realised by the international expedition led by J. Hromada and J. K. Kozłowski (positions of Žakovská and Lopata II).

Moravian camp-sites and their place in development of Gravettian in central Europe

Position of the Moravany settlement area in the development of Gravettian in central Europe have to be appreciated mostly on the basis of its location in north-western part of the Carpathian basin. Its geographical frame is presented by the Little and White Carpathians, bounding in west the basin of the river Váh as the most important left-sided tributary of the Danube in central part of its dividing ridge.

1. In the north-western part of the Carpathian basin, that creates majority of the western Slovakia territory, Gravettian settlement was found firstly in watersheds of two biggest rivers of western Slovakia - Váh and Nitra. The oldest traces of Gravettian settlement inside the Carpathians were revealed in the site of Nemšová, dated on $28\,570 \pm 1\,300$ BP (Bárta 1965, 127; 1981, 23). In neighbouring regions such high data in a short lived site was found in Slaninova jaskyňa cave in Slovenský kras ($27\,950 \pm 270$ BP; Ka-

minska 1993, 16), in north Hungary on locality Bodrogkeresztúr-Henye (Vértes 1966), in Lower Austria in the oldest layers of Willendorf II (Haesaerts 1985, 112; Haesaerts et al. 1996, 34). In Moravia the oldest radiometric data from this period come from the site in Dolní Věstonice I and Dolní Věstonice II (Svoboda 1996, 287). They are evidence of the fact that the Gravettian in central Europe developed already from its oldest phases in oscillation of the Arcy-Denekamp during the whole Würm interpleniglacial up to the maximum of the young Würm pleniglacial. Substratum for the Gravettian in eastern Slovakia was formed by late-Aurignacian finds represented first of all by the site in Tibava (Bánesz 1960; 1967, 91). In southern Poland Gravettian technocomplex was preceded by late-Aurignacian industries with backed blades in Kraków-Zwierzyniec (Kozłowski 1983, 61, 66) and by Aurignacian cultural layers in the site agglomeration in Kraków-Spadzista street, that use to be connected with so-called paedological layer 7 (Sobczyk 1995, 12). In Moravia the earliest Gravettian is based on numerous late-Aurignacian finds, e. g. in Zlín-Louky (Klíma 1956), partially in the industry from the site Maloměřice-Borky II (Hahn 1977, 110; Valoch 1964.) and Tvarožná (Oliva 1987, 26). In Lower Austria the Gravettian was also preceded by late-Aurignacian finds from Langmannersdorf (Neugebauer-Maresch 1993, 78) and by the oldest finds from the unique layers in Willendorf II (Felgenhauer 1956-1959). In western Slovakia any adequate substratum for the Gravettian was found because of absence of Aurignacian monuments. The time horizon before the Early Gravettian is represented by dispersed Szeletian sites in caves as well as open-air ones (Bárta 1960; Hromada, v tlači b; Prošek 1953), mostly without stratigraphic situation. The Szeletian settlement itself could not be the substratum for arise of the Gravettian. That's why the Gravettian technocomplex is presupposed to be a strange element in the milieu of the Carpathian basin north-western part and in the upper-Palaeolithic development it represents an allochthonous part, that came here probably by migration from territories out of the Carpathian basin.

2. After the period of the early Gravettian in central Europe (30 000-27 000 BP), a new remarkable culture of young Palaeolithic - Pavlovian - is developed in the region out of Carpathian basin in the time interval from Maiseres to Tursac oscillations (Klíma 1967; 1976; Svoboda 1996). In Moravia, extensive, several times settled, long-lived camping sites in the region of Pavlovské vrchy Mnts. (Dolní Věstonice, Pavlov) and in Předměstí (Svoboda 1994, 129-154) belonged to it. In Lower Austria Pavlovian development is represented by numerous sites of rather smaller importance than those in Moravia (Willendorf II, layers 6-8; Aggsbach A and B; Gobelsburg, Grossweikersdorf, Langenlois, partially Stillfried B - Neugebauer-Maresch 1993, 75-80). To the north of the Carpathian basin the Pavlovian is represented by several open-air camping sites (Wójcice, Cyprzanów - Kozłowski 1983, 68) and those in caves (Oblazowa cave, layer III - Kozłowski 1996, 16; Valde-Nowak 1991). In the Carpathian basin any traces of the representative Pavlovian have not been found yet. Because the same situation occurs also on Hungarian territory (Dobosi 1994; Gábori 1989, 133, 134; Simán 1990, 18, 19), the Pavlovian seems not to spread remarkably on the Carpathian territory. In western Slovakia no upper-Palaeolithic industries are documented in this period, that could clearly be classified as the Pavlovian. On the contrary, it is presupposed that the basins of Váh and Nitra

were without obvious traces of the Gravettian settlement in the period of Pavlovian flowering in southern and central Moravia.

3. After finish of the Pavlovian development in central Europe, new culture started to form in north-western part of the Carpathian basin, that has been up to now called the Kostienki-Willendorf culture in Poland (Kozłowski 1969), the Kostienki-Avdejevo culture (Kozłowski/Kozłowski 1977, 141-145), Kostienki-Avdejevo group (Kozłowski 1986, 189), more recently the Shouldered-point horizon or the Kostienkian (Kozłowski 1996, 18). In Slovakia this culture is known as younger phase of the Gravettian development or the Gravettian of Kostienki facies (Bárta 1980, 128). This clearly profiled culture, without strong genetic relations to Pavlovian in its inventory but with obvious contacts with regions to the east of the Carpathian basin, was developed here in the period of terminal Würm interpleniglacial and incipient last Würm pleniglacial up to its maximum (25/24 000-20/19 000 BP). It is very complicated now to reconstruct its genesis. Radiometric data from Kraków-Spadzista (Kozłowski 1998, 132) are older than those from other regions. Its origin seems to be found on territories to the north of the Carpathians. Penetration of the culture to the south is presupposed to be very soon and in a very short time. It is documented by imported stone raw materials from Krakovian jura in sites of Váh basin and in Lower Austria. Now, the most southern place of penetration of this culture we can classify the settlement agglomeration around Willendorf with high radiometric data for the 9th layer of Willendorf II (Haesaerts et al. 1996). The most south-eastern site is the Hungarian locality of Hidasnémeti in the river Hornád basin (Simán 1989). In inventory a new type of artefact is dominating, probably connected with hunting. It is the shouldered point of the Kostienki type. Medium value of their occurrence is 3,18 (Hromada 1998). The highest index of the Kostienki points is documented in Kraków-Spadzista B+B1 (Ipoc = 17,4; Kozłowski et al. 1974; Sobczyk 1995, 107, 108). Similar values were found also in the Kostienki knives (medium = 3,23, the highest 10,6 in the same locality). Burins (medium = 24,99) use to prevail end-scrapers (medium = 7,49). Backed tools have their medium value 18,85 with big percentual range (4,7% in Moravany-Lopata II and 46,0% in Milovice G - Oliva 1997, 421). Radiometric data and geographical spread of finds indicate that the number of these centres can be higher. The most appropriate name for this culture on the European territory seems to be that of the Willendorf-Kostienki culture or the culture of Willendorf-Kostienki (Hromada 1998) also in accordance with Moravian experts (Svoboda 1994). According to recent state of the research the name renders first of all geographic spread of the culture in east-Gravettian technocomplex in the best way, that at the same time allow us to identify with new trends in naming of new regional and chronological Gravettian groups. The name of the extensive cultural complex itself after the small locality La Gravette that has not been fully accepted neither in France, has led the author to an effort to underline the contribution of central and eastern Europe to development of the upper-Palaeolithic civilisation. The name Kostienkian or the Kostienki-Avdejevo culture does not catch the development of east-Gravettian technocomplex neither from geographic nor chronological points of view. The both eponymous finding places, submitted by the author, are situated on the borders of very exten-

sive territorial range of this culture and by this way they give enough space for further detailed classification according to place and time. Recently also several well-known Russian as well as Ukrainian researchers distance themselves from the simple name Kostienkian or the Kostienki-Avdejevo culture (Grigoriev 1989; 1993). Now it is clear, that in the milieu of the Carpathian basin and central Europe the culture deceased substantially sooner than in the region of eastern steppes in the rivers Don, Sejm and Desna watersheds. In western Slovakia it is documented by sites with the occurrence of shouldered points and other Kostienki elements in sites of Trenčianske Bohuslavice (Bárta 1988), Zamarovce (Bárta 1961, 12-15), Čachtice (Bárta 1981, 23), Nitra-Čermáň (Bárta 1993, 5-10), near Piešťany in the extensive settlement agglomeration with the centre in Moravany nad Váhom-Lopata I and II, Noviny, Podkovica, Hubina I (Hromada/Zemla, v tlači a), Banka-Kňazovica (Hromada/Zemla, v tlači c), Banka-Kopanica, Modrovka (Hromada/Zemla, v tlači b) and in Horné Otrokovice (Hromada/Poláček 1995). Thus, to the west from Dnester, the biggest concentration of this culture sites is in the river Váh basin. Recent state of the research does not allow us to set off definite chronological stages in the north-western part of the Carpathian basin, but very intensive Trans-Carpathian relations are found in this period, that are obvious in transport of raw materials as well as in typology of stone and bone industries or in system of settlement construction and its inner structure. In Lower Austria the settlement of the Willendorf-Kostienki culture was very sporadic, it is documented in the 9th layer of Willendorf II, in Willendorf I and Willendorf I-north (Felgenhauer 1956-1959). Probably at the end of this development

we can give the Kamegg locality with atypical shouldered points (Brandtner 1954-1955). In Moravia the settlement was very dense in comparison with the preceding Pavlovian. The oldest site of this culture is probably a part of the Gravettian settlement in Milovice (Oliva 1989). Recurrent Gravettian settlement in Předmostí (Svoboda 1996, 290) surely belongs to the Willendorf-Kostienki culture as well as the locality of Ostrava-Petřkovice (Jarošová 1999; Jarošová et al. 1996), that according to its geography inclines to the development in Poland, and the cave hunter's site in Kůlna in Moravský kras (Valoch 1988, 43-47). On the territory to north of the Carpathian basin, the Willendorf-Kostienki culture settlement was found in the very-well excavated site of Kraków-Spadzista (Sobczyk 1995), where two time phases are observed as Protokostienkian-Kostienkian, that are connected with paedological layers 5 and 6 (Kozłowski 1996, 18, 19).

4. In the period after the Willendorf-Kostienki culture development, Epigravettian started to develop in the milieu of north-western part of the Carpathian basin, that is represented first of all by the site in Moravany nad Váhom-Žakovská (Hromada/Kozłowski 1995). The Epigravettian origin, with its development after 19 000 BP, have to be searched to the south from Danube. In those times, intensive Trans-Carpathian relations existed with Hungary, Lower Austria (Grubgraben; Montet-White 1991) and Moravia (Stránská skála IV; Svoboda 1991, 32-39; Škrdl 1993), where but the Epigravettian settlement was rather dense. To the north of the Carpathians, the Epikostienkian was developed (Kozłowski 1996, 18), having only a little in common with the development in the Carpathian basin.

Fig. 1. Geographical disposition of upper-Palaeolithic sites in central part of the Moravian area. 1 - Dlhá; 2 - Rumné (szeletian); 3 - Podkovica; 4 - Lopata I; 5 - Lopata II; 6 - Noviny I; 7 - Baraniny; 8 - Žakovská (epigravettian); 9 - Sedliská; 10 - Zakostolje (Willendorf-Kostienki culture). Foto I. Kuzma.

Fig. 2. Central and northern part of the Moravian upper-Palaeolithic settlement area. 1 - Dlhá; 2 - Rumné; 3 - Trtavčie Rumné; 4 - Banka-Škarbalova (szeletian); 5 - Ducové I; 6 - Ducové II; 7 - Hubina I-Prostředný vrch; 8 - Hubina II; 9 - Hubina III; 10 - Moravany-Baraniny; 12 - Moravany-Podkovica; 13 - Moravany-Lopata II; 14 - Moravany-Zakostolje; 15 - Moravany-Lopata I; 16 - Moravany-

Sedliská; 17 - Moravany-Noviny I; 18 - Moravany-Noviny II; 19 - Banka-Kopanica; 20 - Banka-Kňazovica (Willendorf-Kostienki culture); 11 - Moravany-Žakovská (epigravettian). Worked out by M. Bartík and J. Hromada.

Fig. 3. Moravany-Lopata I. Planigraphic position of finds from the excavations of L. F. Zoltz (after: Zoltz 1943).

Fig. 4. Moravany-Lopata II. Spacial disposition of finds from the excavations in 1993-1996.

Fig. 5. Moravany-Lopata II. From stone chipped industry.

Fig. 6. Moravany-Žakovská. Excavations in 1991-1992 with marking of field activities of L. F. Zoltz and F. Prošek.

Fig. 7. Moravany-Žakovská. Chipped industry from the middle layer of the Epigravettian site.

Translated by Ludmila Vaňková

HLAVNÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU SÍDLISKA LENGYELSKEJ KULTÚRY V ŽILKOVCIACH

JURAJ PAVÚK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Beim Bau der Fernstraße in Žilkovce wurden auf der Waagterrasse bei der Rettungsgrabung einer ausgedehnten Siedlung aus der Lengyelstufe II nahezu 80 Grundrisse großer zweiräumiger Häuser, die Umfangspalisade einer Siedlung und beiläufig in ihrer Mitte mindestens ein siebenmal umgebautes Palisadenrondell mit vier Eingängen untersucht. Nach jedem Umbau des astronomisch orientierten ovalen Rondells stand in seiner Nordhälfte immer nur ein einziger Pfostenbau. Im Beitrag sind kurz das Palisadensystem, die Hausgrundrisse, ihre stratigraphischen Beziehungen beschrieben und das Fundinventar charakterisiert.

ÚVOD

Počas ťažby hliny na stavbu diaľnice D-61 na úseku Trnava – Piešťany v rokoch 1980 až 1986 Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied pod vedením autora tohto príspevku robil rozsiahly záchranný výskum. Ťažisko objavov množstvom objektov i významom spočívalo v skúmaní sídliska lengyelskej kultúry. Ostatné, staršie či neskoršie osídlenia boli rozlohou i počtom zistených objektov zastúpené v podstatne menšom rozsahu. Skúmaná osada zo stupňa Lengyel II s typickou bielo maľovanou keramikou patrí rozlohou preskúmanej plochy, počtom objektov - pôdorysov kolových stavieb, dvoch palisádových systémov a početných exploatačných jám, ako i nálezového inventára každého druhu k unikátom v tomto stupni a významné miesto jej pripadá aj v rámci celej lengyelskej kultúry a neskoroneolitických nálezísk v širšom stredoeurópskom priestore. Okrem priebežných stručných správ v ročenke AVANS za roky 1980 až 1985 boli publikované predbežné informácie so základnými údajmi o osade lengyelskej kultúry a o niektorých dielčích poznatkoch (Pavúk 1990; 1991; 1992).

Nálezisko v Žilkovciach (okr. Hlohovec) leží na východnom okraji veľkej sprašovej tabule medzi pohorím Malých Karpát a tokom Váhu, na úseku asi 15 km severovýchodne od Trnavy v smere Trnava - Piešťany. Areál sídliska lengyelskej kultúry prekračuje hranicu katastrov obcí Žilkovce a Trakovice. Pôvodne bolo registrované v katastri obce Trakovice (Pavúk 1965, 28). B. Novotný (1958, 27) spomína Žilkovce medzi náleziskami tohto stupňa, ale nie je isté, či ide o toto nálezisko. Rozprestiera sa na prevažne rovnej, miestami odrodovanej sprašovej terase, ktorá prevyšuje terajšiu nivu Váhu a Dudváhu o 18 až 20 m. Podľa prie-

behu obvodovej palisády okolo osady, ktorá miestami sleduje východný okraj terasy, možno predpokladať, že samotný okraj a svah terasy sa od neolitu len málo posunuli a zmenili. Na západe je areál osady ohraničený pomerne plytkým múľovitým údolím, teraz bez vodného toku, ktoré v obci Trakovice vyúsťuje do roviny vážskej nivy. Za touto depresiou západným smerom sa pri povrchových prieskumoch nezistili žiadne stopy pravekého osídlenia. Štátna cesta vedúca z Trnavy do Piešťan pretína južnú časť osady v miestach severozápadne od Trakovíc krátko predtým, než smerom k Žilkovciam klesá do nivy Váhu.

Nálezisko sa nachádza v polohe zvanej „Vani-ga“, čo sa vzťahuje na zaniknutú osadu s rovnakým názvom, spomínanú v roku 1299. Existenciu zaniknutej osady v týchto miestach potvrdili aj naše vykopávky, ktorými sa zistili zvyšky zahĺbených prísbytkov a veľkých klenbových pecí s rozľahlými predpecnými jamami, keramikou datovateľnými do 12. stor.

Vykopávky v Žilkovciach boli organizované ako záchranná akcia na ploche určenej na ťažbu hliny. Realizovali sa približne 28 mesiacov v priebehu 6 rokov. Počas ťažby zeminy sa podarilo preskúmať na jednotlivých, navzájom neprepojených plochách okolo 45 000 m², avšak z personálnych, technických i klimatických dôvodov nebolo možné udržať tempo s postupom prác pri odvoze zeminy, najmä v zimných mesiacoch, preto medzi odkrytými plochami ostalo približne 7-8 ha nepreskúmanej osady. Na prípadné pokračovanie vo výskume zostala každopádne ešte plocha okolo 15 až 20 ha. Pokusné meranie céziovým magnetometrom (J. Tirpák) doložilo početné veľké jamy, ale palisádové žlaby a kolové jamy sa zatiaľ nepodarilo rozlíšiť.

Severojižná os skúmanej plochy mala približne 400 m a jej maximálna šírka bola okolo 250 m.

Obr. 1. Lokalizácia preskúmaných plôch sídliska lengyelskej kultúry v Žlkovciach.

S výnimkou východnej hranice sídliska lengyelskej kultúry, ktorá zhruba kopíruje priebeh dnešného okraja terasy, podľa objektov narušených ťažbou zemin i podľa povrchového prieskumu pokračuje sídlisko od preskúmanej plochy všetkými smermi, t. j. 150-200 m na západ, 200-300 m na sever, 70 m na juh a okolo 150 m na juhovýchod k obci Trakovice po východnej strane cesty Trnava - Piešťany. Podľa toho dosahovalo sídlisko dĺžku približne 900 m a šírku do 450 až 500 m. Celková zastavaná plocha mohla mať asi 300 000 m².

Rámcové datovanie sídliska je jasné. Pochádza zo stupňa Lengyel II s charakteristickou keramikou maľovanou bielou pastovitou farbou na červeno natretom povrchu. Identická keramika je z odpovedajúcich stupňov známa z Maďarska, Dolného Rakúska, z južnej a strednej Moravy. Pred ukončením podrobnej analýzy keramiky a

ďalších pamiatok zo Žlkoviec sa trvanie osady nedá presnejšie stanoviť. Podľa stratigrafie palisádového objektu a kolových stavieb v jeho areáli aj po celej osídlenej ploche osada v Žlkovciach trvala dlhšie než počas siedmich stratigraficky doložených stavebných fáz. Chronologicky orientovaná analýza bude náročná, lebo nádoby sú typologicky homogénne, rytý ornament takmer chýba a maľovaný je slabo zachovaný, takže na podrobné triedenie ostáva málo znakov.

OSÍDLLENIE Z INÝCH OBDOBÍ

Osada lengyelskej kultúry bola v severnej časti založená čiastočne na mieste sídliska kultúry s mladou lineárnou keramikou, z ktorého sa zistili 4 neúplne zachované pôdorysy veľkých kolových domov, vzdialených od seba 15 až 20 m. Nie

je vylúčené, že sa zachytila jedna stavebná fáza krátko trvajúceho sídliska. Málopočetná keramika zo stavebných jám nedovoľuje posúdiť vzájomný chronologický vzťah zistených domov. Asi nie celkom náhodne sa vyskytujú sídliská stupňa Lengyel II na miestach, ktoré boli obývané dávno predtým, počas mladej lineárnej keramiky, ako to bolo v Bohdanovciach, Pečeňadoch, Veľkých Kostofanoch a v Chrabranoch. Naproti tomu sú osady stupňa Lengyel I hlavne na polohách osídlených prvýkrát.

S odstupom viacerých storočí sa do miest južnej časti osady lengyelskej kultúry vrátilo osídlenie ku koncu boľerázskej skupiny badenskej kultúry, ktoré sa viazalo na okraj terasy (*Němejcová-Pavůvková 1984*). Malá skupina kostrových hrobov doložila osídlenie v staršej dobe bronzovej počas nitrianskej skupiny (*Bátora 1984*) a popri okraji terasy sa vyskytovali viaceré jamy sídliska kalenderberskej kultúry. Nie je jasné, či kovový inventár germánskeho žiarového hrobu (*Pavúk 1982, 220*) dokladá izolovaný hrob alebo zvyšok zničeného pohrebiska. Už zmienené klenbové pece v dvoch menších zoskupeniach preukázali zaniknutú osadu z 12. a 13. stor.

OSÍDLLENIE V DOBE LENGYELSKEJ KULTÚRY

Na pooranom povrchu náleziska sa vyskytovalo pomerne málo nálezov, ktoré vôbec nenasvedčovali o intenzívnom osídlení polohy, aké sa zistilo výskumom. Môže to byť ovplyvnené aj tým, že nálezisko sa nachádza na rovine s malým pôsobením erózie, takže horné časti prevažne exploatačných jám bohatších na nálezy sa len v malej miere opakovane obnažovali. Plošnému odkrytiu náleziska predchádzalo ešte pred výskumom odhumusovanie celej plochy určenej na ťažbu hliny. Odstraňovanie vrstvy ornice nebolo všade rovnomerne hlboké a rozdielne hrubá bola i tmavo sfarbená humusovitá vrstva. Palisádové žlaby a výplň kolových jám sa dali rozlíšiť až na úrovni čistej spraše, o 30 až 40 cm hlbšie ako bola úroveň, v ktorej sa dobre rysovala výplň sídliskových jám. Zdá sa, že výplň palisádových žlabov a kolových jám, pozostávajúca vlastne zo spraše, v sivohnedej vrstve pod humusom v dôsledku pôdotvorných procesov farebne splynula so sprašou. Pri výskume sa preto musel aj po odhumusovaní zemnými strojmi znižovať povrch až na úroveň čistej spraše, v ktorej sa základy domov a palisád čitateľne rysovali. Pritom bolo treba obetovať časť nálezov z odpovedajúcich horných častí jám.

Na úrovni čistej spraše svetlej žltohnedej farby sa pomerne dobre rysovali nielen veľké sídliskové jamy, ale aj palisádové žlaby a základy domov. V svetlej sivohnedej vrstve spraše pod humusom časť kolových jám domov splynula do tej miery s okolím, že sa ich nepodarilo zistiť. Z viacerých domov sa našli len trojice najhlbších jám, o ktorých ešte bude podrobnejšia zmienka. V dôsledku toho časť stavieb s plytko zapustenými kolmi mohla pri výskume celkom uniknúť pozornosti.

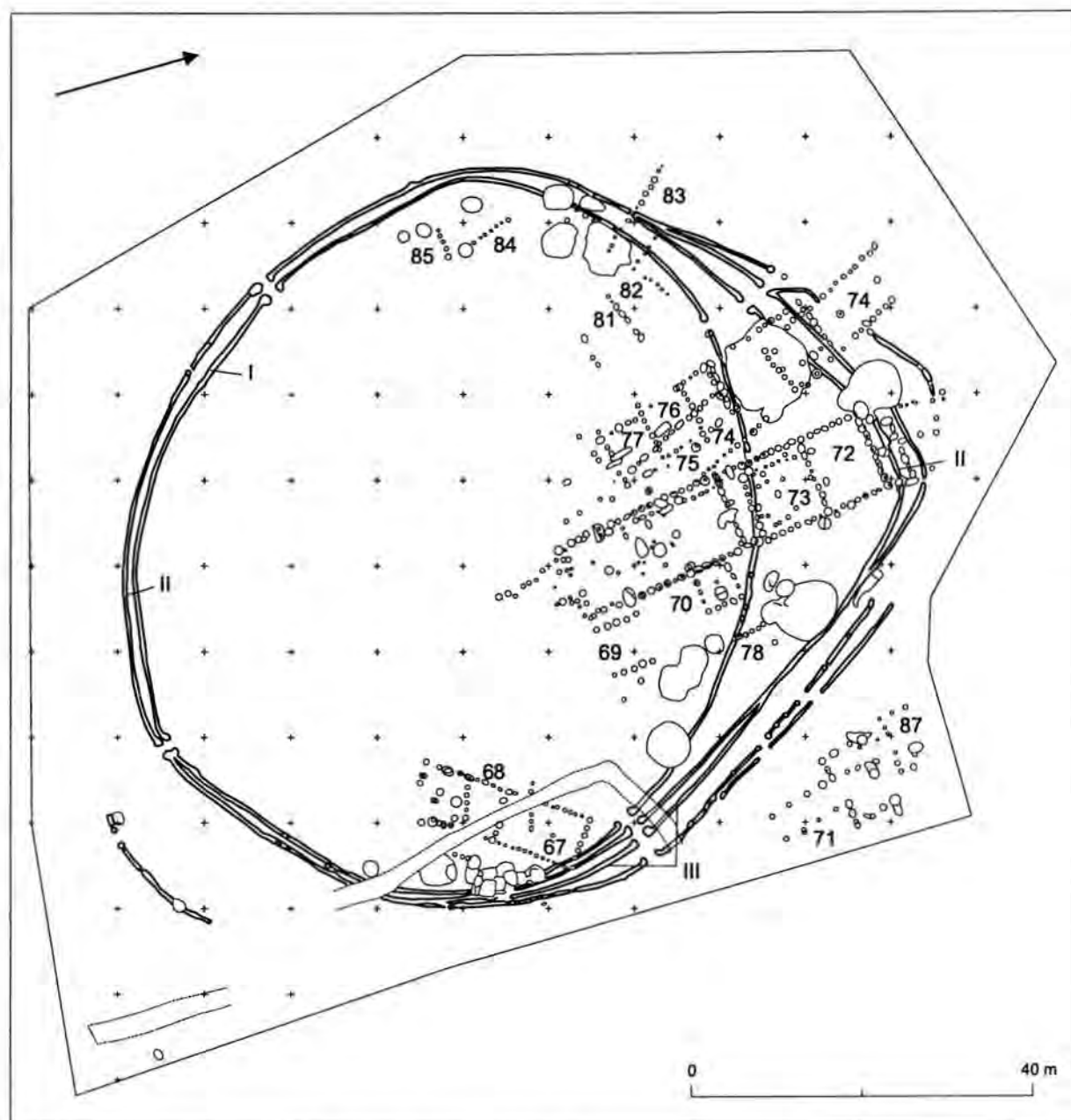
Aj za týchto okolností sa s využitím zemných strojov pri odkrývke horných vrstiev podarilo získať pomerne podrobný pôdorys osady lengyelskej kultúry. Zistili sa štyri hlavné druhy objektov: 1. základové žlaby palisád; 2. kolové jamy stavieb; 3. jamy; 4. hroby.

Pôdorys osady

Pre poznanie vzhľadu, funkcie a celkového vývoja osady sú dominantné palisádové objekty a kolové stavby. Dva palisádové systémy v areáli osady - ohradenie po obvodě osady a elipsovité palisádový objekt približne v strede - pravdepodobne primárne determinovali jej základný pôdorys a evidentne plánovitý postup výstavby na „zelenej lúke“, vlastne v hustom dubovom lese, hneď ako veľkej osady.

Ohradenie osady

V Žilkovciach sa po prvýkrát zistilo ohradenie husto zastavanej osady lengyelskej kultúry po jej obvodě. V osadách zo stupňa Lengyel I s kruhovými priekopami sa vonkajšie ohradenie nezistilo, ale možno len preto, že sa väčšinou skúmala len časť s rondelom a že žiadna osada nebola odkrytá na takej veľkej ploche ako v Žilkovciach. Nie je vylúčené, že rondel a obvodová priekopa sa budovali neskôr, vo fáze MMK Ib, ktorej odpovedá asi aj sídlisko s rondelom a obvodovou palisádou v Künzing-Unterbergu (*Petrasch 1990*), kde sa našli importy nádob práve z fázy Ib v Rakúsku a na Morave. V tomto zmysle je potrebné overiť datovanie rondelov v osadách s ohradením priekopou. V Žilkovciach sa obvodová palisáda našla v južnej, východnej a severnej časti skúmanej plochy. Palisádové žlaby sa dobre rysovali hnedým a sivohnedým sfarbením výplne, ale nebolo v nej vidieť žiadne stopy po koloch. Koly sa dali rozpoznať len zriedkavo, keď bol palisádový žlab rozšírený na spôsob kolovej jamy. V zásade stála vždy asi len jedna obvodová palisáda, a to napriek tomu, že na troch miestach sa našli po dva približne paralelné žlaby, vzdialené od seba

Obr. 2. Žilkovce. Plán časti sídliska s palisádovým rondelom so všetkými jeho prestavbami.

od 14 do 16 m. Vzhľadom na to, že sa našli aj dva žlaby vzdialené len 2-3 m od seba a podľa poznatkov o prekladaní palisád a zväčšovaní ohradenej plochy v palisádovom elipsoidnom objekte v strede osady možno predpokladať, že jeden z dvoch paralelných palisádových žlabov bol sekundárny a dokladá vlastne segmentovité premiestnenie primárnej palisády, pravdepodobne pri zväčšovaní areálu v niektorej časti osady. Maximálne rozpätie vonkajšej palisády na preskúmanej ploche je okolo 360 m, ale to asi nie je najväčší priemer. Okrem toho podľa priebehu ziste-

ného úseku obvodová palisáda asi ohradzovala skôr oválnu než kruhovú plochu. Pri predpokladanom priemere okolo 400 m a približne kruhovom tvare by mohla ohradzovať plochu okolo 125 000 m². Výskumom sa nezistilo, či bola osada ohradená počas celého trvania. Pravdepodobne nie, lebo je stratigraficky overené, že osada trvala aj po zániku kruhového palisádového objektu v jej strednej časti a podobne mohlo stratif funkciu aj vonkajšie opevnenie.

Tesnú spätosť obvodovej palisády so vzhľadom a vývojom ohradenej osady dokladá usporiada-

Obr. 3. Žilkovce. Pôdorysy domov 72 a 73 v areáli rondelu s II. a IV. palisádovým žlabom od severu.

nie domov paralelne s meniacim sa smerom priebehu kruhovitej palisády. Najmenej 8 pôdorysov domov ležiacich popri obvodovej palisáde bolo orientovaných rovnobežne s ňou a tvorili pravdepodobne pravidelný prstenec. Odkryté pôdorysy nedovoľujú rekonštrukciu podobných menších prstencov domov na ploche medzi prvým prstencom popri palisáde a kruhovým palisádovým objektom uprostred osady.

Elipsovité palisádový objekt

Palisádou ohradenú osadu z tohto obdobia možno nájsť i na iných lokalitách, ale kruhovitý palisádový objekt - rondel - v takej podobe ako sa našiel v Žilkovciach, inde zatiaľ nie je známy. Zistený zložitý pôdorys, pozostávajúci z palisádových žlabov a pôdorysov kolových stavieb, dokladá rondel i jeho vnútornú zástavbu počas trvania objektu. Jeho vývoj možno rekonštruovať len na základe stratigrafie palisádových žlabov a pôdorysov domov a podľa pretínajúcich sa pôdorysov domov. Nálezy z príslušných jám sa tak detailne nedajú triediť. Zdá sa, že v areáli rondelu počas celého vývoja stála vždy len jedna stavba.

Zriaďovanie komplexu začalo vybudovaním palisády I pravidelného elipsovitého pôdorysu so štyrmi prerušeniami - vchodmi a k nej patriaceho

domu (obr. 2). Maximálny priemer elipsovitého žlabu je približne 80 m a malá os elipsovitého útvaru je približne 73 m, čo predstavuje rozlohu ohradenej plochy okolo 4500 m². Po určitom čase bol tento elipsový objekt zrušený. Tesne po jeho vonkajšom obvode ho nahradila palisáda II so štyrmi vchodmi. Nová palisáda bola v severnej polovici, medzi SV a SZ vchodom, od palisády I zväčšená o 16 m, a to asi tak, aby ohradila novopostavenú kolovú stavbu 72, ktorá bola na preskúmanej časti sídliska najväčšia. Tento vzťah novej palisády a veľkej kolovej stavby názorne ilustruje princíp postupnej viacetapovej prestavby kruhového palisádového objektu, čo umožňuje rekonštruovať postup zástavby a uvažovať o jeho využívaní. Novopostavený palisádový objekt II bol postupne, v priamej nadväznosti na výstavbu kolových stavieb v jeho severnej polovici o málo rozširovaný a obnovovaný tak, že raz pri severovýchodnej, inokedy pri severozápadnej bráne sa segmentovite prekládali rôzne dlhé úseky palisády pravdepodobne tak, aby ohradili novopostavené objekty. V prvých predbežných správach o výskume v Žilkovciach bolo možné doložiť sedem samostatných stavebných akcií počas budovania a prestavovania kruhovitého palisádového systému (Pavúk 1990; 1992). Do bezprostredného vzťahu s ním sa dostávali jednotlivé, postupne

Obr. 4. Žlkovce. Pôdorysy domov 3 až 5 na ploche z roku 1981 s postavami v koncových kolových jamách v dome 3.

budované domy. (Od podrobnejšej diskusie k tejto otázke na tomto mieste upúšťam.) Nakoľko jedna stavba porušuje palisádový žlab II, ktorým predstavba a zväčšovanie rondelovitého objektu začali, je jasné, že osada trvala aj po zrušení rondelu a že minimálne v jeho areáli nasledovala ôsma alebo i ďalšie stavebné fázy.

Snáď niet pochyb o tom, že palisádový kruhovitý objekt so štyrmi vchodmi je ideovo priamym pokračovaním známych kruhových priekop s palisádami po vnútornej strane - rondelov - zo stupňa Lengyel I. Svoje pochybnosti o ďalšom tradovaní kruhových priekop zo stupňa Lengyel I v podobe „palisádových kruhov“ G. Trnka (1991, 315) v prípade Žlkoviec bližšie nešpecifikoval. Palisádový rondel v strede osady v Žlkovciach však v žiadnom prípade nemožno posudzovať v tej istej kategórii ako pätnásobné kruhy na výšinnej polohe v Quenstedte (Behrens 1981) či kruhový objekt okolo cylindrickej šachty vo Füzesabony (Kállay 1990). Každý z menovaných kruhových útvarov má iný pôdorys i usporiadanie, každý patrí aj technicko-typologicky k inému druhu kruhových stavieb a každý mal asi aj iné poslanie. Sídliisko v Žlkovciach ako celok - osada s ohradením po obvode a s palisádovým kruhovým objektom s jednou stavbou v strede - je ojedinelé. V predchádzajúcom období sa tieto tri zložky (obvodová palisáda, vnútorný palisádový rondel a stavba v ňom) ako stavebný a funkčný celok asi nevyskytovali. Na väčšine nálezísk s kruhovými priekopami dokonca chýbajú akékoľvek veľké kolové stavby a dom v rondeli sa našiel len v blíz-

kých Bučanoch (Bujna/Romsauer 1986). Na rondel jednoznačne viazané stavby sa našli len okolo menšieho a staršieho rondelu vo Svodíne (Němějcová-Pavúková 1995, príloha 1). Na niektorých náleziskách mohli byť základy stavieb v rondeloch zničené eróziou pôdy. Kruhovú palisádu kopírujúca vo vzdialenosti 35 m priebeh rondelu v Těšeticiach (Podborský 1988) mala iný zmysel ako obvodová palisáda v Žlkovciach. Kolové stavby boli až po jej vonkajšej strane (Kazdová/Košťuřík 1993, obr. 2-5). Priekopa ohraničujúca v určitom čase osadu po obvoде je známa z Falkensteinu (Neugebauer 1983-1984, 175, tab. 1) a Wetzleinsdorfu (Urban 1983-1984) v Rakúsku i z Hlubokých Mašůvek (Podborský 1983-1984, 118, tab. 2). Nie je však známe, či v týchto osadách bol v strede aj nejaký rondel, ako napríklad v Žlkovciach, kde sa našli doklady o všetkých druhoch a štádiách zástavby sídliska.

Aj podľa stratigrafie sú palisády porušované jamami a pôdorysmi stavieb a nie naopak. Možno preto usudzovať, že osada v Žlkovciach bola založená a vybudovaná plánovite, teda obidva palisádové systémy i prvá generácia kolových domov s veľkou pravdepodobnosťou vznikali v procese rozsiahlej stavebnej akcie - od vyrúbu a vyklčovania lesa a založenia polí až po vybudovanie palisád a domov „prvej stavebnej fázy“. Medzi rozlohou primárnej osady, predpokladaným počtom stavieb (okolo 50) a obyvateľov, potrebným množstvom stavebného dreva (10 000 až 12 000 kmeňov stromov) a medzi nutnou rozlohou prvých polí (okolo 170 ha) mohla byť priama úmernosť (Bakels 1982; Pavúk 1992, 6, 7). Podľa viacerých prekrytí pôdorysov domov, ako aj ich tesnej vzájomnej blízkosti možno uvažovať o určitej obmedzenej dostupnosti stavebných parciel.

Pôdorysy kolových domov

Pôdorysy domov v Žlkovciach sú mimoriadne jednotné - veľký dvojpriestorový dom bez jednej štítovej steny (obr. 4; 6) je doložený v dvoch základných variantoch. K štandardným patria pôdorysy veľkých dvojpriestorových, takmer úplne pravouhlých kolových stavieb pozostávajúcich z dvoch dlhých paralelných obvodových stien, jednej krátkej štítovej steny, jednej vnútornej priečnej steny rozdeľujúcej dom na dve nerovnako dlhé časti a zo zvláštnej konfigurácie kolových jám i mohutných kolov na mieste druhej štítovej steny, spravidla na južnom konci. V tejto časti, bez krátkej vonkajšej steny, sú obidve dlhé steny ukončené takmer dvojnásobne veľkou kolovou jamou, ako sú ostatné. Podobne veľká kolová jama sa nachádza približne v strede otvorenej

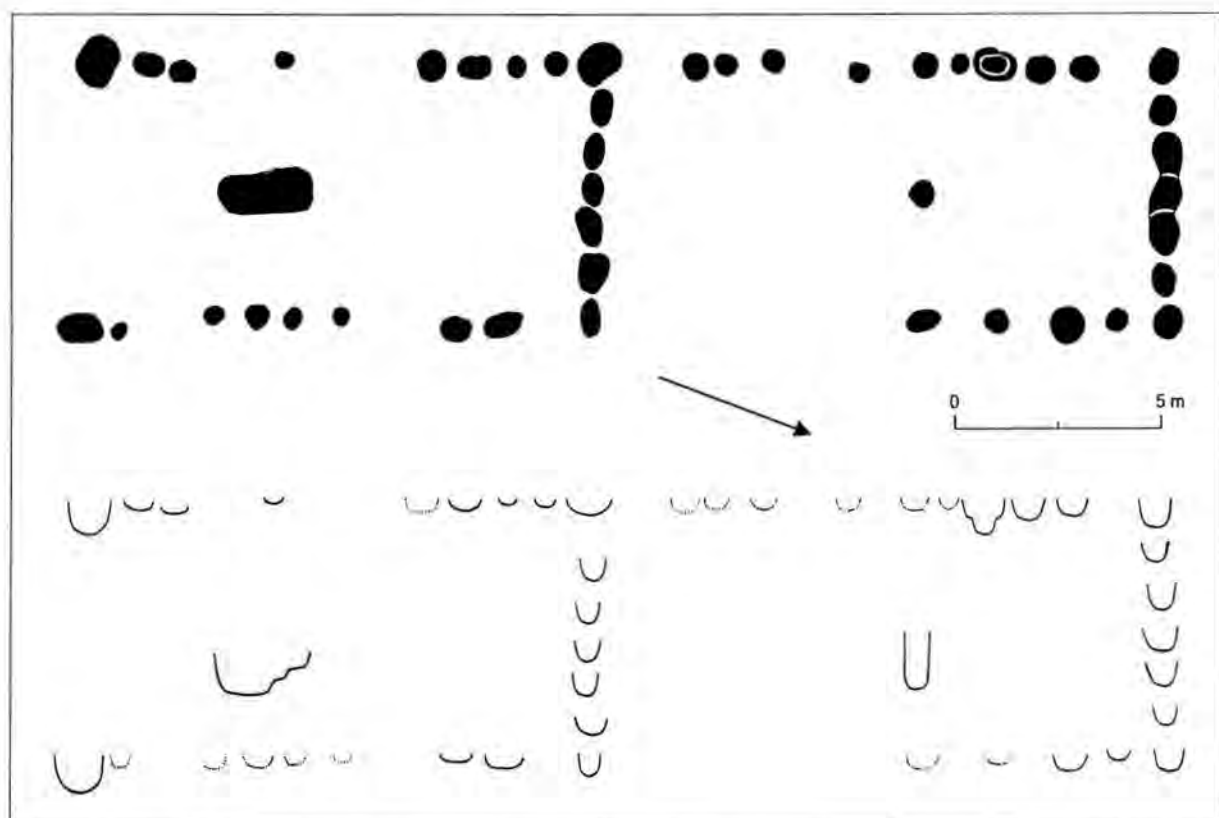

Obr. 5. Žilkovce. Neúplne pôdorysy domov 45 až 49 v superpozícii.

časti domu. Tieto tri kolové jamy v trojuholníkovej konfigurácii mohli tvoriť základ nejakej zvláštnej konštrukcie, ktorá asi umožňovala v tejto časti stavby zriaďovať poschodie. Najväčšou zvláštnosťou týchto domov je práve chýbajúca stena na jednom konci, čo znamená, že išlo pravdepodobne o úplne otvorenú časť stavby neznámej funkcie. Podľa husto radených kolov vo vnútornej priečke z otvorenej časti domu nebol príchod do uzavretej polovice stavby, iba ak by bol prah medzi dvoma priestormi konštruovaný s využitím kolov v priečke. Pozoruhodný je štandardný model týchto stavieb. V obidvoch priečných stenách sa podľa celkovej šírky nachádzajú sedem alebo deväť husto radených kolových jam a zrejme za dôležitý konštrukčný prvok treba pokladať jedinou kolovú jamu v uzavretej časti domu presne na stredovej osi. Na tej istej osi sa nachádza aj jedna z trojice veľkých kolových jam v otvorenej časti domu. Koly v obidvoch jamách v osi domu boli zrejme súčasťou nosnej konštrukcie povaly a na nej budovanej strechy domu. Stavby s otvorenou južnou časťou, so siedmimi alebo deviatimi kolovými jamami v priečkach, dosahujú šírku 5,5 až 7,0 m a ich dĺžka sa pohybuje od 15 do 25 m. Najmenšia stavba mala dĺžku okolo 9 m a

v priečkach mala len po päť kolových jam. Opísaný variant domu sa vyskytol najčastejšie so siedmimi kolovými jamami v priečkach, zriedkavejšie s deviatimi. Obidva druhy sa zistili tak v ohradenej osade, ako aj na ploche palisádového rondelu. Tento druh domu, známy len zo Slovenska, nie je špecifikom stupňa Lengyel II. V architektúre lengyelskej kultúry sa zatiaľ ako najstarší objavil v blízkych Bučanoch v mladšom úseku stupňa Lengyel I (Bujna/Romsauer 1986, obr. 2) a ďalšie, staršie od žlkoveckých, sú zo Santovky z rovnomennej fázy lengyelskej kultúry (Pavúk 1994, obr. 2). Celkom špecifický pôdorys domu, doložený zatiaľ iba na Slovensku, sa budoval počas troch stupňov lengyelskej kultúry, definovaných podľa keramiky. Zo súvekých európskych kultúr stavba s podobným pôdorysom nie je známa.

Dosiaľ sa len v Žilkovciach objavili mimoriadne veľké kolové stavby s koridorom (obr. 7). Opäť ide o dvojdielne kolové stavby s jednou vonkajšou a jednou vnútornou priečkou a bez úplnej štítovej steny na opačnom, vo všetkých prípadoch na južnom konci. Okrem veľkých rozmerov sa od opísaných štandardných stavieb odlišuje tým, že pri otvorení konci po trojici hlbokých jam v trojuholníkovej konfigurácii ešte každá dlhá

Obr. 6. Žilkovce. Pôdorys typického dvojposchodového domu 75 s otvorenou južnou časťou.

stena pokračuje tromi menšími kolovými jamami a potom sa lomí k stredovej osi. Tam sa však steny z oboch strán nespájajú, ale prechádzajú do 8 až 9 m dlhého a okolo 4 m širokého koridoru. Tento koridor nebol uzavretý kolovou konštrukciou. Veľká pravouhlá stavba bez koridoru býva dlhá od 28 do 36 m, v priečkach má vždy nepárny počet kolov - 9 alebo až 11 - a jej šírka býva okolo 8-10 m. Zastavaná plocha najväčšej zo stavieb spolu s koridorom dosahovala do 350 m². V Žilkovciach sa našlo 6 takýchto stavieb s vchodovým koridorom, ktoré sú v stredoeurópskom priestore zatiaľ výnimočné. Sú ďalším kultúrošpecifickým prejavom lengyelskej kultúry. Pokiaľ nejde o stratigrafickú kontamináciu, podobný koridor mohli mať aj stavby na sídlisku kultúry Vinča-Pločnik v Gomolave (Brukner 1980, príl. 11; Lichter 1993, 115, tab. 38). Dve zo stavieb s koridorom v Žilkovciach (72 a 73) stáli v kruhovom palisádovom objekte a boli postavené takmer na tom istom mieste. Ďalšie dve dvojice stavieb s koridorom v tesnej superpozícii pôdorysov sa našli 8 a 15 m východne od palisádového rondelu. Žiaľ, ostatné okolie rondelu ostalo nepreskúmané a zatiaľ nevieme, či podobné stavby neboli ešte aspoň po jeho západnej strane. Pri záverečnom

spracovaní výsledkov výskumu bude potrebné uvažovať o funkcii týchto, rozmermi i použitím masívnych stavebných prvkov monumentálnych architektur sústredených v palisádovom kruhovom objekte a v jeho blízkosti. Sotva sa bude dať vyhnúť úvahám, že v prípade rondelu s veľkou stavbou by mohlo ísť o zariadenie kultu - chrámu, o sídlo vedúcej osobnosti komunity, o mocenské centrum alebo o komunálne zariadenie, teda o zhromaždisko všetkých obyvateľov ohradenej osady, resp. aj obyvateľov z malých osád v okolí. V tomto kontexte treba veľký význam pripísať nezastavanej ploche vo vnútri rondelu.

Jamy

K sídlisku lengyelskej kultúry sa počas výskumu dalo jednoznačne priradiť 255 jám. Podľa tvaru, veľkosti a funkcie bolo možné rozlíšiť:

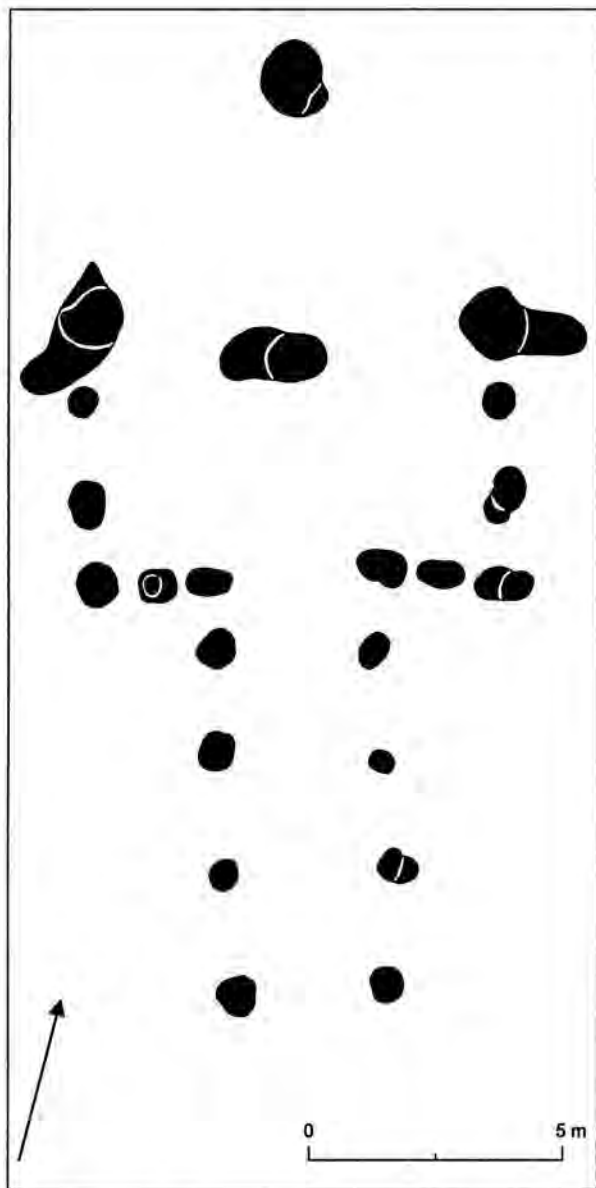
- veľké hliniská - jamy určené na ťažbu hliny potrebnej hlavne na budovanie domov - s rozlohou okolo 100 až 150 m²;
- malé exploatačné jamy loďkovitého tvaru s rozlohou okolo 10 až 20 m²;
- menšie plytké jamy oválneho alebo kruhovitého pôdorysu;

- menšie jamy s pravidelným obdĺžnikovitým pôdorysom, pripomínajúce veľké hrobové jamy;
- celkom zriedkavo sa vyskytli jamy kruhovitého pôdorysu v tvare zrezaného kužela, považované za obilné zásobnice.

Vzhľadom na to, že sa domy často budovali na miestach starších stavieb a že pôdorysy domov sú blízko seba, nebude ľahké stanoviť súčasnosť jednotlivých jám a domov. Početné porušovanie pôdorysov domov i palisádových žlabov exploatačnými jamami a zriedkavejšie doložené stavby na mieste zaplnených veľkých jám, ako i samotné prekryvanie pôdorysov domov dokladajú dlhodobú intenzívnu stavebnú činnosť v areáli ohradenej osady. Aj pri tejto príležitosti možno konštatovať, že zriedkavý výskyt zásobnicových jám - obilných síl - indikuje na sídliskách staršej lengyelskej kultúry inú technológiu skladovania obilia ako na sídliskách železovskej skupiny alebo ludanickej skupiny z neskoršieho obdobia, prípadne z ešte neskoršej badenskej kultúry. Vzhľadom na to, že v domoch zo starších stupňov lengyelskej kultúry sa budovala pevná povala s hlineným výmazom, mohlo sa tam skladovať obilie. Inú možnosť skladovania obilia ponúka hlinený model stavby na štyroch podperách v rohoch zo sídliska lengyelskej kultúry v Kočíne (Němejcová-Pavůvková 1987, obr. 33), ktorý by mal predstavovať účelovú nadzemnú sýpku s hlineným výmazom na drevenej konštrukcii z vonkajšej strany, v akej sa mohlo obilie chránené pred požiarom skladovať (Pavůk/Bátora 1995, 35, 36). Stopy po takejto stavbe sa na sídlisku asi vôbec nedajú zistiť, takže len absencia podzemných síl (zásobnicových jám) vedie k úvahe o možnosti skladovania obilia v domoch alebo špeciálnych zariadeniach. Podľa množstva a druhu nálezov v jednotlivých druhoch jám sa nepreukázala nijaká zjavnnejšia súvislosť. Väčšina nálezov pochádza z rozľahlejších jám - zemníkov. Menšie jamy neurčitej funkcie obsahovali menej inventára.

Stratigrafické vzťahy na sídlisku lengyelskej kultúry

Pomerne hustá zástavba domami a palisádami, ako i početné jamy viedli k častému porušovaniu a vzájomnému prekryvaniu pôdorysov objektov, k pretínaniu palisádových žlabov a pôdorysov stavieb. Malé i rozsiahle jamy často porušovali nielen pôdorysy domov, ale aj palisádové žlaby. Vo výnimočných prípadoch sa zistilo hĺbenie kolových jám domov do zaplnených a už pevne sedimentovaných veľkých exploatačných jám. Jednotlivé druhy stratigrafických vzťahov vypovedajú o

Obr. 7. Žilkovce. Fragment pôdorysu veľkého pravouhlého domu s vchodovým koridorom pri južnom konci.

rôznych aspektoch vývoja a štruktúry sídliskového komplexu v Žilkovciach. Pokiaľ ide o domy, v stratigrafii ich pôdorysov sú nápadné dva vzťahy. Pôdorysy domov v pomerne blízkej vzdialenosti zvnútra osady lemujú priebeh žlabu vonkajšej palisády. Boli postavené v jednom stavebnom cykle s ňou a patria najskôr k primárnej stavebnej fáze sídliska. Sú to jedny z mála pôdorysov domov, ktoré sa priamo nepretínali s pôdorysmi mladších stavieb. Druhý stratigrafický vzťah predstavujú dvojice pôdorysov domov, ktoré sa v takmer plnom rozsahu prekryvajú alebo pretínajú tak nápadne, že evokujú dojem, že nejde o náhodnú superpozíciu, ale o určitý sta-

vebný zámer vzťahujúci sa možno na orientáciu osi stavby alebo na inú tradíciu. Viackrát sa prekrývajú aj pôdorysy troch a štyroch domov, akoby budovaných na vymedzenom priestore (obr. 4; 5), aj keď sa v bezprostrednom okolí nevyskytli žiadne ďalšie pôdorysy, len viaceré väčšie jamy na ťažbu hliny. Opakovaná výstavba domov na úzko vymedzenej ploche môže odrážať aj dlhodobé a trvalé rozparcelovanie ohradeného areálu osady s palisádovým rondelom približne v jej strede. Stratigrafické vzťahy medzi jamami a domami naznačujú rytmus či intervaly v zástavbe osady, ako i poradie domov v rámci určitého stavebného areálu. Vzhľadom na to, že viackrát sa objavili kolové jamy vo výplni stavebných jám, možno sa domnievať, že jamy, vo výplni ktorých sa nenašli kolové jamy boli mladšie ako pôdorysy, s ktorými sa pretínali. Zaujímavé sú stratigrafické vzťahy niektorých veľkých exploatačných jám a palisád. Tieto jamy niekedy jednou časťou tesne lícujú priebeh palisády zvnútra ohradenej plochy, boli teda asi vykopané vtedy, keď príslušná palisáda stála. Takéto chronologické vzťahy snád bude možné využiť pri rekonštrukcii postupu zástavby osady a jej palisádového rondelu. Ani na jednom mieste sa nezistilo kopanie základov palisád do akýchkoľvek sídliskových jám, čo svedčí o tom, že zakladaním palisád na príslušnom mieste stavebná aktivita začínala. Naopak, častejšie porušovanie základov palisád jamami znamená, že v danom momente príslušná palisáda už bola zrušená, prípadne preložená na miesto novej ohrady. To isté platí o pôdorysoch domov pretínajúcich obvodovú ohradu alebo palisádové žľaby rondelu. Kolová jama v dlhej stene domu 83 porušuje základ palisádového rondelu v takom mieste, že v čase jej hĺbenia a stavby domu palisádový rondel prestal plniť svoju funkciu a jeho palisády už boli zrušené. Možno predpokladať, že tak ako osada prežila existenciu palisádového rondelu, tak asi stratila zmysel ohrada po obvode osady, ktorá po zániku rondelu nejaký čas ešte možno trvala. Pomerne veľká, navzájom však nespojená plocha výkopov neumožňuje podrobnejšiu rekonštrukciu pôdorysu sídliska, teda hustotu súčasne stojacich domov a ich orientáciu tak k obvodovej ohrade, ako i voči palisádovému rondelu.

Hroby

Našli sa iba 3 kostrové hroby (13/81, 15/82, 19/84), vybavené nádobami typickými pre stupeň Lengyel II, sú teda nepochybne súčasné s osadou. Išlo o celkom individuálne pochovania

dospelých jedincov (zatiaľ bez antropologického určenia) vo vzdialenosti do 200 m od seba. Ostáva nejasné, či tento malý počet hrobov, na rozdiel od sídlisk s hrobmi ako sú vo Svodíne, Aszóde, Zengővárkonye alebo v Santovke, súvisí s odlišným chronologickým postavením nálezísk, či ide skôr o regionálne špecifiká. V blízkych Bučanoch sa na veľkej ploche našli len dva kostrové hroby s inventárom (Bujna/Romsauer 1982, 60) a ďalšie dva bez prídavkov, čo by korešpondovalo so známou absenciou hrobov s riadnou výbavou na Morave. Vzhľadom na to, že v Žlkovciach i v Bučanoch sa preskúmala plocha 4 a 5 ha, možno obidve náleziská považovať za dostatočne reprezentatívne aj v oblasti zaobchádzania so zomrelými a podľa toho pochovávanie v areáli sídlisk bolo výnimočné. Bude potrebné so zvýšeným úsilím hľadať v blízkom okolí známych osád extramurálne nekropoly, ktoré pravdepodobne unikajú pozornosti.

Nálezy

Množstvo všetkých druhov nálezov je ovplyvnené dvoma okolnosťami. Vzhľadom na to, že kolové jamy stavieb sa dobre rysovali až v hĺbke okolo 0,6 m na úrovni čistej spraše, bolo potrebné pomocou zemných strojov znižovať do tejto hĺbky aj nadložnú vrstvu. Pritom sa odstránili aj horné časti všetkých jám, v ktorých sa spravidla vyskytuje viac nálezov ako v hlbších vrstvách zahĺbených objektov. Navyše, vzhľadom na rýchly postup zemných prác a pri malom počte pracovníkov na výskume, nemohli byť všetky jamy úplne preskúmané. Podľa okolností a početnosti nálezov z jednotlivých jám sa niekedy vybrali len ich polovice alebo i menšie časti. Domnievam sa, že pri takomto postupe sa neznížila hladina informácií o typologickej škále inventára a o jeho datovaní, menší je len počet inventárov každého druhu. Pri záchrannom výskume sa hlavný dôraz položil na preskúmanie pôdorysov domov a palisádových systémov.

Keramika

Početná keramika mnohonásobne prevýšila doteraz známe nálezy z tejto doby na Slovensku (Veľké Kostoľany, Pečeňady, Chrabrany, Komjatice, Nitriansky Hrádok-Hoferské role). Obohacuje poznatky o sortimente a tvaroch nádob, ako aj o ich výzdobe počas stupňa Lengyel II. Po ukončení jej podrobnej analýzy by sa mala získať interná periodizácia tohto stupňa lengyelskej kultúry vrátane regionálnych odlišností. Na prvý pohľad stereotypne vyzerajúca keramika skrýva širokú škálu tvarov nádob s mnohými kombináciami

Obr. 8. Žlkovce. Ukážka rekonštruovaných nádob.

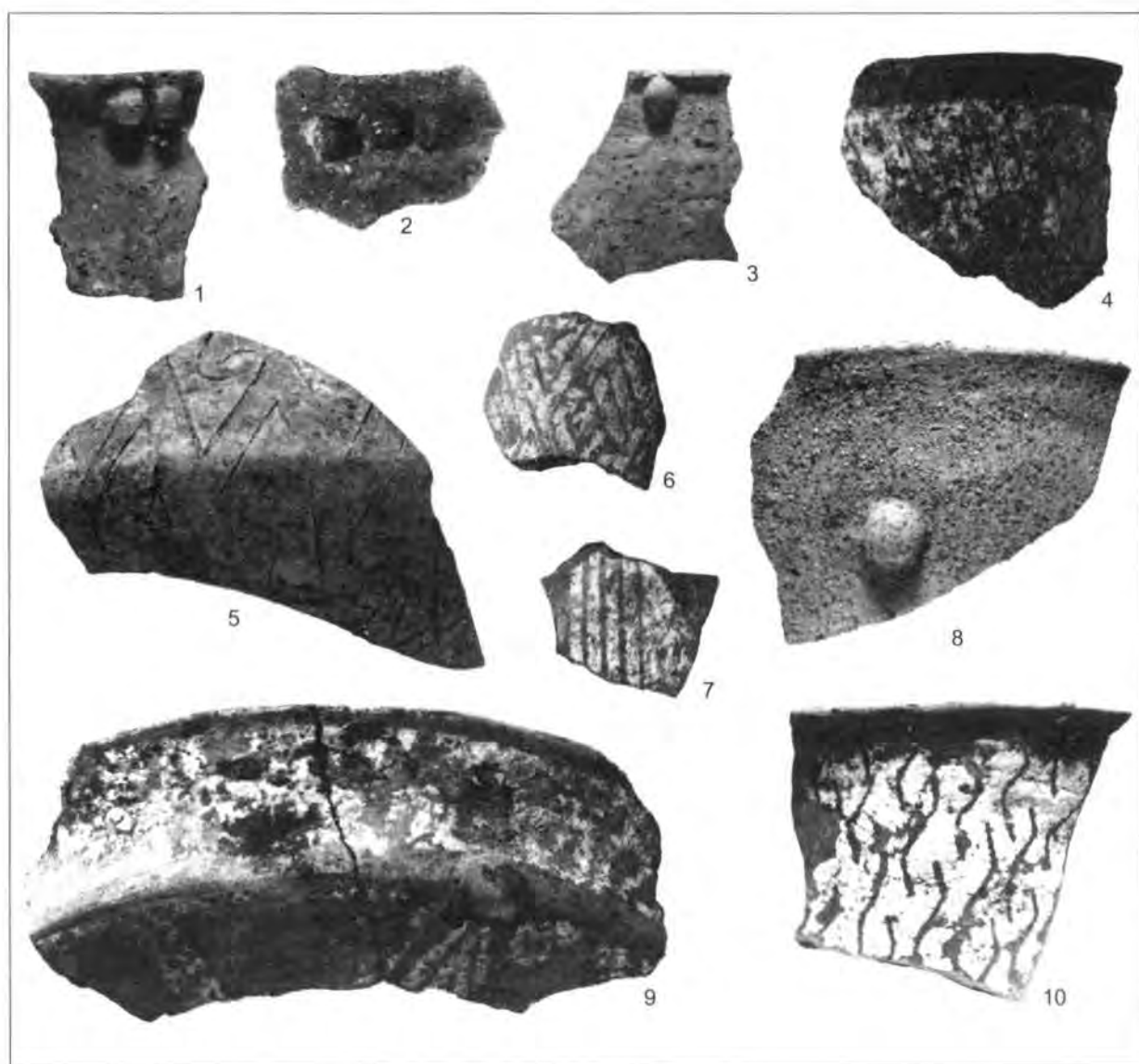
rôznorodých pupčekov a technologických postupov pri jej výrobe. Avšak pri nedostatku keramiky zdobenej rytým alebo lepšie čitateľným maľovaným ornamentom, ostáva pomerne málo zachytných bodov pre detailnejšie triedenie keramiky zo sídliska, ktoré by aspoň čiastočne korešpondovalo s mnohými stavebnými fázami počas obnovovania osady, ako ich možno odvodiť od početných superpozícií medzi všetkými druhmi objektov. V predbežnej správe o hlavných výsledkoch výskumu možno k charakteristike keramiky uviesť len niektoré základné poznatky, získané empiricky počas prípravy dokumentácie nálezov. Zdá sa, že vnútorné triedenie vyplynie najskôr z kvantifikovania, prípadne seriácie vhodných znakov a vlastností na všetkých druhoch nádob.

Principiálne sa dá hovoriť o jemnej tenkostennej keramike a o stredne hrubej či len polohrubej keramike. Vyslovene hrubostenná keramika s nerovným či so zdrsneným povrchom sa ani v tomto stupni lengyelskej kultúry nevyskytuje. Maľovanie bielou farbou na červeno natretom povrchu sa vyskytuje v oboch technologických kategóriách nádob, nie je teda primárnym kritériom pri vyčlenení základných kategórií keramiky.

Tenkostenná keramika je vyrobená z jemnozrnej hliny s prirodzeným podielom drobných minerálií. Jej hrúbka sa podľa veľkosti a časti nádoby pohybuje v rozmedzí 0,2 až 0,5 cm. Hladký

povrch je sivý vo viacerých odtieňoch alebo svetlohnedý, na lome je vtedy sivý alebo hnedý. Zvlášť pre tento stupeň lengyelskej kultúry je typická tenkostenná keramika svetlej krémovohnedej farby. Jemná keramika je na lome tej istej svetlej farby ako na povrchu z oboch strán. Bola zrejme ináč vypaľovaná ako ostatná tenkostenná keramika, je aj ľahšia ako jemná sivá keramika. Na povrchu sú tenkostenné nádoby prevažne maľované červeným náterom, na ktorý sa v tenkej vrstve nanášal ornament z bielej pastovitej farby (obr. 9: 4, 6, 7, 9, 10; 12: 1-4). Je pozoruhodné, že v tejto technologickej kategórii keramiky je pravidelne doložený len jeden tvar, a to nádoby s bikónickým telom a s cylindrickým hrdlom, ktoré je vo viacerých variantoch von vyhnuté. Tieto nádoby sa vyskytujú v dvoch veľkostných triedach, tzv. poháriky s priemerom maximálneho vydutia do 12 až 13 cm (obr. 8: 3; 10: 8) a zriedkavejšie väčšie vázovité exempláre s priemerom najväčšieho vydutia okolo 25 cm a opäť s valcovitým alebo mierne lievikovitým hrdlom. Na lome vydutiny majú po štyri malé pupčeky, ďalšie štyri sú na hrdle pod okrajom a tretí rad pupčekov býva nad rozhraním hrdla a tela. Len výnimočne sa z jemnej hliny zhotovovali menšie, tzv. hríbovité nádoby, ale nie je známa ani jediná misa.

Prevažná väčšina stredne hrubej keramiky druhej technologickej skupiny bola vyhotovená z hli-

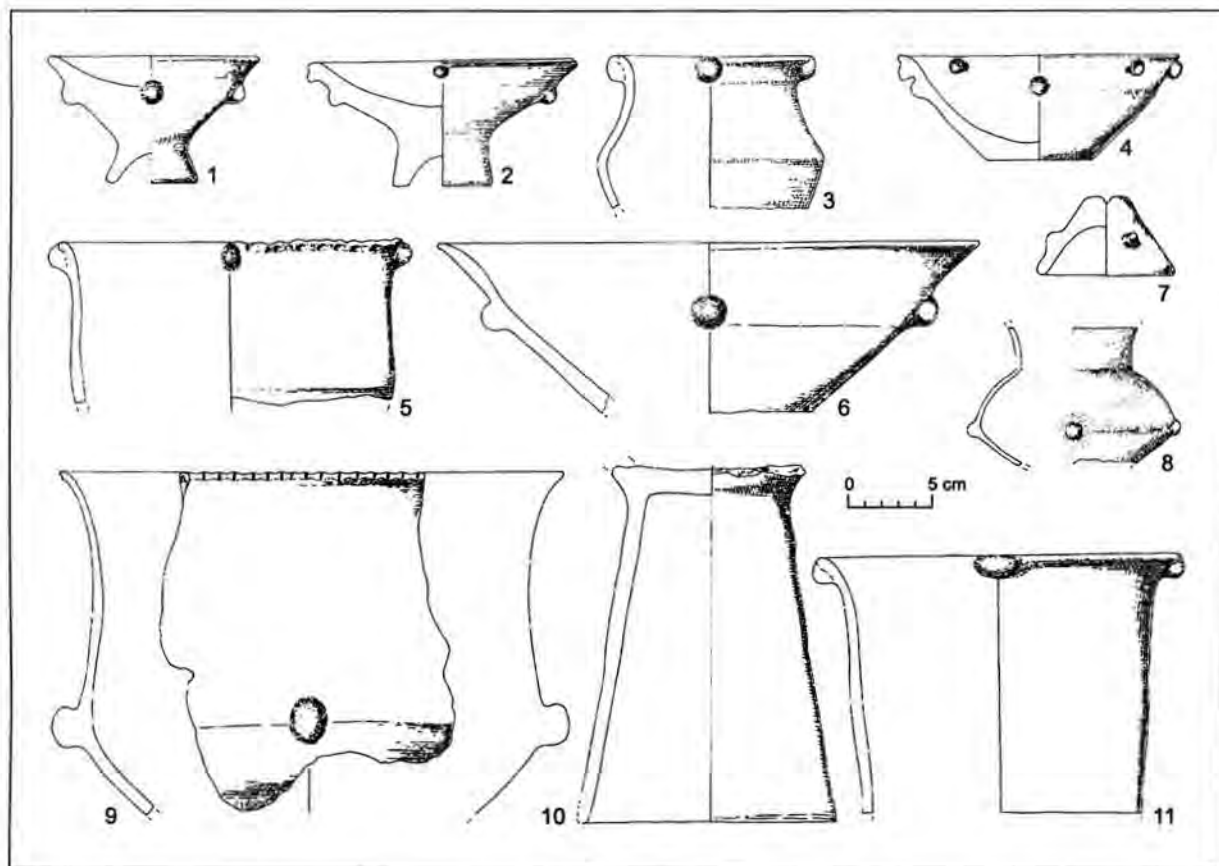

Obr. 9. Žilkovce. Ukážka výzdoby a povrchu keramiky.

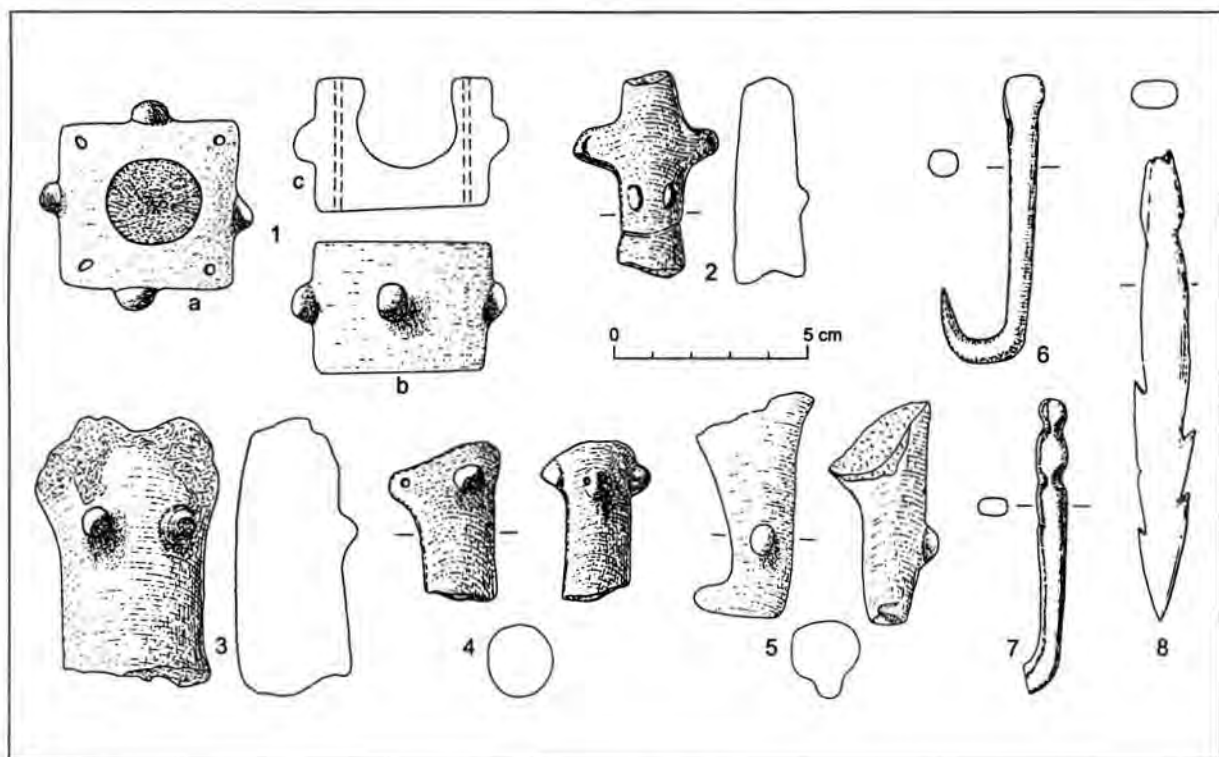
ny s rozličnými druhmi a rôznym množstvom minerálnych prímies, ako i šamotu (rozdrvených črepov). Organická prímies v podobe pliev a trávín sa používala zrejme len výnimočne. Úprava povrchu je dosť nedokonalá. Na pomerne nerovnom povrchu sú plytké stopy po zahladzovaní nástrojom. Časť takto upravovanej keramiky mala väčšinou po celom povrchu červený náter, na ktorý sa nanášal bielo maľovaný ornament, ktorý nie je dostatočne zachovaný. Najmenej polovica tejto stredne hrubej keramiky má vyslovene drsný povrch, ktorého terajší vzhľad je výsledkom korózie pôvodne hladného, až lešteného povrchu, je teda sekundárny. Pri intenzívnom hladení povrchu nádob, pravdepodobne hladkým kameňom, sa tlakom premiestnili drobné minerálie

smerom do jadra nádoby, kde tesne pod vyhladenou vrstvou vytvorili zahustenú kumuláciu drobných zrníek piesku a minerálií (obr. 9; 8). Pri hladení povrchu sa vlastne vytvorila veľmi tenká vrstva konzistenciou odlišná od jadra steny nádoby, neoprávnene opisovaná ako engoba, ktorá bola v dôsledku korózie narušená a miestami opadla, resp. úplne obnažila celý povrch, čím sa vytvorili nádoby s „drsným piesčitým povrchom“.

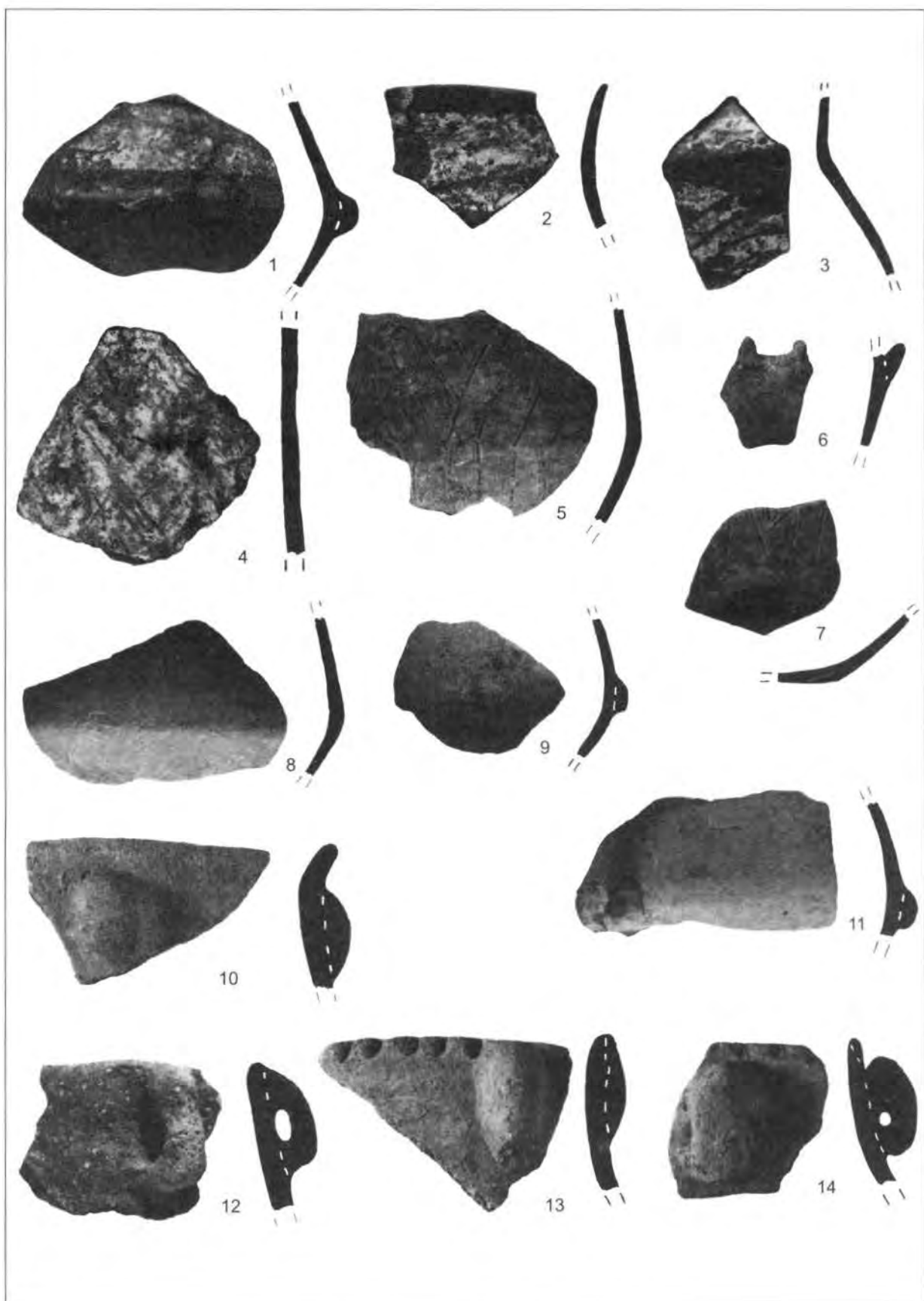
Podľa tvarov sú v stredne hrubej keramike najčastejšie rôzne veľké hrncovité nádoby bikónického tvaru vo viacerých variantoch podľa prehnutia stien a formovania najväčšieho vydutia (obr. 8: 1, 4; 10: 3, 5, 9) i široko roztvorené profilované misy (obr. 8: 2; 10: 4, 6). Na oboch formách sú dva

Obr. 10. Źŕkovce. Výber typických tvarov nádob.

Obr. 11. Źŕkovce. Výber z drobných predmetov.

Obr. 12. Žilkovce. Výber keramiky z jamy 317.

radu pupčiek na vydutí aj pod okrajom. Zatiaľ nie sú známe kritériá na ich podrobnejšie triedenie. Oproti doterajším poznatkom možno upresniť, že popri cylindrických dutých nôžkach sa vyskytujú aj vysoké mierne kónické duté nôžky (obr. 10: 10). Obidva druhy sú často červeno i bielo maľované. K nim asi patrili maľované misy. Naproti tomu bikónické hrncovité nádoby asi neboli maľované vôbec. Osobitnú sériu tvoria menšie misy na malých nízkych cylindrických nôžkach (obr. 8: 5; 10: 1, 2), ktoré na rozdiel od veľkých asi nikdy neboli maľované. V Žlkovciach chýba zvonovito profilovaná dutá nôžka, ktorá na iných náleziskách indikuje spolu s ďalšími znakmi prechodnú fázu Moravy (Pavúk 1981, obr. 12: 23, 25). Zriedkavo je doložená väčšia nádoba so štíhlym bikónickým telom a s vysokým cylindrickým hrdlom (obr. 10: 11). Z nej pochádzajú asi všetky fragmenty s neprevrátenými mierne zahnutými kužeľovitými a ihlanovitými pupčkami, usporiadanými do dvojíc a trojíc (Pavúk 1965, obr. 1: 5; 7: 1; 9: 4). Pomerne úzky sortiment tvarov dopĺňajú rôzne veľké kónické misy, ako aj široko otvorené profilované misy. Z menších nádob sú doložené hrubšie nízke kónické misy a malé vaničky. Malé pokrievky (obr. 10: 7) s rukoväťou nadväzujú na formy dobre známe zo Santovky.

Bielo maľovaný ornament pri slabej zachovanosti je ťažko čitateľný. Vyskytujú sa aj lineárne vzory vytvorené vyškrabovaním z plošného náteru bielou pastovitou látkou v tenkej vrstve (obr. 9: 4, 6, 7, 10; 12: 4). K zriedkavostiam patria ryté, široko koncipované meandrovité vzory (obr. 9: 5; 12: 5), ktoré možno indikujú zakladateľskú stavebnú fázu na sídlisku.

Takmer 20 fragmentov antropomorofnej plastiky (obr. 11: 2, 3) je väčšinou bez výraznejších diagnostických znakov. Výskyt zoomorfných figúrok je nepatrný a niektoré fragmenty nôžok a hlavičiek (obr. 11: 4, 5) asi pochádzajú zo zoomorfných dózičiek, aké poznáme zo Santovky (Pavúk 1994, obr. 5). Zriedkavé kockovité a zoomorfné dózičky (obr. 11: 1) v troch variantoch sú zastúpené 12 exemplármi.

Drobné nálezy

Zo 128 jám I. Cheben (1993) zaregistroval 1136 kusov štiepanej industrie a stanovil, že podľa materiálu na ich výrobu prevládajú diaľkovo transportované suroviny - jurské krakovské pazúriky (40,8%), zvlášť výrazný je nárast tzv. čokoládových sílexov (16,8%) a obsidián (19,6%). Karpatský rádiolarit oproti nim dosahuje 19,6%. Medzi brúsenými kamennými nástrojmi (100 ks) jasne

prevládajú ploché sekerky. Ďalej sa našlo 10 tesiel v tvare kopytovitého klina a práve toľko sekeromlatov.

V kostenej a parohovej industrii prevládajú šidlá z kostí malých prežúvavcov a fragmenty asi z 8 kusov rybárskych háčikov (obr. 11: 6, 7). Našla sa len jedna parohová harpúna (obr. 11: 8).

ZÁVER

Chronologická pozícia sídliska je jednoznačne daná homogénnou keramikou so všetkými znakmi stupňa Lengyel II (Pečeňady). Početné nálezy zo Žlkoviec zatiaľ potvrdzujú, že zakladatelia a budovatelia ohradenej osady s rondelom uprostred prišli s keramikou tohto stupňa, na ktorej však chýbajú početnejšie prvky typické pre nádoby fázy Santovka či fázy MMK Ib na Morave a v Rakúsku. Zatiaľ za jeden z takýchto starobylých prvkov možno pokladať dvojlinkový meandrový vzor na jednom poháriku (obr. 12: 5, 7) z jamy 317 v južnej časti sídliska, v ktorej sú poháriky s miernym alebo zaobleným lomom (obr. 12: 1, 5, 8, 9, 11), ale aj ďalšie prvky, chýbajúce na keramike z mnohých jám. Podobná keramika by mohla pochádzať zo zakladateľskej stavebnej fázy na sídlisku. Ako najmladšia sa javí keramika z dvoch jám na severnej periférii sídliskového areálu, asi 450 m severne od rondelu, so znakmi typickými pre keramiku fázy Moravy (Pavúk 1981, 276-279). Tieto jamy sú mimo areálu osady ohradenej palisádou a pochádzajú vlastne už z doby po zániku klasického úseku stupňa Lengyel II, v ktorom sa odohral vývoj ohradenej osady s palisádovým rondelom.

Na záver stručnej správy o hlavných výsledkoch výskumu v Žlkovciach pripájam informáciu k jednému aspektu možnej interpretácie palisádového rondelu a jeho zástavby vo svetle ich astronomickej orientácie. Astronóm V. Karlovský po analýze orientácie elipsovitého palisádového rondelu prichádza k záverom, že hlavné astronomické smery sú dané vchodmi v palisádach rondelu a preto hlavná os elipsy, ako i smery vchodov JV-JZ a SV-SZ sú orientované na západ nízkeho Mesiaca. Boli pomerne presne vytyčené, zrejme podľa staršieho vzoru s využitím poznatkov a skúseností z iných objektov, prípadne z podobného predchádzajúceho sídliska. Viaceré kolové stavby postupne vybudované v palisádovom rondeli celkom evidentne osou alebo jednou z dlhých stien smerujú do JV vchodu elipsoidnej palisády I aj do zväčšenej a potom postupne premiestňovanej palisády II. Zdá sa, že JV vchod bol kľúčovým vytyčovacím bodom celého rondelové-

ho komplexu. V konštruovaní elipsoidného palisádového rondelu objavil V. Karlovský aj opakovane používanú jednotku dĺžkovej miery, odpovedajúcu približne dvom metrom. Tieto poznatky budú podrobne zverejnené na inom mieste.

Objavenie astronomicky orientovanej architektúry v Žlkovciach je vážnym príspevkom do diskusie o budovaní rondelov a o ich poslaní. V prvej správe o výsledkoch výskumu sa uvádza, že v palisádovom rondeli bola dôležitá práve jeho nezastavaná časť, pravdepodobne určená na zhromaždenie mnohých ľudí. Túto informáciu možno teraz rozšíriť o poznatok, že nezastavaná bola vlastne celá južná polovica elipsoidného rondelu, čo okrem zhromažďovania obyvateľov umožňovalo pozorovanie nebeských telies na ho-

rizonte vo vytyčených smeroch bez povrchových prekážok. Zdá sa, že budovatelia a užívatelia palisádového „rondelu“ elipsoidného pôdorysu sa pri jeho vytyčovaní primárne orientovali na smer nízkeho Mesiaca, no nie v smere osi dvoch protihľých vchodov, ale v smere spojnice dvoch susedných vchodov do rondelu v jeho južnej polovici. Smer fixovaný na nízky Mesiak bol vhodný aj na pozorovanie chodu Slnka vo všetkých jeho charakteristických štádiách. Elipsovité rondely i jeho následné korekcie mohli slúžiť aj ako univerzálne kalendárové zariadenie.

Štúdiá vznikla ako súčasť projektu 2-5168/98 Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied - VEGA.

Rukopis prijatý 30. 4. 1999

Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Bakels 1982 - C. Bakels: Zum wirtschaftlichen Nutzungsraum einer bandkeramischen Siedlung. In: Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Nitra 1982, 9-16.
- Bátora 1984 - J. Bátora: Nové hrobové nálezy nitrianskej skupiny na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 36, 1984, 629-637.
- Behrens 1981 - H. Behrens: The first „Woodhenge“ in Middle Europe. Antiquity 55, 1981, 172-176.
- Brukner 1980 - B. Brukner: Naselje vinčanske grupe na Gomolavi. Rad Vojvodanskih Muz. 26, 1980, 5-56.
- Bujna/Romsauer 1982 - J. Bujna/P. Romsauer: Závěrečná výskumná sezóna v Bučanoch. AVANS 1981, 1982, 59-64.
- Bujna/Romsauer 1986 - J. Bujna/P. Romsauer: Siedlung und Kreisanlage der Lengyel-Kultur in Bučany. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nitra - Wien 1986, 27-36.
- Cheben 1993 - I. Cheben: Spaltindustrie auf Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur in der Südwestslowakei. In: Actes du XIIe Congrès Inter. des Scien. Préhist. et Protohist. 2. Bratislava 1993, 442-446.
- Kállay 1988 - Sz. Á. Kállay: Rézkori áldozati leletgyűttes Füzesabony határában. Agria 24, 1988, 21-50.
- Kállay 1990 - Á. Kállay: Die kupferzeitliche Ringanlage von Füzesabony. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 73, 1990, 125-130.
- Kazdová/Košťuřík 1993 - E. Kazdová/P. Košťuřík: The neolithic site at Těšetice-Kyjovice. In: Actes du XIIe Congrès Inter. des Scien. Préhist. et Protohist. 2. Bratislava 1993, 392-400.
- Lichter 1993 - C. Lichter: Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums. Internat. Arch. 18. Buch am Erlbach 1993.
- Němejcová-Pavúková 1984 - V. Němejcová-Pavúková: K problematice trvania a konca bolerázskej skupiny na Slovensku. Slov. Arch. 32, 1984, 75-146.
- Němejcová-Pavúková 1987 - V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočine. AVANS 1986, 1987, 75.
- Němejcová-Pavúková 1995 - V. Němejcová-Pavúková: Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur in Svodín. Bratislava 1995.
- Neugebauer 1983-1984 - J. W. Neugebauer: Befestigungen und Kultanlagen des Mittelneolithikums in Niederösterreich am Beispiel von Falkenstein-Schanzboden und Friebritz. Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. 33-34, 1983-1984, 175-188.
- Novotný 1958 - B. Novotný: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1958.
- Pavúk 1965 - J. Pavúk: Nové nálezy lengyelskej kultúry na Slovensku. Slov. Arch. 13, 1965, 27-47.
- Pavúk 1981 - J. Pavúk: Súčasný stav štúdiá lengyelskej kultúry na Slovensku. Pam. Arch. 72, 1981, 255-299.
- Pavúk 1982 - J. Pavúk: Druhý rok záchranného výskumu v Žlkovciach. AVANS 1981, 1982, 219-222.
- Pavúk 1990 - J. Pavúk: Siedlung der Lengyel-Kultur mit Palisadenanlagen in Žlkovce, Westslowakei. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 73, 1990, 137-142.

- Pavúk 1991 - J. Pavúk: Lengyel-culture fortified settlements in Slovakia. *Antiquity* 65, 1991, 348-357.
- Pavúk 1992 - J. Pavúk: Sídliisko lengyelskej kultúry v Žilkovciach ohradené palisádami. *Arch. Rozhledy* 44, 1992, 3-9.
- Pavúk 1994 - J. Pavúk: Santovka - eine bedeutende Fundstelle der Lengyel-Kultur in der Slowakei. *Arch. Korbl.* 24, 1994, 167-177.
- Pavúk/Bátora 1995 - J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995.
- Petrasch 1990 - J. Petrasch: Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. *Ber. RGK* 71, 1990, 407-564.
- Podborský 1983-1984 - V. Podborský: Die Kreisgrabenanlage zu Těšetice und ihre möglichen mährischen Parallelen. *Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch.* 33-34, 1983-1984, 111-123.
- Podborský 1988 - V. Podborský: Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno 1988.
- Trnka 1991 - G. Trnka: Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen. Wien 1991.
- Urban 1983-1984 - O. H. Urban: Die lengyelzeitliche Grabenanlage von Wetzleinsdorf. *Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch.* 33-34, 1983-1984, 209-220.

Substantial research results of the Lengyel-culture site in Žilkovce

Juraj Pavúk

SUMMARY

Construction of the D-61 mainroad in 1980-1986 led to an extensive rescue excavation of the Lengyel-culture site in Žilkovce (distr. of Hlohovec) conducted by the Archaeological Institute S. A. S. and led by the present author. More specifically dated the site to the Lengyel II stage distinguished by its typical white-painted pottery. The site itself is situated on the eastern border of a big loess plateau between the Little Carpathians and the river Váh on the fertile *cernozem* soils. The excavations were carried out in several unconnected areas of about 45 000 sq. m (Fig. 1). North-southern axis of the explored area was about 400 m and its maximum width 250 m. Supposed total length of the site was originally about 99 m, width 450-500 m and built-up area 300 000 sq. m. Important for the reconstruction of the development, function and appearance of the site was particularly the palisade enclosure and the neolithic long houses. For the first time an outer fencing of a densely built-up area around a Lengyel - culture site was found here in Žilkovce (Pavúk 1991, Fig. 4; 1992, Fig. 1). Maximum stretch of the outer palisade was about 360 m. With presupposed diameter of about 400 m and oval or round shape it could fence an area of approximately 125 000 sq. m.

Parallel arrangement of the houses to the direction of the outer palisade proves its relation to the settlement and the enclosure in the center of it.

The palisade enclosure revealed in the centre of the site, has not been known from anywhere up to now (Fig. 2). Remains of a complicated ground plan, consisting of palisade ditches and ground plans of post constructions, proves the identification of an enclosure as such. Its development could only be reconstructed on the basis of horizontal stratigraphy of traversing palisade ditches and ground plans of houses. During its development, always only one build-

ing seems to have stand within the enclosed area (Pavúk 1990; 1992). Formation of the complex started with the construction of the ellipsoidal palisade I with four entrances and a large house enclosed by it. Maximum diameter of the ellipsoidal ditch is 80 m and the ellipse's small axis is about 73 m, what represents fenced area about 4 500 sq. m. The ellipsoid structure was replaced by the new Palisade II which closely followed the outer perimeter of the Palisade I. and diverged from it in northern half between north-eastern and north-western entrances probably to fence a new long house 72 (Fig. 3). This rebuilt palisade II was later step by step enlarged and renewed in the areas of the north-eastern or north-western gate to fence new constructions. In Žilkovce seven independent building stages could be documented by the various rebuildings of the palisade system (Pavúk 1990; 1992). The circular palisade construction with four entrances undoubtedly imitates the long known round ditched enclosures with palisades on the inner side from the Lengyel I stage. It has to be therefore stressed that the palisade enclosure in the centre of the Žilkovce site can not be classified in the same category as the five-fold circles in Quenstedte (Behrens 1981) or circular construction around cylindrical pit in Füzesabony (Kállay 1988; 1990) as it is presented by G. Trnka (1991, 315). By their typology and technique, each of them belongs to a different type of circular construction and had a different function.

Žilkovce yielded two basic types of houses. One of them is a big house built of wooden posts with two rooms and without the front wall (Fig. 6) documented in two basic variations. This type is peculiar by the missing wall on one side. Both cross-walls had seven or nine closely arranged post-holes bridging the entire width of the house. The sole

post-hole in the centre of the house's closed part was probably an important construction element. On the central axis, where the mentioned post-hole was situated, stood also one of the three big post-holes placed in the open front area of the house. Buildings with open southern side and with seven or nine post holes in cross-walls used to be 5,5-7,0 m wide and 15-25 m long. This type of house, known only from Slovakia, is characteristic not only of the second stage of the Lengyel culture. It is known from Bučany already in the Lengyel I and from eponym site Santovka in the transitional phase of the same name between Lengyel I and II (Bujna/Romsauer 1986, Fig. 2; Pavúk 1994, Fig. 2). The second type of neolithic long houses encountered in Žilkovce, an extraordinary big post-construction with entrance corridor of 4 m width, is unique and has not appeared on any other site so far. (Fig. 7). In this case, it seems, the enclosure with a big building could serve as cultic place - a temple, or a community leader's seat - a power centre, as well as a meeting-place of all inhabitants of the fenced site or those living in neighbourhood. In this context the great importance could be given to the free space inside of the enclosure as well as to the deciphered astronomic orientation of the enclosure complex.

The dense built-up of houses and palisades together with numerous pits led to frequent destruction and superposition of ground plans of houses or traversing of palisade ditches. Not a single case has been documented where the palisades would destroy any of the settlement pits. This supports the idea that palisades were always at the beginning of any building activity. The post hole in long wall of the house 83 damaged foundation of the palisade enclosure what could be an evidence that in the time of its digging the enclosure did not execute its function and its palisades were destroyed. In the site only three graves with standard inventories were revealed.

Pottery and animal bones prevail in finds from the site. We can speak of fine thin-walled and of semi-coarse pottery. Clearly thick-walled pottery with uneven or roughen surface does not occur in this stage of the Lengyel culture. Painting with white colour on red surface is present in both technological categories of vessels (Fig. 9: 4, 6, 9, 10; 12: 1-4). The thin-walled pottery is represented by common beakers with low neck (Fig. 8: 3; 10: 8; 12: 1-3), bottle-shaped vessels with high neck and carination on the maximum perimeter, rarely mushroom-shaped vessels, but no bowls. Typical for the semi-coarse pottery were biconical pot-shaped vessels decorated with two rows of small knobs and often with lacerated rims (Fig. 8: 1, 4; 9: 1, 3; 10: 3, 5,

10; 12: 13). Likewise popular was a whole range of simple bowls (Fig. 8: 2; 9: 5, 6, 8; 10: 4, 6) and several kinds of bowls on a hollow stem (Fig. 8: 5, 6; 10: 1, 2, 10). Incised ornament on fine pottery is very rare (Fig. 9: 5; 12: 5, 7).

Approximately 20 anthropomorphic statuettes show almost no remarkable diagnostic signs (Fig. 11: 2, 3). Occurrence of zoomorphic statuettes is very rare and several fragments of small legs (Fig. 11: 4, 5) probably belong to the so called „boxes“. Rare cubic „boxes“ (Fig. 11: 1) and more common zoomorphic boxes (in three variations) are represented by 12 exemplars.

The chipped stone industry revealed in 128 pits numbered 1136 pieces. I. Čebén (1993), found out that the assemblage consisted mostly of transported raw materials (Little Poland, northern Tisza basin).

Chronological position of the site is given by pottery showing all signs of the stage Lengyel II (Pečeňady). Numerous finds from Žilkovce prove that founders and inhabitants of the fenced site with the enclosure in the centre were using pottery typical for the very beginning of this stage with only few residual signs characteristic of the phase Santovka or MMK Ib in Moravia and Austria. One such ancient sign was found on a small beaker in the form of a wide double-lined meander pattern (Fig. 12: 5, 7) from the pit 317. The youngest pottery on the other hand probably comes from two pits on northern periphery of the site area, about 250 m northwards of the enclosure, with pottery signs pointing to the Moravian phase.

Analysing astronomic orientation of the ellipsoid palisade enclosure, the astronomer V. Karlovský came to the conclusion that the four entrances in the enclosure palisades are in alignment with some of the major astronomic directions. Furthermore the lines connecting the SE- SW and NE-NW entrances as well as the long axis of the ellipse point to setting of the low moon. They were pegged out quite precisely, probably based on older knowledge and experiences from some other building activities. Revealing of astronomically oriented architecture in Žilkovce is a relevant contribution to discussion about building of enclosures and their functions. In observing celestial bodies, constructors of the enclosure and other buildings seemed to prefer movement and changes of the moon. The astronomical orientation of the ellipsoid enclosure supports the idea, that the whole fenced site was built in one planned action as a functional settlement agglomeration by newcomers inhabitants. It proves an advanced standard and a high co-ordination of the Lengyel-culture communities.

Fig. 1. Location of the explored areas of the Lengyel-culture site in Žilkovce.

Fig. 2. Žilkovce. Site plan of the palisade enclosure and all its rebuildings with some of the adjacent settlement buildings.

Fig. 3. Žilkovce. Ground plans of houses 72 and 73 found in the enclosed area and the 2nd and 4th palisade ditch as seen from north.

Fig. 4. Žilkovce. Ground plans of houses 3, 4 and 5 on the area explored in 1981 with figures of co-workers standing in the corner post holes of the house 3.

Fig. 5. Žilkovce. Incomplete ground plans of houses 45 and 49 in superposition.

Fig. 6. Žilkovce. Ground plan of a typical two-spaced house (75) with open southern part.

Fig. 7. Žilkovce. Incomplete ground plan of a big rectangular house with entrance corridor in its southern end.

Fig. 8. Žilkovce. Examples of reconstructed vessels.

Fig. 9. Žilkovce. Examples of decoration and of the surface treatment of the pottery.

Fig. 10. Žilkovce. Selection of typical shapes of vessels.

Fig. 11. Žilkovce. Selection from small artefacts.

Fig. 12. Žilkovce. Selection of pottery from the pit 317.

ARCHITEKTÚRA NEOLITICKEJ OSADY V ŠARIŠSKÝCH MICHALANOCH

STANISLAV ŠIŠKA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

In the contribution the Neolithic site in Šarišské Michalany with numerous settlement pits and remains of the Tiszadob-group house are presented. Key position of the settlement belongs to the Bükk culture as well as ground plans of small houses with basic post construction, two of them bearing traces of 2nd floor - a loft. In the interiors clay ovens or stone hearths and refuse pits were situated. In two houses fragments of original inventory were revealed, including hoards of stone cores and indirect evidence of small altars. The Bükk-culture site was left suddenly after it deceased in fire.

ÚVOD

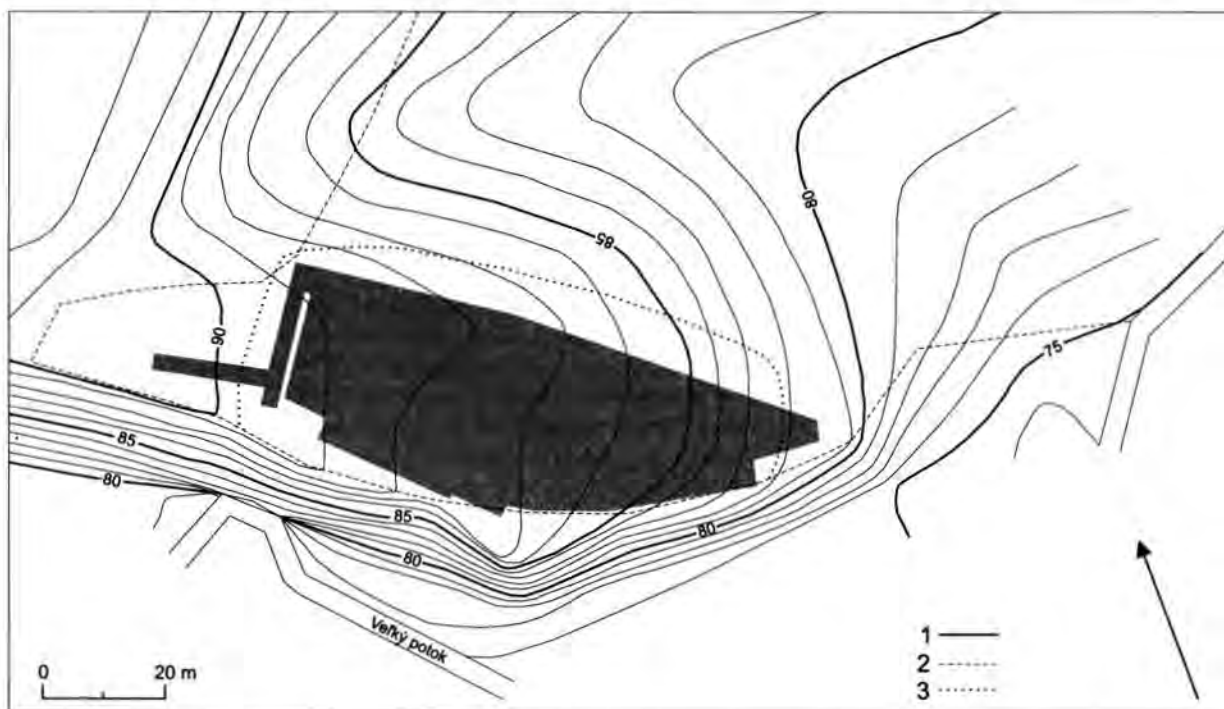
Neolitický dom spoločenstiev s lineárnou keramikou, rozšírených v strednom Podunajsku i na ďalších priestranstvách strednej a západnej Európy, je z hľadiska pôdorysnej dispozície dobre známy. Charakterizuje ho najmä dlhá stavba obyčajne s päťradovou stĺpovou konštrukciou, členená na viac častí, spočiatku interpretovaných ako obývacie priestory niekoľkých príbuzných rodinných jednotiek, neskôr ako polyfunkčná stavba s obytnými priestormi, zásobárňou alebo aj so stajňou domácky chovaných zvierat. Nezachovanosť pôvodnej úrovne domu (dlážky) však sťažuje poznanie aspoň základného vzhľadu jeho interiéru. Rozsiahle plošné terénne výskumy umožňujú sledovať aj viaceré verzie urbanizácie osád, ich veľkosť, časovú postupnosť výstavby domov, hospodárskych stavieb i pomocných objektov (napr. hliníkov). Približne 1300-1400 preskúmaných pôdorysov domov s lineárnou keramikou (Pavluš 1998, 780) dovoľuje už globálne hodnotiť ich základné i variabilné konštrukcie, pravidlá umiestnenia, orientácie, vzťahy k iným objektom atď. Vznikajú tak dobré východiskové pozície pre interpretáciu mnohých spoločensko-sociálnych aspektov najstarších poľnohospodárskych komunít.

Diametrálne odlišná situácia je vo východnej časti Karpatskej kotliny, v Potísi, osídlenej spoločenstvami s východnou (alföldskou) lineárnou keramikou. Na tomto území je známych cca 40 pôdorysov z Maďarska i z východného Slovenska. Ich spoločným znakom sú malé a stredne veľké rozmery, avšak pri najmenších pôdorysoch vznikajú pochybnosti, či dokladajú existenciu domov a nie iných stavieb, napríklad hospodárskych. Navyše, absolútna väčšina týchto pôdorysov nebola preskúmaná v celosti.

Závažné doklady k poznaniu obytnej architektúry a jednej celkovej sídliskovej formácie prinie-

sol výskum v Šarišských Michalanoch (okr. Sabinov) na severovýchodnom Slovensku. Výskum uskutočnil Archeologický ústav SAV v rokoch 1981-1987. Skúmaná lokalita sa rozprestiera na ostrožnom výbežku „Fedelemka“ v nadmorskej výške 330 m a patrí k najsevernejšie situovaným osadám skupiny Tiszadob i bukovohorskej kultúry (ďalej len BK). K opätovnému osídleniu došlo až v strednom eneolite, kedy tu krátky čas trvala osada badenskej kultúry.

Ostroh z jednej strany strmo vyčnieva o 9-13 m nad miestny Veľký potok (obr. 1). Odhadujeme, že potok odplavil z ostrohu pás široký cca 5 m. Rovnakú priemernú šírku má dnes lesný porast spevňujúci svah ostrohu. Vráťane zničeného okrajového pásma sa osada rozprestierala na ploche cca 0,4-0,5 ha. Celkom sa tu preskúmalo 3000 m². Až výskumom sa zistilo, že nad strmým zrázom bola pôvodne malá kotlina s mierne klesajúcimi svahmi, z ktorej sa preskúmala plocha 17 x 56 m. Jej okraj začína v hĺbke 0,40-0,45 m a dno spočíva v hĺbke 1,5-1,6 m od dnešného rovného povrchu ostrohu. Predovšetkým v tejto priehlbni sa koncentrovala väčšina sídliskových jám z mladej fázy skupiny Tiszadob, z celkového počtu 16 objektov (stavebná fáza 1). Z maďarských i našich výskumov vyplýva, že mladá fáza skupiny Tiszadob sa z veľkej časti zhoduje so starým stupňom bukovohorskej kultúry (BK A v periodizácii J. Lichardusa) a že v tomto stupni sa skupina Tiszadob transformuje na bukovohorskú kultúru (BK I v periodizácii N. Kalicz a J. Makaya). Po relatívne krátkom hiáte bola kotlina i celá plocha ostrohu znova osídlená v druhom, klasickom stupni (BK II). Začiatky tohto osídlenia reprezentuje stavebná fáza 2. V tejto fáze povrchy mnohých objektov spočívali ešte na dne kotliny. Čoskoro však došlo k jej čiastočnému zasypaniu kultúrnou vrstvou z okolia a povrchy ďalších objektov vrátane domov zo stavebných fáz 2 a 3

Obr. 1. Šarišské Michaľany. Situačný plán neolitickej a eneolitickej osady na ostrohu Fedelemka. 1 - hranica skúmanej plochy; 2 - hranica dnešného lesného porastu; 3 - obvod osady bukovohorskej kultúry.

spočívali už o 0,2-0,7 m vyššie nad pôvodným dnom kotliny. Tmavo sfarbený zásyp kotliny sťažoval, až znemožňoval rozpoznanie povrchu mnohých objektov vrátane stĺpových jamiek, takže početnejšie nálezy, ktoré evidujeme z vrstiev, zrejme pochádzajú z vrchných častí sídliskových jám. Pri hodnotení nálezových celkov z priestoru nad kotlinou preto vychádzame len z inventára bezpečne rozlíšených jám alebo z ich nižších častí, presahujúcich do spráše svetlohnedej farby.

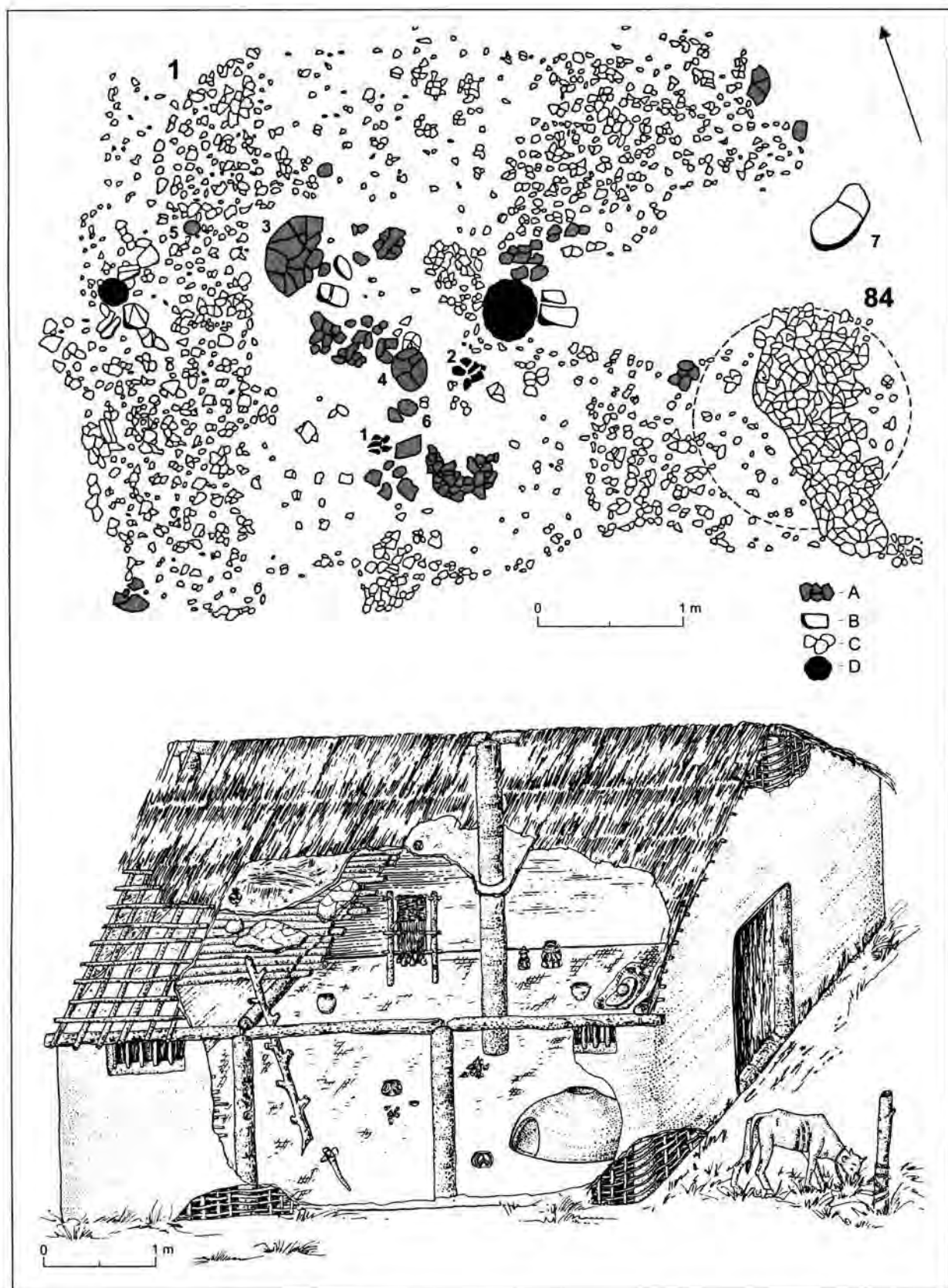
Obširnejšia charakteristika osady bola publikovaná na inom mieste (Šiška 1995a). V tomto príspevku zameriavame pozornosť na obytnú architektúru skupiny Tiszadob a BK, prípadne na objekty, ktoré s ňou bezprostredne súviseli.

Dom 1 (obr. 2)

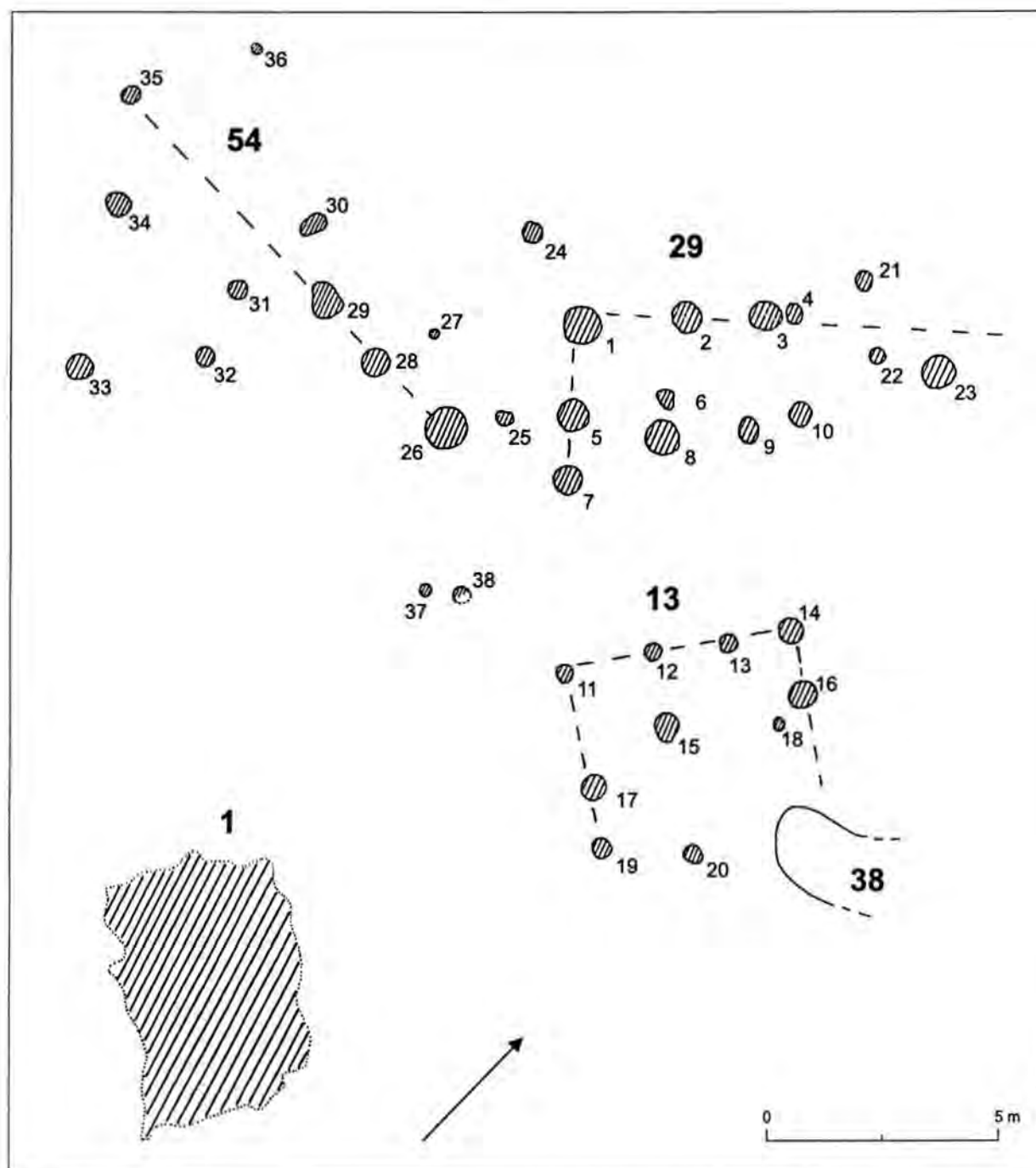
V hĺbke 0,6 m od dnešného povrchu sa zistilo redšie až súvislé zoskupenie prepálenej mazanice na povrchu červenej, v jadre tmavohnedej farby, s odtlačkami prútov a kolíkov hrubých 1-3-5 cm. Vytváralo obdĺžnikový pôdorys s rozmermi 4,15 x 6,35 m, orientovaný dlhšou osou v smere JV-SZ. Mazanica bola zväčša rozrušená a rôzne poprevracaná. Iba v juhovýchodnom rohu mala súvislý vyhladený a prepálený povrch, naznačujúci estrich pece. Mazanica spočívala na povrchu zásypu kotliny tmavohnedej až čiernej farby, ktorý znemožňoval rozpoznať základnú konštrukciu

domu, t. j. stĺpové jamky. Na dva nosné stĺpy, ktoré niesli hradu krovu, však poukazujú dve kruhové plôšky s priemerom 0,18 a 0,32 m, obložené väčšími kameňmi. V rozrušenej vrstve mazanice, resp. tesne pod ňou, sa našiel depot piatich jadier z rádiolaritu (depot 1), v jeho blízkosti depot deviatich jadier z tej istej suroviny (depot 2), štyri rekonštruovateľné nádoby, štyri kamenné sekerky, zlomok brúsika z pieskovca, dve hlinené závažia, kostené hladidlo, guľovité kamenné drvidlo a veľká, mierne prehĺbená trecia kamenná podložka. Medzi hrudami mazanice a tesne pod ňou bolo 1249 črepov BK. Príslušnosť všetkých zlomkov k inventáru domu je však neistá, pretože niekoľko z nich môže pochádzať z pokračujúceho zásypu kotliny. Rovnako je neisté, či sporadické tenké piesčito-sprašové vrstvičky dokumentujú prítomnosť dlážky, alebo sú len súčasťou spomínaného zásypu.

V juhovýchodnom rohu domu, v hĺbke 0,10 m pod vyhladenou plochou, estrichom, sa už na sprašovom podlaží rozlíšila kruhová jama 84 s priemerom 1,5 m, s mierne kotlovitými stenami a rovným dnom v hĺbke 0,42 m. Obsahovala 31 črepov BK. Jama narušila staršiu sídliskovú jamu 85 skupiny Tiszadob. Ku vzťahu jamy 84 k domu 1 sa ponúka viacero interpretácií. Vzhľadom na svoju malú hĺbku mohla byť súčasťou jeho interiéru a splňať funkciu príručnej zásobnicovej ja-

Obr. 2. Šarišské Michalany. Pôdorys domu BK 1 a jeho rekonštrukcia. 1, 2 - depoty jadier z rádiolaritu; 3-6 - rekonštruované nádoby; 7 - tretia kamenná podložka; 84 - zásobnicová jama BK pod estrichom pece. A - väčšie keramické zlomky; B - kamene; C - hrudy mazanice; D - stopy stĺpových jamiek. Kresba rekonštrukcie J. Marettová.

Obr. 3. Šarišské Michaľany. Zachované pôdorysy stĺpových stavieb BK 13 a 29 v kontexte s pôdorysom domu 1, torzo stavby skupiny Tiszadob 54.

my. Možnosť tejto funkcie podporuje aj blízko ležiaca kamenná tretia podložka. Po čase mohla byť zasypaná a na jej mieste sa postavila pec, ktorej estrich zastupuje vyhladená plocha. Ďalšiu možnosť predstavuje superpozícia domu 1, najmä jeho pece, nad staršou, náhodne na tomto mieste vyhlbenou zásobnicovou jamou.

Stavba 13 (obr. 3)

Takmer pravidelný štvorcový pôdorys objektu s rozmermi 4,7 x 5,2 m. Vytvára ho 10 stĺpových jamiek (11 až 20) s priemerom 0,16-0,60 m, hĺbokých 0,12-0,15 m. Stĺpová jamka 16 bola vyhlbená už do zasypaného hliníka BK 15. Ďalšia stĺpová jamka, ktorá by ucelene dotvárala pôdorys stavby, sa pravdepodobne nerozlíšila v sídliskovej ja-

me BK 38 (alebo bola touto jamou zničená). Celá stavba bola umiestnená na sprašovom podloží vrcholu ostrohu (0,35 m pod dnešným povrchom) a vrchná časť jamiek sa už zničila orbou.

Torzo domu 29 (obr. 3)

Na sprašovom podloží vrcholovej časti ostrohu, tesne pod ornicou, sa v dĺžke 19 m a v šírke 3-6 m zistilo 26 spodných častí stĺpových jamiek, pôvodne patriacich dvom stavbám. Stavbe 29 prisudzujeme stĺpové jamky 1-10 a 21-23, situované dlhšou osou v smere SV-JZ pozdĺž veľkého hliníka BK 9. Poukazujú na pôdorys domu s maximálnymi rozmermi 4,0 x 8,5 m, orientovaného v smere SV-JZ. Na jeho ploche sa našlo 5 zásobnicových jám BK, z ktorých tri mali zachovanú hĺbku 0,45-0,62 m a dve len 0,20 m.

Torzo domu 54 (obr. 3)

V tupom uhle na predchádzajúcu stavbu nadväzuje nepravidelná sústava spodných častí stĺpových jamiek 24-36. Dokumentujú taktiež len fragment pôdorysu domu s predpokladanou dĺžkou 8-10 m. Pôdorys je situovaný pozdĺž hliníka skupiny Tiszadob 24 i malého hliníka BK 21. V tesnej blízkosti pôdorysu bola ojedinelá zásobnicová jama skupiny Tiszadob 81 a v priestore pôdorysu 7 menších sídliskových i zásobnicových jám BK.

Dom 123 (obr. 4)

V závislosti od sklonu svahu pôvodnej kotliny sa v hĺbke 0,75-1,0 m od dnešného povrchu zistil neúplný pôdorys domu s rozmermi cca 4,0 x 6,3 m, orientovaný dlhšou osou v smere SV-JZ. Časť pôdorysu tvorila 8-10 cm hrubá vrstva slabo prepálených hrúd mazanice rovnakej štruktúry ako v dome 1, s odtlačkami tenších kolov (obr. 8: 1). Celá plocha mazanice spočívala v hornej polovici tmavo sfarbenej zásypovej vrstvy (planírky) kotliny. Len v profile sa preto rozlíšila jedna stĺpová jamka. Tenké, svetlo sfarbené hlinito-piesčité vrstvičky pod mazanicou, ktoré sme považovali za fragmenty dlážky, pochádzajú skôr zo zásypu kotliny. Súvislá vrstva mazanice s výskytom ojedinelých kameňov sa rozprestierala na ploche 2,7 x 3,7 m a pokračovala do steny výkopu, ktorý sa už pre lesný porast a prudký zráz nad potokom nemohol rozšíriť. Podľa iných pôdorysov predpokladáme, že pôdorys domu týmto smerom pokračoval ešte v dĺžke 0,5-1,0 m. Opačným smerom sa táto súvislá plocha rozdrobovala na ojedinelé hrudy a menšie zoskupenia mazanice, ktoré prekryvali silne rozrušený kostrový hrob 10 i sídliskovú jamu BK 78. Na okrajové menšie zo-

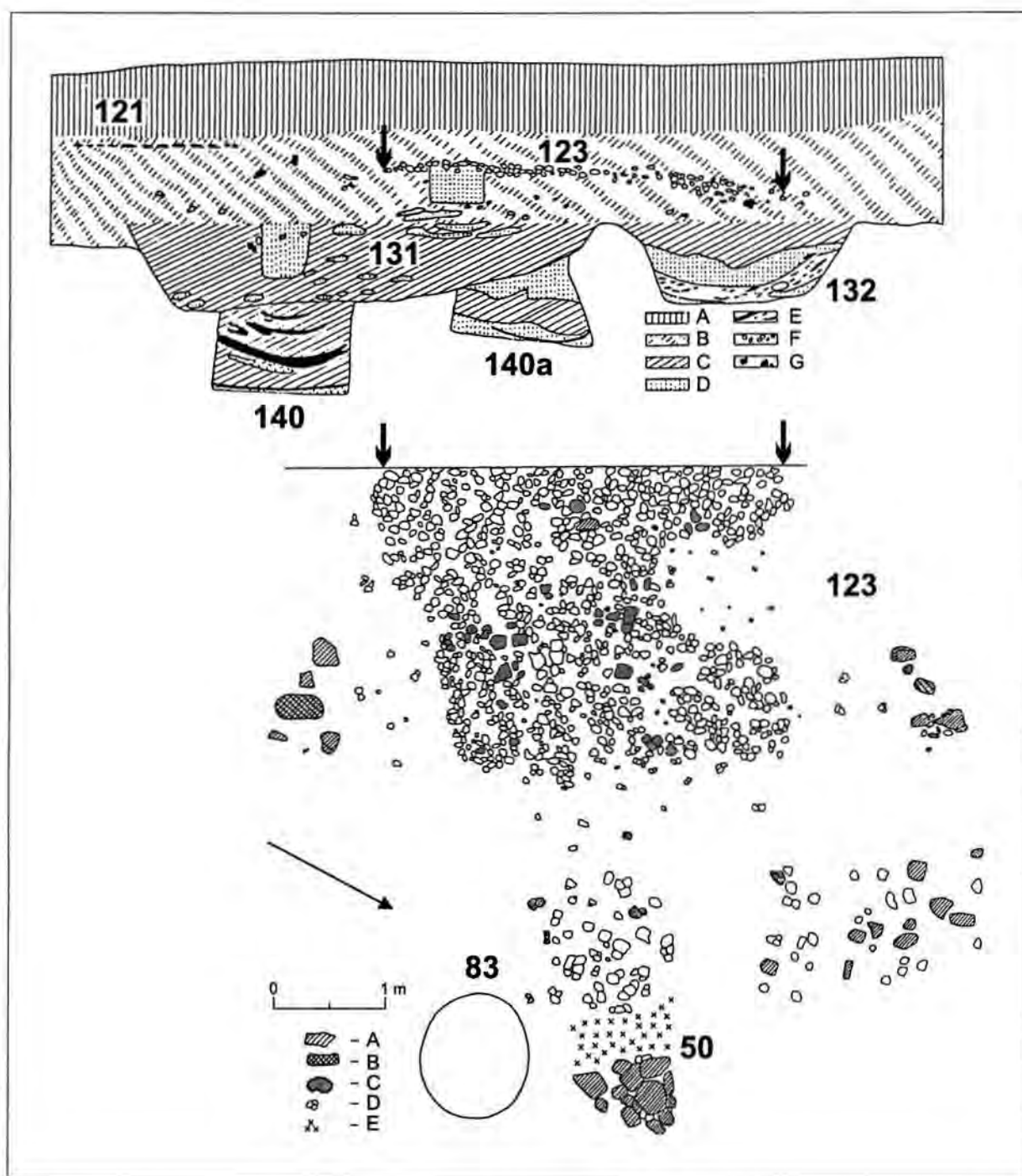
skupenie mazanice nadväzovala malá vyhladená a prepálená plocha. Tesne pri nej bolo nepravidelne navrhovaných 13 väčších kameňov premiešaných s ojedinelými hrudami mazanice. Celá situácia poukazovala na deštrukciu kamennohlineného kozuba, ktorý evidujeme ako objekt 50. V jeho priestore sa našlo až 621 črepov (z nich sú tri rekonštruovateľné nádoby), malá kamenná sekerka a dlhý kostený hrot. V tesnej blízkosti kozuba bola vyhlbená jama 83 s rozmermi 0,98 x 1,20 m a hĺbkou 0,52 m, ktorá obsahovala 41 črepov BK. Z povrchu a z rozrušenej vrstvy mazanice i z voľnejších plôch siahajúcich až po kozub, pochádza ďalších 935 črepov, zlomok hlineného podstavca-piedestálu, rekonštruovateľná nádoba, 2 kamenné sekerky a 2 klíny i nepočetná úštepová industria. Opäť vzniká otázka, ktoré artefakty bezprostredne súvisia s domom a ktoré pochádzajú zo zásypu. K inventáru domu však bezpečne patrí kopytovitý kamenný klin tesne prekrytý mazanicou. Svojimi rozmermi, vypracovaním a zachovanosťou je reprezentatívnym exemplárom brúsenej industrie. Pozdĺž dvoch strán domu sa našli tri zoskupenia kameňov rovnakej štruktúry ako v kozube, medzi ktorými spočívali aj dve kamenné trecie podložky. Poslanie kameňov nevieme nateraz interpretovať.

Na dne zásypu kotliny, 0,25-0,50 m pod mazanicou domu 123 (v hĺbke 1,45-1,50 m od dnešného povrchu), sa už na spraši objavili vo vzájomnej superpozícii povrchy sídliskových jám BK 131, 132, 140, 140a (obr. 8: 2). Na povrchu zásypu kotliny, 15 cm nad mazanicou domu, bola kamenná dlažba (estrich) pece 116 badenskej kultúry. Podobný estrich 121 z tohto eneolitického osídlenia sa nachádzal 1,30 m od okraja domu BK.

Torzo domu 184 (obr. 5)

Na sprašovom podloží pôvodnej kotliny, v hĺbke 1,40 m od dnešného povrchu, sa zreteľne črtala rohová časť domu. Pozostávala z troch stĺpových jamiek s priemerom 0,30-0,52 m, hlbokých 0,15-0,28 m. Vo vnútornej rohovej časti domu bola okrúhla jama s priemerom 1,20 m, hlboká len 0,12 m. Vyplnená bola hrudami do červena prepálenej mazanice, ktorá prečnievala aj nad steny zistenej spodnej časti jamy (obr. 8: 4). V tesnej blízkosti mazanice stála spodná časť veľkej hrncovitej nádoby. Z plochy preskúmanej časti domu pochádza 34 črepov BK, ktoré súvisia so zásypom kotliny. V jame, resp. v prostredí mazanice, bolo až 163 črepov BK, kamenná sekerka a 6 zlomkov úštepovej industrie.

S prihliadnutím na lepšie zachovanú analogickú jamu v dome 203, kompaktné navrhovanie ma-

Obr. 4. Šarišské Michaľany. Hore: Profil v mieste domu 123 a sídliskových jám BK 131, 132, 140, 140a i kamennej dlažby pece badenskej kultúry 121. A - vrstva humusu; B - zásypová vrstva kotliny; C - tmavšie sfarbené výplne sídliskových jám; D - vrstvy hnej farby; E - vrstvičky na prach rozdrobených uhlíkov; F - hrudy mazanice; G - kamene. Dole: Dom BK 123 s kamenným kozubom 50 a odpadovou jamou 83. A - kamene; B - kamenné trecie podložky; C - väčšie keramické zlomky; D - hrudy mazanice; E - prepálená plocha.

zanice a početné keramické artefakty súdime, že ide o účelovo vyhlbenú odpadovú jamu so zvislými stenami vysokými pôvodne 0,4-0,5 m, v blízkosti ktorej stála hlinená pec. Po deštrukcii pece

sa jej ruinami zasypala odpadová jama. Plytké kolové jamky taktiež naznačujú, že úroveň dlažky bola na úrovni povrchu odpadovej jamy, t. j. 0,4-0,5 m vyššie nad zisteným pôdorysom.

Z jednej strany bol pôdorys domu rozrušený sídliskovou jamou BK 131 a vo výške 0,64 m nad zisteným pôdorysom bol kamenný estrich pece 121 badenskej kultúry. Ďalšiemu výskumu domu zabráňoval pás lesného porastu a následný strmý zráz.

Dom 203 (obr. 5; 8: 3)

V hĺbke 0,8 m od dnešného povrchu a 0,1 m pod povrchom tmavo sfarbenej zásypovej vrstvy kotliny sa na západnej strane domu rozlíšila malá plocha hrudkovitej vrstvičky svetlohnej, miestami slabo prepálenej červenastej farby, hrubá 5-8 cm. Do vrstvičky bola vyhlbená oválna 0,43 m hlboká jama 179 s rozmermi 1,14 x 1,42 m, s kolmými stenami a rovným dnom. Jama obsahovala veľké hrudy do červena prepálenej maza-nice bez odtlačkov prútov, ktorá o 10-12 cm prečnievala okraje jamy i spomínanú vrstvičku. Pod vplyvom ďalších zistení interpretujeme vrstvičku ako dlážku, do ktorej bola zahĺbená odpadová ja-ma súčasná s domom, v blízkosti ktorej pravde-podobne stála hlinená pec. Podobne ako v dome 184, aj tu boli ruiny deštruovanej pece vhodene do odpadovej jamy. Nevylučujeme však, že na dlážke spočíval estrich pece a len preto sa na tomto mieste (i v jej okolí) sčasti zachovala.

Dlážku domu neskoršie narušila sídlisková ja-ma 192 badenskej kultúry. Naopak dlážka, resp. aj plocha na jej úrovni, prekryvala sídliskové ja-my skupiny Tiszadob 175, 177, 199 a 180 i sídlis-kové jamy BK 178 a 195. Z jám 176 a 193 sa v spráši zachovali len ich dna a táto okolnosť po-tvrďuje, že boli vyhlbené až po zániku domu. Priamo z povrchu dlážky a plochy na jej úrovni pochádza 188 črepov BK a 25 črepov badenskej kultúry. Z prítomnosti eneolitickej keramiky usudzujeme, že časť týchto nálezov môže po-chádzať z 8-10 cm hrubej vrstvičky nad úrovňou dlážky, ktorá vznikla v dôsledku splachov po zá-niku domu a osady BK i menších úprav terénu obyvateľmi badenskej kultúry. V odpadovej jame 179 i medzi hrudami maza-nice sa našlo 79 črepov BK, v absolútnej väčšine z hrubostenných a ne-zdobených nádob.

Pod úrovňou dlážky, v hĺbke 0,58 m na vý-chodnej strane a 0,70 m na západnej strane domu, sa na pôvodne klesajúcom svahu kotliny ostrohu začínala hrubá vrstva spraše svetlohnej farby. Na jej povrchu sa už výrazne črtal pôdorys stĺpo-vého domu 203 s rozmermi 4,3 x 7,7 m, s celko-vou plochou 33,10 m², s malou odchýlkou orien-tovaný v smere V-Z. Pôdorys tvorili spodné časti ôsmich stĺpových jamiek, deviata pravdepodobne nepresiahla cez zásypovú vrstvu a preto sa ne-

rozpoznala. Stĺpové jamky dokumentujú kon-štrukciu, v ktorej stredový stĺp naznačuje prede-lenie domu na dve takmer rovnaké časti. Nezisti-li sa však žiadne náznaky priečnej steny. Priemer stĺpových jamiek sa pohyboval v rozmedzí 0,35-0,75 m a ich hĺbka v rozmedzí 7-37 cm. Iba cen-trálna stĺpová jamka bola hlboká 0,56 m. Z údajov o úrovni dlážky a spodku stĺpových jamiek vy-plýva, že zakopaná časť stĺpov merala cca 0,65-0,90 m, u centrálneho stĺpa až 1,20 m. Ďalšie tri asymetricky rozložené stĺpové jamky vo vnú-tri domu a päť jamiek po jeho vonkajších stranách nevytvárali ucelenejší útvar. Priestor medzi úrov-nou dlážky a povrchom spraše vyplňala tmavo sfarbená vrstva obsahujúca keramické zlomky BK a ojedinele i črepy skupiny Tiszadob, nepočetnú úštepovú industriu, zlomky brúsených nástrojov a zvieracích kostí. Nálezy zrejme pochádzajú z mikrofázy predchádzajúcej výstavbu domu, po-čas ktorej došlo k planírke kotliny, nepochybne však i z vrchných častí sídliskových jám, farebne identických so zásypom kotliny.

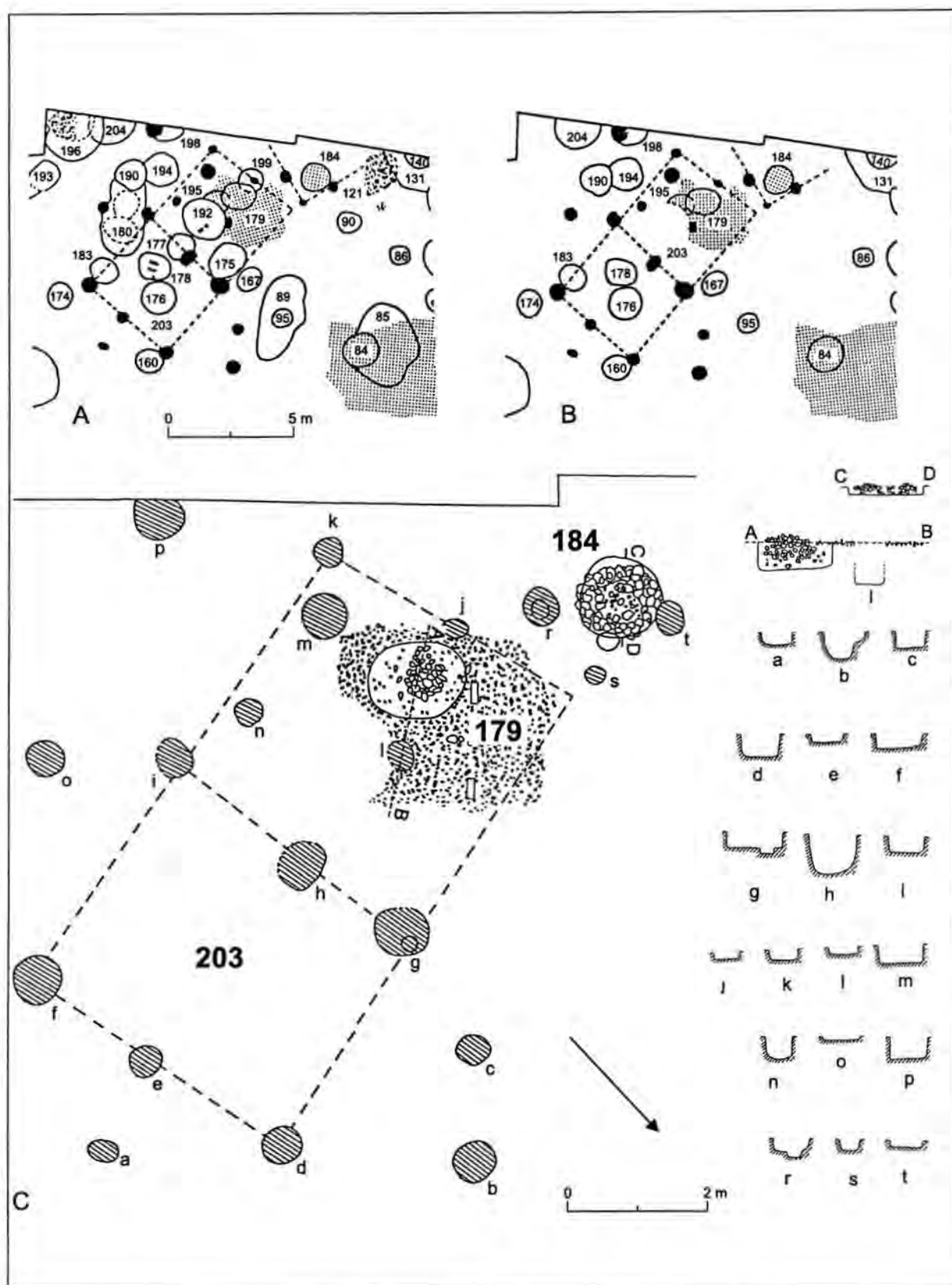
Torzo domu 303

Na sprašovom podloží hornej časti ostrohu sa v hĺbke 0,4 m zistilo 14 stĺpových jamiek s prie-merom 15-58 cm, hlbokých 6-33 cm. Osem jamiek vytvára štvoruhlový pôdorys s rozmermi 4,30 x 4,65 m, situovaný v tesnej blízkosti veľkého hliní-ka BK 210. Dve stĺpové jamky boli narušené sídlis-kovými jamami. V tesnej blízkosti pôdorysu sú dva kostrové hroby BK, tretí hrob bol umiestnený vo vrchnej časti spomínaného hliníka. Predpokla-dáme, že pôdorys je len polovicou domu oriento-vaného dlhšou osou v smere SV-JZ pozdĺž strany hliníka.

KONŠTRUKCIA DOMOV

Podľa pôdorysov 1, 123, 203 a sčasti i neúpl-ných pôdorysov 13, 29, 184 a 303 sa pokúsime de-finovať charakteristické vlastnosti domov BK v Šarišských Michalanoch. Spoločnou črtou sú malé rozmery - ich dĺžka dosahuje 6,35-7,70 m a šírka 4,15-4,70 m. Štyri stavby (13, 29, 123, 303) boli dlhšou osou orientované s malými odchýlka-mi v smere SV-JZ, dve stavby (54, 203) v smere V-Z a jedna stavba (1) v smere JV-SZ. Základnú konštrukciu domov tvorili obvodové nosné stĺpy s jedným stĺpom v strede domu, zakopané do hĺbky 0,65-0,90-1,20 m od úrovne dlážky.

Rozostupy stĺpov v dome 203 sa pohybovali v dĺžke 3,0-3,6 m a ťažko mohli zabezpečiť stabi-litu hlinených sien. U stavieb 13 a 29, situova-

Obr. 5. Šarišské Michalany. A - situácia s objektmi skupiny Tiszadob, BK a badenskej kultúry; B - situácia len s objektmi BK; C - torzo domu 184 s odpadovou jamou (profil C-D). Spodná časť pôdorysu domu 203, torzo dlážky a odpadová jama 179 (profil A-B).

ných na sprašovom podlaží vrcholu ostrohu, boli rozstupy stĺpov len 1,5-2,3 m. Predpokladáme preto aj použitie tenších stĺpov prepletaných prútmi, ktoré boli plytšie zakopané. Kvôli menšej hrúbke sa ich prítomnosť ťažšie rozlišuje aj na sprašových pôdach, a už vôbec nie v tmavo sfarbenej zásypovej vrstve. Centrálny nosný stĺp v strednom rade rozdeľuje pôdorys domov na dve takmer rovnaké časti. Nezistili sa však žiadne stopy o ich predelení stenou a s prihliadnutím na malú obývanú plochu členenie na dve alebo viac miestností ani nepredpokladáme.

Plocha domov 1 a 203 má rozlohu 26 m², resp. 33 m², a neúplne preskúmaný dom 123 dosahuje 25,5 m². S veľkou pravdepodobnosťou sa však na obývanie alebo uskladňovanie využíval aj podstrešný priestor, povala, čím sa úžitková plocha domov zdvojnásobila. Prítomnosť povaly a úprava jej povrchu vymazanou hlinou dokumentujú slabšie alebo viac prepálené hrudy mazanice v domoch 1 a 123, s odtlačkami prútov a kolíkov hrubých 1-3-5 cm. Zrútením povaly následkom požiaru mazanica v rozrušenej podobe súvislejšie alebo fragmentárne pokryla spodnú časť domu, dlážku. Pri konštrukcii stropu predpokladáme aj prítomnosť priečných kolov s maximálnou zistitou hrúbkou 5 cm.

Prípadným námetom, že vrstva mazanice tvorí dlážku prízemí rozrušenú vegetáciou, mrazom alebo orbou, stoja dva dôvody. Na „ploščiadkach“ kultúry Tripolje-Cucuteni vidno, že povrch popraskaných dlážok ostal rovný a hladký (Pasek 1949, 61, 81; Zbenović 1989, 36-39). V Šarišských Michalanoch takúto zachovanosť dokumentuje popraskaný, ale rovný, až vyhladený estrich pece v dome 1 v hĺbke 0,6 m. Rozrušená mazanica v dome 123 sa v závislosti od sklonu svahu kotliny rozprestierala až v hĺbke 0,75-1,0 m od dnešného povrchu. V žiadnom dome mazanica nevytvárala nakopenia, ktoré by nasvedčovali na zrútenie hlinených stien a na ich prepálenie. Horenie drevenej, hlavne prútenej konštrukcie stien obmazaných hlinou a ich rovnomerné a plošné zrútenie sa len do vnútra domu, je neprijateľné. Prútená výstuž stien a ich omietka asi zanikli obvyklým spôsobom - postupným rozložením sa v dôsledku poveternostných a iných prírodných faktorov. O príčinách požiaru a prepálenia mazanice z povaly sa ešte zmienime v ďalšej časti príspevku.

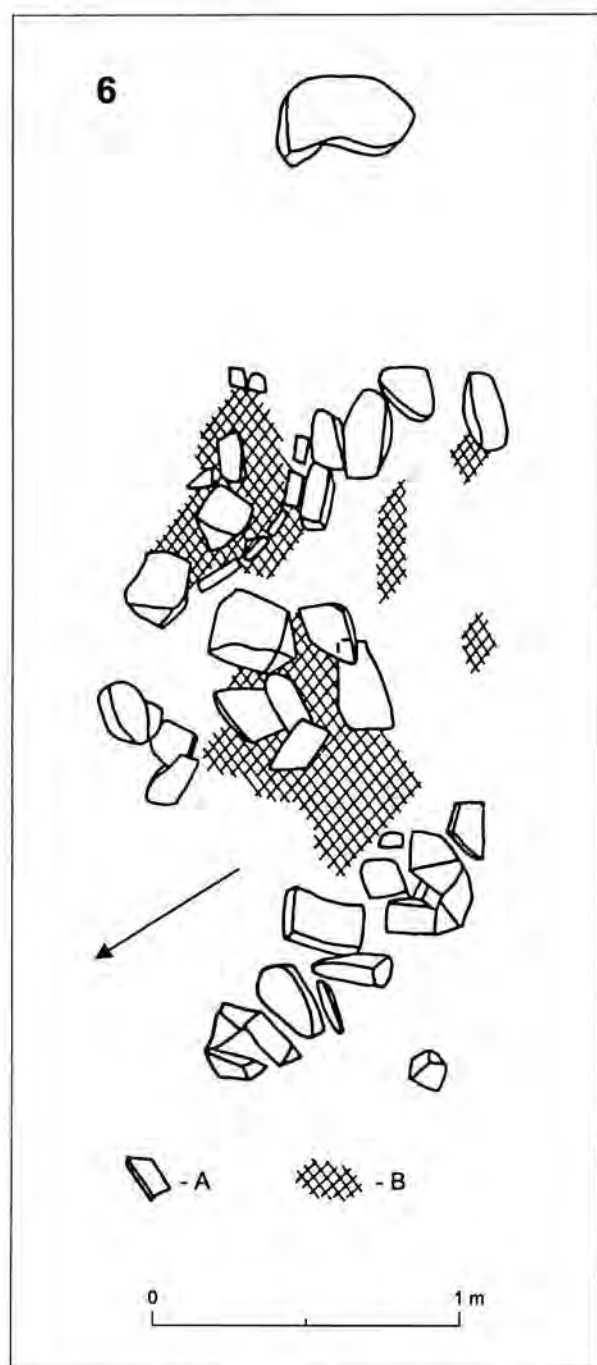
Rastlinné zvyšky z neolitických objektov preplavovaním zeminy odoberala paleobotanika E. Hajnalová. Z plochy domu 123 analyzovala až 266 uhlíkov, z ktorých 189 patrí dubu (*Quercus spec.*). Z domu, resp. z odpadovej jamy 184 vypl-

nenej mazanicou, pochádza 6 uhlíkov, všetky tiež z tohto stromu. Aj v ďalších sídliskových a zásobnicových jamách i hliníkoch BK vysoko dominuje dub, v podstatne menšom zastúpení sa zistil javor (*Acer spec.*), topoľ (*Populus spec.*), vŕba (*Salix spec.*) a iné dreviny (Hajnalová 1993, 52, 62). Dôležité je jej zistenie, že sa tu nenachádzali ihličnaté stromy. Vďaka týmto poznatkom môžeme právom usudzovať, že základná konštrukcia domov pozostávala z dubových stĺpov a preto bola, aj v častiach zahĺbených do zeme, odolnejšia voči prirodzenému rozkladu.

Len v dome 203 sme zaznamenali ucelenejší fragment dlážky alebo jej úrovne, zachovanej v podobe hrudkovitej, 5-8 cm hrubej vrstvičky svetlohnej, miestami červenkastej farby. Odpadová jama vyplnená hrudami mazanice naznačuje, že v tejto časti domu stála hlinená pec a vrstvička zhrudkovatela a slabo sa prepálila v dôsledku manipulácie s ohňom v peci a v jej najbližšom okolí. Skutočnosť, že vrstvička na dvoch miestach krátko presahuje steny domu, prisudzujeme úprave terénu po zániku domu ešte obyvateľmi osady BK. Úroveň dlážky nepriamo naznačujú nálezy pod zrútenou mazanicou v domoch 123 a 1 (tam aj estrich pece). Prípadná hlinená udupaná dlážka sa po katastrofickom zániku týchto dvoch domov musela pôsobením dažďov rýchlo rozložiť, premiešať s nánosmi tmavo sfarbenej kultúrnej vrstvy a nerozpozateľne zaniknúť.

Napriek tomu, že v domoch sa v pôvodnej polohe nezachovali ani časti stien pecí, viaceré indície dostatočne dokumentujú ich prítomnosť. Spoločným znakom je poloha pecí v priestore domu. V každom zo štyroch príbytkov, v ktorom sú náznaky jej výskytu, stála pec pri užšej stene a bližšie k rohovej časti domu. Výhodou tohto umiestnenia bolo úsporné zabratie plochy aj tak malého obývatel'ného priestoru a nevýhodou nerovnomerné šírenie tepla. Nižšia náročnosť na zatepľovanie domu však mohla vyplývať z vtedajšej klímy doznievajúceho atlantiku a nastupujúceho epiatlantiku, vyznačujúcej sa vyššími priemernými teplotami ako dnes.

V dome 1 dokladá pec jej estrich. V domoch 184 a 203 jej prítomnosť predpokladáme podľa odpadových jam vyplnených hrudami prepálenej mazanice, ktorej prítomnosť si vieme vysvetliť len tým, že pochádza z deštruovaných pecí. Mazanica nemala - na rozdiel od mazanice z povaly - odtlačky kolíkov a prútov, takže steny pece sa museli stavať osobitnou technikou, bez použitia drevenej konštrukcie. Účelovo vyhlbené odpadové jamy s priemerom 1,2-1,4 m mali zvislé steny (na rozdiel od takmer 140 zásobnicových jam v osade

Obr. 6. Šarišské Michaľany. Deštrukcia kamenného kozuba BK 6 (resp. dvoch kozubov?) na voľnej ploche osady.
A - kamene; B - prepálená plocha.

s kotlovitými alebo kónickými stenami) a hĺbku 0,40-0,52 m. Ich opodstatnenosť v blízkosti pecí vyplývala aj z bezpečnostných dôvodov - po rozpálení pece sa pred vložením špecifických polotovarov muselo jej vnútro vyčistiť a žeravé uhlíky i popol uložiť na spoľahlivé miesto. Až po ich vychladnutí sa z domu zrejme vynášali do zanikajúcich sídliskových jám vrátane veľkých, už ne-

funkčných hliníkov vyhlbených na voľnom priestranstve osady. Po zániku domu sa pri úprave terénu deštruované steny pece vhodili do odpadovej jamy. I keď sa steny pecí nezachovali, ich tvar v podobe nižšej klenby, niekedy aj s predpecnou jamou, lepšie poznáme z neďaleko ležiacej osady v Prešove-Šváboch (Budinský-Krička 1959, 466) a z osady BK v Zemplínskych Kopčanoch (Šiška 1979, 245). Vo veľkých zoskupeniach sa mimo príbytkov našli na západnom Slovensku, v prostredí železovskej skupiny v Horných Lefantovciach a v Cíferi-Páci (Bánesz 1959, 470 n.; Kolník 1978, 130-132) i v ďalších oblastiach s rôznymi neolitickými osídleniami.

Osobitný typ pece stál v dome 123 opäť pri jeho užšej stene. Zachoval sa v podobe trinástich väčších kameňov navŕšených na oválnej ploche 0,7 x 1,0 m, medzi ktorými boli ojedinelé hrudy mazanice. Pred kameňmi, na ich spodnej úrovni sa zistila malá tenká silne prepálená plocha, na ktorú nadväzovali roztiahnuté hrudy mazanice. Celú túto nálezovú štruktúru interpretujeme ako kamenno-hlinitý kozub. V jeho tesnej blízkosti bola taktiež vyhlbená odpadová jama 83, tentoraz bez výplne deštruovaného kozuba, ktorý v rozvalinách ostal na pôvodnom povrchu.

V Šarišských Michaľanoch zaznamenávame využívanie kameňov pochádzajúcich z lokálnych ložísk flyšového pásma nielen v domoch, ale aj mimo nich. V troch zoskupeniach boli kamene rozložené i pozdĺž vonkajších stien domu 123. Ich funkciu nevieme prijateľne vysvetliť. V dvoch zoskupeniach sa však našla kamenná prehĺbená tretia podložka, takže môžeme predpokladať, že kamene súviseli s menšími zariadeniami spojenými s domáckou činnosťou obyvateľov domu. Nevylučujeme ani, že podložky sa sekundárne využili ako stavebný materiál.

Opodstatnenosť výstavby kamenných kozubov presvedčivejšie dokumentuje objekt 6, situovaný v hĺbke 0,4 m pod dnešným povrchom na svetlohnejšom spraši 1,3 m od domu 1. V pravidelnom štvrtkruhu, naznačujúcim základňu kozuba s priemerom 1,0-1,2 m, sa zachovalo 5 zvislo a plytko zahĺbených kameňov ohraničujúcich slabo prepálenú plochu. Ďalších 30 kameňov bolo rozložených (zrejme v sekundárnej polohe) na ploche 1,3 x 3,3 m, ktoré sčasti taktiež prekryvali menšie prepálené plochy (obr. 6). Nevylučujeme preto, že pôvodne stáli pri sebe dva kozuby, z prostredia ktorých pochádza 15 črepov BK. Časť kameňov prekryval aj povrch hlbokšej zásobnicovej jamy BK 64. Vo vzdialenosti 4 m sa objavila ďalšia, podstatne menej výrazná deštrukcia kamenno-hlineného kozuba (objekt 45). Rovnakú zachovanosť

mal aj kozub skupiny Tiszadob (objekt 223) na východnom okraji osady. Absencia stĺpových jamiek, ktoré by sa v tejto hĺbke a na sprášu mali zachovať, naznačuje, že ide o kamenné kozuby postavené na voľnej ploche osady, ktoré z praktických dôvodov aspoň občas nahrádzali pece v domoch alebo sa používali na špecifické účely.

Osobitný typ architektúry BK reprezentuje stĺpová stavba 13. Úžitkovou plochou 24,5 m² je približne zhodná s domom 1 (26,0 m²), ale takmer štvorcový pôdorys nás nabáda považovať ju za hospodársky objekt - maštal či chliev. Oprávnenosť existencie samostatných stavieb pre domestikované zvieratá indikujú aj malé rozmery domov, v ktorých by sa pre umiestnenie zvierat ťažko našlo miesto. V tejto súvislosti opäť vychádzame z práce E. Hajnalovej (1993, 54), v ktorej zdôvodnene predpokladá rozsiahle rozšírenie dubových porastov v širokom zázemí lokality, vhodných najmä pre pastvu ošipáných. Pozoruhodné je, že podľa analýz zvieracích kostí paleozoológom C. Ambrosom dominuje v Šarišských Michalanoch ošipaná (*Sus domesticus* - 227 kostí) pred hovädzím dobytkom (*Bos taurus* - 166 kostí; Šiška 1995a, 41). V absolútnej väčšine neolitickej osád je tento pomer kostí opačný.

Veľkú spotrebu hliny pri výstavbe domov dokumentujú hliníky. So skupinou Tiszadob sa spájajú objekty 24 a 56 s priemernými rozmermi 3,5-5,0 m, s nepravidelnou hĺbkou 0,45-0,90-1,20 m. Bukovohorskej kultúre patrí až 10 hliníkov v strednej časti osady a v polkruhu vyhlbených aj v jej severnej, okrajovej časti na vrchole ostrohu. Mali nepravidelný tvar s rozmermi od 2,60 x 2,90 m až po 6,90 x 11,20 m. V dôsledku viacerých prehĺbení sa ich zachovaná hĺbka pohybuje v rozmedzí 0,25-0,70-1,30 m. Na rozdiel od osád s lineárnou keramikou v strednom Podunajsku i v ďalších oblastiach ich rozšírenia, v Šarišských Michalanoch stáli pri hliníkoch BK len domy 29, 303 a stavba 13, pri hliníku skupiny Tiszadob dom 54. Domy 1, 123, 184 a 203 boli od najbližších hliníkov vzdialené 8-14-18 m. Stáli však na zásypovej vrstve kotliny, premiešanej aj početnými archeologickými artefaktmi, ktorá nevyhovovala požiadavkám na omietku stien. Hlina k tomuto účelu sa preto ťažila v centrálnych hliníkoch v strednej a vrcholovej časti ostrohu, kde podložie začína už pod dnešnou ornícou.

Rekonštrukcia domu 1 a jeho interiéru (obr. 2)

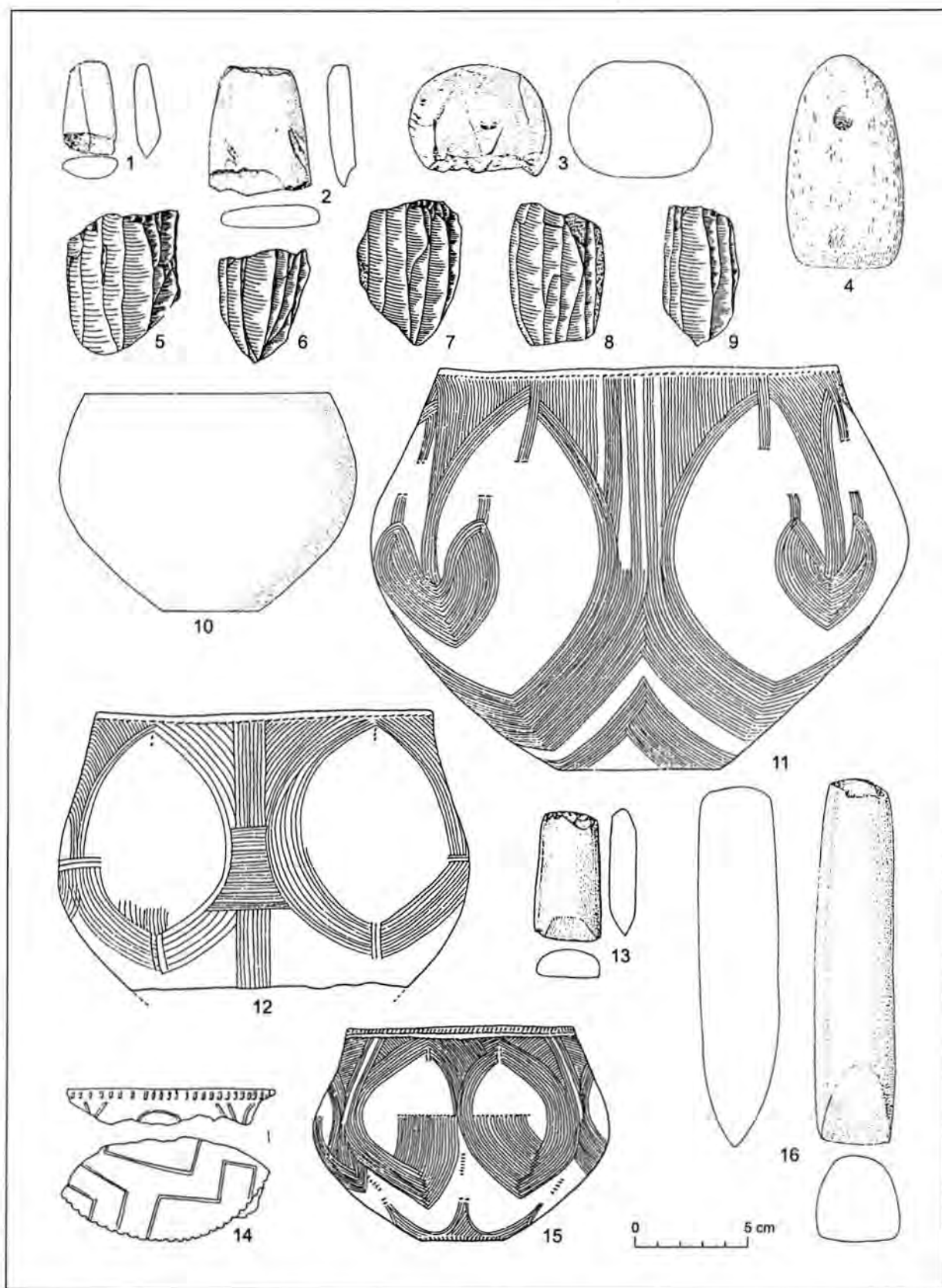
Kvôli nerozlíšiteľnosti väčšiny stĺpových jamiek v zásypovej vrstve sme pri stĺpovej rekonštrukcii využili relatívne menšie rozostupy stĺpov v stavbách 13 a 29. Prítomnosť povaly sme zdôvodnili

pri hodnotení konštrukcie domu. Výšku stien 2 m považujeme za dostatočnú s ohľadom na zaťaženie priestoru i na priemernú výšku neolitickej populácie. Nezistili sme ani náznaky otvorov v stenách (okien), ktoré však v každom dome boli nevyhnutné kvôli jeho osvetleniu a azda aj pre odvádzanie dymu. Interiér domu je v súlade s nálezmi objavenými na jeho ploche. Vzťahujú sa na estrich pece, keramiku, kamenné sekerky, depoty jadier, kamennú treciu podložku a drvidlo i tkáčske závažia (obr. 7: 1-12). Prítomnosť tkáčskeho stavu priamo v domoch presvedčivo dokumentuje 30 hlinených závaží symetricky rozložených v kúte domu v Dávaványa-Simasziget (Kalicz/Makkay 1977, 86, obr. 34), datovaného do skupiny Székelyvár, súvekej s BK. Vybavenie domu sme doplnili iba o oltárik pozostávajúci z dvoch výrazne profilovaných hlinených podstavcov (pedestálov) a z antropomorfnej plastiky. Vychádzame však z početných fragmentov nateraz unikátnych podstavcov (29 exemplárov) nájdených v sídliskových jamách BK, v dome 123 (obr. 7: 14) a v kultúrnej vrstve, aj z nálezov plastiek vrátane antropomorfných nádob (18 artefaktov) spočívajúcich aj na lavičkách (na „tróne“). Ich analýzou a zdôvodnením prítomnosti oltárika azda v každom dome BK v Šarišských Michalanoch sme sa zaoberali na inom mieste (Šiška, v tlači a).

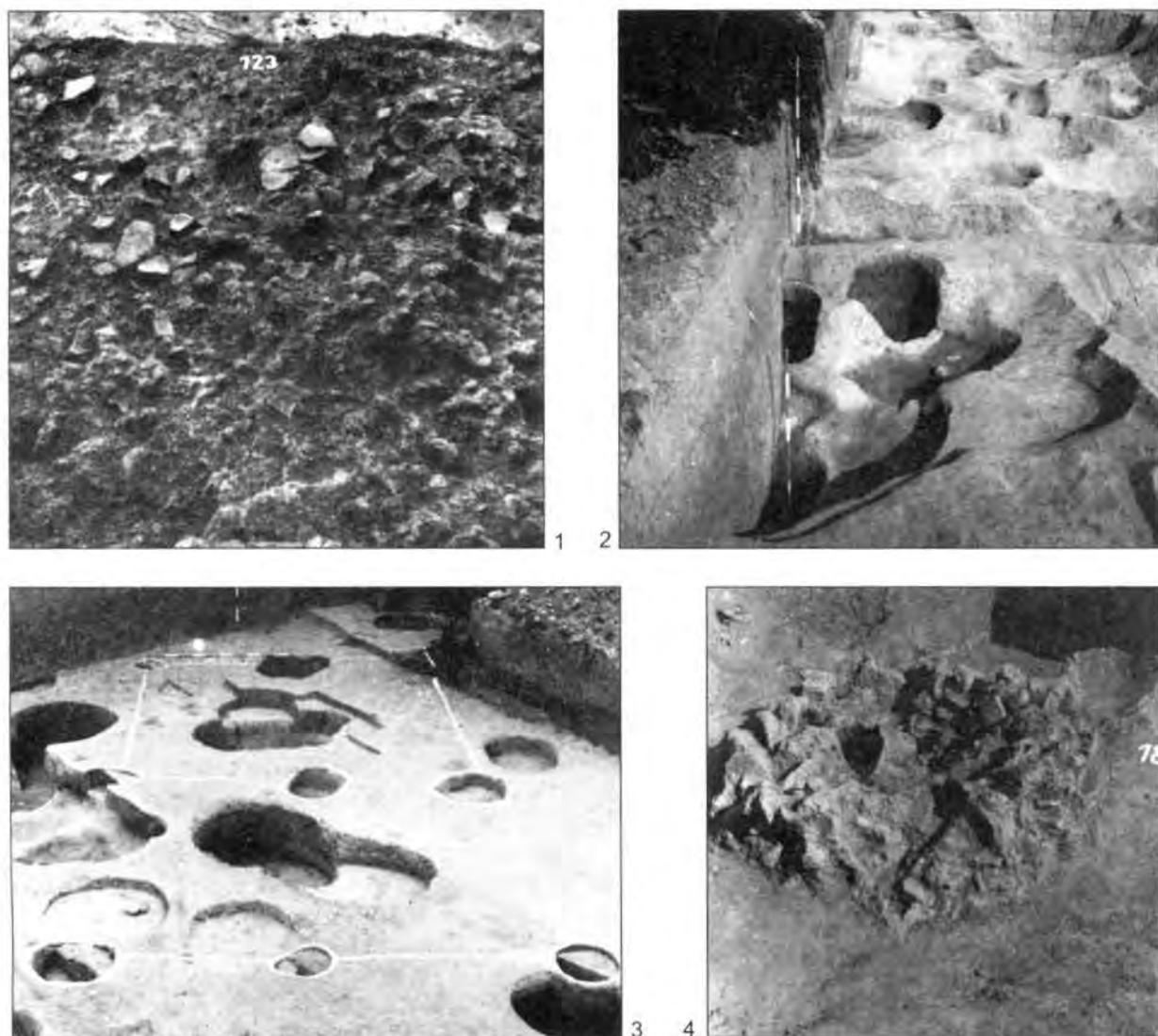
STAVEBNÉ FÁZY

Hustá zástavba v osade vyústila do početných superpozícií rôznych sídliskových objektov, ktoré sčasti uľahčujú ich precíznejšie relatívne datovanie, sčasti však zapríčinili (najmä v miestach rozľahlých hliníkov) veľké, až takmer úplné zničenie mnohých z nich. Vychádzajúc zo stratigrafických situácií a pokročilejšej analýzy nálezov rozlišujeme v osade 4 základné stavebné fázy.

Stavebná fáza 1 (dom 54) - mladá fáza skupiny Tiszadob. Dokumentuje prvú zástavbu ostrohu „Fedelema“ a zároveň aj najpresvedčivejší začiatok neolitickej osídľovania Šarišského podolia. Až 11 sídliskových jám bolo v pomerne hustom zoskupení vyhlbených v pôvodne okrajovej kotline ostrohu. Dve jamy a spomínaný kozub na JV okraji osady a dve jamy i torzo domu 54 na SZ osady boli mimo kotliny, na vrchole ostrohu. Pri datovaní domu vychádzame z jeho tesného susedstva s hliníkom 24 a z prítomnosti zásobnicovej jamy 81. Dom, hliník a zásobnicová jama tvorili jeden ucelený komplex, situovaný bokom od sídliskových objektov v kotline.

Obr. 7. Šarišské Michalany. 1-12 - základné druhy inventára domu BK 1 (3 - kamenné drvidlo poškodené ohňom, 5-9 - depot jadier z rádiolaritu); 13-16 - základné druhy inventára domu 123 BK (14 - torzo hlineného podstavca). Kresba J. Marettová.

Obr. 8. Šarišské Michalany. 1 - detail deštrukcie domu BK 123; 2 - sídľiskové jamy BK pod domom 123; 3 - spodná časť pôdorysu domu BK 203; 4 - hrudy mazanice z pece v odpadovej jamě domu 184.

Malý počet objektov skupiny Tiszadob nezodpovedá predstavám o trvácnejšej osade. Vysvetlenie azda poskytuje prítomnosť neskúmanej osady tejto skupiny v polohe „Za verchom“, na pravobrežnej terase Veľkého potoka, vzdialenej od osady na ostrohu „Fedelemlka“ len 250 m. Obidve polohy oddeľuje spomínaný potok, jeho široké pravobrežné inundačné pásmo a pomerne veľký výškový rozdiel. Nevylučujeme, že obidve polohy boli súčasne osídlené a že osídlenie ostrohu odzrkadľuje presídlenie sa menšej zložky pôvodnej komunity na vyššie položené a prirodzene chránené miesto.

Stavebná fáza 2 (domy 29, 184, 203, 303) - druhý, klasický stupeň bukovohorskej kultúry (BK II). Po krátkom časovom odstupe došlo k opätovné-

mu osídleniu ostrohu v plne sformovanom klasickom stupni BK. Druhú stavebnú fázu dokumentujú početné sídľiskové jamy s povrchom v spodnej časti kotliny i časť sídľiskových jám na povrchu ostrohu, ktoré boli v superpozícii pod mladšími jamami a domami BK. Príslušnosť torzovitého pôdorysu stĺpového domu 29 k tejto stavebnej fáze určuje 5 sídľiskových jám vyhlbených v priestore zaniknutého domu. K datovaniu napomáha i veľký hliník 9, vyhlbený pozdĺž celého domu. Čoskoro došlo k úpravám plochy ostrohu čiastočným zasypávaním kotliny vrstvou hrubou 0,5-0,6 m (v maximálnej hĺbke kotliny) kvôli získaniu prijateľne rovného priestoru. Na tejto zásypovej vrstve boli postavené dva susediace domy 184 a 203. Po ich schátraní alebo zničení požiarom bol terén upravený (odpadové jamy zaplnené

ruinami pecí, rozvláčený estrich pece). Požiare domov zvlášť dobre ilustruje hliník 110, v ktorom až 1,2 m hrubá výplň pozostávala zo súvislých a striedajúcich sa vrstvičiek práškovo rozdrobených uhlíkov, popola i veľkých hrúd mazanice, bohato premiešaných keramickými zlomkami.

V tejto stavebnej fáze bol postavený aj dom 303 blízko veľkého hliníka 210. Datovanie podporujú dve stĺpové jamky rozrušené mladšími sídliskovými jamami BK, dva kostrové hroby BK situované v tesnej blízkosti stavby a veľké zoskupenie hrúd mazanice (na ploche 2,4 x 3,5 m) v spomínanom hliníku, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou pochádzajú z tejto deštruovanej stavby.

Stavebná fáza 3 (domy 1, 123 a stavba 13) - koniec klasického a začiatok mladého stupňa bukovohorskej kultúry (BK II-III). K najmladším a najspoľahlivejším datovaným stavbám patria domy 1 a 123, postavené na zásepovej vrstve kotliny. Prekrývali viaceré sídliskové jamy skupiny Tiszadob i BK a neboli porušené inými objektmi BK. Podobne jedna zo stĺpových jamiek stavby 13 sa zreteľne črtala v už zasýpanom hliníku BK 115. Datovaniu do tejto fázy napomáha i skutočnosť, že po zániku domov 1 a 123 neboli ich trosky odstránené a najmä v dome 1 sa zachovala aspoň časť jeho inventára.

Stavebná fáza 4 (43 objektov). Osada eneolitickej badenskej kultúry, opevnená na úzkej šiji ostrohu hlbokou priekopou. V jednom rade sa v takmer pravidelných rozostupoch zachovali 4 kamenné dlažby (estrichy) pecí, pri ktorých bola vždy jedna zásobnicová jama. Táto situácia poukazuje na prítomnosť domov pravdepodobne zrubovej konštrukcie. Podľa rovnakých objektov usudzujeme, že piaty dom stál v centre osady i ostrohu. Hodnotenie štvrtej stavebnej fázy nie je predmetom tohto príspevku.

O *urbanizácii osady*, presnejšie nepočetných objektov skupiny Tiszadob, sme sa zmienili pri hodnotení stavebnej fázy 1. K najintenzívnejšej výstavbe došlo v stavebnej fáze 2 s pokračovaním v stavebnej fáze 3, kedy osada BK náhle zanikla. Pri zohľadnení pôvodnej rozlohy ostrohu (0,4-0,5 ha), jej nepreskúmaných pozdĺžnych okrajových pásov i predpokladu odplavenia cca 5 m širokého pásma ostrohu miestnym potokom usudzujeme, že v stavebných fázach 2 a 3 mohlo stáť v osade 5-7 domov malých rozmerov. Ich výstavba sa sústredila na strednú plochu ostrohu, t. j. v strednej časti osady. V juhovýchodnej tretine osady svahy ostrohu aj dnes mierne klesajú (obr. 1).

Ak uvažíme, že eróziou a v tomto storočí aj pravidelnou orbou sa profilácia ostrohu vyrovnávala, dochádzame k záveru, že aj jeho juhovýchodná a severovýchodná strana bola oveľa strmšia a pre výstavbu domov nevhodná.

Celkový plán osady i plány jednotlivých kultúrnych osídlení sme publikovali na iných miestach (Kaczanowska/Kozłowski/Šiška 1993, obr. 2, 3, 11; Šiška 1995a, príloha). Aj na nich je nápadný veľký počet zásobnicových jam (140 objektov), niekedy zoskupených v počte 5-10 jam, alebo v tomto počte rozmiestnených v radoch. Ich malé rozmery i viaceré dielčie zistenia naznačujú, že na svoj účel sa využívali len krátky čas (1-2 roky), potom sa zasypali a vyhlbili sa nové.

Na najužšej strane bol v stavebnej fáze 2 vykopaný žlab široký 2,3-2,8 m, ktorý pretínal šiju ostrohu, širokú len 33 m. Podľa zachovanej hĺbky žlabu (0,3-0,4 m) a rovného dna usudzujeme, že zachytával vodu stekajúcu počas dažďov z mierne stúpajúceho svahu a odvádzal ju na obidve strany ostrohu.

Napriek hustej zástavbe bola počas obidvoch stavebných fáz BK v strede osady voľná oválna plocha s rozlohou cca 60 m². V osade s 5-7 malými domami vytvárala dostatočný priestor pre zhromažďovanie sa jej obyvateľov, využívaný aj ku kultovým a im podobným obradom. Spolu s antropomorfnou plastikou, oltárkami, hlinenými hrkálkami, keramikou s rytými obličajmi a tanečnými postavami kultovú stránku obyvateľov osady dotvára 18 hrobov rozptýlených na jej ploche. Nezistili sa však žiadne doklady o pochovávaní v domoch. Iba pri stene domu 303 zo stavebnej fázy 2 boli už spomínané dva hroby, ktorých nálezové okolnosti nasvedčujú, že aj v prípade predĺženého domu tam boli vyhlbené až po jeho zániku.

ZÁNİK OSADY BUKOVOHORSKEJ KULTÚRY

Z nálezových situácií domov 1 a 123 (zo stavebnej fázy 3), ktorých povrch spočíval v hĺbke 0,60 m, resp. 0,75-1,0 m od úrovne dnešného terénu vyplýva, že domy zanikli požiarom. Nezničiteľný inventár domu, ktorý musel mať pre ich vlastníkov určitú hodnotu (dva depoty jadier, kamenné sekerky, veľké kamenné klíny), nebol ani po požiari vyzdvihnutý a ruiny domov už nikto neodstránil. Domnievame sa preto, že už v čase požiaru opustili osadu všetci jej obyvatelia a viac sa nevrátili. Spolu s dvoma depotmi z domu 1 nebol vyzdvihnutý ani depot jadier zo sídliskovej jamy 55. Ďalšie dva depoty jadier a dva depoty čepelí,

pôvodne uložené v tesnej schránke z organickej hmoty alebo previazané, sa našli na voľnej ploche osady v hĺbke 0,4-0,6 m. Zakopané boli v nepravidelných rozstupoch v jednom 16 m dlhom rade. Táto dislokácia depotov mala azda uľahčiť orientáciu v prípade ich zamýšľaného vyzdvihnutia.

Dôvody náhleho opustenia osady spájame s celkovým zánikom BK. Už skôr sme obšírnejšie poukázali na ekonomicko-sociálnu krízu, s ktorou sa vtedajšie spoločenstvá nedokázali vyrovať (Šiška 1995b). Deficit vlahy a vody i málo úrodné typy pôd zapríčinili stále narastajúci nedostatok obživy, ktorý nakoniec viedol k vzájomnému sa napádaniu komunít z bližších alebo vzdialenejších osád. Odrazom nepokojov na území BK je 17 výšinných sídlisk evidovaných len na Slovensku, situovaných na vrcholoch ťažko dostupných kopcov (Šiška, *v tlači b*), alebo osídľovanie jaskýň, ktoré - s výnimkou jaskýň v Jasove a Kečove-Domici - pre svoj malý priestor, stiesnenosť a ťažkú prístupnosť nemohli vyhovovať dlhšiemu pobytu ani malej komunity. Konečným riešením krízy bol exodus obyvateľstva BK do oblastí s priaznivejšími podmienkami, v dôsledku ktorého sa takmer celé územie BK vyľudnilo. K novému osídleniu dochádzalo postupne v starom a najmä v strednom eneolite, v niektorých regiónoch až v strednej dobe bronzovej.

Zánik domov požiarom a zanechanie časti ich inventára môže súvisieť aj s inými dôvodmi, ktoré v podstate neprotirečia tézu o zhorení domov v Šarišských Michalanoch. Vychádzajúc z analýzy zhorených domov kultúry Vinča v osade Opo vo a aplikovaní získaných poznatkov na ďalšie kultúrne osídlenia a územia, M. Stevanović a R. Tringham (1997) rozvádzajú tézu o úmyselnom spaľovaní domov. Oheň, v spojitosti s pecou alebo ohniskom, bol atribútom každého domu. Úmyselné spálenie domu a zanechanie časti jeho inventára mali symbolizovať kontinuitu s novým príbytkom. Používanie týchto praktík autori registrujú v časti neo/eneolitických osídlení juhovýchodnej Európy vrátane potiskej oblasti, v ktorej ich limitujú do obdobia od skupiny Szakálhát (súvekej s BK - poznámka autora) až po začiatky tiszapolgárskej skupiny.

ZÁVER

Pôdorysy domov zo Šarišských Michalian sa začleňujú k malému typu obydlí s plochou do 50 m². Podľa kategorizácie neolitických a eneolitických príbytkov z veľkej časti juhovýchodnej

Európy, zahŕňajúcej aj niekoľko pôdorysov zo Slovenska (Lichter 1993, 51-56), nami analyzované domy patria k typu A Ia s obvodovou stĺpovou konštrukciou a s jedným vnútorným centrálnym stĺpom. Iba pri neúplnom pôdoryse 29 môžeme predpokladať aj prítomnosť typu A Ib s jedným vnútorným radom stĺpov, súbežným s dlhšími obvodovými radmi. Z nálezových situácií v Šarišských Michalanoch však vyplýva, že malú prízemnú plochu kompenzovalo druhé podlažie, povala, čím sa úžitková plocha domu takmer zdvojnásobila.

V kontexte s osídleniami rôznych skupín kultúry s východnou (alföldskou) lineárnou keramikou v Potisi je známych málo pôdorysov domov, takže zobecňovať poznatky zo Šarišských Michalian na celú túto oblasť považujeme ešte za predčasné. V Pederi na východnom Slovensku sa sčasti preskúmali pôdorysy troch domov s prepálenou plochou, ohniskom alebo pekáčom a sídliskovou jamou, datované do skupiny Tiszadob (Šiška 1989, 40, obr. 3). Všetky spomínané komponenty sa zhodujú s domami BK zo Šarišských Michalian. Zo súpisu a charakteristiky nepočítaných a neúplne preskúmaných stavieb (Kalicz/Makkay 1977, 64-73) v maďarskej oblasti severného Potisia vidno, že v skupinách kultúry s alföldskou lineárnou keramikou (vrátane BK) dominujú pôdorysy rozlíšené predovšetkým podľa hlinených vymazaných vrstvičiek, s rozmermi 2-2,6 x 4,4-5 m. Nezistili sa v nich náznaky po stĺpových konštrukciách a považovať tieto dlážky za doklad existencie až tak malých domov je asi problematické. Z lokality Krasznokvajda však pochádza pôdorys s rozmermi 5 x 9 m s dlážkou a dvoma radmi jamiek (Losits 1980, 13-18), ktorý sa značne zhoduje s pôdorysmi zo Šarišských Michalian. Z nových objavov majú závažné postavenie pôdorysy z Mezokövet v severovýchodnom Maďarsku, datované do mladej fázy skupiny Szatmár. Všetky však boli viac-menej poškodené eróziou. Z rekonštruovaných plánov N. Kalicz a J. Koós (1997, 123 n., obr. 1-3) stanovujú rozmery domu 1 na 9 x 12 m s plochou cca 105 m² a domu 2 na 7 x 12 m s plochou cca 85 m².

Väčšiu rozmerovú variabilitu dosahujú pôdorysy v skupine Szakálhát na juhu maďarského Potisia. Popri malých pôdorysoch 2,0 x 6,5 m (Dévaványa-Sartő; Korek 1961, 25, obr. 3) alebo 3,5-6,0 x 7,0-8,0 m (Szentés-Ilonapart; Lichter 1993, 137) sa častejšie vyskytujú pôdorysy s rozmermi 2,8-9,0 x 15-20 m (Battonya-Vidpart; Szénászky 1979, 67, obr. 3), medzi ktorými nechýbajú ani domy s obvodovým žlabom s pätrádovou stĺpovou konštrukciou (Csanytelek-Újhalastő; Hegedűs 1985,

obr. 3), charakteristické pre spoločenstvá s lineárnou (notovou) a železovskou keramikou. Aj v týchto veľkých stavbách môžeme sledovať genetické súvislosti skupiny Szakálhát s nasledujúcou potiskou kultúrou.

Pomerne náhly zánik BK zapríčinil, že sa ne-transformovala na žiadnu inú kultúru. Dochádzame preto k záveru, že náplň jej mladého stupňa (BK III) sa dá stanoviť len sčasti, v jeho počiatočnej fáze. Šarišské Michaľany, ležiace na severnej hranici územia BK, k tomu poskytujú dobrú príležitosť. Na základe doterajšieho stavu výsku-

mu môžeme tiež konštatovať, že aj evolúcia obytnej architektúry BK sa prerušila a mladšie príbytky na východnom Slovensku, pravdepodobne v odlišných variantoch, sa budú môcť sledovať len v jeho južných častiach, najmä na Východoslovenskej nížine. V priestoroch uvoľnených nositeľmi bukovohorskej kultúry iba v tomto regióne zaznamenávame zásah nasledujúcich mladoneolitických spoločenstiev potiskej a lengyelskej kultúry. Z ich prítomnosti súdime, že v tomto juho-východnom cípe Slovenska sa objavujú domy podstatne väčších rozmerov.

Rukopis prijatý 10. 5. 1999

PhDr. Stanislav Šiška, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Bánesz 1959 - L. Bánesz: Neolitické pece z Horných Lefantovic. Arch. Rozhledy 11, 1959, 470-482.
- Budinský-Krička 1959 - V. Budinský-Krička: Výskum na sídlisku s bukovohorskou kultúrou vo Šváboch, okr. Prešov. Arch. Rozhledy 11, 1959, 465-470.
- Hajnalová 1993 - E. Hajnalová: Praveké osídlenie lokality Šarišské Michaľany, dokumentované rastlinnými zvyškami. Vsl. Pravek 4, 1993, 49-65.
- Hegedűs 1985 - K. Hegedűs: The Settlement of the Neolithic Szakálhát-Group at Csanytelek-Újhalastó. Móra Ferenc Múz. Évk. 1982/1983, 1, 1985, 7-54.
- Kaczanowska/Kozłowski/Šiška 1993 - M. Kaczanowska/J. K. Kozłowski/S. Šiška: Neolithic and Eneolithic chipped stone industries from Šarišské Michaľany, Eastern Slovakia. Kraków 1993.
- Kalicz/Koós 1997 - N. Kalicz/J. Koós: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: Uzdarje Dragoslavu Srejičeviću povodom šezdesetpet godina života. Beograd 1997, 123-135.
- Kalicz/Makkay 1977 - N. Kalicz/J. Makkay: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Budapest 1977.
- Kolník 1978 - T. Kolník: Ďalšia etapa výskumu v Cíferi-Páči. AVANS 1977, 1978, 128-137, 332-339.
- Korek 1961 - J. Korek: Neolithikus telep és sírok Dévaványán. Folia Arch. 13, 1961, 9-26.
- Lichter 1993 - C. Lichter: Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums. Internat. Arch. 12. Buch am Erlbach 1993.
- Losits 1980 - F. Losits: Eine neolithische Siedlung in Krasznokvajda. Folia Arch. 31, 1980, 7-34.
- Passek 1949 - T. S. Passek: Periodizacija tripolskich poselenij. Mat. i Issled. Arch. SSSR 10, 1949.
- Pavlú 1998 - I. Pavlú: Dům v neolitu a jeho význam pro pravěkou archeologii. Arch. Rozhledy 50, 1998, 778-783.
- Stevanović/Tringham 1997 - M. Stevanović/R. Tringham: The significance of Neolithic houses in the archaeological record of Southeast Europe. In: Uzdarje Dragoslavu Srejičeviću povodom šezdesetpet godina života. Beograd 1997, 193-207.
- Szénádszky 1979 - J. G. Szénádszky: A korai szakálhádi csoport települése Battonyán. Arch. Ért. 106, 1979, 67-77.
- Šiška 1979 - S. Šiška: Die Bükker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene. Slov. Arch. 27, 1979, 245-290.
- Šiška 1989 - S. Šiška: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava 1989.
- Šiška 1995a - S. Šiška: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej (Šarišské Michaľany). Bratislava 1995.
- Šiška 1995b - S. Šiška: Zur Problematik des Untergangs der Bükker Kultur. Slov. Arch. 43, 1995, 5-26.
- Šiška, v tlači a - S. Šiška: Plastika bukovohorskej kultúry zo Šarišských Michaľan (severovýchodné Slovensko). In: Sborník In memoriam Jan Rulf. Praha, v tlači.
- Šiška, v tlači b - S. Šiška: Výšinné sídliská bukovohorskej kultúry na Slovensku. Sborník Prací Fil. Fak. Brno (In memoriam Pavel Košťálek), v tlači.
- Zbenovič 1989 - V. G. Zbenovič: Rannij etap tripolskoj kultury na teritorii Ukrajiny. Kyjev 1989.

Architektur der neolithischen Ansiedlung in Šarišské Michalany

Stanislav Šiška

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1981-1987 untersuchte der Autor des Beitrags eine neolithische und äneolithische Siedlung in Šarišské Michalany in der Nordostslowakei. Die Fundstelle liegt auf dem kleinen Gebirgssporn „Fedelemla“ in 330 m Überseehöhe. Von der etwa 0,4-0,5 ha besiedelten Fläche wurden 3000 m² untersucht. Ein spezifischer Zug der Fundstelle war eine kleine Einsenkung mit den untersuchten Ausmaßen von 17 x 56 m, deren Sohle in 1,5-1,6 m Tiefe von der heutigen ebenen Oberfläche des Sporns lag. Auf den mäßig sich senkenden Hängen und auf der Sohle der Einsenkung konzentrierte sich der Großteil der Siedlungsgruben der Tiszadob-Gruppe von insgesamt 16 Objekten. Auf der Oberfläche des Sporns erfaßte man einen Grundrißtorso des Pfostenbaues 54 (Abb. 3), der in unmittelbarer Nähe einer Lehmgrube und Vorratsgrube dieser Kulturgruppe während der *Bauphase 1* erbaut wurde.

Der Besiedlungsschwerpunkt war in der nachfolgenden Bükker Kultur, während welcher der Sporn in ihrer klassischen Stufe (BK II) und in den Anfängen ihrer jungen Stufe (BK III) besiedelt war. Die Siedlung erweiterte sich auf die ganze Fläche des Sporns. Die ersten Siedlungsgruben wurden noch auf der Sohle der Einsenkung ausgehoben (Abb. 8: 2), die jedoch schon bald danach mit einer 0,4-0,7 m mächtigen Schicht zugeschüttet wurde. Erst auf der so planierten Fläche - ebenso wie auch auf dem Spornipfel - wurden die Häuser errichtet (*Bauphasen 2 und 3*).

Bauphase 2 - Bauten 29, 184, 203 und 303. Das Haus 29 - der Torso vom Unterteil des Pfostenhauses (Abb. 3) wurde entlang der großen Lehmgrube errichtet. Haus 184 - Pfostenlöcher vom Eckteil des Hauses, in welchem sich eine Abfallgrube mit der Einfüllung von Lehmverputzschollen eines destruierten Ofens befand (Abb. 5). Haus 203 - der Teil eines Fußbodens und die Abfallgrube 179 mit angereicherten Lehmverputzschollen eines destruierten Ofens, wurden schon an der Oberfläche der dunkel verfärbten Verfüllung der Einsenkung erkannt. In 0,58-0,70 m Tiefe unter dem Fußbodenniveau war auf dem Lößliegenden der Einsenkung der Grundriß der Pfostenkonstruktion dieses Hauses von 4,30 x 7,70 m Ausmaß erkennbar (Abb. 5). Haus 303 - Teil des Grundrisses des Pfostenhauses mit der Situierung entlang der großen Lehmgrube.

Bauphase 3 - Bauten 1, 13 und 123. Haus 1 - seinen Grundriß bestimmten Schollen von schwächer gebranntem Lehmverputz mit Abdrücken von 1-3 cm dicken Stäben, die auf 4,15 x 6,35 m Fläche verteilt waren. Den Lehmverputz interpretiert der Autor als Fußboden eines infolge einer Feuersbrunst eingestürzten Dachbodens. In der Ecke des Grundrisses war der Lehmestrich eines Ofens und erhalten blieb auch ein Teil des Inventars: 4 Steinbeile, eine Steinunterlage mit einem Reibestein, 4 rekonstruierbare Gefäße, 2 Tongewichte und 2 Depotfunde von Radiolaritkernstücken (Abb. 2; 7: 1-12). Bau 13 - Grundriß eines kleineren Pfostenbaues von 4,70 x 5,20 m Ausmaß (Abb. 3). In

Anbetracht der kleinen Ausmaße kann es ein Wirtschaftsobjekt gewesen sein (z. B. ein Stall). Haus 123 - erkannt wurde es auf der Verschüttungsschicht der Einsenkung in 0,85-1,0 m Tiefe von der heutigen Oberfläche. Etwa nur ein kleiner Teil von ihm reichte unter den heutigen Waldbewuchs. Nach der zusammenhängenden Schicht wie auch der spärlicher vorkommenden Schollen schwach gebrannten Lehmverstriches wies der untersuchte Hausteil die Ausmaße von 4,30 x 7,0 m auf (Abb. 4; 8: 1). Bei seiner schmaleren Wand war der destruierte Steinkamin 50 und die Abfallgrube 83. Im Hausinneren wurde außer zahlreichen Scherben auch ein großer Schuhleistenkeil und ein Steinbeil gefunden (Abb. 7: 13, 16). Unter dem bei der Feuersbrunst destruierten Haus befanden sich auf der Sohle der Einsenkung Oberteile von vier Siedlungsgruben der Bükker Kultur (Abb. 8: 2).

Aus dem Haus 123 analysierte die Paläobotanikerin E. Hajnalová (1993, 49-65, Tab. 6) sogar 266 Holzkohlenstückchen, von denen 189 der Eiche angehörten (*Quercus spec.*) und aus der Abfallgrube des Hauses 184 stammen alle sechs Holzkohlenstückchen von diesem Bau. Nadelbäume wurden hier keine festgestellt.

Bauphase 4 - Siedlung der äneolithischen Badener Kultur, die nicht Gegenstand des Beitrags ist.

Der Gesamtplan der Siedlung wie auch die Pläne über die Zugehörigkeit der einzelnen Kulturen sind an anderer Stelle publiziert (*Kaczanowska/Kozłowski/Šiška 1993; Šiška 1995a*, Beilage). Bei der Berücksichtigung des Ausmaßes des Sporns und der unerforschten Randstreifen der Siedlung wird geurteilt, daß in den *Bauphasen 2 und 3* etwa 5-7 kleine Häuser gestanden haben konnten. Während dieser *Bauphasen* bestand in der Mitte der dichtbebauten Siedlung eine freie Fläche von ca. 60 m² Ausmaß, die einen ausreichend freien Raum für Versammlungen der Bewohner bot, z. B. zwecks kultischer oder ähnlicher Zeremoniale. Auf den Kultcharakter verweisen auch 18 auf der Siedlungsfläche verstreute Gräber, anthropomorphe wie auch zoomorphe Plastiken, Klammern, Gefäße mit eingeritzten Gesichtern und tanzenden Figuren und unikate Lehm piedestale. Auch sie bieten Hinweise, daß sich etwa in jedem Hause ein kleiner Altar befunden hat (*Šiška, v tlači a*).

Aus der Fundsituation der Häuser 1 und 123 geht hervor, daß die Häuser infolge einer Feuersbrunst untergingen, die etwa absichtlich von ihren Besitzern angelegt wurde, und die Siedlung dann von ihren Bewohnern jäh verlassen wurde. Eine derartige Interpretation ermöglicht das hinterlassene Hausinventar wie auch weitere vier Hortfunde von Silexkernen und -klingen, die auf der freien Siedelfläche in einer 16 m langen Reihe vergraben waren. Der Untergang der Siedlung hängt mit dem allgemeinen Untergang der Bükker Kultur zusammen. Infolge der ökonomischen und sozialen Krise kam es in ihrem Verbreitungsgebiet auch zu inneren Unruhen, verbunden

mit Überfällen der Siedlungen, eine Spiegelung dessen sind auch 17 Höhensiedlungen auf den Gipfeln schwer zugänglicher Berge (*Šiška, v tlači b*). Die endgültige Lösung der Krise war ein Exodus der Bevölkerung in Gebiete mit günstigeren naturräumlichen Bedingungen im Mitteldo-

nauraum und in Südostpolen (*Šiška 1995b*). Der vorzeitige Untergang der Bükker Kultur bedeutete, daß sie sich nicht in andere Kulturbesiedlungen transformierte, weshalb große Probleme mit der Definierung ihrer jungen Stufe (BK III) bestehen.

Abb. 1. Šarišské Michaľany. Situationsplan der neolithischen und äneolithischen Ansiedlung auf dem Sporn Fedelemka. 1 - Grenze der Grabungsfläche; 2 - Grenze des heutigen Waldbewuchses; 3 - Umfang der Siedlung der Bükker Kultur (BK).

Abb. 2. Šarišské Michaľany. Hausgrundriß 1 der BK und seine Rekonstruktion. 1, 2 - Hortfunde von Radiolaritkernstücken; 3-6 - rekonstruierte Gefäße; 7 - steinerne Reibunterlage; 8 - Vorratsgrube der BK unter einem Ofenestrich. A - größere Keramikbruchstücke; B - Steine; C - Lehmverputzschollen; D - Spuren von Pfostenlöchern. Rekonstruktionszeichnung von J. Marettová.

Abb. 3. Šarišské Michaľany. Erhaltene Grundrisse 13 und 29 von Pfostenbauten der BK im Kontext mit dem Hausgrundriß 1, Torso des Baues 54 der Tiszadob-Gruppe.

Abb. 4. Šarišské Michaľany. Oben: Profil an der Stelle des Hauses 123 und der Siedlungsgruben 131, 132, 140, 140a der BK und der Steinpflasterung des Ofens 121 der Badener-Kultur. A - Humusschicht; B - Verfüllungsschicht der Einsenkung; C - dunkler verfärbte Verfüllungen von Siedlungsgruben; D - Schichten von brauner Farbe; E - dünne Schichten von zu Staub zerkleinerten Holzkohlenstückchen; F - Lehmverputzschollen; G - Steine. Unten:

Haus 123 der BK mit dem Steinkamin 50 und mit der Abfallgrube 83. A - Steine; B - steinerne Reibunterlagen; C - größere Keramikbruchstücke; D - Lehmverputzschollen; E - gebrannte Fläche.

Abb. 5. Šarišské Michaľany. A - Situation mit den Objekten der Tiszadob-Gruppe, der BK und der Badener-Kultur; B - Situation nur mit Objekten der BK; C - Haustorso 184 mit einer Abfallgrube (Profil C-D). Unterteil des Hausgrundrisses 203, Fußbodentorso und die Abfallgrube 179 (Profil A-B).

Abb. 6. Šarišské Michaľany. Destruktion des Steinkamins 6 der BK (bzw. zweier Kamine?) auf der freien Fläche der Siedlung.

Abb. 7. Šarišské Michaľany. 1-12 - Hauptarten des Inventars des Hauses 1 der BK (3 - vom Feuer beschädigter Reibstein, 5-9 - Hortfund von Radiolaritkernstücken); 13-16 - Hauptarten vom Inventar des Hauses 123 der BK (14 - Torso eines tönernen Piedestals). Zeichnung von J. Marettová.

Abb. 8. Šarišské Michaľany. 1 - Detail der Destruktion des Hauses 123 der BK; 2 - Siedlungsgruben der BK unter dem Haus 123; 3 - Unterteil des Hausgrundrisses 203 der BK; 4 - Lehmverputzschollen aus dem Ofen in der Abfallgrube des Hauses 184.

Übersetzt von Berta Niebuřová

OSOBITOSTI SÍDLISKA TELLOVÉHO TYPU VO VČELINCIACH

VÁCLAV FURMÁNEK - KLÁRA MARKOVÁ

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The paper presents a summary of preliminary results of systematic archaeological research in the site of tell type from the Bronze Age in Včelince. Settlement of the site begins with the Hatvan culture in the Early Bronze Age. Stratigraphy of the place and finds prove Hatvan-Otomani horizon, following settlement of the Otomani culture and Otomani-Piliny horizon up to the Piliny culture. The Bronze-Age settlement is finished with sporadic finds of the Kyjatice culture. The site with revealed enter was fortified only in the Hatvan-culture period.

Systematický výskum polykultúrneho sídliska z doby bronzovej v polohe Lászlófala vo Včelinciach, okr. Rimavská Sobota, sa uskutočňoval v rokoch 1983 až 1992. Ako záchranno-zisťovací výskum ho v roku 1983 začal Š. B. Kovács, ktorý na lokalite vyhlbil dve sondy (10 x 5 m a 25 x 2,5 m). Výskumom sa tu preukázalo viacfázové osídlenie a zistila sa časť fortifikácie, ktorá pochádza z najstaršieho horizontu osídlenia. Nesúvisí však s osadou z mladšej fázy otomanskej kultúry, v ktorej sa predpokladala pravidelná ulicová zástavba (B. Kovács 1984, 48). V ďalšom roku pokračoval výskum ako zisťovací. Podieľal sa na ňom už aj Archeologický ústav SAV v Nitre (B. Kovács 1985, 64, 65).

Následne, od roku 1985 až do roku 1992, lokalitu systematicky skúmali autori tohto príspevku. Informácie o dosiahnutých výsledkoch pravidelne publikovali v ročenke AVANS (Furmánek/Marková 1986; 1987; 1988; 1990; 1991; 1992a; 1992b; 1993). Čiastkové výsledky sú obsiahnuté v syntetizujúcej monografii o dobe bronzovej na Slovensku (Furmánek/Veličik/Vladár 1991, 399), boli prezentované na niekoľkých medzinárodných konferenciách (Furmánek/Illášová/Marková 1999; Furmánek/Marková 1992c; 1996; v tlači a; v tlači b; Hajnalová/Furmánek/Marková, v tlači; Marková 1998; v tlači) a pri iných príležitostiach (Furmánek 1991; 1993).

Osídlenie polohy Lászlófala z doby bronzovej je už známe od počiatku 20. stor. V roku 1907 sa na tejto polohe objavil veľký hromadný nález bronzových predmetov kozsiderského horizontu (Furmánek 1977, tab. XXXII; Mozsolics 1967, 149; Novotná 1966; 1970, 56; Vladár 1974, 43, tab. 13). V roku 1959 sondaľoval v tomto priestore G. Balaša. Prekopaním plochy 13,5 m² tu objavil aj keramiku hatvanskej a pilinskej kultúry (Balaša 1963, 181, 182).

Obec Včelince (v staršej literatúre uvádzaná pod názvom Méhi) sa nachádza v úrodnej nížin-

nej časti stredného Slovenska, v Rimavskej kotline, na ľavobrežnej terase rieky Slaná. V širšom poňatí bola táto oblasť integrálnou súčasťou Potisia. Rieka Slaná tvorila spojnicu so Slovenským rudohorím na severe a s centrálnym Potisiom na juhu. Pravekí budovatelia osady využili ostroh terasy, ktorý bol z troch strán chránený bažinami a vodou. Slaná pôvodne v tejto časti svojho toku vytvárala výrazné meandre a ostrovčeky. Po stránke pedologickej je lokalita a jej najbližšie okolie charakterizovaná slabo glejovou prevažne karbonátovou černoziemou, ktorá nasadá na spraš. Pod sprašovým pokryvom sa nachádzajú štrkové fluvialne sedimenty.

Čitateľov chceme oboznámiť s najdôležitejšími výsledkami výskumu a o jeho prínose pre riešenie problematiky doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny. Najvýznamnejšie zistenia, ktoré dopĺňajú a v niektorých prípadoch aj korigujú doterajšie predstavy o sídliskách z doby bronzovej na Slovensku a v severnej časti Karpatskej kotliny, možno zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Včelince predstavujú sídlisko tellového charakteru.
2. Opevnenie osady jestvovalo len v období hatvanskej kultúry.
3. Preukázala sa existencia hatvansko-otomanského horizontu.
4. Osada otomanskej kultúry opevnená nebola.
5. Lokalita poskytla dôkazy o existencii prechodného otomansko-pilinského horizontu.
6. Od strednej doby bronzovej prebiehal kontinuálny vývoj pilinskej kultúry.
7. Prítomnosť prechodného pilinsko-kyjatického horizontu sa na lokalite nezistila.
8. Záver osídlenia z doby bronzovej predstavujú zvyšky sídliskových objektov kyjaticej kultúry.

Obr. 1. Včelince. Celkový pohľad na lokalitu od východu.

TELLOVÝ CHARAKTER LOKALITY

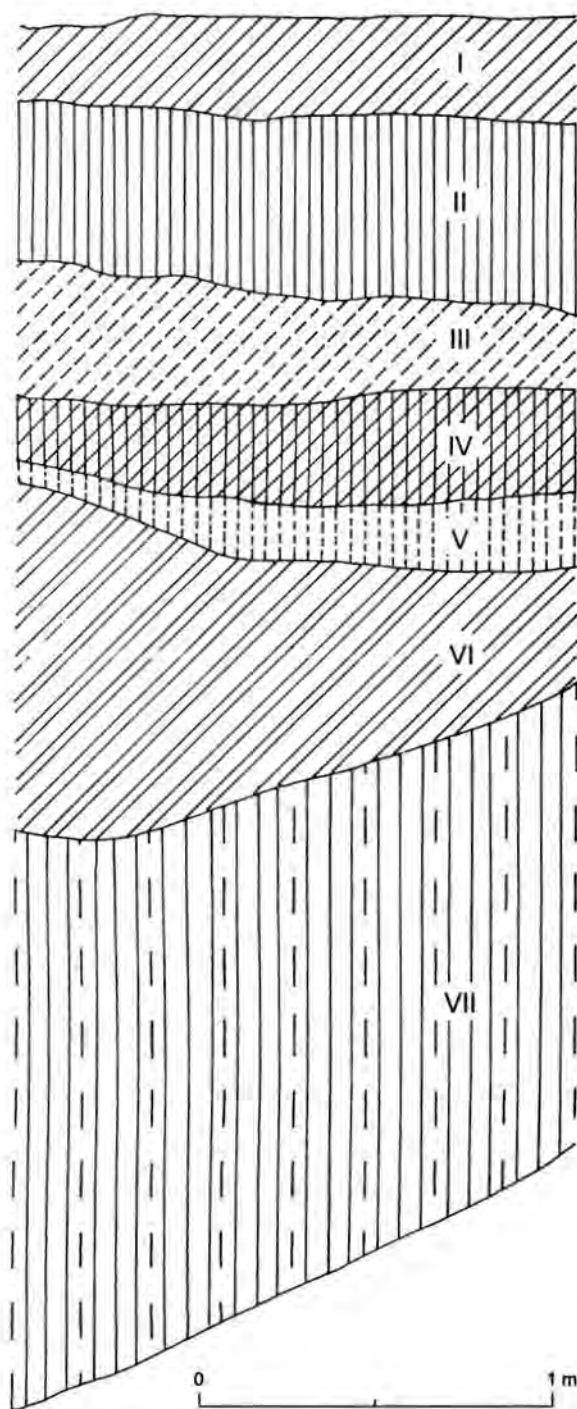
Poloha Lászlófala vo Včelinciach predstavuje jednu z najsevernejších lokalít tellového charakteru. Telly, domby, tomby, maguly, ako sídla s hustou zástavbou na obmedzenom priestore, ktorých existencia bola spojená s prírodnými podmienkami a výrobnou-organizačným usporiadaním, boli situované spravidla na význačných a prirodzene chránených miestach (obr. 1). V dobe bronzovej boli typickou sídliskovou formou Balkánskeho polostrova a Karpatskej kotliny.

V Karpatskej kotline sa rozpoznali už v začiatkoch archeologického výskumu. Táto okolnosť síce akcelerovala vtedajšie štúdium kultúr doby bronzovej, ale úroveň starších terénnych aktivít nevyhovuje súčasným požiadavkám teoretického výskumu. Za ostatných päťdesiat rokov sa uskutočnili desiatky nových, resp. revízných terénnych výskumov. Rozsah preskúmaných plôch, vzhľadom na celkovú rozlohu jednotlivých sídlisk, je však nízky - Baracs-Földvár: preskúmalo sa 25 m^2 , čo predstavuje $0,01\%$ z celkovej plochy; Bakonyszék-Kádárdomb: $25 \text{ m}^2 = 0,13\%$; Tószeg-Laposhalom: $250 \text{ m}^2 = 0,53\%$; Nagykőrös-Földvár: $171 \text{ m}^2 = 0,6\%$; Tiszafüred-Ássothalom: $40 \text{ m}^2 = 0,9\%$; Sárbogárd: $25 \text{ m}^2 = 0,15\%$; Százhalombatta-Földvár: $275 \text{ m}^2 = 1,4\%$; Tiszaalpár-Várdomb:

$188 \text{ m}^2 = 2,35\%$; Aszód-Manyikdomb: $32 \text{ m}^2 = 2,5\%$; Jászdózsa-Kápolnahalom: 294 m^2 vnútornej plochy = $3,76\%$; Túrkeve-Terehalom: $400 \text{ m}^2 = 6,6\%$. Nezvyčajne veľká plocha sa preskúmala na neopevnenom telle vo Füzesabony-Várdomb, kde sa celkove odkryla polovica sídliska: 1900 m^2 pôvodne a 100 m^2 revíznym výskumom (Bóna/Nováki 1982; Kovács 1988; Meier-Arendt 1992). Zriedkavé telly na Slovensku predstavujú severnú hranicu svojho rozšírenia. Ich komplexný výskum sa uskutočňoval v ostatných päťdesiatich rokoch na týchto miestach: Šurany-Nitriansky Hrádok: $6162 \text{ m}^2 = 22-26\%$; Malé Kosihy: $2390 \text{ m}^2 = 14,9\%$; Košice-Barca: 100% preskúmanosť vnútorného zachovaného areálu; Ivanovce: 8800 m^2 zachovaného areálu = 10% .

Z uvedených príkladov vyplýva, že napriek získaným cenným poznatkom je pri pokusoch o širší pohľad na problematiku obecných sídliskových pomerov a vzťahov evidentná neúplnosť vypovedacích schopností archeologických entít.

Vo Včelinciach bola situácia nasledovná. Vnútorne opevnená časť mala takmer $0,5 \text{ ha}$, plocha vymedzená vonkajším okrajom veľkej priekopy bola veľká takmer $0,8 \text{ ha}$. Počas systematického výskumu sa preskúmalo 1900 m^2 v priestore opevneného sídliska. To predstavuje asi 24% z jeho celkovej rozlohy. Z toho sa 1225 m^2 nachádza-

Obr. 2. Včelince. Rez vrstvami vonkajšej priekopy.

lo nad priekopami a 675 m² v príslušnej časti opevneného areálu. Za opevnením sa uskutočnili zisťovacie sondy na ploche asi 200 m².

Súslednosť kultúrnych vrstiev je dobre sledovateľná vo výplni mohutnej vonkajšej priekopy. Zistilo sa sedem vrstiev (I-VII): dve vrstvy hatvanskej kultúry (VI a VII), dve vrstvy hatvansko-oto-

manského horizontu (IV a V), vrstva z obdobia prechodu od staršej do strednej doby bronzovej (III), vrstva pilinskej kultúry (II) a povrchová vrstva s nálezmi kyjatickej kultúry, doby laténskej, doby rímskej a obdobia vrcholného stredoveku (I). Na sídlisku sa preskúmalo takmer 100 objektov, zväčša jám, z ktorých prevažná časť patrila otomanskej kultúre, otomansko-pilinskému horizontu a pilinskej kultúre. Kontinuita osídlenia sa dokázala od staršej až po počiatok mladšej doby bronzovej.

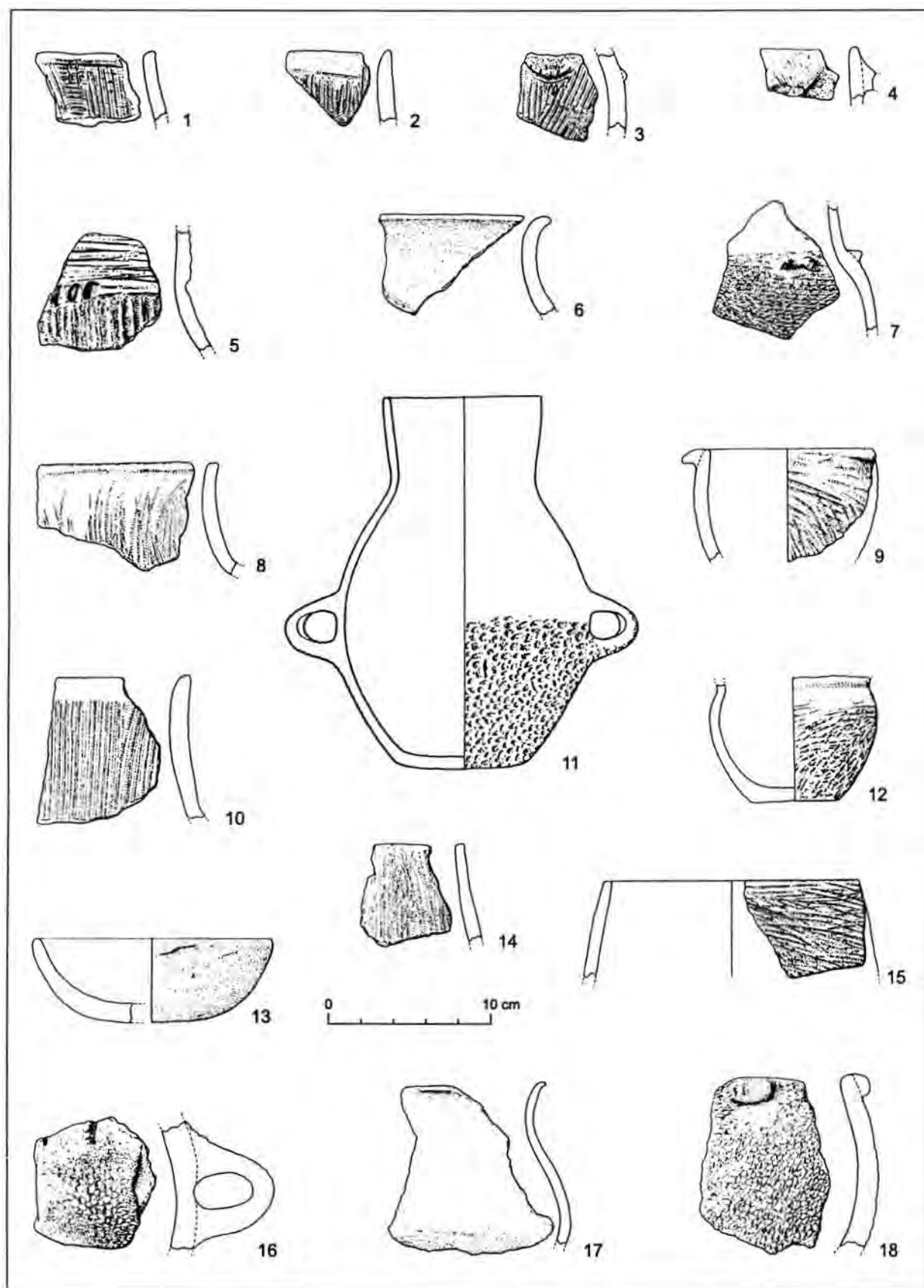
Vzájomné chronologické vzťahy výstavby priekop, kontinuálne osídlenie lokality a vzájomné vzťahy zistených archeologických kultúr doby bronzovej najlepšie dokumentuje rez vrstvami vonkajšej priekopy (obr. 2).

OPEVNENÁ OSADA A HATVANSKÁ KULTÚRA

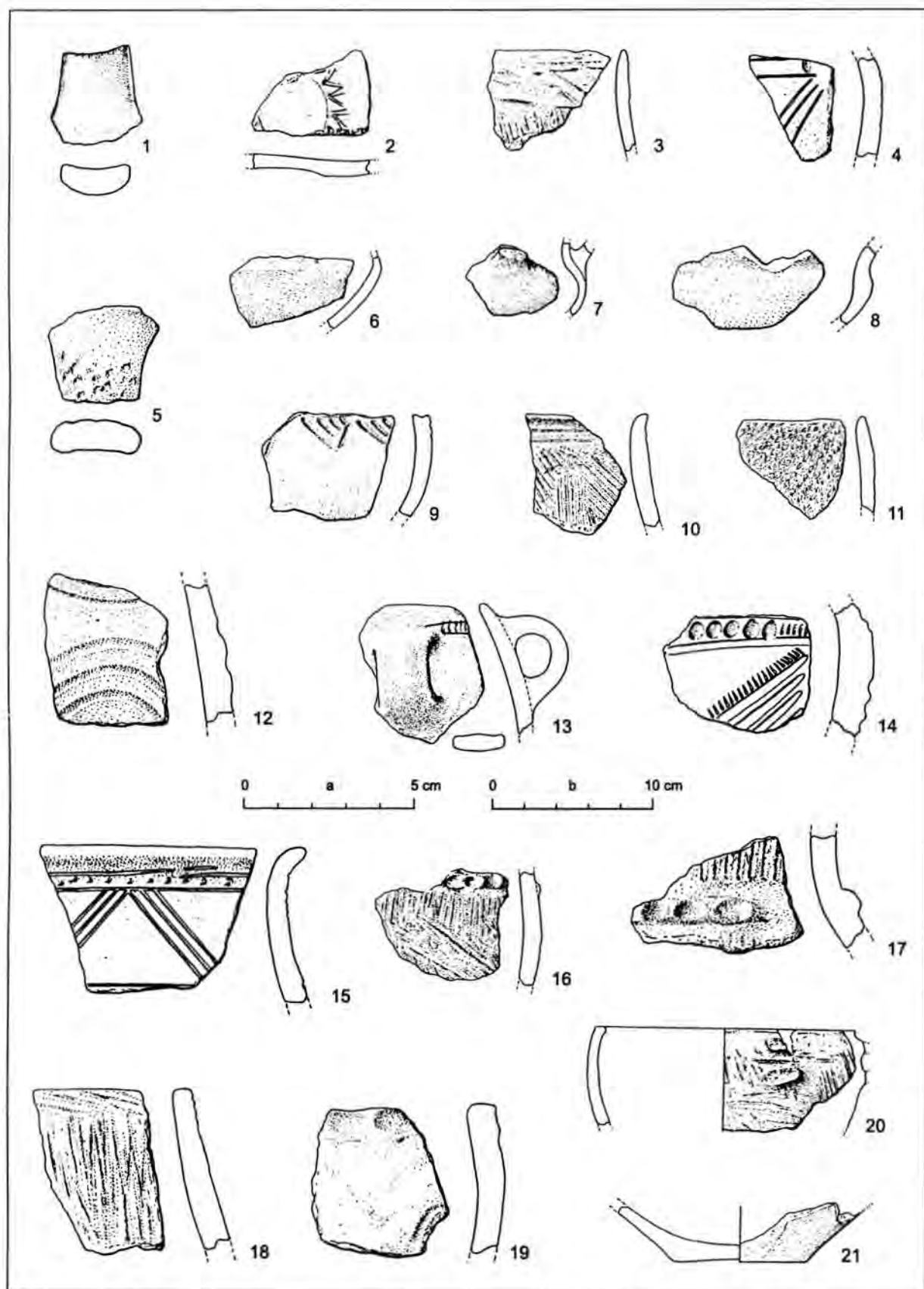
Uvedené prírodné danosti polohy Lászlófala sa využili po prvý raz v staršej dobe bronzovej nositeľmi hatvanskej kultúry. Vtedy bola vyvýšenina opevnená tromi následne budovanými priekopami, ktoré ju po hrane obopínali. Celkový priebeh priekop sa doložil systematickým plošným výskumom, zisťovacími rezmi a doplnili ho výsledky geofyzikálneho merania.

Rez priekopami dokladá ich postupné budovanie. Najstaršia je vonkajšia - najväčšia priekopa (š. 12 m, hĺ. 4,5 m). Na základe súvislých zuhoľnatených zvyškov dreva predpokladáme, že jej steny boli vyložené prúteným výpletom, ktorý spevňoval štrkové steny. Jediný zistený vchod do opevneného areálu sa našiel na severnej, najprístupnejšej strane. V prerušení vonkajšej priekopy sa tu zistili kolové jamy. Boli to stopy po nosných pilieroch mostnej konštrukcie. S touto konštrukciou možno súvisela aj plytká priehlbina, nachádzajúca sa vo vnútri opevneného sídliska bezprostredne pri vchode. Rozmery strednej (š. 3,20 m, hĺ. 3,50 m) a vnútornej (š. 3 m, hĺ. 2,50 m) priekopy nie sú rovnaké. Ich hĺbením sa opevnená sídlisková plocha zmenšovala. Táto okolnosť naznačuje spôsoby využitia a spoločenské väzby tohto areálu.

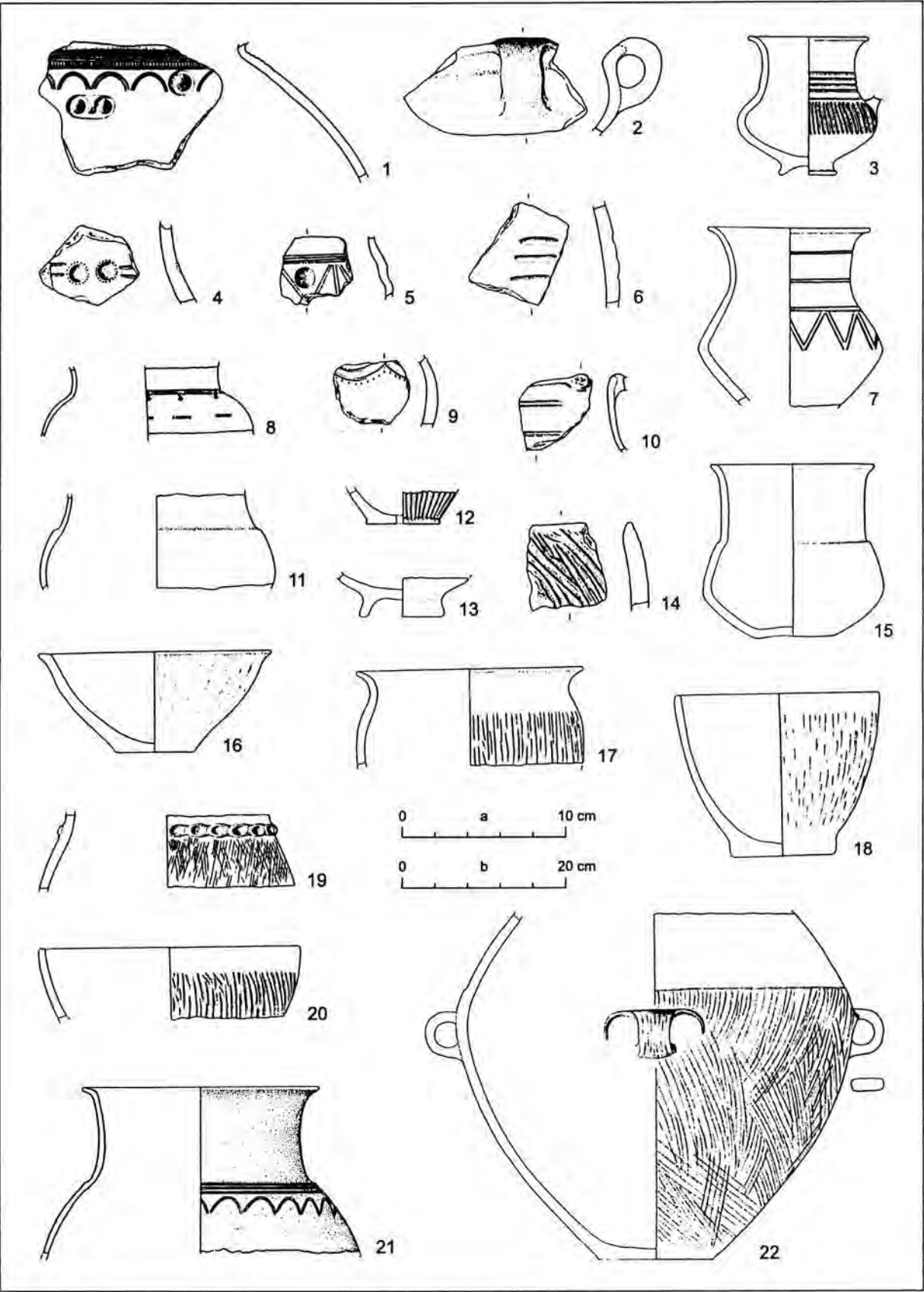
Val, ktorý je bežný na väčšine osád zo staršej doby bronzovej (Ivanovce, Prašník, Šurany-Nitriansky Hrádok, Unín, Vráble, Košice-Barca, Nižná Myšľa, Rozhanovce, Nagykovács, Tiszaalpár a ďalšie - Bóna/Nováki 1982; Kabát 1955; Kovács 1982; Meier-Arendt 1992; Točík 1982), sa nezistil. Zemina a štrk z veľkej priekopy boli rozhádzané v predpolí opevnenia.

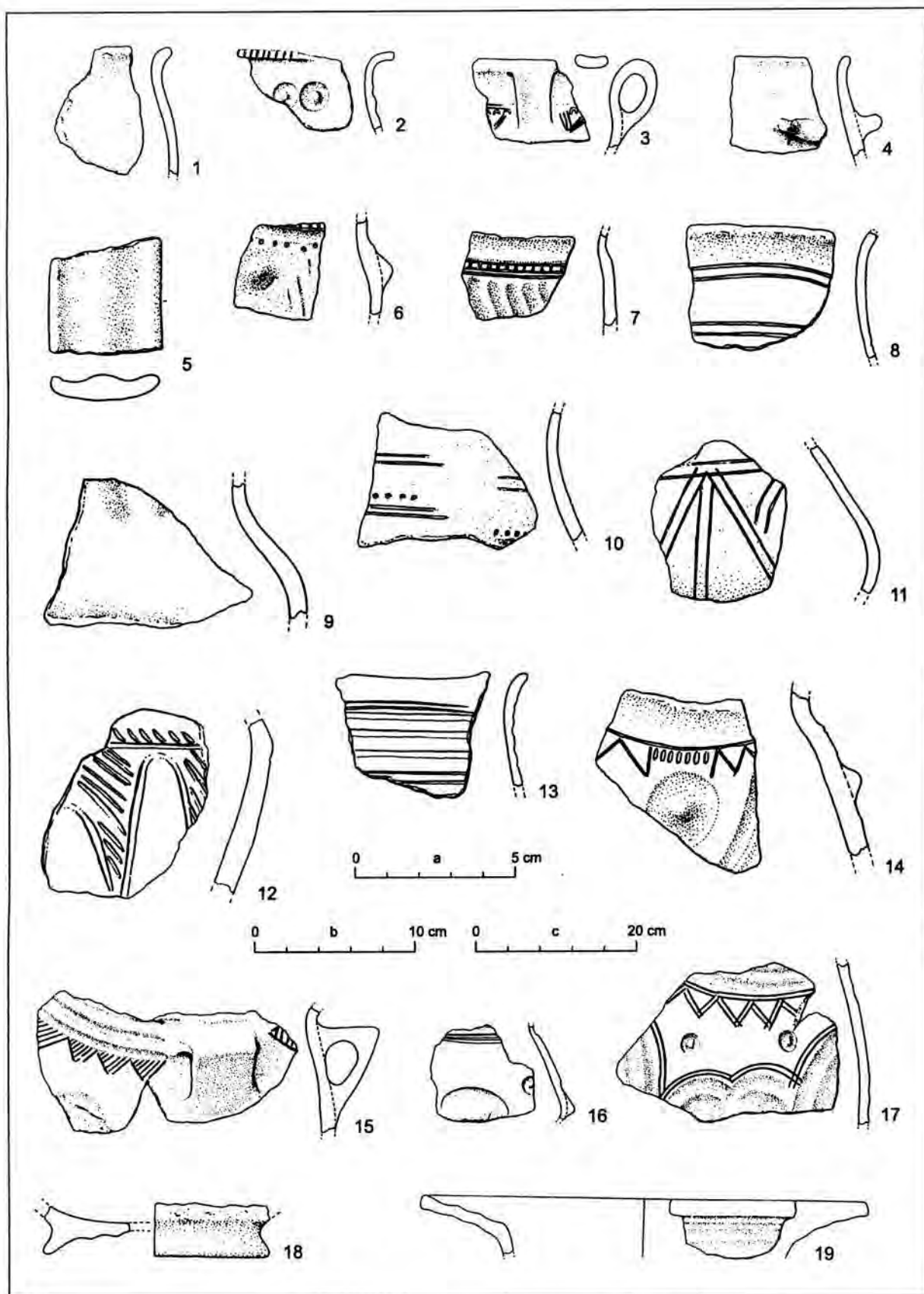
Obr. 3. Včelince. Výber nálezov hatvanskej kultúry z výplne VI. a VII. vrstvy vonkajšej priekopy.

Obr. 4. Včelince. Výber nálezov hatvansko-otomanského horizontu z výplne V. a IV. vrstvy vonkajšej priekopy. Mierka: a - 1, 4, 5, 8, 9, 12, 14, 15, 17-19; b - 2, 3, 6, 7, 10, 11, 13, 16, 20, 21.

Obr. 5. Včelince. Výber nálezov z výplne objektu 23/86. Mierka: a - 2-7, 9-15, 17, 18; b - 1, 8, 16, 19-22.

Obr. 6. Včelince. Výber nálezov z výplne III. vrstvy. Mierka: a - 5-14, 18; b - 1-4, 16, 19; c - 15, 17.

Rezy vonkajšou priekopou najvýraznejšie dokladajú kontinuitu osídlenia lokality a vzájomné vzťahy následných kultúr doby bronzovej. Ako sme už spomenuli, zistilo sa tu sedem vrstiev. Dve spodné patrili hatvanskej kultúre: VII. vrstva (tmavohnedá, štrkovito-hlinitá) pochádza z obdobia zanášania vonkajšej priekopy, VI. vrstva (štrková) súvisí s vyhlbovaním strednej priekopy, pričom štrk pochádza z jej podložia.

Pre štúdium genézy opevnených osád z doby bronzovej na Slovensku je dôležité dobré poznanie hatvanskej kultúry. Od jej posledného súhrnného spracovania (Nešporová 1969) sa stav bádania o staršej dobe bronzovej markantne zlepšil a čiastočne aj zmenil. Na Slovensku je z tej doby známych viac ako 60 lokalít, prevažne sídlisk, ojedinele aj pohrebisk. Na juhu stredného Slovenska je to najstaršia známa kultúra doby bronzovej. Nositelia tejto kultúry pravdepodobne prišli do takmer neosídlennej oblasti. Predchádzajúci kultúrno-historický vývoj v mikroregióne Včelínec totiž reprezentuje badenská kultúra (B. Kovács 1987; Nevizánsky 1990, 123). Neskôr sa na celom juhu stredného Slovenska rozšírila kostolacká skupina (Oždání/Točák 1989, 44-46).

Bohatý nálezový materiál hatvanskej kultúry z polohy Lászlófala vo Včelinciach pochádza predovšetkým z vrstiev. Z najstaršieho horizontu tejto kultúry nie je doložená ani jedna chata. V opevnenom priestore sa takisto nenašiel žiadny sídliskový objekt, ktorý by bolo možné synchronizovať so VII., resp. VI. vrstvou, čiže s najstarším prejavom hatvanskej kultúry na lokalite (obr. 3).

Materiálny obsah hatvanskej kultúry predstavujú najmä nádoby a ich zlomky. Zastúpené sú aj početné malé keramické plastiky zvierat, kolieska, symbolické sekeromlaty a závažia z krosien. Bohatá je kostená a parohová industria - pracovné nástroje (motyky a i.), ale aj ozdoby (napr. ihlice). Doklady metalurgie medi a bronzu sa zistili iba výnimočne (Furmánek/Illášová/Marková, 1999). Hojné sú zvieracie kosti, zvyšky rýb a malakofauna.

Tvary nádob predstavujú bežný sortiment hatvanskej kultúry. Prevažuje hrubostenná keramika s hladným vnútorným povrchom, ktorá bola na vonkajšej strane zdobená slamovaním a odtlačkami textílií. Na týchto nádobách bola aplikovaná aj plastická výzdoba (malé hrotité výčnelky a krátke presekávané rebierka). Zastúpené sú predovšetkým zásobnicové amfory, súdkovité hrnce a tvary s valcovitým hrdlom. Jemná nezdobená keramika sa vyskytla zriedkavejšie. Bližšie analógie sa bežne nachádzajú na sídliskách hatvanskej kultúry na severe stredného Maďarska: Tiboldda-

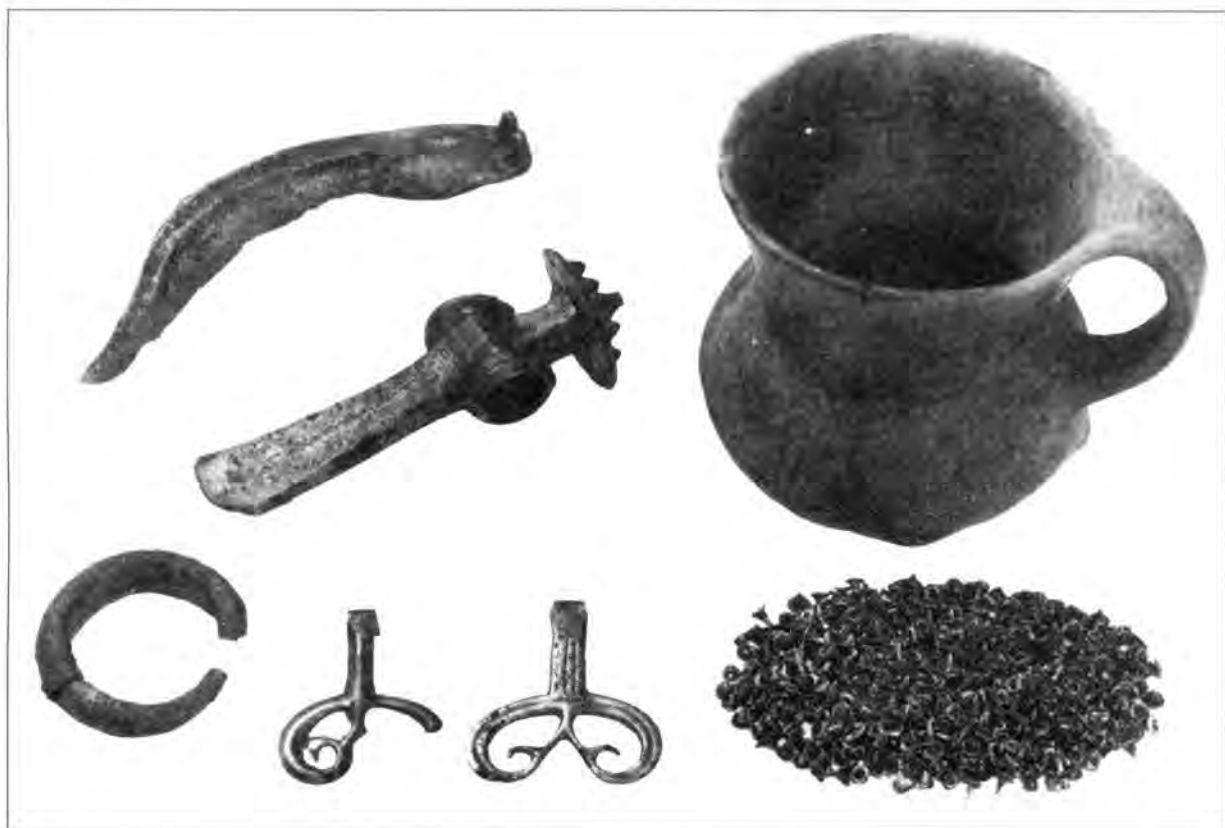
róc-Bércút, Tiszaluc-Dankadomb (Kalicz 1968, tab. XLIV-XLVII; LXI, LXIV).

Podľa predbežných analýz je keramika zo VII. a VI. vrstvy typologicky podobná. Výrazné rozdiely sa nezistili. Pre synchronizáciu kultúr staršej doby bronzovej zo severu Karpatskej kotliny je dôležité, že v týchto vrstvách sa našli aj sporadické nálezy kisapostáckej a severopanónskej kultúry.

HATVANSKO-OTOMANSKÝ HORIZONT

Otomanská kultúra a jej prejavy prenikali na západ postupne (Furmánek/Marková, v tlači a). Pôsobenie otomanskej kultúry v jej klasickej fáze na hatvanskú kultúru na juhu stredného Slovenska už naznačili staršie nálezy zberového charakteru z Vyšnej Pokoradze a Rimavských Janoviec (Marková, v tlači; Vladár 1961). Výskum vo Včelinciach potvrdil tieto skutočnosti nielen v objavenom keramickom materiáli, ale aj stratigraficky dokázal existenciu hatvansko-otomanského horizontu. Svedectvom je vrstva V (ťažká, popolovitá), ktorá vznikla v čase jestvovania strednej priekopy, a vrstva IV (žltohnedá), ktorá bola späť s vyhlbovaním vnútornej priekopy. Z tohto obdobia pochádzajú najstaršie sídliskové jamy (69/88, 73/88, 82/90, 84/90). Hatvansko-otomanský horizont sa prejavil tak v tvaroch, ako aj vo výzdobe keramiky (Furmánek/Marková, v tlači b), čo prezentujú misky s omfalom, nové tvary amfor a hrncov, rytá a žliabkovaná ornamentika (obr. 4). Obdobné skutočnosti sa zaznamenali aj na iných lokalitách v strednej časti severného Maďarska: Tiszaluc vrstva VI/6-1 (Kalicz 1968, tab. XLVIII-L; LIV; LVI), Jászdózsa-Kápolnahalom (Stančík/Tárnoki 1992).

Dedičstvo hatvanskej kultúry sa prejavilo aj v nasledujúcom vývoji. V materiálnej náplni sa v objekte 23/86 popri keramike otomansko-pilinského horizontu (obr. 5) našla, azda prekvapivo, aj veľká zásobnica s výraznými črtami hatvanskej kultúry (obr. 5: 22). Podobný jav sa zistil už skôr v nálezoch zberového charakteru na žiarovom pohrebisku pilinskej kultúry v Šafárikove (Furmánek 1973, obr. 6: 6, 7). Novšie zistený podiel hatvanskej kultúry v materiálnej náplni kosziderského horizontu dokladá na niektorých sídliskách v Potisi (Szelevény; Fischl 1997, 21) širšie súvislosti tohto javu. Tento proces, rovnako ako ďalšie momenty rozvoja tellov (David 1998), však neboli totožné na všetkých tellových sídliskách v Karpatskej kotline (napr. Füzesabony-Öregdomb; Szathmári 1992).

Obr. 7. Včelince. Hromadný nález bronzových predmetov II.

ZÁNİK OPEVNENIA

Ďalší historický vývoj tohto sídliska sa prejavil v spodnej časti III. vrstvy, kde sa prvky hatvanskej kultúry objavovali iba sporadicky a prevahu nadobúdala keramika otomanskej kultúry v jej klasickom prejave. Táto tmavosivá časť III. vrstvy súvisela aj so zanášaním a zánikom funkcie vnútornej, najmladšej priekopy. Osada otomanskej kultúry už opevnená nebola a rozsah sídliska sa zväčšil.

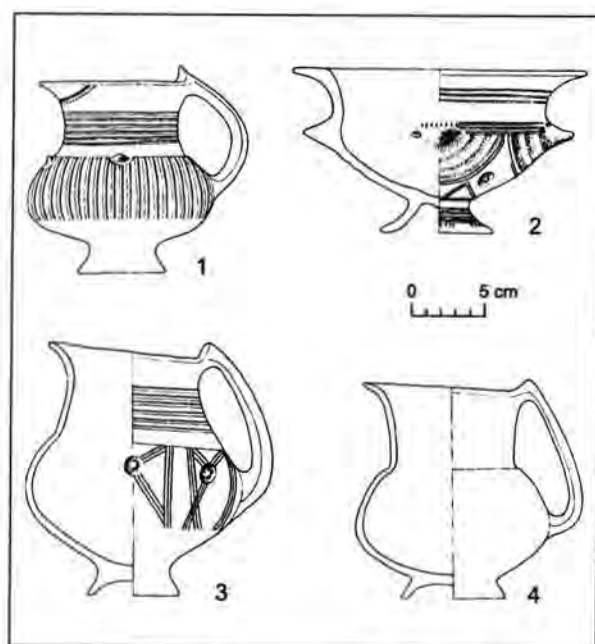
Horná svetlosivá a mocnejšia časť III. vrstvy prekryvala všetky tri zasypané priekopy a dokladá, že v období kosziderského horizontu, príznačnom zvýšenou mobilitou obyvateľstva žijúceho v Karpatskej kotline, život v osade z neskoršej fázy otomanskej kultúry vo Včelinciach pokračoval aj na ich ploche (obr. 6). Rozloha sídliska sa zväčšila a kultúrne jamy neskorších fáz osídlenia nachádzame i za niekdajšou vonkajšou priekopou. Na severe aj v priestore pôvodného vchodu a na juhovýchode od predpolí pôvodne opevnenej osady až po susednú polohu Eger feli (B. Kovács 1984, 47). Rozšírený niekoľkohektárový sídliskový areál, na základe výsledkov zistova-

cích sond realizovaných mechanizmom, nemal už opevnenie.

OTOMANSKO-PILINSKÝ HORIZONT

Riešenie otázok kontinuity či diskontinuity historického vývoja v praveku je determinované metodickými postojmi bádateľov. Zásadnú rolu tu zohráva chápanie a správna interpretácia princípov historizmu. Niekedy sa nové archeologické kultúry prezentujú ako náhle sa objavené entity bez väzby na predchádzajúci vývoj. Ich dejiny sa podávajú mechanicky, bez pochopenia historických súvislostí. Domnievame sa však, že tento prístup k riešeniu dejín pravekej spoločnosti je jednoznačne chybný.

Pozitívnym príkladom aplikácie princípu historizmu na dejiny doby bronzovej bolo vytvorenie a zdôvodnenie existencie prechodného otomansko-pilinského horizontu (Furmánek 1977, 324, 325; Točík/Vladár 1971, 402, 404; Vladár 1973, 297). Tento horizont sa zatiaľ nedokázal na celom území neskoršieho rozšírenia pilinskej kultúry, avšak v oblasti slovenského dolného toku rieky Slaná

Obr. 8. Včelince. Časť keramického depotu z objektu 21/86.

jestvoval a bolo ho možné doložiť aj archeologickými prameňmi (Furmánek 1981). Dalším potvrdením jeho existencie boli výsledky systematického archeologického výskumu polohy Lászlófala vo Včelinciach.

S neopevnenou osadou z počiatku strednej doby bronzovej súvisia keramické a bronzové depoty charakteristické pre Karpatskú kotlinu toho obdobia: tri hromadné nálezy keramiky (B. Kovács 1984; Furmánek/Marková 1992c) a dva poklady bronzových predmetov (Furmánek/Marková 1996; Novotná 1966). Starší, veľký bronzový depot sa našiel v roku 1907 v polohe Lászlófala a novší, získaný počas výskumu, sa objavil vedľa chaty pod úrovňou jej dlážky (obr. 7). Dva skôr nájdené keramické depoty obsahovali väčší počet nádob, pričom ich súčasťou boli aj rozmerne nádoby zásobnicového charakteru. Predstavujú najskôr tzv. sklady keramiky. Tretí hromadný nález keramiky možno dať do súvislosti s kolekciami nádob na pitie (obr. 8). Jeho kultový charakter je pravdepodobný (Hajnalová/Furmánek/Marková, v tlači).

V tvarových a výzdobných prvkoch tejto keramiky, ako aj keramiky v sídliskových jamách nachádzame, najmä na džbánkoch, amforách a misách, aj prvky vznikajúcej pilinskej kultúry: objekty č. 57/87, 76/88 (obr. 9), 91/88. Podobný materiál sa objavil aj na žiarovom pohrebisku pilinskej kultúry v Tornali (predtým Šafárikovo), vzdialenom len 4 km vzdušnou čiarou od osady vo Včelinciach. Tu obsah niektorých hrobov

(13-14/68, 18/68, 127/68) dal podnet na označenie (Točik/Vladár 1971, 402, 404; Vladár 1973, 297) a napokon aj na vypracovanie otomansko-pilinského horizontu (Furmánek 1977, 324, 325). Rovnaký materiál nachádzame aj na ďalších lokalitách na juhu stredného Slovenska, napr. v Hodejove (Furmánek/Veličák 1991).

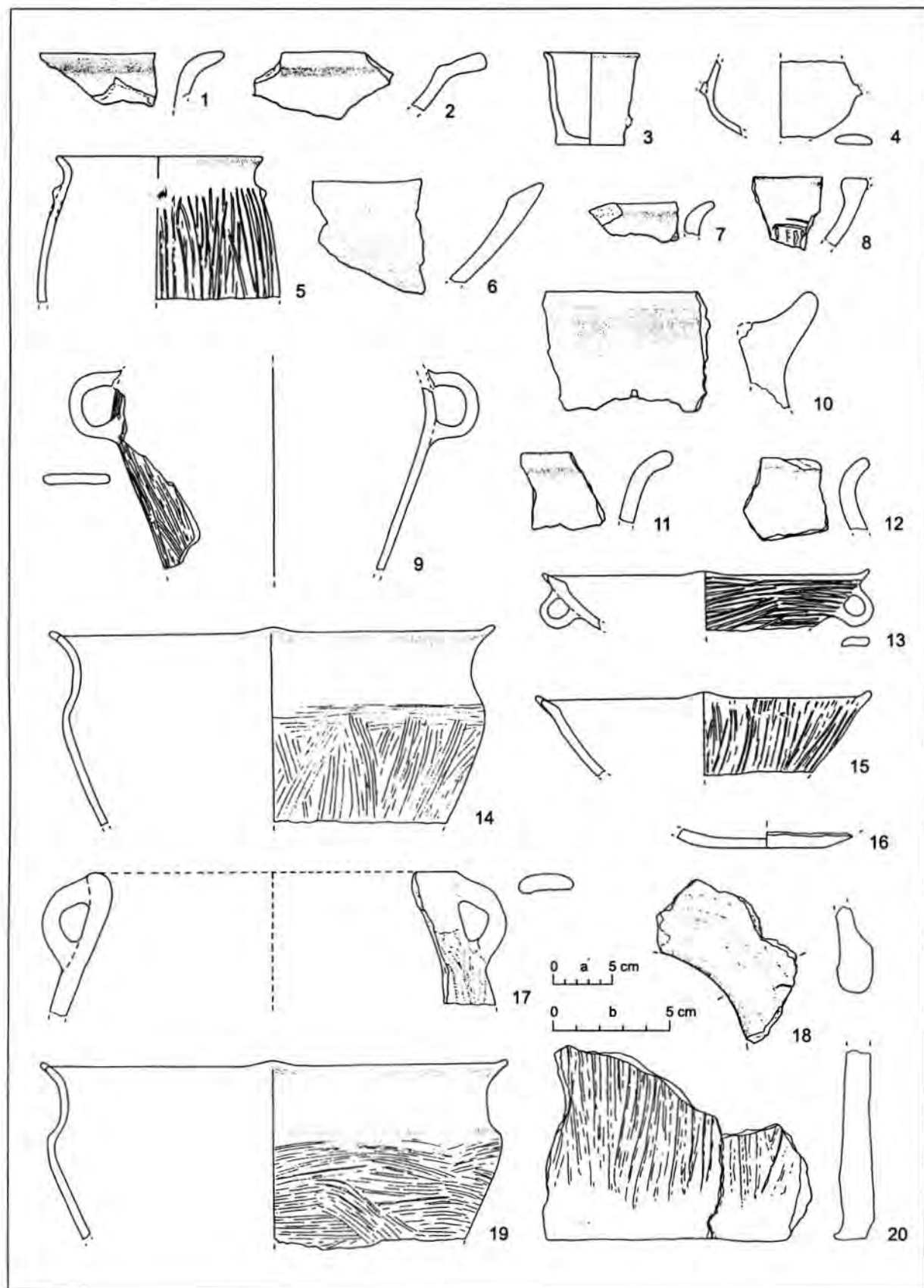
Zložité kultúrno-historické pomery na počiatku strednej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny dokladajú aj nálezy keramiky typu „Litzen“. Vo Včelinciach sa táto keramika našla v III. vrstve. Je to podobná situácia ako na niektorých iných súvekových lokalitách: Dunaújváros, Bőlske, Igar (Bóna 1992; Kovács 1982; Poroszlai 1992).

PILINSKÁ KULTÚRA

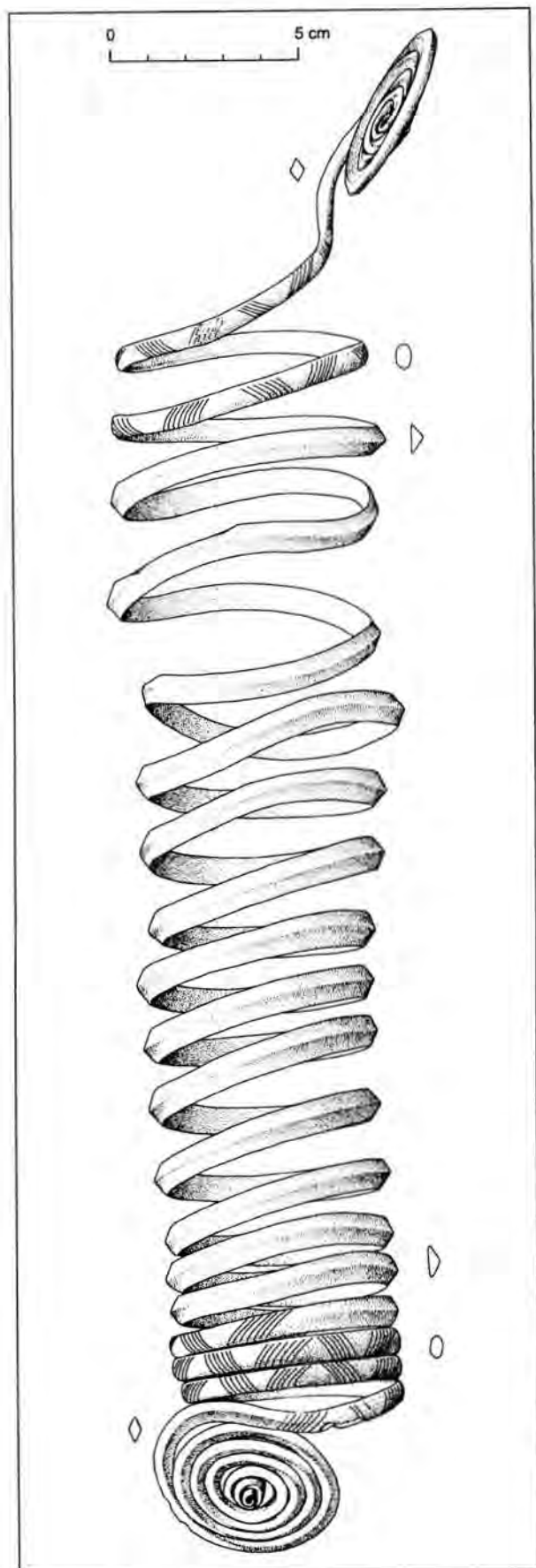
Značnú hustotu a stabilitu osídlenia na juhu stredného Slovenska a na severe stredného Maďarska (Furmánek 1977, 319, obr. 13; Kemenczei 1984, obr. 1), rozvinuté kovolejárstvo napojené na miestne surovinové zdroje a rozvoj ďalších remesiel v strednej a na počiatku mladšej doby bronzovej, spojené s nositeľmi pilinskej kultúry, potvrdzujú aj výsledky výskumu vo Včelinciach. Pilinská kultúra predstavovala vyvrcholenie rozvoja sídliskových aktivít na lokalite. Do tohto obdobia treba zaradiť nielen staršie nálezy (Balaša 1963, 181, 182, obr. 2), ale aj väčšinu našich výskumom zistených sídliskových objektov priamo na ploche telového sídliska a v jeho bezprostrednej blízkosti, ako aj jeden nový unikátny náhodný nález bronzovej náramenice (obr. 10; 11).

Početné ohniská či pece sa vyskytli najmä v priestore nad zasýpanou vonkajšou priekopou. Z nich výrazný, avšak prevažne hrubostenný keramický materiál poskytol predovšetkým ohnisko 4 (obr. 12) vo východnej časti sídliska. Ležalo v superpozícii nad tzv. veľkou deštrukciou z počiatku strednej doby bronzovej. Postupný vývoj osídlenia v čase pilinskej kultúry dokladajú tiež časté superpozície sídliskových jam, napr. jamy 50-52/88, 56/88, 58/88 a i. Zastúpené sú jamy datované na základe typológie keramiky tak do obdobia BB2 (BC1) s objektom 11/85 (obr. 13: 1-11, 13, 16, 18) typickým pre tento časový úsek, ako aj do obdobia BC (BC2), ktoré reprezentuje objekt 18/85 (obr. 13: 12, 14, 15, 17).

Objekt 11/85 predstavoval vakovitú sídliskovú jamu s rovným dnom s priemerom 1,60 m v úrovni podlažia v hĺbke 1,97 m od súčasného povrchu, zahĺbenú do podlažia 1,04 m. Jama obsahovala okrem hrubostennej sídliskovej keramiky

Obr. 9. Včelince. Výber nálezov z výplne objektu 76/88. Mierka: a - 3-5, 9, 13-15, 19; b - 1, 2, 6-8, 10-12, 16-18, 20.

ky a ďalších nálezov aj niekoľko krčiažkov na prstencovitej nôžke (obr. 13: 5, 6, 9, 11), krčiažkov s rovným alebo oblým dnom (obr. 13: 1, 2, 4, 8) a amfory (obr. 13: 16, 18), teda nádoby, s ktorými sa bežne stretávame v žiarových hroboch a ich datovanie je v podstate bezproblémové. Vychádzajúc z typológie krčiažkov pilinskej kultúry (Furmánek 1977, 308), niektoré tvary na nôžke a ich výzdoba (obr. 13: 9) sú typické pre počiatok staršej fázy tejto kultúry - BB2 (BC1) a majú veľmi blízko k predchádzajúcemu otomansko-pilinskému horizontu. Podobne je to aj v prípade amfory so slamovanou spodnou časťou vydutiny, ktorá má presnú analógiu v hrobe 13-14/68 na pohrebisku v Šafárikove (Furmánek 1977, tab. II: 7). Ďalšie prezentované nádoby z tejto jamy už patria do celkom vyvinutej staršej fázy pilinskej kultúry.

Do strednej fázy pilinskej kultúry - BC (BC2) patrí keramický materiál nielen z vrstiev, ale aj z niekoľkých jám. Ako reprezentantov tohto časového úseku uvádzame jamy 18/85 (obr. 13: 12, 14, 15, 17) a 56/87 (obr. 14). V ich keramickej náplni sa už vôbec nestretávame so staršími prvkami. Pozornosť si zasluhuje najmä črep s aplikáciou kovovej (bronzovej) výzdoby (obr. 14: 5). Zdobenie keramiky bronzovými pukličkami poznáme zo Slovenska z počiatku mladšej doby bronzovej zo žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Beluši (Furmánek 1970, obr. 3) a z kniežacej mohyly velatickej kultúry v Očkove (Paulík 1962, 26, obr. 16). Neskôr sa používala výzdoba vo forme cínových fólií, ako to dokladá unikátna nádoba podolskej kultúry z Brhloviec (Ožďáni 1977). Kovová výzdoba keramiky však bola bežnejšia až v neskorej dobe bronzovej a v dobe halštatskej (Eibner 1967; Malinowski 1996; Pescheck 1948; Sauter/Rossmanith 1967). Na základe uvedených analógií sa javí, že včelinský nález keramiky zdobenej kovom je jedným z najstarších v strednej Európe.

S osídlením pilinskej kultúry súvisí aj ojedinelý nález bronzovej špirálovitej náramenice, ktorá sa našla v roku 1997 počas kopania ryhy pre miestny plynovod v polohe Eger feli. Je dosť možné, že náramenica bola súčasťou hromadného nálezu bronzových predmetov. Analogické honosné šperky sú v prostredí pilinskej kultúry bežné najmä v depotoch. Ich malé zlomky sa dosť často objavujú aj v žiarových hroboch tejto kultúry.

Objavená špirálovitá náramenica je typickým predstaviteľom bronzárstva pilinskej kultúry. Bola vyrobená z bronzového drôtu meniaceho sa prierezu. Koncové ružice mali kosoštvorcovitý prierez, ktorý sa potom zmenil na šošovkovitý a

Obr. 10. Včelince. Bronzová náramenica.

Obr. 11. Včelince. Detail koncové ružice bronzovej náramenice.

podstatná časť náramenice mala prierez trojuholníkovitý. Rytá výzdoba sa sústredila na tyčinku šošovkovitého prierezu (obr. 10; 11). Takto vyzerala väčšina analogických ozdôb v severnej časti Karpatskej kotliny. Rozdiely boli iba v prítomnosti alebo absencii voľných gombíkov na koncových ružiciach.

Pre datovanie ojedinelého nálezu bronzovej náramenice zo Včelínec sú dôležité predovšetkým niektoré chronologicky preukazné hromadné nálezy bronzových predmetov zo severnej časti Karpatskej kotliny, v ktorých sa našli podobné predmety. Ich analýza ukázala, že najstaršie sú datované do záveru stupňa BB2 (BC1) a najmladšie do stupňa BD (Furmánek 1977, 274, 275; Furmánek/Kuka 1973; Kemenczei 1984, 23; Mozsolics 1973, 64; Veliačik 1983, 74, 75 a i.).

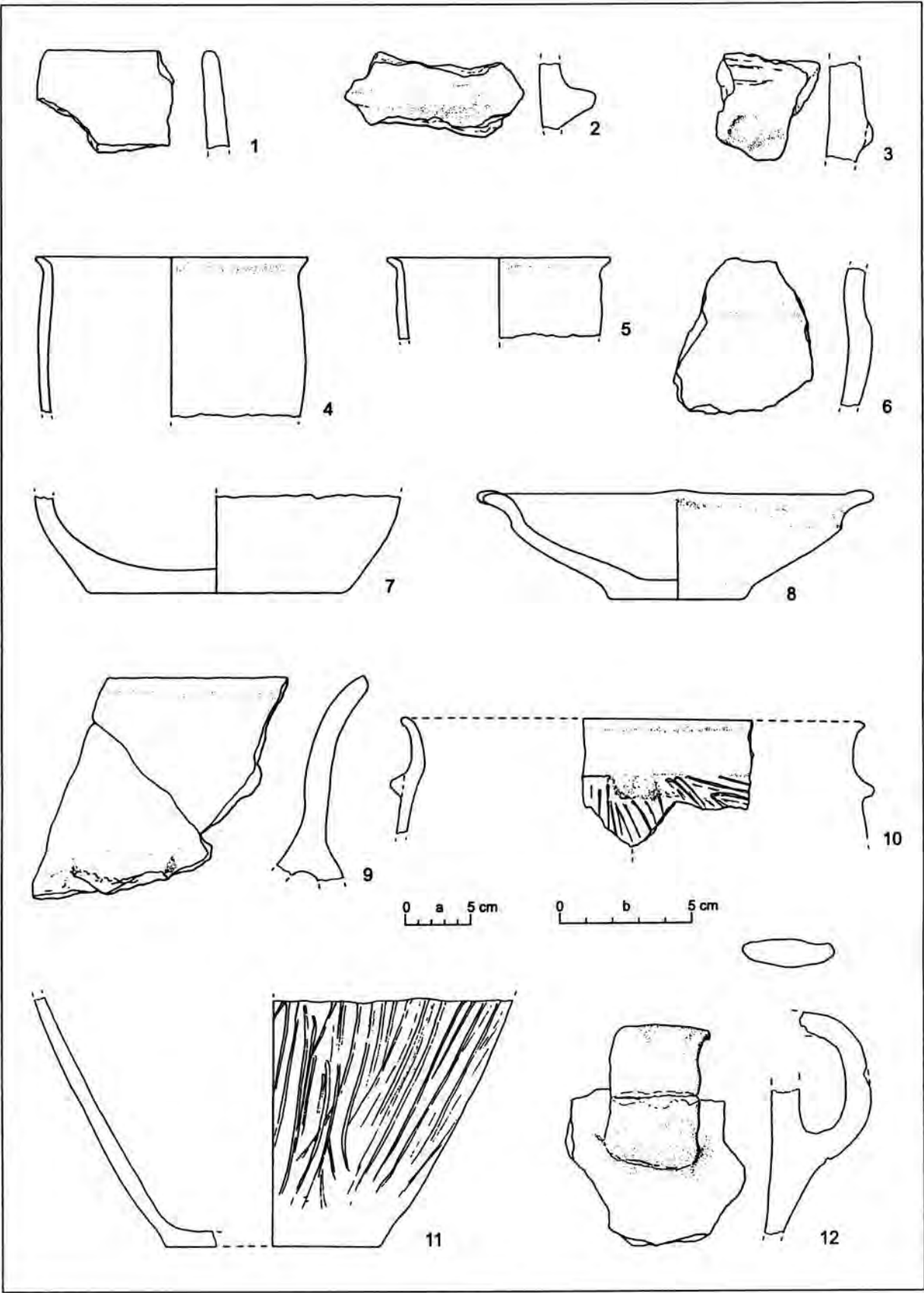
PILINSKO-KYJATICKÝ HORIZONT A KYJATICKÁ KULTÚRA

Na juhu stredného Slovenska sa už dávnejšie zistila kontinuita osídlenia od počiatku strednej doby bronzovej až po záver neskorej doby bronzovej. Vyjadrením tejto kontinuity je aj reálna

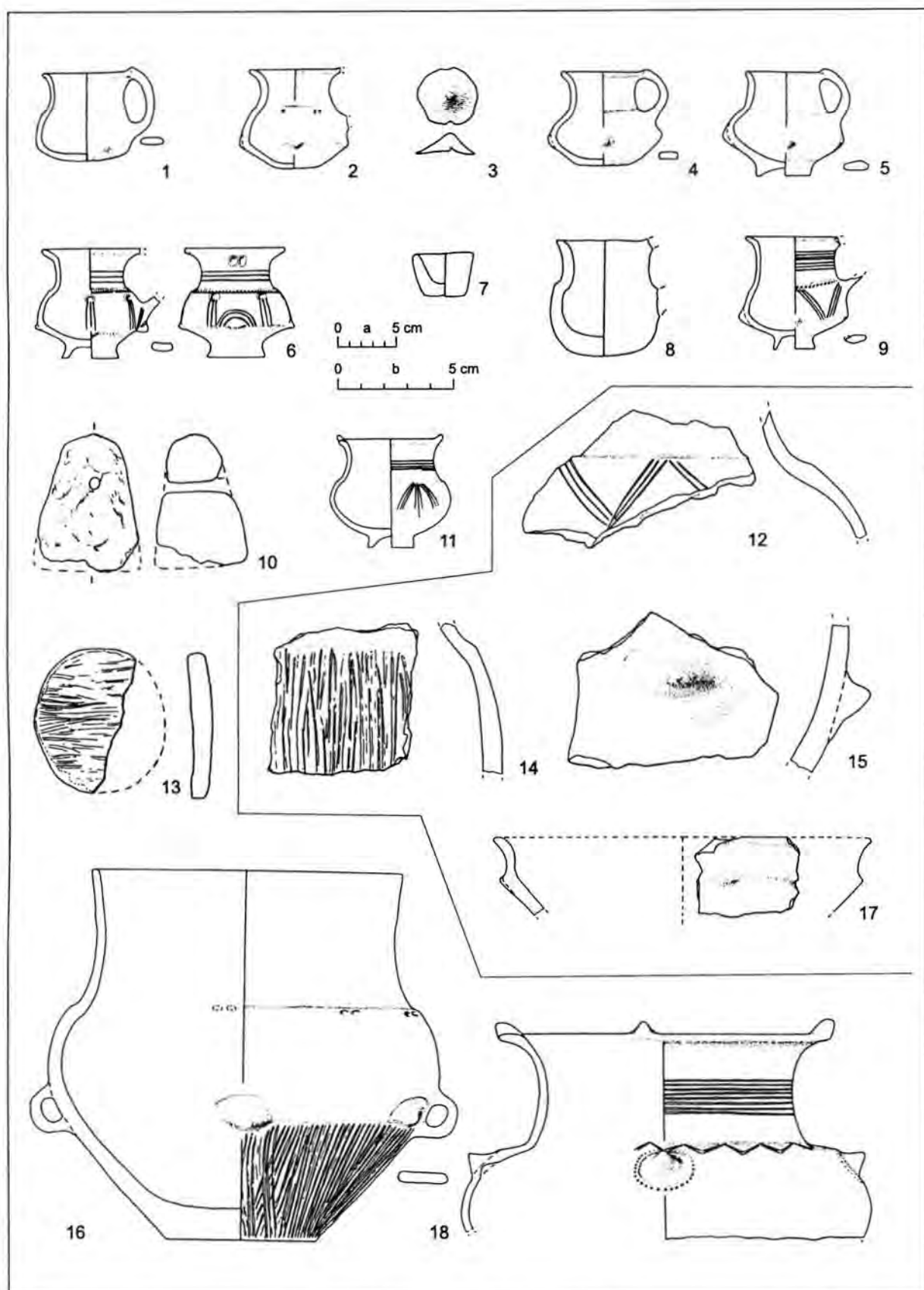
existencia prechodného pilinsko-kyjatického horizontu (Furmánek 1977, 328, 329), ktorý sa prejavil tak na veľkých systematicky preskúmaných žiarových pohrebiskách: Šafárikovo (Furmánek 1977, 329), Radzovce (Furmánek 1982; 1990), Kyjatice (Furmánek 1986), Ózd (Kemenczei 1984, 133), Szajla (Kemenczei 1984, 135-142), ako aj na skúmaných sídliskách: Šafárikovo (nepublikovaný výskum z roku 1966), Radzovce (Furmánek 1990).

Nálezy a nálezové situácie na polohe Lászlófalva vo Včelinciach však existenciu pilinsko-kyjatického horizontu na tejto lokalite nepreukázali. Súvisí to azda s postupným opúšťaním tellového sídliska a s malou intenzitou osídlenia. To sa ostatne prejavilo aj neskôr, v podmienkach kyjatickej kultúry. Z tohto obdobia evidujeme na lokalite len dva pomerne nevýrazné objekty a skromný keramický materiál kyjatickej kultúry pochádza z povrchovej vrstvy. Táto situácia súvisela nielen s postupným slabnutím intenzity osídlenia ľudu kyjatickej kultúry v nížinatých oblastiach juhu stredného Slovenska, ale aj s posunom osídlenia v rámci mikroregiónu Včelínec.

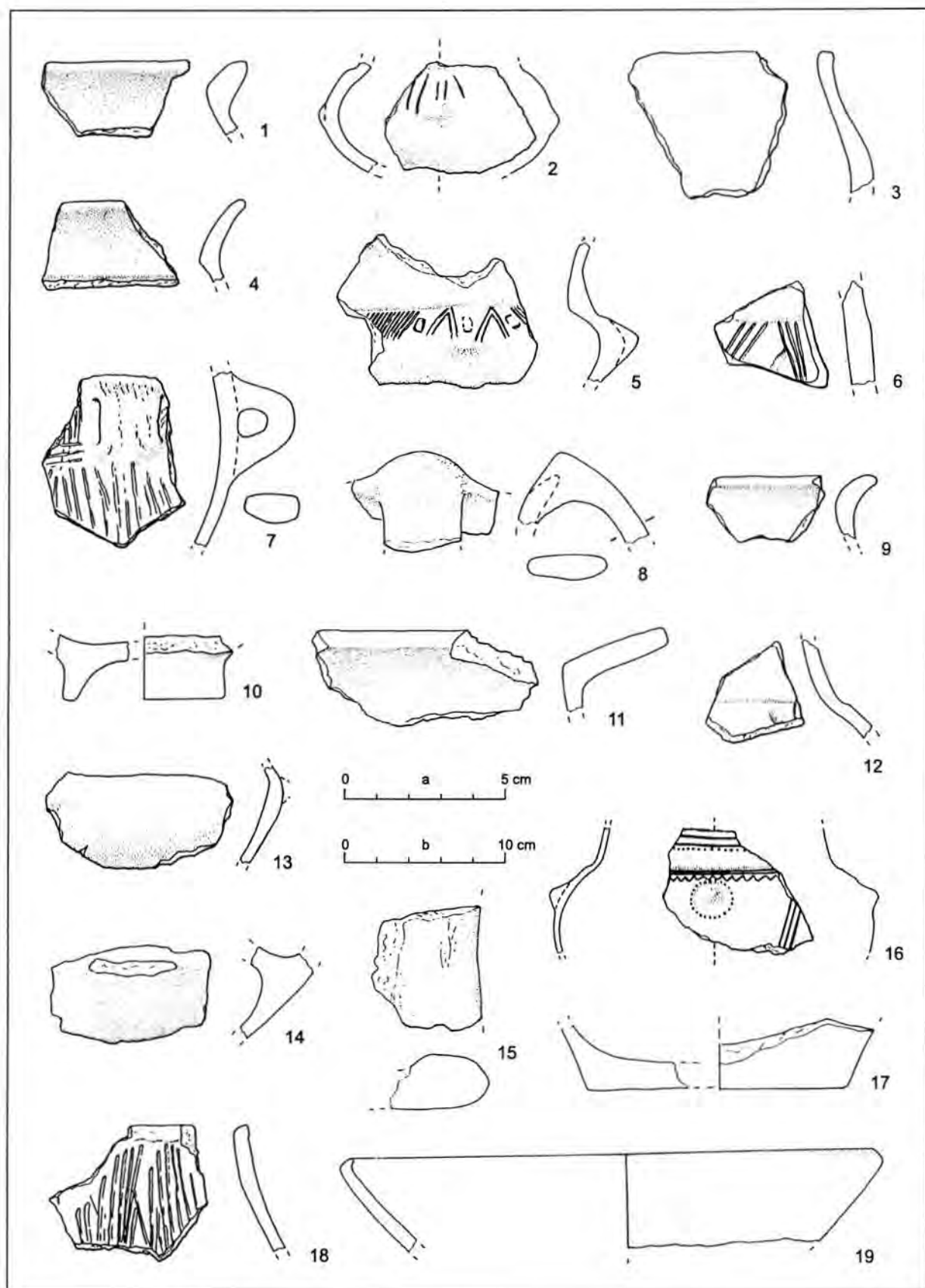
Počas záchranného výskumu v polohách Egerfeli, Nagy al a Temetőalja (B. Kovács 1984, 47; 1985, 64), vzdialených iba niekoľko sto metrov od

Obr. 12. Včelínec. Výber keramických nálezov z ohniska 4/89. Mierka: a - 4, 5, 8; b - 1-3, 6, 7, 9-12.

Obr. 13. Včelince. Výber nálezov z výplne objektu 11/85 (1-11, 13, 16, 18) a objektu 18/85 (12, 14, 15, 17). Mierka: a - 1, 2, 4-12, 14-18; b - 3, 13.

Obr. 14. Včelínec. Výber nálezov z objektu 56/87. Mierka: a - 1-6, 8-10, 12, 14, 15, 17, 19; b - 7, 11, 13, 16, 18.

polohy Lászlófala, sa objavili sídliskové vrstvy a objekty kyjatickej kultúry. V nich sa okrem keramiky z mladšej a neskorej doby bronzovej našiel aj železný nožík, ktorého prítomnosť v prostredí mladej kyjatickej kultúry vôbec neprekvapuje (Furmánek 1988, 188, obr. 1).

Po zániku kyjatickej kultúry nasledoval na lokalite Lászlófala sídliskový hiát. Poloha bola osídlená až v dobe laténskej, v dobe rímskej a v období vrcholného stredoveku. Osídlenie sídliska tellového charakteru zo staršieho úseku doby železnej chýba úplne. Súviselo to s celkovým charakterom osídlenia širšej oblasti. Z doby halštatskej prakticky chýbajú lokality z celej oblasti Gemera, Malohontu (Furmánek 1993, 79) i Novohradu (Oždáni/Točák 1989, 66).

Posuny keltských kmeňov v mladšej dobe laténskej sa odrazili aj na osídlení polohy Lászlófala. V severozápadnej časti vyvýšeniny sa objavili zvyšky kovárskej dielne s keramikou a pomerne bohatým železným inventárom, datovaným do stupňa LTC (Furmánek/Marková 1986, 81, 82). Tieto nálezy dokreslili už konštatovaný význam keltskej oikumeny na juhu stredného Slovenska (Furmánek/Sankot 1985) a v prilahlej časti Maďarska (B. Hellebrandt 1997).

Iba epizodický charakter majú nepatrné stopy germánskeho osídlenia z mladšej doby rímskej. Záverečnú etapu sídliska predstavujú objekty z vrcholného stredoveku. Samotná stredoveká osada Lászlófala sa v písomných prameňoch prvý raz spomína v roku 1338 a románsky kostol, ktorého zvyšky stoja na južnom okraji vyvýšeniny, pochádza z 13. stor. Život tejto osady definitívne ukončili turecké nájazdy v polovici 16. stor.

ZÁVER

Výskumy tellových sídlisk v Potisi ukazujú, že napriek spoločným všeobecným črtám nie je ich vznik ani zánik časovo a kultúrne jednotný. Takýmto príkladom je aj osídlenie vo východnej

časti Potisia (Máthé 1988, 73, obr. 21; Meier-Arendt 1992).

Na severozápade Potisia dedičstvo hatvanskej kultúry prežilo aj hatvansko-otomanský horizont. Jej prvky sa vyskytovali ešte na počiatku strednej doby bronzovej (Marková 1998). Podobné enklávy hatvanskej kultúry sa zistili aj v južnejších častiach Potisia (Meier-Arendt 1992; Tárnoki 1986).

Sídliskový priestor polohy Lászlófala nebol opustený ani po zániku opevnenia. Naopak, vďaka pomerne rozsiahlej preskúmanej ploche možno konštatovať, že v období kosziderského horizontu a potom aj neskôr sa tento areál rozšíril. Podobne je to aj na Východoslovenskej nížine, kde sa tiež potvrdila kontinuita osídlenia i rozšírenie pôvodnej plochy sídliska, napr. v Nižnej Myšli (Olexa 1992).

Zaujímavá situácia nastala v severnej časti Karpatskej kotliny aj neskôr. Genéza pilinskej kultúry síce ešte nie je úplne jasná, avšak niektoré skutočnosti sú nespochybniteľné. Súčasný nálezový fond tejto kultúry z východnej oblasti jej rozšírenia (Košická kotlina) zatiaľ nedovoľuje argumentmi doložiť existenciu prechodného otomansko-pilinského horizontu. Situácia v západnej časti rozšírenia pilinskej kultúry, najmä však v povodí Slanej ukazuje, že táto kultúra tu vznikla z podložia otomanskej kultúry a že určitú úlohu zohrával aj prežívajúci substrát hatvanskej kultúry. Tieto názory potvrdili tiež výsledky výskumu vo Včelinciach.

Záverom možno konštatovať, že niekoľkoročný systematický výskum osady tellového typu vo Včelinciach priniesol cenné podnety pre formuláciu záverov o histórii severnej časti Karpatskej kotliny v 2. tisícročí pred n. l. Jeho výsledky však v žiadnom prípade nie je možné generalizovať a zovšeobecniť pre praveké dejiny celého sledovaného regiónu. Táto oblasť predstavovala v tom čase križovatku severo-južných a západo-východných hospodárskych a kultúrnych prúdění. Boli tu územia nielen s prekvapujúcou progresivitou vývoja, ale aj územia, kde vývoj stagnoval či prebiehal značne pomalšie.

Rukopis prijatý 7. 5. 1999

PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

PhDr. Klára Marková, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Balaša 1963 - G. Balaša: Novšie archeologické náleziská a nálezy z južnej oblasti stredného Slovenska. Štud. Zvesti AŮ SAV 11, 1963, 179-208.
- B. Hellebrandt 1997 - M. B. Hellebrandt: Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn. Zalai Múz. 8, 1997, 69-78.
- B. Kovács 1984 - Š. B. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1983, 1984, 45-51.
- B. Kovács 1985 - Š. B. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1984, 1985, 63-67.
- B. Kovács 1987 - Š. B. Kovács: Hügelgräberfelder der Badener Kultur im Slanátal (Vorläufige Bemerkungen zum Bestattungsritus und Chronologie). In: D. Srejić/N. Tasić (Hrsg.): Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode. Beograd 1987, 99-105.
- Bóna 1992 - I. Bóna: Dunapentele-Dunaujváros-Kosziderpadlás. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 149-152.
- Bóna/Nováki 1982 - I. Bóna/Gy. Nováki: Alpár bronzkori és árpád-kori vára. Cumania 7, 1982.
- David 1998 - W. David: Zum Ende der bronzezeitlichen Tell-siedlungen im Karpatenbecken. In: H. Küster/A. Lang/P. Schauer (Hrsg.): Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag. Regensburger Beitr. Prähist. Arch. 5. Regensburg - Bonn 1998, 231-267.
- Eibner 1967 - C. Eibner: Zu einem metallfolienverzierten Beigefäß einer jüngeren Urnenfelderbestattung aus Niederösterreich. Arch. Austriaca 42, 1967, 38-48.
- Fischl 1997 - K. Fischl: Középső bronzkori leletek Szelevényről. Adatok a Tiszazug középső bronzkorának kronológiai és terminológiai kérdéseire. Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. 3, 1997, 7-37.
- Furmánek 1970 - V. Furmánek: Lužické žárové pohřebiště v Beluši. Slov. Arch. 18, 1970, 433-450.
- Furmánek 1976 - V. Furmánek: Výskum pilinského žiarového pohrebiska v Šafárikove. Vlast. Štúd. Gemera 2, 1973, 26-52.
- Furmánek 1977 - V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1981 - V. Furmánek: Die Anfänge der Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 29, 1981, 37-50.
- Furmánek 1982 - V. Furmánek: K otázce kontinuity piliňské a kyjatické kultury. In: Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Kraków - Przemyśl 1982, 107-120.
- Furmánek 1986 - V. Furmánek: Kyjatice - eponymní lokalita archeologické kultury. Slov. Arch. 34, 1986, 319-330.
- Furmánek 1988 - V. Furmánek: Eisen während der Bronzezeit in der Slowakei. Zeitschr. Arch. 23, 1988, 183-189.
- Furmánek 1990 - V. Furmánek: Radzovce. Osada ľudu populnicových polí. Bratislava 1990.
- Furmánek 1991 - V. Furmánek: Včelince. XIIth Congress. Bratislava 1-7 September 1991. Czecho-Slovakia. A Guide to the Excursions. Bratislava 1991, 20, 21.
- Furmánek 1993 - V. Furmánek: Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej. Obzor Gemera-Malohontu 24, 1993, 11-23, 78-87.
- Furmánek/Illášová/Marková, 1999 - V. Furmánek/L. Illášová/K. Marková: Metallgießerei in Včelince. Vsl. Pravek. Special Issue, 1999, 7-15.
- Furmánek/Kuka 1973 - V. Furmánek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultury ze Zvolena. Arch. Rozhledy 25, 1973, 603-614, 667, 668.
- Furmánek/Marková 1986 - V. Furmánek/K. Marková: Výskum sídliska vo Včelinciach. AVANS 1985, 1986, 80-83.
- Furmánek/Marková 1987 - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu vo Včelinciach. AVANS 1986, 1987, 42, 43.
- Furmánek/Marková 1988 - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu vo Včelinciach. AVANS 1987, 1988, 46, 47.
- Furmánek/Marková 1990 - V. Furmánek/K. Marková: Ďalšia sezóna výskumu vo Včelinciach. AVANS 1988, 1990, 54, 55.
- Furmánek/Marková 1991 - V. Furmánek/K. Marková: Ďalší výskum pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1989, 1991, 33, 34.
- Furmánek/Marková 1992a - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1990, 1992, 34, 35.
- Furmánek/Marková 1992b - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1991, 1992, 34-36.
- Furmánek/Marková 1992c - V. Furmánek/K. Marková: Siedlung des Tell-Typs in Včelince. In: Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie. 100 Jahre nach Schliemanns Tod. Berlin 1992, 293-303.
- Furmánek/Marková 1993 - V. Furmánek/K. Marková: Záverečná sezóna systematického výskumu vo Včelinciach. AVANS 1992, 1993, 38, 39.
- Furmánek/Marková 1996 - V. Furmánek/K. Marková: Ein zweiter Bronzehortfund aus Včelince. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Budapest 1996, 137-146.
- Furmánek/Marková, v tlači a - V. Furmánek/K. Marková: Die westliche Peripherie der Otomani-Kultur in der Slowakei. In: Die Otomani-Füzesabony-Kultur: Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft. Konferencia Dukla 1998, v tlači.
- Furmánek/Marková, v tlači b - V. Furmánek/K. Marková: Siedlung des Tell-Typs in Včelince. Symposium Szolnok 1999, v tlači.
- Furmánek/Sankot 1985 - V. Furmánek/P. Sankot: Nové laťenské nálezy na juhu stredného Slovenska. Slov. Arch. 33, 1985, 273-310.
- Furmánek/Veliačik 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik: Anfänge der Urnenfelderkulturen in der Mittel- und Ostslowakei. In: Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa. Arch. Interregionalis 13. Warszawa 1991, 29-46.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Hajnalová/Furmánek/Marková, v tlači - E. Hajnalová/V. Furmánek/K. Marková: Žalude z objektu 21/86 zo sídliska vo Včelinciach. Konferencia Skalica 1999, v tlači.

- Kabát* 1955 - J. Kabát: Opevnění otomanské osady v Barci. Arch. Rozhledy 7, 1955, 742-746.
- Kalicz* 1968 - N. Kalicz: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Budapest 1968.
- Kemenczei* 1984 - T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.
- Kovács* 1982 - T. Kovács: Befestigungsanlagen um die Mitte des 2. Jahrtausends v. u. Z. in Mittelungarn. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin - Nitra 1982, 279-291.
- Kovács* 1988 - T. Kovács: Review of the Bronze Age Settlement Research during the Past One and Half Centuries in Hungary. In: Bronze Age Tell-Settlements on the Great Hungarian Plain. 1. Budapest 1988, 17-25.
- Malinowski* 1996 - T. Malinowski: Naczynia gliniane kultury pomorskiej zdobione brązowymi ćwieczkami. In: Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Kraków 1996, 371-384.
- Marková* 1998 - K. Marková: Kultúrny vývin v závere staršej doby bronzovej na juhu stredného Slovenska a možnosti kultúrnych vzťahov s južným Poľskom. In: Trzciniec. System kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań 1998, 253-258.
- Marková, v tlači* - K. Marková: Befestigte Siedlungen der älteren Bronzezeit im Süden der Mittelslowakei. In: Fragen zum Bevölkerungs- und Besiedlungsbild des Spätneolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa 1999, v tlači.
- Meier-Arendt* 1992 - W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992.
- Mozsolics* 1967 - A. Mozsolics: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest 1967.
- Mozsolics* 1973 - A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Nešporová* 1969 - T. Nešporová: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 17, 1969, 369-402.
- Nevizánsky* 1990 - G. Nevizánsky: Ukončenie výskumu výšinného eneolitického sídliska v Stránskej. AVANS 1988, 1990, 123, 124.
- Novotná* 1966 - M. Novotná: Hortfunde vom sog. Kosziderdortyp aus dem Gebiet der Slowakei. Zbor. FF UK 17. Músaica 6, 1966, 9-26.
- Novotná* 1970 - M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. München 1970.
- Olexa* 1992 - L. Olexa: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. Slov. Arch. 40, 1992, 189-204.
- Ožďáni* 1977 - O. Ožďáni: Amfora podolskej kultúry s kovovou výzdobou z Brhloviec. Slov. Arch. 25, 1977, 463-472.
- Ožďáni/Točík* 1989 - O. Ožďáni/A. Točík: Na úsvite dejín. In: Novohrad. 2/1. Dejiny, Veľký Krtíš 1989, 13-128.
- Paulík* 1962 - J. Paulík: Das Velatice-Baiersdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Arch. 10, 1962, 5-96.
- Pescheck* 1948 - Ch. Pescheck: Späthallstattliche Kulturströmungen im Ostalpenraum. In: Strena Praehistorica. Halle/Saale 1948, 153-182.
- Poroszlai* 1992 - I. Poroszlai: Bölcske-Vörösgyűrű (Vörösgyűrű). In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 141-145.
- Sauter/Rossmann* 1967 - F. Sauter/K. Rossmann: Untersuchung von Metallverzierungen einer Hallstatt-B-Keramik. Arch. Austriaca 42, 1967, 49-58.
- Stanczik/Tárnoki* 1992 - I. Stanczik/J. Tárnoki: Jászdózsakápolnahalom. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 120-127.
- Szathmári* 1992 - I. Szathmári: Füzesabony-Öregdomb. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 120-127.
- Sz. Máthé* 1988 - M. Sz. Máthé: Bronze Age Tells in the Berettyó Valley. In: T. Kovács/I. Stanczik (ed.): Bronze Age Tell Settlements on the Great Hungarian Plain. 1. Budapest 1988, 27-122.
- Tárnoki* 1986 - J. Tárnoki: Fragen des Fortbestehens der Hatvan-Kultur in Nordungarn. In: Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbarländern. Nitra 1986, 139-143.
- Točík* 1982 - A. Točík: Beitrag zur Problematik befestigter Siedlungen in der Südwestslowakei während der älteren und zu Beginn der mittleren Bronzezeit. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin - Nitra 1982, 405-415.
- Točík/Vladár* 1971 - A. Točík/J. Vladár: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. Slov. Arch. 19, 1971, 365-422.
- Veličik* 1983 - L. Veličik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Vladár* 1961 - J. Vladár: Príspevok k poznaniu výšinných sídlisk zo staršej doby bronzovej v okolí Rimavskej Soboty. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 51-58.
- Vladár* 1973 - J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. Slov. Arch. 21, 1973, 253-357.
- Vladár* 1974 - J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. München 1974.

Besonderheiten einer Siedlung des Tell-Typs in Včelince

Václav Furmánek - Klára Marková

ZUSAMMENFASSUNG

In den J. 1983 bis 1992 erfolgte in Včelince, in der Lage Lászlófala, Bez. Rimavská Sobota, eine systematische Ausgrabung der polykulturellen Siedlung aus der Bronzezeit. Die Gemeinde Včelince (in der älteren Literatur unter dem Namen Méhi angeführt) befindet sich im fruchtbaren ebenen Teil der Mittelslowakei auf der linken Flußterasse der Slaná.

Die grundlegenden Ergebnisse können zu acht Punkten zusammengefaßt werden: 1. Včelince stellt eine Fundstelle von Tellcharakter dar. 2. Die befestigte Siedlung existierte nur zur Zeit der Hatvan-Kultur. 3. Die Grabungsergebnisse haben die Existenz eines Hatvan-Otomani-Horizontes nachgewiesen. 4. Die Ansiedlung der Otomani-Kultur war unbefestigt. 5. Die Lokalität lieferte Beweise über die Existenz des Otomani-Pilinyer Übergangshorizontes. 6. Seit der mittleren Bronzezeit verlief eine kontinuierliche Entwicklung der Pilinyer Kultur. 7. Das Bestehen eines Piliny-Kyjatice-Übergangshorizontes wurde auf der Fundstelle nicht festgestellt. 8. Das Besiedlungsende in der Bronzezeit repräsentieren Reste von Siedlungsobjekten der Kyjatice-Kultur.

Die Untersuchungen der Tellsiedlungen im Theißgebiet zeigen, daß trotz gemeinsamer allgemeiner Züge weder ihre Entstehung noch ihr Untergang zeitlich und kulturell einheitlich sind. Ein solches Beispiel ist auch die Besiedlung im östlichen Teil des Theißgebietes.

Im Nordwesten des Theißgebietes überlebte das Erbe der Hatvan-Kultur über den Hatvan-Otomani-Horizont lange Zeit. Ihre Elemente sind auch im Milieu der beginnenden mittleren Bronzezeit vorgekommen. Ähnliche Enklaven hat man auch in südlicheren Teilen des Theißgebietes festgestellt.

Der Siedlungsraum der Lage Lászlófala wurde nicht einmal nach dem Untergang der Befestigung verlassen. Im Ge-

genteil, dank der verhältnismäßig umfangreichen untersuchten Grabungsfläche kann konstatiert werden, daß sich während des Koszider-Horizontes und später dieses Areal ausweitete. Ähnlich war dies auch in der Ostslowakischen Tiefebene und im Košice-Becken der Fall, wo die Besiedlungskontinuität und Erweiterung der ursprünglichen Siedlungsfläche ebenfalls bestätigt wurde, z. B. in Nižná Myšľa.

Eine interessante Situation entstand im Nordteil des Karpatenbeckens auch später. Die Genese der Pilinyer Kultur ist zwar noch nicht ganz klar, doch sind manche Tatsachen unzweifelhaft. Der gegenwärtige Fundbestand dieser Kultur aus dem östlichen Teil ihrer Verbreitung (Košice-Becken) erlaubt es vorerhand nicht, durch Argumente die Existenz des Otomani-Pilinyer Übergangshorizontes zu belegen. Die Situation im westlichen Verbreitungsgebiet der Pilinyer Kultur, namentlich jedoch im Slaná-Flußtal, zeigt, daß diese Kultur hier aus der Unterlage der Otomani-Kultur entstand und daß auch das überlebende Substrat der Hatvan-Kultur eine gewisse Rolle spielte. Bestätigt wurden diese Ansichten auch durch die Grabungsergebnisse in Včelince.

Abschließend kann konstatiert werden, daß die mehrjährige systematische Ausgrabung der Siedlung des Tell-Typs in Včelince wertvolle Anregungen für die Formulierung von Schlußfolgerungen über die Geschichte des nördlichen Karpatenbeckens im zweiten Jahrtausend v. u. Z. brachte. Diese Ergebnisse können jedoch keinesfalls für die Geschichte des ganzen nördlichen Karpatenbeckens generalisiert und verallgemeinert werden. Diese Region bildete in jener Zeit eine Kreuzung nord-südlicher und west-östlicher Strömungen. Es bestanden hier Regionen nicht nur mit überraschender Progressivität der Entwicklung, sondern auch Regionen, in denen die Entwicklung stagnierte bzw. ziemlich langsam verlief.

Abb. 1. Včelince. Gesamtansicht der Fundstelle von Osten.

Abb. 2. Včelince. Schnitt durch die Schichten des Außengrabens.

Abb. 3. Včelince. Fundauswahl der Hatvan-Kultur aus der Verfüllung der VI. und VII. Schicht des Außengrabens.

Abb. 4. Včelince. Fundauswahl der Hatvan-Kultur aus der Verfüllung der V. und IV. Schicht des Außengrabens. Maßstab: a - 1, 4, 5, 8, 9, 12, 14, 15, 17-19; b - 2, 3, 6, 7, 10, 11, 13, 16, 20, 21.

Abb. 5. Včelince. Fundauswahl aus der Verfüllung des Objektes 23/86. Maßstab: a - 2-7, 9-15, 17, 18; b - 1, 8, 16, 19-22.

Abb. 6. Včelince. Fundauswahl aus der Verfüllung der III. Schicht. Maßstab: a - 5-14, 18; b - 1-4, 16, 19; c - 15, 17.

Abb. 7. Včelince. Hortfund II von Bronzegegenständen.

Abb. 8. Včelince. Teil des Keramikhortes aus Objekt 21/86.

Abb. 9. Včelince. Fundauswahl aus der Verfüllung des Objektes 76/88. Maßstab: a - 3-5, 9, 13-15, 19; b - 1, 2, 6-8, 10-12, 16-18, 20.

Abb. 10. Včelince. Bronzearmberge.

Abb. 11. Včelince. Detail der Endrosette der Bronzearmberge.

Abb. 12. Včelince. Auswahl von Keramikfunden von der Feuerstelle 4/89. Maßstab: a - 4, 5, 8; b - 1-3, 6, 7, 9-12.

Abb. 13. Včelince. Fundauswahl aus der Verfüllung des Objektes 11/85 (1-11, 13, 16, 18) und aus Objekt 18/85 (12, 14, 15, 17). Maßstab: a - 1, 2, 4-12, 14-18; b - 3, 13.

Abb. 14. Včelince. Fundauswahl aus Objekt 56/87. Maßstab: a - 1-6, 8-10, 12, 14, 15, 17, 19; b - 7, 11, 13, 16, 18.

VÝSLEDKY VÝSKUMU HRADISKA LUŽICKEJ KULTÚRY V ZEMIANSKOM PODHRADÍ (PREDBEŽNÁ SPRÁVA)

LADISLAV VELIAČIK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

PETER ROMSAUER

(Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra)

The contribution presents preliminary results of the excavations of the Lusathian-culture hillfort from the Late Bronze Age. Two basic building phases of the site fortification were revealed together with a group of the settlement features representing the first more extensive complex of the Lusathian-culture houses in the territory of Slovakia. The excavations and evaluation of gained pieces of knowledge results in reconstruction of the fortification and revealed houses.

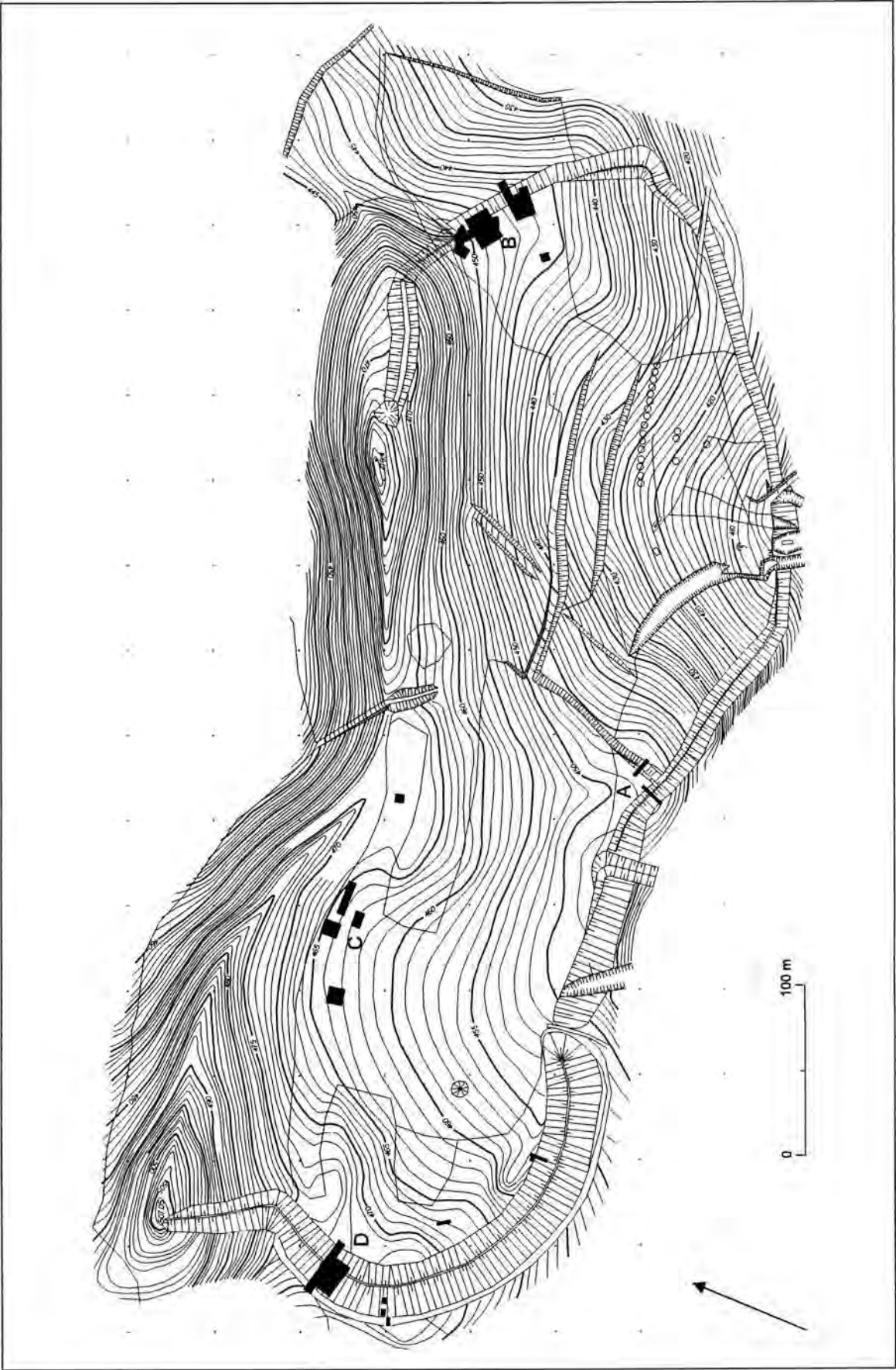
Hradisko lužickej kultúry v katastri obce Zemianske Podhradie, okr. Nové Mesto nad Váhom (v rokoch 1976-1991 miestna časť obce Bošáca v okr. Trenčín; pod týmto názvom v uvedenom období aj publikované), leží západne od obce na temene jedného z horských výbežkov v polohe Hradiská (tiež Hradišča i Hradište), v susedstve kopanice Rolincová. V rámci zvýšenej pozornosti slovenských archeológov aj tomuto významnému druhu archeologických nálezísk od začiatku osemdesiatych rokov (*Furmánek/Vladár 1983*) a v tejto súvislosti aj systematickému prieskumu hradísk lužickej kultúry (*Veliačik 1983*), bolo práve publikované nálezisko zvolené pre tematický zisťovací výskum.

PRÍRODNÉ PROSTREDIE A TOPOGRAFICKÝ OPIS NÁLEZISKA

Archeologická lokalita sa nachádza v južnom predhorí Bielych Karpát pri ich styku s Myjavskou pahorkatinou. Dve priečne doliny v povodí potokov Bošáčka a Klanečnica ohraničujú z východu a zo západu členitý a pomerne ostro zvláňený horský masív Bielych Karpát, vytvorený výraznými bradlovými útvarmi z druhohorných vápencov a pieskvcov. Tesne pred jeho vyústením do Trenčianskej kotliny sa v pásme vrchoviny nachádza vrcholová plošina „Hradiská“, ktorú zo severozápadu mierne prevyšuje vrch Hlohová a z juhu kopec Lysica. Celý mikroregión patrí k teplej klimatickej oblasti s priemernou ročnou teplotou vzduchu 8-9 °C, priemerným ročným úhrnom zrážok okolo 700-750 mm (*Dovina 1997, 12*) a prevládajú v ňom rendziny a hnedé lesné pôdy.

Hradisko sa rozprestiera na pretiahnutom návrší, s dlhšou osou v smere východ-západ (obr. 1). Zo severnej strany je v dĺžke takmer 1000 m prirodzene chránené mohutným, približne v strede prerušeným skalným hrebeňom s prevýšením až 40 m smerom dovnútra. Jeho západný výbežok s kótou 507 tvorí najvyšší bod celého sídliskového komplexu a priamo z neho vybieha západný val. Vo vnútornom areáli, s plochou 13,4 ha, dominujú rozlohou dve terasovité plošiny oddelené výrazným sedlom s pomerne prudkým sklonom na juh (obr. 2: 1). Obvodový val je najmohutnejší zo západnej a juhozápadnej strany. Po prerušení poloklešťovou južnou bránou je menej výrazný a zachovaný len v určitých úsekoch. Nad stredovým sedlom vybieha z neho priečny val, s výnimkou krátkeho úseku v lese, dnes sledovateľný len v podobe terénneho zlomu. Tento priestor sa označuje ako „Horné Hradisko“.

Obvodový val v smere na východ kopíroval terén aj v priestore úžlabiny, kde vedú ďalšie dve prístupové cesty. Existencia brán súčasných s lužickým osídlením však v týchto miestach zatiaľ nebola výskumom potvrdená. Práve táto, dokonale chránená časť vzhľadom na záveternú stranu i existenciu dvoch prameňov mohla poskytovať najlepšie podmienky pre osídlenie. Tento predpoklad však prieskum nepotvrdil a doklady prípadného intenzívnejšieho osídlenia zanikli evidentnými zosuvmi pôdy, denudáciou i neskoršími terasovitými úpravami a poľnohospodárskym využívaním plochy. Ďalej na severovýchod vybieha val z úžlabiny na ďalšiu vrcholovú plošinu a v dnešnej podobe výrazného terénneho zlomu uzaviera z východu a severovýchodu celý opevnený areál. Zatiaľ nevysvetlenou zostáva skutočnosť, že val nekončí na severovýchodnom výbež-

Obr. 1. Zemianske Podhradie-Hradiská. Výškopisný a polohopisný plán hradiska. Počítačová úprava M. Bartík.

ku skalného hrebeňa, ale v dĺžke cca 50 m a vo vzdialenosti 10-15 m od hrebeňa pokračuje paralelne s ním západným smerom. Takto ohraničená plocha tvorí areál „Dolného Hradiska“. Prevýšenie Hradísk v porovnaní s bošáckou i moravskolieskovskou dolinou je 200-250 m.

PRAVEKÉ OSÍDLLENIE MIKROREGIÓNU A HISTÓRIA VÝSKUMU NÁLEZISKA

Podrobný prehľad pravekého osídlenia bošáckej i moravskolieskovskej doliny bol publikovaný na inom mieste (Veličák 1997), preto spomenieme len najvýznamnejšie náleziská v regióne. Určite k nim patrí sídlisko zo staršej doby kamennej v Trenčianskych Bohuslaviciach. V prvej polovici osemdesiatych rokov tu Archeologický ústav SAV v Nitre uskutočnil výskum tábora lovcov a zberačov z obdobia mladého paleolitu v chotárnej časti Pod Tureckom, z ktorého pochádzajú viaceré cenné a unikátne nálezové situácie, zvyšky fauny i výrobky kamennej industrie (Bárta 1986, 45, 46). Na južnom svahu Hradísk v polohe Pohančenišťa v katastri Bošáče sa rozprestieralo dnes už neexistujúce polykultúrne sídlisko. Aj keď významná časť nálezového inventára dala pomenovanie bošáckej skupine z mladého eneolitu, súborne nebola doposiaľ publikovaná.

Nesporný vrchol pravekého osídlenia hodnoteného regiónu sa skrýva na početných náleziskách z obdobia kultúr popolnicových polí. Keramickým inventárom zo sídliskového objektu v Trenčianskych Bohuslaviciach, podobne ako v neďalekých Ivanovciach, je potvrdený, aj keď krátkodobý, prienik nositeľov velatickej kultúry z Podunajskej nížiny vo včasnom stupni mladšej bronzovej doby (BD). Pre členitejší kopcovitý terén je však v tomto období charakteristické osídlenie lužickej kultúry. Jej pohrebiská sú známe už z mladšej doby bronzovej v Bošáci (poloha Kopce) a v Moravskom Lieskovom (Kožová). Len z povrchových zberov poznáme viaceré sídliská (Veličák/Romsauer 1994, 24, 110). Dôležitý je hromadný nález bronzových predmetov uložených v nádobe z úpätia vrchu Turecko v Trenčianskych Bohuslaviciach, ktorý tvorilo 95 prevažne zlomkovite zachovaných predmetov (Petrikovich 1904, 112-120).

Kľúčové body osídlenia však tvoria opevnené sídliská. Okrem publikovaného náleziska sa na dohľad nachádza hradisko ležiace vo východnej časti katastra Dolného Sfnia. Bolo vybudované na ostrohu s typickým prehradením spojovacej šije návršia priekopou i valom (Janšák 1930, 31-33).

Ďalším mimoriadne dôležitým obdobím osídlenia Bošáckej a Moravskolieskovskej doliny je prelom letopočtu. Okrem osídlenia Hradísk bol v ich susedstve, v smere na Zemianske Podhradie, vybudovaný hrádok púchovskej kultúry v polohe Martákova skala. Početné zberové nálezy rozmanitých kovových predmetov z minulosti a dodnes hojne amatérskymi hľadačmi „pokladov“ exploatovaná neveľká, obvodovým valom chránená vrcholová plošina sú svedectvom jej bohatstva a významu v neskorej dobe laténskej a včasnej dobe rímskej. Podobné a pravdepodobne z rovnakého obdobia bude nedávno objavené výšinné sídlisko Malovecko v katastri Trenčianskych Bohuslavíc, bezohľadne drancované majiteľmi detektorov kovov.

Na viacerých spomenutých náleziskách je aspoň sporadické osídlenie zachytené aj v období včasného a vrcholného stredoveku. Zmienku si určite zaslúži depot železných predmetov, zachránený pracovníkmi SNM v Bratislave pravdepodobne z polohy Bašta, ležiacej v bezprostrednom susedstve Hradísk. Odtiaľ sú známe mnohé dávnejšie získané nálezy. Medzi touto polohou a Martákovou skalou, všetko v katastri Zemianskeho Podhradia, sa nachádza neskúmaný stredoveký hrádok.

Prvé správy o hradisku v Zemianskom Podhradí pochádzajú z konca minulého storočia, kedy J. L. Holuby (1887, 217-221; 1898, 145-155) zverejnil dodnes cenné a podrobné údaje o topografii náleziska i o dovtedajších nálezoch. Celé ďalšie storočie bol odborný záujem o lokalitu nepatrný a nálezový inventár sa rozrastal len vďaka náhodným objavom alebo amatérskym výkopom. Spomínal ich už J. L. Holuby. Dodnes zostali ako prejav málo vítanej pozornosti nálezisku aspoň zo strany občanov z bližšieho i vzdialenejšieho okolia. Časť zberových nálezov sa dostala do SNM v Martine a TM v Trenčíne, väčšina je však v držbe súkromných zberateľov. Okrem keramických výrobkov nechýbajú ani početné bronzové predmety, medzi ktorými sú sekerky s tulajkou, nože, kopije, kosáky, nákrčné kruhy, meč s plnou rukoväťou, tyčinkový náramok a najmä ihlice. Časť z nich publikoval J. Eisner (1933, 105, 112, 116, 125), inú považuje M. Novotná (1970, 89) dokonca za súčasť depotu a ďalšie nálezy zverejnila táto bádatelka v monotematických publikáciách edície „Prähistorische Bronzefunde“ (Novotná 1980, 196, 203; 1984, 82).

Počas opakovaných prieskumov v osemdesiatych rokoch, napriek už spomenutým zásahom i dlhodobému poľnohospodárskemu využívaniu plochy Hradísk v minulosti, javil sa opevnený

1

2

3

4

5

6

Obr. 2. Zemianske Podhradie. 1 - letecký pohľad na hradisko od juhu; 2 - výskum na ploche C; 3, 4 - rez južným valom; 5, 6 - deštrukcia vydrevenia východného valu na ploche B.

1

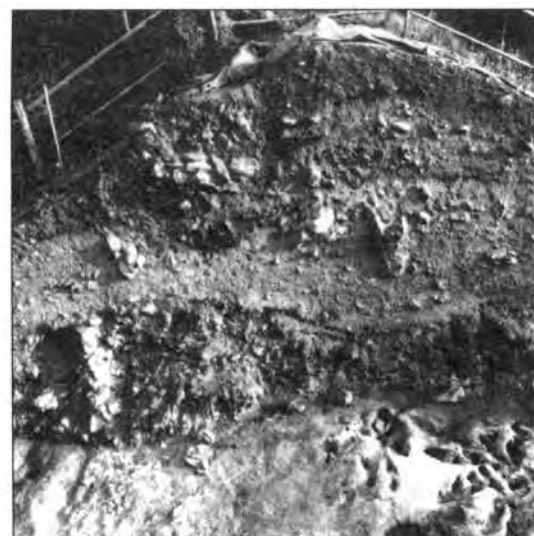
2

3

4

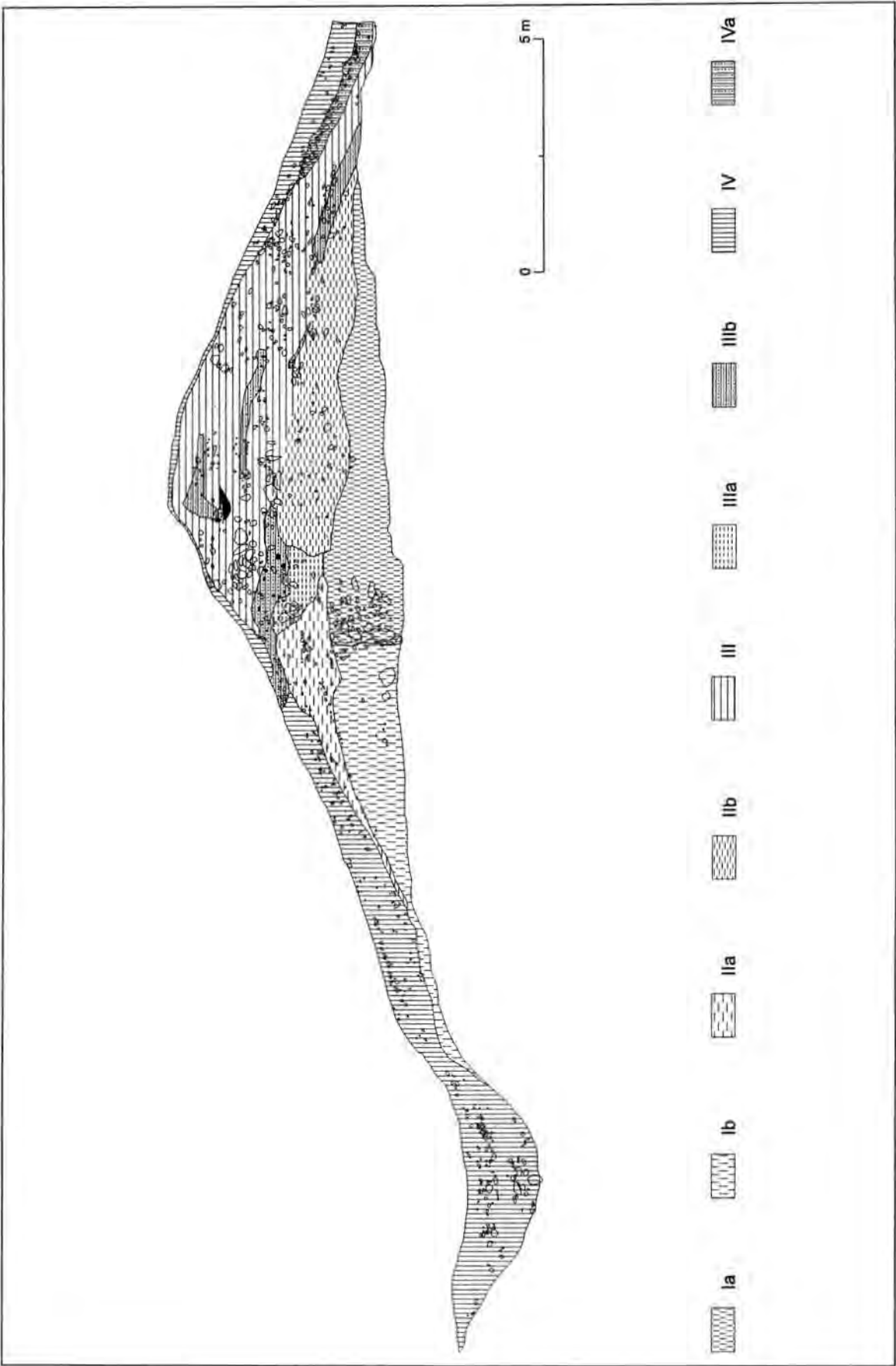

5

6

Obr. 3. Zemianske Podhradie. 1 - deštrukcia vydrevenia východného valu na ploche B; 2 - pôdorys domu VII/91; 3 - zvyšky vydrevenia stredovej línie komôr v západnom vale; 4 - zvyšky vydrevenia vnútornej línie komôr v západnom vale; 5 - profil západného valu; 6 - detail miesta čelnej steny staršej fázy západného valu.

Obr. 4. Zemianske Podhradie. Profil západného valu. Počítačová úprava M. Bartík.

areál ako dobre zachovaný a vhodný pre terénny výskum, ktorý bol prednostne orientovaný na štúdium osídlenia mikroregiónu, jeho diferencovaných sídliskových foriem v rámci kultúr popolnicových polí, fortifikácie a eventuálnej vnútornej zástavby. Súčasťou terénnych aktivít bol prieskum územia medzi potokmi Bošáčka a Klanečnica.

METÓDA A PRIEBEH VÝSKUMU

Voľbu lokality pre výskum ovplyvnila jej relatívna dostupnosť, pomerne početné signály trvalejšieho osídlenia polohy i možnosť sledovať vývoj osídlenia v prirodzene ohraničenom mikroregióne. Terénne práce prebiehali v šiestich výskumných sezónach počas rokov 1986-1988 a 1990-1992. Hlavným cieľom výskumu bolo získať poznatky o spôsobe výstavby fortifikácie a zástavbe opevneného areálu. V začiatkovej fáze sa výskum sústredil na vytypovanie optimálnych polôh v rozľahlom areáli, ktoré sa uskutočnili maloplošnými sondami na rôznych miestach Hradísk. Ako prínosná sa ukázala sondáž mechanizmom v areáli Horného Hradiska. Práve vďaka takto získaným poznatkom a pozorovaniam sa v prvých dvoch sezónach terénna odkrývka postupne sústredila na plochu v susedstve spojnice južného a priečného valu (plocha A), mierneho sedla na úpätí skalného hrebeňa (plocha C; obr. 2: 2) - obe v Hornom Hradisku a na terasu so severovýchodným valom v Dolnom Hradisku (plocha B). Po predchádzajúcich sondách na viacerých miestach najmohutnejšieho západného valu sa s jeho rezom a ďalším výskumom započalo až od roku 1988 (plocha D; obr. 1). Od roku 1988 sa terénne práce sústredili výlučne na plochy B a D, ktoré sa zdali byť sľubné z hľadiska splnenia odborných cieľov výskumu.

Počas celej výskumnej kampane sa prekopala plocha približne 1600 m². V prvých troch sezónach viedol výskum L. Veliačik, od roku 1990 v spolupráci s P. Romsauerom. Kratšími pobytní na výskume odborne prispeli aj O. Ožďáni, E. Hajnalová a I. Staník, na náročných dokumentačných prácach sa vo významnej miere a úspešne podieľali technickí pracovníci AÚ SAV M. Vlasko a L. Pevný. Všetkým účastníkom výskumu autori aj na tomto mieste vyslovujú vďaka a uznanie.

VÝSLEDKY TERÉNNÉHO VÝSKUMU

Sondáž a plošná odkrývka v areáli Hradísk počas šiestich výskumných sezón priniesli mnohé

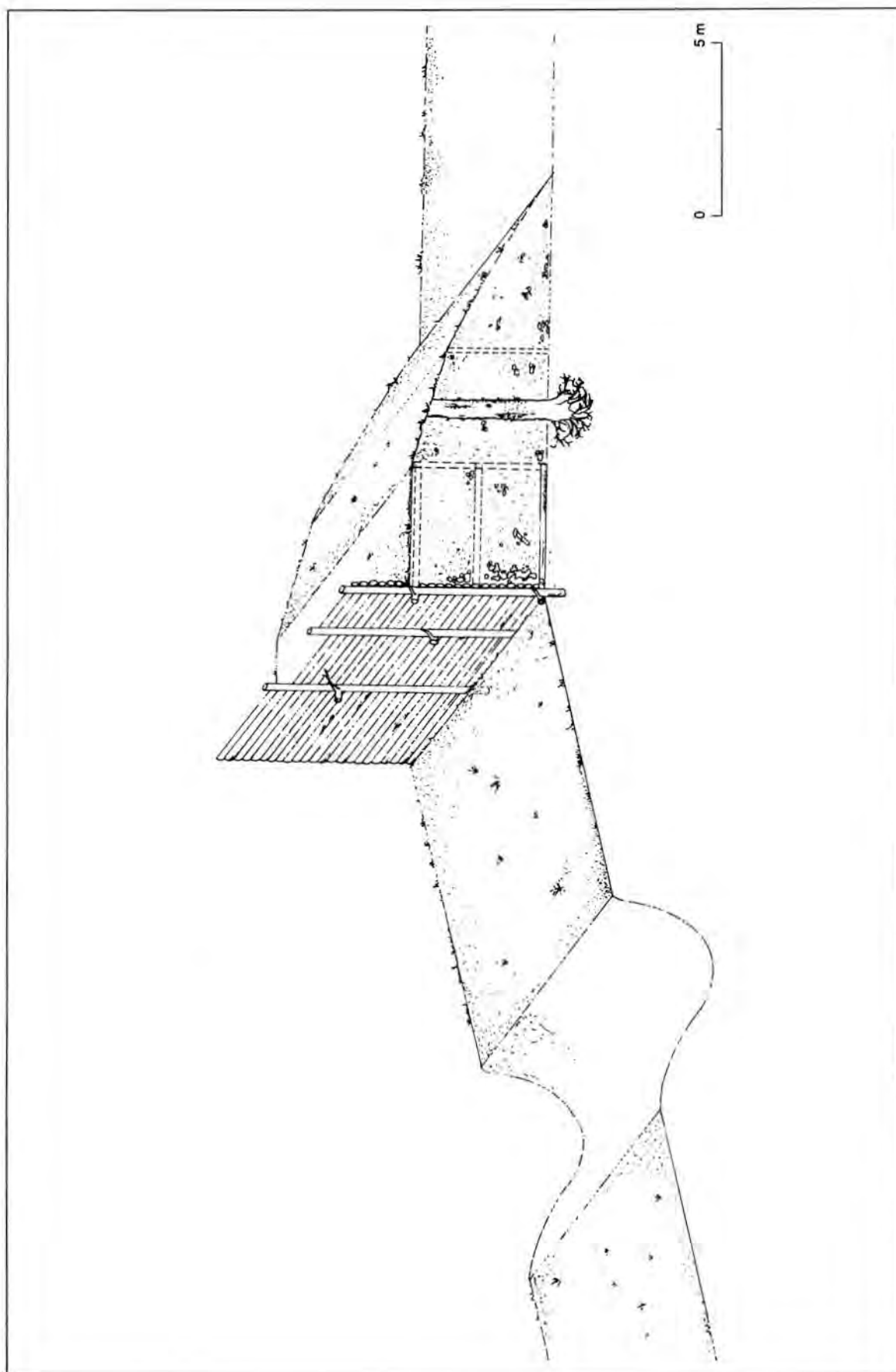
informácie o charaktere a intenzite osídlenia. Odkryli sa objekty a terénne situácie, ktoré významne rozširujú naše poznatky najmä o spôsobe výstavby fortifikácie a o vnútornej zástavbe v rámci lužickej kultúry či neskorej doby bronzovej na Slovensku.

Fortifikácia

Opevňovací systém na Hradiskách tvoril obvodový val. Paralelne s jeho západným a juhozápadným úsekom prebiehala priekopa a celý ohraničený areál takmer v polovici rozdeľoval priečny val. Uviedli sme už, že zo severnej strany tvoril ideálnu ochranu mohutný hrebeňovitý skalný masív, ktorý bol pôvodne určite upravovaný, prínajmenšom vyrovnaním úrovne jeho koruny a dobudovaním výbežkov v mieste severnej brány a vyústenia priečného valu. Z ostatných troch strán tvoril jadro fortifikácie umelý násyp, ktorého dĺžka presahuje 1200 m. V západnom vale sa však zistilo zakomponovanie vhodných prírodných vyvýšení do jeho telesa. Rezy valom jasne dokumentujú zásadné rozdiely v mohutnosti i v použitých stavebných postupoch navrhovania násypu v rôznych častiach opevnenia. Odlišná je však kvalitatívna úroveň získaných poznatkov, potrebných pre rekonštrukciu jeho pôvodného vzhľadu.

Z pozorovaní v reze južnej časti obvodového valu (plocha A) možno konštatovať, že teleso násypu má v základe šírku 9,4 m a od šikmo klesajúceho podlažia dodnes dosahuje max. výšku 1,8 až 2,3 m (obr. 2: 3). K eventuálnej vnútornej konštrukcii existuje len málo indícií. Vo vnútornej tretine telesa valu sa zistila kolová jama zapustená do podlažia 0,2 m a neďaleko v profile boli náznaky ďalšej, ktoré azda signalizujú vnútorné ohradenie násypu. Na opačnom konci rezu sa v mieste terénneho zlomu síce zaznamenala výrazná koncentrácia vápencových kameňov, ale s najväčšou pravdepodobnosťou v sekundárnej polohe (obr. 2: 4). Podobne ako v reze západného valu (pozri ďalej), mohla pôvodne spevňovať vonkajšiu drevenú stenu. Nezískali sa však žiadne priame doklady jej existencie, i keď v prospech drevenej konštrukcie zomkávajúcej násyp, nepriamo hovoria viac či menej intenzívne stopy žiaru vo viacerých úrovniach nad sebou i prevládajúci horizontálny priebeh násypových vrstiev.

Rekonštruovať opevnenie nedokážeme ani na východnej strane hradiska, i keď tu bol jeho priebeh sledovaný plošnou odkrývkou v dvoch úsekoch, v celkovej dĺžke viac ako 30 m (plocha B). Vzhľadom na konfiguráciu terénu sa rozpor zistil

Obr. 5. Zemianske Podhradie. Rekonštrukcia staršej fázy opevnenia - západný val. V spolupráci s autormi kresbovo rekonštruovala J. Ratimorská.

už v neadekvátnej veľkosti valu pri porovnaní s možnou mierou ohrozenia z pomerne ľahko dostupnej strany. Na okraji dosť výrazného terénneho zlomu (prevýšenie približne 3,5 m) dosahuje jadro násypu šírku v základe len necelých 5 m a výšku v rôznych profiloch 0,9-1,45 m. Pritom priebeh vrstiev pomerne homogénneho násypu telesa valu s veľkou pravdepodobnosťou vylučuje jeho podstatnejšiu redukciu neskorším odplavením, prípadne odoraním. Lepšie zachovaný úsek v lesnom poraste juhovýchodným smerom je v teréne nápadnejší, ale zďaleka nedosahuje mohutnosť zápaného valu.

Na vnútorný svah telesa valu sa pripájala výrazná prepálená vrstva tehlovočervenej farby, ktorá smerom dovnútra osady dosahovala šírku 2,6-4,4 m a maximálnu hrúbku 0,4-0,6 m. Rozhranie telesa valu a prepálenej vrstvy sa začalo črtat v hĺbke 0,5 m v podobe do bordova prepáleného pásu, od ktorého pokračovala „škvarová“ prepálená vrstva. V nej, najmä v hĺbke 0,7-0,9 m, sa v popolovitých nepravidelných škvrnách objavovali deštruované zuhoľnatené brvná a tyčovina, od spomenutého rozhrania vzdialené až do 3,1-4,0 m. V zachovanom zuhoľnatenom stave mala len necelá štvrtina drier priemer presahujúci 10 cm. Zistili sa torzá preložené cez seba v pravom uhle a dreva až v štyroch radoch nad sebou (obr. 2: 5, 6; 3: 1). Našlo sa iba jedno brvno osadené kolmo do podlažia.

Pod touto deštrukciou pokračovala ešte ďalších 10-15 cm prepálená tehlovočervená vrstva zo spečeného hlinitého materiálu, ktorá prekryvala mazanícový zásyp chát. V jej nižších partiách sa dala rozlíšiť paralelne s valom prebiehajúca priehľbeň široká 0,3-0,5 m, vyplnená sypkým, rovnako intenzívne prepáleným hlinitým materiálom.

V samotnej priehľbni a v spodných častiach telesa valu sa zistili odtlačky brvien uložených v smere telesa valu a vo vnútornom svahu násypu sa vyskytovali viaceré menšie kolové jamky so silne prepáleným zásypom, ktoré ukazujú na smerovanie kolov šikmo i vodorovne dovnútra osady. Spolu s nápadným klinom v strede jedného z profilov telesa východného valu ich považujeme za súčasť drevenej opevňovacej nadstavby, pričom samotný násyp tvoril pravdepodobne len jej plentu. Veľkosť kolových jamiek a zvyškov zuhoľnatených drier vypovedá skôr o ľahkej konštrukcii v podobe jednoduchej ohrady. Pre štúdium vývoja osídlenia Hradísk a ich opevňovacieho systému je významné opakované zistenie vertikálnej stratigrafie, v rámci ktorej umelý násyp i prepálená vrstva s deštruovanými drevami pre-

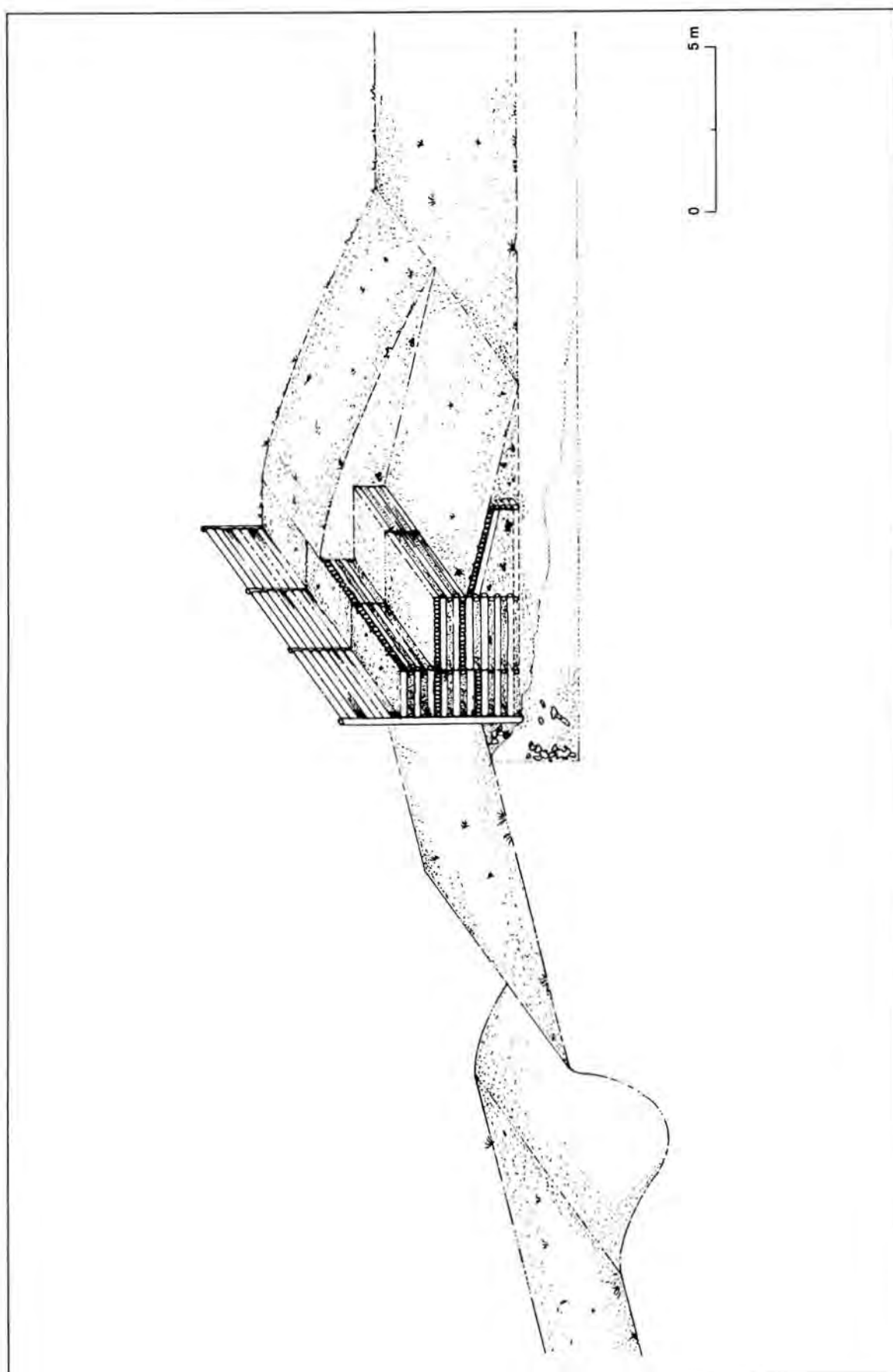
kryvali priamo pod nimi ležiace zvyšky obydlí (obr. 3: 2).

Ťažisko výskumu fortifikácie sa postupne sústredilo na západný val. Po zisťovacej sonde, ktorou sa objavili zvyšky vydrevenia v jeho telese (obr. 3: 3), sa v týchto miestach uskutočnil rez valom i priekopou až po podlažie s rozmermi 5,5 x 29 m a na jeho južnom okraji sa odkryla plocha 15 x 10 m, kde sa v horných úrovniach detailne sledovali zvyšky vydrevenia. Teleso valu má dnes v základe šírku 21,2 m a maximálnu výšku 4,7 m (obr. 3: 5; 4). Nadväzuje naň priekopa široká 5,7 m a hlboká len 1,6 m. V profile severnej steny rezu sa dalo rozlíšiť 14 vrstiev a vrstvičiek (na obr. 4 je ich počet mierne redukovaný). Spolu s hlavnými hlinitými vrstvami, kameňmi a najmä črepami, ale aj s ďalšími nálezmi premiešanými vrstvami (IIb, III), je pre rekonštrukciu jeho pôvodného stavu významná vo viacerých úrovniach vystupujúca tehlovočervená prepálená vrstva a popolovitá vrstva so zvyškami zuhoľnatených drier (vrstvy Ia, IIIa IIIb). Na základe profilu severnej steny a pôdorysných situácií zistených v reze západným valom je možné konštatovať dve hlavné stavebné fázy fortifikácie.

Staršia fáza opevnenia

Pôvodný násyp telesa valu predstavuje vrstva Ia (obr. 3: 5, 6; 4) vrátane nápadnej koncentrácie kameňov na jej západnom okraji. Charakterizuje ju neobyčajne silné prepálenie, ktoré spôsobilo, že ju tvoria hrudy až do sklovita spečenej masy hliny a kameňov.

Tento stav bol podľa vyjadrenia expertov podmienený žiarom dosahujúcim teplotu 1200-1400 °C. Identická situácia sa zistila aj v sonde situovanej na vnútornom svahu valu v juhozápadnej časti hradiska (obr. 1). Katastrofický zánik opevnenia síce znamenal úplné zničenie predpokladanej drevenej konštrukcie valu, predsa sa však zachovali indície o jej existencii. V tesnej blízkosti západného okraja vrstvy Ia sa našli štyri kolové jamy v rozstupe 2,4 (2x) a 4,0 m. V torzách sa z oboch strán tejto línie zistil plytký žliabok, široký 0,2-0,3 m. Z vonkajšej strany bol prekrytý drobnými kameňmi, z vnútornej malými zuhoľnatenými zlomkami horizontálne položeného brvna, sledovateľnými v dĺžke 2,8 m. Na ploche rezu pod telesom valu (viac ako 50 m²) k rekonštrukcii jeho vzhľadu prispievajú okrem troch zistených negatívov koreňovej sústavy stromov, ktoré mohli byť súčasťou konštrukcie, len štyri kolové jamy a na dvoch miestach zistené zhľuky zuhoľnatených zvyškov brvien, uložených výlučne naprieč násypom.

Obr. 6. Zemianske Podhradie. Rekonštrukcia mladšej fázy opevnenia - západný val. V spolupráci s autormi kresbovo rekonštruovala J. Ratimorská.

Rekonštrukcia a interpretácia (obr. 5)

Čelnú hradbu západného valu kladíme pred koncentráciu silne prepálených kameňov na rozhraní vrstiev Ia/Ib. Tvorili ju jednak kolmo osadené stĺpy, jednak s telesom valu paralelné a na seba uložené horizontálne brvná, zvnútra ešte spevnené neukladanými, prevažne vápencovými kameňmi. Za objektívne doloženú považujeme existenciu priečných brvien, ktoré mohli napomáhať stabilite čelnej hradby aj v jej vyšších úrovniach. Otvorenou otázkou zostávajú brvná ukladané pozdĺžne, čiže určitý typ rámovej či komorovej konštrukcie už v tejto fáze. Perodrážkové spojenie zvislých a vodorovných brvien čelnej steny hradby je možné najmä v časti tvoriacej ochodzu. Presne sa nedá určiť šírka valu v staršej fáze. Vzdialenosť od čelnej hradby k poslednej kolovej jame je 10 m, posledné zvyšky zuhoľnatých drier, resp. popolovitých vrstvičiek, siahajú do vzdialenosti 9 m. V týchto miestach (9,4 m) vyúsťovala aj spečená vrstva staršieho valu.

Násilný zánik opevnenia požiarom sprevádzala deštrukcia čelnej steny hradby a podstatnej časti násypu. Oheň pokračoval aj v deštruovanej časti, o čom vypovedá prepálené podložie širokej bermy so stopami zuhoľnatých drier a najmä prepálená vrstva Ib, siahajúca až po okraj priekopy (obr. 4). Súčasnosť menšej priekopy, vzdialenej od čela hradby 8,5 m, so staršou fázou opevnenia dokladá zásah tejto vrstvy do ústia priekopy. Charakteristickým znakom staršej fázy opevnenia, až na nález bronzového hrotu šípu, je absencia akýchkoľvek pamiatok z telesa valu alebo z jeho deštrukcie.

Mladšia fáza opevnenia

Začína prevrstvením rumoviska pôvodnej stavby mohutnou hlinitou vrstvou premiešanou s kameňmi (IIa) a menej výraznými popolovitými vrstvičkami so zlomkami zuhoľnatých drier (IIb). Aj preto považujeme poslednú vrstvu už za súčasť budúceho telesa valu, vytvoreného ďalej základnou vrstvou III. Násyp má z hľadiska druhu materiálu - hlina a kamene - jednotný charakter či už so svetlejším, alebo tmavším hnedým sfarbením. Jeho vizuálnu monotónnosť obohacujú v rôznych úrovniach zistené do tehlovočervena prepálené (IIIa) a popolovité (IIIb) vrstvy ako cenné relikty pôvodných konštrukcií zomkujúcich násyp. Prvé súvislejšie ostrovčeky vydrevenia sa objavili už v hĺbke 0,8 m od dnešnej koruny valu v kolísajúcej kvalite zachovanosti, poskytujúcej však možnosť rekonštrukcie, sledovateľné v celej vrstve III.

Rekonštrukcia a interpretácia (obr. 6)

Pokúsiť sa dá o ňu na základe poznatkov získaných z oboch profilov rezu západným valom a čiastkových profilov z predchádzajúcej sondy XI. Čelnú stenu hradby mladšej fázy opevnenia lokalizujeme v mieste prerušenia vrstvy II výraznou depresiou nadložnej vrstvy (IIIa). Aj keď je v tomto mieste situácia identická vo všetkých štyroch profiloch, práve stavebné detaily čelnej steny sú najslabším ohniskom rekonštrukcie. Spôsobil to nielen jej požiar a deštrukcia, ale najmä denudácia vonkajšieho svahu telesa valu. Chýbajú priame doklady o použití zvislých oporných stĺpov. Dajú sa predpokladať len na základe priehlbne, existencie plenty a, vďaka výplni depresie výrazne prepáleným materiálom, tiež nápadnej koncentracii kameňov, teda obdobnej situácii ako v staršej fáze opevnenia. Na čelnú stenu hradby sa pripájala drevená konštrukcia troch línií komôr, ktoré tvorili paralelne i priečne na val prekladané brvná. V profile formou kontrastných popolovitých vrstiev a zuhoľnatými drevami vytvárajú tri horizonty, pričom úroveň spodného je len 0,4-0,6 m nad dnom depresie. Terénna situácia teda jednoznačne nedokazuje súvislé prepojenie celej konštrukcie odspodu až po vrchol, aj keď z hľadiska stability celej stavby je to funkčný, a preto reálny predpoklad. Ako konštantná sa nedá definovať ani veľkosť jednotlivých komôr. Najčastejšie bola zistená dĺžka 1,8-2,2 m v smere do valu, a to vo všetkých troch líniách. Šírka komôr kolísala od 1,0 m až do 2,4 m. Situáciu pritom komplikovala skutočnosť, že aj vnútorný priestor niektorých komôr bol vyplnený súvislou vrstvou vydrevenia, čo spolu s torzovitosťou jednotlivých brvien sťažovalo identifikáciu rámu komory (obr. 3: 3). Zistili sa maximálne 4 brvná preložené nad sebou, bez zachovaných znakov ich opracovania. Bezpečne doložený a z praktického hľadiska plne odôvodnený je šikmý sklon vnútornej línie komôr (obr. 3: 4). Celá drevená konštrukcia mala šírku 6,0-6,5 m.

Aj napriek lokálnemu súvislému prevrstveniu drevami, hlavnú výplň komôr tvoril hlinito-kamenný materiál. Početný výskyt črepov, mazanice, drobných predmetov i zvieracích kostí je jasným dôkazom toho, že pochádza z predtým intenzívne osídleného vnútorného areálu hradiska.

Zomknutie hlineného násypu drevenými konštrukciami, prípadne kamennými hradbami sa vďaka intenzívnejšiemu výskumu opevnených sídlisk zisťuje stále častejšie, rekonštruované podoby jeho pôvodného tvaru sú však zriedkavejším javom. Pomerne vyspelá drevená konštrukcia

s kolmými i priečnymi brvnami, ktorá patrí k najstarším v Európe, sa predpokladá v Nitrianskom Hrádku (Točík 1978, plán 77). K podstatne jednoduchšej podobe velatickej hradby dospel J. Paulík (1976, 52-54, obr. 13, 14) na hradisku v Plaveckom Podhradí. Porovnateľná šírka hradby, spevnenie čelnej steny opornými stĺpmi a priečne brvná sú spoločnými znakmi aj ďalších fortifikácií v kultúrach popolnicových polí. Zároveň ich charakterizujú rozdiely v stavebných postupoch a detailoch prepojenia drevenej konštrukcie (Diemer 1995, 26-37, obr. 5, 7; Šimová 1997, 178-180, obr. 6). Z pohľadu dlhodobého výskytu a variačnej šírky fortifikácií sú osožné a inštruktívne aj pokusy o vytvorenie určitých typologických schém vývoja európskych pravekých a včasnohistorických opevňovacích systémov (Audouze/Büchsenschütz 1992, 90-94, obr. 49).

Domy a urbanizmus hradiska

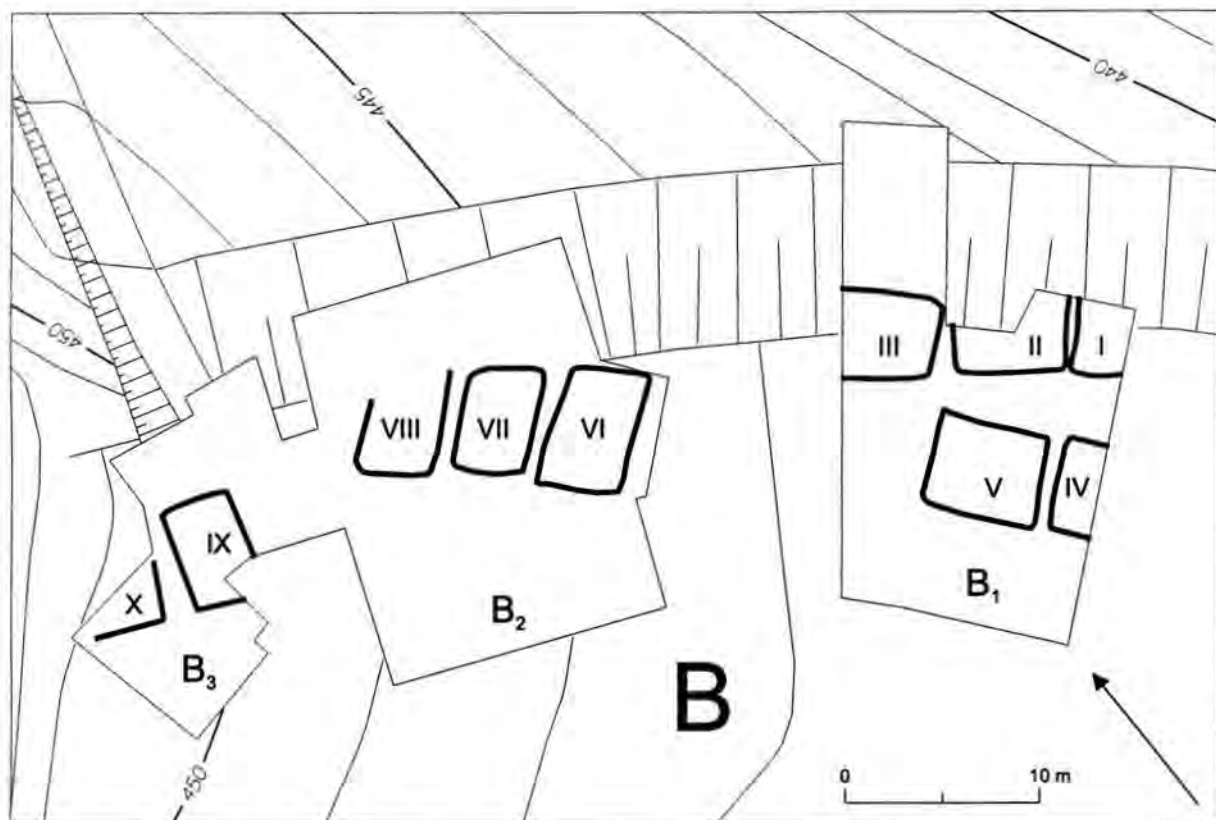
Ďalším záujmovým okruhom výskumu bolo získanie poznatkov o zástavbe hradiska. Táto problematika je na Slovensku všeobecne málo známa, osobitne otázky týkajúce sa urbanizmu vnútorného areálu hradísk mladšej a neskej doby bronzovej. Testovacie výkopy realizované na viacerých miestach hradiska nepriniesli v tomto smere očakávané výsledky. Ako ukázali viaceré zisťovacie sondy, značná časť kultúrnej vrstvy bola zničená kultiváciou polohy a následnou eróziou povrchových vrstiev, alebo sa použila pri výstavbe mladšej fázy fortifikácie. Zvyšky sídliskovej vrstvy sa zistili v sedle v západnej časti areálu hradiska (plocha C; obr. 2: 2). Získal sa z nej bohatý materiál, odkryli sa aj zvyšky obytných stavieb, ale nepodarilo sa vypracovať ucelené pôdorysy.

Na severovýchodnom okraji hradiska sa nachádza pomerne rovná plošina približne štvorcového tvaru, s miernym sklonom na juhovýchod. Ohraničuje ju výrazný terénny stupeň a zo severozápadu sa plynulo dvíha k skalnému hrebeňu. Terénna konfigurácia naznačovala, že ide o exponovanú časť hradiska. Pod deštrukciou fortifikácie sa objavili zvyšky sídliskových objektov, preto sa práce v nasledujúcich výskumných sezónach sústredili aj do tohto priestoru (plocha B). Veľkoplošnou sondážnou odkrývkou sa v troch etapách preskúmala značná časť plošiny. Pozornosť si okrem nových detailov fortifikačného stavitelstva zaslúhujú doklady sídliskovej architektúry, zistené práve na tejto ploche. V sezóne 1986-1987 boli pri juhovýchodnom okraji plošiny otvorené tri sondy s celkovou rozlohou 280 m², ozna-

čené ako plocha B1. Vo vzdialenosti 14,4 m od jej okraja sa v rokoch 1990-1991 skúmala ďalšia plocha (B2), s rozlohou 250 m². Tento priestor bol v roku 1992 rozšírený smerom na severozápad ešte o plochu (B3) s rozlohou 113 m² (obr. 7).

Plocha B1. Pod hlineným násypom telesa valu, ktorý prebiehal po okraji terénneho stupňa, sa podarilo na úrovni podlažia vypracovať neúplné pôdorysy troch domov (domy I-III/87). Boli postavené blízko seba v rade, dlhšou osou v smere okraja terénneho zlomu. Vzdialenosť medzi jednotlivými stavbami dosahovala iba 0,4 m. Výplň objektov, ktorých horná časť bola pri výstavbe valu splánovaná, tvorila iba tenká vrstva zlomkov mazanice a popolovitej zeminy. V osi dlhších stien sa zistili sporadické kolové jamy, ich pôvodný počet však nie je známy. Na základe zistenej šírky domu III a dĺžky domu II sa odhadli ich rozmery na 6,3 x 4,9 m. Vo vnútri areálu sa zistila skupina kolových jám, z ktorých dve trojice možno s veľkou pravdepodobnosťou považovať za zvyšky dvoch ďalších domov (IV-V/87), situovaných dlhšou osou približne rovnobežne s prvou trojicou domov (I-III). Súčasťou domu IV bolo vymazané ohnisko okrúhleho pôdorysu s vyvýšeným hrebeňom oválneho tvaru. Prvá sonda na tejto ploche bola vytýčená pôvodne v dĺžke 50 m. Z nej sa však okrem 15 m dlhého úseku pri severovýchodnom okraji plošiny odkryl iba posledný sektor v úseku 45-50 m, v ktorom chýbali akékoľvek doklady osídlenia. Vzhľadom na klesajúcu hrúbku kultúrnej vrstvy už v trefom sektore smerom dovnútra hradiska, sa ďalšie práce sústredili do blízkosti okraja terénneho stupňa.

Plocha B2 a B3. V sezóne 1990-1991 sa pokračovalo plošnou odkrývkou 14,4 m severozápadne od okraja plochy B1. Pôvodne skúmaná hlavná plocha B2 bola v nasledujúcej sezóne (1992) rozšírená severozápadným smerom (B3). Priebeh fortifikácie sa sledoval v celej dĺžke skúmanej plochy. Jej os smerovala po okraji terénnej hrany až po severozápadnú časť plochy B2, kde sa teleso valu oblúkovite zatáčalo dovnútra areálu. Na overenie nálezovej situácie sa skúmaná plocha preto ďalej rozšírila severozápadným smerom (plocha B3). Upresnil sa priebeh fortifikácie a ukázalo sa, že v týchto miestach bol ďalší vstup do opevneného areálu - brána poloklieštového typu. Pod vrstvami deštrukcie opevnenia sa podarilo zachytiť a vypracovať celé alebo neúplné pôdorysy ďalších piatich stavieb (domy VI-VIII/91, IX-X/92). Ojedinelé kolové jamy v blízkosti objektu IX a pri juhovýchodnej stene skúmanej plochy (v sektore

Obr. 7. Zemianske Podhradie. Pôdorysná situácia výskytu domov na ploche B. Počítačová úprava M. Bartík.

B/2) naznačili aj prítomnosť dvoch iných stavieb, situovaných mimo skúmanej plochy. Všetky odkryté objekty (VI-X) sa nachádzali na okraji terénnej hrany a boli aspoň sčasti prekryté telesom valu, prípadne jeho deštrukciou.

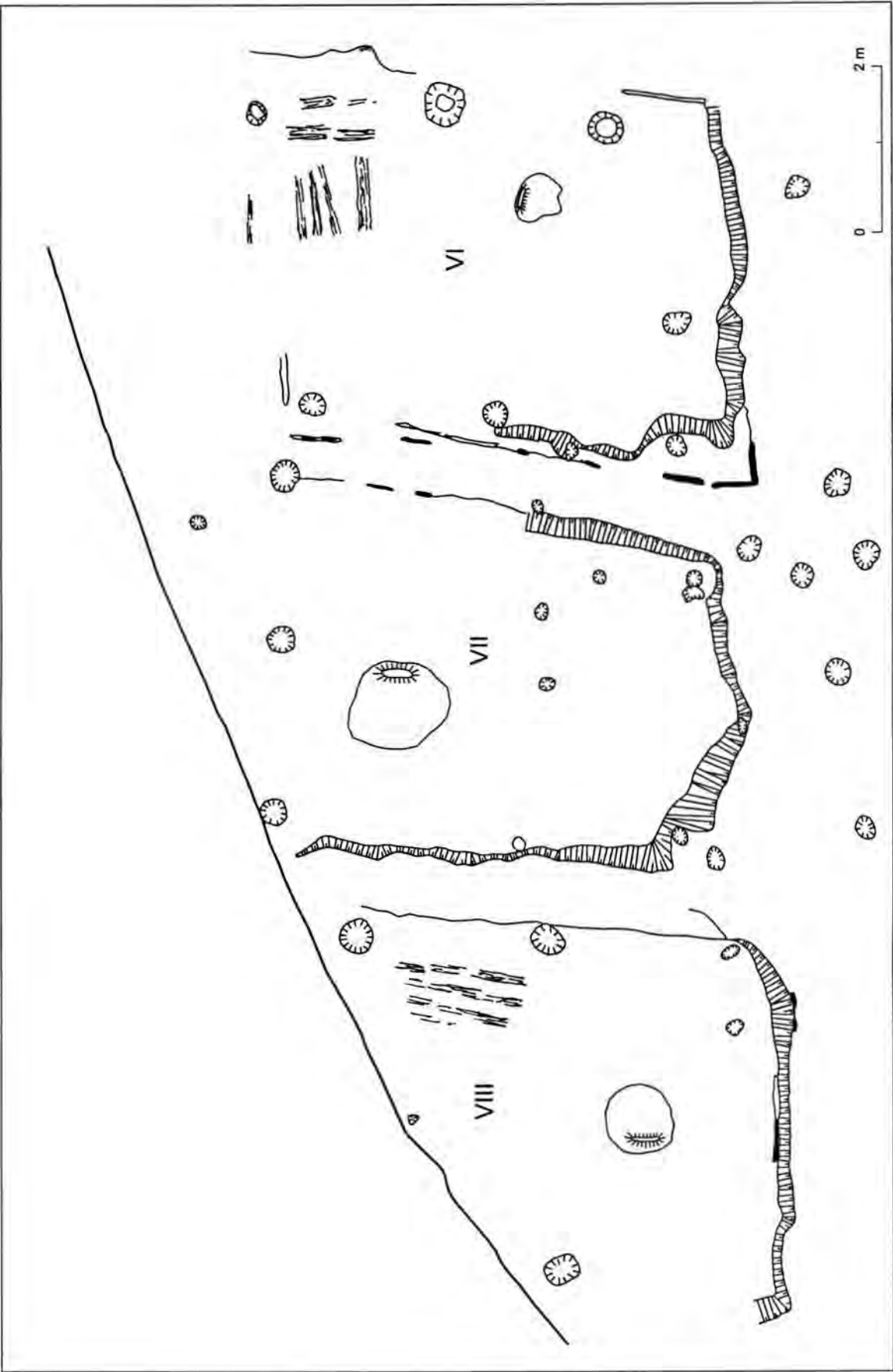
Pri okraji terénneho stupňa na ploche B2 sa nachádzala silná deštrukčná vrstva z opevnenia, v ktorej sa našli aj zvyšky spálenej drevenej konštrukcie (obr. 2: 5, 6; 3: 1). Spodná úroveň tejto prepálenej vrstvy tvorila pevnú súvislú krustu, ktorá ju oddeľovala od sypkej popolovitej výplne sídliskových objektov so zlomkami mazanice sfarbenej do svetločervena. V čase vzniku tejto vrstvy museli byť ešte zachované zahĺbené časti drevených stĺpov domov, pretože pod ňou sa i v domoch VI, VII a IX našli duté časti kolových jám.

Od nadložných vrstiev pochádzajúcich z fortifikácie bola vrchná úroveň stavieb dobre odlíšiteľná rozdielnou konzistenciou deštrukčných vrstiev a výplne objektov. Domy VI-VIII mali obdĺžnikový pôdorys s rozmermi 6,0 x 4,5 m. Všetky tri boli orientované šikmo na val, s dlhšou osou v smere západ-východ. Medzi jednotlivými domami bola iba 0,8 m široká medzera. Najviac po-

rušený bol dom VIII, ktorého severovýchodná polovica zasahovala pod hlinený násyp valu a zrejme bola počas jeho výstavby zničená. Pokiaľ ide o sídliskové objekty, bola nálezová situácia na ploche B3 podobná ako na predchádzajúcej ploche. Časti ďalších domov sa tu zistili tiež pod deštrukciou opevnenia, ktorá bola doplnená ešte hrubou vrstvou sufového kameňa zo svahu skalnatého hrebeňa na severnej strane hradiska.

Priamo pod vyústením oblúkovitého ramena valu sa odkryl skoro kompletný pôdorys ďalšej stavby IX/92 a v tesnej blízkosti severozápadnej steny objektu sa zistila časť podlahy a deštruované ohnisko domu X/92. Aj tieto objekty boli postavené blízko seba, oddelené iba 0,6-0,8 m širokou medzerou, rovnako ako domy VI-VIII (obr. 8).

Pri juhozápadnom okraji domu IX sa pod kamennou deštrukciou, ktorá prekryvala vrstvu s prepálenou drobnou mazanicou, zistila kolová jama signalizujúca výskyt ďalších objektov, nachádzajúcich sa mimo skúmanej plochy. Podobne aj časť zahĺbeného objektu pri juhozápadnej stene plochy B2 s dvomi kolovými jamami môžeme s veľkou pravdepodobnosťou interpretovať ako súčasť ďalšieho domu. Ak vezmeme do úvahy

Obr. 8. Zemianske Podhradie. Pôdorysná situácia komplexu domov VI-VIII na ploche B2.

priemernú šírku objektov, potom by bol teoretický aj tento situovaný v rovnakej vzdialenosti od domu IX ako ostatné na ploche B2-3.

Konštrukcia domov

Pôdorysy stavieb sa dali pomerne spoľahlivo vypracovať najmä na ploche B2-3, nakoľko ich podlahy boli čiastočne zahĺbené do podlažia. Vďaka tomu sa ich obrisy dobre črtali v teréne a výrazne sa odlišovali od okolia aj ich syrká popolovitá výplň premiešaná so zlomkami mazanice. Najúplnejšie boli zachované domy VI-VII/91 a IX/92. Podlahy boli zahĺbené až po tvrdú vrstvu podlažia. Svahovitost terénu sa staviteľia snažili vyrovnať miernym zapustením podlahy do podlažia na severozápadnej a západnej strane. Podarilo sa im to iba čiastočne, nakoľko výškový rozdiel nivelety podláh domov VI-VIII dosahoval po uhlopriečke od severozápadu na juhovýchod približne až 0,6 m a priečne na os dlhších stien 0,20-0,25 m (obr. 8). Priemerný rozmer domov s obdĺžnikovým pôdorysom sa na ploche B2-3 pohyboval v rozpätí 5,8-6,0 x 4,4-4,6 m.

Konštrukčne sa jednotlivé domy líšili iba v takých detailoch, ako je počet, usporiadanie, hĺbka i hrúbka kolov, resp. kolových jám. Základný konštrukčný typ predstavuje dom IX/92. Mal obdĺžnikový pôdorys s tromi trojicami nosných stĺpov, rozmiestnenými v pravidelných odstupoch. Na západnej strane bol stredný stĺp vo vzdialenosti 1 m doplnený ďalším stĺpom menšieho priemeru. Severozápadný okraj podlahy bol mierne zahĺbený do terénu. Medzera medzi domami IX a X/92 bola v tejto časti široká cca 0,8 m, podobne ako medzi domami VI-VIII/91.

V ostatných domoch chýbal hlavný stredový stĺp, bola však u nich väčšia variabilita v rozmiestnení stĺpov, resp. kolových jám. Vo všetkých troch domoch (VI-VIII) sa kolové jamy najväčšieho priemeru a hĺbky nachádzali spravidla vo východnej polovici objektov. V západnej časti boli spravidla kolové jamy menších rozmerov, dovoľujúce usudzovať o konštrukcii s menšou nosnosťou. Variabilita domov z hľadiska konštrukčných prvkov akými sú nosné stĺpy, je zrejme napríklad aj zo sídliska v Lovčičkách, kde sa popri sebe vyskytovali domy rovnakej pôdorysnej plochy, ale s rozličným počtom a usporiadaním nosných stĺpov (Říhouský 1982, obr. 11).

Pokiaľ ide o umiestnenie nosných stĺpov, značná podobnosť je medzi chatami VI a VIII. V oboch prípadoch sa kolové jamy s najväčším priemerom a hĺbkou zistili jednak v strede dlhších stien chaty, jednak pri východnej stene stavieb. V západnej časti všetkých troch objektov boli kolové jamy

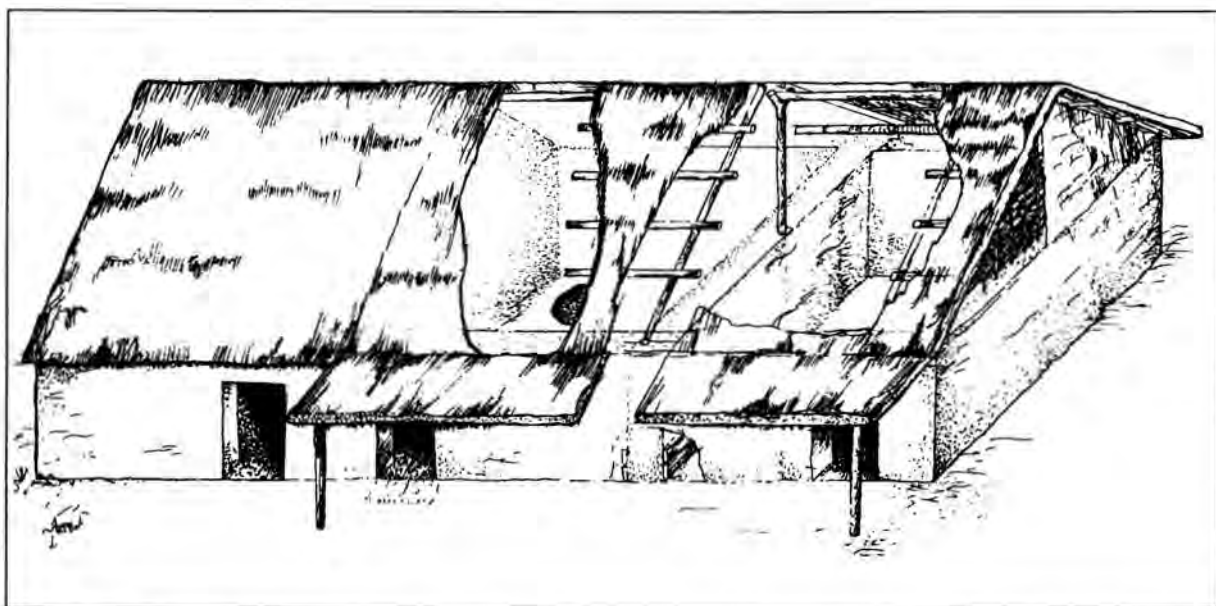
malého priemeru. Je veľmi pravdepodobné, že ku konštrukcii chat patrila aj časť kolových jám na západnej strane, nachádzajúcich sa už mimo pôdorysu stavieb, ktoré boli pri rekonštrukcii interpretované ako nosné súčasti prístrešku.

Z ostatných stavebných detailov sa treba zmieniť o zvyškoch a stopách po prepálených trámoch v medzere medzi domami VI a VII. Na svetlom podlaží sa pozdĺž okraja oboch domov zistil asi 10 cm široký prepálený pás so zvyškami uhlíkov, zachovaný vo viacerých kratších úsekoch. Najinštruktívnejšou je časť pravouhlého nárožia pri severozápadnom rohu domu VI, ktorá vymedzuje priebeh vlastnej steny tejto stavby. Zároveň je aj dokladom funkcie drevených stĺpov zachytených pri okrajoch jednotlivých domov, ako súčastí nosnej konštrukcie krovu. Vzdialenosť približne 0,6 m medzi predpokladanými základmi stien domov VI a VII bola aj východiskom pre netypickú rekonštrukciu objektu s hlinenými stenami s doštením. Napriek tomu, že zachované časti tejto výdrevy mali iba malý priemer, je skôr pravdepodobné, že ide o základový trám konštrukcie steny rámoveho typu. S takouto konštrukciou steny sa stretávame aj pri zrubových stavbách, ako ilustruje nálezovalá situácia základov domu v Lubniewici, wojew. Gorzów, kde základný pôdorys objektu bol ohraničený podobne sa črtajúcimi obrysmi základového trámu (Bukowski 1982, obr. 8). Prítomnosť zvislých stĺpov súvisiacich s konštrukciou krovu a najmä početná mazanica v týchto domoch boli hlavným argumentom pre hľadanie iných konštrukčných prvkov ich stien, v tomto prípade rámovej konštrukcie.

Vnútorne zariadenie domov

K štandardnému vybaveniu domov patrili ohniská. Na ploche B1 sa podarilo odkryť iba jedno zachované ohnisko v dome IV. Absenciu ohnisk v objektoch I-III možno dať zrejme do súvislosti s tým, že tieto stavby sa nachádzali priamo pod telesom neskoršieho hlineného násypu opevnenia, kde boli zvyšky deštruovaných domov najviac vystavené úpravám terénu.

Ohniská v domoch boli v rôznej miere poškodené neskoršími úpravami. Najlepšie zachované bolo ohnisko v dome VII/91. Ide o vymazanú plochu kruhového pôdorysu s priemerom 1 m, ktorá sa zachovala v podobe hladkého estrichu. V blízkosti južného okraja bol výmaz hrebenevito vyvýšený v tvare mierne prehnutého oválu. Okraje ohniska neboli zvýraznené a podľa nepatrných zvyškov estrichu podlahy bolo ohnisko spojené s ostatnou podlahou. S uvedeným typom

Obr. 9. Zemianske Podhradie. Rekonštrukcia stavieb VI-VIII vo variante s nabíjanými stenami ako trojpriestorový objekt. Návrh I. Staníka v spolupráci s autormi kresbovo realizovala J. Ratimorská.

ohniska okrúhleho pôdorysu so zvýšenou hrebeňovitou časťou sme sa zatiaľ na iných lokalitách nestretli a možno ho považovať za špecifický typ z hradiska v Zemianskom Podhradí. Vyvýšená hrebeňovitá časť ohnísk v domoch IV/87, VI/91 a IX/92 bola situovaná na severnej strane a v dome VI/91 na východnej strane.

Menila sa aj poloha ohnísk v jednotlivých domoch. Kým v dome VII/91 a IX/92 bolo ohnisko situované vo východnej polovici, v ostatných sa nachádzalo v opačnej časti objektu. Nie je celkom zjavná súvislosť medzi polohou ohnísk a konštrukciou stavby, možno však konštatovať, že v oboch domoch, v ktorých sa ohnisko nachádzalo v západnej polovici, boli zistené najhlbšie a aj priemerom najväčšie kolové jamy práve v strede dlhších stien (VI/91 a VIII/91). Vzťah medzi dispozíciou domu a ohnísk nebolo možné posúdiť v dome X/92, nakoľko sa zachytilo iba malé torzo podlahy, aj to vo veľmi porušenom stave.

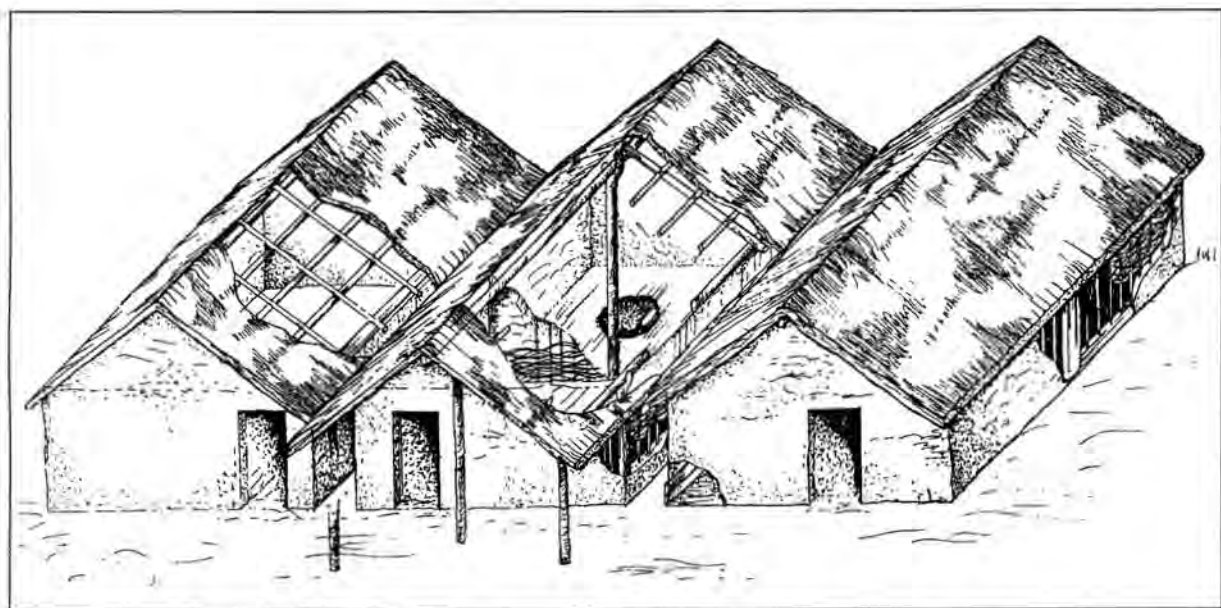
V juhovýchodnom kvadrante domov II, VI a VIII sa na úrovni podlahy zistili zvyšky vydrevenia, rysujúceho sa ako tmavé pásy zuhoľnatých drev. V dome VI a II sa nachádzali na ploche 1,6 x 1,6 m a 2,2 x 1,2 m. Ich pravidelné umiestnenie v určitej časti domu, približne rovnaké uloženie drev a skutočnosť, že sa nachádzali pod vlastnou výplňou chaty vylučuje, že môže ísť o spadnuté zvyšky stropu, resp. strešnej konštrukcie. Najskôr ich možno považovať za súčasť vnútorného zariadenia, určitej časti vnútorného priestoru vyčleneného od hlinenej podlahy. Môže

ísť o doštenie istej časti podlahy slúžiacej ako miesto na odkladanie zásob alebo o upravené miesto na odpočinok. S podobnou úpravou podlahy sa pomerne často stretávame na sídliskách zo staršej doby bronzovej. Za všetky z nich možno citovať zvyšky doštenej podlahy v chate z telu Törökszentmiklós-Terehalom (Tárnoki 1992, 129, Abb. 87) a z Nitrianskeho Hrádku (Točík 1978, tab. 19: 3). S ležadlom na nízkych nôžkach sa ráta pri rekonštrukcii domu z vatinského sídliska na Feudvari pri Mošorine (Hänsel 1991, obr. 11) a podobné zariadenie uvádza aj A. Benac (podľa Brukner 1982, obr. 16, 17) ako súčasť dvojpriestorových neolitických domov z Butmiru.

Rekonštrukcia stavieb

Pre rekonštrukciu stavieb sme vybrali trojicu domov VII-IX/91 odkrytú na ploche B2. Vychádzajúc z ich dispozície a možných konštrukčných riešení vznikli dve alternatívne verzie. Objekty boli rekonštruované ako jedna trojdielna stavba (architekt I. Staník), resp. ako tri jednopriestorové stavby bez vnútorného členenia.

V prvom prípade, vychádzajúc z predpokladu, že steny boli vybudované z nabíjanej hliny, sa rekonštruovali všetky tri pôdorysy ako súčasť jedného viacpriestorového domu so samostatnými vchodmi do každej z miestností (obr. 9). Rozhodujúcim dôvodom pre architekta bolo situovanie stĺpov nosnej konštrukcie krovu do zahĺbeného dna objektov. Napomáhala tomu aj pôdorysná dispozícia všetkých troch objektov, ktorých kratšie steny tvorili približne jednu líniu, úzka me-

Obr. 10. Zemianske Podhradie. Rekonštrukcia stavieb VI-VIII vo variante troch jednopriestorových domov s vypletanou konštrukciou stien. V spolupráci s autormi kresbovo rekonštruovala J. Ratimorská.

dzera medzi nimi a pozostatky dreveného obkladu stien. Okrem nárožia domu VI ide o dva pásy zvyškov zuhoľnatých drier v medzere medzi domami VI a VII, ktorých rozpätie bolo 0,6 m. To by malo zodpovedať základnej šírke stien postavených z nabijanej hliny ohraničenej z oboch strán doštením, minimálne v spodnej úrovni stien (obr. 8). Kolové jamy nachádzajúce sa vo vnútri objektov sú súčasťami nosnej konštrukcie krovu, prípadne niektorých častí vnútorného zariadenia.

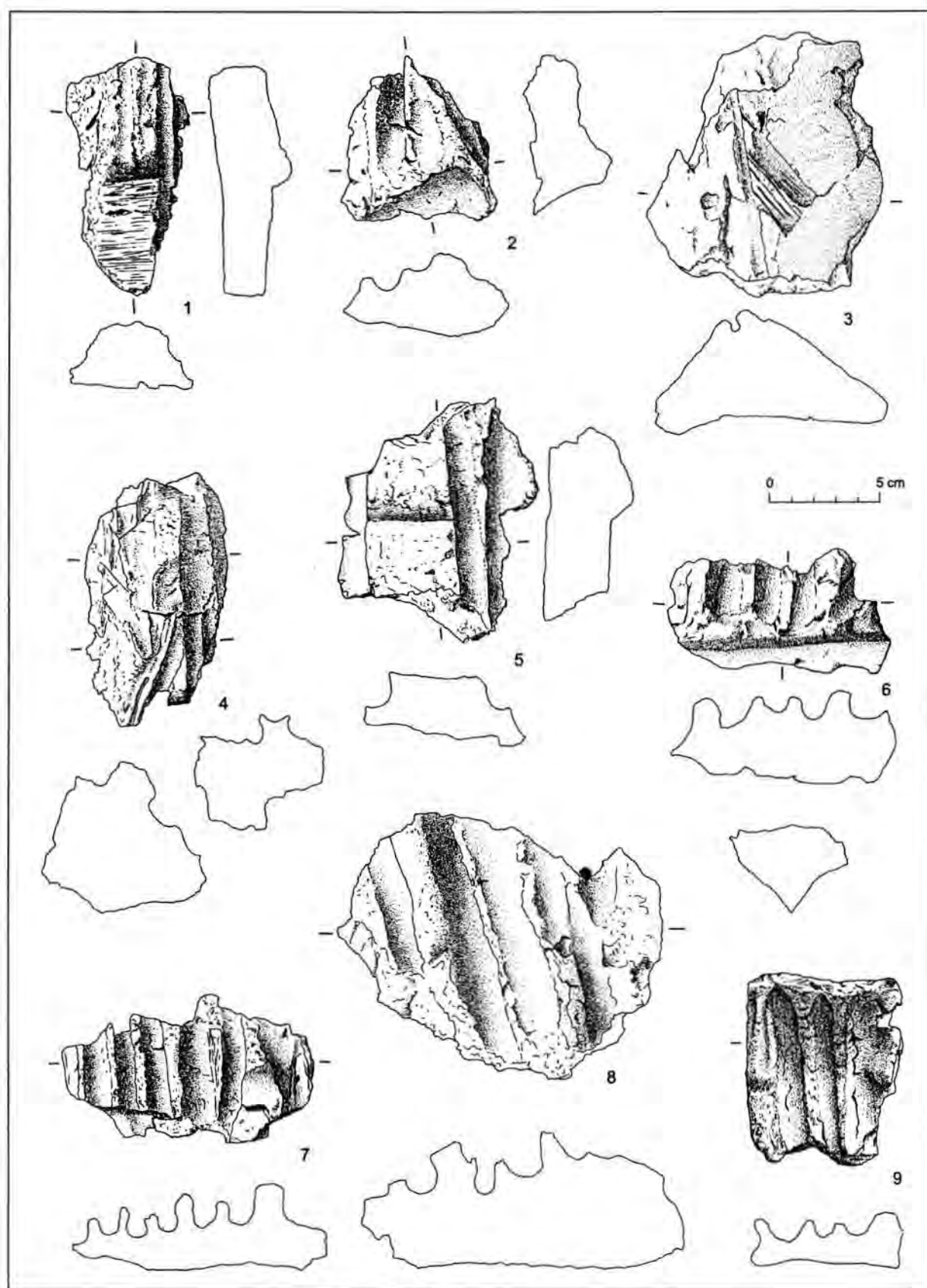
Proti tejto alternatíve hovorí absencia akýchkoľvek zvyškov masívnych hlinených stien. Domnievame sa, že stopy po deštrukcii takýchto stien by mali byť v teréne rozpoznateľné aj v prípade, ak boli zvyšky zaniknutých domov z väčšej časti zničené alebo premiestnené ďalšími úpravami terénu, spojenými s výstavbou fortifikácie. Druhým protiargumentom boli nájdené zvyšky mazanice s odtlačkami prútov, guľatiny i štiepaných drier a hranolov (obr. 11), ktoré svedčili o inej konštrukcii stien domov.

Pri druhej alternatíve sme preto vychádzali z toho, že na hradisku boli v menších skupinách postavené jednopriestorové domy so sedlovou strechou (obr. 10). Kolové jamy sú aj v tomto prípade nosnými stĺpmi krovu. Vlastné steny objektov však mali zrejme rámovú konštrukciu. Pri takomto riešení je stena domu upevnená do základového brvna položeného na úroveň terénu a doňho je zapustená zvislá kostra steny, vypletaná prútmi a obmazaná z oboch strán hlinou. Uvedená alternatíva je prijateľná aj pre konštrukciu domov I-IV na ploche B1, ktoré na rozdiel od pred-

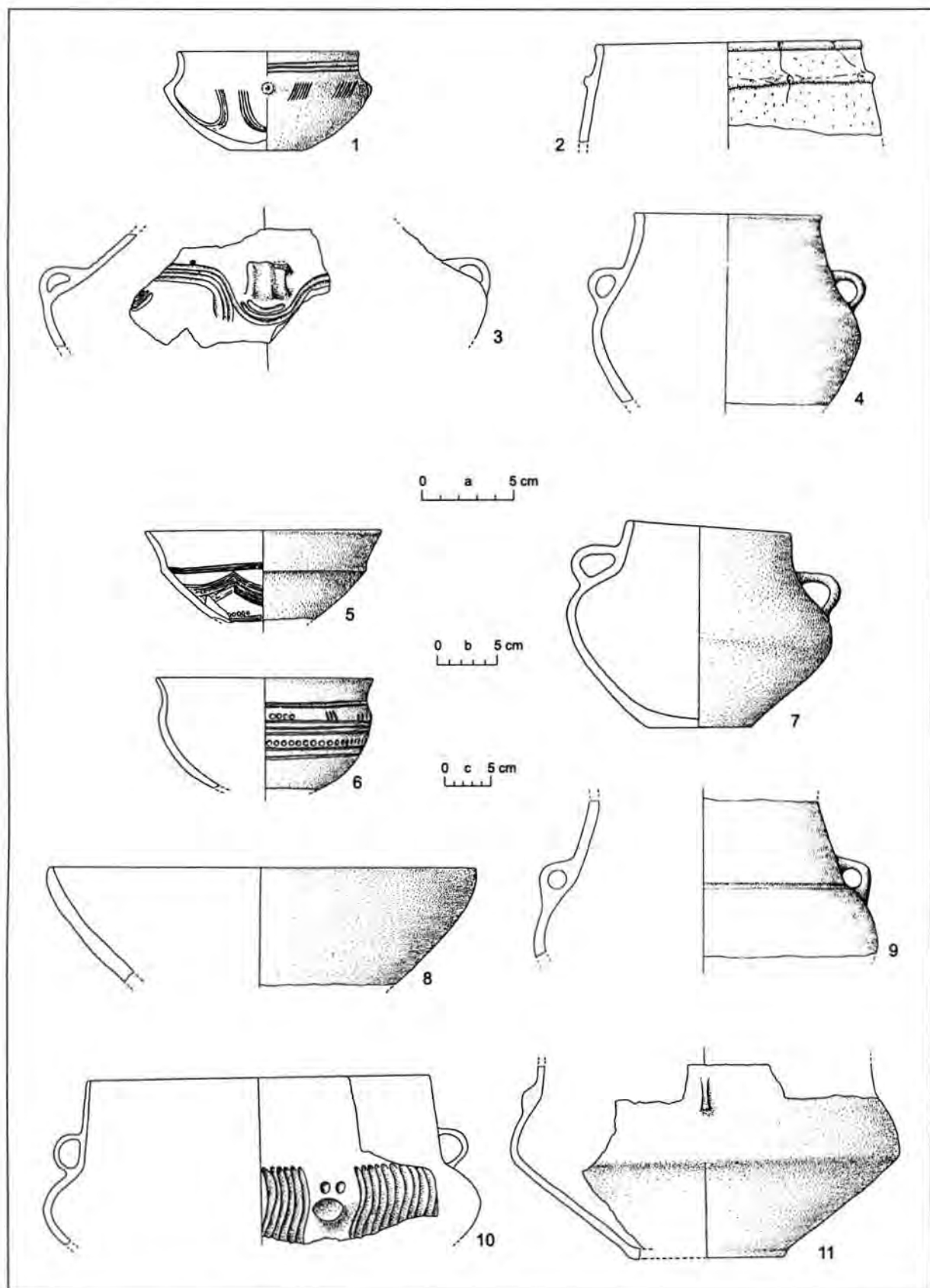
chádzajúcich boli postavené k sebe užšími stenami. Rozdiel v oboch prípadoch je v umiestnení vchodu do jednotlivých domov.

Pri rekonštrukcii sme v oboch prípadoch situovali vstupy do vnútra areálu tak, že do každej miestnosti sa vstupovalo zo západnej strany, teda z kratšej strany zistených pôdorysov, či už sa považuje za miestnosť v trojpriestorovom alebo jednopriestorovom dome. Vychádzali sme zo skutočnosti, že domy boli postavené tak blízko seba, že v medzerách medzi nimi nebolo dosť priestoru na to, aby bol vchod umiestnený v dlhšej stene objektu. Existenciu vchodu z dlhšej strany objektov možno pripustiť v domoch VI a IX, v ktorých bol stredový stĺp pri severnej stene domu zdvojený a rozstup medzi obidvomi stĺpmi bol 0,8-1,0 m. Aj v týchto prípadoch je však umiestnenie vchodu z dlhšej strany málo pravdepodobné. Prípady takto situovaného vchodu do úzkej uličky medzi domami sú známe napríklad na Feudvare v Mošorine (Hänsel 1991, 76), kde však boli rozstupy medzi domami spravidla väčšie ako v Zemianskom Podhradí.

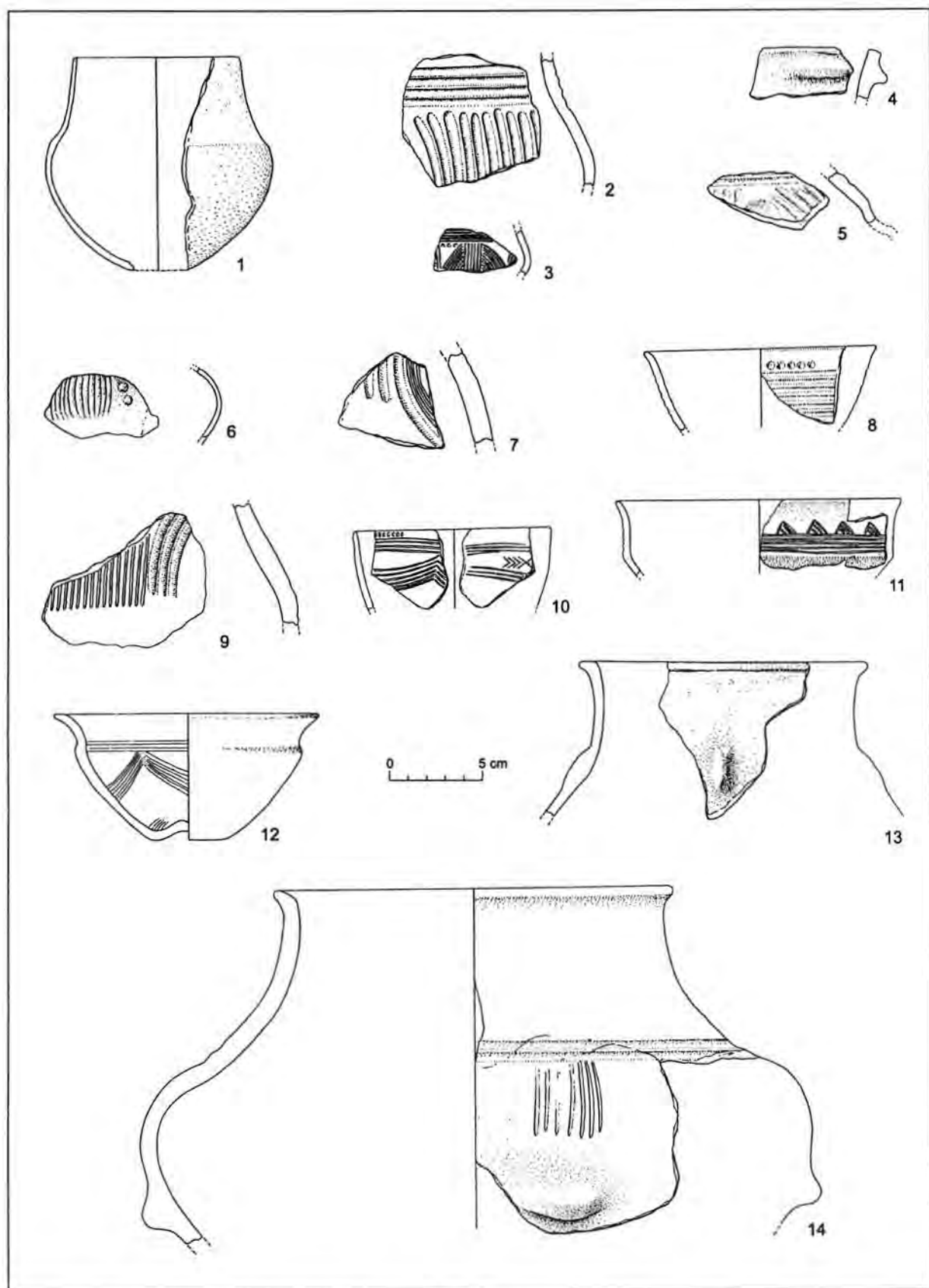
Evidentne bol ale vchod v dlhšej stene domov (I-III a zrejme aj IV-V) na ploche B1, ktoré boli postavené do radu užšími stenami k sebe. Kvôli orientácii a terénnym podmienkam musel byť vo vonkajšom rade domov umiestnený smerom do hradiska, a to aj napriek tomu, že sa tu nachádzal vnútorný „rad“ domov. Vzhľadom na väčšiu vzdialenosť medzi obidvomi radmi domov bol v tomto prípade prístup možný aj z ich dlhšej strany.

Obr. 11. Zemianske Podhradie. Výber mazanice.

Obr. 12. Zemianske Podhradie. 1-4 - rez západným valom, mladšia fáza; 6, 7, 9 - prepálená vrstva na ploche B; 5, 8, 10, 11 - komplex objektov VI-VIII. Mierka: a - 1, 5, 6, 8, 9; b - 7; c - 2-4, 10, 11.

Obr. 13. Zemianske Podhradie. 1-5 - rez južným valom; 6-14 - prepálená vrstva na ploche B.

Urbanizmus osady

Napriek necelých 15 m širokému nepreskúmanému úseku medzi plochami B1 a B2 možno konštatovať, že zástavba východnej časti hradiska sa koncentrovala na okraji terénneho stupňa a usporiadanie domov sa riadilo touto dominantou. Na ploche B1 boli domy umiestnené v dvoch približne paralelných radoch. S ďalšou skupinou domov treba rátať v priestore pod úpäťm skalnatého hrebeňa na severozápadnej strane plošiny. Medzi domami VIII a IX je približne 7 m široký nezastavaný úsek v miestach, kde bol v ďalšej fáze existencie hradiska vchod do opevneného areálu. Tu je čiastočne zmenené aj usporiadanie a orientácia stavieb. Hlavná os domu IX je posunutá oproti osi domov VI-VIII viac smerom na severovýchod-juhozápad.

Hustá zástavba okraja terénnej hrany aj napriek rôznej orientácii domov na oboch plochách naznačuje, že spĺňala zrejme aj funkciu základnej fortifikácie v najstaršom horizonte osídlenia lokality. Nepochybne možno v tomto usporiadaní vidieť zámer staviteľov zabezpečiť aj istú obrannú funkciu osady. Princíp radovej zástavby pozdĺž hrany plató, zistený v Zemianskom Podhradí, nie je zrejme ojedinelý. Príklad podobnej zástavby je známy na hradisku z neskorej doby bronzovej vo švajčiarskom Wittnauer Horne, kanton Aargau. Na temene ostrohu, oddeleného mohutným valom, bolo na umelo upravených terasách postavených skoro 60 chát v rade pozdĺž okraja plošiny (Kossack 1995, 27, obr. 24). Aj keď svahy vyvýšeniny boli v tomto prípade podstatne strmšie a výškový rozdiel oveľa väčší ako v Zemianskom Podhradí, považujeme takúto interpretáciu za prijateľnú.

Hoci sa nám v porovnaní s inými hradiskami lužickej kultúry na Slovensku podarilo preskúmať pomerne veľkú plochu, nie je možné, napriek istým pravidelnostiam v rozmiestnení domov, interpretovať celkovú zástavbu na tejto plošine ako prísne usporiadanú a plánovanú zástavbu tejto časti areálu. Vzhľadom na existujúci stav poznania sídlisk a najmä hradísk lužickej kultúry, ale aj ostatných kultúr popolnicových polí v okolitých regiónoch, je zatiaľ málo oporných bodov pre porovnanie zástavby areálu na Hradiskách v Zemianskom Podhradí. Z územia lužickej kultúry máme niektoré veľmi sporé svedectvá o zástavbe sídlisk. Doložené sú niekoľkými objektmi z Dolného Kubína na Orave, kde P. Čaplovič (1987, 95 nn.) a L. Veličák (1983, 138) odkryli časti chát, ktorých spodná časť bola obložená plochými pieskovcovými platňami. Absencia kolových jám poukazuje skôr na zrubovú konštrukciu stien

týchto objektov. Odlišného typu sú aj publikované sídliskové objekty z Pobedima, kde dominujú skôr zahĺbené chaty (Studeníková/Paulík 1983, 95).

Ako príklad osady s konštrukčne podobnými stavbami možno uviesť často citované otvorené sídlisko zo IV. fázy severskej doby bronzovej v Lutomiarsku, woj. Sieradz. Odkrytú časť osady tvorilo 13 domov obdĺžnikového pôdorysu, nachádzajúcich sa v menších skupinách. Domy mali kolovú konštrukciu a k ich bežnému vybaveniu patrili ohniská vyložené kameňmi, ktoré boli, podobne ako v našom prípade, sitouvané striedavo v protiahlych častiach jednotlivých domov (Wiklak 1963, 50 n., tab. 14; 15: 1). Nepravidelne boli rozložené v okolí opevnenia aj stavby na známom hradisku v juhonemeckom Buchau (Harding 1982, obr. 3: A). Z oboch príkladov je zjavné, že s istou pravidelnosťou v usporiadaní menších skupiniek domov možno rátať aj v prípadoch, kedy zástavba nie je architektonicky kompletne riešená. V uvedených prípadoch sa rysujúce zoskupenia domov v rámci osád ukazujú skôr na isté hospodárske či spoločenské väzby medzi ich obyvateľmi, ako na dôsledný urbanizmus.

Zmenili sme sa o analogických situáciách na niektorých súvekých sídliskách lužickej kultúry, nemožno však obísť ani isté paralely na sídliskách zo staršej doby bronzovej, kde sa stretávame s vyspelým ulicovitým usporiadaním obytných objektov. Patria sem známe lokality, ako je napríklad osada otomanskej kultúry v Barci (Furmánek/Veličák/Vladár 1991, príloha 15, obr. 25), tell v Tószegu (Stanczik 1980, obr. 2) alebo Feudvar pri Mošorine (Hänsel 1991). Na viacerých z týchto lokalít boli zaznamenané aj vymazané ohniská obdĺžnikového pôdorysu, ukazujúce prinajmenšom na základné funkčné časti domov, ktoré sa v mierne modifikovanej podobe objavujú aj v podstatne mladších obdobiach a v inom kultúrnom prostredí.

NÁLEZOVÝ INVENTÁR A DATOVANIE LOKALITY

Z jednotlivých objektov a vrstiev pochádza početný a rozmanitý nálezový inventár, zameranie štúdie však neumožňuje jeho komplexnú charakteristiku ani z hľadiska použitého materiálu, ani z druhového zastúpenia artefaktov. Zo zásypu rekonštruovaných domov VI-VIII pochádzajú spravidla silne prepálené zlomky amfor archaickej profilácie s mierne kónickým hrdlom a nízkym baňatým telom (obr. 12: 10, 11), fragmenty profilovaných šálok s bohatou rytou a žliabkova-

nou výzdobou (obr. 12: 5), mís so zatiahnutým okrajom i kónických mís (obr. 12: 8), časti nevýrazne profilovaných hrncov, ale aj typické kolesovité prasleny, torzá ihlanovitých závaží, kostený hrot či zlomok čepele bronzového kosáka a noža. Podobná, ale evidentne vyvinutejšia typologická škála keramických nálezov pochádza aj zo spätnej vrstvy deštrukcie opevnenia nad spomenutými objektmi (obr. 12: 6, 7, 9; 13: 6-14) alebo z rezov južným (obr. 13: 1-5) či západným valom (mladšia fáza fortifikácie, obr. 12: 1-4).

Podľa nášho názoru aj táto malá a jednostranná vzorka nálezového inventára jasne vypovedá o viacerých časových horizontoch osídlenia Hradísk v rámci lužickej kultúry. Náš pokus o ich definovanie je však treba chápať ako predbežný, keďže objektívnu odpoveď môže dať až podrobná analýza celého nálezového fondu.

Najstaršie pamiatky sa sústreďujú v zásypoch domov na ploche B2 a v spodných vrstvách v ich okolí. Svedčia o tom tvary amfor a črpákov (obr. 12: 5, 10, 11), ale napríklad aj nálezy ihlice s profilovanou či valcovitou hlavicom a torza dýky s jazykovitou rukoväťou. Počiatky osídlenia Hradísk preto kladieme do stredného stupňa popolnicových polí (HA2). Lákavá je možnosť spájať s týmto obdobím aj vybudovanie staršej fázy opevnenia v západnej časti hradiska. Táto úvaha však zostáva len v teoretickej rovine pre nedostatok nálezov z násypu pôvodného staršieho valu. Tamojšia vertikálna stratigrafia svedčí ale o existencii ďalšieho horizontu osídlenia, ktoré zanechalo po sebe výraznú kultúrnu vrstvu. Tá bola použitá pri navŕšení nielen mladšej fázy západného valu, ale aj násypov v južnej a východnej časti hradiska. Ide o ťažiskový horizont lužického osídlenia Hradísk, datovaný do mladšieho stupňa popolnicových polí (HB1). O tom, že ide o dlhšiu fázu osídlenia, svedčí aj prevládajúca zhoda nálezov tak z intaktných kultúrnych vrstiev, ako aj z násypov valu.

V nálezovom materiáli je zastúpená aj časť keramických a bronzových predmetov, na základe ktorých možno predpokladať zánik osídlenia až v poslednom stupni neskorej doby bronzovej. Charakterizuje ich zmäkčenie profilácie rozhodujúcich keramických tvarov (amfory, šálky) a ich jemne rytá, len vhladzovanými žliabkami aplikovaná výzdoba. Z bronzovej industrie s nimi časovo korešpondujú napríklad subtilné ihlice s malou vázičkovitou alebo jemne vrúbkovanou hlavicom.

Archeologické datovanie osídlenia Hradísk podporujú aj výsledky analýzy C^{14} vzoriek výdrevy. Dve vzorky z odlišnej úrovne deštrukcie valu na ploche B: 2870 ± 115 BP (900 ± 115 BC), resp. 2950 ± 120 BP (1000 ± 120 BC). Vzorka z hor-

nej časti komorovej konštrukcie mladšej fázy západného valu: 2750 ± 110 BP (800 ± 110 BC; Šivo *et al.* 1990, 11, 12).

ZÁVEREČNÝ SÚHRN VÝSLEDKOV

Výskum realizovaný Archeologickým ústavom SAV v Nitre v rokoch 1986-1992 dovoľuje konštatovať niektoré všeobecné závery týkajúce sa charakteru, intenzity a trvania osídlenia Hradísk v Zemianskom Podhradí, druhu zástavby a typu obytných stavieb i spôsobu výstavby opevnenia.

1. Polohou na temene návršia a úplným ohrađením sídelného areálu patrí hradisko k výšinnému typu tohto druhu nálezísk. Opevnený areál má rozlohu 13,4 ha a dve tretiny jeho obvodu tvorí umelý násyp. Okrem obvodového valu tvorí fortifikáciu aj plytká priekopa na západnej strane hradiska a priečny val, ktorý ho rozdeľuje na dve polovice. Z južnej, východnej a severnej strany viedli do hradiska vchody s tzv. poloklieštovým vyústením ramien valu.

2. Val okrem odlišného stupňa zachovanosti charakterizujú aj pôvodné rozdiely v mohutnosti jeho jednotlivých úsekov či v uplatnených postupoch a technikách pri jeho navŕšení a zomknutí. V jeho najlepšie zachovanej západnej časti sa podarilo rozlíšiť a rekonštruovať dve stavebné fázy s čelnými stenami hradieb a v mladšej fáze s komorovou konštrukciou zomkynajúcou mohutný násyp.

3. Najmä na východnej, terasovitej plošine sa zistila koncentrovaná zástavba. Pod deštrukciou valu ju dokladajú obdĺžnikové pôdorysy najmenej 10 obytných stavieb. Alternatívna rekonštrukcia predpokladá buď domy kolovej konštrukcie s vypletanými a vymazanými stenami, alebo, ako menej pravdepodobné, stavby so stenami z nabíjanej hliny.

4. Situovanie stavieb na ploche B svedčí o určitej pravidelnosti a koncepcii s náznakmi radovej zástavby. V ostatnej časti sídelného areálu sa jasne prejavila nerovnomernosť osídlenia z hľadiska intenzity a stupňa jeho zachovanosti. Viac ako na polovici areálu Horného Hradiska stopy osídlenia chýbajú, alebo sú zanedbateľné. Väčšie neosídlené plochy sú zrejme reálnym prvkom urbanizmu osady nielen v Hornom Hradisku, ale aj v stredovom sedle a na svahových častiach Dolného Hradiska. Tento stav len čiastočne ovplyvnilo použitie vzniknutých kultúrnych vrstiev

z blízkosti fortifikácie pri navrhovaní valu. Veľmi chudobný je výskyt iných sídliskových objektov, najmä zásobníkových a exploatačných jám.

5. Rozmanitú stavebnú činnosť na hradisku sprevádzali mimoriadne vysoké nároky na drevo. Jednoznačne preferovaným druhom bol v tomto smere dub, ale príležitostne poslúžili aj ďalšie dreviny rastúce v blízkom okolí (pozri príspevok E. Hajnalovej v tomto čísle). Intenzívna ťažba dreva spolu s ostatnou hospodárskou činnosťou mala nesporne aj svoj ekologický rozmer a dopad na obraz krajiny a na život v nej.

6. Potvrdil sa už J. L. Holubym preukázaný polykultúrny charakter náleziska s jasnou dominanciou osídlenia v neskej dobe bronzovej. Druhým veľmi významným časovým horizontom zastúpeným na nálezisku, je obdobie neskej doby laténskej. Stopy, s najväčšou pravdepodobnosťou krátkodobého pobytu nositeľov púchovskej kultúry, sa zistili najmä na ploche C v Hornom Hradisku, sporadickejšie na Dolnom Hradisku. Či už vo forme stavebných úprav, alebo nálezového inventára úplne chýbali v skúmaných čas-

tiach fortifikácie. V kultúrnej vrstve hrubej 0,6-0,7 m sa nálezy z neskej doby laténskej vyskytovali maximálne do hĺbky 0,4 m. Ako značne sporadické sa dajú hodnotiť pamiatky z neskej doby rímskej a z veľkomoravského obdobia. Nepočetné keramické zlomky symbolizujú skôr návštevu ako pobyt najmä slovanského etnika, preto predstavy o významnejšom veľkomoravskom osídlení Hradísk (Nešporová 1997, 50) výsledky výskumu určite nepotvrdili.

7. Terénne pozorovania i početnosť nálezového inventára vypovedajú o trvalom osídlení opevnenej osady nositeľmi lužickej kultúry. K jeho začiatkom došlo v závere mladšej doby bronzovej a v rôznej intenzite pretrvalo až do počiatku doby halštatskej.

8. Okrem výrobkov z hliny, bronzu, kostí a kameňa priniesol výskum mimoriadne širokú škálu biologického materiálu, ktorý poskytuje informácie o hlavných hospodárskych aktivitách obyvateľov Hradísk, najmä o sortimente chovaných i lovených zvierat, o pestovaných druhoch obilia a strukovín (Hajnalová/Poláčik 1999).

Rukopis prijatý 24. 5. 1999

PhDr. Ladislav Veliačik, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

Doc. PhDr. Peter Romsauer, CSc.
Filozofická fakulta UKF
Katedra archeológie
Hodžova 1
SK-949 74 Nitra

LITERATÚRA

- Audouze/Büchschenschütz 1992 - F. Audouze/O. Büchschenschütz: *Towns, Villages and Countryside of Celtic Europe*. London 1992.
- Bárta 1986 - J. Bárta: Piaty rok výskumu na mladopaleolitickom sídlisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1985, 1986, 45, 46.
- Brukner 1982 - B. Brukner: Ein Beitrag zur Formierung der neolithischen und äneolithischen Siedlungen im jugoslawischen Donaugebiet. In: *Palast und Hütte*. Mainz 1982, 141-151.
- Bukowski 1982 - Z. Bukowski: Offene Siedlungen und Burgen nördlich der Karpaten und Sudeten an der Wende der Bronze- zur frühen Eisenzeit. In: *Palast und Hütte*. Mainz 1982, 153-171.
- Čaplovič 1987 - P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Diemer 1995 - G. Diemer: *Der Bullenheimer Berg*. Materialhefte Bayerischen Vorgesch. A/70. Kallmünz 1995.
- Dovina 1997 - V. Dovina: Prehľad fyzikografických, geologických a hydrogeologických pomerov územia obce Zemianske Podhradie. In: *Zemianske Podhradie v histórii*. Zemianske Podhradie 1997, 12-15.
- Eisner 1933 - J. Eisner: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava 1991.
- Furmánek/Vladár 1983 - V. Furmánek/J. Vladár: *Opevnené*

- osady doby bronzovej na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 3-13.
- Hajnalová/Poláčik 1999 - E. Hajnalová/Š. Poláčik: Vyhodnotenie vrstvy semien na základe archeobotanických a štatistických údajov na lokalite Zemianske Podhradie, poloha Hradišťa. Štud. Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 161-192.
- Harding 1982 - A. F. Harding: Soziale Beziehungen und die Siedlungsform in der europäischen Bronzezeit. In: Palast und Hütte. Mainz 1982, 173-183.
- Hänsel 1991 - B. Hänsel: Die bronzezeitliche Besiedlung und ihre Funde. In: B. Hänsel/P. Medović: Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990. Ber. RGK 72, 1991, 71-83.
- Holuby 1887 - J. L. Holuby: Náleziská starožitností v Bošáckej doline v juhozápadnom kúte Trenčianskej stoličky. Slovenské pohľady 7, 1887, 217-221. In: J. L. Holuby: Obrazy zo života. Bratislava 1993, 50-64.
- Holuby 1898 - J. L. Holuby: Zpráva o „Hradiskách“, prehistorickéj velikej osade pri Zemianskom Podhradí v Trenčiansku. Sbor. MSS 3, 1898, 145-155.
- Janšák 1930 - Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. Sbor. MSS 24, 1930, 1-64.
- Kossack 1995 - G. Kossack: Mitteleuropa zwischen dem 13. und 8. Jahrhundert v. Chr. Geb. Geschichte, Stand und Probleme der Urnenfelderforschung. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Monographien RGZ 35. Mainz 1995, 1-64.
- Nešporová 1997 - T. Nešporová: Osídlenie Zemianskeho Podhradia. In: Zemianske Podhradie v histórii. Zemianske Podhradie 1997, 47-52.
- Novotná 1970 - M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1980 - M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1984 - M. Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- Paulík 1976 - J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
- Petrikovich 1904 - J. Petrikovich: Bronzový nálež v Bohuslaviciach. Sbor. MSS 9, 1904, 112-120.
- Říhovský 1982 - J. Říhovský: Lovčičky. Jungbronzezeitliche Siedlung in Mähren. Mat. Allgemeine u. Vergleichende Arch. 15. Bonn 1982.
- Stanczik 1980 - I. Stanczik: Az 1973-74. évi tőszegi ásatások. Szolnok Megyei Múz. Évk. 1979-1980 (1980), 63-81.
- Studeníková/Paulík 1983 - E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedíme. Bratislava 1983.
- Šimová 1997 - V. Šimová: Rekonstrukce vnější fortifikace z nejmladší fáze hradiště Velim-Skalka. In: Archeologie ve středních Čechách. 1. Praha 1997, 173-181.
- Šivo et al. 1990 - A. Šivo/M. Richtáriková/M. Grgula/D. Lévaiová/P. Povinec: Rádiouhlíkové datovanie archeologických vzoriek. Katedra jadrovej fyziky MFF UK. Bratislava 1990, rukopis.
- Tárnoki 1992 - J. Tárnoki: Törökszentmiklós-Terehalom. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 128-130.
- Točík 1978 - A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce-Kultur. II. Nitra 1978.
- Veliačik 1983 - L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur. Nitra 1983.
- Veliačik 1997 - L. Veliačik: Prehľad najstaršieho osídlenia Bošáckej a Moravsko-lieskovskej doliny. In: Zemianske Podhradie v histórii. Zemianske Podhradie 1997, 32-46.
- Veliačik/Romsauer 1994 - L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolíkových polí na západnom Slovensku. I. Katalóg. Nitra 1994.
- Wiklak 1963 - H. Wiklak: Początki kultury łużyckiej w Polsce środkowej. Łódź 1963.

Grabungsergebnisse vom Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie (Vorbericht)

Ladislav Veliačik - Peter Romsauer

ZUSAMMENFASSUNG

Der Burgwall der Lausitzer Kultur im Gemeindekatalog von Zemianske Podhradie, Bez. Nové Mesto nad Váhom (in den J. 1976-1991 im Ortsteil der Gemeinde Bošáca im Bez. Trenčín; unter diesem Namen in angeführter Zeit auch publiziert), liegt westlich der Gemeinde auf dem Gipfel eines der Ausläufer des südlichen Vorgebirges der Weißen Karpaten in der Lage Hradiská. Das gegliederte und verhältnismäßig scharf gewellte Gebirgsmassiv mit dem Gipfelplateau „Hradiská“ umgrenzen von Osten und Westen zwei Quertäler der Bäche Bošáčka und Klanečnica. Das Areal des Burgwalls von 13,4 ha Ausmaß war von Nordwesten in beinahe 1 km Länge von einem massiven Felskamm und von den übrigen Seiten von einem Wall geschützt (Abb. 2: 1). Im befestigten Areal dominieren zwei Plateaus (Horné und Dolné Hradisko), die ursprünglich durch einen Querwall getrennt waren und durch einen steil abfallenden Sattel mit zwei Quellen abgeteilt sind.

Die Grabungsarbeiten erfolgten in sechs Grabungssaisons in den J. 1986-1988 und 1990-1992. Das Hauptziel der Grabung war, Erkenntnisse über die Bauweise der Fortifikation und der Bebauung des befestigten Areals zu gewinnen.

Die Fortifikation

Das Befestigungssystem von Hradiská bestand aus einem Umfassungswall, parallel mit seinem westlichen und südwestlichen Abschnitt verlief ein Graben und das ganze umgrenzte Areal trennte beinahe in der Mitte ein Querwall. Von der Nordseite bildete das mächtige kammartige Felsmassiv einen idealen Schutz und von den übrigen drei Seiten bestand der Kern der Fortifikation aus einer künstlichen Aufschüttung von mehr als 1200 m Länge. Dagegen fand man im Körper des Westwalls einkomponierte geeignete natürliche Anhöhen. Schnitte durch den Wall dokumentieren klar grundsätzliche Unterschiede in der Größe wie auch in den angewandten Bauverfahren der Anhäufung der Aufschüttung in verschiedenen Teilen der Befestigung (Flächen A, B, D; Abb. 1). Abweichend ist jedoch das qualitative Niveau der gewonnenen Erkenntnisse, die für eine Rekonstruktion ihres ursprünglichen Aussehens notwendig sind.

Im Schnitt durch den Südteil des Umfassungswalles (Fläche A) hatte der Körper der Aufschüttung beim Fuß 9,4 m Breite und von der schräg sich senkenden Unterlage weist er bis heute die maximale Höhe von 1,8-2,3 m auf (Abb. 2: 3). Zu einer eventuellen inneren Konstruktion bestehen nur wenige Hinweise. Es wurden keine direkten Belege über die Existenz einer Holzkonstruktion gewonnen, wenn auch zu ihrem Gunsten indirekt Brandspuren

in mehreren Niveaus übereinander wie auch der vorherrschende horizontale Verlauf der Aufschüttungsschichten sprechen.

Den Ostrand des Burgwalls (Fläche B) bildet eine verhältnismäßig ausgeprägte Terrainkante (von beiläufig 3,5 m Überhöhung), auf welcher der Kern der Aufschüttung nur eine Breite von nicht ganzen 5 m und eine Höhe in den verschiedenen Profilen von 0,9-1,45 m hat. Angeschlossen ist an den Innenhang des Wallkörpers eine ausgeprägte, ziegelrot gebrannte Schicht, die in Richtung in das Innere der Siedlung 2,6-4,4 m Breite mit maximaler Mächtigkeit von 0,4-0,6 m erlangte. In ihr erschienen in aschigen unregelmäßigen Flecken destruierte verkohlte Bohlen und Stabholz (nur ein kleiner Teil mit einem Durchmesser über 10 cm), die vom Innenrand des Walles sogar 3,1-4,0 m entfernt waren. Festgestellt wurden Torsos von rechtwinklig gelegten Hölzern sogar in vier Reihen übereinander (Abb. 2: 5, 6; Abb. 3: 1). Abgesehen von einer einzigen Ausnahme wurde kein weiterer in die Unterlage eingesetzter senkrechter Pfosten festgestellt. Parallel mit dem Wallinnenrand verlief eine Vertiefung von 0,3-0,5 m Breite, die mit lockerem, genauso intensiv gebranntem lehmigem Material ausgefüllt war.

Abdrücke von in Richtung des Wallkörpers gelegten Bohlen und mehrere kleinere Pfostenlöcher mit stark gebrannter Verfüllung im Innenhang der Aufschüttung deuten darauf hin, daß die Bohlen schräg wie auch horizontal in das Innere der Siedlung ausgerichtet waren. Die Autoren halten sie für den Bestandteil eines hölzernen Überbaues der Befestigung in Form einer einfachen Einfriedung, wobei die Aufschüttung selbst wahrscheinlich nur ihre Blende bildete. Die künstliche Aufschüttung wie auch die gebrannte Schicht mit destruierten Hölzern überdeckten die direkt unter ihnen liegenden Häuserreste (Abb. 3: 2).

Der Schwerpunkt der Untersuchung der Fortifikation konzentrierte sich nach und nach auf den Westwall, dessen Körperkante an der Basis eine Breite von 21,2 m und eine maximale Höhe von 4,7 m aufweist (Abb. 3: 5; 4). An ihn knüpft ein 5,7 m breiter und nur 1,6 m tiefer Graben an. Im Profil der Nordwand des Schnittes konnten 14 Schichten und Schmitzen unterschieden werden (auf Abb. 4 ist ihre Zahl mäßig reduziert). Aufgrund des Profils der Nordwand und der im Schnitt des Westwalls festgestellten Grundrissituationen konnten zwei Hauptbauphasen der Fortifikation festgestellt werden.

Ältere Befestigungsphase. Die ursprüngliche Aufschüttung des Wallkörpers repräsentiert die Schicht Ia (Abb. 3: 5, 6; 4), die aus Klumpen von bis zu einer Masse glasartig verbackenen Lehms und Steinen bestand, die einer Tem-

peratur bis zu 1200-1400 °C ausgesetzt war. In nächster Nähe des Westrandes der Schicht Ia fand man vier Pfostengruben im Abstand von 2,4 (2x) und 4,0 m und Teile eines seichten 0,2-0,3 m breiten Grabens, die von der Außenseite mit kleinen Steinen und von der Innenseite mit kleinen verkohlten Bruchstücken horizontal gelegter Bohlen überdeckt und in 2,8 m Länge waren verfolgbar. Die eigentliche Befestigung (Abb. 5) bestand aus einer hölzernen frontalen Wand aus vertikal gesetzten Pfosten wie auch aus horizontalen, parallel mit dem Wallkörper verlaufenden Bohlen und aus einer Stein-Lehm-Aufschüttung, deren ursprüngliche Breite auf 9-10 m geschätzt wird. Ein Bestandteil der Befestigung war auch ein kleiner Graben, der von der frontalen Holzwand 8,5 m entfernt war.

Jüngere Befestigungsphase. Sie beginnt mit einer Überschichtung der Destruktion der vorangehenden Befestigung mit einer mächtigen Lehmschicht, bestehend aus beigemischten Steinen (IIa) und weniger ausgeprägten dünnen Aschenschichten mit Bruchstücken verkohlter Hölzer (IIb). Diese Schicht bildet bereits einen Bestandteil des künftigen Wallkörpers, der aus der weiteren grundlegenden Schicht III gebildet war. Die Aufschüttung weist nach der Materialgattung - Lehm und Steine - einen einheitlichen Charakter mit hellerer oder dunklerer brauner Verfärbung auf. Die in verschiedenen Niveaus festgestellten, bis ziegelrot gebrannten (IIIa) und aschigen Schichten (IIIb) sind Relikte der ursprünglichen Konstruktionen, welche die Aufschüttung gefestigt hatten. Die ersten zusammenhängenderen Inseln einer Holzkonstruktion tauchten bereits in 0,8 m Tiefe von der heutigen Wallkrone auf und waren in schwankender Erhaltungsqualität in der ganzen Schicht III verfolgbar.

Bei der Rekonstruktion (Abb. 6) ist die Frontalwand an der Unterbrechungsstelle der Schicht II in einer deutlichen Senkung der darüberliegenden Schicht (IIIa) situiert. Da direkte Belege über die Verwendung vertikaler Stützpfeiler fehlen, setzen die Autoren sie nur auf Grundlage der Einsenkung, der Existenz der Blende und dank der Verfüllung der Vertiefung mit ausgeprägt gebranntem Material wie auch der auffallenden Konzentration von Steinen voraus. An die Frontalwand angeschlossen war eine Holzkonstruktion aus drei Linien von Kästen, die aus parallel wie auch quer auf den Wall gelegten Bohlen bestand. Die am häufigsten festgestellte Länge betrug 1,8-2,2 m in Wallrichtung, und zwar in allen drei Linien, ihre Breite schwankte zwischen 1,0 bis zu 2,4 m (Abb. 3: 3). Festgestellt wurden maximal vier übereinander gelegte Bohlen, ohne erhaltene Bearbeitungsmerkmale. Mit Sicherheit nachgewiesen und vom praktischen Gesichtspunkt vollauf begründbar ist die schräge Neigung der inneren Linien der Kästen (Abb. 3: 4). Die ganze Holzkonstruktion hatte 6,0-6,5 m Breite. Das zahlreiche Vorkommen von Scherben, Lehmverputz, Kleinfunden und Tierknochen ist ein klarer Beleg dessen, daß es von einer vorher intensiv besiedelten Innenfläche des Burgwalls stammt. Die vergleichbare Breite der Schanze, die Festigung der Frontalwand mit Stützpfeilern und die Querbohlen sind gemeinsame Merkmale auch weiterer Fortifikationen in den Umenfelder-kulturen. Zugleich sind sie durch Unterschiede in den Bauverfahren und Details der Verbindung der Holzkonstruktion gekennzeichnet (Diemer 1995, 26-37, Abb. 5, 7; Šimová 1997, 178-180, Abb. 6).

Häuser und Urbanismus des Burgwalls

Am Nordostrand des befestigten Areals erschienen unter der Destruktion der Fortifikation bereits in den ersten Grabungsetappen Reste von Siedlungsobjekten (Abb. 7; Fläche B1). Auf dem Niveau der Unterlage, unter dem Wallkörper, wurden unvollständige Grundrisse dreier Häuser freigelegt (Häuser I-III), die in einer Reihe mit der Längsachse in Richtung des Randes des Geländebruches erbaut waren. Die Entfernung zwischen den einzelnen Bauten betrug nur 0,4 m, und nach den erhaltenen Ausmaßen der Häuser II und III ließen sich ihre Ausmaße auf 6,3 x 4,9 m bestimmen. Aus den Objekten erhielt sich nur eine dünne Schicht von Lehmverputzbruchstücken in aschigem Erdreich und mehrere Pfostengruben in der Achse der Längswände. Im Innenareal wurden Reste einer Feuerstelle und eine Gruppe von Pfostengruben festgestellt, von denen zwei Dreiergruppen den Bestandteil weiterer zwei Häuser bildeten (IV-V). In den nachfolgenden Saisons konnten noch ein ganzer und unvollständige Grundrisse von fünf Bauten freigelegt werden (Häuser VI-VIII/91, IX-X/92). Beim Rand der Geländestufe befand sich auf der Fläche B2 eine mächtige Destruktionsschicht von der Befestigung mit Resten der verbrannten Holzkonstruktion (Abb. 2: 5, 6; 3: 1), unter der sich das obere Niveau von Bauten skizzierte, das sich durch die unterschiedliche Konsistenz der Destruktionsschichten und der Verfüllung der Objekte gut unterscheiden ließ. Die Häuser VI-VIII mit der Längsachse in W-O-Richtung orientiert, wiesen einen rechteckigen Grundriß von 6,0 x 4,5 m Ausmaß auf. Zwischen den einzelnen Häusern bestand nur eine 0,8 m breite Lücke (Abb. 8). Direkt unter der Ausmündung des bogenförmigen Wallarmes wurde der beinahe komplette Grundriß des Baues IX/92 und in seiner unmittelbaren Nähe ein Fußbodentorso und eine destruierte Feuerstelle des Hauses X/92 freigelegt. Das durchschnittliche Ausmaß war 5,8-6,0 bis 4,4-4,6 m.

Konstruktiv unterschieden sich die einzelnen Häuser in der Anzahl, Anordnung und Pfostendicke und der Tiefe ihrer Einrammung. Einzig allein das Haus IX/92 hatte drei Dreiergruppen von Trägerpfosten. In den übrigen Häusern fehlte der mittlere Hauptträgerpfosten, doch bestand hier eine größere Variabilität in der Pfostenanordnung. In allen drei Häusern (VI-VIII) befanden sich die Pfostengruben mit dem größten Durchmesser und der größten Tiefe in der Regel in der Osthälfte der Objekte. Im Westteil waren häufiger Pfostengruben kleinerer Ausmaße, es kann über eine Konstruktion mit geringerer Tragfähigkeit erwogen werden. In der Unterbringung der Trägerpfosten besteht eine beträchtliche Ähnlichkeit zwischen den Häusern VI und VIII. Von den übrigen Baudetails befinden sich wichtige Reste angebrannter Balken in dem Zwischenraum der Häuser VI und VII. Am instruktivsten ist der Teil der rechtwinkligen Nordwestecke des Hauses VI.

Zur Standardausstattung der Häuser gehörten Feuerstellen mit flachem kreisförmigem Lehmestrich von 1 m Durchmesser. In der Nähe des Randes war der Estrich kammartig in Form eines mäßig eingebogenen Ovals erhöht. Im Südostquadranten der Häuser II, VI und VIII konstatierte man auf dem Niveau des Fußbodens Reste seiner Holzkonstruktion. Sie skizzierten sich als dunkle Streifen verkohlter Hölzer auf der Fläche von 1,6 x 1,6 m und 2,2 x 1,2 m. Eine ähnliche Fußbodengestaltung ist auch aus älterbronzezeitlichen und neolithischen Siedlun-

gen bekannt (Bruckner 1982, Abb. 16, 17; Hänsel 1991, Abb. 11; Tárnoki 1992, 129, Abb. 87; Točík 1978, 19: 3).

Rekonstruktion der Bauten. Für die Rekonstruktion der Bauten wurde die Dreiergruppe der Häuser VI-VIII/91 erwählt, die auf der Fläche B2 freigelegt wurde, und auf Grundlage ihrer Disposition und möglicher Konstruktionslösungen entstanden zwei alternative Versionen.

Im ersten Falle wurden unter der Voraussetzung, daß es sich um Lehmstampfwände handelte, alle drei Grundrisse als Bestandteil eines mehrräumigen Hauses mit selbständigen Eingängen in jeden Raum rekonstruiert (Abb. 9). Der ausschlaggebende Grund für eine solche Lösung war die Situierung der Trägerpfosten der Dachkonstruktion in der Sohle der Objekte. Es verhalf dazu auch die Grundrißdisposition aller drei Objekte, deren Kurzwände beiläufig eine Linie bildeten, eine schmale Lücke zwischen ihnen bestand und Reste eines hölzernen Wandbelags vorhanden waren. Außer der Ecke des Hauses VI handelt es sich um zwei Streifen verkohlter Holzreste in der Lücke zwischen den Häusern VI und VII. Ihre Spannweite betrug 0,6 m, was der grundlegenden Wandbreite entsprechen mußte (Abb. 8). Gegen diese Alternative sprechen die Absenz jedweder Reste massiver Lehmwände wie auch die gefundenen Lehmverputzreste mit Abdrücken von Ruten, Rundholz, Spaltholz und kantigem Holz (Abb. 11), die von einer anderen Wandkonstruktion der Häuser zeugen.

Die zweite Alternative nimmt einräumige Häuser mit einem Satteldach in kleineren Gruppen an (Abb. 10). Trägerpfosten trugen auch in diesem Falle die Dachkonstruktion. Die eigentlichen Wände der Objekte hatten eine Rahmenkonstruktion, die aus geflochtenen Ruten mit beidseitigem Lehmverputz bestand. Diese Alternative ist auch für die Häuser I-IV auf der Fläche B1 anwendbar.

In beiden Rekonstruktionsvarianten befand sich der Eingang in der Kurzwand der festgestellten Grundrisse.

Evident situiert war jedoch der Eingang in der Längswand der Häuser I-III und offenbar auch der Häuser IV-V.

Urbanismus der Siedlung. Die Bebauung des Ostteiles des Burgwalls konzentrierte sich am Rand der Geländestufe und die Anordnung der Häuser richtete sich nach dieser Dominante. Auf der Fläche B1 waren die Häuser in zwei beiläufig parallelen Reihen untergebracht. Zwischen den Häusern VIII und IX bestand ein etwa 7 m breiter unbauter Abschnitt an Stellen, wo in der weiteren Bestehungszeit des Burgwalls der Eingang in das befestigte Areal untergebracht war.

Die dichte Bebauung des Randes der Geländekante deutet auch trotz der verschiedenen Orientierung der Häuser auf beiden Flächen an, daß sie offenbar auch die Hauptfunktion der Fortifikation im ältesten Besiedlungshorizont der Lokalität erfüllte. Obzwar im Vergleich zu anderen slowakischen Burgwällen der Lausitzer Kultur eine verhältnismäßig große Fläche untersucht werden konnte, ist es nicht möglich, trotz gewisser Regelmäßigkeiten in der Häuseranordnung, die Gesamtbebauung auf diesem Plateau als eine streng geordnete und geplante Bebauung dieses Teiles des Areals zu interpretieren. Eher handelt es sich um eine Gruppierung von Häusern wie sie auch aus anderen Regionen bekannt ist (Harding 1982, Abb. 3A; Wiklak 1963, 50 f., Taf. 14). Die reihenmäßige Anordnung der Häuser erinnert teilweise schon an die Bebauung einiger frühbronzezeitlichen Siedlungen (Furmanek/Velíšek/Vladár 1991, Beilage 15, Abb. 25; Hänsel 1991; Stanczik 1980, Abb. 2).

Die Geländebeobachtungen und das Fundinventar sagen über eine dauernde Besiedlung des Burgwalls aus, deren Anfänge in die Schlußphase der jüngeren Bronzezeit reichen, mit dem Höhepunkt im älteren Abschnitt der Spätbronzezeit (HB1). Weniger intensive Belege deuten auf eine fortsetzende Existenz der Besiedlung bis in die Anfänge der Hallstattzeit.

Abb. 1. Zemianske Podhradie-Hradiská. Höhen- und Lageplan des Burgwalls. Computerbearbeitung M. Bartík.

Abb. 2. Zemianske Podhradie. 1 - Luftbildaufnahme des Walls von Süden; 2 - Grabungsfläche C; 3, 4 - Schnitt durch den Südwall; 5, 6 - Destruktion des Holzeinbaues im Ostwall auf der Fläche B.

Abb. 3. Zemianske Podhradie. 1 - Destruktion des Holzeinbaues im Ostwall auf der Fläche B; 2 - Hausgrundriß VII/91; 3 - Holzkonstruktionsreste in der Mittellinie der Kästen im Westwall; 4 - Holzkonstruktionsreste in der Innenlinie der Kästen im Westwall; 5 - Profil des Westwalls; 6 - Detail der Stelle der Frontalwand der älteren Phase des Westwalls.

Abb. 4. Zemianske Podhradie. Profil des Westwalls. Computerbearbeitung M. Bartík.

Abb. 5. Zemianske Podhradie. Rekonstruktion der älteren Befestigungsphase - Westwall. In Zusammenarbeit mit den Autoren zeichnerisch von J. Ratimorská rekonstruiert.

Abb. 6. Zemianske Podhradie. Rekonstruktion der jüngeren Befestigungsphase - Westwall. In Zusammenarbeit mit den Autoren zeichnerisch von J. Ratimorská rekonstruiert.

Abb. 7. Zemianske Podhradie. Grundrißsituation des Häuservorkommens auf der Fläche B. Computerbearbeitung M. Bartík.

Abb. 8. Zemianske Podhradie. Grundrißsituation des Häuserkomplexes VI-VIII auf der Fläche B2.

Abb. 9. Zemianske Podhradie. Rekonstruktion der Bauten VI-VIII der Variante mit Lehmstampfwänden als dreiräumiges Objekt. Entwurf I. Staník in Zusammenarbeit mit den Autoren zeichnerisch von J. Ratimorská realisiert.

Abb. 10. Zemianske Podhradie. Rekonstruktion der Bauten VI-VIII nach der Variante dreier einräumiger Häuser mit Flechtwänden. In Zusammenarbeit mit den Autoren zeichnerisch von J. Ratimorská rekonstruiert.

Abb. 11. Zemianske Podhradie. Auswahl von Lehmverputz.

Abb. 12. Zemianske Podhradie. 1-4 - Schnitt durch den Westwall, jüngere Phase; 7, 9 - Brandschicht auf der Fläche B; 5, 6, 8, 10, 11 - Komplex der Objekte VI-VIII. Maßstab: a - 1, 5, 6, 8, 9; b - 7; c - 2-4, 10, 11.

Abb. 13. Zemianske Podhradie. 1-5 - Schnitt durch den Südwall; 6-14 - Brandschicht auf der Fläche B.

STAVEBNÉ DREVO NA HRADISKU LUŽICKEJ KULTÚRY V ZEMIA NSKOM PODHRADÍ

EVA HAJNALOVÁ

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The study presents a summary of results of archaeobotanical research in the Lusathian-culture fortified settlement from the Late Bronze Age in Zemianske Podhradie. Timber used for fortifications, residential buildings and a granary were analysed. The paper includes archaeobotanical reconstruction of contemporary forest vegetation.

ÚVOD

Archeologický výskum L. Veliačika a P. Romšauera na rozsiahlom hradisku z neskorej doby bronzovej v pohorí Bielych Karpát, v nadmorskej výške 400-500 m, priniesol okrem iného aj poznatky o používanom stavebnom dreve. V rokoch 1986-1992 sa systematicky vyberali z rôznych objektov uhlíky. Archeobotaničky E. Hajnalová, H. Hunková a J. Mihályiová analyzovali 4824 kusov uhlíkov zo 749 nálezových celkov súvisiacich so stavbami. Príspevok podáva zhrňujúci pohľad na stavebnú surovinu - drevo z rôznych druhov stavieb a na možnosť jeho získania na ploche 13,4 ha hradiska.

MATERIÁL A METÓDY

Zuhoľnatené drevo pochádza z konštrukcie opevnenia, kde sa dalo zvýzdvihnúť ako definovateľný, prípadne nedefinovateľný prvok architektúry zo zvyškov obytných stavieb, hospodárskej stavby, prípadne z preplavovaného hlinitého záspyu týchto objektov.

V teréne sa uhlíky vyberali ako jednotlivé kusy, evidované v archeologickej dokumentácii poradovými číslami, prípadne ako súčasť archeobotanických nálezov získaných preplavovaním hĺn (metóda slúžila na zistenie prítomnosti semien kultúrnych a plano rastúcich rastlín).

V opevnení sa rozlišovali brvná, ktoré mohli mať pôvodne viac ako 8 cm v priemere, a to v polohách pozdĺžne i priečne na os valu, konáre s priemerom 0,5-3 cm a tyčovinu veľkosťou medzi nimi. Ich uloženie bolo v pozdĺžnych, priečnych aj neurčitých polohách v priestore opevnenia. Pri obytných stavbách - chatách sa dali uhlíky zistiť na úrovni podlahy ako zvyšky drev kôpírujúce priebeh stien, ako zvyšky vydrevenia

podlahy, v kolových jamách, prípadne v zásype objektov - získané po preplavení.

Uhlíky väčšie ako 0,5 x 0,5 x 0,5 cm sa analyzovali pomocou stereoskopickú lupy Technival (max. zväčšenie 30x) a mikroskopu Jenavert (max. zväčšenie 300x). Pri determinácii sa použili atlasy anatomickej stavby dreva (Greguss 1945; 1955; Schweingruber 1978) a porovnávacia zbierka.

DOSIAHNUTÉ VÝSLEDKY

Opevnenie vo východnej časti hradiska (výskumná plocha B; tabeľa 1)

Archeobotanicky sledované v rokoch 1986-1987 a 1990-1992. Analyzovalo sa 790 uhlíkov zo 149 nálezových komplexov.

Základnú konštrukciu opevnenia tvoril hlineňný násyp, z vnútornej strany kombinovaný s drevenou hradbou (Veliačik 1997). Zvyšky deštruovanej hradby sa zistili vo výške 100 nálezových komplexoch, z toho priečne a pozdĺžne brvná sa našli na 20 miestach (tabeľa 1). Na stavbu kostry hradby z brvien sa použilo drevo duba, iba v jednom prípade drevo jabľonokvetých. Tyčovina, ktorá pôvodne mohla tvoriť tiež základnú konštrukciu a dnes je už veľmi deštruovaná, sa zistila v 88 nálezových celkoch. V 90% prípadov sa vyskytol dub. Ďalšie dreviny - buk a javor - boli častejšie ako drevo jabľonokvetých. Najpestrejšie zloženie drevín predstavujú konáre z duba, buka, hrabu, javora, brezy, lípy, jabľonokvetých a liesky, zistené v 29 nálezových celkoch.

Zaujímavý nález predstavuje pravdepodobne výplet z konárov duba a buka. Akú úlohu mohol zohrať v konštrukcii opevnenia sa nedalo zistiť.

Tabela 1. Dreviny z konštrukcie opevnenia vo východnej časti hradiska v Zemianskom Podhradí, poloha Hradiská. Archeologické polohy: A - Sonda III, sektor 1 (1986, 1987); B - Sonda III, sektor 2 (1986 - zistené drevo práchnivé, 1987); C - Sonda VII, sektor 1 (1987); D - Sonda VII, sektor 2 (1987); E - Sektor A3 (1991); F - Sektor B1 (1991); G - Sektor B2 (1991); H - Sektor B3 (1991); I - Sektor E (1991); J - Sektor G/G1 (1992).

Druh nálezu	Počet náleзов celkom	Počet náleзов jednotlivých drevín							Archeologické polohy *
		Quercus sp. dub	Fagus sylvatica buk lesný	Acer sp. javor	Carpinus betulus hrab obyčajný	Tilia sp. lipa	Pomoideae jablňokveté	Corylus avellana lieska obyčajná	
Priečne brvná	14	14							B, C, G, I
Pozdĺžne brvná	6	5					1		C, I
Tyčovina	88	79	4	4			1		A, B, C, D, F, G, H, J
Konáre	29	11	4	4	4	2	3	1	A, C, D, G, H, I
Výplet (?)	7	5	1				1		B, E
Uhlíky roztrúsené vo vale (preplavované)	6	4	1		1				A, E

Tabela 2. Dreviny z konštrukcie opevnenia v západnej časti hradiska v Zemianskom Podhradí, poloha Hradiská. Archeologické polohy: K - sektor 1b; L - sektor 1c; M - sektor 1b; N - sektor 1c; N - prof. - profil sektoru 1c (výskum v roku 1991); O - Sonda XI (výskum v roku 1988); P - sektor 1a; R - sektor 1a (výskum v roku 1990).

Druh nálezu	Počet náleзов celkom	Počet náleзов jednotlivých drevín									Archeologické polohy *
		Quercus sp. dub	Fagus sylvatica buk lesný	Acer sp. javor	Carpinus betulus hrab obyčajný	Tilia sp. lipa	Prunus sp. slivka/trnka	Populus sp. topoľ	Ulmus sp. brest	Pyrus/Malus hruška/jabloň	
Priečne brvná	23	21		1	1						L, K/M, N
Pozdĺžne brvná	30	25		2	1	2					M, K/M, M/N, N
Tyčovina	81	59	10	7	5						L, N, K/M, M
Konáre	53	48	1	2			1	1			K, N prof.
Uhlíky roztrúsené vo vale (35 polôh)		11	14	2		2			3	4	O, P/R, P, R

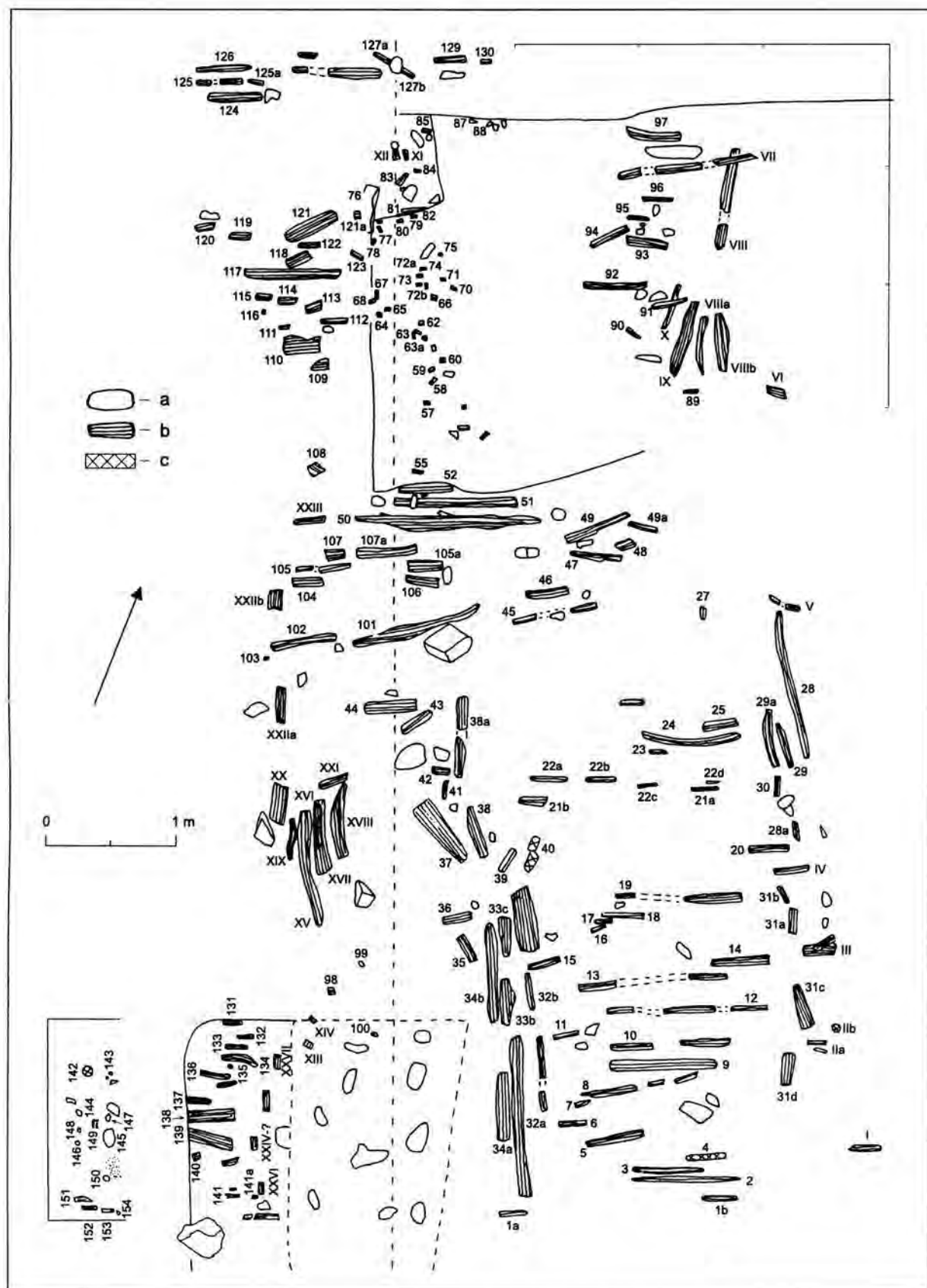
Opevnenie v západnej časti hradiska (výskumná plocha D; tabela 2)

Archeobotanicky sledované v rokoch 1988, 1990 a 1991. Analyzovalo sa 1352 uhlíkov z 257 náleзовých celkov.

Západný val, ktorého dnešná šírka dosahuje 25 m a výška 4 m, je monumentálnou stavbou. Ako

uvádza L. Veliačik (1997), komorová konštrukcia v troch líniách naprieč valom z trámov a brvien bola prestavbou opevňovacieho systému po silnom požiari. Domnievame sa, že archeobotanické nálezy uhlíkov poznáme azda z oboch fáz stavby.

K staršej fáze opevnenia môžu pravdepodobne patriť uhlíky z priehlbne a uhlíky medzi priekopou a spomínanou priehlbňou.

Obr. 1. Zemianske Podhradie. Pôdorysný plán rezu západným valom s odobratými archeobotanickými vzorkami. VI-XXVI - kmene, 1-150 tyčovina a konáre. Legenda: a - kameň; b - zuhoľnatené drevo; c - práchnivé drevo.

Tabela 3. Dreviny z obytných stavieb (plocha B) a z hospodárskeho objektu - sýpky (plocha C). Poznámky: * pred zuhoľnatením práchnivé, ** konáre, *** preplavované.

Archeo- logické označenie	Druh objektu a poloha nálezu	Quercus sp. dub	Fagus sylvatica buk lesný	Acer sp. javor	Carpinus betulus hrab obyčajný	Fraxinus sp. jaseň	Ulmus sp. brest	Tilia sp. lipa	Pomoideae jablonočkovité	Populus sp. topol	Salix/Populus vrba/topol	Betula sp. breza	Frangula alnus krúšina jelšová	Corylus avellana lieska obyčajná	Euonymus sp. bršlen	Clematis sp. plamienok	Prunus spinosa trnka	Rhamnus sp. rešetlák	Poznámka
obj. 1/91	Chata, steny		X																JZ roh
obj. 2/91	Chata, steny	X																	SZ roh *
obj. 3/91	Chata, steny	X																	Z stena
obj. 3/91	Chata, steny		X																JV stena
obj. 3/92	Chata, kolové jamy		X																SV časť
obj. 2/92	Chata, kolové jamy	X																	(arch. č. 214)
obj. 2/91	Chata, podlahy	X	X	X															výmaz
obj. 3/91	Chata, podlahy	X	X																SV časť
obj. 2/92	Chata, podlahy	X	X																(arch. č. 218)
obj. 3/91	Chata, iné			X		X		X	X	X	X			X					JV roh *, **
obj. 1/91	Chata, iné	X	X			X		X	X	X	X			X					zásyp - 8 polôh ***
obj. 2/91	Chata, iné	X	X	X	X					X					X				zásyp - 10 polôh ***
obj. 3/91	Chata, iné	X	X	X	X					X				X					zásyp - 6 polôh ***
obj. 2/92	Chata, iné	X	X																zásyp - 1 poloha ***
S6/sektor 5	Sýpka	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	cf.	X	X	X	cf.	X	

Všetky dreva v priehlbni ležiace v smere S-J, teda v jej pozdĺžnej osi, boli pred horením práchnivé. Tie, ktoré sa dali identifikovať, patrili dubu.

Zvyšky drevenej konštrukcie medzi priekopou a priehlbňou pozostávali z 30 úlomkov drier, niektorých viac ako 5 cm širokých a 20 cm dlhých. Orientované boli v jednom smere S-SV - J-JZ. 16 drier bolo pred zuhoľnatím práchnivých, a preto neanalyzovateľných, ostatné boli z duba, prípadne snád z duba.

K staršej fáze opevnenia možno priradiť aj zvyšky dvoch kmeňov s priemerom okolo 70 a 105 cm, ktoré boli pravdepodobne ako stojace torzá stromov zabudované do valu. Na dne sektoru sa dal vypreparovať koreňový systém a spodná časť kmeňa ďalšieho stromu. Uhlíky koreňov patrili asi dubu.

Základnú drevenú časť opevnenia v mladšej fáze predstavuje komorová konštrukcia, ktorá držala umelý násyp z hliny (Veliačik 1997). Dreva použité na stavbu komôr sa nachádzali vo veľkom počte pri archeologickom sledovaní stavby v rokoch 1988-1991. V roku 1991, keď sa odkryli najzaujímavejšie konštrukčné prvky, urobil sa jednorazový odber 185 kusov drier (obr. 1). Ich analýzy predstavujú základ pre tabuľku 2. Ostatných 1167 ks uhlíkov, odobratých v 35 polohách, uvádza tabuľka ako uhlíky roztrúsené vo vale. Zuhoľnaté dreva pri odbere v roku 1991 neboli všetky v jednej vodorovnej úrovni. Platí to najmä pre konáre, ktorých výskyt sa zaznamenal o niekoľko centimetrov nižšie, ako bola úroveň priečnych a pozdĺžnych brvien. Na niektorých drevoch sa dali zistiť nie dlhé neodstránené zvyšky konárov (napr. 50, 51, 85) a tiež kôra. Dĺžka použitých drier sa nedala archeobotanicky zistiť. Iba dve dreva (4 a 40) z celkového počtu 185 boli práchnivé pred zuhoľnatím.

Najčastejšie používanou drevinou v konštrukcii komôr bolo drevo z duba. Zabudovalo sa ako pozdĺžne aj priečne brvná a tiež ako tyčovina, ktorá vyplňala určitú plochu komôr. Menej často bol použitý buk, javor a hrab s lipou. Ojedinele sa našlo drevo trnky a topoľa (ako konáre) i drevo bresta. K zaujímavostiam patrí drevo hrušky alebo jablone.

Opevnenie v iných polohách (výskumná plocha A a Sonda V)

Na stavbu priečného valu, ktorý rozdeľoval plochu hradiska na dve časti, a to na Horné Hradisko a na Dolné Hradisko (Veliačik 1997), sa použilo tiež drevo duba. Dokladá to 107 uhlíkov v 3 nálezových celkoch.

Juhozápadná časť opevnenia na hradisku, tvorená takisto valom zo zeme a drevenou hradbou, sa archeologicky sledovala rezom v roku 1986. 314 uhlíkov v 6 nálezových celkoch ukazuje, že hlavnú úlohu pri stavbe hradby malo drevo duba. Vrstva uhlíkov, odobratá z dvoch nálezových celkov vo vale (hl. 20-40 cm a 40-60 cm), dokladá prítomnosť duba, buka, javora, hrabu, brezy, topoľa a pravdepodobne jeľše.

Konštrukcie stavieb

Obytné stavby (výskumná plocha B)

Archeologické výskumy v rokoch 1991 a 1992 poskytli aj pôdorysy chat. Precízne sledovanie zásypu chat aj situácií v rôznych polohách umožnilo získať zvyšky stavebného dreva, prípadne zvyšky dreva z nedefinovateľných predmetov zariadenia (tabuľka 3). Zo 43 nálezových celkov sa analyzovalo 359 uhlíkov.

Zvyšky architektúry chat jednoznačne dokumentujú prednostné použitie dreva duba a buka. Sortiment drier získaných preplavovaním vnútorného zásypu chat je bohatší. Okrem duba a buka, ktoré môžu patriť k architektúre chat, sa tu našli javor, hrab, jaseň, lipa, jabľonokveté, topoľ, vrba, lieska, pravdepodobne dreviny z vnútorného zariadenia a predmetov z dreva.

Hospodársky objekt (výskumná plocha C)

V roku 1987 sa získal archeobotanický dôkaz o náleze zvyšku hospodárskeho objektu. Zatiaľ čo sa plocha v sonde 6 v sektore 5 archeologicky javila ako planírka po katastrofe ohňom, v ktorej sa nachádzalo veľké množstvo semien kultúrnych rastlín, preplavovanie systematicky vybraných 60 vzoriek z plochy 25 m² v rôznych hĺbkach a následné archeobotanické a štatistické vyhodnotenie (Hajnalová/Poláčik 1999) dokázalo zámernú koncentráciu a následný rozsyp semien. Takáto situácia môže dokladať zvyšok sýpky. Medzi 13 druhmi kultúrnych rastlín a 22 botanickými taxónmi planých bylín, zistenými v semenách, sa našli aj uhlíky 16 rodov drevín (tabuľka 3) a veľké množstvo menších úlomkov mazačiek. Kolekcia 550 uhlíkov v 34 nálezových celkoch predstavuje najbohatší sortiment z doteraz opísaných nálezov z neskorobronzového hradiska v Zemianskom Podhradí. Okrem duba, ktorý sa vyskytoval v 90% z nálezových celkov, sa našiel buk, javor, hrab, jaseň, brest, jabľonokveté, topoľ, vrba, breza, pravdepodobne krušina, jeľša, lieska, plamienok, plotný, bršlen, rešetliak a snád trnka.

Tabela 4. Dreviny z lokality Zemianske Podhradie, poloha Hradiská. Poznámky: * uvedené podľa Michalko a kol. 1986: 1 - dubovo-hrabové lesy, 2 - dubovo-cerové lesy, 3 - bukové lesy vápnomilné; ** zistené zuhoľnatené plody a kôstky.

Drevina	Súčasná vegetácia	Potenciálna prirodzená vegetácia *			Archeobotanické nálezy
		1	2	3	
Q. sp.		X			X
Q. petraea	X	X	X	X	
Q. pubescens			X		
Q. cerris			X		
Acer sp.				X	X
A. tatarica			X		
A. campestre	X	X	X	X	
Carpinus betulus	X	X			X
Fagus sylvatica	X	X		X	X
Ulmus sp.					X
U. minor	X				
Tilia sp.				X	X
T. cordata		X			
T. platyphyllos	X	X			
Pomoideae					X
Pyrus/Malus					X
Crataegus monogyna	X	X			
C. laevigata		X	X		
Sorbus torminalis	X			X	
S. aria	X			X	
S. austriaca				X	
Cerasus avium	X	X		X	
C. mahaleb				X	
Populus sp.					X
Salix sp.					X
Alnus sp.					X
Frangula alnus					X
Betula sp.					X
Fraxinus sp.					X
Corylus avellana	X	X			X
Cornus mas	X		X		(X) **
Euonymus sp.					X
Prunus spinosa			X		X
Ligustrum vulgare	X	X			
Rosa sp.	X	X	X		
Rhamnus sp.					X
R. cathartica			X		
Swida sanguinea	X	X	X		
Clematis vitalba				X	X
Lonicera xylosteum		X			
Robinia pseudoacacia	X				
Pinus sylvestris	X				

ZHODNOTENIE DOSIAHNUTÝCH VÝSLEDKOV

Z nálezového inventára lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej poznáme 19 rodov a druhov driev použitých v architektúre opevnenia, chát, prípadne z vnútorného zariadenia obytných stavieb a hospodárskej budovy (tabela 1-3).

Aj keď pri úžitkových vlastnostiach dreva použitého v architektúre zohráva dôležitú úlohu čas ťažby, stanovištné podmienky rastúcich stromov i úprava dreva pred použitím (vysušenie) a archeobotanicky sa nedajú klasifikovať, predsa sa pokúsime zamyslieť nad pohnutkami ľudí lužickej kultúry pri výbere drevnej suroviny.

V obytných stavbách aj v opevnení tvorilo drevo významný podiel, no nároky na jeho mechanické vlastnosti sa pri týchto stavbách mohli rôzniť. Archeobotanická analýza ukázala, že pri stavbe hradieb opevnenia sa použilo predovšetkým drevo duba, zriedkavejšie buka lesného, prípadne javora a hrabu. Je zaujímavé, že ani v jednom prípade v brvnách, teda kmeňov s priemerom nad 8 cm, sa nezistil buk, niekoľkokrát sa zistil javor a hrab. Ostatné dreviny zistené v rôznych polohách opevnenia, najmä ako tyčovina (tabela 1; 2), sú skôr doplnkom bez zjavnej konštrukčnej dôležitosti. Mohli sa použiť preto, že na danej ploche boli ľahko dostupné. Tento predpoklad potvrdzuje napríklad použitie plano rastúceho ovocného stromu hrušky alebo jablone, ale tiež prítomnosť topoľa, brezy a pravdepodobne jelše v časti opevnenia blízkeho k intenzívnemu vodnému zdroju na hradisku, kde sa tieto dreviny mohli nachádzať.

Pri obytných stavbách sa zdá, že dub a buk boli rovnako cenené (tabela 3) či už na podlahy, či na koly, prípadne ako spodná časť stien.

Dub v trvanlivosti dreva niekoľkonásobne prevyšuje buk aj javor, najmä v podmienkach premenlivej vlhkosti. K. Balabán (1955) uvádza, že u duba to môže predstavovať pri pohybe vzduchu 120 a v uzavretom priestore až 200 rokov, buk a javor vydržia iba 10 a 5 rokov. Preto sa zjavne skôr hodil pre stavbu opevnenia dub, ktorý však bol aj najčastejšou drevinou na ploche hradiska, ako si ukážeme neskôr. Dub a buk sú dve dreviny, ktoré sú schopné v danom prostredí bez veľkej zmeny v mechanických vlastnostiach (tvrdosť, pevnosť v tlaku) pretrvať roky. O niečo menej tvrdšie dreviny sú hrab a brest, ktoré sa v konštrukcii opevnenia nachádzali väčšinou ako výplň. Mechanické vlastnosti jednotlivých driev sa mohli vylepšiť, ak bolo drevo pred použitím vysušené (Balabán 1955). Zdá sa, že niektoré me-

chanické vlastnosti dreva mali stavitelia opevnenia experimentálne overené. Najdôležitejšiu úlohu však určite zohrávala čo najväčšia dostupnosť danej suroviny v určitých polohách.

Ani drevená súčasť opevnenia, ani obytné stavby neschátrali časom, ale zanikli požiarom. Dlhšiu dobu mohla pravdepodobne slúžiť iba drevená súčasť opevnenia zo staršej fázy existencie hradiska v západnej časti, ktorá mala možnosť pred požiarom spráchnivieť.

Všetkých 19 zistených rodov a druhov patrí k listnatým drevinám a kríkom. Zo stromov sú to dub (*Quercus* sp.), buk lesný (*Fagus sylvatica*), javor (*Acer*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), jašeň (*Fraxinus* sp.), brest (*Ulmus* sp.), lipa (*Tilia* sp.), hruška/jabloň (*Pyrus/Malus*), jablňokveté (*Pomoideae*), z vlhkých stanovišť breza (*Betula* sp.), topoľ (*Populus* sp.), pravdepodobne jelša (cf. *Alnus* sp.) a vŕba (cf. *Salix* sp.), krušina jelšová (*Frangula alnus*); z kríkov azda trnka (cf. *Prunus* sp.), lieska obyčajná (*Corylus avellana*), bršlen (*Euonymus* sp.), rešetliak (*Rhamnus* sp.) a liana plamienka plotného (*Clematis vitalba*). Nálezový súbor umožňuje zamyslieť sa aj nad lesnou vegetáciou.

ARCHEOBOTANICKÁ REKONŠTRUKCIA LESNEJ VEGETÁCIE

Potenciálna prirodzená vegetácia

Podľa geobotanickej mapy vegetácie (Michalko a kol. 1986) sú na území hradiska a v jeho blízkosti zmapované vegetačné jednotky: dubovo-hrbové lesy (*Carici pilosae - Carpinienion betuli*), ktoré v zázemí dominujú, dubovo-cerové lesy (*Quercetum petrae-cerris*) tvoriace väčší ostrov obkolesujúci hradisko z juhu, východu a čiastočne zo západu a bukové lesy vápnomilné (*Cephalanthero-Fagenion*) na menšej ploche v severovýchodnej časti hradiska, ale najmä v jeho severnej časti. Zastúpenie drevín v týchto vegetačných jednotkách podľa J. Michalko a kol. (1986) je uvedené v tabele 4.

Súčasná vegetácia

Lesný antropogénne poznačený porast na okrajoch hradiska a na zachovaných valoch, botanicky (bylinná aj drevinná skladba) sledovaný J. Košťálom (Nálezová správa 13144/93 v AÚ SAV, Nitra), dokladá prítomnosť uvedených vegetačných jednotiek, výrazne poznačených človekom. Podľa jeho detailnej štúdie vidno, akú dôle-

žitú úlohu má expozícia daného stanovišťa na zastúpenie jednotlivých drevín. Zoznam evidovaných drevín ako celok uvádza tabeľa 4.

Rekonštrukcia vegetácie v neskorej dobe bronzovej

Určujúcimi faktormi pre existenciu danej vegetácie sú klimatické, pôdne a hydrologické pomery, ale aj činnosť človeka. Z týchto faktorov iba pôdne danosti, prípadne hydrologické pomery možno považovať za podobné v neskorej dobe bronzovej a dnes. Ostatné sa odlišujú. Klíma v 10.-8. stor. pred n. l., v čase prítomnosti lužickej kultúry na lokalite, patrila do druhej polovice subboreálu, teda do suchej a teplej fázy oproti dnešku (Ložek 1980). Vznik vegetačných stupňov dnešného typu v 4. a 3. tisícročí pred n. l. (Ložek 1980) umožňuje predpokladať v Bielych Karpatoch aj na sklonku doby bronzovej zonáciu lesov podobnú dnešku. Ak vezmeme potenciálnu vegetáciu za základ, môžeme sa domnievať, že ve-

getácia dubových lesov na danej lokalite bola dominantná a mohla mať na sklonku doby bronzovej bohatšie zastúpenie hrabu a menšie zastúpenie buka. Pravdepodobne na väčšej ploche boli prítomné prvky xerothermnej vegetácie dubín, ako dub cérový, javor tatársky, drieň obyčajný. No v bezprostrednej blízkosti, a to na severnej strane hradiska, strmé skalné vápencové svahy poskytli vhodné stanovišťa pre dreviny z bukových vápnomilných lesov. Dreviny z vlhkomilných porastov (v miestach dnešného výskytu) asi dokumentujú aj intenzívny prameň, ktorý mal dostatok odtekajúcej vody.

Na záver možno konštatovať, že všetky dreviny zistené archeobotanickou analýzou (tabeľa 4) mohli byť v neskorej dobe bronzovej prítomné priamo na lokalite. Drevo použité na stavbu mohutného opevňovacieho systému muselo spôsobiť odlesnenie veľkej časti hradiska. Či sa táto plocha používala ako orná, prípadne ako pasienky, snáď bližšie ozrejmiť následné vyhodnotenia nálezov kultúrnych a planých rastlín.

Rukopis prijatý 30. 4. 1999

Ing. Eva Hajnalová, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Balabán 1955 - K. Balabán: Anatomie dřeva. Praha 1955.
 Greguss 1945 - P. Greguss: Bestimmung der mitteleuropäischen Laubhölzer und Sträucher auf xylotomischer Grundlage. Budapest 1945.
 Greguss 1955 - P. Greguss: Xylotomische Bestimmung der heute lebenden Gymnospermen. Budapest 1955.
 Hajnalová/Poláčik 1999 - E. Hajnalová/Š. Poláčik: Vyhodnotenie vrstvy semien na základe archeobotanických a štatistických údajov (na lokalite Zemianske Podhradie, poloha Hradišťa). Štud. Zvesti AU SAV 33, 1999, 161-192.
 Ložek 1980 - V. Ložek: Holocén. Slov. Arch. 28, 1980, 107-118.
 Michalko a kol. 1986 - J. Michalko a kolektív: Geobotanická mapa ČSSR. Bratislava 1986.
 Schweingruber 1978 - F. Schweingruber: Mikroskopische Holzanatomie. Zug 1978.
 Veliačik 1997 - L. Veliačik: Prehľad najstaršieho osídlenia Bošáckej a Moravsko-lieskovskej doliny. In: Zemianske Podhradie v histórii. Zemianske Podhradie 1997, 32-46.

Bauholz auf dem Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie

Eva Hajnalová

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin bewertet die archäobotanischen Funde von 4824 Holzkohlenstückchen, die bei der systematischen Verfolgung der Grabung während mehrerer Jahre gewonnen wurden. Sie stammen von Bauholz in der Konstruktion der Befestigung, der Wohnhäuser und einem Wirtschaftsgebäude, evtl. gewann man sie während der Schlammung der lehmigen Gebäudeverfüllungen. Die Funde belegen die vorrangige Verwendung von Eichenholz bei der Befestigungs konstruktion und die gleiche Rolle des Eichen- und Buchenholzes bei den Wohnhäusern.

Aufgrund der Kartierung der potentiellen Vegetation in den Weißen Karpaten in 400-500 m Übersee höhe verweist die Autorin an Hand der heutigen Vegetation auf der

Fundstelle wie auch der archäobotanischen Erkenntnisse (nach denen 19 Gattungen und Arten von Gehölzen evidiert werden) auf den Charakter der Vegetation auf dem Burgwall und in seinem Umkreis während der Spätbronzezeit. Sie nimmt an, daß die Wälder den Charakter von Eichenmischbeständen mit ausgeprägter Vertretung der Hagebuche aufwiesen, in reichlichem Maße erschienen Elemente von Wärme- und Trockenheit liebendem Eichenbewuchs. So wie es auch heute der Fall ist, fehlte auch in der Spätbronzezeit nicht ein Buchenwald auf dem kalkigen Liegenden am steilen, nach Norden orientierten Hang. Aufgrund archäobotanischer Analysen festgestellte Gehölze von feuchten Standplätzen situiert die Autorin sie zu einer intensiven Quelle auf dem Burgwall.

Tabelle 1. Gehölze von der Befestigungs konstruktion im Ostteil des Burgwalls in Zemianske Podhradie, Lage Hradiská. Archäologische Lagen: A - Schnitt III, Sektor 1 (1986, 1987); B - Schnitt III, Sektor 2 (1986 - festgestelltes morsches Holz, 1987); C - Schnitt VII, Sektor 1 (1987); D - Schnitt VII, Sektor 2 (1987); E - Sektor A3 (1991); F - Sektor B1 (1991); G - Sektor B2 (1991); H - Sektor B3 (1991); I - Sektor E (1991); J - Sektor G/G1 (1992).

Tabelle 2. Gehölze von der Befestigungs konstruktion im Westteil des Burgwalls von Zemianske Podhradie, Lage Hradiská. Archäologische Lagen: K - Sektor Ib; L - Sektor Ic; M - Sektor Ib; N - Sektor 1c; N - Prof. - Profil des Sektors 1c (Grabung im J. 1991); O - Schnitt XI (Grabung im J.

1988); P - Sektor Ia; R - Sektor 1a (Grabung im J. 1990).

Tabelle 3. Gehölze aus Wohnhäusern (Lage B) und dem Wirtschaftsobjekt - aus dem Schüttboden (Fläche C). Anmerkungen: * vor der Verkohlung morsches Holz, ** Äste, *** - geschlammmt.

Tabelle 4. Gehölze von der Fundstelle Zemianske Podhradie, Lage Hradiská. Anmerkungen: * angeführt nach Michalko a kol. 1986; ** festgestellte verkohlte Früchte und Fruchtsteine.

Abb. 1. Zemianske Podhradie. Grundrißplan des Schnittes durch den Westwall mit entnommenen archäobotanischen Proben. VI-XXVI - Stämme, 1-150 Stabholz und Äste. Legende: a - Stein; b - verkohltes Holz; c - morsches Holz.

Übersetzt von Berta Nieburová

SPINNEN UND WEBEN IN SMOLENICE-MOLPÍR EIN BEITRAG ZUM WIRTSCHAFTLICHEN UND RELIGIÖS-KULTISCHEN LEBEN DER BEWOHNER DES HALLSTATTZEITLICHEN „FÜRSTENSITZES“

SUSANNE STEGMANN-RAJTÁR

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The fortified settlement in Smolenice-Molpír belongs to the most important finding places of the Hallstatt period in north-east-alpine region. Several hundreds of whorls and great number of weaving weights prove that yarn and textile production were relevant economic activities of its inhabitants. Occurrence of unique, often decorated weaving weights is an evidence of cultic importance of weaving as well as of contacts with south-east-alpine region.

EINLEITUNG

Der Burgwall Molpír bei Smolenice, Kr. Trnava, am Osthang der Kleinen Karpaten (Abb. 1), gehört zu den bedeutendsten hallstattzeitlichen Höhensiedlungen im Nordostalpengebiet. Die Ausgrabungen von Mikuláš und Sigríd Dušek dauerten von 1963 bis 1971 und konzentrierten sich vor allem auf die Freilegung des höchstgelegenen dritten Burghofes, der sog. Akropolis (Abb. 2). Das Fundmaterial der neun Grabungskampagnen haben die Ausgräber in zwei Bänden der Publikation „Smolenice-Molpír - Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit“ vorgelegt; der erste erschien im Jahr 1984, der zweite 1995 (Dušek/Dušek 1984; 1995).¹

ZUR GLIEDERUNG DES BURGWALLS UND ZUR BEBAUUNG DER HAUPTBURG

Der Burgwall mit einer Größe von etwa 12 ha gliedert sich in drei Teile - in die Vorburg I und II und in die Hauptburg (Dušek 1971, Abb. 7; Dušek 1974, Abb. 1; 3; Dušek/Dušek 1984, 9, Taf. 1). Während in der ersten und zweiten Vorburg nur wenig gegraben wurde, hat man die Hauptburg fast vollständig freigelegt. Insgesamt wurden in der Hauptburg folgende Objekte untersucht: Die Befestigungsmauer III, ein kreisförmiger Turm an

der Außenseite der Mauer III, zwei Tore (III und IV), 7 Öfen, 62 Häuser, ein Kultplatz und eine Zisterne. Von den Häusern waren 48 (Nr. 3 bis 50) mit ihrer Rückwand gegen die, teilweise in Holzkammerkonstruktionsweise errichtete, Befestigungsmauer gesetzt; 14 weitere (Nr. 1, 2 und 51 bis 62) waren im Innenbereich zum Teil auf künstlich errichteten Terrassen erbaut (Abb. 2).²

ZUR FUNDSITUATION WÄHREND DER AUSGRABUNGEN IN DER HAUPTBURG

Mikuláš und Sigríd Dušek vermerken oftmals in ihren Grabungsberichten, daß die Arbeiten unter schwierigen Geländebedingungen stattfanden. Nicht selten wurden in den Inventaren der Häuser auch Funde der vor- und nachhallstattzeitlichen Besiedlung festgestellt (Dušek/Dušek 1984, 78; 1995, 71). Abfallendes Terrain und neuzeitliche Eingriffe des 19. Jahrhunderts behinderten zusätzlich die Untersuchungen. Bedauerlicherweise fehlt es oft an stratigraphischen Beobachtungen, so daß eine zeitliche Trennung der Befunde nicht immer möglich ist. Wie aber aus dem von Mikuláš Dušek angefertigten Gesamtplan der Hauptburg hervorgeht (Abb. 2),³ und wie auch aus den Beschreibungen der einzelnen Objekte zu entnehmen ist, waren die Lehmestrichböden und die Grundrisse der hallstattzeitli-

¹ Die Ausgräber betrachten den Burgwall als Fürstensitz. Eine Gesamtauswertung des Fundmaterials steht noch bevor, deshalb sind die Ergebnisse dieser Studie vorläufig.

² Ob die Gliederung der Häuser so, wie Dušek sie vorschlug, auch wirklich stimmt, wird erst zu prüfen sein. Seine Gliederung wird im vorliegenden Aufsatz zunächst einmal übernommen. Die Auswertungsmöglichkeiten der Befunde sind jedoch wegen ihrer mangelhaften Dokumentation stark eingeschränkt.

³ Der Gesamtplan der Hauptburg hat im Original die Größe 2,80 x 2,70 m! Der publizierte Plan (Dušek/Dušek 1995, 73, Beilage 1), der auch in vorliegender Arbeit als Grundlage diente, ist seine getreue Verkleinerung.

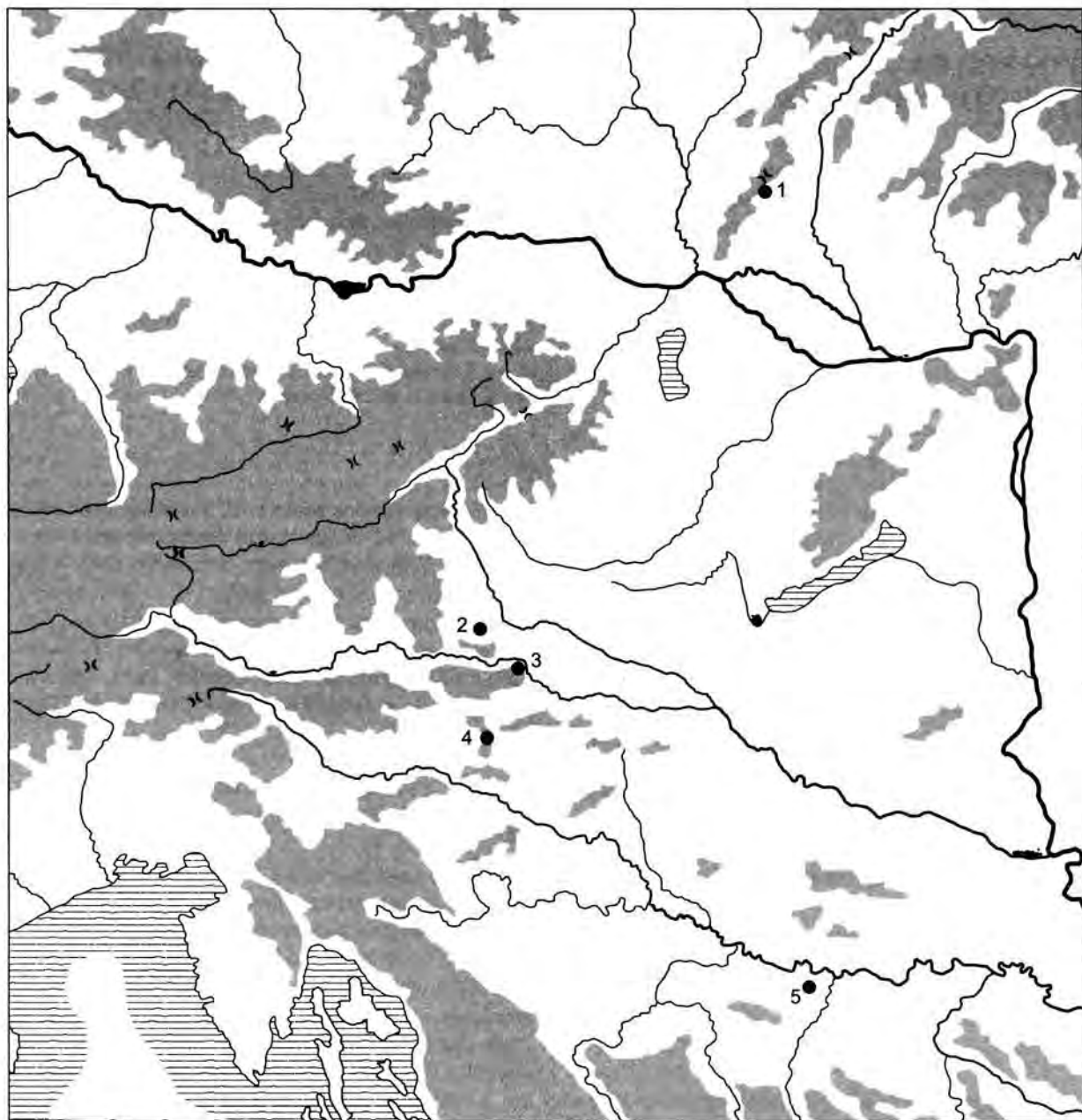

Abb. 1. Verbreitung der Fundstellen mit verzierten Webgewichten aus Ton. 1 - Smolenice-Molpír; 2 - Kleinklein; 3 - Pošteta; 4 - Rifnik; 5 - Donja Dolina.

chen Häuser, manchmal auch ihre Steinfundamente bzw. steinernen Stützmauern sowie die zahlreichen verbrannten Holzbalken während der Ausgrabungen noch so weit erhalten, daß man sie erkennen und dokumentieren konnte (Dušek/Dušek 1984, Abb. 13-37; 1995, Abb. 1-18 und Beilage 1). Daraus folgt, daß die jüngere Besiedlung dieser Anhöhe, vor allem in der Mittel- und am Anfang der Spätlatènezeit, wie dann auch in frühgeschichtlicher Zeit, die oberen hallstattzeitlichen Schichten der Siedlung zwar mehr

oder weniger zerstörte, jedoch nicht ihre steinernen Hausfundamente. Die Wohnbauten Nr. 3 bis 50 entlang der Befestigungsmauer besitzen gemeinsame Seitenwände oder grenzen mit kleinen Abständen aneinander, wodurch sie eine ununterbrochene Reihe bilden. Der übereinstimmenden Bauweise und der Einbindung in eine Häuserzeile liegt ein einheitliches Baukonzept zugrunde (Abb. 2). Im Verbreitungsgebiet der Kalenderberggruppe sind Siedlungen mit Steinfundamenten der Häuser und Wehrmauern mit

Holz- und Steinkonstruktion bislang nicht gefunden worden, wohl aber kennen wir Vergleichbares von naheliegenden Fundstellen des Lausitzer Kulturkreises.⁴ Aus dem einheitlichen Baukonzept der hallstattzeitlichen Häuser auf dem Molpír können wir vermuten, daß sie etwa zur selben Zeit entstanden und bewohnt gewesen sein müssen, auch wenn geringfügige zeitliche Unterschiede denkbar sind; archäologisch lassen sie sich nicht fassen. Vor allem die zahlreichen Fibeln vom Šmarjeta-Typ, die fast in jedem Objekt enthalten sind, zeigen auf besonders eindrucksvolle Weise, daß die meisten Häuser tatsächlich gleichzeitig bestanden. Die chronologisch aussagekräftigen Metallfunde und charakteristische Keramik belegen, daß der Schwerpunkt der Besiedlung in das 7. Jahrhundert fällt, denn am Anfang des 6. Jahrhunderts wurde Molpír, so wie viele andere Plätze des Nordostalpenraumes, zerstört und verlassen (Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988; Stegmann-Rajtár 1992; Teržan 1998, 524).

ZUR FUNKTION EINIGER BAUTEN AUFGRUND DES ARCHÄOLOGISCHEN FUNDBESTANDES DER HAUSINVENTARE

Noch sehr wenig wissen wir bis heute über die Organisation des wirtschaftlichen und religiös-kultischen Lebens der Bewohner des Burgwalls. Wer waren die Menschen und wie lebten sie? Welchen Lebensstandard erreichten sie? Wie funktionierten Wirtschaft, Handel und Güteraus-tausch? Das sind nur einige der Fragen, die sich stellen, und die nicht leicht zu beantworten sind. Deshalb ist es auch schwierig, mehr über die wirtschaftliche Tätigkeit sowie über die Bevölkerungsstruktur und den sozialen Status der Einwohner dieser Burg auszusagen. Aufgrund zahlreicher wertvoller Funde und Importe, aber auch wegen der Masse von Tongeschirr und Metallgütern allgemein, liegt jedoch der Gedanke nahe, daß in der Hauptburg eine Gruppe vornehmer Frauen und Männer von hohem sozialen Rang wohnte. Es stellt sich aber die Frage, ob wir lediglich anhand des archäologischen Fundbestandes das Leben dieser Menschen wenigstens annähernd rekonstruieren können, und ob wir die

unterschiedliche Tätigkeit der Bewohner auch aufgrund der Hausinventare fassen können. Geben die verschiedenen Fundarten vielleicht auch Hinweise darüber, ob im Fundmaterial der Hausinventare der weibliche oder der männliche Lebensbereich vorherrschend ist? Zu welchem Ergebniss kommen wir, wenn wir das geborgene archäologische Fundmaterial in seiner Gesamtheit betrachten? Zunächst stellen wir fest, daß aussagekräftige Funde aus Ton, Bronze und Eisen, aber auch aus Stein, Knochen und Geweih sowie aus anderen Materialien wie Bernstein oder Glas sich in sehr ähnlicher Weise von Objekt zu Objekt wiederholen. Es scheint auf den ersten Blick so zu sein, daß es im Fundmaterial keine großen Unterschiede zwischen den Hausinventaren gibt. Das gilt vor allem, um nur einiges zu nennen, für die mehreren hundert Spinnwirtel, aber auch für das zahlreiche Tracht- und Schmuckzubehör wie Fibeln, Nadeln oder Armringe, ferner für Ausrüstungsteile und Pferdegeschirr, für verschiedene Geräte und Werkzeug wie Ärmchen- und Tüllenbeile, sowie für Halbfabrikate und Rohmaterial aus Stein, Knochen und Geweih, die zur Herstellung verschiedener Gegenstände dienten. Weil aber seit 1995 die Beschreibung des gesamten Fundmaterials aus allen gegrabenen Objekten der Hauptburg vorliegt (Dušek/Dušek 1995), lohnt es sich erneut zu prüfen, ob es vielleicht doch auch Fundarten gibt, die nur auf bestimmte Hausinventare beschränkt bleiben. Und wenn es uns nachfolgend gelingen sollte festzustellen, daß es neben den Gemeinsamkeiten auch grundsätzliche Unterschiede zwischen den Hausinventaren gibt, dann können wir etwas mehr zum wirtschaftlichen sowie religiös-kultischen Leben der Bewohner des Molpír aussagen. Der allgemeine Charakter der Hausinventare zeigt eine Anhäufung von außerordentlichem Tongeschirr und einen Reichtum von Metallgegenständen in den meisten Objekten. Die zahlreichen Spinnwirtel belegen, daß hier das Spinnen zum Alltag gehörte - es war die wichtigste Arbeitstätigkeit der Frauen wohl in jedem Haus, auch wenn ein Teil der Häuser möglicherweise andere Funktionen haben konnte. Funde von verkohlten Fäden aus Wolle (Furmánek/Pieta 1985, Abb. 47) und Samen von Flachs, der mögli-

⁴ Etwa 25 km nördlich von Smolenice-Molpír liegt, ebenfalls am Osthang der Kleinen Karpaten, die hallstattzeitliche Höhensiedlung Prašník „Tlšť Hora“, Kr. Trnava, sie besaß eine Befestigungsmauer aus trocken gelegten Steinen und Holzkonstruktion, die jedoch nicht zu Ende gebaute wurde (Veličák/Romsauer 1994, 154). Mehrere Höhensiedlungen mit steinernen Umlaufmauern und Häusern mit Steinfundamenten sind aus der nördlichen Slowakei vom Orava-Gebiet bekannt, z. B. Tupá skala bei Vyšný Kubín, (Čaplovič 1987, Abb. 53). Sie sind in der Spätbronzezeit entstanden und entwickelten sich kontinuierlich bis in die Hallstattzeit, einige sogar bis in die Latènezeit (Pieta 1982, 150-153).

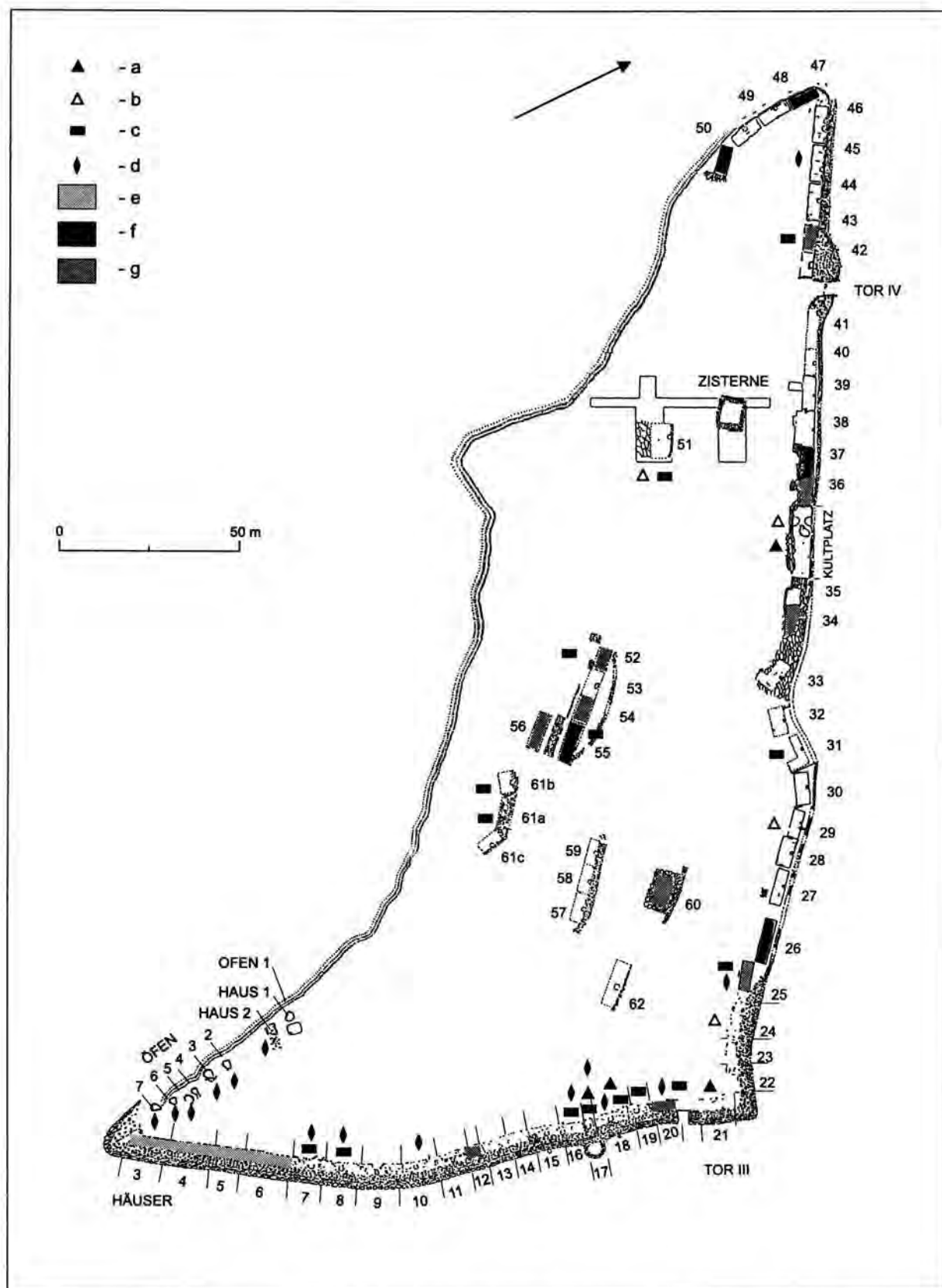

Abb. 2. Smolenice-Molpír. Plan der Hauptburg (nach Dušek/Dušek 1995, Beilage 1). Legende: a - verziertes Webgewicht (1 bis 2 Stück); b - unverziertes Webgewicht (1 Stück); c - Mahlsteine; d - verkohltes Getreide; e - große Menge verkohlten Getreides (Häuser 3-6); f - Webgewichte und Fragmente von Webgewichten; g - Fragmente von Webgewichten.

cherweise planmäßig angebaut wurde, belegen die Produktion von Wolle⁵ und Leinen⁶. Die Herstellung von Textilien auf dem Molpír wird zwar vermutet (Dušek 1971, 431; Furmánek/Pieta 1985, 46-48; Novotná 1994, 84), aber erst seit das Fundmaterial aus allen Objekten publiziert ist (Dušek/Dušek 1995), kann man die Webstühle in einem Teil der Häuser tatsächlich auch belegen.

HAUSINVENTARE MIT MAHLSTEINEN

Eine Konzentration von ganzen Mahlsteinen sowie von Bruchstücken und auch von Halbfabrikaten gab es, wie die Ausgräber beschreiben, in den Objekten in der Nähe von Tor III, das von der zweiten Vorburg in die Hauptburg führte. Wie Dušek berichtet, lagen hier in fünf Häusern, Nr. 16 bis 20 (Abb. 2), insgesamt 30 ganze Mahlsteine, in vier der Häuser auch zusammen mit Resten von verkohltem Getreide, was alleine schon die Bedeutung dieser Bauten betont (Dušek/Dušek 1984, 55-68).⁷ Große Mengen von verkohltem Getreide wurden in Vorratsgefäßen gefunden, die entlang der Längswände, in den Häusern 3 bis 6 standen, in denen es keine Herdstellen gab. Das führte die Ausgräber zu der Interpretation der Gebäude als Getreidespeicher (Dušek/Dušek 1984, 27-36). In der Nähe dieser Häuser befinden sich auch mehrere Öfen (Abb. 2), ebenfalls voll mit verkohltem Getreide.⁸ Es kann wohl nicht zufällig sein, daß ein solcher Reichtum an ganzen Mahlsteinen, Halbfabrikaten sowie an Rohstoff sich gerade an dieser Stelle konzentrierte. Andere bedeutende, ebenfalls in diesen Hausinventaren enthaltene Fundarten sind die einzeln vertretenen, häufig auch verzierten Webgewichte, unter ihnen zwei besonders wertvolle mit figürlichen

Darstellungen, die weiter unten noch ausführlich besprochen werden. Weil es bei der Beschreibung und Aufzählung der Funde der einzelnen Hausinventare auch Angaben über die Zahl der Webgewichte gibt, lohnt es sich diese Häuser zu kartieren und zu prüfen, welche aussagekräftige Fundzusammenstellung sie charakterisiert. Die Kartierung der Hausinventare mit Mahlsteinen und solcher mit einzelnen oder mit zahlreichen Webgewichten ergibt ein interessantes Bild. Es zeigt sich nämlich, daß die Mahlsteine oft auch in solchen Häusern vorkommen, in denen Webgewichte enthalten sind. Ferner stellen wir fest, daß die Häuser mit zahlreichen Webgewichten und die Häuser mit vereinzelt Webgewichten sogar zwei vollkommen unterschiedliche Gruppen bilden (Abb. 2).

HAUSINVENTARE MIT ZAHLREICHEN WEBGEWICHTEN - DEN RESTEN VON WEBSTÜHLEN

Neben den mehreren hundert Spinnwirteln waren in einem Teil der Hausinventare auch zahlreiche Webgewichte enthalten. Sie zeigen ganz deutlich, daß nicht nur Spinnen, sondern auch Weben wohl zu den wichtigsten Arbeitstätigkeiten der Frauen gehörte. Aber in welchen Häusern wurde gewebt? Was kennzeichnet sie und welche Funde sind charakteristisch?

Aus der Beschreibung der Hausinventare erfahren wir, daß einige von ihnen neben anderen Funden auch pyramidale tönernen Webgewichte in größerer Zahl enthalten.⁹ Die Mehrzahl dieser Häuser ist einteilig, einige sind zweiteilig, die meisten 7 bis 9 m lang. Ihre Breite schwankt zwischen 3 und 4,5 m, nur Haus 60 mißt 5 m. Zu den

⁵ Danach wissen wir, daß Schafzucht einen wichtigen Bereich der Landwirtschaft bildete. Eine Studie von C. Ambros (1986, Abb. 1; 2) informiert über das relative Verhältnis der einzelnen Haustierarten zueinander, sowie über das Verhältnis der Haus- und Wildtierknochen.

⁶ Wie M. Hopf (1989, 205) in ihrer Studie schreibt, stammen die wenigen Leinsamen aus kleinen Streufunden. Es ließ sich nicht entscheiden, ob Lein zur Fasergewinnung angebaut wurde und daher nur wenig Samen anfielen, da die Pflanzen, wegen des besseren Bastes, dann vor der Reife gerauft werden müssen, oder ob die Samen Begleiter des Leindotters sein könnten.

⁷ Es ist interessant, daß aus diesem Bereich auch die am jüngsten datierten Fibeln stammen: Aus Haus 17 ist es die Fibel mit auf den Drahtbügel aufgeschobenen Knochen- und Bernsteinperlen; aus den Häusern 16 und 18 sind es zwei Schlangenfibeln ostalpiner Art mit schwach ausgeprägter oder großer Faltenwehr (Parzinger/Stegmann-Rajlár 1988, 166, Abb. 3: 5-7).

⁸ M. Hopf (1989, 193) konnte anhand der Proben nicht feststellen, welchem Zweck - Kochen, Backen, Trocknen - die Öfen gedient haben mögen.

⁹ Die Webgewichte sind bislang nicht gezeichnet und ausgewertet. In den Häusern mit zahlreichen Webgewichten vom Molpír wurden bislang keine verzierten registriert. Ihre Größe beträgt etwa 10-14 cm. Aufbewahrt in Západoslovenské múzeum Trnava.

Tabelle 1. Hausinventare mit zahlreichen Webgewichten.

Haus	Größe	Gliederung	Webgewichte	Mahlsteine	besondere Funde
12	4,5 x 3 m	einteilig	Reste von 8 Webgewichten		
20	6 x 3 m	einteilig	Webgewichte	2 ganze	tönerne Stecker
25	8 x 3 m	einteilig	Webgewichte	1 ganzer und Halbfabrikate	durchbrochene Bronzetülle
26	12,5 x 3 m	zweiteilig	79 Webgewichte und 32 Fragmente		bronzenes Gürtelblech
34	9 x 4 m	einteilig	Fragmente von Webgewichten		
36	7 x 4, 5 m	einteilig	Webgewichte		
37	9 x 3-3,5 m	einteilig	15 Fragmente von Webgewichten		
43	7 x 3 m	zweiteilig	mehrere Fragmente von Webgewichten	3 ganze	
47	8 x 3 m	zweiteilig	etwa 30 Webgewichte in zwei Reihen		
50	8 x 3 m	einteilig	25 Webgewichte		eiserne Trense
52	6 x 3,5 m	einteilig	Fragmente von Webgewichten	2 ganze	
54	8 x 3,5 m	zweiteilig	Fragmente von Webgewichten		
55	11 x 3,5 m	zweiteilig	8 Webgewichte und viele Fragmente in zwei Reihen	2 ganze	
56	11 x 3 m	einteilig	Fragmente von Webgewichten		
60	9 x 5 m	einteilig	Fragmente von Webgewichten		

größten zählen die Häuser 55 und 56 mit einer Länge von je 11 m. Das zweiteilige Haus 26 ist mit 12,5 m das längste und enthält auch die größte Anzahl von Webgewichten: 79 ganze und 32 Bruchstücke (Tabelle 1). Über die Fundumstände im Haus 47 berichten Sigrid und Mikuláš Dušek folgendes: „Die Webgewichte waren in zwei Reihen im Abstand von 0,40 m angeordnet, der Abstand zwischen den Webgewichten in einer Reihe betrug 0,20 m. Wahrscheinlich stand hier ein Webstuhl mit einer Länge von 1,5 m und mit etwa 30 Stück Webgewichten. Dafür sprechen auch die Reste von verkohltem Holz auf dieser Stelle“ (Dušek/Dušek 1995, 49). Über „viele

Bruchstücke von Webgewichten in zwei Reihen nebeneinander“ wird auch von Haus 55 berichtet (Dušek/Dušek 1995, 59). Aufgrund dieser Beschreibungen wissen wir also, daß in diesen Häusern Webstühle standen, im größten Haus 26 mit den meisten Webgewichten ist es nicht ausgeschlossen, daß sich dort sogar zwei Webstühle befanden. Leider wissen wir nicht, wo genau im Haus die Webstühle standen, ob also in den zweiteiligen Häusern möglicherweise einer der Räume als Webkammer dienen konnte. Weitere Webstühle standen sehr wahrscheinlich in den Häusern 37 und 50 wo ebenfalls größere Mengen von Webgewichten gefunden wurden; möglicherwei-

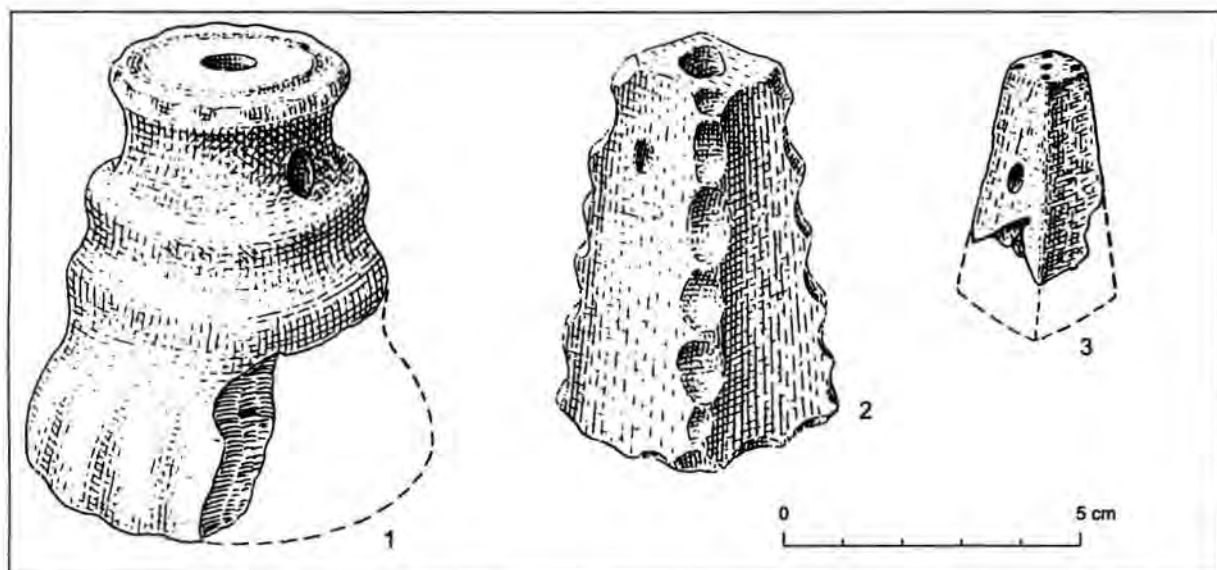

Abb. 3. Verzierte tönerner Webgewichte von Smolenice-Molpír. 1 - Haus 18; 2 - Haus 21; 3 - Kultplatz. (1, 2 - nach Dušek/Dušek 1984, Taf. 140: 28; 164: 33; 3 - nach Dušek/Dušek 1995, Taf. 45: 35).

se auch in den Häusern 12, 20, 25, 34, 36, 43, 52, 54, 56 und 60. Interessant ist es zu beobachten, wie sich die Häuser mit Webgewichten auf das gesamte Areal der Hauptburg verteilen (Abb. 2). Wir stellen nämlich fest, daß sie sich in ziemlich regelmäßigen Abständen voneinander befinden, wobei in zwei Fällen je zwei Häuser direkt nebeneinander liegen (25 neben 26 und 36 neben 37). Von Bedeutung ist sicher auch die Tatsache, daß es im Zentralbereich der Hauptburg eine Gruppe von fünf Häusern gibt (52 bis 56), von denen vier Webgewichte enthalten.¹⁰ In dieser Gruppe befand sich auch das zweiteilige Haus 55, sicher mit einem Webstuhl. Bei der Betrachtung des Gesamtplanes gewinnt man den Eindruck, daß die räumliche Verteilung der Häuser mit Webstühlen auf dem Molpír nicht zufällig ist, sondern daß vielmehr ihr Bau bewußt geplant war. Interessant ist ferner, daß sich die Häuser mit Webgewichten auch in der Nähe des Kultplatzes, an beiden Seiten, befinden (Abb. 2). In der Organisation der handwerklichen Tätigkeit der Frauen spielte das Spinnen und Weben eine bedeutende Rolle.¹¹ In den Häusern mit Webgewichten dominiert der weibliche Lebenskreis. Diese Häuser wurden vermutlich von Frauen von hohem sozialem Rang be-

wohnt. Den männlichen Lebensbereich repräsentieren hier vor allem Werkzeuge und Geräte, handwerkliche Tätigkeit steht im Vordergrund. Die Verbreitung von Siedlungen mit Webstühlen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet hat B. Teržan kartiert (Teržan 1996, Abb. 6).

HAUSINVENTARE MIT VEREINZELTEN WEBGEWICHTEN - ZEICHEN BESONDERER HAUSSYMBOLIK

Aus der Beschreibung der Hausinventare geht hervor, daß es ferner eine andere Gruppe von Häusern mit einem oder zwei Webgewichten gibt, in denen jedoch sicher keine Webstühle standen, weil die Webgewichte in keinem Fall in größerer Zahl erwähnt werden. Im Gegensatz zu den Häusern mit einer größeren Zahl von Webgewichten zeigt sich also deutlich eine andere Gruppe von Hausinventaren, in denen nur ein bis zwei, manchmal verzierte, Webgewichte enthalten sind (Tabelle 2). Die meisten dieser Webgewichte sind kleiner und gehörten nicht zum Webstuhl, sondern hatten wahrscheinlich symbolische Bedeutung. Das Auftreten dieser Stücke ist

¹⁰ Es ist wichtig zu erwähnen, daß im Inventar von Haus 52 auch zwei bronzene kleinköpfige Vasenkopfnadeln enthalten sind (Dušek/Dušek 1995, Taf. 115: 7, 27), die auf urnenfelderzeitliche Tradition hinweisen, während die sonst so zahlreich vorkommenden Kahnfibeln vom Šmarjeta-Typ gerade hier nicht enthalten sind.

¹¹ Weitere Siedlungen in der Slowakei, in denen vermutlich Webstühle standen: Objekte mit je acht Webgewichten sind aus der spätbronzezeitlichen Siedlung Pobedim (Objekt 2/69; Studenková/Paulík 1983) und aus der hallstattzeitlichen Siedlung Ivanka pri Dunaji (Objekt 11/73; Studenková 1979) bekannt.

Tabelle 2. Hausinventare und Kultplatz mit vereinzelt Webgewichten.

Haus	Größe	Gliederung	Webgewichte		Mahlsteine	besondere Funde
			verziert	unverziert		
17	3 x 3 m	einteilig	2		12 ganze, 16 Fragmente, 2 Halbfabrikate	
18	10 x 3 m	einteilig	1		2 ganze	
21	8 x 3 m	einteilig	1			zahlreiche Hornspitzen - 1 davon verziert, verzierte Knochenfragmente
24	8 x 3 m	zweiteilig		1		Schüsselhelmsfragmente, Fußstiel mit Bronzeresten, eiserne Dolchklänge, Vogelklappenfragmente
29	8 x 3 m	einteilig		1		Schüsselhelmsfragmente, eiserner Gürtelhaken, verzierter Riemendurchzug vom Pferdegeschirr, Hirschschädelfragmente, zahlreiche Geweihsitzen
51	9,5 x 5,5 m	einteilig		1	2 ganze	
Kultplatz	20 x 5-6 m	einteilig?	2	1		Mondidolfragmente?, Helmfragmente?, 3 Opferstellen mit Resten von Kinderschädeln und Kinderskeletten

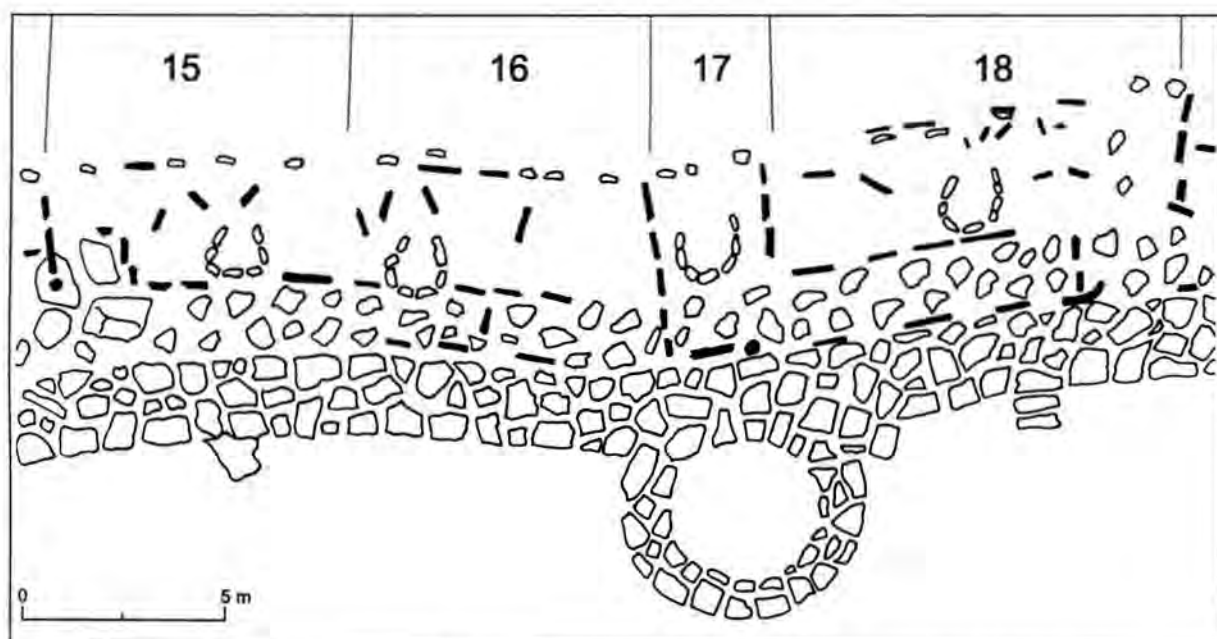

Abb. 4. Grundrißplan der Häuser 15-18 von Smolenice-Molpír (nach Dušek/Dušek 1984, Abb. 26; 28).

ein Zeichen für besondere Haussymbolik und belegt die kultische Dimension des Webens. Gerade weil diese Hausidole die Form des Webgewichtes haben, kann man sagen, daß das Weben und das Spinnen sicher auch kultische Bedeutung hatten. Es ist auffällig, daß gerade in diesen Häusern auch Funde ganz besonderer Art vorkommen, die vor allem den männlichen Lebensbereich charakterisieren, es sind nämlich Teile der Bewaffnung und Kriegsausrüstung. Dabei kann man vermuten, daß auch Frauen hier wohnten und arbeiteten, wie es die zahlreichen Spinnwirtel sowie der häufig vertretene Schmuck und das Trachtzubehör belegen. Es war jedoch die Spinnerin, nicht aber die Weberin; es zeigt sich deutlich, daß hier der Mann und Krieger die vorherrschende Rolle spielte, weil aufgrund der Funde der männliche Lebensbereich dominiert. In dieser Gruppe von Häusern steht der adelige Mann - der Krieger, Jäger und vielleicht auch Stammesführer - in führender Position (Tabelle 2).

Ein verziertes Webgewicht enthielt das Haus 18 (Abb. 3: 1), aus dem auch zwei Mahlsteine und eine größere Menge verkohlten Getreides stammen. Symbolische Bedeutung hat auch das Webgewicht aus Haus 21, das entlang der Kanten mit kleinen Dellen verziert ist (Abb. 3: 2). Ein vergleichbares Stück stammt von der Höhensiedlung Poštela (Abb. 1; Teržan 1990, 378, Taf. 2: 21). Im Hausinventar 21 von Smolenice-Molpír war auch eine größere Zahl von bearbeiteten Geweihsitzen enthalten, einige davon verziert. Ein Webgewicht enthält auch das Inventar von Haus

24, in dem außerdem Schüsselhelmfragmente, das Bruchstück einer eisernen Dolchklinge, ein tönernes Hornfragment vermutlich von einem Gefäß mit Stierkopf, zwei Gußtiegel mit Resten von Bronze und das Fragment einer vogelköpfigen Tonklapper (Abb. 9: 3) gefunden wurden.

Im Inventar von Haus 29 waren außer einem Webgewicht ebenfalls Schüsselhelmfragmente enthalten, ferner ein Riemendurchzug vom Pferdegeschirr mit breiter kreisaugenverzerrter Krempe, ein eiserner T-förmiger Gürtelhaken, zahlreiche Geweihsitzen, der Teil eines Hirschschädels mit abgesägtem Geweih und teilweise noch grünlicher Oberfläche von einem unbekannten Bronzegegenstand. Bruchstücke von einem Schüsselhelm und ein eiserner T-förmiger Gürtelhaken wurden noch einmal zusammen gefunden, und zwar in Haus 59 (Dušek/Dušek 1995, 62-64, Taf. 124: 25, 28, 31).

Von diesen Häusern unterscheidet sich aufgrund der Ausmaße von 3 x 3 m deutlich Haus 17, das in direkter Nachbarschaft zum Steinturm der Befestigungsmauer liegt (Abb. 4). Haus 17 ist deutlich von den benachbarten Häusern getrennt. Vermutlich war es kein Wohnraum, sondern hatte wegen der geringen Größe und der besonderen Funde eine andere, spezielle Funktion. Von ganz besonderer Bedeutung sind zwei figural verzierte Webgewichte aus diesem Raum (Abb. 5: 6). M. und S. Dušek beschreiben hier folgende Fundsituation: „Zu beiden Seiten des Ofens fanden sich neben Kleinfunden und Gefäßen je ein Tonidol und vor dem Ofen Reste eines menschlichen Skelettes. Die Gefäße konzentrierten sich in dem

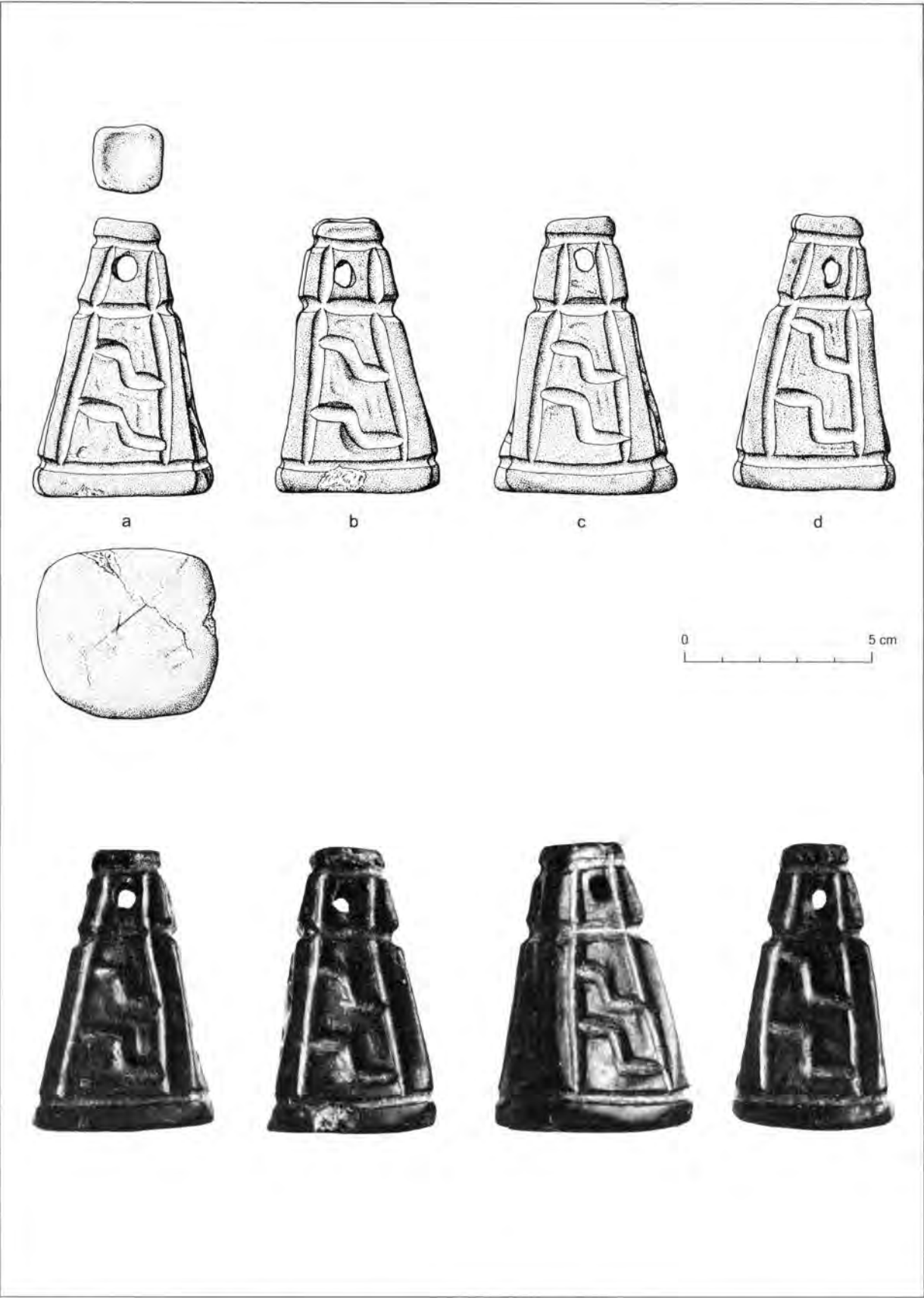

Abb. 5. Verziertes tönernes Webgewicht I von Haus 17 in Smolenice-Molpír. Zeichnung J. Mészárosová, Foto M. Novotná.

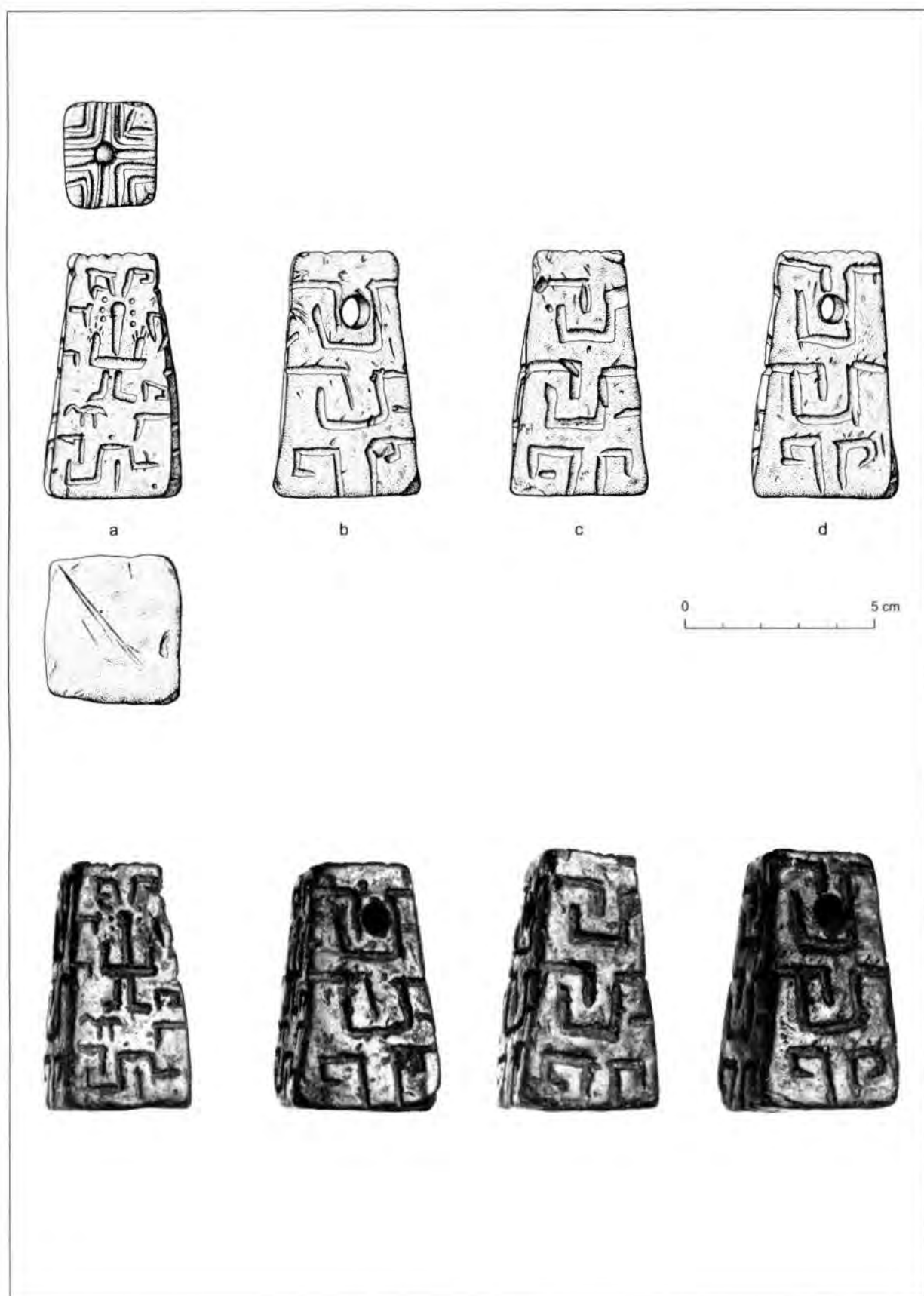

Abb. 6. Verziertes tönernes Webgewicht 2 von Haus 17 in Smolenice-Molpír. Zeichnung J. Mészárosová, Foto M. Novotná.

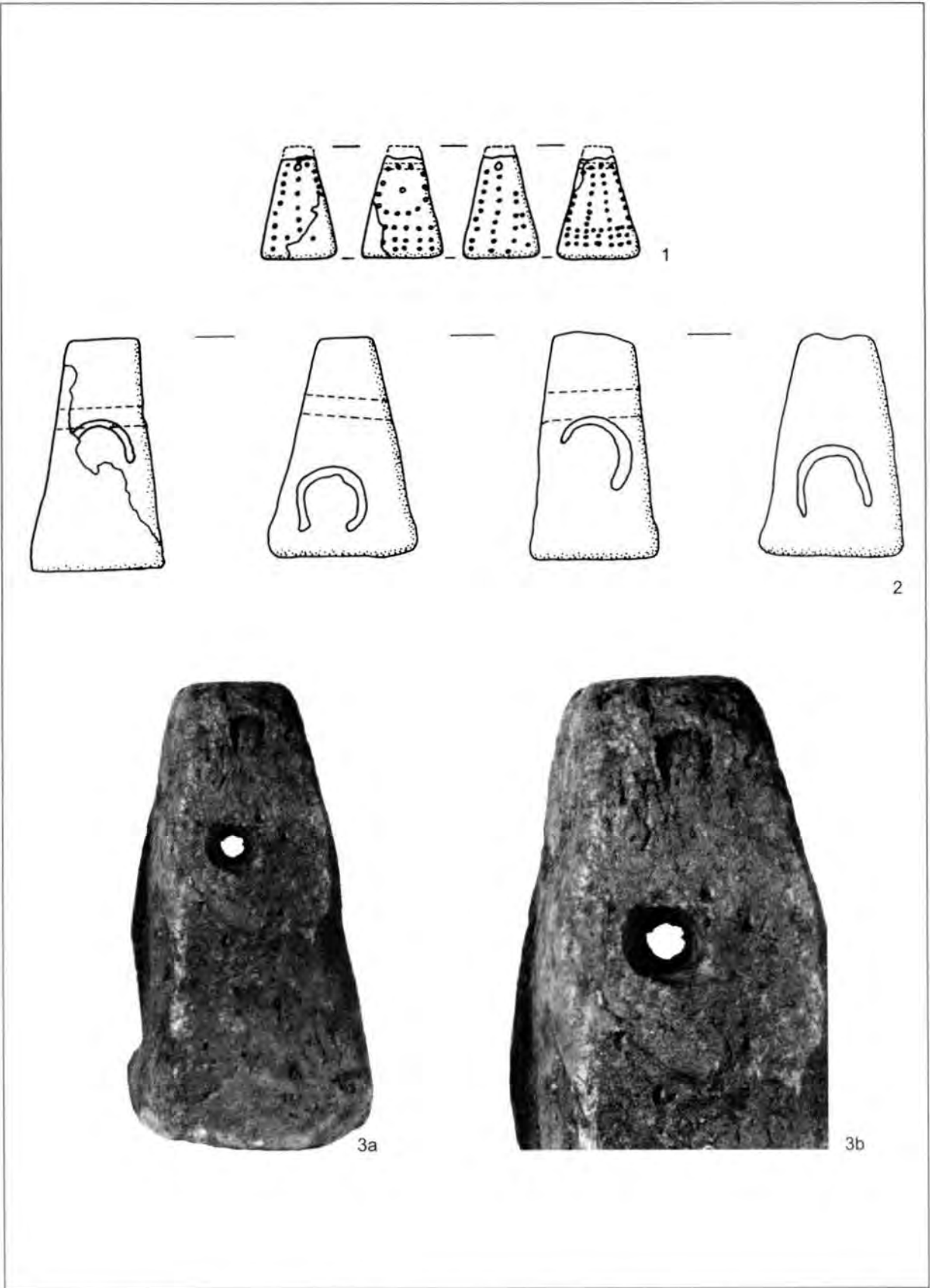

Abb. 7. Verzierte tönerne Webgewichte. 1, 2 - Rifnik; 3a, 3b - Smolenice-Molpr, Kultplatz (1, 2 - nach Teran 1996, 510, Abb. 3: 1, 2). Foto M. Novotn. Ohne Maßstab.

Haus längs der Außenwand, bei der sich auch Reste von dem Flechtwerk nachweisen ließen. Zwölf ganze, sechzehn Bruchstücke und zwei Halbfabrikate von Mahlsteinen häuften sich um den Ofen“ (Dušek/Dušek 1984, 59).

In diesem Zusammenhang überrascht es nicht, daß auch vom Kultplatz zwei verzierte Webgewichte stammen (Abb. 3: 3; 7: 3a, 3b). Ein drittes, vermutlich unverziertes, war fragmentiert (Dušek/Dušek 1995, Taf. 45: 34). Der Kultplatz war 20 m lang und 5, beim Eingang 6 m breit. Die Ausgräber berichten von drei Opferstellen, von denen eine oval und zwei halbkreisförmig waren. Leider liegen Detailbeschreibungen der Befunde wiederum nicht vor. Möglicherweise war dieser Platz überdacht. Zwischen den Opferstellen wird von Kinderschädeln und von Kinderskeletten berichtet. Der Kultplatz liegt zwischen den Häusern 35 und 36 und hatte zentrale Bedeutung für das religiöse Leben der Bewohner des Molpír.

Das kleine Webgewicht (H. 4,5 cm) ist auf der oberen Fläche mit 5 eingestochenen Punkten verziert (Abb. 3: 3). Ähnliche Webgewichte, mit 5 kleinen Dellen verziert, lieferte die Höhensiedlung Poštela (Teržan 1990, 385, Taf. 9: 8 und 399, Taf. 23: 21). Das zweite verzierte Webgewicht vom Kultplatz hat die Durchlochung versetzt zur Mittelachse angebracht und ist in der oberen Hälfte mit Mondsymbolik verziert (Abb. 7: 3a, 3b).¹² Obwohl es schlecht erhalten ist, kann man auch die weitere Verzierung erkennen: Sie besteht aus Stichpunkten, die kreisförmig um die Durchlochung angeordnet sind und sich dann in zwei senkrechten parallelen Linien nach unten fortsetzen (Abb. 7: 3a, 3b). Vergleichbare Funde sind wiederum aus dem Südostalpenraum, aus der Siedlung Rifnik (Abb. 1) bekannt, hier aber, anders als auf dem Molpír, aus der Webkammer eines mehrräumigen Hauses mit Webstuhl (Teržan 1996, 507 ff.). Unter den Funden befand sich dort neben Spinnwirteln, Resten von Feuerböcken, Tonherden und Tontellern auch eine größere Anzahl von Webgewichten. Sie sind meistens mit Mond- und Sonnensymbolen und auch mit verschiedenen Strichlinien und Punkten verziert (Abb. 7: 1). Auf einem Webgewicht lassen sich Darstellungen von Mondphasen erkennen (Abb. 7: 2). Weitere verzierte tönernen Webgewichte sind ferner aus der Siedlung in Donja Dolina (Abb. 1)

bekannt (Dobiati 1987, Abb. 5: 8-10; Marič 1964, Taf. 17: 28).

ZU DEN GRÄBERN MIT WEBGEWICHTEN IM GRÄBERFELD VON DUNAJSKÁ LUŽNÁ UND VON KLEINKLEIN

Wo die Bewohner vom Molpír bestattet wurden, wissen wir nicht. Aus alten Grabungen von N. Sándorfi wird lediglich ein Grabhügel in der Nähe des Burgwalls erwähnt, dessen Funde jedoch verloren gingen.¹³ Die reich ausgestatteten Grabhügel von Dunajská Lužná (früher Nové Košariská), die etwa 50 km südlich von Smolenice liegen, lieferten aber ähnliche Keramik- und Bronzefunde, so daß man beide Fundstellen gut miteinander vergleichen kann (Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988, 168-171). Auf die Bedeutung und soziale Differenzierung der Bestatteten von Dunajská Lužná hat bereits Biba Teržan aufmerksam gemacht und ihre außerordentliche Stellung gewürdigt (Teržan 1986, 232-234; 1990, 174; 1996, 516). Hier soll darauf hingewiesen werden, wie wichtig ihre Interpretation auch im Zusammenhang mit den Hausinventaren von Smolenice-Molpír ist. Wir stellen fest, daß man den Bestatteten solche Gegenstände ins Grab legte, die sie auch im alltäglichen Leben besaßen. Ergibt also die Beigabenzusammenstellung in den Gräbern sozial hochgestellter Personen ein ähnliches Bild, wie es die Fundzusammenstellung der Hausinventare von Smolenice-Molpír andeutet? Dunajská Lužná zeigt, wie man vornehme Personen, vor allem die reichen Frauen, bestattete (Teržan 1986; 1990).

Wo gibt es Gräber von reichen Frauen und Männern, die einer gehobenen Bevölkerungsschicht angehörten und die man mit zahlreichen Funden besonderer Bedeutung bestattete? Welche Gemeinsamkeiten oder Gegensätze fassen wir in ihrer materiellen Kultur und im Lebensstil dieser Bevölkerung? Dunajská Lužná bietet einiges, wenn man die führende Rolle der Frau kennenlernen will. Das gleiche gilt auch für Sopron-Burgstall (Eibner-Persy 1980; Patek 1993, 47-62). Wie Teržan überzeugend darstellte, kommt auch in der Ausstattung der Gräber die besondere Bedeutung der Webkunst zum Ausdruck (Teržan

¹² Möglicherweise handelt es sich um das bei Dušek abgebildete Webgewicht (Dušek/Dušek 1995, Taf. 44: 41)

¹³ Im Grabhügel mit angeblich 20 m Durchmesser lagen unterhalb einer Steinschicht die Urne mit Resten der Brandbestattung, 14 verschiedene Tongefäße, einige mit roter Oberfläche, ein fragmentierter Armring, Reste einer eisernen Kette, sowie eine Pfeilspitze (Dušek 1971, Anm. 1; Dušek 1974, 137, 138).

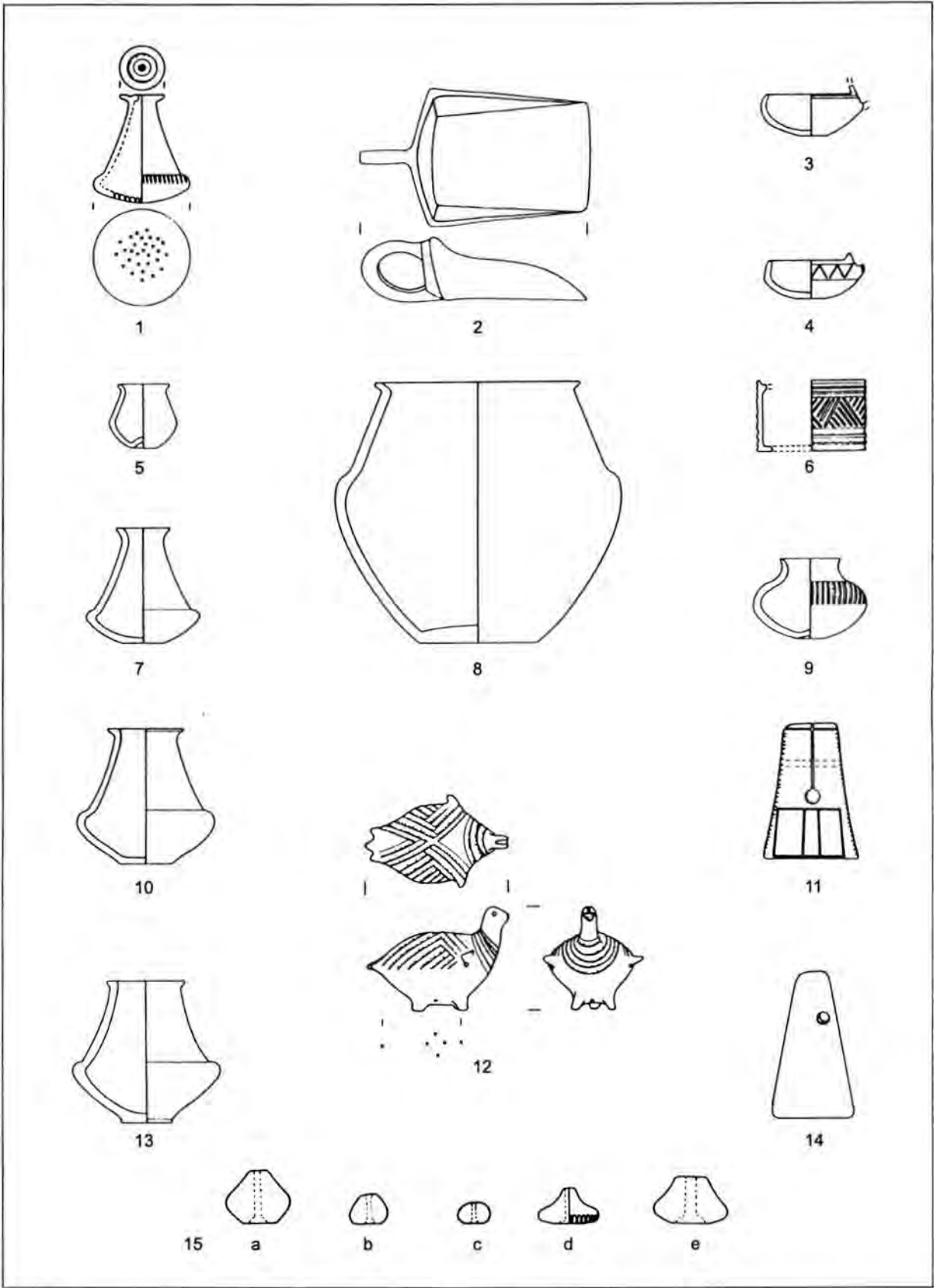

Abb. 8. Auswahl der Funde aus dem Tschoneggerfranzl-Tumulus 2 von Kleinklein (nach Dobiat 1980, 314, Taf. 57). Ohne Maßstab.

1996, 513). Diese Gräber waren elitär. Im Hügel 6 von Dunajská Lužná wurden eine Frau und vermutlich mehrere Kinder bestattet; im Grab 1 lagen zwölf Webgewichte, in der Kammer fünf weitere Webgewichte und in den Nachbestattungen dazu noch andere Web- und Spinngeräte wie eine Spule, ein Schiffchen und ein Spinnwirtel (Teržan 1996, 516).

Die besten Vergleiche für die Ausstattung hochrangiger Frauen und Männer bieten auch die reichen Gräber der Nekropole Kleinklein in Sulmtal (Dobiat 1980). Besonders interessant scheint die Verteilung der Gräber mit Webgewichten in dieser Nekropole. Mehrere Hügelgräbergruppen unterscheiden sich nach Art der Bestattung und der Zusammensetzung der Grabbeigaben, insbesondere der Geschirrsätze. Dazu paßt, daß „zahlreiche Webgewichte“ nur in einer Gruppe, in den Gräbern der Grellwald-Gruppe (Teržan 1996, Abb. 8) vorkommen. Von Frauen, die als Weberinnen die Webgewichte mit ins Grab bekamen, zeugt beispielsweise das Grab 55 vom Grellwald (Dobiat 1980, Taf. 92). Daneben gibt es aber die „einzelnen Webgewichte“, die in einigen Gräbern der Grellwald-Gruppe (Gleirscher 1996, 444) sowie in drei der sog. Fürstengräber, die oft Doppel- bzw. Mehrfachbestattungen sind, enthalten waren (Teržan 1990, 132, Abb. 31). Die Zusammenstellung der Funde aus den Hausinventaren in Smolenice-Molpír mit „zahlreichen Webgewichten“ und mit „vereinzelten Webgewichten“ erinnert sehr deutlich an das, was die Gräber von Kleinklein an Fundkombination bieten. Dagegen hat das Webgewicht, wenn es einzeln mit ins Grab kam, eine symbolische Bedeutung - die Macht des Webens im kultischen Bereich. Oft sind die Webgewichte auch verziert, so ist vor allem der bemerkenswerte Tschonneggerfranzl-Tumulus 2, eine Mehrfachbestattung, hier zu nennen (Dobiat 1980, Taf. 50-59). Es handelt sich um eines der reichsten Gräber der Sulmtalnekropole, von dem zwei Webgewichte vorliegen: eines (Abb. 8: 11) mit gekerbten Kanten und einer rahmenhaften Ritzlinienverzierung (vielleicht die Darstellung des Webstuhls mit einem hängenden Spinnwirtel in der oberen Hälfte? - Dobiat 1987, Abb. 6: c), das andere unverziert mit der Durchlochung versetzt zur Mittelachse (Abb. 8: 14) - ein Symbol für kultische Macht des Webens. Auch die anderen Beigaben zeigen, daß hier eine außergewöhnliche Persönlichkeit bestattet wurde: eine Vogelklapper (Abb. 8: 12), ein Siebheber (Abb. 8: 1), ein kleines zylindrisches Tongefäß mit Dekelaufgabe und flechtbandartiger Verzierung aus kurzen Riefen (Abb. 8: 6), eine kleine Tonschaufel

(Abb. 8: 2) einige Miniaturgefäße (Abb. 8: 5, 7, 10, 13) und zahlreiche weitere Funde, wie z. B. die Knochenfragmente mit eingeschnittenem spiraloide Dekor, die nur einmal aus Kleinklein vorliegen, aber zahlreich aus Smolenice-Molpír (Dobiat 1980, 150, Taf. 59). Große Bedeutung für dieses Grab hat die Schaufel, die auf Berührung mit Feuer und heißer Asche oder Holzkohle hinweist (Dobiat 1980, 110). Die Verwendung der Tonklappen als Grabbeigabe hat kultischen Hintergrund mit religiöser Bedeutung (Kossack 1954, 51). Auch in Dunajská Lužná liegen aus Hügel 6 (Abb. 9: 2) zwei Tonrasseln vor (Pichlerová 1969, Taf. 37: 1, 2). In Smolenice-Molpír waren im Haus 24 (Abb. 9: 3) und im Bereich von Tor IV (Abb. 9: 4) Bruchstücke von vogelförmigen Tonrasseln enthalten. Im Tschonneggerfranzl-Tumulus 2 (Abb. 8) handelt es sich um Beigaben eines besonders reich ausgestatteten Grabes, denen eine im weitesten Sinne kultische bzw. symbolhafte Bedeutung zukommt (Dobiat 1980, 111).

Die Fundzusammenstellung aus den erwähnten Häusern von Smolenice-Molpír erinnert an das, was wir aus den Gräbern von Kleinklein kennen. Bei einigen Hausinventaren kann man feststellen, daß die weibliche, in anderen dagegen die männliche Komponente überwiegt, und daß es also bedeutende Frauen und Männer waren, die ihren Lebensbereich organisierten: außergewöhnliche Personen einer sozial hochstehenden Gesellschaftsschicht, Frauen - Spinnerinnen und Weberinnen - und Männer - Krieger und Jäger samt ihren Helmen, seltenen Waffen und Gerät - mit ihrem Schmuck und Trachtzubehör, sowie mit der Hinterlassenschaft jener Güter und Produkte aus ihrem profanen Leben, das sie überlegt organisierten. Nicht zu letzt sind außer den einzelnen, häufig auch verzierten Webgewichten auch weitere Funde mit religiös-kultischer Bedeutung von Smolenice-Molpír zu erwähnen: Ein tönerner Stecker aus Haus 20 (Abb. 10: 2), der in gleicher Form auch aus der naheliegenden spätbronzezeitlichen Siedlung Pobedim, Kr. Trenčín (Abb. 10: 1) vorliegt (Studentková 1973, Abb. 3; Studentková/Paulík 1983), einer der „magischen“ Gegenstände, mit denen sich kürzlich Carola Metzner-Nebelsick ausführlich befaßte und die sie kartierte (Metzner-Nebelsick 1997, Abb. 2: 12; 6 Nr. 14); und nicht zu letzt das Petschaft mit drei- und viereckigem Mäander aus Haus 9 (Abb. 10: 3), das vielleicht zum Bedrucken von Textilien oder zur Verzierung von Keramik diente und wahrscheinlich auch „magische“ Kraft besaß und daher vermutlich kultische Funktion haben konnte. Petschäfte wurden ebenfalls in den

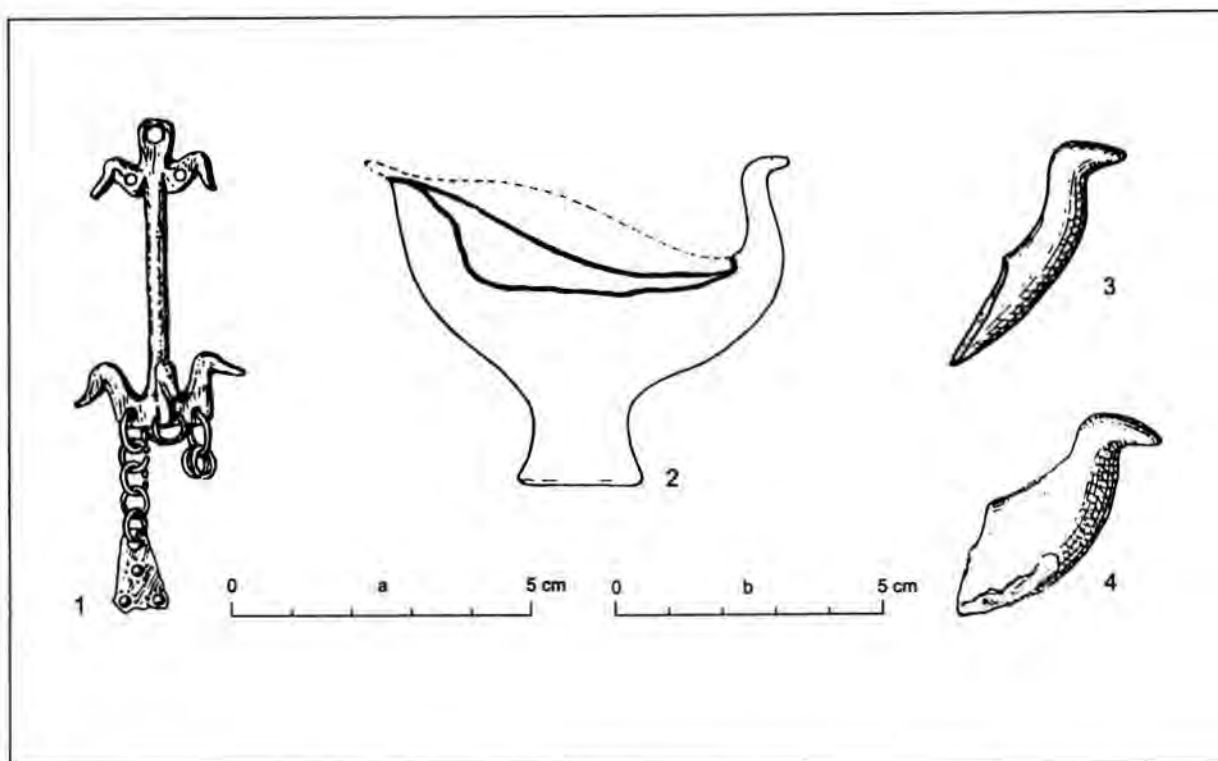

Abb. 9. Bronzeanhänger, tönerner Vogelklapper und Bruchstücke von Vogelklappen. 1, 4 - Smolenice-Molpír, Tor IV (nach Dušek/Dušek 1995, Taf. 86: 20; 89: 19); 2 - Dunajská Lužná, Hügel 6 (nach Pichlerová 1969, Taf. 37: 1); 3 - Smolenice-Molpír, Haus 24 (nach Dušek/Dušek 1984, Taf. 181: 24). Maßstab: a - 1, 3, 4; b - 2.

großen Tumuli Kröll-Schmiedkogel und Forstwald 59 gefunden (Dobiáš 1980, 111). Eine gut organisierte Landwirtschaft in den benachbarten Flachlandsiedlungen in der östlich von Trnava liegenden Hügellandschaft entlang dem Fluß Dudvák (Romsauer 1986, 404, Taf. 2), und teilweise auch in der ersten und zweiten Vorburg, versorgte vermutlich die Bewohner der Hauptburg reichlich mit Getreide und anderen Nahrungsmitteln. Nachdem wir die Grabausstattung hochrangiger Personen in der Nekropole von Kleinklein kennen, scheint es nicht mehr zufällig, daß sich die gleichen Unterschiede auch in den Hausinventaren von Smolenice-Molpír erkennen lassen. Sie zeigen ganz deutlich, daß in der einen Gruppe der beschriebenen Häuser der Lebenskreis der Frau und Weberin vorherrscht, in der anderen Gruppe der des bedeutenden Mannes und Kriegers (Tabelle 1; 2).

ZUR DEUTUNG DER ZWEI FIGURALVERZIERTEN WEBGEWICHT-IDOLE VON HAUS 17 IN SMOLENICE-MOLPÍR

Auf die besondere Befundsituation in Bau 17, wie Dušek sie publizierte, wurde bereits auf-

merksam gemacht (Abb. 4). Außergewöhnlich sind auch die zwei figural verzierten Webgewicht-Idole von hier, die sich nicht nur in der unterschiedlichen Tonqualität und Machart und der technischen Ausführung der Verzierung, sondern auch in der Auswahl der dargestellten Motive deutlich voneinander unterscheiden (Abb. 5; 6). J. Vladár und J. Paulík haben sie publiziert und ihre Stellung im Rahmen des ältereisenzeitlichen Kunstschaffens gewürdigt (Paulík 1980, Abb. 193; Vladár 1979, Abb. 72-74). Die Motive der beiden figural verzierten Webgewichte wurden jedoch bis heute nicht eingehend beschrieben und untersucht. Diese prachtvollen und unikaten Idole sollen deshalb hier genau beschrieben und ihre Darstellungen gedeutet werden, um einen Aspekt im Kunstschaffen des hallstattzeitlichen Menschen kennenzulernen.

Beschreibung von Webgewicht-Idol 1 (Abb. 5)

Pyramidenförmiges Webgewicht aus feingemagertem braunem Ton mit geglätteter Oberfläche, Durchbohrung des Oberteiles auf allen vier Seiten. Die Verzierung ist mit einem abgerundeten Arbeitsgerät in gleichmäßigen Zügen und in sorgfältiger Weise durchgeführt. Höhe: 7,2-7,4 cm, Größe der

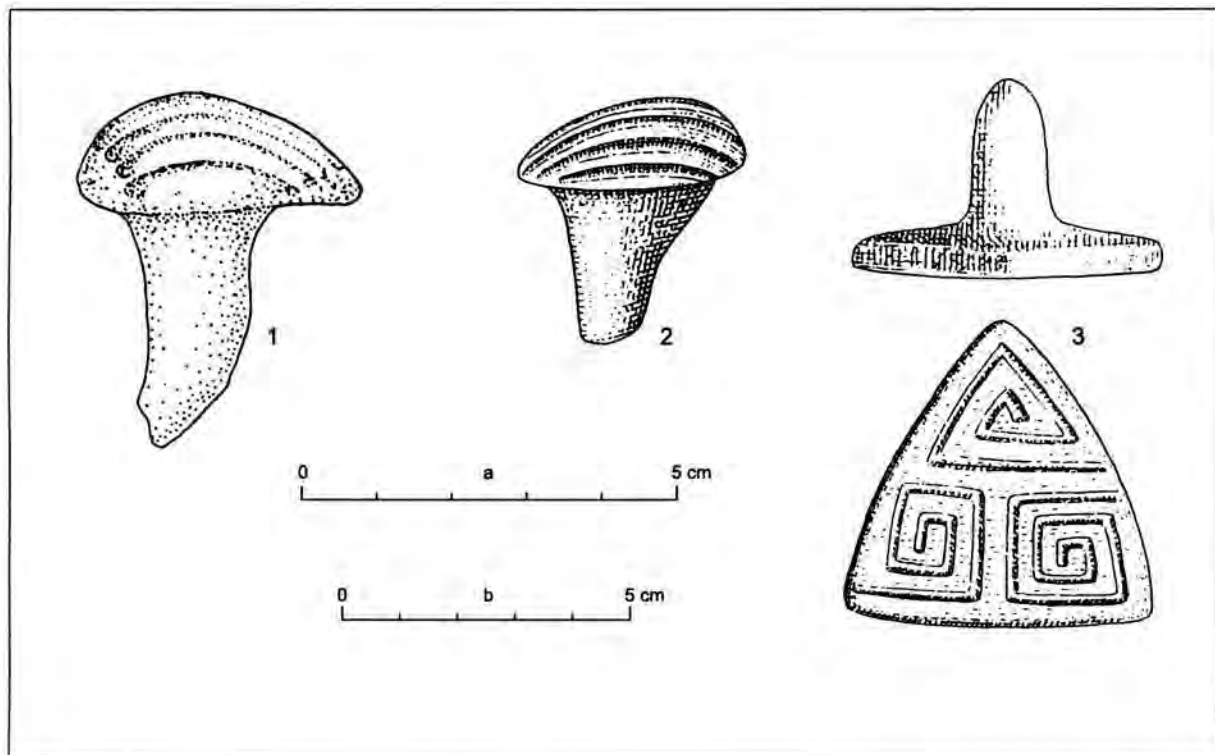

Abb. 10. Tönerne Stecker und tönernes Petschaft. 1 - Pobedim, „aus Kulturschicht“ (nach Studeníková 1973, Abb. 5: 2); 2, 3 - Smolenice-Molpír (2 - Haus 20, 3 - Haus 9; nach Dušek/Dušek 1984, Taf. 68: 14; 151: 29). Maßstab: a - 1; b: 2, 3.

oberen Fläche: 1,9 x 1,9 cm, Größe der unteren Fläche: 4,6 x 4,8 cm, Gewicht: 120,9 Gramm. Aufbewahrung: Ponitrianske múzeum Nitra.

Verzierung der Seiten a, b, c, d: Auf allen vier Seiten wiederholt sich das gleiche Verzierungsmotiv, das in dieser Reihenfolge angebracht wurde: Parallel zu den Längskanten je zwei tiefe Linien, die oberhalb und unterhalb der Durchbohrung und in Bodennähe von je einer tiefen waagrechten Linie unterbrochen sind; in diese Umrandung sind dann übereinander je zwei gleichartige, eingetiefte Winkellinien gesetzt (Z-Hakenmuster); die untere ist größer, die obere kleiner. Bei genauer Betrachtung handelt es sich jedoch nicht nur um einfache Winkellinien. In diese Winkellinien sind nämlich die stilisierten Körper von Wasservögeln eingearbeitet: Ihr Anfang zeigt den abgerundeten Kopf, dann folgt der Hals und der leicht gewölbte Körper, das Ende bildet der spitz zulaufende Schwanz, der in die linienförmige Umrandung mündet. Auf der oberen Fläche befindet sich ein runder Fingerkuppeneindruck, die untere Fläche ist unverziert, leicht oval mit abgerundeten Ecken.

Wir können also bei genauerer Betrachtung des beschriebenen Idols feststellen, daß der Künstler sich bemühte, in den zwei übereinanderliegenden

Winkellinien die Körper von Wasservögeln (Enten?) darzustellen. Am überzeugendsten sind die Darstellungen auf den Seiten b und c, wo der abgerundete Kopf und Körper und der spitz zulaufende Schwanz am deutlichsten zu erkennen sind. Die zwei übereinander gereihten Wasservögel bilden das Hauptmotiv der Verzierung auf diesem Webgewicht-Idol. Zweifellos, und das ist eine wichtige Feststellung, konnte das Kunstwerk in dieser Art und Weise nur dann entstehen, wenn der Künstler geeignete Vorlagen kannte. Daß wir dafür gar nicht weit gehen müssen, zeigt ein Bronzanhänger, der vom Molpír selbst stammt, gefunden im Bereich von Tor IV. Es handelt sich um einen stabförmigen Bronzanhänger mit übereinander gereihten Vogelköpfen (wahrscheinlich Enten). Die obere Reihe bilden zwei von einander abgewandte gelochte Vogelköpfe, die untere Reihe drei Vogelköpfe in Barkenform, durchlocht, mit eingehängten Kettchen und dreieckigem Klapperschmuck, der mit Sonnensymbolik verziert ist (Abb. 9: 1). Vergleichbare Bronzanhänger mit doppelt gereihten Vogelköpfen stammen zum Beispiel aus Bitonto, Cumae oder aus dem Komitat Borsód (Kossack 1954, Taf. 11: 7, 10, 17).

Daß Wasservogelsymbolik auf dem Molpír nicht unbekannt war, belegen ferner auch die

Bruchstücke von zwei stilisierten plastischen Vogelköpfen aus Ton, wobei es sich wahrscheinlich um die Fragmente von Vogelklappen handelt; eines lag wiederum in der Nähe von Tor IV (Abb. 9: 4), das andere gehörte zum Inventar des bereits erwähnten Hauses 24 (Abb. 9: 3; Tabelle 2). Die nächsten Parallelen bietet das Hügelgrab 6 in Dunajská Lužná, in dem zwei Stücke enthalten waren (Abb. 9: 2; Pichlerová 1969, Taf. 37: 1, 2). Die Vogelklappen sind seit der Urnenfelderzeit vor allem im Lausitzer Kulturgebiet weit verbreitet, gelegentlich sind sie auch aus hallstattzeitlichen Zusammenhängen bekannt (Kossack 1954, Taf. 24; Parzinger/Nekvasil/Barth 1995, 120, Abb. 1: 6). Mit diesen Funden fassen wir eine spätbronzezeitliche Tradition in den Kultvorstellungen der Bewohner des Molpír. Das Verzierungs-motiv dieses hallstattzeitlichen Idols ist also fest in der Bildsprache der jüngeren Urnenfelderzeit verankert.

Beschreibung von Webgewicht-Idol 2 (Abb. 6)

Pyramidenförmiges Webgewicht aus feingemagertem schwarzem Ton mit leicht matter Oberfläche, Durchbohrung des Oberteiles auf zwei Seiten. Die Verzierung aus eingetieften Linien ist mit einem spitzen Arbeitsgerät ungleichmäßig ausgeführt, manchmal sind Einkerbungen der Linien zu sehen. Die vier Seiten sind mit unterschiedlichen Motiven verziert. Die untere Fläche ist unverziert und viereckig. Höhe: 6,5 cm, Größe der oberen Fläche: 2,5 x 2,8 cm, Größe der unteren Fläche: 3,7 x 3,9 cm, Gewicht: 110,1 Gramm. Aufbewahrung: Ponitrianske múzeum Nitra.

Verzierung der Seite a: In der oberen Hälfte steht im Mittelpunkt eine menschliche Figur: ein kleiner punktförmiger Kopf, von dem der lange strichförmige Hals ausgeht, die Haare beiderseits vom Kopf mit je drei eingetieften Punkten dargestellt, der Oberkörper als waagrechte Linie mit nach oben abgewinkelten Armen, die Finger durch feine Strichlinien angedeutet; die Beine gehen parallel vom Oberkörper ab und enden mit großen Füßen, der rechte Fuß mit spitzem Ende nach rechts und der linke Fuß mit geradem Ende nach links abgewinkelt; das männliche Glied ist strichförmig angedeutet. Oberhalb vom Kopf zwei abgewinkelte mäanderähnliche Linien, die rechte Linie mit kurzen Fortsätzen, von denen der untere gegabelt ist - linke und rechte Hirschgeweihstange mit Sprossen? An der linken Hand ein gestieltes Beil (sein Ende befindet sich auf Seite b), an der rechten Hand ein Stück vom Geweih(?), unterhalb vom rechten Fuß ein stehendes Tier (Hund oder Vogel?) und weitere gewin-

kelte Strichlinien, die schwer zu deuten sind (beim Stück unterhalb des linken Fußes könnte es sich ebenfalls um Hirschgeweih handeln). Der Mann ist in aufrechtstehender Haltung dargestellt und trägt keine Kleidung.

Verzierung der Seiten b, c, d: Die auf diesen drei Seiten dargestellten Motive sind sehr ähnlich, jedoch ist es problematisch, sie eindeutig zu interpretieren. Es hat den Anschein, als hätte sich der Künstler bemüht, auch auf diesen Seiten eine menschliche Figur darzustellen, diese Idee aber (absichtlich?) nicht vollendet. So könnte die Durchlochung auf den Seiten b und d den Kopf darstellen, der auf Seite c nur durch eine ovale Eintiefung angedeutet ist. Darunter Winkellinien, je zweimal übereinander wiederholt, die den Oberkörper mit den Armen andeuten könnten, darunter Winkellinien, die durch ihre Form wiederum an Hirschgeweihstangen denken lassen, vor allem auf Seite d. Die Winkellinien erinnern auch an das für die Hallstattzeit charakteristische Mäandermuster. Es scheint die Absicht des Künstlers gewesen zu sein, daß von den tiefen Linien häufig kurze feine Strichlinien in regelmäßigen Abständen abgehen; am deutlichsten ist dies auf dem erwähnten Geweihsstück auf Seite d zu sehen.

Die obere Fläche ist durch Kreuzlinien in vier Felder aufgeteilt, die mit je zwei eingetieften Winkellinien gefüllt sind; in der Mitte befindet sich ein kleiner eingedellter Punkt.

Im Kunstschaffen der nordostalpinen Hallstattkultur steht neben den zahlreichen Darstellungen von Tieren die menschliche Figur immer häufiger im Mittelpunkt (Dobiat 1982; Nebelsick 1992; Nebelsick u. a. 1997, 114-125). Die bekannten Menschendarstellungen der Kalenderberggruppe sind jedoch allesamt auf Keramikgefäßen angebracht, das Webgewicht-Idol vom Molpír ist in dieser Hinsicht also eine Ausnahme. Das überrascht aber nicht, weil es gerade von hier, wie wir sehen konnten, auch weitere verzierte Webgewichte gibt, wie sie sonst nur im Südostalpengebiet und Italien in größerer Zahl vorkommen (Dobiat 1987, 85, Abb. 5; Teržan 1990). Auf den Gefäßen der Kalenderberggruppe wird sehr häufig die Frau als Adorantin, Spinnerin und Weberin, gelegentlich auch als Reiterin dargestellt, der Mann vor allem als Jäger, Musikanter und Hantelkämpfer (Kegelhalsgefäße aus Sopron, Hügel 27 und 28). Louis Nebelsick, der sich ausführlich mit der figürlichen Kunst des nordostalpinen Gebietes beschäftigt, ordnete nach seinen Kompositionsregeln die menschliche Figur vom Molpír in

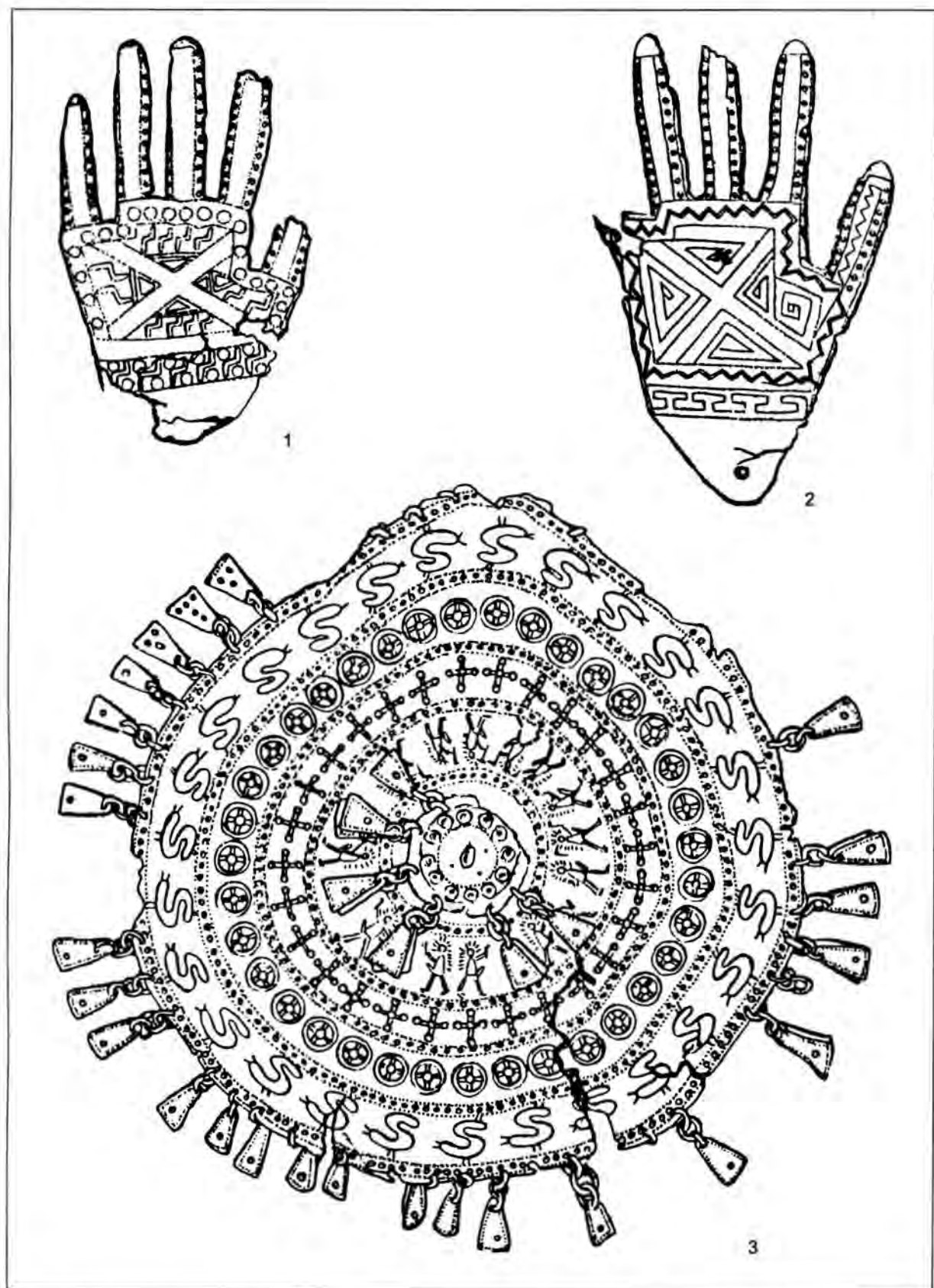

Abb. 11. Zwei bronzene Votivhände und bronzener Zistendeckel IX aus dem Tumulus Kröll-Schmiedkogel in Kleinklein
(nach Dobiat 1980, Taf. A5: 3, 4; A8: 1a). Ohne Maßstab.

seine erste Kombinationsgruppe ein (*Nebelsick* 1992, 407, Tab. 2; *Nebelsick u. a.* 1997, 125, Abb. 46). Obwohl einzelne Elemente der Menschen-darstellung, nämlich der Kopf, die Haare, der Hals und der Oberkörper mit abgewinkelten Armen gut in den Bereich der nordostalpinen figürlichen Kunst passen, gibt es auch andere Merkmale, die sie deutlich davon unterscheiden. Als erstes ist es die Beobachtung, daß in dieser Gruppe sonst nur weibliche Adorantinnen auftreten, der männliche Adorant hier also eine Ausnahme bildet. Kennzeichnende Attribute dieses unbekleideten Mannes in aufrechter Haltung sind das gestielte Kampfbeil an seiner linken Hand und das am Kopf aufgesetzte Hirschgeweih. Es stellt sich natürlich die Frage, wen dieser Mann darstellen soll. Im Bildrepertoire der Kalenderberggruppe fehlt es an vergleichbaren Beispielen. Nach allen Merkmalen kann man sagen, daß es sich hier um die bildliche Darstellung einer führenden Persönlichkeit der Gemeinschaft handelt, um einen bedeutenden Mann der sozialen Oberschicht, möglicherweise um einen Krieger, Jäger und Stammesfürst zugleich, der gerade eine rituelle oder religiös-kultische Handlung vollbringt, vielleicht verbunden mit einer Opferung. Er trägt während der Zeremonie Geweih am Kopf, setzte sich vielleicht gar eine Hirschmaske auf, und ist mit einem Beil bewaffnet. Er ist dazu auserwählt, mit seiner großen Macht und im Besitz übernatürlicher und magischer Kräfte eine Opferung zu vollbringen, und erreicht im Rausch des Kultfestes gar göttliche Dimension. Der Mann, stehend und mit erhobenen Händen, ist in dem Augenblick dargestellt, als er gerade den Höhepunkt seiner kultischen Handlung vollbringt, neben ihm, an seinem rechten Fuß, steht das Tier, vielleicht ein Hund, in kauender, abwartender Haltung. Handelt sich um eines der zahlreichen Kultfeste, möglicherweise um das jährliche Kultfest für die erfolgreiche Ernte?

Mit Recht kann man fragen, ob es in der Umgebung von Smolenice-Molpír auch andere Fundstellen gibt, deren Funde ähnliche Aussagen zum Kultleben und den Kultpraktiken ihrer Bewohner erlauben. Aus einer Studie von Peter Romsauer erfahren wir, daß zahlreiche Höhlen im Karstgebiet an der slowakisch-ungarischen Grenze während der Spätbronzezeit, einige auch am Beginn der Hallstattzeit, entweder zum kurzfristigen bzw. wiederholten Aufenthalt benutzt wurden oder auch als Kultplätze dienten (*Romsauer* 1995, 129). Zu ihnen gehört auch die seit langem bekannte Majda-Hrašková-Höhle bei Silica, ein Kultplatz aus der Spätbronzezeit. Im Schuttkegel

dieser senkrechten Schachthöhle kamen die Überreste von mindestens 12 Individuen verschiedener Lebensstufen und einige Keramikfragmente der Kyjatice-Kultur zum Vorschein. Bemerkenswert sind vor allem die bearbeiteten Tier- und Menschenknochen: Eine sekundär beschädigte Hirschmaske und der Gesichtsschädel eines erwachsenen Mannes, der zu einer Maske gearbeitet wurde, sowie ein weiteres halbfertiges Stück ähnlicher Form (*Bárta* 1958, Tab. 2: 9). Die zahlreichen Geweihstangen vom Hirsch in den meisten Hausinventaren auf dem Molpír zeugen davon, daß das Aufsammeln von Hirschgeweih und vielleicht auch die Jagd zu den Beschäftigungen der Männer gehörten. So wurden die Geweihstangen vor allem zu Stielen von Beilen und Äxten verarbeitet und die Geweihspitzen, die man häufig verzierte, vielleicht auch bei Kulthandlungen benützt. Und nicht zuletzt ist es wichtig, hier nochmals auf das Inventar von Haus 29 vom Molpír hinzuweisen, in dem zusammen mit einem eisernen Gürtelhaken, Schüsselhelmbruchstücken und einem tönernen Webgewicht auch das Bruchstück eines Hirschschädels mit Bronzespuren enthalten war (Tabelle 2; *Dušek/Dušek* 1995, Taf. 24: 23). Aufgrund der zahlreichen Hirschgeweihfunde, von denen einige wohl auch als Kultgegenstände dienten, ist es also sehr wahrscheinlich, daß der auf dem Webgewicht-Idol dargestellte Mann ein Hirschgeweih oder eine Hirschmaske trug. Daß der Mensch schon in früheren Zeiten ähnliche Kultvorstellungen hatte und sich bei Kultfesten Hirsch- und Menschen-schädelmasken aufsetzte, zeigten uns auf sehr eindrucksvolle Weise die Funde aus der Majda-Hrašková-Höhle. Kulthandlungen und Rituale von Menschen, verkleidet mit Hirschmasken – diesen Brauch belegen zahlreiche Funde als eine uralte Kultform der Menschheit, die auf die nach-eiszeitlichen Jägerkulturen zurückgeht (*Hundt* 1955, 123). Die magischen Kräfte konzentrierten sich in anthropomorpher Gestalt mit einer ganz bestimmten Funktion. Der Mensch als Träger magischer Kräfte rückte in den Mittelpunkt des Denkens (*Kossack* 1954, 62).

SMOLENICE-MOLPÍR UND DER FÜRSTENHÜGEL KRÖLL-SCHMIEDKOGEL VON KLEINKLEIN

Wie wir sehen konnten, finden sich für die Menschendarstellung auf dem Webgewicht vom Molpír im Kunstkreis der Kalenderberggruppe keine eindeutigen Parallelen, auch wenn einzel-

ne Elemente (Kopf, Haare, Oberkörper), sich gut in diesen Bereich eingliedern lassen. Ein Einfluß des Kunstschaffens der einheimischen Kalenderberggruppe ist also sicher. Unbekannt ist hier jedoch das dargestellte Motiv. Auch befinden sich die figuralen Verzierungen der Kalenderberggruppe auf Gefäßen und nicht auf tönernen Webgewichten. Es lohnt sich jedoch, nach Vergleichsfunden dort zu suchen, wo es üblich war, gerade die Webgewichte zu verzieren. Einiges wurde bereits genannt: die Siedlungen Rifnik und Poštela sowie das Gräberfeld Kleinklein der Sulmtalgruppe, von dem einige bedeutende Grabfunde mit Webgewichten erwähnt wurden, und es hat sich gezeigt, daß die Beigabenvergesellschaftung in Gräbern von Kleinklein oft an die Fundkombinationen der Hausinventare von Smolenice-Molpír erinnert. Die zwei Webgewichte, die zusammen mit anderen bemerkenswerten Beigaben im Tschonneggerfranzl-Tumulus 2 der Sulmtalne-kropole von Kleinklein enthalten waren, symbolisieren die Macht des Webens im kultischen Bereich (Abb. 8). Ähnliche Interpretation haben auch die einzeln vertretenen Webgewichte von Smolenice-Molpír. Es hat sich gezeigt, daß es nicht zufällig sein kann, daß die Hausinventare mit zahlreichen Webgewichten von Smolenice-Molpír den weiblichen, diejenigen mit einzelnen Webgewichten dagegen den männlichen Lebensbereich in den Vordergrund stellen. So kommt auch in den Gräbern von Kleinklein mit zahlreichen Webgewichten die besondere Bedeutung der Webkunst zum Ausdruck: diese Gräber waren elitär ausgestattet und gehörten Frauen in führender Position. Einzeln beigegebene, manchmal auch verzierte Webgewichte in den Fürstenhügeln hatten dagegen symbolische Bedeutung. Eine Konzentration von Funden besonderer Bedeutung auf dem Molpír belegt, daß hier prominente Männer und Frauen wohnten, eine Bevölkerungsgruppe von hohem sozialen Rang – die Oberschicht der hallstattzeitlichen Gesellschaft. Es hat sich herausgestellt, daß auch das anthropomorph verzierte Idol von Smolenice-Molpír die besten Parallelen in der Sulmtalgruppe, im Kunstkreis von Kleinklein findet, nämlich im bekannten Fürstengrab Kröll-Schmiedkogel (Dobiáš 1978-1979; 1980, Taf. A5-A9; 1985). In diesem Tumulus waren unter den zahlreichen wertvollen Beigaben eine Bronzemaske, zwei bronzene Votivhände, acht Zisten, acht Zistendeckel, ein Panzer, ein Doppelkammhelm, ein Schwert, 6 Lanzen, 3 Tüllenbeile, 4 Kessel, 4 Situlen, eine Schöpfkelle, 8 Bronzeschälchen, 3 doppelkonische Bronzegefäße, Ringe und Be-

schläge aus Bronze sowie zahlreiche Keramik enthalten und kennzeichnen den Bestatteten als einen der Herren vom Burgstallkogel im Sulmtal. Auf einem der Zistendeckel (Nr. IX), der am Rand und in der Mitte mit dreieckigem Klap-perschmuck versehen ist, befand sich eine szenische Komposition mit figuralen und geometrischen Friesen (Abb. 11: 3); nebeneinander gereihete gekreuzte Linien mit oder ohne Kreisfassung, am Rand eine Reihe Schwäne mit gegabeltem Schwanz, und schließlich in der Mitte eine Reihe nach links und rechts schreitender ithyphallischer Männer, die eine federgeschmückte Kopfbedeckung tragen und in der nach oben gestreckten Hand ein Beil halten. Die Männer haben dreieckige Körper und sind nackt, dargestellt während einer rituellen, oder religiös-kultischen Handlung. Wichtig sind ferner die zwei bronzenen Votivhände aus diesem Grab, beide mit unterschiedlichen Motiven verziert. Hand Nr. 1 (Abb. 11: 1) hat eine Umrandung aus Punkten, in der sich folgende Füllverzierung befindet: das Z-förmige Hakenmuster ist flächendeckend um ein Rechteck in der Mitte angeordnet, bedeckt von einer breiten Kreuzlinie; abwechselnd mit Punkten wiederholt sich in der unteren Reihe das Z-förmige Hakenmuster, das dem auf dem Webgewicht mit zoomorpher Verzierung von Smolenice-Molpír ähnlich ist (Abb. 5). Auf der zweiten Hand (Abb. 11: 2) befindet sich, getrennt von einer breiten Kreuzlinie, das dreieckige und viereckige Mäandermuster, das sich in gleicher Weise auch auf dem Petschaft von Smolenice-Molpír befindet (Abb. 10: 3). Die Menschendarstellung auf dem Zistendeckel sowie die Z-förmigen Winkellinien auf der einen Hand und das dreieckige und viereckige Mäandermuster auf der anderen Hand sind also gut mit den beiden figural verzierten Webgewicht-Idolen und dem Tonpetschaft von Smolenice-Molpír vergleichbar. Diese Funde belegen sehr überzeugend, daß der Einfluß des Künstlerkreises von Kleinklein sich sehr intensiv bis Smolenice-Molpír auswirkte. Zahlreiche andere prachtvolle Funde vom Molpír, die hier nicht besprochen werden können, unterstreichen, daß italische und südostalpine Einflüsse bis hierher gelangten und zur kulturellen Blüte führten. Hermann Parzinger kartierte in seiner Arbeit über die Býčí skála-Höhle einige bedeutende hallstattzeitliche Höhensiedlungen und Grabinventare des Ostalpenraumes und stellte fest, daß einer der wichtigsten Handelswege der älteren Hallstattzeit zweifellos entlang dem Ostalpenrand nach Norden führte (Parzinger/Nekvasil/Barth 1995, 227, Abb. 11). Damit

wird deutlich, daß südostalpiner kultureller Einfluß aus den erwähnten Fundstellen Poštela, Rifnik und Kleinklein auf direktem Weg Smolenice-Molpír erreichte. Die figural verzierten Idole wie auch die anderen verzierten Webgewichte von Smolenice-Molpír belegen eindeutig den Kontakt mit Kleinklein und den benachbarten Fundstellen Rifnik und Poštela. Wie das menschenverzierte Idol von Smolenice-Molpír nahelegt, wurde in der bildlichen Kunst der Kalenderberggruppe neben südostalpinem Einfluß mit der dargestellten religiös-kultischen Szene

auch einheimische spätbronzezeitliche Tradition wirksam. Durch die prachtvoll und einzigartig verzierten Webgewicht-Idole wird auch die besondere Rolle des Webens und seine kultische Dimension klar und deutlich; sie stellen die magische Kraft des Webens auch im kultischen Bereich in den Vordergrund. Und war es auf dem Molpír möglicherweise auch das Weben von wertvollen Stoffen, die für ganz besondere religiös-kultische Feste, vielleicht auch für den Export in die Zentren der Hallstattkultur bestimmt waren?¹⁴

Übersetzt von Verfasserin

Manuskript angenommen am 21. 5. 1999

PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATUR

- Ambros 1986 - C. Ambros: Tierreste von der Heidenschanze in Dresden-Coschütz. In: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft in Mitteleuropa. Internat. Symposium Potsdam 1983. Berlin 1986, 175-186.
- Bárta 1958 - J. Bárta: Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. Slov. Arch. 6, 1958, 347-360.
- Čaplovič 1987 - P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Dobiat 1978-1979 - C. Dobiat: Bemerkungen zu den „fünf“ Fürstengräbern von Kleinklein in der Steiermark. Schild von Steier 15/16, 1978-1979, 57-66.
- Dobiat 1980 - C. Dobiat: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik. Schild von Steier. Beih. 1. Graz 1980.
- Dobiat 1982 - C. Dobiat: Menschendarstellungen auf ostalpinen Hallstattkeramik. Eine Bestandsaufnahme. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 34, 1982, 279-322.
- Dobiat 1985 - C. Dobiat: Der Kröll-Schmiedkogel bei Kleinklein und seine Stellung innerhalb der ostalpinen Hallstattkultur. In: A. Reichenberger/C. Dobiat: Kröll-Schmiedkogel. Beiträge zu einem „Fürstengrab“ der östlichen Hallstattkultur in Kleinklein (Steiermark). Kleine Schriften Vorgeschichtl. Seminar Marburg 18, 1985, 29-62.
- Dobiat 1987 - C. Dobiat: Zum Textilhandwerk im hallstattzeitlichen Ostalpenraum. Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. 37, 1987, 77-89.
- Dušek 1971 - M. Dušek: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. Arch. 19, 1971, 423-464.
- Dušek 1974 - M. Dušek: Der junghallstattzeitliche Fürstensitz auf dem Molpír bei Smolenice. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava 1974, 137-150.
- Dušek/Dušek 1984 - M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. I. Nitra 1984.
- Dušek/Dušek 1995 - M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. II. Nitra 1995.
- Eibner-Persy 1980 - A. Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Wiss. Arbeiten Burgenland 62. Eisenstadt 1980.
- Furmánek/Pieta 1985 - V. Furmánek/K. Pieta: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.
- Gleirscher 1996 - P. Gleirscher: Brandopferplätze, Depotfunde und Symbolgut im Ostalpenraum während der Spätbronze- und Früheisenzeit. In: Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit. Regensburger Beitr.

¹⁴ Für die vielfältige Unterstützung meiner Arbeit sowie für zahlreiche Hilfe beim Entstehen dieses Aufsatzes bin ich Helena Blažová, Jana Mihalyiová, Peter Červeň, Štefan Hritz, Hans Geisler und meinem Mann Ján Rajtár einen großen Dank schuldig.

- Prähist. Arch. 2. Regensburg – Bonn 1996, 429-450.
- Hopf 1989 – M. Hopf: Pflanzliche Reste aus Smolenice-Molpír, Kr. Trnava. In: *Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku*. Acta Interdis. Arch. 6. Nitra 1989, 193-216.
- Hundt 1955 – H. J. Hundt: Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit, unter besonderer Berücksichtigung Mecklenburgs. Jahrb. RGZM 2, 1955, 95-124.
- Kossack 1954 – G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Röm.-Germ. Forsch. 20. Berlin 1954.
- Marić 1964 – Z. Marić: Donja Dolina. Glasnik Zemaljskog Muz. Sarajevo. N. S. 19, 1964, 5-128.
- Metzner-Nebelsick 1997 – C. Metzner-Nebelsick: Tönerne Stecker – „magische“ Gegenstände? Ein Beitrag zum keramischen Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit in Südost- und Mitteleuropa. In: Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 577-599.
- Nebelsick 1992 – L. D. Nebelsick: Figürliche Kunst der Hallstattzeit am Nordostalpengebiet im Spannungsfeld zwischen alteuropäischer Tradition und italischen Lebensstil. Festschrift zum 50. jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck. Innsbruck 1992, 401-432.
- Nebelsick u. a. 1997 – L. D. Nebelsick/A. Eibner/E. Lauer-mann/J. W. Neugebauer: Hallstattkultur im Osten Österreichs. Wien 1997.
- Novotná 1994 – M. Novotná: Svedectvá predkov. Martin 1994.
- Parzinger/Nekvasil/Barth 1995 – H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: Die Byčí skála-Höhle. Röm.-Germ. Forsch. 54. Mainz am Rhein 1995.
- Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988 – H. Parzinger/S. Stegmann-Rajtár: Smolenice-Molpír und der Beginn skythischer Sachkultur in der Südwestslowakei. Prähist. Zeitschr. 63, 1988, 162-178.
- Patek 1993 – E. Patek: Westungarn in der Hallstattzeit. Quellen u. Forsch. Prähist. u. Provinzialröm. Arch. 7. Weinheim 1993.
- Paulík 1980 – J. Paulík: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava 1980.
- Pieta 1982 – K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pichlerová 1969 – M. Pichlerová: Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej. Bratislava 1969.
- Romsauer 1986 – P. Romsauer: Zur hallstattzeitlichen Besiedlung der Südwestslowakei. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Antaeus. Beih. 3. Budapest 1986, 173-180, 403-414.
- Romsauer 1995 – P. Romsauer: Zu den vorgeschichtlichen Höhlensiedlungen im nordkarpatischen Raum und ihrer kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. Pravek. N. ř. 5, 1995, 127-145.
- Stegmann-Rajtár 1992 – S. Stegmann-Rajtár: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebiets. Ber. RGK 73, 1992, 29-179.
- Studeníková 1973 – E. Studeníková: Predmety kultového charakteru zo sídliska v Pobedime-Hradištiach (okr. Trenčín). Zbor. SNM 13, 1973, 91-104.
- Studeníková 1979 – E. Studeníková: Nález jamy s ihlanovitými závažiami v Ivanke pri Dunaji. Zbor. SNM 19, 1979, 21-31.
- Studeníková/Paulík 1983 – E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Teržan 1986 – B. Teržan: Zur Gesellschaftsstruktur während der älteren Hallstattzeit im Ostalpen-Westpannonischen Gebiet. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Antaeus. Beih. 3. Budapest 1986, 227-244.
- Teržan 1990 – B. Teržan: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1990.
- Teržan 1996 – B. Teržan: Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. In: Die Ost-hallstattkultur. Symposium Sopron 1994. Archaeolingua 7. Budapest 1996, 507-536.
- Teržan 1998 – B. Teržan: Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. In: B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Südosteuropa-Schriften 20. Prähist. Arch. in Südosteuropa 12. München – Rahden/Westf. 1998, 511-560.
- Veliačik/Romsauer 1994 – L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku. I. Katalóg. Nitra 1994.
- Vladár 1979 – J. Vladár: Praveká plastika. Bratislava 1979.

Pradenie a tkanie v Smoleniciach-Molpíre. Príspevok k hospodárskemu a nábožensko-kultovému životu obyvateľov „kniežacieho sídla“ doby halštatskej

Susanne Stegmann-Rajtár

SÚHRN

Hradisko na Molpíre v katastri obce Smolenice, okr. Trnava, ktoré leží na východnom úpätí Malých Karpát, patrí k najvýznamnejším náleziskám doby halštatskej v severovýchodoalpskej oblasti (obr. 1). Celé hradisko, ktoré Mikuláš a Sigríd Dušekovi vo svojich štúdiách označili ako kniežacie sídlo, má veľkosť približne 12 ha a člení sa na tri časti: prvé a druhé predhradie (erste und zweite Vorburg) a najvyššie položenú centrálnu časť (Hauptburg). V centrálnej časti sa preskúmali nasledovné objekty: pevnostný múr III s dvomi bránami (III a IV) a s kruhovou vežou na jeho vonkajšej strane, 62 stavieb, 7 pecí, kultové miesto a cisterna (obr. 2). Podľa jednotnej stavebnej koncepcie a na základe datovania vedúcich typov predmetov z tejto lokality možno predpokladať, že obydľia vznikli a boli obývané zrejme v rovnakom časovom období - v 7. a na začiatku 6. stor. pred Kr.

Koncentrácia i početný výskyt takých významných nálezov, ako sú rôzne kruhové, mesiakovité a iné hlinené idoly, importy bronzových nádob alebo ich hlinené napodobeniny, nástroje, zbrane a súčasti výzbroje i konského postroja, šperky, ozdoby tela a súčasti odevu, ako aj obrovské množstvo tvarovo a výzdobne rôznorodej keramiky práve v inventároch domov v centrálnej časti hradiska, dovoľujú vysloviť myšlienku, že ju obývala skupina vyvolených žien a mužov s vysokým sociálnym postavením. Niekoľko stoviek praslenov svedčí o tom, že pradenie patrilo ku každodennej činnosti vo väčšine domov, a nie je vylúčené, že časť z nich mala aj symbolický význam. Pozoruhodná je tiež vysoká koncentrácia žarnovov a ich zlomkov či polotovarov, ako to Sigríd a Mikuláš Dušekovi opisujú v domoch v blízkosti brány III, ktorá spájala druhé predhradie s centrálnou časťou hradiska (obr. 2). Z inventárov domov 16 až 20 sa uvádza okrem zlomkov a polotovarov žarnovov aj 30 celých kusov (v štyroch domoch sa našli spolu so zvyškami zuhoľnateného obilia). Zaujímavý obraz vytvára rozmiestnenie domov s nálezmi žarnovov v celej centrálnej časti hradiska (obr. 2). Dôležitý je i poznatok, že vo viacerých z týchto domov sa nachádzali buď vo väčšom počte, alebo ojedinele aj tkáčske závažia (obr. 2). Práve porovnanie inventárov domov, v ktorých sa nachádzali aj tkáčske závažia ukázalo, že podľa početného (tabela 1) či sporadického (tabela 2) výskytu ich možno rozdeliť do dvoch rozličných skupín.

Okrem výroby priadze, ktorú dokladá niekoľko stoviek praslenov, patrilo zhotovovanie textilu azda k najdôležitejšej hospodárskej činnosti tunajších obyvateľov. Pohľad na celkový plán domov v centrálnej časti hradiska zároveň prezrádza, že situovanie domov, z ktorých pochádza veľ-

ký počet tkáčskych závaží (tabela 1) a v ktorých sa teda zrejme nachádzali tkáčske stavy, nebolo náhodné. Sú rozmiestnené v celej centrálnej časti hradiska v približne rovnomerných odstupoch, pričom na dvoch miestach takéto domy (25, 26 a 36, 37) aj priamo susedili. Zaujímavé je aj blízke umiestnenie týchto domov práve z oboch strán kultového miesta. Rovnako pozoruhodná je tiež skupina piatich domov (52 až 56) v strede centrálnej časti hradiska, kde sa v štyroch z nich nachádzali početné tkáčske závažia (obr. 2). Poukazuje to na zjavne dominantné postavenie ženy-tkáčky.

Výrazne odlišnú skupinu tvorili stavby, v ktorých sa nachádzali len jednotlivé, často však zdobené tkáčske závažia. K tejto skupine patrí i kultové miesto (tabela 2). Z nálezových okolností je zrejme, že závažia neboli súčasťou tkáčskeho stavu a ich umiestnenie tu malo iný význam. V týchto prípadoch boli zjavne tieto ojedinelé, bohato zdobené tkáčske závažia (obr. 3: 1, 2; 5; 6) ako idoly nositeľom osobitej symboliky a dokladajú kultový význam tkania (obr. 2). V inventári týchto domov sa vyskytli ďalšie nálezy, napr. fragmenty prilieb, ktoré zároveň zvýrazňujú postavenie muža-bojovníka (tabela 2). Centrálny význam v náboženskom živote obyvateľov Molpíra nepochybne zohrávalo kultové miesto, situované medzi domami 35 a 36. I tu sa našli dve zdobené (obr. 3: 3; 7: 3a, 3b) a jedno nezdobené tkáčske závažie. Na jednom zo zdobených exemplárov je v hornej časti symbol Mesiaca a okolo závesného otvoru sú jamkovité vpichy, ktoré v dvoch paralelných líniách pokračujú až do jeho dolnej časti (obr. 7: 3a, 3b). Porovnateľné nálezy pochádzajú z juhovýchodoalpskej oblasti, zo sídlisk Poštela a Rifník (obr. 7: 1, 2). Aj niektorým ďalším predmetom zo Smoleníc-Molpíra sa pripisuje „magická sila“ a obyvatelia ich zrejme používali pri kultových obradoch. Patrí k nim hlinené pečatidlo s trojuholníkovitým a štvoruholníkovitým meandrovým motívom z domu 9 (obr. 10: 3), ako aj drobný hlinený predmet hríbovitého tvaru v hornej časti zdobený žliabkami, z domu 20 (obr. 10: 2). Podobný nález pochádza zo sídliska z neskoršej doby bronzovej v Pobedime (obr. 10: 1).

Porovnanie počtu tkáčskych závaží z inventárov domov zo Smoleníc-Molpíra s niektorými hrobovými celkami sociálne vysokopostavených žien a mužov, ktoré poznáme napríklad z pohrebísk v Dunajskej Lužnej (hrob 1 v mohyle 6) alebo v Kleinkleine (napr. hrob 55 zo skupiny mohýl v Grellwalde) ukázalo, že aj v hrobovej výbave zohrávalo tkáčske závažie porovnateľnú úlohu ako v domoch na tomto hradisku. Doložené sú viaceré ženské hroby s bohatou výbavou, ktoré podľa veľkého počtu tkáčskych

závaží patrili s veľkou pravdepodobnosťou ženám-tkáčkam, ovládajúcim tkáčske umenie na vysokej úrovni. Osobitú symboliku a kultový význam tkania dokladajú aj jednotlivé tkáčske závažia - idoly, ktoré poznáme napr. z bohatého hrobu viacerých jedincov v mohyle Tschoneggerfranzl 2 v Kleinkleine (obr. 8: 11, 14). Podobne niektoré ostatné milodary z tohto hrobu - hlinená hrkálka v tvare vodného vtáka (obr. 8: 12), cedidlová nádobka (obr. 8: 1), miniatúrne nádoby (obr. 8: 5, 7, 10, 13), malá nádobka valcovitého tvaru so žliabkovanou výzdobou a s vrchnákom (obr. 8: 6), malá hlinená lopatka (obr. 8: 2) a ďalšie dokladajú, že medzi pochovanými sa nachádzal aj významný jedinec, ktorému tieto neobvyklé predmety hrobej výbavy patrili. Na základe ich celkového charakteru im jednoznačne možno pripísať kultový alebo symbolický význam. Rozdiel v početnom zastúpení tkáčskych závaží, a tým aj ich rozdielna funkcia alebo symbolika, aká sa ukázala v nálezoch zo Smolenice-Molpíra, nie je preto náhodná. Rovnako je totiž doložená aj v hrobách vysokopostavených jedincov z tohto obdobia.

Mimoriadny význam z hľadiska umeleckého prejavu majú dve figurálne zdobené tkáčske závažia - idoly, pochádzajúce z domu 17 (obr. 5; 6). Tento dom je výnimočný už svojou polohou oproti vonkajšej kruhovej veži pevnostného múra III (obr. 4), ako aj celkovo malými rozmermi v porovnaní s ostatnými stavbami (obr. 2; tabula 2).

Tkáčske závažie - idol 1 - je na všetkých štyroch stranách zdobené štylizovanými symbolmi vodných vtákov (obr. 5) a poukazuje na prežívanie dávnych tradícií z doby bronzovej. Výrazným znakom znázornených vtákov, asi kačičiek, je zaoblenie hlavičky aj tela (obr. 5: a, b) a ukončenie chvosta v hraničnej línii, ktoré je na jednej strane idolu charakteristicky zašpicatené (obr. 5: c). Symbolika vodného vtáka je na hradisku v Smoleniciach-Molpíre doložená aj na iných nálezoch. V dome 24 a v priestore brány IV sa našli fragmenty hlinených hrkálkov v tvare vodných vtákov (obr. 9: 3, 4). Podobné nálezy pochádzajú aj z mohyly 6 v Dunajskej Lužnej (obr. 9: 2). V priestore brány IV sa našiel i bronzový tyčinkovitý závesok so štylizovanými hlavičkami kačičiek (obr. 9: 1). Ich znázornenie v dvoch radoch nad sebou má istú podobnosť s výzdobou na tkáčskom závaží - idole. Nie je preto vylúčené, že práve tento závesok mohol umelcovi slúžiť ako predloha. Zo štylizovaného symbolu vodných vtákov, ktorý sa vyskytol na tkáčskom závaží - idole, vychádza zjavne i geometrická výzdoba v tvare písmena Z, ktorá sa veľmi často vyskytuje vo výzdobných motívoch na keramike i na bronzových predmetoch z doby halštatskej.

Tkáčske závažie - idol 2 - má na všetkých štyroch stranách rozdielnu výzdobu (obr. 6). Na jednej strane je v popredí

zobrazená ľudská postava - predstaviteľ kultu ako nositeľ magickej sily (obr. 6: a). Nahý muž - bojovník so zdvihnutými rukami je asi reprezentant vrchnej vrstvy spoločnosti, možno i kmeňový vodca alebo náčelník, ktorý je zobrazený práve v okamihu, keď vykonáva rituálny či nábožensko-kultový obrad, spojený azda i s obetou. Počas tejto ceremónie má pravdepodobne na hlave nasadené jelenie parohy (alebo možno i masku z jelenej lebky s parohami) a v ľavej ruke bojovú sekeru. V opojení obradnej scény dosahuje nadprirodzené, až magické sily a vytúžené spojenie s božstvom. Práve jeho strnulé postavenie s rukami v adoračnom geste najlepšie zvyrazňuje daný moment vrcholného pocitu opojenia, rovnako ako znázornenie zvieratá, azda psa alebo vtáka, oddane vyčkávaného so sklonenou hlavou pri jeho pravej nohe. V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť dávno známe nálezy z jaskyne Majda-Hraškova pri Silici, ktorá v neskoršej dobe bronzovej slúžila pravdepodobne ako kultové miesto. Spolu s nálezmi kyjatickej kultúry sa tu našla maska vyrobená z tvárovej časti ľudskej lebky, ako aj zvieracia maska z jelenej lebky, ktoré sa asi používali počas kultových obradov. Časť jelenej lebky so stopami bronzovej patiny pochádza aj z domu 29 z Molpíra (tabula 2).

Podrobný rozbor ľudskej postavy na tkáčskom závaží 2 z Molpíra ukázal, že i keď niektoré jej znaky (znázornenie hlavy a vlasov) sa vyskytujú na figurálne zdobenej keramike v oblasti rozšírenia kalenderberskej halštatskej kultúry, samotný motív a jeho celkové stvárnenie nemá v tomto prostredí priame paralely. Najbližší porovnateľný nález pochádza zo známeho kniežacieho hrobu v mohyle Kröll-Schmiedkogel na pohrebisku v Kleinkleine. Medzi mnohými honosnými nálezmi, ku ktorým patrila aj bronzová maska, dve votívne „bronzové ruky“, pancier, prilba, meč, šesť kopijí, tri tuľajkovité sekery a asi šesťnásť veľkých a malých bronzových nádob, ležal aj jeden bronzový vrchnák cisty (č. IX), na ktorom je zobrazený ityfalcický muž so slávnostne vyzdobenou hlavou, asi čelenkou z vtáčích pier a so sekerou v zdvihnutej ruke (obr. 11: 3). Zaujímavé je, že aj výzdoba oboch „bronzových rúk“ má paralely medzi nálezmi na Molpíre. Na jednej z nich sa nachádza viacnásobne opakovaný geometrický motív písmena Z (obr. 11: 1), ktorý vychádza zo spomínanej výzdoby na tkáčskom závaží 1 (obr. 5), na druhej je trojitá a štvoritá meandrová výzdoba (obr. 11: 2), aká sa vyskytla na hlinenom pečatidle (obr. 10: 3). Unikátne tkáčske závažia - idoly zo Smolenice-Molpíra, ale i ostatné zdobené kusy tak dokladajú úzke a intenzívne kontakty s juhovýchodoalpskou oblasťou aj v umeleckom prejave, ktoré dosiahli vrchol v rozvinutí 7. stor. pred Kr.

REICH AUSGESTATTETE BRANDGRÄBER MIT HOLZEINBAU AUF DEM GRÄBERFELD IN MALÉ KOSIHY REFLEXIONEN UND HYPOTHESEN ÜBER DIE BESTATTUNGSSITTEN DER KELTEN

JOZEF BUJNA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Thoughts and hypotheses on Celtic burial rite based on research of archaeological evidences in cremation graves. Evaluated are graves with rich inventories and wooden timbering. Archaeological context analysis is aimed in an attempt to surmount extinction and space transformations and to reconstruct primary state and some burial rite phenomena.

EINLEITUNG

In der mitteleuropäischen Archäologie, die ausgeprägt von der deutschen Vor- und Frühgeschichte beeinflusst war, dominierte langhin die Ansicht über die Gräberfelder als eine Hauptquelle der typologisch-chronologischen und chorologischen Analyse. Zu diesem Zweck wurden vor allem Methoden der Klassifikation entwickelt, deren Ziel in der chronologischen und geographischen Abgrenzung kultureller Gruppen liegt. Seit Anfang der 70er Jahre erlangte - auch unter dem Einfluß der amerikanischen „New Archaeology“ - die Problematik der Sozialstruktur der Gräberfelder größere Aufmerksamkeit. Die meisten Analysen beschränkten sich im Rahmen der prozessualen Archäologie auf die quantitative und qualitative Bewertung der Grabausstattung (Bujna 1982; Steuer 1982).

Neue Tendenzen brachte in die Gräberanalyse die britische „Contextual Archaeology“, als sie in den Vordergrund des Interesses den symbolischen und ideologischen Aspekt des Grabes stellte (Härke 1989). Sie geht dabei von der Prämisse aus, die schon seit längerem in der sozialen Anthropologie präferiert wurde, daß „die Gräber eher die Ideologie, ein interessegeleitetes Ideal als eine soziale Realität widerspiegeln“ (Bernbeck 1997, 257-267). Die gegenwärtigen Trends in der Analyse der Gräberfelder beschränken sich nicht auf eine Kategorie von Material oder Daten, z. B. nur Fundarten, aber sie legen erhöhte Betonung auf alle Datentypen, z. B. Befunde, Grabbau und Fundlage (Härke 1989, 189; vgl. Kurz 1997). Damit hängt auch die neue Zielsetzung der Feldgrabung auf die Verfolgung der Untergangs- und räumlichen Transformationen (Neustupný 1986) wie auch der Verwesungsprozesse eng zusammen (Černý 1995).

ZUM ZIEL

Den Gegenstand der Auswertung bilden reich ausgestattete Brandgräber mit spezifischer Grabgrubengestaltung, die in den Jahren 1985-1986 auf dem keltischen birituellen Gräberfeld in Malé Kosihy (Bez. Nové Zámky) in der Südwestslowakei zutage kamen (Bujna 1995). Als kleine Stichprobe erwählten wir sieben Brandgräber, drei mit Bewaffnung (Gräber 149, 176 und 448) und vier ohne Bewaffnung (Gräber 274, 437, 452 und 482; Abb. 1). Es handelt sich um eine der Kategorien von Brandgräbern, einer zwar zahlenmäßig nicht großen, jedoch mit der Qualität des Aussagewertes um so bedeutenderen. Körpergräber mit analoger Grubengestaltung waren schon seit längerem bekannt. Bereits im J. 1974 widmete dieser Gräberkategorie B. Benadik im Zusammenhang mit der sozialen Interpretation von Gräbern mit reicher Ausstattung auf dem Gräberfeld in Palárikovo Aufmerksamkeit.

In unserer Bewertung konzentrieren wir uns vor allem auf archäologisch faßbare Niederschläge des Bestattungsrituals. Verfolgen werden wir die Form, Größe und Gestaltung der Grabgruben, die Spuren des primären Hohlraumes - eines Holzeinbaues, die Art und Weise des Verfahrens mit dem Leichenbrand wie auch dem Brandschutt, d. h. mit den Überresten des Scheiterhaufens innerhalb der Grabgrube, weiters die Behandlung der Beigaben, ob sie verbrannt und/oder absichtlich destruiert oder unverbrannt und unbeschädigt niedergelegt wurden, und ebenfalls die primäre und sekundäre Lage des Grabinventars, ferner Reste von organischem Material und Pflanzenreste in der Grabkiste, Reste von Holzkohle in der Verschüttung der Grabgruben und Spuren von

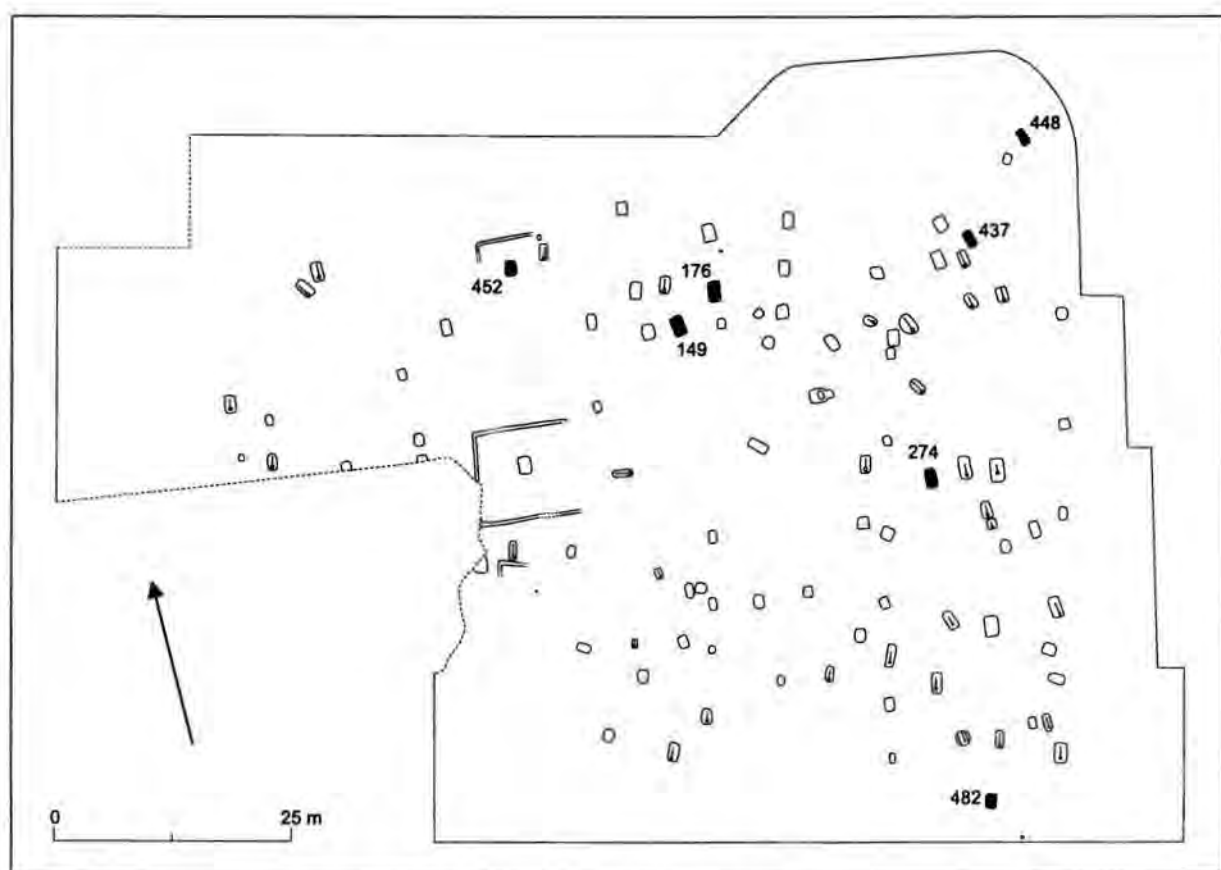

Abb. 1. Malé Kosihy. Plan des keltischen birituellen Gräberfeldes (Bujna 1995, Abb. 2). Die bewerteten Gräber sind schwarzflächig bezeichnet. Den Gräberfeldplan mit Anwendung des Computerprogramms hat Frau E. Hanzelyová-Blažová angefertigt.

nachträglichen Opferhandlungen oder Grabräubern. Wir versuchen, manche Untergangs- und räumlichen Transformationen aufzuspüren und ihre Folgen in der archäologischen Quelle zu überwidmen, mit dem Ziel, den primären Stand hypothetisch zu rekonstruieren. Der Sinn unseres Strebens wird es sein, aus den beobachteten Erscheinungen und Indizien Hypothesen über das Bestattungszeremonial im Zusammenhang mit dem Brandbestattungsritus bei den Kelten abzuleiten.

Das Thema bearbeiteten wir zuerst in Form eines induktiven Vorgehens zu den einzelnen Erscheinungen und Indizien nach den Befunden in den bewerteten Gräbern. Nachfolgend summarisieren und konfrontieren wir die beobachteten Merkmale. Nach der Diskussion und Argumentation folgt schließlich die Formulierung der Hypothesen. Die erwähnte Form hat gewissermaßen polemischen Charakter, was unserer Absicht entspricht, eine Diskussion zu gewissen, im Abschluß formulierten Problemkreisen anzuregen.

ZUR METHODE DER GRABUNG

Die Ausgrabung des keltischen Gräberfeldes in Malé Kosihy hatte einen Rettungs- und Vorsprungscharakter, wodurch gewissermaßen die Qualität der Grabungsmethodik geprägt wurde. Die Abdeckung der Grabgruben erfolgte in künstlichen Schichten, in den oberen Teilen von 15-20 cm, in den unteren Teilen von 5-10 cm Mächtigkeit. Die Oberfläche einer jeden Schicht wurde verputzt und im Falle festgestellter Spuren zeichnerisch und fotografisch dokumentiert. Die Funde ließen wir in situ für die Eintragung in den Grundrißplan. Nicht nur die ungestörten Funde, sondern auch ausgeprägte Bruchstücke wurden nummeriert und separat dokumentiert. In Anbetracht des Charakters der Ausgrabung wurden Quer- und Längsprofile nur in manchen Fällen realisiert. Profilzeichnungen durch Grabgruben stehen also vorwiegend bloß aus den unteren Teilen der Verfüllung zur Verfügung, die nur Profile von einigen Dutzenden Zentimetern Höhe repräsentieren (Bujna 1995, 11).

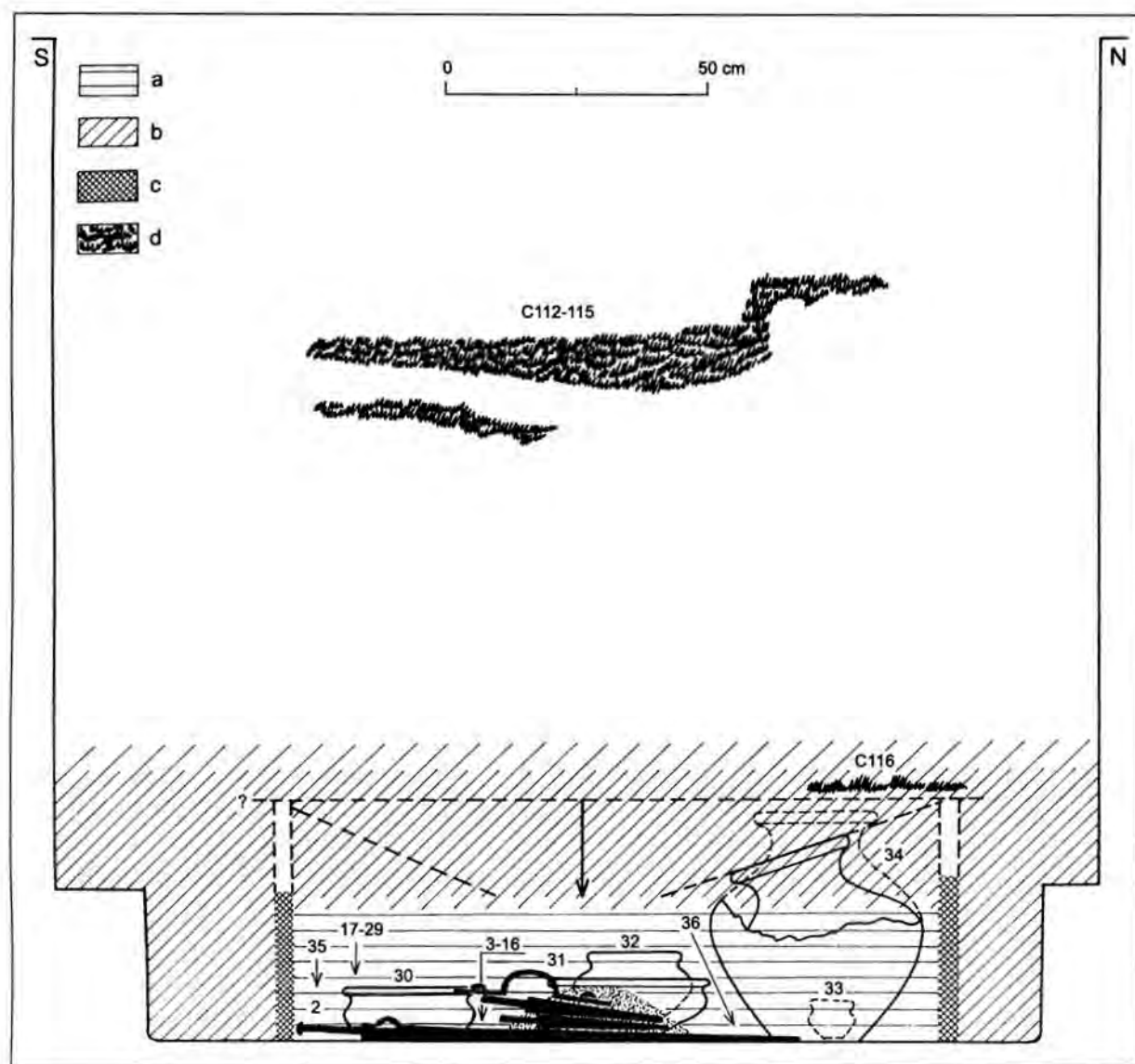

Abb. 2. Malé Kosihy. Grab 149. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende: a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; c - Spuren des Holzeinbaues; d - Holzkohlenreste. Die Numerierung der Funde auf den Abbildungen 2-7 stimmt mit den Fundnummern im Text sowie im Katalog überein (Bujna 1995). Die Zahlen mit dem Großbuchstaben C bedeuten die als Eiche bestimmten Holzproben (Lázničková-Hunková 1995). Die Abbildungen 2-8 hat nach Bleistiftzeichnungen des Verfassers Frau J. Mészárosová in Tusch umgesetzt.

VORBEMERKUNG

Mit der Absicht, die Erläuterung zu illustrieren, sind in der Studie gezeichnete rekonstruierte Frontalaufnahmen in Richtung von der östlichen Längswand in die Grabgrube dargeboten (Abb. 2-7). Vom Grab 452 wurde keine solche gezeichnete Rekonstruktion angefertigt, weil der primäre Befund in diesem Grab durch einen sekundären Eingriff stark gestört war. Als Unterlagematerial benutzt wurde die originale gezeichnete und fotografische Dokumentation der Grundrißbefun-

de, die während der schichtenweisen Abdeckung gemacht wurden, da man nur in manchen Fällen auch Querschnitte im Grabgrubenunterteil angefertigt hat. Die Lage der aus der erwähnten sich auf der Abbildungen unsichtbaren Funde deutet ein Pfeil an. Die vorausgesetzte primäre Lage der in sekundärer Lage vorgefundenen Funde, oder die rekonstruierte Form der infolge der Unterangsprozesse im Raum der Grabgrube destruierten Gefäße, die also ursprünglich in ungestörtem Zustand abgestellt wurden, sind mit einer unterbrochenen Linie dargestellt. Die Numerie-

rung der Fundstücke stimmt mit den Fundnummern im Katalog (Bujna 1995) wie auch im Text überein. Folgende Abkürzungen finden im Text Anwendung: Bz = Bronze, E = Eisen und Fnr = Fundnummer.

Den Leichenbrand hat J. Jakab (1995) bloß makroskopisch untersucht. Die unverbrannten Tierknochen bewertete C. Ambros (1995). Verbrannte Tierknochen wurden osteologisch nicht beurteilt. Die paläobotanische Bestimmung von Holzkohlenstücken verwirklichte E. Lázniková-Hunková (1995). Die vorläufige Bestimmung der Pflanzenreste an der Oberfläche der Korrosionsschicht der Eisengegenstände und der Holzreste auf den Schäftungen der Eisenwerkzeuge verwirklichte J. Mihályiová.

BEMERKUNGEN ZU DEN BEFUNDEN IN WAFFENFÜHRENDEN GRÄBERN

Grab 149

Grabgestaltung: Die Grabgrube etwa 30 cm oberhalb der Sohle stufenförmig nach innen abgesetzt (Bujna 1995, 37-40, Abb. 26a). In derselben Schicht Spuren eines Holzeinbaues faßbar (Abb. 2).

Leichenbrand: Ein Gemisch vollkommen und unvollkommen verbrannter Menschen- (430 g) und Tierknochen (15 g) auf Häufchen.

Die anthropologische Geschlechtsbestimmung: Mann?, 30-40jährig (Jakab 1995, 189) stimmt mit der archäologischen anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Bewaffnung) überein.

Bewaffnung: Schwert in der Scheide (Fnr 2) längs der Ostwand niedergelegt, mit dem Griff nach Süden orientiert, und die Scheidenseite mit Aufhängeöse nach oben gedreht. Zwei Lanzen spitzen (Fnr 6, 7) auf dem Schwert liegend, mit den Tüllen nach Süden orientiert und mit einem Schildbuckel bedeckt. Vom Schild bloß Metallbestandteile abgestellt. Schildbuckel und -fessel (Fnr 3, 4), oberhalb des Schwertes und der Lanzen spitzen. Nur der Schildrandbeschlag (Fnr 5) war in zahlreichen Stücken zerbrochen und neben dem Schwert abgestellt. Auf der Oberfläche des Schildbuckels und der Schwertscheide durch Eisenkorrosion erhaltene Reste von zahllosen Stengel-, Blättchen- und Zweigstücken. Die ursprüngliche, im Katalog geäußerte Annahme (Bujna 1995, 39), daß es sich um Holzreste handelt, wurde durch die paläobotanische Bestimmung präzisiert.

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei große E-Fibeln (Fnr 8, 9), ein E-Oberarmring (Fnr 10), zwei E-Armringe (Fnr 11, 12), drei E-Anhänger (Fnr

13, 14, 16), beisammen zwischen dem Schwert und der Ostwand niedergelegt.

Gegenstände von anderem Zweck: Eine kleine E-Fibel (Fnr 1) auf dem Knochenlager, also getrennt vom übrigen Gewandzubehör, ein E-Ring mit Haftungsplättchen (Fnr 20) und ein Bz-Miniaturring (Fnr 21) von unbekannter Funktion, zusammen mit den Gegenständen 17-19 und 22-29 in der Südwestecke.

Toiletten- und Küchengeräte: Gegenstände des täglichen Gebrauchs (Schere, Messer und Wetzstein, Fnr 17-19) wie auch ein Satz von sieben rundstabigen E-Gegenständen - Bratspieße? (Fnr 22-28), getrennt von Waffen wie auch von Gewandzier und -zubehör in der Südwestecke, neben der Schale 30 zusammen abgestellt. Auf dem Griff mancher Küchengeräte durch Eisenkorrosion erhaltene Reste von bearbeitetem Nadelholz.

Tongeschirr: Ein durch den Verschüttungsdruck teilweise zerquetschtes großes flaschenförmiges Gefäß (Fnr 34), der obere Teil in den unteren eingedrückt. Eine bauchige Schüssel (Fnr 32) in einer breiten Schale (Fnr 31) eingelegt (primäre Lage?) und ein kleines Gefäß (Fnr 33) innen im flaschenförmigen Gefäß.

Fleischbeigaben: Schwein (Fnr 36) und auch Hund (Fnr 35) als Opfertier? (Ambros 1995, 212).

Funde in der Verschüttung: In 0,45-0,6 m Tiefe ein großer verkohlter Holzbalken (Holzproben C112-115), doch keine Brandspuren in der Verschüttung der Grabgrube faßbar (Bujna 1995, 39, Abb. 26b). In der Nordostecke, entlang der Außenseite der Holzkiste, ein verkohlter Holzbalken (Holzprobe C116). Alle bestimmbarsten Holzprobenstücke stammen von Eiche (Lázniková-Hunková 1995, 224, 225).

Grab 176

Grabgestaltung: Die Grabgrube etwa 45 cm oberhalb der Sohle stufenförmig nach innen abgesetzt. In derselben Schicht Spuren eines Holzeinbaues faßbar (Bujna 1995, 43-45, Abb. 31b). Die erhaltene Höhe von Spuren des Holzeinbaues entspricht diesmal der Höhe des größten Gefäßes des Tongeschirrs (Abb. 3).

Leichenbrand: Ein Gemisch vollkommen und unvollkommen verbrannter Menschen- (765 g) und verschiedener Tierknochen (25 g) auf Häufchen.

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, 30-50jährig (Jakab 1995, 190). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Bewaffnung): Mann.

Bewaffnung: Schwert in der Scheide (Fnr 2) und zwei Lanzen spitzen (Fnr 3, 4) (die gleiche Lage wie im Grab 149). Auf den Waffen durch Eisen-

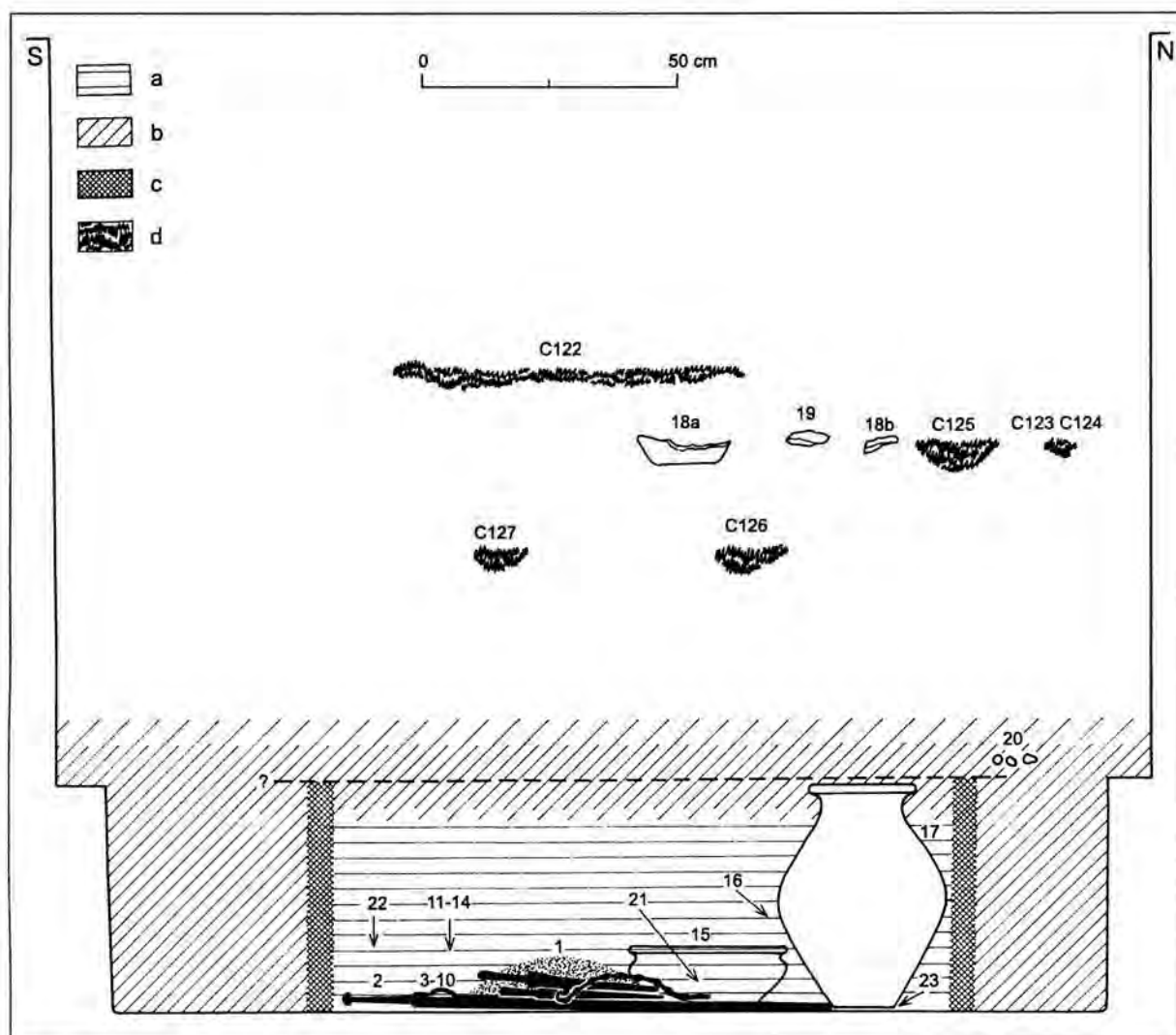

Abb. 3. Malé Kosiň. Grab 176. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende: a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; c - Spuren des Holzeinbaues; d - Holzkohlenreste.

korrosion erhaltene zahlreiche Stengelstücke (vgl. Grab 149). E-Schwertkette (Fnr 5) über das Schwert gelegt.

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei große E-Fibeln (Fnr 6, 7), ein E-Oberarmring (Fnr 10) und ein E-Armring (Fnr 9) (die gleiche Lage wie im Grab 149).

Gegenstände von anderem Zweck: Eine kleine E-Fibel (Fnr 1) auf dem Knochenlager (die gleiche Lage wie im Grab 149), eine Weißmetallschlaufe (Fnr 8) zusammen mit den Gegenstände 6, 7, 9, 10.

Toiletten- und Küchengeräte: Ein Messer/Hieb-messer (Fnr 11) und drei rundstabige E-Gegenstände - Bratspieße? (Fnr 12-14) zusammen zwischen dem Knochenlager und den Fleischbeigaben. Auf dem Griff eines E-Gegenstandes Reste von bearbeitetem Nadelholz (vgl. Grab 149).

Tongeschirr: Eine Schale (Fnr 15), eine bauchige Schüssel (Fnr 16) und ein großes flaschenförmiges Gefäß (Fnr 17). Die Flasche war innen leer, nicht mit der Verschüttung gefüllt (vgl. Grab 437).

Fleischbeigaben: Rind (Fnr 20) in der Verschüttung in 1,4 m Tiefe, Huhn (Fnr 21) in der Schale 15, zwei Individuen von Schwein (Fnr 22) und unbestimmbare Knochenbruchstücke? (Fnr 23) unter der Flasche (Ambros 1995, 213).

Funde in der Verschüttung: In 0,8-0,9 m Tiefe parallel mit der Nordwand ein verkohlter Holzbalcken (Holzproben C122-125), doch keine Brandspuren in der Verfüllung der Grabgrube faßbar (vgl. Grab 149; Bujna 1995, 43, Abb. 31a). In derselben Schicht waren Scherben eines nicht näher bestimmbaren Gefäßes (Fnr 18) und Randscher-

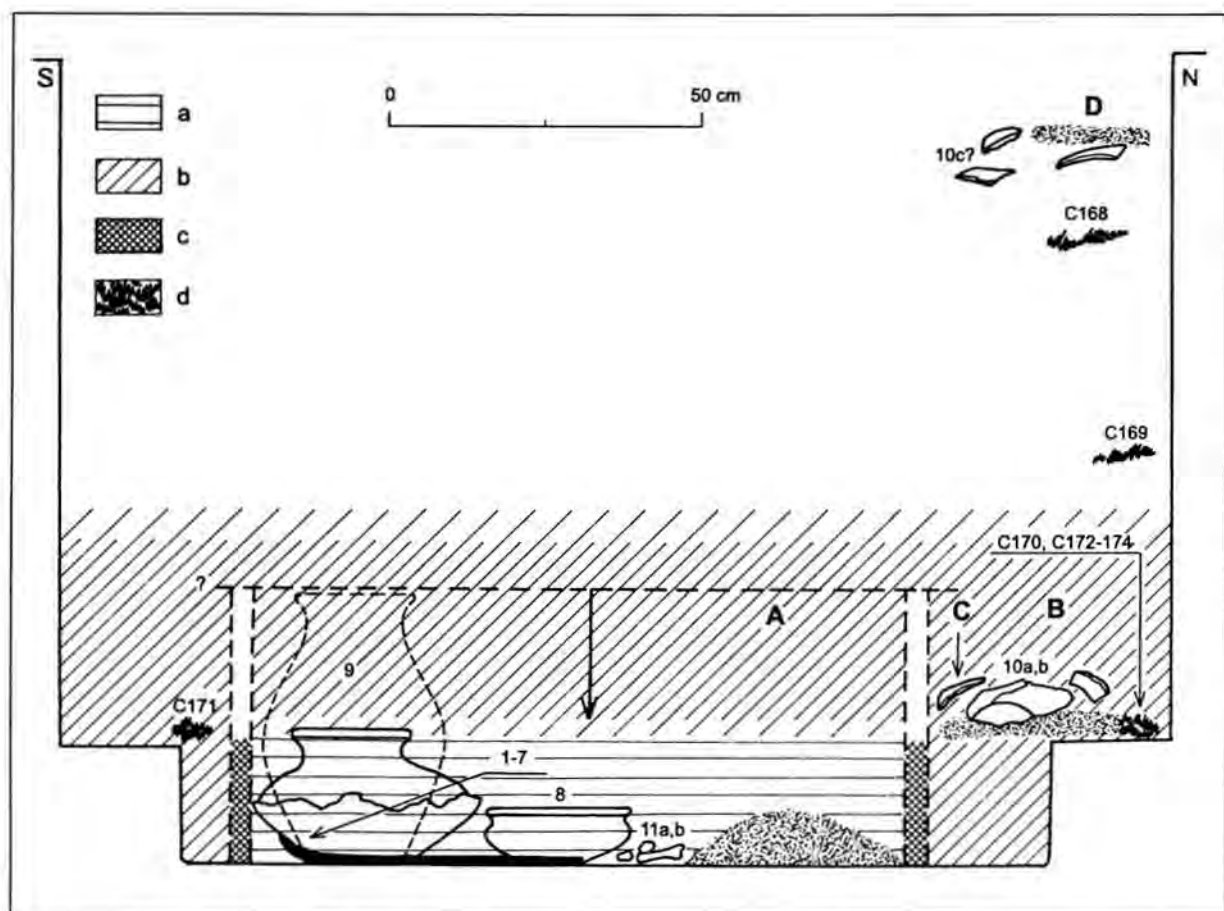

Abb. 4. Malé Kosičky. Grab 448. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; c - Spuren des Holzeinbaues; d - Holzkohlenreste.

ben einer handgefertigten Schale (Fnr 19). In 1,0 m Tiefe weitere verkohlte Holzbalken, ein Stück (Holzprobe C126) diagonal durch die Grabgrube, und ein anderer (Holzprobe C127) ungefähr in Grubenmitte. Der Großteil der bestimmten Holzprobestücke stammt von Eiche (Lázniková-Hunková 1995, 225).

Grab 448

Grabgestaltung: Die Grabgrube etwa 25 cm oberhalb der Sohle stufenförmig nach innen abgesetzt (Bujna 1995, 86, 87, Abb. 78). In derselben Schicht Spuren eines Holzeinbaues faßbar (Abb. 4).

Leichenbrand: Knochenlager A - ein Gemisch vollkommen bis unvollkommen verbrannter Menschen- (670 g) und Tierknochen (15 g) auf Häufchen.

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, 40-60jährig (Jakab 1995, 202). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Bewaffnung): Mann.

Bewaffnung: Schwert in der Scheide (Fnr 1), seine oberen Teile leicht umgebogen, auf die Kante gelegt, mit dem Griff zur Süd- und mit dem Ortband zur Ostwand gerichtet. E-Schwertkette (Fnr 2) und eine Lanzenspitze (Fnr 3), parallel neben dem oberen Teil des Schwertes.

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei große E-Fibeln (Fnr 4, 5), ein E-Oberarmring (Fnr 6) und ein Bz-Drahtfingerring (Fnr 7) (die gleiche Lage wie in den Gräbern 149 und 176).

Tongeschirr: Eine unbeschädigte Schale (Fnr 8) und ein großes flaschenförmiges Gefäß (Fnr 9), zerquetscht durch den Verschüttungsdruck (vgl. Grab 149).

Fleischbeigaben: Schwein (Fnr 11a) und Huhn (Fnr 11b) (Ambros 1995, 216).

Funde in der Verschüttung: Bereits in 0,1-0,2 m Tiefe bei der Nordwand eine geringe Menge verbrannter Tierknochen (20 g), vereinzelte kleine Scherben und Holzkohlenstückchen (Holzproben C168, 169) - Scheiterhaufenreste D. Auf der Stufe längs der Nordwand und der anliegenden Längs-

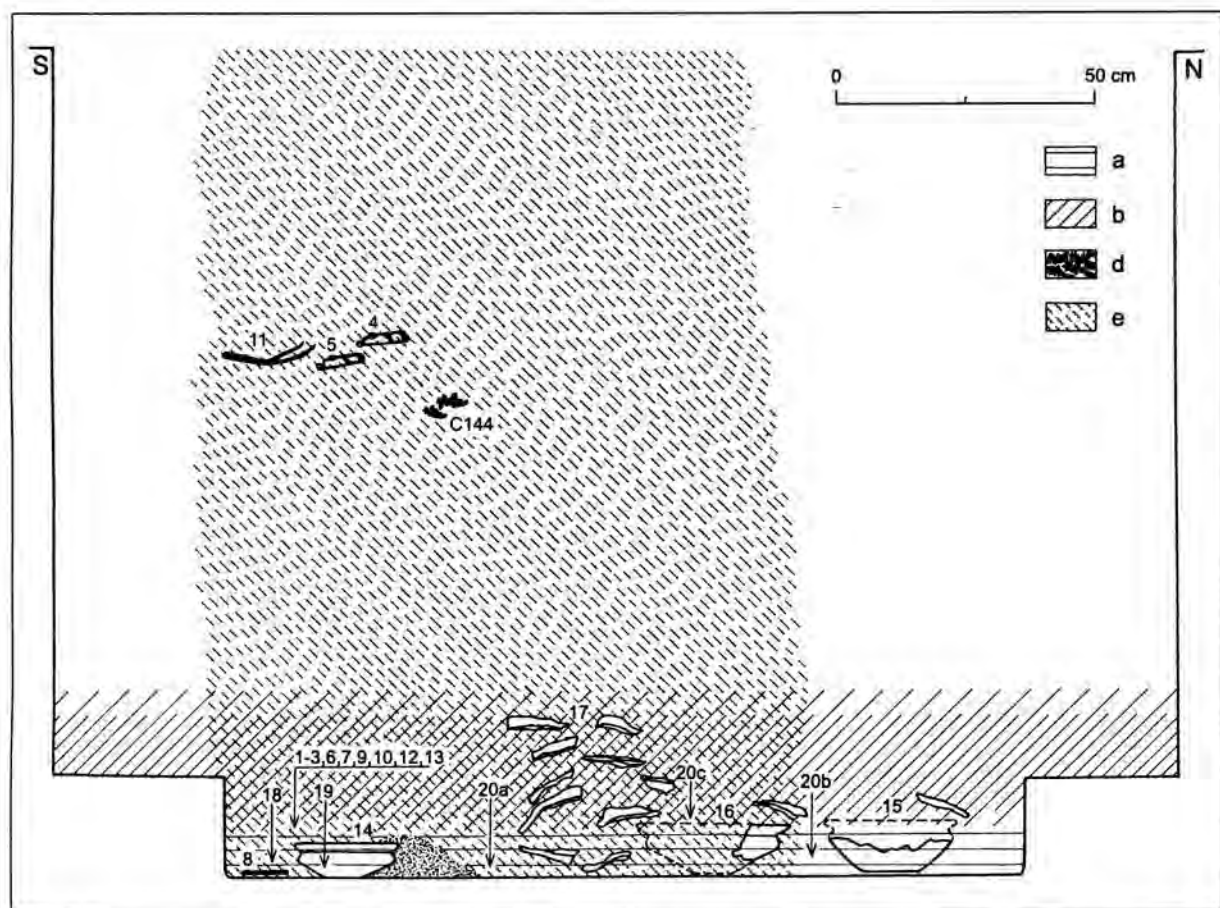

Abb. 5. Malé Kosihy. Grab 274. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende: a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des vorausgesetzten Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; d - Holzkohlenreste; e - Schachtverfüllung.

wände Reste von verkohlten Holzbalken (Holzproben C170, 172-174). Alle bestimmbar Holz-kohlenstücke stammen von Eiche (Lázniková-Hunková 1995, 226). In demselben Raum zwischen den Wänden der Holzkiste und Grabgrube verstreute verbrannte Tierknochen, in der Nordostecke - Scheiterhaufenreste B (145 g) und in der Nordwestecke - Scheiterhaufenreste C (40 g) zusammen mit Scherben eines dritten Gefäßes (Fnr 10). Da eine osteologische Bestimmung nicht zur Verfügung steht, kann nicht darüber erwogen werden, welche Tierarten vertreten sind, evtl. ob dieselbe Gattung wie im zentralen Knochenlager (A).

BEMERKUNGEN ZU DEN BEFUNDEN IN DEN WAFFENLOSEN GRÄBERN

Grab 274

Grabgestaltung: In der Westhälfte der Grabgrube ein unregelmäßig viereckiger dunklerer Fleck -

ein Schacht. Die Grabgrube etwa 20 cm oberhalb der Sohle stufenförmig nach innen abgesetzt (Bujna 1995, 63, 64, Abb. 55). Obgleich die Gestaltung der Grabgrube die gleiche wie in allen vorhergehenden Gräbern war, wurden jedoch im vertieften Unterteil keine Spuren eines Holzeinbaues festgestellt (Abb. 5).

Leichenbrand: Ein Gemisch vollkommen verbrannter Menschen- (460 g) und Tierknochen (30 g) auf Häufchen in der Südwestecke.

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, über 50 Jahre (Jakab 1995, 194). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Beinringe, eine höhere Anzahl von Fibeln, darunter auch Bz-Fibeln, Pinzette?): Frau.

Gewandzubehör und Schmuck: Drei Bz-Fibeln (Fnr 1-3), eine davon teilweise beschädigt und noch das Bruchstück der Nadel einer vierten Bz-Fibel? (Fnr 13), eine große E-Fibel (Fnr 7) in Bruchstücken, Bz-Beinringe (Fnr 9) in Bruchstücken, E-Gürtelkette (Fnr 10) in Bruchstücken und eine kleine unbeschädigte E-Fibel (Fnr 6). Gehör-

te die kleine E-Fibel zum Gewandzubehör? (vgl. Grab 149 und 176: Fnr 1). Alle genannten Funde zusammen mit dem Leichenbrand beigesetzt, dabei sind die Funde 9 und 10 teilweise durch Brand verschmolzen. Ein E-Ober?-Armring (Fnr 8) getrennt vom übrigen Gewandzubehör und -zier in der Südostecke niedergelegt. Gehörte dieser E-Ring zur primären persönlichen Ausstattung der Bestatteten?

Toilettegegenstand: Bruchstück einer E-Pinzette? (Fnr 12), zusammen mit Gewandzier und -zubehör im Knochenlager.

Tongeschirr: Eine große Schale (Fnr 15) teilweise gestört, eine zweite Schale (Fnr 16) in Scherben und Scherben eines dritten, wohl flaschenförmigen Gefäßes (Fnr 17), verstreut ab 1,3 m Tiefe bis zur Sohle. Das vierte Gefäß - eine unbeschädigte kleine Schale (Fnr 14), separat in der Südostecke niedergelegt.

Fleischbeigaben: Hausgans (Fnr 18, 19) teilweise in der Schale 14 und teilweise daneben, und Schwein (Fnr 20 a-c), manche Knochen zusammen mit Scherben eines flaschenförmigen Gefäßes breitgestreut (Ambros 1995, 214).

Funde in der Schachtverfüllung: In 0,6 m Tiefe zwei große E-Fibeln (Fnr 4, 5) und eine leicht umgebogene Schere (Fnr 11). Gehörten diese Funde zur primären persönlichen Ausstattung der Bestatteten? In 0,7 m Tiefe vereinzelte Holzkohlenstückchen (Holzprobe C144). Alle bestimmbaren Holzprobestücke stammen von Eiche (Lázníková-Hunková 1995, 225).

Grab 437

Grabgestaltung: Die Grabgrube etwa 30 cm oberhalb der Sohle wahrscheinlich nur entlang der Längswände stufenförmig nach innen abgesetzt. In derselben Schicht Spuren eines Holzeinbaues faßbar (Bujna 1995, 83-85, Abb. 77). Die erhaltene Höhe der Spuren von Holzeinbau betrug nur 25 cm. Das größte flaschenförmige Gefäß (Fnr 17, Höhe 36 cm) war jedoch in die Grabgrubensohle eingetieft. In der Mitte das zentrale Knochenlager A und im Südteil der Holzkiste Überreste des Scheiterhaufens - Leichenbrand B (Abb. 6).

Leichenbrand A: Ein Gemisch vollkommen verbrannter Menschen- (385 g) und Tierknochen (5 g) auf Häufchen in der Mitte der Holzkiste.

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, 40-50jährig (Jakab 1995, 201). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Gürtelschließe, große Anzahl von Fibeln, davon auch Bz-Fibeln): wahrscheinlich Frau. Ein Gegenargument: die Abwesenheit von Beinringen. Falls diese ein Trachtzubehör der Bestatteten bildeten und aus dünnem Bronze-

blech angerfertigt waren, konnten sie beim Scheiterhaufenbrand geschmolzen sein (vgl. Fnr 12).

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei Bz-Fibeln (Fnr 1, 2), sechs E-Fibeln (Fnr 3-8), ein E-Ober?-Armring (Fnr 9) mit anhaftenden Geweberesten an der Oberfläche, E-Gürtelschließe (Fnr 10) ebenfalls mit Geweberesten, und durch Brand geschmolzene unbestimmbare Bz-Bruchstücke (Fnr 12).

Ein Gegenstand von anderem Zweck: Zwinge aus Eisenblech (Fnr 11). Alle genannten Gegenstände zusammen im zentralen Knochenlager.

Weitere Beigaben: Eine Bz-Fibel (Fnr 24) und zwei Kauri-Muscheln (Fnr 25, 26), getrennt vom Knochenlager A, in der Schale 28 liegend.

Geräte: eine E-Sichel (Fnr 27) mit anhaftenden Geweberesten auf der ganzen Oberfläche, getrennt vom Knochenlager A abgestellt, neben der Schale 28. Bildeten diese Funde einen Bestandteil der persönlichen Ausstattung der Toten?

Tongeschirr: Eine Schale (Fnr 14) mit Fleischbeigaben, überdeckt mit einer weiteren Schale (Fnr 13), mit dem Boden nach oben gestülpt, eine breite Schale (Fnr 15), eine bauchige Schüssel (Fnr 16) in einer besonderen, offensichtlich sekundären Lage, ein großes flaschenförmiges Gefäß (Fnr 17) innen leer, nicht mit der Verschüttung gefüllt (vgl. Grab 176), und ein Topf (Fnr 18) in horizontaler Lage, absichtlich beschädigt? Getrennt von den anderen Gefäßen eine vierte Schale (Fnr 28) an der Grenze der hellbraunen und aschgrauen Verfüllung der Holzkiste.

Fleischbeigaben: Huhn (Fnr 20) in der Schale 14 (vgl. Gräber 176 und 274) und Schwein (Fnr 19) (Ambros 1995, 216).

Leichenbrand B: Vollkommen verbrannte Menschenknochen (60 g).

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, Erwachsener (Jakab 1995, 201). Durch makroskopische Untersuchung wurde ein doppelt vorkommendes Element einer Skelettregion als Nachweis für eine Mehrfachbestattung nicht festgestellt. Eine geringe Menge verbrannter kleiner Knochen, vermengt mit Holzkohlenstückchen (Holzproben C164, 165) und mit Asche lag zwischen der Südwand der Holzkiste und der Schale 28 - Überreste des Scheiterhaufens (Abb. 6: f). Entlang der Südwand der Holzkiste ein verkohlter Holzbalken (Holzprobe C166). Nach der Bestimmung von Lázníková-Hunková (1995, 226) stammen alle Holzprobenstücke von Eiche.

Funde aus dem Brandschutt im Südteil der Holzkiste: Durch Brand geschmolzene Bruchstücke von weiteren zwei Bz-Fibeln (Fnr 21, 22) und Scherben eines absichtlich zerschlagenen Gefäßes (Fnr 23).

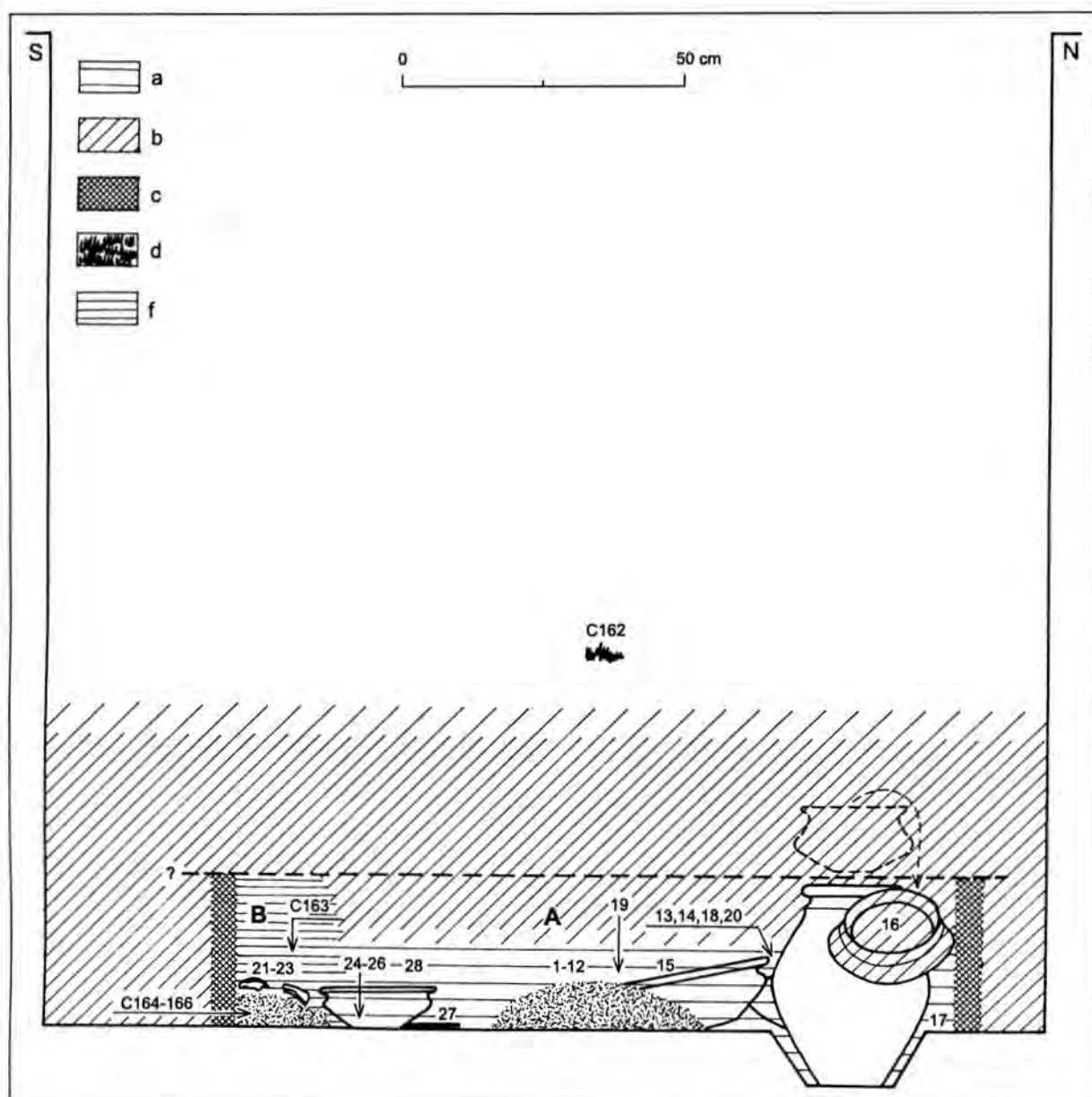

Abb. 6. Malé Kosihiy. Grab 437. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende: a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; c - Spuren des Holzeinbaues; d - Holzkohlenreste; f - Überreste von Scheiterhaufen, der sog. Brandschutt.

Speisebeigaben: Verkohlte Reste einer gegorenen breiartigen Speise (Probe C163; Lázníková-Hunková 1995, 226).

Grab 452

Graben: Grabgrube, situiert innerhalb eines bei der Humusabschürfung teilweise vernichteten Grabens von viereckigem Grundriß (Bujna 1995, 88, 89, Abb. 80).

Grabgestaltung: Nach einer oben dunkelbraunen, tiefer gefleckten, hellbraunen Verschüttung, die von den übrigen Grabgruben abwich, wurde

das Grab in der Vergangenheit offenbar geöffnet. Die Grabgrube war etwa 30 cm oberhalb der Sohle nur entlang der Längswände stufenförmig nach innen abgesetzt (vgl. Grab 437). Obgleich die Gestaltung der Grabgrube ähnlich war wie in allen übrigen Gräbern, wurden im vertieften Unterteil keine Spuren eines Holzeinbaues festgestellt (vgl. Grab 274).

Leichenbrand: Vollkommen kalzinierte Menschenknochen (75 g) etwa in der Mitte der Grabgrube konzentriert, jedoch nicht so scharf umgrenzt wie in den übrigen Gräbern, was offenbar

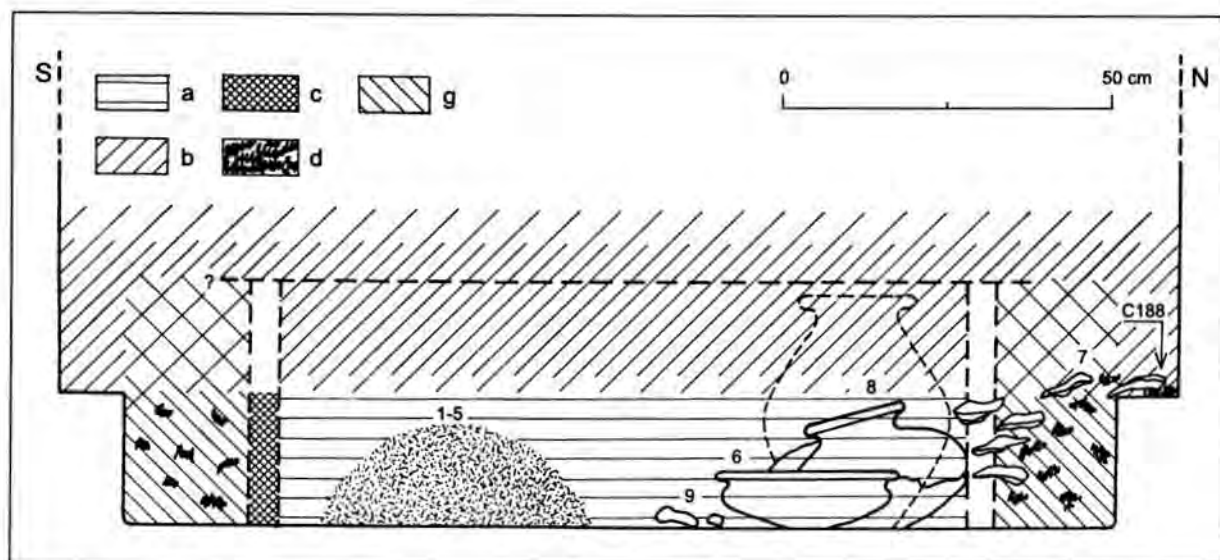

Abb. 7. Malé Kosiho. Grab 482. Frontalansicht von der östlichen Längswand in die Grabgrube. Legende: a - Sedimentschicht im primären Hohlraum des Holzeinbaues; b - Verschüttung der Grabgrube; c - Spuren des Holzeinbaues; d - Holzkohlenreste; g - abweichende Verfüllung im Unterteil der Grabgrube.

mit der Störung des Knochenlagers bei der abermaligen Öffnung zusammenhängt.

Anthropologische Bestimmung: Geschlecht unbestimmt, 20-60jährig (Jakab 1995, 202). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (Beinringe, Gürtelschließe, große Anzahl von Fibeln, davon auch Bz-Fibeln): Frau.

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei Bz-Fibeln (Fnr 1, 2), eine kleine E-Fibel (Fnr 3), eine große E-Fibel (Fnr 4) in Bruchstücken, ein E-Ring (Fnr 5) in Bruchstücken mit anhaftenden Geweberesten, Bz-Beinringe (Fnr 6) in Bruchstücken wie auch durch Brand geschmolzene Bz-Fragmente (Fnr 8) etwa auch von Beinringen, und E-Gürtelschließe (Fnr 7). Gehörte die kleine E-Fibel zum Gewandzubehör? (vgl. Grab 274: Fnr 6). Alle genannten Funde zwischen verbrannten Knochen verstreut, nur ein Teil des Bz-Beinrings in der Verschüttung, in 0,3 m Tiefe.

Tongeschirr: Scherben wahrscheinlich einer Schale oder bauchigen Schüssel (Fnr 10) in der Verschüttung, in 0,1-0,6 m Tiefe. Ein großes flaschenförmiges Gefäß (Fnr 11) in Scherben, manche Scherben in der Verschüttung verstreut, andere Scherben, besonders vom Bodenteil, dicht oberhalb der Grabgrubensohle. Randscherben eines dritten, wohl flaschenförmigen Gefäßes (Fnr 12) in der Verschüttung.

Fleischbeigaben: Schwein (Fnr 13) auf der Sohle, getrennt vom Knochenlager (Ambros 1995, 216).

Funde in der Verschüttung: In 0,3 m Tiefe ein Teil des Bz-Beinrings (Fnr 6a), dicht bei der Westwand der Grabgrube, also oberhalb der stufenförmigen

Absetzung. In 0,7-0,8 m Tiefe Wandscherben des großen flaschenförmigen Gefäßes (Fnr 11) dicht bei der Südostecke, also ebenfalls oberhalb der Stufe. Vereinzelt Holzkohlenstückchen (Holzprobe C177, 178) schon in der Verschüttung und Reste von Holzkohlen (C 179, 180) entlang der Stufe bei der Ostwand und entlang der Südwand der Grabgrube. Alle Stücke stammen von Eiche (Lázniková-Hunková 1995, 226).

Grab 482

Grabbau: Die Grabgrube etwa 20 cm oberhalb der Sohle stufenförmig nach innen abgesetzt (Bujna 1995, 98, Abb. 90). In derselben Schicht Spuren eines Holzeinbaues faßbar (Abb. 7).

Leichenbrand: Vollkommen und unvollkommen verbrannte Menschenknochen (500 g) auf Häufchen. **Anthropologische Bestimmung:** Geschlecht unbestimmt, 20-40jährig (Jakab 1995, 203). Anhand geschlechtsspezifischer Beigaben (zwei große E-Fibeln, E-Ringschmuck, kein Bz-Ringschmuck): eher ein Mann.

Gewandzubehör und Schmuck: Zwei große E-Fibeln (Fnr 2, 3) und zwei E-Armringe, oder Arm- und Oberarmring? (Fnr 4, 5) zusammen im Knochenlager.

Gegenstand von anderem Zweck?: Eine kleine E-Fibel (Fnr 1) auf dem Knochenlager (vgl. Gräber 149 und 176).

Tongeschirr: Eine Schale (Fnr 6) und ein flaschenförmiges Gefäß (Fnr 8), zerquetscht wohl durch den Verschüttungsdruck (vgl. Gräber 149 und 448). Ein drittes Gefäß, absichtlich zerschla-

Tabelle 1. Malé Kosihi. Ausmaße der bewerteten Brandgrabengräber - aneinandergereiht nach der Grundfläche und dem Volumen.

Grab	Breite (m)	Länge (m)	Fläche (m ²)	Tiefe (m)	Volumen (m ³)
482	1,1	1,7	1,9	?	?
452	1,1-1,3	1,6	2,1	1,0-1,3	2,5
448	1,1	1,8	2,0	1,1-1,3	2,6
437	1,0	1,8	1,8	1,5-1,8	3,0
149	1,3	2,0	2,6	1,6-1,9	4,6
176	1,3	2,1	2,7	1,5-1,9	4,8
274	1,4	2,1	2,9	1,4-1,6	4,8

gen und in Scherben (Fnr 7) im Raum der gestörten Nordostecke des Holzeinbaues verstreut. *Fleischbeigaben*: Schwein (Fnr 9) neben der Schale 6 (Ambros 1995, 217).

ARCHÄOLOGISCH FASSBARE SPUREN DER BESTATTUNGSSITTEN

Zur Grabgestaltung. Die bewertete Kategorie der Brandgräber von Malé Kosihi ist durch großräumige Grabgruben mit rechteckigem Grundriß gekennzeichnet (Tabelle 1). Die stufenförmige Absetzung der Wände im Grubenunterteil hatte wahrscheinlich eine praktische Begründung im Zusammenhang mit dem festgestellten Holzeinbau. Sie konnte auch als Trägerstütze für eine Holzdecke gedient haben.

Zum Holzeinbau. Bei der Ausgrabung befanden sich in der Verfüllung des stufenförmig vertieften Unterteils der Grabgruben, abgesehen von den zwei gestörten Gräbern 274 und 452, Streifen von 3-5 cm Breite von graurötlicher bis hellvioletter Verfärbung und mit sehr lockerer, pulverartiger Konsistenz. Die Streifen stellen archäologisch faßbare Spuren der durch Holzschwämme verursachten Untergangstransformation eines Holzeinbaues dar. Analysen, die auf Grundlage der Verfärbung und Konsistenz von Proben die Gattung des Holzschwammes und nachfolgend auch die Holzart bestimmen könnten, wurden nicht durchgeführt. Da in sämtlichen Fällen eine sehr ähnliche Verfärbung der Streifen in den Grubenverfüllungen festgestellt wurde, handelt es sich offenbar um eine gleiche Holzart. Nach der Breite wie auch nach dem in mehreren Fällen erhaltenen gekrümmten Verlauf von Spuren, der offenbar durch den Verfüllungsdruck verursacht worden war, bestand der Holzeinbau aus Brettern.

Der Holzeinbau wies wahrscheinlich in allen Gräbern eine ähnliche Konstruktion mit rechtwinkligem Grundriß auf, dessen Ausmaße sich in der Spannweite von 0,55-0,9 m Breite und 1,1-1,4 m Länge bewegten. Nach deutlicher erhaltenen Spuren in den Gräbern 176, 437 und 448 ragten die Langseiten um ca. 10-20 cm vor. Eine derartige Herrichtung ermöglichte in den Ecken eine einfache Verbindung ohne Benützung von Metallbestandteilen. Ein weiteres Detail konnte im Grab 176 festgestellt werden, in welchem die Winkel der Holzkiste durch Querbretter versteift waren.

Bei der Grabung wurden in keinem einzigen Falle Spuren eines Holzbodens nachgewiesen, so daß es sich nicht um die Form einer „klassischen“ Kiste handelte. Beim Grab 437 war sogar ein Hochgefäß in die Grubensohle eingetieft (Abb. 6: Fnr 17). Eine analoge Gestaltung des Grubenunterteiles wiesen auch mehrere Körpergräber mit reicher Ausstattung auf dem Gräberfeld in Palárikovo auf. Lediglich im Falle des dortigen Grabes 62 - mit gleichen Konstruktionsdetails wie in unserem Grab 176 - wird angeführt, „daß auch die Sohle mit Holzbrettern ausgelegt war“ (Benedik 1975, 98, Abb. 9).

Eine Holzdecke ist jedoch durch Reste einer dünnen Schicht auf dem horizontalen Rand des Hochgefäßes (Fnr 17) im Grab 437 nachgewiesen. Die Schicht war von übereinstimmender Konsistenz und Verfärbung wie die von den Holzwänden stammenden Streifen. Eine Holzdecke setzen wir auch in den übrigen Gräbern auf Grundlage mehrerer archäologischer Beweise eines primären Hohlraumes voraus: a - Eine abweichende Einfüllung in dem von der Holzkiste umgrenzten Raum; b - In Erwägung zu ziehen ist die Entstehung der Sedimentschicht, die bis zu einer gewissen Höhe die Gegenstände der Grabausstattung fixiert haben konnte, und zwar noch vor dem Einsturz der Holzdecke; c - Die Destruk-

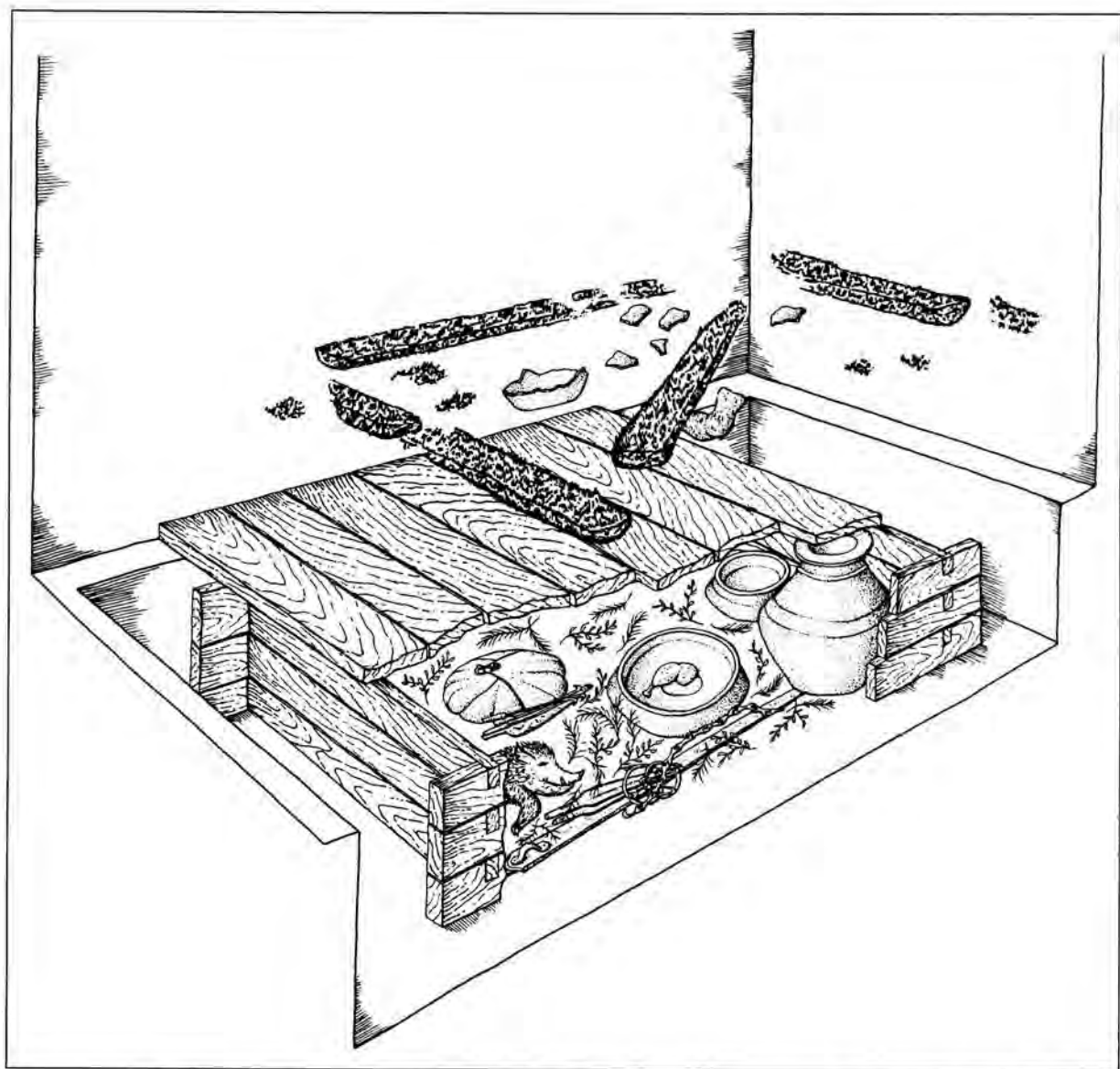

Abb. 8. Malé Kosihy. Rekonstruktion der waffenführenden Brandbestattung in der Holzkiste (Grab 176).

tionsart der großen flaschenförmigen Gefäße in den Gräbern 149, 448 und 482; d - Pflanzenreste an der Oberfläche der Waffen in den Gräbern 149 und 176. Der Verwesungsprozeß, von welchem das organische Material in der Holzkiste betroffen war, wurde im Umkreis der größeren Eisengegenstände - Waffen - offenbar durch die korrosionsbewirkenden Elemente eingestellt, die für die Mikroorganismen giftig waren. Die verdorrten Pflanzen dürften dann durch die Korrosion petrifiziert worden sein. (Für den Hinweis auf diese Erscheinung danke ich Frau Ing. E. Hajnalová, DrSc.) Ein Prozeß dieser Art konnte nur in dem Hohlraum erfolgen.

Als Musterbeispiel für die Rekonstruktion des Holzeinbaues kann der im Grab 176 freigelegte

Befund dienen. In diesem Grab entsprach die Höhe der Stufe entlang der Grubenwand der Höhe der festgestellten Spuren des Holzeinbaues, und diese wieder der Höhe des höchsten Gefäßes in der Grabausstattung, d. h. ca. 45 cm (Abb. 8). Im Falle der weiteren drei Gräber 149, 448 und 482 bewegt sich die durch die Grabung festgestellte Höhe der stufenförmigen Absetzung und der Spuren der Holzkiste lediglich zwischen 20-30 cm, sie ist also ausgeprägt niedriger als die rekonstruierte Höhe der destruierten Hochgefäße, die sogar 40 cm erlangt. Aufgrund mehrerer Indizien vermuten wir, daß diese Hochgefäße in das Grab unbeschädigt abgestellt wurden und erst infolge des Untergangsprozesses des primären Hohlraumes destruierten (vgl. Abb. 2). In

einem solchen Falle müssen wir eine adäquate Höhe der Holzkiste voraussetzen. Dann verliert allerdings die stufenförmige Absetzung in diesen Gräbern die angenommene funktionelle Begründung als Trägerstütze.

Wenn wir von der Hypothese ausgehen, daß die Höhe der Holzkiste die stufenförmige Absetzung übertraf, dann ruhte die Holzdecke lediglich auf den Holzwänden. Da wir eine Grabkiste, keine Grabkammer voraussetzen, also eine leichtere Konstruktion mit dünneren Bretterwänden, konnte die Decke nicht sehr massiv gewesen sein. Nach der übereinstimmenden Destruktionsart des höchsten Gefäßes in allen drei höher angeführten Gräbern zu urteilen (Grab 149: Fnr 34, Grab 448: Fnr 9 und Grab 482: Fnr 8), reichte die durch die Einsackung der Verschüttung in den primären Hohlraum sich bildende Sedimentschicht zur Zeit des Einsturzes der Decke beiläufig lediglich bis zur halben Höhe der angeführten Gefäße, d. h. bis zur halben Höhe des primären Hohlraumes. Beim Einsturz der Holzdecke destruierte die obere Hälfte des Hochgefäßes und wurde in den durch Sedimentschicht fixierten Unterteil eingedrückt (Abbildungen 2, 4 und 7). Im Grab 176 dauerte der Untergangsprozeß der vermutlich massiveren Holzdecke offenbar länger, und somit bildete sich eine mächtigere Sedimentschicht, die beinahe den primären Hohlraum ausfüllte und somit ausreichend auch das höchste Gefäß in der Grabausstattung fixierte (Abb. 3: Fnr 17).

Die Höhe der Sedimentschicht in der Holzkiste des Grabes 437 ist durch die sekundäre Lage der bauchigen Schüssel belegt (Abb. 6: Fnr 16). Wir nehmen an, daß ihre primäre Lage auf der Holzdecke war. Nach der Vermoderung der Holzdecke glitt diese Schüssel in den Hohlraum zwischen die Schulter des großen flaschenförmigen Gefäßes und die Wand des Holzeinbaues hinunter. Ihr tieferes Einsinken bis auf die Grabgrubensohle verhinderte offenbar die bereits damals gebildete Sedimentschicht im Hohlraum der Holzkiste. Zur Zeit des Einsturzes der Reste der Holzdecke und des Absinkens der bauchigen Schüssel in die sekundäre Lage war die Schicht über dem primären Hohlraum - also dicht oberhalb der Kistendecke - vermutlich derart durch den Druck der höheren Schichten verdichtet, daß es nicht mehr zum Durchfallen der Verschüttung durch die relativ schmale Mündung des flaschenförmigen Gefäßes kommen konnte und somit sein Inneres leer blieb. Die gleiche Erklärung gilt wahrscheinlich auch im Falle des leeren Inneren des großen flaschenförmigen Gefäßes (Fnr 17) im Grab 176.

Zum Leichenbrand. In fünf der sieben ausgewerteten Gräber konstatierte man im ausgelesenen Leichenbrand die Beimischung einer kleinen Menge verbrannter Tierknochen, offensichtlich der Überreste eines Opfertieres. Wir können also voraussetzen, daß auf dem Scheiterhaufen auch Opfertiere eingeäschert wurden.

Ein Häufchen verbrannter Knochen von ca. 40 cm Durchmesser, das in allen Gräbern nachgewiesen ist, mit Ausnahme des gestörten Grabes 452, bezeugt, daß der Leichenbrand offensichtlich in einem Behälter aus organischem Material - etwa in einem Beutel oder Tuch - geborgen wurde. Die Hypothese der Unterbringung verbrannter Knochen wahrscheinlich in einem Tuch, bestätigen einerseits Textilreste in der korrodierten Oberflächenschicht auf manchen Eisengegenständen der persönlichen Ausstattung (Grab 437: Fnr 9, 10 und Grab 452: Fnr 5), die zusammen mit dem Leichenbrand abgestellt wurden, andererseits die Lage der kleinen E-Fibel auf dem Knochenlager, die andeutet, daß die Fibel zum Zusammenstecken des Tuches für den Leichenbrand gedient haben könnte (vgl. Gräber 149, 176 und 482: Fnr 1). Im Falle der Frauengräber dürfte wahrscheinlich zumindest eine der zusammen mit der persönlichen Ausstattung im Knochenlager gefundenen E-Fibeln demselben Zweck gedient haben (vgl. Grab 274: etwa Fnr 6 und Grab 452: etwa Fnr 3).

In sechs Gräbern handelt es sich aufgrund der anthropologischen Bestimmung und im Einklang auch mit der Grabausstattung um Einzelbestattungen, wobei der Leichenbrand auf die höher beschriebene Art an einer Stelle im Raum der Holzkiste untergebracht war. Sofern Leichenbrand auch an anderen Stellen der Grabgrube vorkam, handelte es sich immer um Tierknochen, die samt den Überresten des Scheiterhaufens, dem sog. Brandschutt, außerhalb der Holzkiste in das Grab geschüttet wurden (vgl. Zu den Funden in der Verschüttung). Lediglich im Falle des Grabes 437 hat man separat im Raum der Holzkiste außer dem zentralen Knochenlager auch Brandschutt zusammen mit einer geringeren Menge offensichtlich übriggebliebener verbrannter Knochen des hier Bestatteten untergebracht. Da durch makroskopische Untersuchung kein Nachweis über eine Doppelbestattung festgestellt wurde, nehmen wir an, daß es sich um eingeäscherte Reste nur eines Individuums handelt. Dann verbleibt die Frage, ob diese „Ausnahme von der Regel“ etwa mit gewissen Besonderheiten in der Grabausstattung zusammenhängt.

Zur Grabausstattung. In den Kriegergräbern waren Waffen, Gewandzubehör und Schmuck gesondert vom Knochenlager abgestellt. Mehrere Merkmale, z. B. die starke Korrosion auf der Oberfläche der Eisengegenstände, der ungestörte Fingerring aus dünnem Bronzedraht (Grab 448: Fnr 7) wie auch ihre erwähnte separate Abstellung vom Knochenlager sprechen dafür, daß die Gegenstände der persönlichen Ausstattung nicht dem Scheiterhaufenbrand ausgesetzt waren. Die Möglichkeit der Abstellung auch von Gewandzubehör und Zierat in einem Behälter aus organischem Material - etwa auch in einem Beutel - ist teils durch ihre Lage auf einem Häufchen angedeutet, teils durch das Vorkommen einer Weißmetallschlaufe im Grab 176, die möglicherweise zum Verschluss des Beutels gedient haben konnte.

Das Schwert in der Scheide war auf die gleiche Weise abgestellt und orientiert, wie es in einem Körpergrab üblich war (vgl. Gräber 149 und 176: Fnr 2). Nur das Schild hatte man offensichtlich wegen des kleinen Ausmaßes der Holzkiste auseinandergenommen und seinen Randbeschlag außerdem noch zerbrochen und dann wurden nur seine Metallbestandteile beigelegt (vgl. Grab 149: Fnr 3-5).

Eine mäßige Deformation der Waffe wurde nur im Grab 448 (Fnr 1) festgestellt. Als Grund für die Einbiegung des Schwertoberteiles können wir Platzmangel in der Holzkiste entschieden ausschließen. Es bieten sich jedoch mehrere Erklärungsmöglichkeiten der Ursache an. Eine mäßige Deformation der Waffe kann eine Andeutung der rituellen Deformation sein, die in Form von ausgeprägt deformierten Gegenständen der Grabausstattung in Brandgräbern einer anderen Kategorie nachgewiesen ist. Die mäßige Einbiegung des Schwertes im Grab 448 konnte jedoch auch aus praktischen Gründen gemacht worden sein, und zwar um die Lage an der Kante zu fixieren. Eine Frage bleibt, warum man die Waffe auf der Kante und nicht auf die typische Art abgestellt hat. Hing dies etwa mit der Todesart des Bestatteten zusammen?

Toiletten- und Küchengeräte wurden ebenfalls undeformiert abgestellt, getrennt vom Knochenlager, in der Nähe des Speisegeschirrs und der Fleischbeigaben. Die Garnitur von täglichen Gebrauchsgegenständen (Messer/Rasiermesser, Schere und Wetzstein), die für reich ausgestattete Gräber mit kompletter Bewaffnung charakteristisch ist (vgl. Bujna 1982, 360, 361, Abb. 9), wurde nur im Grab 149 nachgewiesen. Dieses enthielt als einziges der ausgewerteten Gräber eine komplette Bewaffnung (Schwert, zwei Lanzen-

spitzen und einen Schild). Außerdem fand man im Grab den Satz von mindestens sieben Stück Eisengeräten, manche mit einem Hähchen am Ende und mit einem Holzgriff. Wir nehmen an, daß die Gegenstände eine Garnitur zur Vorbereitung und Servierung von Fleischspeisen bildeten (Bratspieße?).

In Frauengräbern, bzw. in Gräbern ohne Bewaffnung, waren Gewandzubehör und Schmuck auf dem Leichenbrandhäufchen abgestellt. Die Einhüllung in ein Tuch belegen Textilreste in der korrodierten Schicht auf manchen Gegenständen der persönlichen Ausstattung aus den Gräbern 437 und 452 (vgl. Zum Leichenbrand). Dabei war mindestens ein Teil der persönlichen Ausstattung dem Scheiterhaufenbrand ausgesetzt, wovon teilweise verbrannte Beigaben oder geschmolzene Bruchstücke zeugen. Zum Beispiel im Grab 274 waren zwei feine Bz-Drahtfibeln (Fnr 1, 2) unbeschädigt, aber die dritte Bz-Drahtfibel (Fnr 3) ist teilweise beschädigt und die großen Buckelringe aus Bz-Blech, ähnlich wie auch die E-Gürtelkette sind in Bruchstücken mit evidenten Feuerspuren. Dabei waren alle diese Gegenstände gemeinsam auf dem Leichenbrandhäufchen untergebracht. Das Paar kleiner Bz-Fibeln aus dem Knochenlager in den Gräbern 437 und 452 (Fnr 1, 2) trägt ebenfalls keine Feuerspuren. Jedoch auf dem Leichenbrandhäufchen in beiden Gräbern befanden sich auch durch Brand geschmolzene kleine Bz-Bruchstücke (Grab 437: Fnr 12 und Grab 452: Fnr 8). In dem im Südteil der Holzkiste im Grab 437 eingeschütteten Brandschutt lagen ebenfalls Bruchstücke von etwa zwei weiteren, durch Brand geschmolzenen Bz-Fibeln (Fnr 21, 22).

Zum Tongeschirr. In fünf der sieben ausgewerteten Gräber (Nr. 176, 448, 452, 482 und wohl auch 274) kamen wahrscheinlich lediglich drei Gefäße vor, die wir zum sog. kleinen Service reihen können (vgl. Bujna 1991, 236, 237). Bloß in zwei Gräbern (Nr. 149 und 437) sind wenigstens fünf Gefäße vorgekommen, die ein sog. großes Service bilden könnten (vgl. Bujna 1991, 236). Fünf ungestörte Gefäße waren im Innenraum der Holzkiste im Grab 149 (eine Flasche, zwei Schalen, ein kleines Gefäß und eine bauchige Schüssel) und im Grab 437 abgestellt (eine Flasche und vier Schalen).

Im Keramiks-service ist immer ein großes flaschenförmiges Gefäß vertreten. Nach dem Vorkommen eines kleinen Gefäßes - eines Schöpf- oder Trinkgefäßes - innen in der großen Flasche (vgl. Grab 149: Fnr 33 und 34) kann etwa angenommen werden, daß dieses hohe flaschenförmige

ge Gefäß als Getränkebehälter diene. Die Beschädigung dieses höchsten Gefäßes aus dem Keramikservice bringen wir mit dem Destruktionsprozeß in der Grabgrube in Zusammenhang (vgl. Zum Holzeinbau). Eine Schale (oder Teller?) diene sogar in drei Fällen zur Servierung von feinerem Geflügelfleisch (vgl. Grab 176: Fnr 15, 21, Grab 274: Fnr 14, 19 und Grab 437: Fnr 14, 20). Bloß in einem einzigen Falle ist eine Deckschale nachgewiesen, mit der eine Schale mit Fleischspeise bedeckt war (vgl. Grab 437: Fnr 13).

Zu Besonderheiten in den Keramikbeigaben. In zwei Fällen, in den Gräbern 448 und 482, wurde ein drittes Gefäß absichtlich zerschlagen und die Scherben außerhalb des Raumes der Holzkiste untergebracht. Die Frage bleibt, ob also dieses Gefäß einen Bestandteil des Keramikservice des Bestatteten gebildet hat. Es handelt sich um eine niedrige bauchige Flasche oder eine bauchige Schüssel, die vom „typologischen Gesichtspunkt“ einen Bestandteil des sog. kleinen, drei Gefäßen-Services gebildet haben konnten. Im Falle des Grabes 482 waren Scherben eines dritten, absichtlich zerschlagenen Gefäßes an der gestörten Stelle des Holzeinbaues in der Nordostecke verstreut (Abb. 7: Fnr 7). Zwei Scherben befanden sich dicht über der Westwand des Holzeinbaues, ungefähr in der Mitte seiner Länge. Diese Handlung wurde also vor der Zuschüttung der Grabgrube verwirklicht, was unserer Ansicht erst nach der Schließung des Holzeinbaues erfolgte. Während dieser Handlung wurde die Nordostecke des Holzeinbaues beschädigt (absichtlich geöffnet?). Zur Störung kam es nicht aus Gründen der Ausraubung, weil die Grabausstattung unberührt verblieb und nicht einmal in der Verfüllung Spuren einer erneuten Öffnung des Grabes festgestellt wurden.

In diesem Zusammenhang wollen wir auf die ungebräuchliche Lage der bauchigen Schüssel auch in den weiteren ausgewerteten Gräbern aufmerksam machen. Im Grab 149 war die bauchige Schüssel in einer breiten Schale eingelegt(?), der Grund dazu war jedoch kein Platzmangel im Raum der Holzkiste (Abb. 2: Fnr 32). Die während der Grabung gemachten Beobachtungen reichen jedoch nicht dazu aus, um begründet über andere Möglichkeiten erwägen zu können (vgl. Grab 437). Im Grab 437 wurde die bauchige Schüssel in offensichtlich sekundärer Lage gefunden, in der Verfüllung oberhalb der Sohle (Abb. 6: Fnr 16). Wir nehmen an, daß ihre primäre Lage auf der Holzdecke war, also außerhalb des Innenraumes der Grabkiste. Vom morphologischen

Gesichtspunkt steht die bauchige Schüssel an der Grenze zwischen Hoch- (Flasche) und Breitformen (Schale), und wie ihre „besondere“ Lage in den bewerteten Gräbern andeutet, konnte sie im Rahmen des funeralsen Keramikservices eine spezielle Funktion gehabt haben. Diese Voraussetzung würde auch das Vorkommen von Harz im Innern der bauchigen Schüssel aus Grab 9 stützen (Lázníková-Hunková 1995, 222: Probe 20). Das angeführte Gefäß wurde mit der Standfläche nach oben gestülpt in der Verfüllung oberhalb der Grubensohle gefunden, wahrscheinlich in sekundärer Lage (Bujna 1995, 19, Abb. 9: Fnr 13).

Sofern in der Grabausstattung Gefäße von abweichendem Charakter vorgekommen sind, d. h. sog. Siedlungs- bzw. handgefertigte Grobkeramik, wurden diese entweder absichtlich destruiert oder lediglich ihre Teile abgestellt. Zum Beispiel das siebente, nach den Kriterien für das Keramikservice des Bestatteten „überzählige“ Gefäß im Grab 437 - ein topfförmiges Gefäß - wurde augenscheinlich nicht durch den Druck der Verfüllung gestört, da die übrigen Gefäße im Raum der Holzkiste unbeschädigt blieben (Abb. 6: Fnr 18). Da es sich um ein Gefäß von Siedlungscharakter handelt, urteilen wir, daß es im Rahmen des Bestattungszereemonials einem anderen Zweck diente als die Gefäße eines Keramikservice für den Bestatteten, und deswegen wurde es liegend und zerschlagen abgestellt. In die Verfüllung des Grabes 176 wurden Unterteil eines näher unbestimmbaren Gefäßes und Randscherben einer handgefertigten Schale hineingeworfen (Abb. 3: Fnr 18, 19).

Zu Fleisch- und Speisebeigaben. Schweinefleisch war in allen bewerteten Gräbern beigelegt, dabei im Grab 176 sogar von zwei Individuen. In vier von sechs bewerteten Gräbern wurde überdies Geflügelfleisch beigelegt, entweder vom Huhn (Gräber 176, 437, 448) oder von der Hausgans (Grab 274). Die Beilegung von Geflügelfleisch kommt in keltischen Gräbern viel seltener vor, worauf schon C. Ambros (1985, 160) aufmerksam gemacht hat. Knochen von Geflügel kamen auf dem Gräberfeld in Dubník nur in vier reich ausgestatteten Körpergräbern zutage (Bujna 1991, 239). Das Vorkommen von Rindfleisch in der Verschüttung des Grabes 176, dicht oberhalb der Holzdecke, scheint etwas Außergewöhnliches zu sein. Teile vom Rind erschienen auf dem Gräberfeld in Dubník nur in einem Männergrab mit kompletter Bewaffnung und außerdem mit einem Goldfingerring wie auch in einem am reichsten ausgestatteten Frauengrab (Bujna 1991, 239). Als

bemerkenswerte Erscheinung kann das Vorkommen verkohlter Reste einer gegorenen breiartigen Speise in der aschigen Einfüllung der Südteile der Holzkiste im Grab 437 bezeichnet werden. Wahrscheinlich befand sich die breiartige Speise ursprünglich in einem Gefäß (vgl. Scherben eines achten Gefäßes) auf dem Scheiterhaufen und wurde von dort zusammen mit dem Brandschutt und den übriggebliebenen verbrannten Knochen in das Grab gebracht.

Zu den Funden in der Verschüttung. Auf die Stufe entlang der Wände (vgl. Gräber 448, 482 und wohl auch 452) und/oder in die Verfüllung der Grabgrube (vgl. Gräber 149, 176), also außerhalb des Raumes der Holzkiste, wurden angebrannte Holzbalken gelegt und Asche und Holzkohlenstückchen - offensichtlich Überreste des Scheiterhaufens, sog. Brandschutt geschüttet. Die Holzkohlenreste in der Grabgrubenverfüllung hängen also nicht mit dem Holzeinbau zusammen, sondern mit dem Bestattungsbrauch. In diesem Zusammenhang verweisen wir auch auf die Tatsache, daß in den Spuren der in den Körpergräbern auf dem Gräberfeld in Dubník freigelegten Holzkammern keinerlei Holzkohlenstücke festgestellt wurden (Bujna 1989, 288, 289). Reste von verkohltem Holz sind jedoch aus der Verfüllung dieser Gräber nachgewiesen, in denen sie Spuren von Opferhandlungen darstellen (Bujna 1989, 294, 295). Auf die Tatsache, daß verkohlte Holzstücke in einer Hügelschüttung von einem Scheiterhaufen stammen können, macht auch S. Kurz (1997, 69) im Zusammenhang des Bestattungsbrauches in der westlichen Hallstattkultur aufmerksam. Nach der Bestimmung von E. Lázníková-Hunková (1995) gehörten beinahe sämtliche bestimmbar Holzkohlenstücke aus der Verschüttung unserer Gräber der Gattung Eiche an (*Quercus*), aufgrund dessen wir urteilen, daß auf dem Scheiterhaufen Eichenholz verwendet wurde.

In zwei Fällen waren in der Grabgrubenverfüllung auch verbrannte Knochen von Tieropfern und hineingeworfene Scherben von absichtlich zerschlagenen Gefäßen verstreut - etwa wohl Reste einer Totenfeier? (Gräber 176 und 448; vgl. Zum Tongeschirr). Diese Handlungen erfolgten während der Verfüllung der Grabgrube, offenbar nach dem Schließen der Grabkiste.

Zu den Pflanzenresten aus dem Inneren der Grabkiste. Eine weitere bemerkenswerte Feststellung im Rahmen der Bestattungszeremonien repräsentieren Reste von Stengeln, Blättchen und Zweigstücken in der Korrosionsschicht auf der Ober-

fläche von Eisengegenständen, vor allem der Waffen (vgl. Gräber 149 und 176). Da die Waffen frei im Hohlraum der Holzkiste untergebracht waren, konnten sich auf ihrer korrodierten Oberfläche Pflanzenreste erhalten haben. Hingegen hat die Textilhülle, in welcher Metallbestandteile der Kleidung und Zierat zusammen mit Leichenbrand in Frauengräbern, bzw. in waffenlosen Gräbern untergebracht waren, offenbar so einen Prozeß verhindert. Diese Annahme würde auf den ersten Blick die „paradoxe“ Tatsache erklären, warum in männlichen Kriegergräbern Pflanzenreste erhalten sind, während in Frauengräbern Nachweise über die Zeremonien der Bedeckung der Grabausstattung mit Pflanzen und „Blumen“ fehlen. In diesem Zusammenhang verweisen wir auf die große Menge von Zweigen und Kräutern, die dem toten Fürsten von Hochdorf unter sein Ruhebett hingelegt waren (Körber-Grohne 1985, 93).

Zu nachträglichen Opferhandlungen oder Grabraub. Die archäologisch faßbaren Spuren primärer Handlungen des Bestattungsrituals wurden im Grab 274 ausgeprägt bei der erneuten Öffnung der Grabgrube vernichtet (Abb. 5). Nach manchen Schweineknöcheln zu urteilen (Fnr 20a-c), die zusammen mit Scherben eines flaschenförmigen Gefäßes (Fnr 17) in der Verfüllung des Grabgrubenunterteiles verstreut waren, hat man das Grab erst nach einem gewissen Zeitabstand geöffnet, als die Verwesungsprozesse auf den Fleischbeigaben soweit fortgeschritten waren, daß die einzelnen Knochen frei wurden. Inwieweit damals der Untergangsprozeß des vorausgesetzten Holzeinbaues fortgeschritten war, wissen wir nicht zu beurteilen. Es scheint, daß bei dieser Handlung das Knochenest mit dem Gewandzubehör und Schmuck nicht gestört wurde. Aufgrund dieser Tatsache vermuten wir, daß der Zweck der erneuten Öffnung des Grabes nicht die Herausnahme (Ausraubung?) des Inventars war, sondern etwa wohl nachträgliche Opferhandlungen, verbunden mit dem Einlegen (Opferung?) der Opferspende und/oder einer Verlegung und/oder Störung mancher Gegenstände der Grabausstattung, im gegebenen Falle zweier großer E-Fibeln (Fnr 4, 5) und einer Schere (Fnr 11), die in der Verschüttung des Schachtes gefunden wurden. Ob diese Funde zur primären Grabausstattung der bestatteten Frau gehörten, kann nicht eindeutig beurteilt werden. Wir neigen zur Hypothese, daß das große E-Fibelpaar wie auch die Schere mehr für Männerausstattung charakteristisch sind. Die Schere besonders in der Kom-

bination mit Messer/Rasiermesser und Wetzstein bilden charakteristische Bestandteile der Grabausstattung von Männern-Kriegern (vgl. *Bujna* 1982, 351, Abb. 6, und 360, 361). Der E-Ober?-Armring (Fnr 8) wie auch die unbeschädigte kleine Schale (Fnr 14), die gesondert in der Südost-ecke der Grubensohle untergebracht waren, konnten zur Zeit der abermaligen Öffnung des Grabes mit einer Sedimentschicht im vorausgesetzten Hohlraum des Holzeinbaues fixiert/überdeckt gewesen sein. In Anbetracht der teilweisen bis sogar starken Destruktion der übrigen Gefäße kommt jedoch auch eine andere Deutung in Erwägung, daß nämlich die Schale mit Fleischbeigaben als viertes, also „überzähliges“ Gefäß des primären kleinen, aus drei Gefäßen bestehenden Service, nachträglich abgestellt wurden, genau so wie der E-Ring.

ABSCHLIESSENDE THESEN

Im allgemeinen werden zwei Hauptformen der provinzialrömischen Brandgräber unterschieden: 1. „bustum“ = Identität von Verbrennungs- und Grabstätte (vgl. dazu eine Definition des hallstattzeitlichen Scheiterhaufengrabes bei *Kurz* 1997, 68-73) und 2. „ustrina“ = Verbrennungs- und Grabstätte sind streng getrennt (*Bechert* 1980). Die bewerteten Brandgräber von Malé Kosihiy können der zweiten Form zugewiesen werden, für die T. Bechert die Bezeichnung „Ustrinabestattung“ vorschlägt. Der Begriff Bestattung umfaßt nämlich weit mehr als nur den Begriff Grabstätte. Gemeint ist der gesamte Vorgang, der die Verbrennung auf einem Scheiterhaufen genauso einschließt wie die Beisetzung des Leichenbrandes, der Beigaben und anderer Rückstände der Verbrennung (*Bechert* 1980, 255).

Nach der Behandlung des Leichenbrandes, der Art und Weise wie mit ihm innerhalb der Grabgrube umgegangen wurde, können unsere Gräber der Bestattungsart zugewiesen werden, bei welcher der Leichenbrand in einem Behälter aus organischem Material - etwa in einem Tuch - geborgen wurde. Eine solche Bestattungsart, genannt auch Knochennest bzw. Knochenlager, stellt die dritte Kategorie in der Klassifikation der Brandgräber nach B. Heussner dar (1987, 5). Der Leichenbrand wurde meist sorgfältig aus den Scheiterhaufenrückständen ausgeklaut. Menschlicher Leichenbrand konnte oder brauchte offensichtlich nicht vom tierischen besonders getrennt zu werden. Sofern im Grab auch Überreste des Scheiterhaufens, sog. Brandschutt, vorkam,

wurden diese außerhalb des Raumes der Holzkiste untergebracht.

Innerhalb der Kategorien der Brandgräber lassen sich nach der Grabgestaltung wieder Grubengräber, Gräber ohne Grabschutz und Gräber mit Holzeinbau (Kammer oder Kiste) differenzieren (*Kurz* 1997, 68). Die höher angeführte Klassifikation zusammenfassend, stellen die bewerteten Gräber von Malé Kosihiy eine spezifische Kategorie der Brandgräber dar, die als „Knochennest in einer Holzkiste“ bezeichnet werden kann.

Nach der paläobotanischen Bestimmung von Holzkohlenstücken aus dem Brandschutt für den Scheiterhaufen wurde Eichenholz verwendet, offenbar wegen seiner hohen Heizkraft. Die Symbolik, die ein Eichenzweig in der keltischen Mythologie spielte, konnte eine Bedeutung auch bei dem Bestattungszeremonial haben. Aus der persönlichen Ausstattung wurden nur manche Gegenstände zusammen mit dem Toten eingäschert. Verbrannt wurden aber auch Tieropfer und wahrscheinlich auch Speisen in Gefäßen. Vom Scheiterhaufen ausgeklaut wurden offenbar aus rituellen Gründen auch Reste von Brandschutt und Asche und in die Grabgrube geworfen.

In der Art und Weise der Behandlung und Deponierung der persönlichen Ausstattung beobachtet man einen Unterschied zwischen Kriegergräbern und Frauengräbern, bzw. zwischen waffenführenden (Krieger) und waffenlosen Gräbern (Frauen und Männer ohne Waffen), wenn die Geschlechtsbestimmung des Bestatteten im Grab 482 anhand der geschlechtsspezifischen Beigaben exakt ist.

In Gräbern der Krieger waren unverbrannte bzw. unbeschädigte Beigaben der persönlichen Ausstattung (Waffen, Gewandzubehör und Schmuck) getrennt vom Knochenlager niedergelegt. In Gräbern der Frauen, bzw. der waffenlosen Bestattungen, waren die unverbrannten wie auch die verbrannten, bzw. die absichtlich beschädigten Gegenstände der persönlichen Ausstattung auf einem Häufchen mit Leichenbrand, also im Knochenlager, und manchmal die weiteren verbrannten Beigaben auch in der Brandschüttung niedergelegt (vgl. Grab 437). Eine genaue Unterscheidung, welche der Metallbeigaben, namentlich im Falle der Eisengegenstände, dem Brand ausgesetzt waren, ist jedoch nicht immer möglich. Genauso scheint eine Gliederung nach „Primärbeigaben“ - Beigaben, die auf den Scheiterhaufen mitgegeben wurden - und „Sekundärbeigaben“ - Beigaben, die unmittelbar in der Grabgrube abgestellt wurden - zu schematisch zu sein, um die verschiedenen Funktionen zu verdeutli-

chen, welche die einzelnen Beigaben für den Bestattungsritus besaßen (Bechert 1980, 257). Eine Gliederung nach Primär- und Sekundärbeigaben kommt auch im Zusammenhang mit den nachträglichen Opferhandlungen in Frage.

Die Gefäße, die das Keramikservice für den Bestatteten bildeten, wurden unbeschädigt abgestellt, was offenbar mit ihrer Funktion im Rahmen des Bestattungszereemonials zusammenhing, und zwar vorwiegend als Nahrungsmittelbehälter, entweder als Speisegeschirr oder als Trinkservice, so konnte also z. B. das große flaschenförmige Gefäß als Getränke-speicher gedient haben (vgl. Grab 149), die breite Schale wieder zur Servierung von feinerem Geflügelfleisch (vgl. Gräber 176, 274 und 437). Wir vermuten, daß die bauchige Schüssel, die einen Sondertyp im Rahmen der „typologischen Skala“ des Keramikservice bildete, eine spezielle Funktion (Opfergefäß?) im Bestattungszereemonial erfüllte. Eine streng funktionelle Trennung der Gefäßbeigaben nach der Form, scheint jedoch, ohne eine Analyse der Gefäßinhalte, problematisch zu sein. Die Gefäße der sog. Siedlungs- oder Küchenkeramik wie auch der handgefertigten Grobkeramik wurden entweder absichtlich zerscherbt oder nur Teile von ihnen niedergelegt. Sie wurden also vom Gesichtspunkt ihrer primären Funktion „unfunktional“ gemacht.

Nach der Unterbringung des Leichenbrandes und der Grabausstattung wurde der Raum der Holzkiste mit Kräutern, „Blumen“ und Zweigen bedeckt. Wir können also zusammenfassen, daß der Vorbereitung der Grabgrube und des Holzeinbaues wie auch der Abstellung der Gegenstände der Grabausstattung große Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

Die reich ausgestatteten Brandgräber mit einem Holzeinbau von Malé Kosiňy legen das Zeugnis ab von einem bisher nur wenig beobachteten Bestattungsritual der mittleren Latènezeit. Die Bestattungssitten der Kelten in der Südwestslowakei kennzeichnet in diesem Zeitabschnitt vor allem die Biritualität. Die Gräber der bewerteten Kategorie weisen mehrere gemeinsame Merkmale mit der Körperbestattung auf: die Form, Größe, Orientierung sowie Gestaltung der Grabgrube, - die wertvolle und zahlreiche Grabausstattung, - die Deponierung von Gegenständen der Grabausstattung vorwiegend im unbeschädigten Zustand, - die Art ihrer Abstellung und Orientierung namentlich im Falle der Waffen, - und unverbrannte Fleischbeigaben. Auch der Holzeinbau repräsentiert im Kontext mit den Körpergräbern stets dasselbe Prinzip.

Die Vorstellung über das allmähliche Durchsetzen des Brandbestattungsritus, der in der jüngsten Phase der keltischen Gräberfelder zu Gräbern mit ausgeprägt deformierten oder in Bruchstücken deponierten Gegenständen der Grabausstattung geführt haben soll, scheint falsch zu sein. Das Grab 448, in welchem als dem einzigen der ausgewerteten Gräber die Andeutung einer mäßigen Deformation des Schwertes konstatiert werden konnte, gehört nach der Schwertkette aus flachgehämmerten Gliedern mit Dellenverzierung (Bujna 1982, 338, Typ 54) in die Spätphase des Gräberfeldes (nach 200 v. Chr.). Jedoch das Grab 62 mit einem zusammengebogenen Schwert (Bujna 1995, 28, Abb. 13b) entfällt auf Grundlage einer jüngeren Variante zweiteiliger Schildbuckel (Bujna 1991, 247: Typ Dubník U2/3) in die Frühphase der Gräberfeldbelegung (vor 250 v. Chr.).

Trotz der übereinstimmenden Grabgrubengestaltung sind im Rahmen der Kriegergräber Unterschiede in der qualitativen und quantitativen Zusammensetzung des Grabinventars wahrnehmbar. Widerspiegeln diese Unterschiede etwa „Nuancen“ in der Sozialstellung im Rahmen einer Gesellschaftsschicht oder die Individualität des Bestatteten und Symbolik in den Bestattungssitten oder etwa einen Zeitfaktor? Die bewerteten drei Kriegergräber können wir nämlich in drei Zeithorizonte datieren, und zwar das Grab 149 an das Ende der Stufe LTB2, das Grab 176 in die Frühphase und das Grab 448 in die Spätphase der Stufe LTC1.

Die Vielfalt der Bestattungsweisen wies eine noch größere Variabilität in den waffenlosen Gräbern auf. Wenn man das Grab 482 vom Gesichtspunkt der Geschlechtsbestimmung als problematisch nicht in Betracht zieht, besitzen die verbleibenden drei Bestattungen der reich ausgestatteten Frauen außer gemeinsamen Merkmalen auch viele gegenseitige „Unterschiede“. Die Klarlegung der „Unterschiedlichkeiten“, die z. B. in den Bestattungszereemonien wie auch in der Ausstattung des Grabes 437 konstatiert wurden, ist problematisch, weil die Grenzen zwischen der eigentlichen Opferspende und der persönlichen Ausstattung eines Toten im Einzelfall nur schwer zu ziehen sind.

Können die „Unterschiede“ in der Zusammensetzung und in der primären oder sekundären Lage der Gegenstände der Grabausstattung im Falle des Grabes 274 lediglich als Spuren von Grabräubern erklärt werden? Wenn man die Befunde mit dem weiteren gestörten Grab 452 vergleicht, bestehen mehrere evidente Unterschiede, vor allem die Störung des Knochenrestes mit

dem Leichenbrand und den Beigaben der persönlichen Ausstattung und das Vorkommen von Bruchstücken dieser Beigaben in der Verschüttung dieses Grabes. Stellen dann die konstatierten „Unterschiede“ im Grab 274 Spuren von nachträglichen Opferhandlungen dar? Eine solche Erklärungsmöglichkeit des Grundes für die „Störung“ mancher in der Vergangenheit erneut

geöffneten keltischen Gräber ist bisher in der archäologischen Interpretation nicht eingelebt. Hiermit dürften sich jedoch neue Wege zum Erkennen des Grabritus erschließen.

Für kritische Durchsicht des Manuskriptes und die Erörterung mancher Problemkreise danke ich dem Kollegen PhDr. K. Pieta, CSc.

Übersetzt von Berta Nieburová und Verfasser

Manuskript angenommen am 21. 5. 1999

Jozef Bujna, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATUR

- Ambros 1985 - C. Ambros: Tierbeigaben in latènezeitlichen Gräbern in Palárikovo-Dolný Kerestúr. Slov. Arch. 33, 1985, 153-164.
- Ambros 1995 - C. Ambros: Tierbeigaben in den latènezeitlichen Gräbern von Malé Kosihy. In: J. Bujna: Malé Kosihy - latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Arch. Slov. Monogr. Catalogi 7. Nitra 1995, 211-220.
- Bechert 1980 - T. Bechert: Zur Terminologie provincial-römischer Brandgräber. Arch. Korrb. 10, 1980, 253-258.
- Benadik 1975 - B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. Ausgrabung des Gräberfeldes in Palárikovo und sein Charakter. Alba Regia 14, 1975, 97-106.
- Bernbeck 1997 - R. Bernbeck: Theorien in der Archäologie. Tübingen - Basel 1997.
- Bujna 1982 - J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 73, 1982, 312-431.
- Bujna 1989 - J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I. Slov. Arch. 37, 1989, 245-354.
- Bujna 1991 - J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. II. Analyse und Auswertung. Slov. Arch. 39, 1991, 221-256.
- Bujna 1995 - J. Bujna: Malé Kosihy - latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Arch. Slov. Monogr. Catalogi 7. Nitra 1995.
- Černý 1995 - V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. Arch. Rozhledy 47, 1995, 301-313.
- Härke 1989 - H. Härke: Die anglo-amerikanische Diskussion zur Gräberanalyse. Arch. Korrb. 19, 1989, 185-194.
- Heussner 1987 - B. Heussner: Neue Aussagemöglichkeiten anthropologischer Leichenbranduntersuchungen unter Einbeziehung histomorphometrischer Methoden. Materialhefte Ur- u. Frühgesch. Mecklenburgs 2. Schwerin 1987.
- Jakab 1995 - J. Jakab: Anthropologische Grundanalyse des birituellen latènezeitlichen Gräberfeldes in Malé Kosihy. In: J. Bujna: Malé Kosihy - latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Arch. Slov. Monogr. Catalogi 7. Nitra 1995, 183-210.
- Körber-Grohne 1985 - U. Körber-Grohne: Die biologischen Reste aus dem hallstattzeitlichen Fürstengrab von Hochdorf, Gemeinde Eberdingen (Kreis Ludwigsburg). In: H. Küster/U. Körber-Grohne: Hochdorf I. Forsch. u. Ber. Vor- u. Frühgesch. Baden-Württemberg 19. Stuttgart 1985, 85-265.
- Kurz 1997 - S. Kurz: Bestattungsbrauch in der westlichen Hallstattkultur (Südwestdeutschland, Ostfrankreich, Nordschweiz). Tübinger Schr. Ur- u. Frühgesch. Arch. 2. Tübingen 1997.
- Lázníková-Hunková 1995 - E. Lázníková-Hunková: Paläobotanische Bestimmung von Holzkohlenstücken und Resten organischen Stoffes in den latènezeitlichen Gräbern von Malé Kosihy. In: J. Bujna: Malé Kosihy - latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Arch. Slov. Monogr. Catalogi 7. Nitra 1995, 221-227.
- Neustupný 1986 - E. Neustupný: Nástin archeologické metody. Arch. Rozhledy 38, 1986, 525-649.
- Steuer 1982 - H. Steuer: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials. Abhandl. Akad. Wiss. Göttingen. Philol.-Hist. Klasse III/128. Göttingen 1982.

Bohato vybavené žiarové hroby s drevenou konštrukciou na pohrebisku v Malých Kosihách. Reflexie a hypotézy o pohrebných zvykoch Keltov

J o z e f B u j n a

SÚHRN

Vzorku pre sledovanie archeologicky postihnutých stôp pohrebného rituálu tvorí sedem bohato vybavených žiarových hrobov s drevenou konštrukciou, tri s výzbrojou (hroby 149, 176 a 448) a štyri bez výzbroje (hroby 274, 437, 452 a 482), ktoré boli odkryté na keltskom birituálnom pohrebisku v Malých Kosihách (obr. 1; Bujna 1995). V rámci analýzy sú sledované tieto znaky: tvar, veľkosť a úprava hrobovej jamy, stopy po primárnom dutom priestore - drevenej konštrukcii, spôsob uloženia spálených kostičiek a zvyškov hranice, primárna a sekundárna poloha hrobového inventára, spôsob jeho deponovania, či bol uložený prepálený a/alebo zámerne deštruovaný, resp. neprepálený a nepoškodený, zvyšky organických látok a rastlín v povrchovej koróznej vrstve železných predmetov, ako aj zvyšky zuhoľnateného dreva a stopy po dodatočných obetných úkonoch či vykrádaní v zásype hrobovej jamy. Ďalej sú stopované niektoré zánikové a priestorové transformácie so snahou prekonať ich dôsledky v archeologickom prameni a s cieľom hypoteticky rekonštruovať primárny stav. Zo súboru pozorovaných javov a indícií sú nakoniec vyvedené hypotézy o pohrebných obradoch v súvislosti so žiarovým rítom u Keltov.

Podľa spôsobu kremácie patria hodnotené hroby z Malých Kosíh do kategórie tzv. ustrina-pohrebov, kde miesto spopolnenia a miesto pohrebu bolo jednoznačne oddelené. Podľa skládky spálených kostičiek na kruhovej ploche na dne hrobovej jamy boli tieto po vyzbieraní z hranice pravdepodobne zabalené do organického obalu - azda šatky (v nemeckej terminológii tzv. „Knochennest“). Na základe separátnej polohy malej železnej spony navrchu kôpky kalcinovaných kostí usudzujeme, že slúžila na zopnutie organického obalu. Batôžtek bol uložený do pripraveného priestoru drevenej debny. Ľudské spálené kostičky nemuseli alebo nemohli byť zrejme oddelené od zvieracích. Pokiaľ sa v hrobe vyskytli aj zvyšky hranice, popol a uhlíky, boli vysypané mimo priestoru drevenej konštrukcie. Hrobový inventár po uložení do priestoru drevenej debny bol pokrytý bylinami, „kvetmi“ a vetvičkami. Stopy po drevenej konštrukcii boli najvýraznejšie čitateľné v hrobe 176. Pozorovania uskutočnené počas odkryvky tohto hrobu po umelých vrstvách, ako aj rezy v spodnej časti výplne hrobovej jamy boli využité na kreslenie rekonštrukciu predpokladaného primárneho stavu (obr. 8).

V spôsobe uloženia predmetov osobnej výbavy je doložený rozdiel medzi pohrebními so zbraňami (bojovníci) a bez zbraní (ženy aj muži). V hrobch bojovníkov boli nespálené predmety osobnej výbavy (zbrane, súčasti odevu a ozdoby) uložené oddelene od skládky kalcinovaných kostičiek (obr. 2-4). V hrobch bez výzbroje boli nespálené, ale aj spálené či zámerne deštruované predmety osobnej výbavy uložené na skládke spolu s kalcinovanými kostičkami, niekedy boli poškodené zlomky ďalších prídavkov vysypané so zvyškami hranice (obr. 5-7).

Nádoby tvoriace keramický servis pre pochovaného boli uložené neporušené, čo zjavne súviselo s ich funkciou na uchovávanie potravín v hrobe. Napríklad veľká flašovitá nádoba zrejme slúžila na uchovávanie tekutín (hrob 149: malá nádoba - pohár? - uložená vo vnútri veľkej flašovitej nádoby, obr. 2: č. n. 33, 34), plytké misy zase na servírovanie jemnejšieho mäsa z hydiny (hroby 274, 437 a 448). Baňaté hlboké misy, predstavujúce zvláštny typ v rámci „typologickej škály“ pohrebného keramického servisu, zdá sa, plnili špeciálnu funkciu obetnej nádoby v pohrebných obradoch (porov. hrob 437; obr. 6: č. n. 16). Presné rozlíšenie funkcie jednotlivých keramických tvarov bez analýzy obsahu nádoby však nie je možné. Pokiaľ sa v hrobe vyskytli nádoby odlišného charakteru, tzv. kuchynská a v ruke robená hrubá keramika, boli tieto buď zámerne deštruované alebo uložené iba ich časti, teda „znefunkčnené“ z hľadiska ich primárnej funkcie (napr. hrob 437; obr. 6: č. n. 18).

Výsledky analýzy ukázali, že pohrebné zvyky Keltov na juhozápadnom Slovensku boli v strednej dobe laténskej výrazne poznačené predovšetkým biritualitou. Hroby hodnotenej kategórie vykazujú viaceré spoločné znaky s kostrovým pochovávaním. Predstava o postupnom prenikaní žiarového ritu, ktorý by mal v najmladšej fáze keltských pohrebísk vyústiť do hrobov s výrazne deformovanými alebo v zlomkoch deponovanými predmetmi hrobovej výbavy, sa po zhodnotení javí ako chybná.

Stopy po znovuo tvorení hrobu 274 v minulosti a zistené „odlišnosti“ v skladbe hrobovej výbavy sú interpretované ako doklady po dodatočných obetných úkonoch. Ide o jednu, dosiaľ v odbornej spisbe menej vžitú možnosť interpretácie, ktorá otvára novú cestu k poznaniu pohrebného rituálu.

SKALKA NAD VÁHOM A JEJ VÝZNAM V DEJINÁCH OSÍDLLENIA TRENČIANSKEHO MIKROREGIÓNU

MILAN HANULIAK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The paper presents the site settlement characteristics based on results of older excavations and revisional research in 1995-1996. Found artefacts together with revealed features and cemetery finds prove settlement of the site in Early Bronze Age, Early Historical Period, Early and Top Middle Ages. It was important to find that the area was a fortified hillfort in the Early Bronze Age, Final La Tène and Early Roman periods. In the site a church was built probably in the 2nd half of the 9th cent., around what deceased were buried in the Early and Top Middle Ages.

K výrazným geografickým predelom v regióne stredného Považia patrí Trenčianska brána. Ide o najužšie miesto vážskeho podolia, ohraničeného trenčianskou hradnou skalou a vyvýšeninou Skalka. Jej masív na pravom brehu Váhu postupne a takmer s pravidelnosťou klesá od vrcholu k obvodovým stranám. Výnimkou je severovýchodný sektor, kde sa v podobe ostrožného výbežku vysúva do riečnej inundácie nad sútokom Súčianky s Váhom.

Uvedený útvar, vzdialený od vrcholu Skalky 570 m, má úzku hrebeňovitú podobu. V pozdĺžnom reze vedenom stredom lokality sa úroveň terénu znižuje od juhozápadného okraja s kótou 307,3 m n. m. k severovýchodnému okraju s niveletou 294,8 m n. m. V priečnom reze ide o strechovitý profil. Zhruba stredom lokality sa ťahne hrebeňovité rebro. V kolmom smere od neho úroveň povrchu klesá o 1-1,5 m na severnú, severozápadnú i juhovýchodnú stranu. V týchto miestach má terén podobu úzkych mierne naklonených terás. Ich šírka sa zväčšuje v severovýchodnej časti lokality, kde poloblúkovo vybiehajú do predpolia. Tieto danosti zrejme rozhodli o tom, že uvádzanému návršiu sa dostalo v miestnom pomenovaní označenie „Chochel“ (obr. 1).

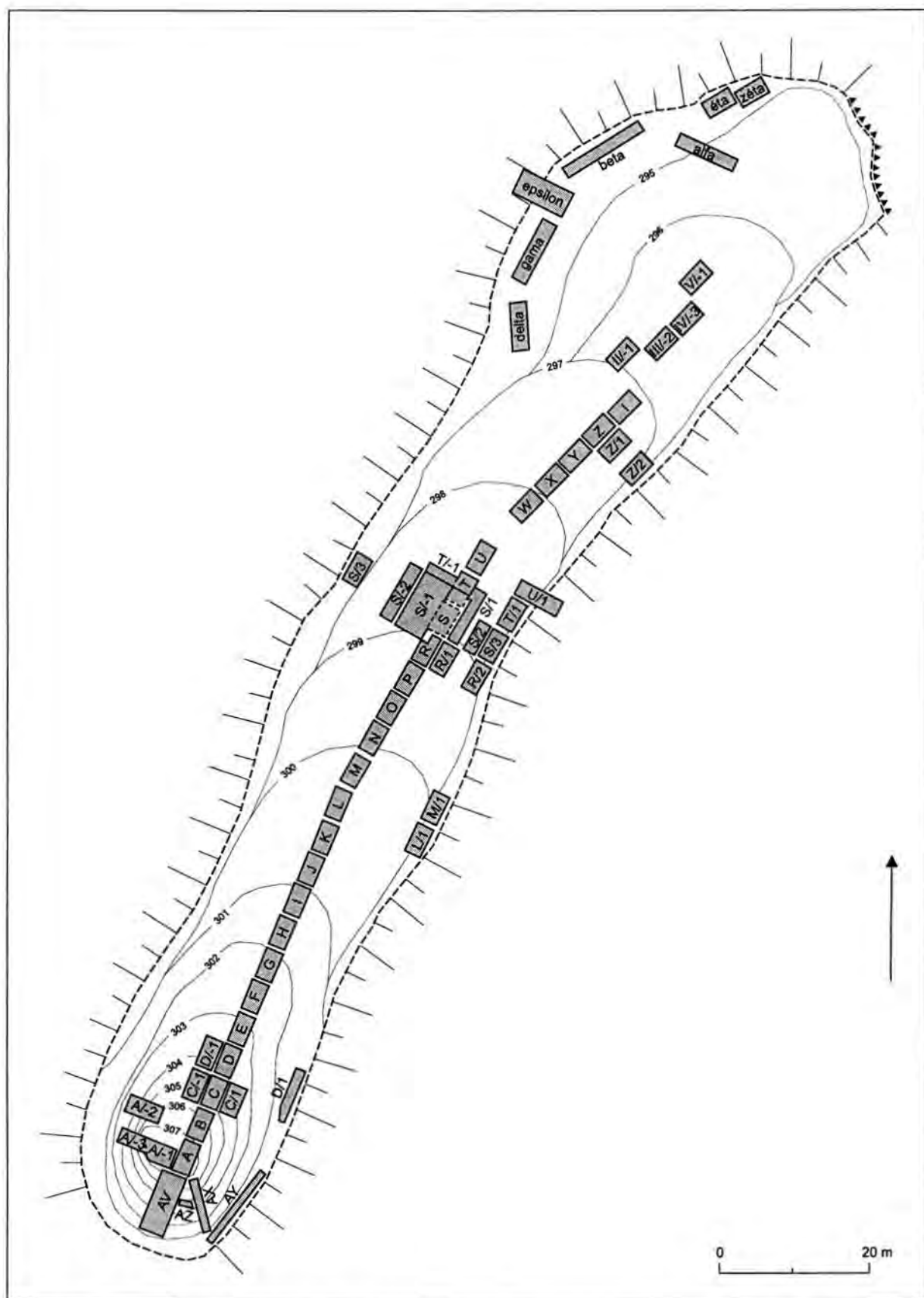
Od okrajových severných, severozápadných aj juhovýchodných línii sa svahy návršia prikro zvažujú a klesajú o viac ako 70 m k jeho úpätiu. Pozvoľne klesajúci terén od vrcholu Skalky k lokalite bol už v pravekom období v najužšom mieste predelený umelo navrhnutým valom. Týmto spôsobom doplnená prirodzená obranyschopnosť premenila lokalitu na spoľahlivo hájiteľné opevnené výšinné sídlisko s dĺžkou 192 m, šírkou 23-39 m, s celkovou plochou 0,55 ha.

PREDCHÁDZAJÚCE POZNATKY O LOKALITE

Prvé výkopové práce na lokalite sú spojené s menom baróna E. Hoenninga O'Carroll a datujú sa do rokov 1889-1890. Získaný kostný stylus, rímska spona a keramické fragmenty sa spolu s ďalšími nálezmi stali súčasťou jeho rozsiahlej zbierky predmetov, predanej do Viedne. Vďaka získaným poznatkom sa však lokalita z návršia Chochel zaradila v okolí Trenčína medzi významné náleziská predhistorických pamiatok. V povedomí miestneho obyvateľstva sa utvoril názor, že tu v dávnych dobách stála pohanská svätyňa - Venušin chrám.

Ďalšie známe zisťovacie výkopy na Chochli v rokoch 1912-1914 robil K. Brančík a neskôr M. Otrok. Niektoré nálezy zostali v muzeálnej zbierke v Trenčíne, iné boli zaslané na expertízne účely do Budapešti. V písomnej podobe zachytené výsledky týchto prác, doplnené niekoľkými kresbami i chronologickým zaradením predmetov, zodpovedajú vedomostnej úrovni druhého decénia nášho storočia. Do paleolitu boli napríklad zaradené hojnejšie zastúpené kamenné úštepky, do neolitu niektoré zvieracie kosti považované za šidlá, hlinené koliesko s plným nábojom bolo označené ako praslen, z črepu tuhovanej nádoby vyhotovený praslen zasa ako hlinený korálik. Niektoré nádoby (nevedno však aké) zodpovedali údajne „lužickému typu“, preto sa rátať s osídlením lokality aj počas obdobia uvedenej kultúry.

Z dnešného pohľadu však možno uzavrieť, že v nálezovom súbore z prvých výkopových prác počtom výrazne dominovali sídliskové nálezy z neskoršej doby laténskej, staršej doby rímskej, sporadicky aj zo staršej doby bronzovej. V kolekcii zo včasného a vrcholného stredoveku mali vyváženejšie zastúpenie sídliskové a hrobové nále-

Obr. 1. Skalka nad Váhom. Celkový plán lokality s vyznačením preskúmanej plochy počas rokov 1995-1996.

zy získané z neznámeho počtu hrobov. O možných amatérskych výkopoch hľadačov pokladov či zberateľov „dávnovekých pamiatok“ informácie chýbajú. Výnimkou je jediná zmienka o aktivite tohto druhu z roku 1917, kedy skupina vojakov pod velením A. Bretschneida vykopal skelet ľudského jedinca (Brancsik 1914, 34-36; Dvořák 1993, 36; Nešporová 1997b, 23; Otrók 1914, 70-75).

V druhej polovici 20-tych rokov pokračoval vo výkopoch na lokalite J. Mádl, s istými prestávkami až do roku 1932 (Mádl 1936, 232). Zvýšenú pozornosť, podľa žijúcich informátorov, zameral najmä na rovinatejšiu a najnižšie položenú severovýchodnú časť, kde sa rozkladal pohrebiskový areál zo včasného i vrcholného stredoveku. Celá jeho činnosť mala v porovnaní s predchádzajúcimi kvalitatívne vyššiu úroveň z hľadiska metodiky výkopových i dokumentačných prác. Aj napriek nekompletnosti rukopisných poznámok sú napríklad veľmi cenné niektoré fotozábery a informácie o zväčša výnimočných momentoch, vymykajúcich sa zo stereotypu nálezových okolností bežných v danom chronologickom rámci. Z uvedeného dôvodu sa viac pozornosti venovalo predmetom sporadicky získaným z hrobov. Najpočetnejšie boli medzi nimi esovité záušnice väčších rozmerov a prstene (z tyčinky, pásika, so štítkom, s očkom). Dopĺňali ich koráliky, krížiky, mince, nože, rybárske ostne, pracky a brúsik. Pri sondážnych prácach sa medzi kostrovými hrobmi ojedinele objavili aj nálezy pochádzajúce najskôr z porušených starších hrobov. Patrí k nim napríklad nôž, sekera bradatica, nádoba. Z porušených sídliskových objektov pochádzajú bronzové ihlice, spony, hrncovité nádoby, črepy, prasleny, retiazka, britva, sklený náramok. Viaceré z nálezov spomenul vo svojej monografii J. Eisner (1933). Dokumentačný záznam o nich v roku 1938 vyhotovil V. Budinský-Krička (Nálezová správa 822/38 v AÚ SAV, Nitra), ktorému boli na tento účel predmety krátkodobo zapožičané. Z lokality pochádzajú aj nálezy z neskoršieho obdobia (črepy, hroty šípov), získané F. Martinkom v roku 1955, T. Nešporovou a J. Somrom v roku 1974 (Nešporová 1989, 409, 410).

ETAPA VÝSKUMU V ROKOCH 1995-1996

Aj napriek predchádzajúcim poznatkom, potvrdzujúcim značný význam lokality z návršia Chochel v trenčianskom mikroregióne, absencia finančných zdrojov neumožňovala vykonať v jej areáli odborne vedený revízný archeologický výskum. I predbežný záujem pracovníkov AÚ SAV

v tomto smere v roku 1956, vyvolaný ničením severovýchodnej časti lokality ťažbou kameňa (Nálezová správa 111/56 a 112/56 v AÚ SAV, Nitra), neprerástol do záchranej akcie ohrozenej časti. Pozitívny obrat nastal až v roku 1995, keď bola v tesnom susedstve rozostavaná diaľnica a lokalita mohla byť zaradená medzi tie, ktoré ohrozovali stavebno-zemné práce tejto rozsiahlej akcie.

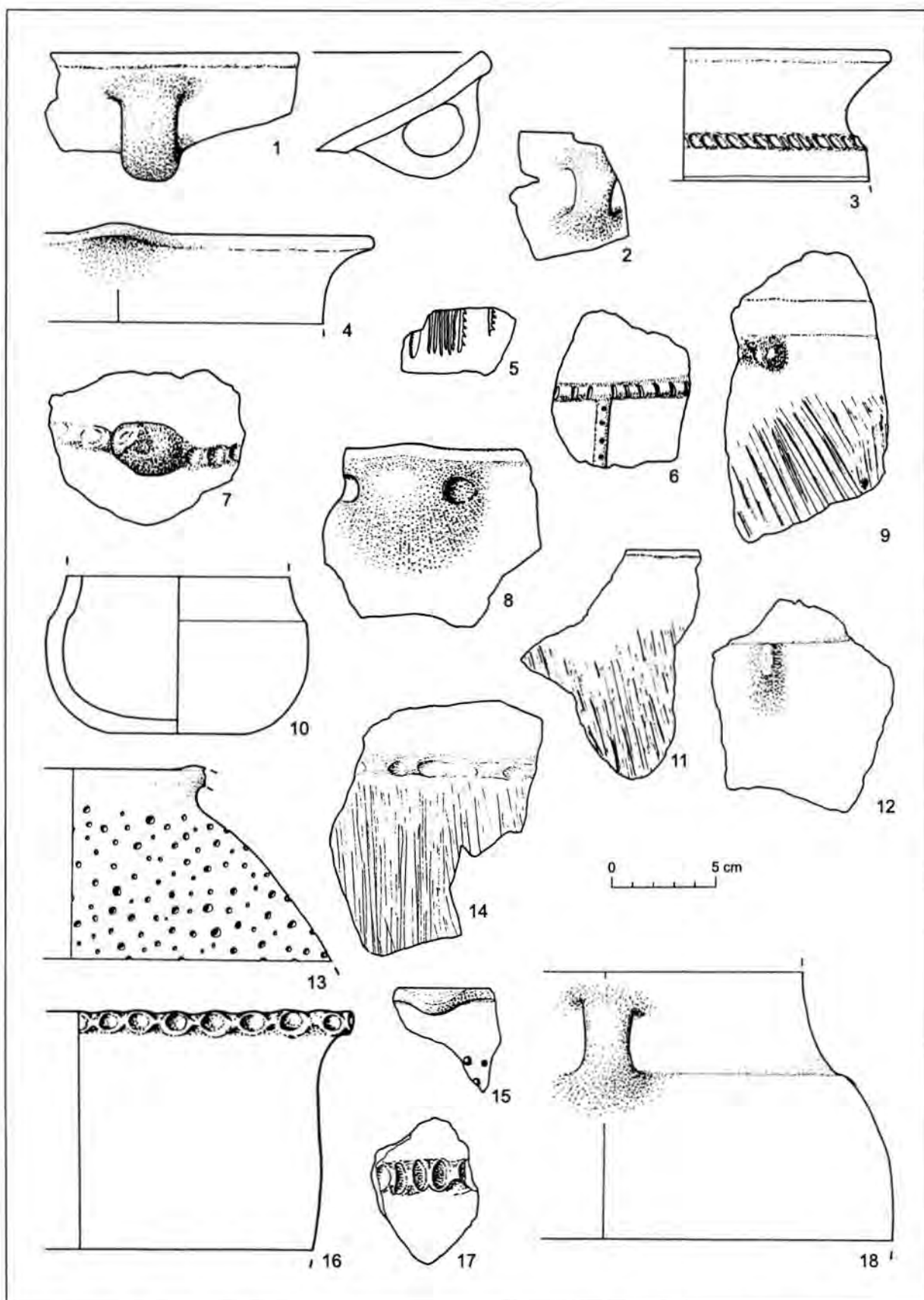
K hlavným úlohám terénnych prác realizovaných v rokoch 1995-1996 patrilo preskúmanie a odborné zdokumentovanie nálezových okolností najmä z častí lokality neporušených staršími výkopmi, získanie novej kolekcie reprezentatívnych nálezov a spresnenie datovania zaznamenaných úsekov osídlenia. Tomuto cieľu sa podriadila aj metodika odkryvky. V línii pozdĺžnej osi lokality sa vytýčil stredový rez členený na sektory a doplnený sondami situovanými po stranách i v miestach ťažiskového významu. Týmto spôsobom sa počas piatich mesiacov preskúmala plocha 825 m², predstavujúca takmer 15% z celkovej rozlohy lokality. Z nej sa zistili nálezové okolnosti a predmety materiálnej kultúry z viacerých chronologických úsekov, patriacich rámcovo do doby bronzovej, včasnej doby dejinnej a do stredoveku (Hanuliak 1997; 1998).

Doba bronzová

Najstaršie osídlenie lokality z vyvýšeniny Chochel možno zhruba zaradiť do záveru staršej a na začiatok strednej doby bronzovej. Reprezentuje ho fortifikácia, sídliskové objekty a predmety materiálnej kultúry.

Fortifikácia. Je situovaná na juhozápadnom okraji lokality v mieste šijovitého napojenia ostrožného výbežku na svahovitý terén Skalky. Aj napriek nemalej rozlohe preskúmanej plochy v príslušnom priestore (obr. 1) je z fortifikácie známy iba fragment. Je to tak i preto, že jej pôvodné teleso, formou blízke priečnemu valu, bolo zničené požiarom a následne prirodzeným spôsobom deštruovalo. Vo včasnej dobe dejinnej bolo funkčným spôsobom zakomponované do telesa novej fortifikácie a prekryté značnou kubatúrou novonavršenej zeminy. Na pôvodnú niveletu zo staršej doby bronzovej, nižšiu od súčasného terénu o 1,2-3,4 m, mohol byť sondážny výkop prehĺbený iba v sektore A.

Tu sa zistilo, že valové teleso bolo vybudované na úrovni vtedajšieho terénu a umiestnené do priestoru rozhrania okraja nevýrazného návršia a jeho svahu, ktorý sa pod uhlom 25° zvažoval do

Obr. 2. Skalka nad Váhom. Výber keramických nálezov zo záveru staršej až začiatku strednej doby bronzovej.

predpolia. Stabilizujúci prvok jadra valu vytvorila roštová konštrukcia. Zachoval sa z nej najspodnejší veniec zuhoľnatých kmeňov, previazaný priečnymi brvnami vzdialenými od seba 0,3-0,4 m. Každý z horizontálnych vencov bol z čelnej strany ukotvený radom brvien zvislo zarážaných do podlažia vo vzdialenosti cca 1,2 m. Analogický palisádový rad zvislo osadených brvien tvoril zrejme aj zadnú líniu telesa valu. Ich vzdialenosť v zistenej časti bola však 1,35 m, priemery kolov aj zapustenie do terénu boli takmer identické s riešením čelnej steny. Vzdialenosť oboch palisádových stien bola cca 3,3 m.

Výplň roštovej konštrukcie vytvorili veľké vápencové kamene miestnej proveniencie, ukladané do vrstiev žltej sprašovej hliny z podlažia. Táto štruktúra sa zachovala do úrovne 0,75 m. Časť stredne veľkých a menších kameňov, ukladaných do vyšších vrstiev a do zadnej časti opisovanej konštrukcie, deštruovala po požiari do predpolia i do vnútra lokality.

Pred valom očakávaná predsunutá priekopa nemohla byť zachytená, pretože jej predpokladaná horná línia je podľa prepočtov prekrytá takmer 4 m hrubou vrstvou zeminy z neskorolaténskeho valu. Jeho teleso spolu s prestavbou pôvodného opevňovacieho systému znemožnilo tiež snahu o rekonštrukciu podoby a umiestnenia vchodu do areálu opevneného sídliska. Naopak, vo výkopoch po obvodě prirodzene chránených strán lokality nebol zistený žiaden palisádový systém, ktorý by zvyšoval ich hájiteľnosť.

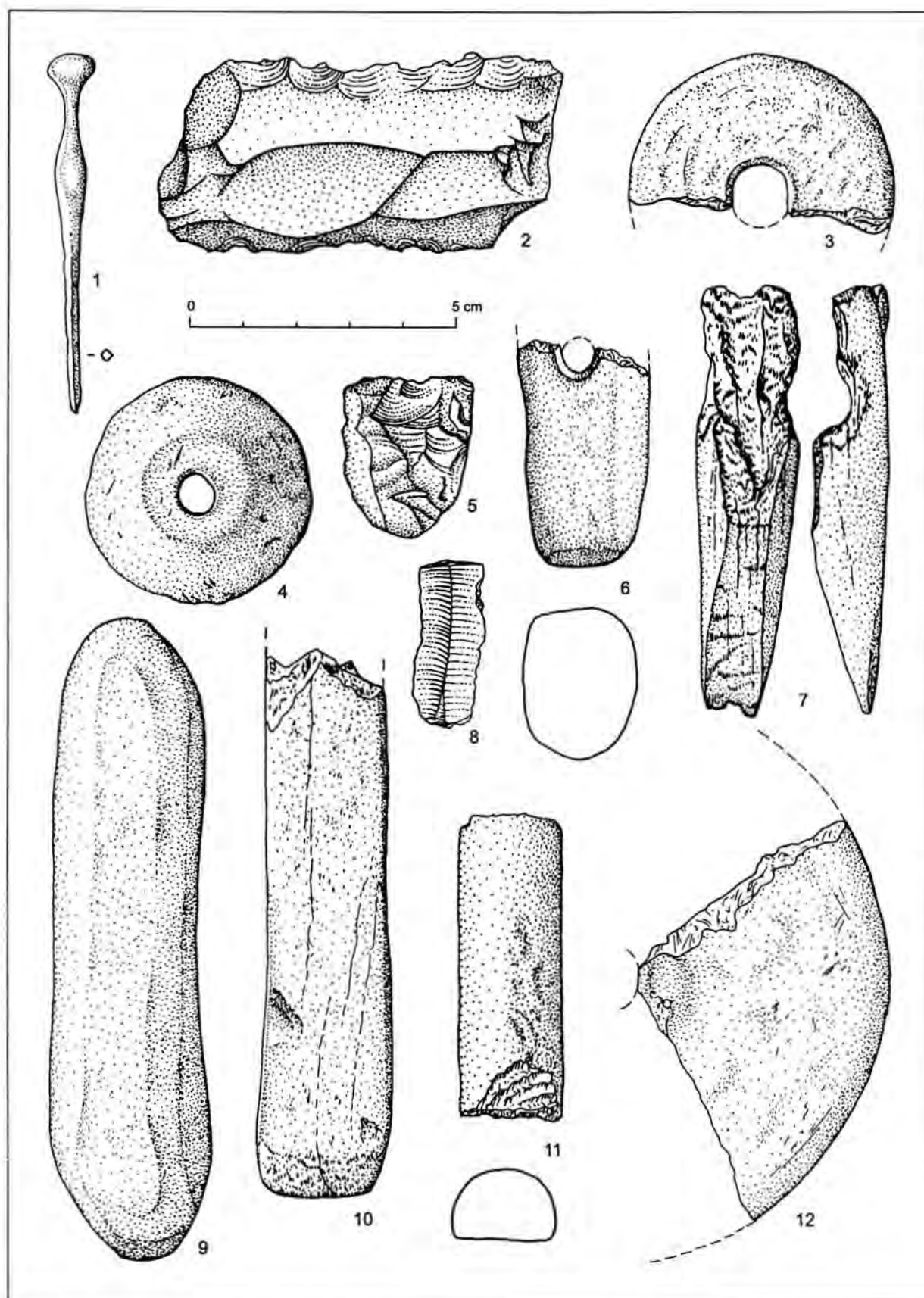
Sídliskové objekty. Výskyt ich reprezentantov sa zaznamenal v dvoch priestoroch. V juhozápadnej časti lokality, v nevelkej vzdialenosti od zadnej steny valu, boli vyhlbené dve malé zásobnicové jamy a blízko nich iná, s rovnakým funkčným využitím, avšak väčších rozmerov. Ďalší sídliskový objekt bol odkrytý až v severovýchodnej časti lokality. Išlo o samostatné ohnisko prekryté neskorolaténskou vrstvou. Malo nepravidelný kruhovitý tvar s priemerom cca 1,6 m. Iné objekty, najmä obytného charakteru, zaraditeľné do staršej doby bronzovej sa nenašli. Mohol sa o to nepriamo pričiniť aj ich koncentrovaný výskyt v severovýchodnej časti lokality. Tá bola najviac zničená staršími výkopovými prácami, preto tu mal terénny výskum z rokov 1995-1996 iba obmedzený charakter. Na sústredené osídlenie v tejto časti poukazuje aj množstvo črepov z keramických nádob, doložených v sídliskovej vrstve z naklonených terás na severozápadnom okraji lokality. Frekvencia ich výskytu tu prevyšuje početnosť známú z iných priestorov. V sonde epsilon bola

kvantita starobronzových a včasnodejinných črepov dokonca vyrovnaná.

Predmety materiálnej kultúry. Pre jej reprezentantov platí jednotnosť v tom, že pochádzajú prevažne zo sídliskovej vrstvy. V získanej kolekcii majú dominantné zastúpenie keramické nálezy, doložené takmer tisícokou fragmentov. Typologická škála nádob je príznačná pre maďarovskú kultúru (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 85-92, obr. 7). V rovnakej miere to platí pre úpravu povrchu hrubostenných úžitkových nádob, ktorý bol prirodzene či zámerne zdrsnený, obohatený o celý rad rôznorodých plastických výčnelkov a pretláčanej i ryhami zdobenej plastickej pásy. Niektoré prvky z nich boli zaznamenané aj na zlomkoch tenkostenných exemplárov s dokonale vyhladeným a vylešteným povrchom (obr. 2). Nadmerná fragmentárnosť keramických tvarov spôsobila, že v získanej kolekcii nie je možné detailnejšie postrehnúť proporionalitu zastúpenia jednotlivých typov. Predbežné štatistické pokusy iba naznačili pomerne vysokú frekvenciu výskytu hrncovitých tvarov. V škále tenkostennej keramiky dominujú črepy misovitých a džbánkovitých exemplárov. Amfory, šálky a vázy neprevýšili rozpätie 10 až 15%. Lahko odlíšiteľné cedníkovité nádoby boli ešte sporadickejšie (obr. 2: 13).

Medzi drobnými predmetmi má prevahu štiepaná industria z rádiolaritu a limnokvarcitu, doložená úštepami, čepeľami a odštepami (obr. 3: 2, 5, 8). Hladený nástroj reprezentuje iba jediný klin s klenutou hornou časťou (obr. 3: 11). Hojnejšie boli pretiahnuté tvary pieskovcových brúsov (obr. 3: 9, 10). Dva fragmenty bočníc konských úzd sú svedectvom spracúvania parohovej suroviny (obr. 3: 6, 7). S textilnou výrobou boli späté ploché i dvojkónické prasleny a ihlancovité závažie z tkáčskeho stavu (obr. 3: 3, 4). Bronzová industria reprezentuje iba jediný preukázateľný exemplár. Ide o ihlicu s guľovitou hlavicou a zdureným kľčkom, ktorá bola po odlomení hrotu upravená a sekundárne využívaná ako šidlo (obr. 3: 1). Do tohto chronologického rámca bezproblémovo zapadá aj ihlica s klincovitou hlavicou, nájdená pri starších výkopových prácach (Nálezová správa 822/38 v AÚ SAV, Nitra). Kolekcii predmetov dopĺňajú viaceré zlomky plochých hlinených koliesok s plným nábojom, radené medzi predmety kultového charakteru (obr. 3: 12; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 309).

Zo série predmetov získaných počas archeologického výskumu z rokov 1995-1996 sú kultúrno-chronologicky najviac preukazné keramické nálezy. Na ich základe možno uzavrieť, že opevnená

Obr. 3. Skalka nad Váhom. Výber drobných predmetov zo záveru staršej až začiatku strednej doby bronzovej.

osada z vyvýšeniny Chochel bola osídlená v období klasického stupňa maďarovskej kultúry, vyplňajúceho vrcholný úsek staršej doby bronzovej a neskoromaďarovského stupňa zo začiatku strednej doby bronzovej. Počas neho v dôsledku požiaru fortifikácia z juhozápadného okraja lokality zaniká.

Umiestnenie sídliskového areálu na ostrožnej vyvýšenine spolu s charakterom opevnenia vybudovaného na príslušnom mieste i jeho rozloha (0,55 ha) reprezentujú znaky typické pre opevnené osady budované na západnom Slovensku počas klasického stupňa maďarovskej kultúry. Týmto sa súčasne začleňuje medzi ďalšie sídliská z tejto kategórie, známe v regióne stredného Považia (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, mapa 12). Z dôvodov vysokej fragmentárnosti získaných údajov však neposkytuje možnosti rozširujúce naše doterajšie poznatky o nich (Furmánek/Veliačik 1980, 164). Následkom celého radu objektívnych príčin nie je detailnejšie známa ani funkcia opisovanej osady, ani dôvody, ktoré viedli k jej vybudovaniu (Furmánek/Vladár 1983, 8, 9). S veľkou pravdepodobnosťou neboli v tomto smere rozhodujúce hospodárske aspekty. Vzhľadom na umiestnenie významnejšej súvekej opevnenej osady na trenčianskej hradnej skale (Nešporová 1983, 80-85) je spochybnená možnosť, ktorá by iniciovala potrebu vybudovania ďalšieho administratívneho centra v jej tesnom susedstve. Reálnejšie sú úvahy o refugiálnych účeloch v hraničnom pásme sídliskovej ekumény maďarovskej kultúry, umocnené prípadnou potrebou ochrany komunikácie smerujúcej údolím Vlára k horskému priesmyku.

V príspevku M. Otroka (1914, 74) sa po prvý raz objavila zmienka o „niektorých nádobách zodpovedajúcich lužickému typu“. Vplyvom následného preberania informácie (napr. Eisner 1933, 156; Mádl 1936, 232) sa toto kultúrne zaradenie postupne ujalo. Lokalita sa, aj popri uvádzaných pochybnostiach a sporných momentoch, včleňovala medzi hradiská lužickej kultúry z trenčianskeho regiónu (Veljačik 1983, 22, obr. 1; Veljačik/Romsauer 1994, 171). V súčasnosti nie sú z opisovanej lokality známe nálezy, ktoré by sa mohli zaradiť do mladšej doby bronzovej. Nepriniesol ich ani výskum z rokov 1995-1996.

Včasná doba dejinná

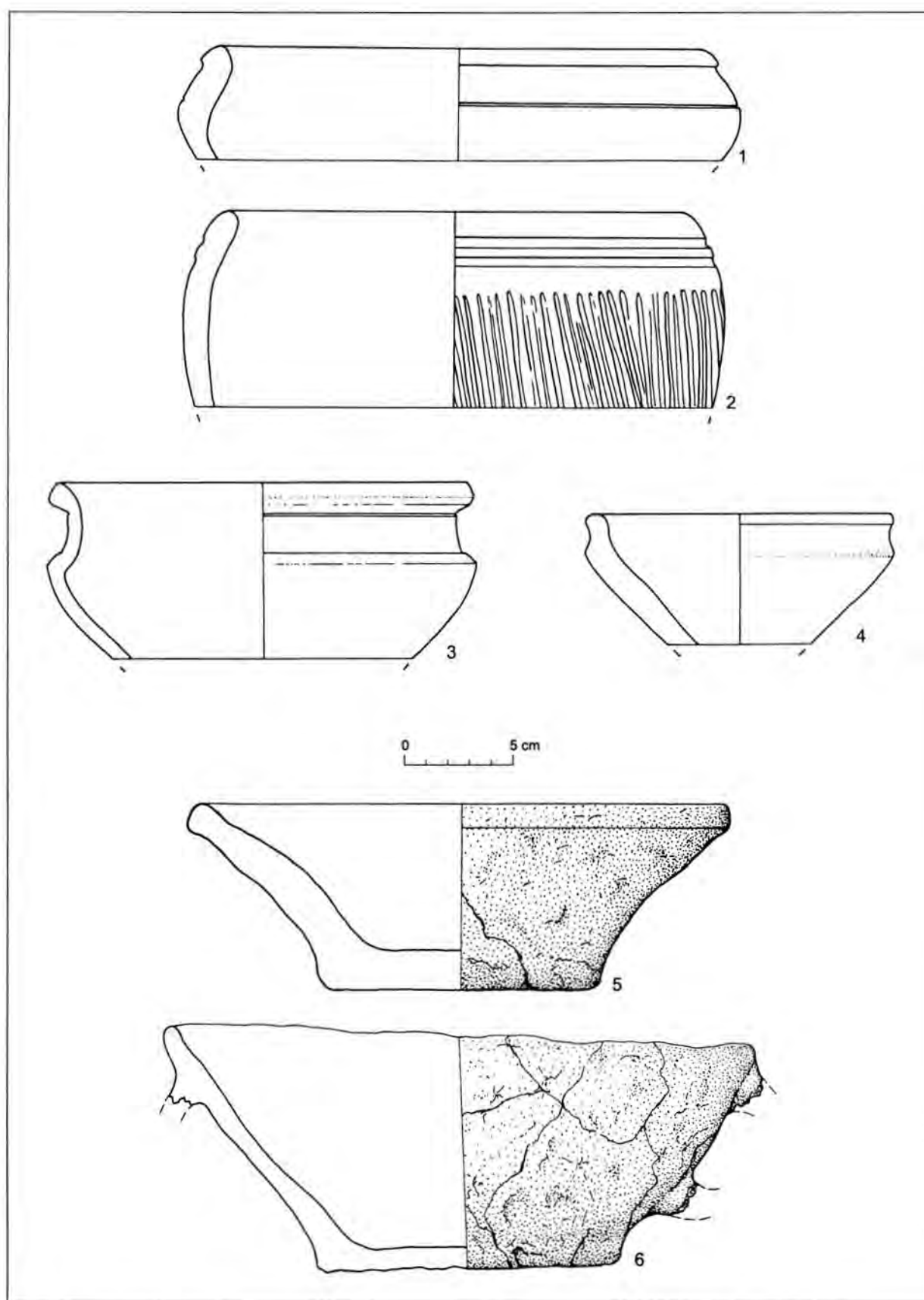
Druhú etapu osídlenia vyvýšeniny Chochel zo včasnej doby dejinnej možno rozdeliť do troch fáz, resp. rámcových úsekov z neskorej doby laténskej až včasnej doby rímskej, staršej a nesko-

rej doby rímskej. Prejavy aktivít obyvateľstva z uvedených úsekov sa dajú postrehnúť na fortifikácii, v sídliskových objektoch a v materiálnej kultúre.

Fortifikácia. Na základe predbežných výsledkov došlo k opätovnému sfunkčneniu staršej fortifikácie z prvej etapy osídlenia počas neskorej doby laténskej. Využil sa pritom v minulosti známy a neraz aplikovaný spôsob. Jeho princípom je vybudovanie nového, mohutnejšieho telesa projektovaného tak, aby bola v rámci neho účelne využitá aj staršia fortifikácia. V súlade s touto koncepciou bola v popredí valu z prvej etapy osídlenia zrovnaná zemina zosúvajúca sa z jeho telesa dolu svahom. Táto úroveň bola následne prekrytá 15-18 cm hrubou vrstvou piesčitej hliny premiešanej s ostrohranným štrkom, ktorá mohla mať izolačnú i drenážnu funkciu. Dolné ukončenie tejto vrstvy sa zachytilo pred okrajom priekopy. Nad jej horným koncom sa vybuďovala roštová konštrukcia. V priereze dosahovala šírku cca 3 m. V rozpätí necelého metra sa v jej profile zaznamenali popolovité stopy po piatich vertikálne umiestnených drevených trámoch. Na vyplnenie konštrukcie sa využila predovšetkým svetložltá podložná hlina, sporadicky aj malé a stredne veľké kamene. Pri okrajoch čelnej i zadnej steny ju dopĺňala tyčovina. Jej prúty boli voči priečnej línii ukladané zošíkma pod uhlom cca 45-50°. Priečlie roštovej konštrukcie chránila stena zložená z kameňov spájaných hlinou. Zachovala sa z nej najspodnejšia základová úroveň, zložená z veľkých a stredne veľkých kameňov.

Opísaným spôsobom bola vybudovaná predná stena nového valu. Za základ zadnej steny sa vybralo teleso valu zo staršej doby bronzovej. Jednotné teleso novej fortifikácie, so šírkou základne 7,5-8 m, sa dobudovalo navrhovaním hlinito-kamenného materiálu medzi obe okrajové línie. Mohutnosť prepálenej vrstvy z horných častí fortifikácie presvedča o tom, že jej koruna mohla byť ukončená drevenou nadstavbou. Proti zosuvom zeminy z čelného svahu i z bočných strán boli tieto úseky zabezpečené súvislou jednovrstvovou kamennou plentou.

Vo výkopoch z miest súčasnej prístupovej trasy na lokalitu sa nezistili evidentnejšie doklady o tom, že v minulosti by tu bol umiestnený vstup uzavretý polokliešťovou bránou (Pieta 1978, 56). Depresia zachytená zhruba v polovičnej dĺžke profilu sondy AX by mohla byť azda považovaná za náznak existencie čelného prechodu valom. Toto miesto bolo súčasne 4-5 m vzdialené od vnútorného okraja priekopy lemujúcej v mier-

Obr. 4. Skalka nad Váhom. Výber keramických nálezov z neskej doby laténskej až včasnej doby rímskej.

nom poloblúku úpätie valového telesa. Jej vnútorná okrajová línia s výrazným sklonom steny sa v krátkych úsekoch zachytila v dvoch sondách. Existenciu priekopy potvrdili aj výsledky geofyzikálnej prospekcie. Podľa nich mala maximálnu šírku 7,3 m. Jej dno siahalo po úroveň skalnatého podlažia. Aj napriek tomu, že vznikla najskôr pri ťažbe zeminy potrebnej na budovanie telesa valu, v konečnom dôsledku prispela k zvýrazneniu obranného efektu fortifikácie.

Túto fortifikáciu z neskorej doby laténskej zničil mohutný požiar. Jej funkcia bola s veľkou pravdepodobnosťou opäť obnovená počas ďalšej fázy osídlenia. Nedošlo pritom k rozsiahlejšej prestavbe pôvodného, ale iba k obmedzenej úprave daného stavu. Jeho prvotnú podobu dotvoril prirodzený zosuv zeminy z najvyšších častí jestvujúceho valu. Prekryl sa pritom povrch staršieho kamenného plentovania svahov. Ich nová úroveň zo strany obrátenej do predpolia bola nanovo prekrytá jednovrstvovou kamennou plentou. Na tento účel sa sekundárne využil materiál z kamennej steny, ktorá pôvodne chránila priečelie roštovej konštrukcie valu.

Sídľiskové objekty. Počas vyčlenených fáz včasno-dejinného osídlenia boli na lokalite najčastejšie zastúpené zásobnicové jamy. V ich kolekcii z neskorej doby laténskej až včasnej doby rímskej boli okrem troch plytších hojnejšie zastúpené objekty valcovitého a súdkovitého prierezu s hĺbkou 1,4–1,8 m. Jamy zo staršej a neskorej doby rímskej mali spodnú časť baňatú, so zaoblenou či ostro lomenou líniou stien. V dvoch prípadoch bola v strede preliačeného dna umiestnená kruhovitá jamkovitá priehľbeň. Chronologicky súčasné s nimi boli aj dva objekty s výrazne zaoblenými nárožiami a šikmými stenami. Ich rovné dno ležalo 1,35–1,4 m od úrovne súčasného terénu. Nekompletne odkryté pôdorysy týchto objektov by sa dali azda stotožniť s typom oválnych chát, ojedinele zaznamenaných na sídliskách v Branči a Veľkom Mederi (Varsík 1998, obr. 7, 13). V juhozápadnej časti lokality bolo odkryté súveké otvorené ohnisko a v nevelkej vzdialenosti malá zásobnicová jama. Do neskorej doby laténskej patrí oválna priehľbeň neurčiteľnej funkčnosti, plytko zapustená do podlažia. Doklady po obytných objektoch budovaných v danej dobe na úrovni terénu neboli zistené (Kolník 1971, 532; Pieta 1996, 65–68).

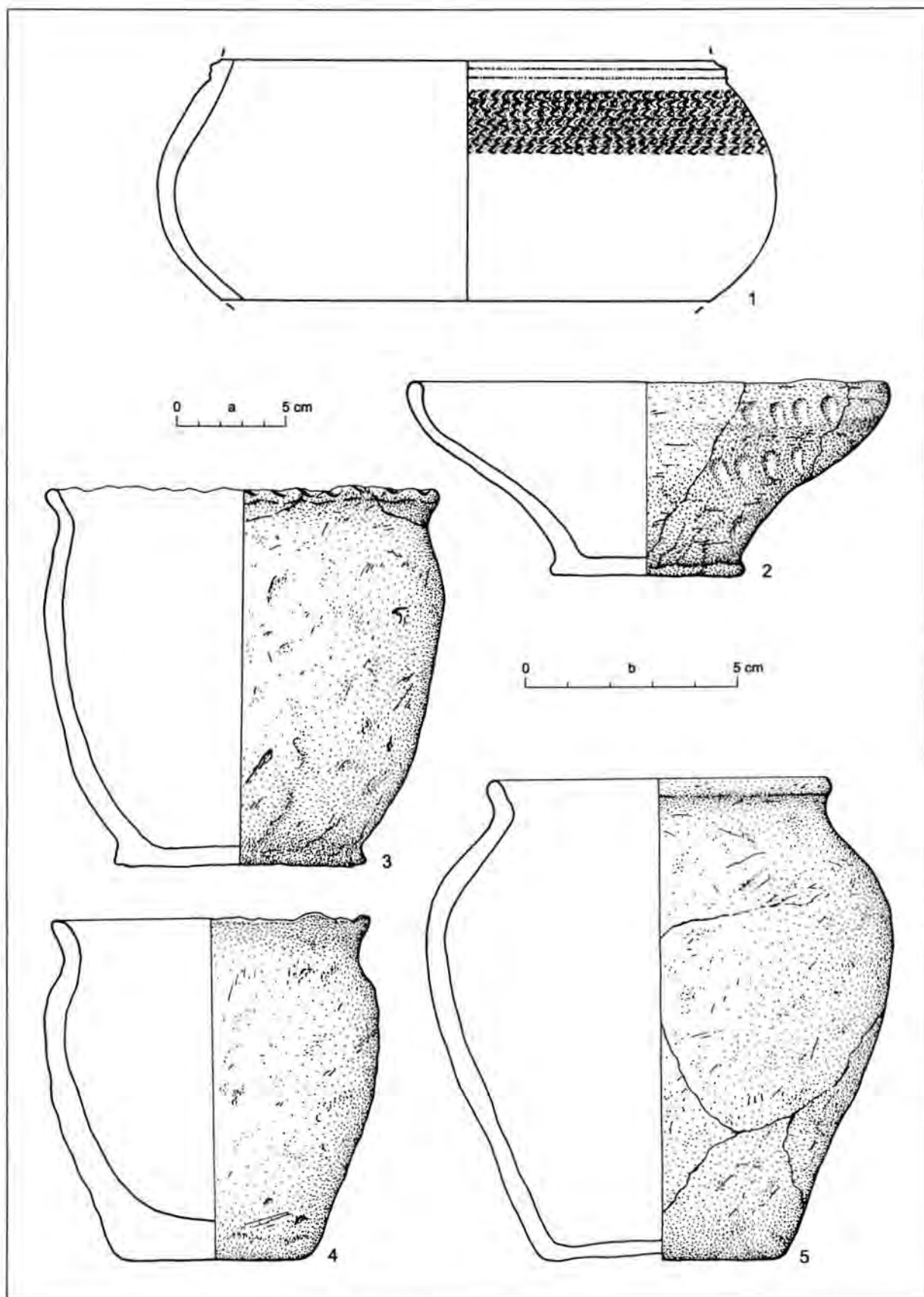
Predmety materiálnej kultúry. Podľa množstva získaných exemplárov keramických nádob a ich fragmentov vrcholí osídlenie návršia Chochel vo včasnodejinnom období. Kulmináčny bod dosa-

huje počas prvej fázy, vyplňajúcej úsek neskorej doby laténskej až včasnej doby rímskej. Z tradičnej škály nádob púchovskej kultúry boli vo zvýšenej miere zastúpené najmä v ruke vyhotovené hrncovité a misovité tvary, sprevádzané rozmernými zásobnicami s okružím (obr. 4: 1, 2, 5; Pieta 1982, obr. 10). Nezanedbateľné zastúpenie mali aj na kruhu vyrobené nádoby laténskeho štýlu (obr. 4: 3, 4). Známe sú ich fragmenty, rozptýlené po celej lokalite. Patrí k nim aj črep z tela väčšej tenkostennej nádoby zdobenej pásom bielej farby nanesenej na tmavohnedom podklade. Vzhľadom na polohu lokality na južnom okraji ekumény púchovskej kultúry neprekvapí prítomnosť prvkov dáckej proveniencie na niektorých z nádob, alebo priam štýlovo čistých exemplárov (obr. 4: 6).

V keramickom inventári z nasledujúcej fázy, vyplňajúcej záverečný úsek staršej doby rímskej, sa z profilácie a výzdoby nádob vytratili laténske elementy. V nepočetnom súbore figurujú najmä hrncovité tvary s prehnutým hrdlom, šikmo nahor vytiahnutým ústím (obr. 5: 5), ojedinele pokryté novými výzdobnými motívami (Pieta 1982, obr. 10). Misy nadobúdajú podobu situlovitých exemplárov s ostro zalomeným okrajom. Jedna z nádob bola zdobená pásom nepravého barbotína (obr. 5: 1; Varsík 1998, 77, obr. 35: 14, 16).

Tretiu fázu osídlenia zo záveru neskorej doby rímskej reprezentujú predovšetkým hrncovité nádoby rôznej veľkosti s prehnutým hrdlom a šikmo nahor vytiahnutým ústím. Ich zaoblený okraj býval výnimočne spestrený prstovaním (obr. 5: 3, 4). K frekventovanejším tvarom patria aj misovité exempláre s prehnutou spodnou a roztvorenou hornou časťou tela, pokrytou v niektorých prípadoch plytkými žliabkami (obr. 5: 2).

Medzi drobnými predmetmi zo včasnej doby dejinnej sú najpočetnejšie rôznotvaré prasleny (obr. 6: 7) a brúsy z riečnych okruhlíakov pozdĺžnej formy. Chronologicky citlivejšie sú zlomky poľnohospodárskych nástrojov (obr. 6: 6, 10, 11; Pieta 1996, tab. II). Ich škálu dopĺňa britva s poloblúkovým ostrím, časť skleného náramku modrej farby so šikmými plastickými rebrami a časť pružinových nožníc získaných počas starších výkopových prác (Nálezová správa 822/38 v AU SAV, Nitra). Uvedené predmety možno zaradiť do neskorej doby laténskej, ktorej záverečný stupeň D2 je presvedčivo doložený variantom bronzovej spony typu Alesia, sponou s prehnutým lučíkom zo železnej tyčinky (obr. 6: 4, 5), bronzovým priečne žliabkovaným náramkom, azda aj železnou omegovitou sponou (obr. 6: 2, 3). Včasnorímsky stupeň B1a reprezentuje bronzová spona typu Almgren 67 a zlomok bronzovej zápony

Obr. 5. Skalka nad Váhom. Výber keramických nálezov so staršej a neskorej doby rímskej. Mierka: a - 1-3, 5; b - 4.

včasného noricko-panónskeho typu (*Pieta* 1982, 162).

S uvedenými keramickými tvarmi z druhej fázy osídlenia zo záverečného úseku staršej doby rímskej je chronologicky súčasná bronzová spona s vysokým zachycovačom a pätkou ukončenou členeným uzlíkom. Oba posledné predmety sa získali na lokalite pri starších výkopových prácach (*Eisner* 1933, 220; *Kolník* 1965, 189-199; *Mádl* 1929, 142; *Nálezová správa* 822/38 v AÚ SAV, Nitra). Do tretej fázy včasnodejinného osídlenia možno zaradiť nôž s oblúkovým chrbtom, hrot kopije s tulajkou (obr. 6: 8, 9), azda aj pracky oválnej formy z kosoštvorcovej železnej tyčinky (obr. 6: 9).

Archeologickým výskumom získané predmety hmotnej kultúry z neskorej doby laténskej až včasnej doby rímskej sú príznačné pre materiálnu náplň púchovskej kultúry. V rovnakej miere to platí aj pre prvky zaznamenané v spôsobe umiestnenia opevnenej lokality v teréne a charakteru jej fortifikácie. Na základe týchto znakov sa vyvýšenina Chochel dá začleniť medzi tie z kategórie hrádok, ktorých sídlisková plocha dosahuje približnú rozlohu 0,5 ha (*Pieta* 1982, 134-136). Viacero objektívnych príčin nedovoľuje jednoznačnejším spôsobom preukázať prechodný či trvalejší charakter osídlenia lokality. K dispozícii sú iba doklady potvrdzujúce jej osídlenosť s kulminujúcou intenzitou v priebehu neskorej doby laténskej, zredukovanou v nasledujúcich etapách.

Vyšší podiel poľnohospodárskej prvovýroby v hospodárskej sfére usídleného obyvateľstva potvrdzujú nielen železné nástroje, ale aj zásobníkové jamy a skladba zvieracích kostí získaných z objektov a zo sídliskovej vrstvy. Až 81,7% je z domáчих zvierat. Na prvej pozícii z nich je ovca, na druhej hovädzí dobytok, ovca/koza a na poslednej koza. Z voľne žijúcich zvierat (17,5%) sa do popredia vysunul jeleň. Pratur a diviak boli výrazne menej početní. Na niektorých kostiach sa zaznamenali stopy po hryzení psami, iné zásahy treba spojiť s úpravou mäsových častí zvierat človekom, vrátane pečenia. Výrazné znaky na jeleních parohoch dokladajú snahu o ich primárne praktické využitie. Nie všetky kusy parožia sa získali z ulovených zvierat. Výnimočné nebolo ani zbieranie zhodených parohov. Skladba voľne žijúcich zvierat pritom naznačuje, že okolie lokality mohlo byť pokryté presvetleným zmiešaným lesom. S blízkosťou vodného toku treba dať do súvisu nález kosti bobra a lastúr riečnych mäkkýšov, využívaných ako náhradného zdroja mäsitej potravy (*Fabiš* 1998).

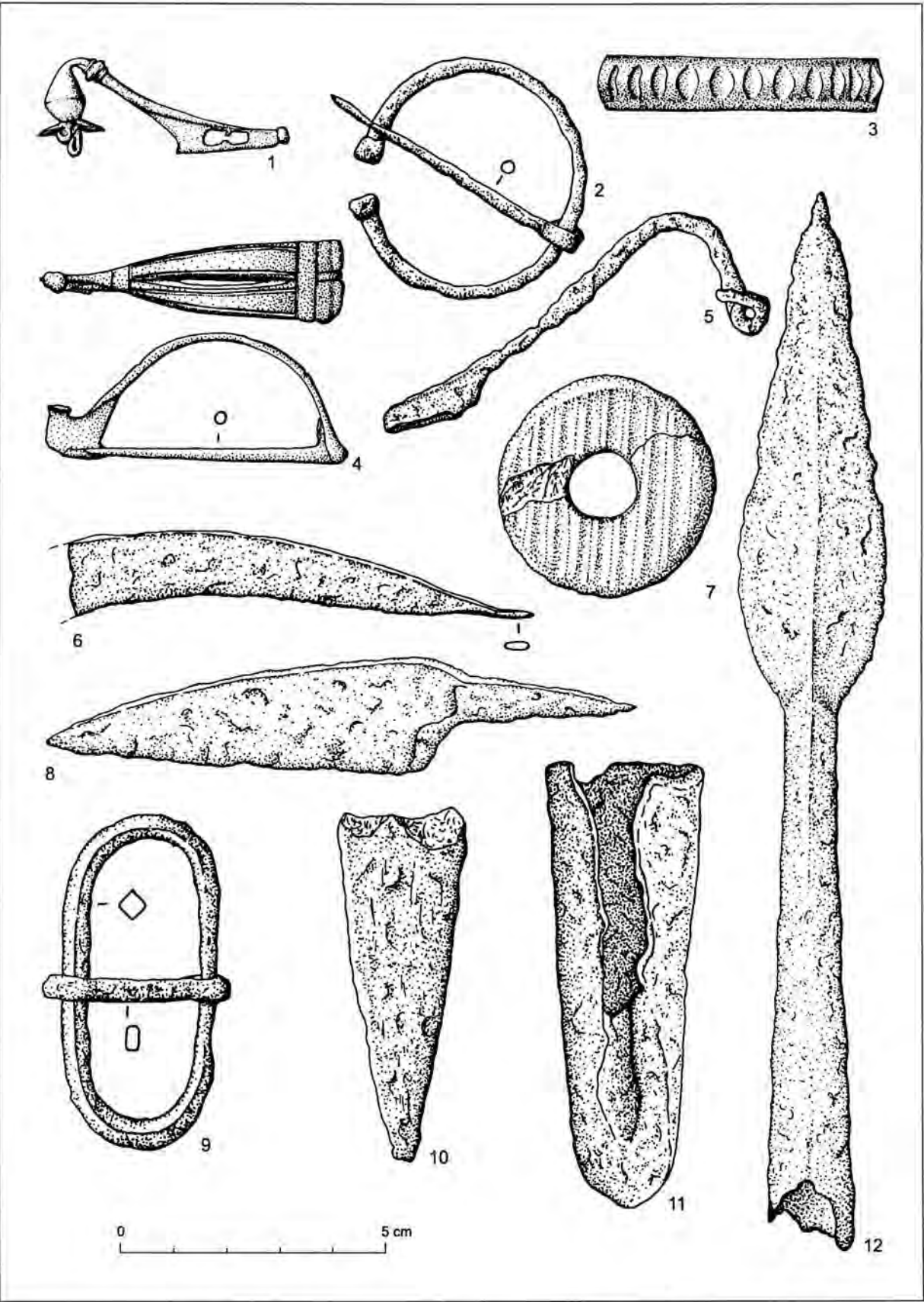
Zánik neskoroláténskej fortifikácie mohutným požiarom vo včasnej dobe rímskej možno spojiť s faktormi, ktoré v stupni B1a rovnakým spôsobom postihli viaceré opevnené útvary ľudu púchovskej kultúry. Ich pričinením došlo v okrajových častiach jej sídliskovej ekumény k redukcii osídlenia, následne vystriedanej ústupom. V regióne stredného Považia to dokladá napríklad presun osídlenosti severným smerom - z trenčianskeho mikroregiónu do púchovskej oblasti (*Pieta* 1978, 26; 1996, 29). Uvoľnený priestor počas staršej doby rímskej postupne zaplňali osady germánskych Kvádov (*Pieta* 1996, 33).

Nálezy z druhej fázy osídlenia sú príznačné pre záverečnú etapu staršej doby rímskej (*Kolník* 1980, 197-204) z druhej polovice 2. stor. Na základe toho by sa medzi oba úseky vsúval hiát v osídlení pertraktovanej lokality. Spolu s tým sa spochybňuje možnosť kontinuálneho prežívania potomkov pôvodných obyvateľov opevnenej osady, hoci aj vo výrazne zredukovanom počte. V danom úseku, rámcovanom širším obdobím charakteristickým príčinami vzniku a následkami markomanských vojen, mohli nadobudnúť prevahu dôvody, ktoré rozhodli o opätovnom osídlení hájiteľnej lokality a potrebe sfunkčnenia staršej fortifikácie. Úpravy jej rozpadávajúceho sa telesa, vzhľadom na reálne odhadovaný stav, si nevyžiadali vyššie pracovné nasadenie. Posledná fáza osídlenia lokality zo záveru neskorej doby rímskej (C3) je od predchádzajúcej takisto oddelená hiátom. Výpoveď získaného pramenného materiálu, využiteľného na priblíženie jej obrazu, je však najmenej konkrétna, čím sa oslabujú aj potrebné interpretačné možnosti.

Stredovek

Najmladší horizont osídlenia analyzovanej lokality predstavuje včasný a vrcholný úsek stredovekého obdobia. Počas jeho trvania sa zhmotnená forma aktivít žijúcej komunity premietla do sídliskových objektov, sakrálneho objektu, predmetov materiálnej kultúry a nekropoly.

Sídliskové objekty. Prvým z dvoch prebádaných objektov je zemnica umiestnená pod severozápadným okrajom zosúvajúceho sa telesa včasnodejinného valu, v susedstve prístupovej trasy na lokalitu. Jej pozdĺžna os je súbežná so spádniciou zvažujúceho sa terénu. Dĺžku má 4,4 m, zahĺbenie 1,7-1,9 m. Z predpokladanej šírky 3 m sa zachytil úsek 1,9 m. Po obvode južného sektora sa zistili dve kolové jamy, ktorých stĺpy boli kvôli zabezpečeniu stability osadené v profiloch stien. Dve

Obr. 6. Skalka nad Váhom. Výber drobných predmetov zo včasnej doby dejinnej.

Obr. 7. Skalka nad Váhom. Výskumom odkryté zvyšky murív sakrálného objektu.

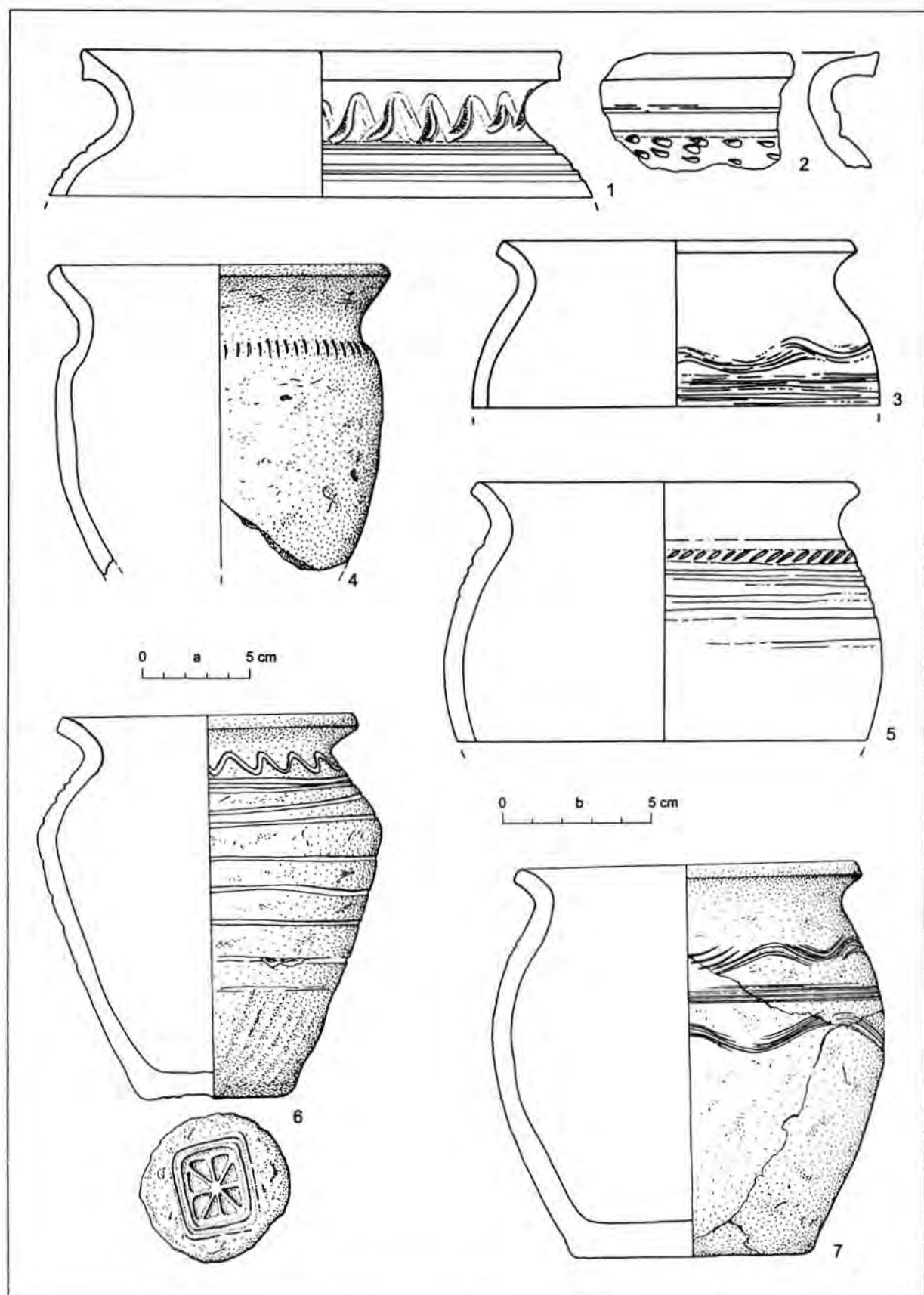
úrovne kompaktného výmazu dlážok svedčia o dlhodobjšom používaní objektu počas 9.-10. stor. Druhý objekt reprezentuje prepálený výmaz kúreniska kupolovej pece z centrálnej časti lokality, pochádzajúci z 11.-12. stor.

Sakrálny objekt. V strednej časti lokality, na priesečníku jej pozdĺžnej a priečnej osi, bol vybudovaný sakrálny objekt (obr. 7). Skladal sa z lode nepravidelnej štvorcovej dispozície a plytko vyklenutej poloblúkovej apsidy. Jeho vonkajšie rozmery charakterizuje údaj 5,3 x 5,4-5,6 m, resp. 6,2 m vrátane apsidy. Pozdĺžna os objektu, vedená stredom apsidy, má smer JV-SZ, je teda o 43° odklonená od sakrálny osi vytyčovanej v línii V-Z. Z južnej strany sa k múru prímknúajú dva štvorcovité výstupky, ktoré sú najskôr zvyškom základov šijovitého prekrytia vstupného portálu.

Opísaný objekt sa zachoval v podobe jedného až dvoch najspodnejších riadkov základového muriva širokého 0,65-0,75 m, vybudovaného z lomových kameňov miestnej proveniencie, spájaných maltou. V jej štruktúre sa okrem granuliek vápna dala voľným okom postrehnúť aj prímies

hrubozrnného piesku a jemného riečného štrku. Zatiaľ čo spodný riadok muriva vyrovnával depresie z nerovného kamenistého podložia, vrchný riadok mal za cieľ upraviť jeho povrch do vodorovnej línie. Kamene z niektorých úsekov obvodového muriva spájala iba hlina. Interiérová dlážka bola na spôsob terakotovej väzby pokrytá tenkými plochými pieskovcovými kameňmi. Vo zvyšku výnimočne zachovaného pôvodného zvrstvenia spod tejto úrovne bola postrehnutá 2-3 cm hrubá kompaktná vrstva hlineného výmazu svetložltej farby, čo by mohlo zodpovedať staršej fáze používania sakrálného objektu.

Úplná absencia kameňov z okolia sakrálny stavby vyvoláva pochybnosti o tom, že z tohto materiálu boli vybudované jej obvodové steny, prípadne i šijovité prekrytie vstupného portálu. V pozitívnom prípade by nebola zanedbateľná jeho kubatúra, ktorú možno odhadnúť na vyše 30 m³. Výskumom sa však nezachytili ani zlomky maltového pojiva, ktoré malo zostať na mieste, aj keby sa murivo rozoberalo a kamene by sa transportovali k druhotnému využitiu na iné miesto. Nemožno preto vylúčiť, že steny sakrálny objektu mohli byť vybudované z dreva. Koncentro-

Obr. 8. Skalka nad Váhom. Výber keramických nálezov zo včasného a vrcholného stredoveku. Mierka: a - 1-3, 5; b - 4, 6, 7.

vaný výskyt železných skôb a klinec v okolí sakrálného objektu patrí takisto k dokladom použitia dreva a konštrukčného spájania niektorých jeho častí. Výskumom odkrytý priebeh základového muriva pripomína podmurovky drevených sakrálnych stavieb, zhotovovaných vo včasnom i vrcholnom stredoveku viacerými technikami. Z 10.-12. stor. sú takéto stavby doložené v susednom Rakúsku a Poľsku, no v hojnejšom počte v krajinách západnej a severnej Európy. Vo väčšine prípadov predstavovali sakrálnu provizoriu, ktoré sa po istom čase nahrádzali kamennými. Podľa rozmerov a štvorcovej dispozície lode stoja k pertraktovanému objektu najbližšie reprezentanti z Niederbochemu a Warndtu zo Severného Porýnia-Vestfálska (Ahrens 1982, 269-271). Okrem potvrdenia reálnosti existencie týchto špecifických foriem, vzhľadom na značnú vzdialenosť samotných lokalít, majú uvedené analógie sotva hlbšiu spätosť.

Pri uvádzanom objekte z vyvýšeniny Chochel nie je dostatočne spresnené obdobie jeho vybudovania ani okolnosti, ktoré k tomu viedli. Pri zbežnom zhodnocovaní dostupných údajov totiž prichádza do úvahy ako možný termín 9. stor. i začiatok 12. stor., s následným používaním do polovice 13. stor. Druhý z údajov sa zdá byť dokonca reálnejší vzhľadom na veľký rozmach výstavby sakrálnych objektov v našom prostredí počas 12. stor. a vzhľadom na existenciu kresťanského cintorína, spoľahlivo datovaného nálezmi do 12.-13. stor., preukázanú už pri starších výkopových prácach. Na druhej strane nemožno prehliadnuť sporné momenty tejto alternatívy, vynárajúce sa pri dôkladnejšej analýze dostupných prameňov.

Patrí k nim nepochybne 25 m široký priestor, ktorým je okraj vrcholnostredovekého cintorína so sústredeným skupinovým pochovávaním oddelený od sakrálného objektu. Netradičné je aj umiestnenie tohto cintorína, a to severne, nie južne od neho. Na vzniku oboch anomálií má podiel skalnaté podložie, ktoré sa v okolí sakrálného objektu nachádzalo iba 0,2-0,4 m pod úrovňou terénu. Nadložná vrstva zeminy dosiahla potrebnú hĺbku až vo vzdialenom priestore, kde boli situované aj okrajové hroby cintorína. Z uvedenej situácie možno tiež odvodiť poznatok, že sakrálny objekt bol na lokalite vybudovaný oveľa skôr, ako bol založený vrcholnostredoveký cintorín. Ak by to tak nebolo, sakrálny objekt by bol podľa kánonu súvekých sakrálnych pravidiel umiestnený v takej polohe, aby sa mohlo bez problémov skupinovo pochovávať v jeho najtesnejšej blízkosti. Pre románsku sakrálnu architektúru s ujednotenou funkčno-typologickou škálou je štvorcová

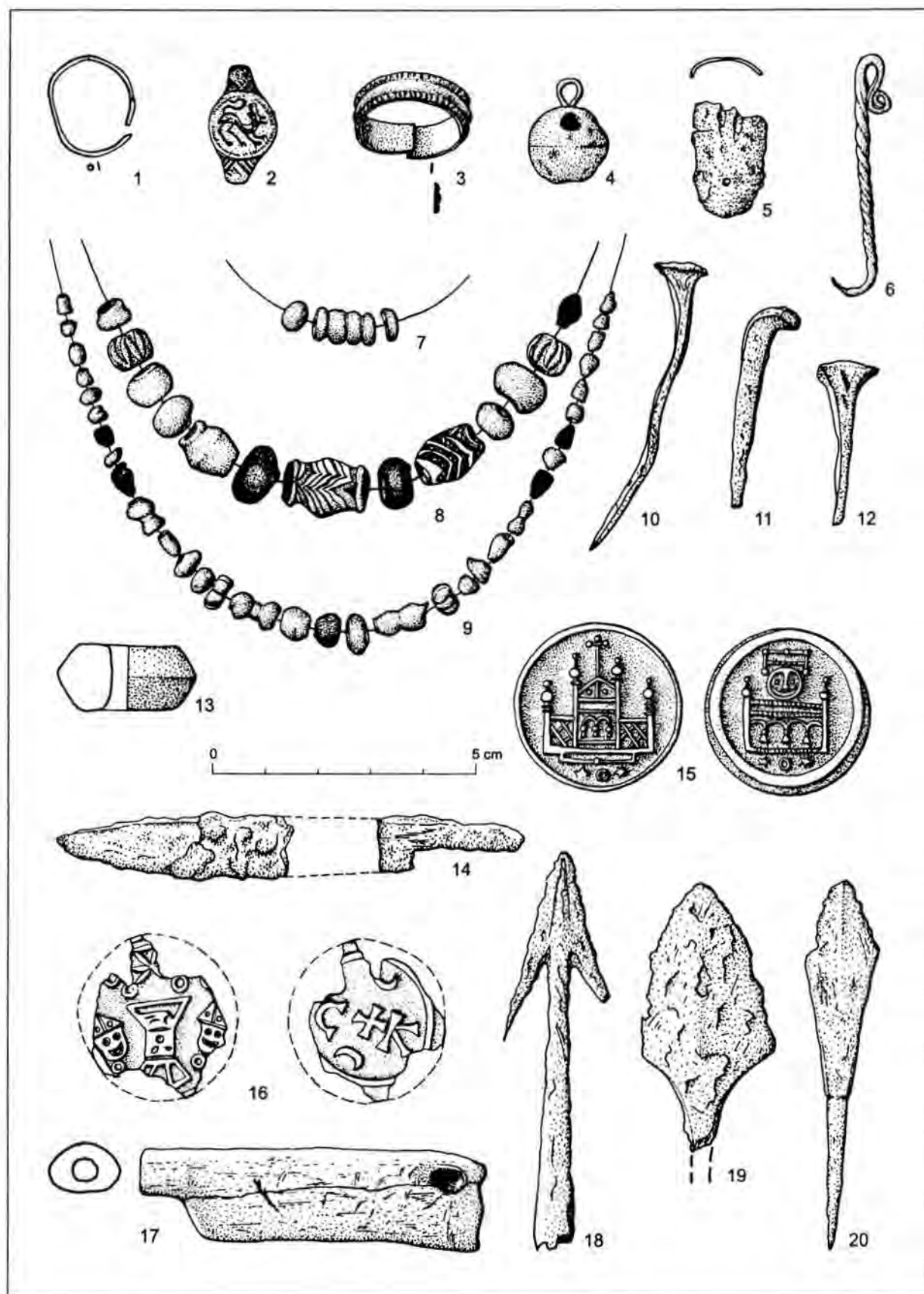
dispozícia lode a spôsob vyklenutia apsidy jednoducho netypický (napr. *Habovštiak* 1975, 155, 162, 165).

Uvádzané „výnimočnosti“ nie sú zas až také neobvyklé v kolekcii reprezentantov veľkomoravskej sakrálnnej architektúry, vyznačujúcich sa väčšou rôznorodosťou dispozičných typov a ich rozmerov (napr. *Dostál* 1990, obr. 1; *Galuška* 1996, obr. 14, 15, 28; *Poullík* 1975, obr. 1; *Štefanovičová* 1990, obr. 1). Podľa špecifických daností by sa objekt z vyvýšeniny Chochel mohol priradiť k stavbám s mierne predĺženou štvorcovou lodou alebo ako hybrid k známym rotundám (*Lukáčová/Bašo a kol.* 1996, 16). Jeho rozmery s geometrickou danosťou dovoľujú o ňom hovoriť tiež ako o centrálnej stavbe pretvorenej do kvadratickej podoby, najskôr pod vplyvom zamýšľanej aplikácie zrubovej stavebnej techniky, ktorú boli schopní zvládnuť miestni staviteľia.

Posunutie počiatkov vybudovania sakrálného objektu do 9. stor. podporuje tiež koncentrácia charakteristických keramických nálezov v jeho najbližšom okolí (obr. 8: 1, 7) a skupina šiestich hrobov z 9.-10. stor., umiestnených za jeho apsidou. V tomto chronologickom rámci, na rozdiel od sakrálného kánonu usmerňujúceho orientáciu pozdĺžnej osi vrcholnostredovekých kostolov, nie je až natoľko neprípustné odklonenie analyzovaného objektu o 43°. K uvedenej anomálii došlo akiste preto, že sa pri situovaní objektu uprednostnil praktický aspekt na úkor sakrálného.

S časťou uvedených skutočností je úzko spojená aj otázka funkčnosti odkrytého objektu. Vzhľadom na plytké vykľutie apsidy je málo pravdepodobné, aby v jej priestore mohol byť umiestnený oltár. Predpoklad o jeho čiastočnom vysunutí do lode nemožno potvrdiť, pretože sa pri výskume nezachytil základ oltárnej menzy. Jej absencia by sa s istou dávkou rezervy mohla dať azda do súvisu so zásadami uplatňovanými aj v neskoršom vrcholnostredovekom období. Ani vtedy nebývali drevené sakrálnu stavby normálne vysvätené, ale iba požehnané. Týmto sa súčasne okliešťovali niektoré ich právomoci, napr. i v tom, že sa nemohli plnohodnotne využívať ako farské kostoly (*Piffel* 1971, 227; *Ratkoš* 1965, 168). Z tohto dôvodu zaujme poznatok o tom, že sa v blízkosti odkrytého sakrálného objektu regulárne pochovávalo a miestny farár Vlkoslav vlastnil v dvadsiatych rokoch 13. stor. pred vstupom do benediktínskeho opátstva na Skalke poddanské hospodárstvo (*Marsina* 1997, 95).

S vysunutím oltára do lode sa ešte viac zmenšil jej aj dovtedy malý priestor. Celková plocha lode 14,8 m² sotva mohla byť určená pre početnejšiu

Obr. 9. Skalka nad Váhom. Výber drobných predmetov zo včasného a vrcholného stredoveku.

skupinu veriacich. V tomto detaile možno azda tiež vidieť prejav kultového archaizmu, keď sa sakrálny objekt považuje za prísbytok boha a účastníci bohoslužieb stoja v jeho exteriéri (*Konečný* 1980, 133, 134). Prípád jedinca z hrobu umiestneného v interiéri sakrálneho objektu by mohol na prvý pohľad pripomínať aplikáciu zásady zakotvenú v „*Legis Salicae*“, podľa ktorej sa mal nad hrobom významného jedinca vybudovať sakrálny objekt (*Eckhardt* 1962). Avšak neobťažk z interiéru pertraktovaného sakrálneho objektu sotva mohol pochádzať zo súvekej kategórie významnejších jedincov už i preto, že boli na ňom vykonané protivampirické praktiky vrátane dodatočného odstránenia hlavy a zataženia hornej časti trupu kameňmi (*Krumphanzlová* 1961).

Po precíznejšej analýze informácií získaných odkrytím zvyškov sakrálneho objektu, vybudovaného zrejme z dreva, zdá sa byť reálnejšie posunutie jeho počiatkov do 9. stor. V danom prípade však chýbajú informácie o dôvodoch, ktoré by mohli detailnejšie osvetliť jeho predurčenú funkčnosť a príčiny umiestnenia do súvislejšie neobývaného, hoci spoľahlivo hájiteľného areálu, pripomínajúceho súveké útočiskové hradiská.

Predmety materiálnej kultúry. Skupinu sídliskových nálezov už tradične reprezentujú keramické nádoby a ich fragmenty. Pochádzajú z hrncovitých foriem vyrobených v ruke, s obtáčanou hornou časťou pokrytou škálou výzdobných motívov príznačných pre 9.-10. stor. (obr. 8: 1, 3, 5-7). Exempláre s prímiesou tuhy v keramickej hmote boli výnimočné (obr. 8: 5). V koncentrovanejšej podobe sa črepy našli i v horných vrstvách priečelia valového opevnenia a pod jeho vnútorným úpäťm v okolí uvedenej zemnice. V širšom okolí sakrálneho objektu sa okrem už spomenutých vyskytli aj nálezy z 11.-13. stor. (obr. 8: 2, 4). Z nálezov si zvýšenú pozornosť zaslúhuje väčšie torzo nádoby z 9. stor., nájdené pri severovýchodnej časti základového muriva (obr. 8: 7). Poloha fragmentu súčasne spochybňuje možnosť väčších zosuvov kamenného materiálu zo stien objektu prostredníctvom soliflukcie pôdy.

Na základe miesta nájdenia je potrebné medzi sídliskové nálezy z 9.-10. stor. zaradiť aj krúžkovú náušnicu z bronzového drôtu, bronzový gombík a hrot šípu so spätnými krídelkami (obr. 9: 1, 4, 18). Do 10.-11. stor. patrí romboidná a deltoidná forma hrotov šípov (obr. 9: 19, 20). Väčšia časť pestrej škály železných skôb a kincov rôznych veľkostí z okolia sakrálneho objektu pochádza zrejme z 12.-13. stor., aj keď ich reprezentantov

poznáme už z 9.-10. stor. (obr. 9: 10-12; *Klíma* 1975, obr. 1-4; 1980, obr. 33-35).

Ďalšia kolekcia predmetov sa našla v sídliskovej vrstve, hoci v pohrebiskovom areáli lokality. V tomto prípade nemožno vylúčiť, že nálezy pochádzajú z hrobov porušených mladším pochovaním. Z nich by sa dalo napr. uviesť nielen plechové nákončie remeňa, ale aj bodec ostrohy, rybársky háčik, železný nôž a kostená pišťalka (obr. 9: 5, 6, 14, 17). Do kategórie pohrebného inventára patria nesporne nálezy z hrobov. Z mladšieho úseku veľkomoravského obdobia pochádza praslen, hrncovitá nádoba so značkou na dne a koráliky (obr. 8: 6; 9: 7, 13). Jeden z nich, štvornásobne členený, je vyrobený zo skla perletovej farby.

Z 10. stor. pochádzajú drobnotvaré koráliky zo skla okrovožltej, zelenej a čiernej farby i z keramickej hmoty a pásikový pozdĺžne žliabkovaný prsteň (obr. 9: 3, 9). Do 11.-12. stor. patrí torzo nádoby, súdkovité, guľovité a melónovité koráliky z čiernej a svetlohnedej skloviny, do 12.-13. stor. strieborný prsteň so štítkom (obr. 8: 4; 9: 2, 8). Dve strieborné mince rozdielných razieb Ondreja II. (1205-1235) iba potvrdzujú vrcholný úsek pochovania na cintoríne (obr. 9: 15, 16).

Register pohrebiskových nálezov by nebol kompletný, ak by sa neuviedli aj exempláre získané pri starších výkopových prácach na lokalite (*Eisner* 1933, 253; *Nešporová* 1997b, 24; *Nálezová správa* 822/38 v AÚ SAV, Nitra). Do horizontu 9.-10. stor. spomedzi nich patria nože, hrncovitá nádoba, sekera bradatica, pieskovcový brús a bronzové nákončie z opaska, jazykovitého tvaru. Podľa dokumentácie J. Mádlu sa v roku 1931 v hrobe našli aj dvoj-trojzubé rybárske vidlice, predstavujúce na našom území skôr kurióznou súčasť pohrebného inventára. O autenticite ich nálezových okolností pochyboval už J. *Eisner* (1933, 266).

Oveľa výraznejším spôsobom boli zastúpené predmety pochádzajúce z 12.-13. stor. Podľa variabilnosti tvarov a kvantity dominujúcu skupinu vytvorili prstene. Pásikové exempláre rôznych prierezov neboli početné. K módnejším formám patrili exempláre so zdobeným elipsovite rozšíreným, až kruhovitým štítkom. Honosnejšiu formu predstavoval prsteň spleťaný z drôtov a prstene s kvadratickým či oválnym skleným očkom, vsadeným do plechovej alebo liatej obruby. Typicky ženskou kolekciou šperkov boli esovité záušnice, zastúpené prevažne exemplármi veľkých priemerov. Nepomerne zriedkavejšie zdobili telá jedincov náhrdelníky z guľovitých korálikov. K odevu patrili masívne opaskové pracky zo železa. Predmety kultového charakteru reprezentujú iba dva

krížiky. Na jednom z nich bolo zvislé brvno ukončené trojlístkom. Osobitú skupinu nálezov predstavujú mince. Z ich vlastností si ocenenie zaslúži najmä datovacia schopnosť. Dve, z pôvodne siedmich vykopaných kusov, sú uhorské anonymné denáre zo začiatku 12. stor. Sú oporou spravenia počiatkov pochovávaní na cintoríne. Ďalšia z mincí nebola zdokumentovaná, iná sa podľa fotografie nedala určiť. Ostatné mince pochádzajú až z vrcholného obdobia používania cintorína. Patrí k nim uhorský brakteát z prelomu 12. a 13. stor., minca Ondreja II. (1205-1235) a moravský brakteát z polovice 13. stor. (J. Hunka - ústna informácia).

Nekropola. Kolekcia spomínaných predmetov pohrebného inventára pomohla rozčleniť pochovávanie na lokalite do dvoch horizontov, oddelených hiátom v 11. stor. Starší horizont rámcuje druhá polovica 9. stor. až 10. stor., mladší ohraničuje začiatok 12. až polovica 13. stor. Pre šesť hrobov zo staršieho horizontu, umiestnených v okrajovej línii lokality - 7 m za apsidou sakrálného objektu, je typická priemerná hĺbka 1,04 m a značná šírka hrobových jám. Z dôvodov mierneho sklonu terénu v danom mieste boli nohy niektorých zomrelých uložené nižšie ako hlavy. Horné končatiny ležali pozdĺž tela, niekedy predlaktia striedavo smerovali do panvy. V orientácii sa síce zaznamenal rozptyl v rozmedzí 291-315°, ich stredová línia je však v zásade nasmerovaná kolmo na sklon pozdĺžnej osi lokality.

Rovnaká zásada v orientácii zomrelých a v uložení ich horných končatín pretrvávala aj pri pochovávaní počas mladšieho horizontu. Priemerná hĺbka hrobov však poklesla na 0,75 m. Dva hroby boli výnimočne umiestnené do blízkosti sakrálného objektu, jeden do jeho interiéru. Ich hrobové jamy sa museli vylámať do skalnatého podlažia. Do hrobu 5 boli v istých odstupoch uložení traja dospelí muži, pričom sa skelet staršieho jedinca odsunul na hromadu k stene jamy. Výnimočnosť hrobu 4 spočíva v umiestnení do interiérovej časti sakrálného objektu, súbežne s líniou jeho severozápadnej steny. Na negatívnu výnimočnosť muža stareckého veku poukazuje zafaženie hornej časti trupu jedenástimi kameňmi a chýbajúca lebka s piatimi krčnými stavcami, ktoré boli z hrobu dodatočne odstránené. Prejavy tohto druhu sú v našom prostredí označované ako posteriórne protivampirické praktiky a vykonávali sa najmä na nekostolných pohrebiskách s viacerými doznievajúcimi prejavmi pohanského ritu (Hanuliak, *v tlači*). Zdá sa preto, že hrob 4 by sa podľa chronologicko-rituálnych aspektov dal za-

radiť skôr do 10. stor. (s istou rezervou aj na začiatok 11. stor.). Analogické praktiky boli zaznamenané aj na nebožtíkovi, ktorého hrob sa preskúmal počas starších výkopových prác. V spodných častiach zásypu hrobu 1 sa našlo torzo nádoby pochádzajúcej z prvej polovice 12. stor. (obr. 8: 4).

V porovnaní s charakterom pravekého a včasnodejinného osídlenia vyvýšeniny Chochel došlo počas stredoveku k premene a do popredia vystúpila sakrálna zložka. Dosiaľ neznáme dôvody rozhodli o tom, že tento spoľahlivo hájiteľný areál s typickými znakmi veľkomoravských refugiálnych hradísk (Šalkovský 1994, 177) nebol súvislejšie osídlený. V priebehu druhej polovice 9. stor. sa tu s veľkou pravdepodobnosťou vybudoval drevený sakrálny objekt špecifickej dispozície a v priestore za jeho apsidou sa začalo pochovávať. Pohrebiskový areál, používaný aj počas 10. stor., s predpokladanou plochou 200 m², sa tiahol v úzkom páse pozdĺž severovýchodného okraja lokality. V rámci neho mohlo byť umiestnených cca 30 hrobov. Táto plocha sa na severnom okraji prelína s areálom vrcholnostredovekého cintorína, používaného od začiatku 12. stor. do polovice 13. stor. Dokladom značnej intenzity pochovávaní, rozšíreného takmer po celej ploche zo severovýchodného ukončenia lokality, je údaj o vyše 300 hroboch preskúmaných na rozlohe 930 m², o viacvrstvovom ukladaní nebožtíkov a o malých vzdialenostiach medzi hrobmi. Podľa elementov pohrebného ritu a pohrebného inventára časť hrobov z kontaktnej zóny oboch nekropol patrí ešte do staršej z nich. Absencia celého spektra nálezov príznačných pre 11. stor. môže byť dokladom hiátu, oddeľujúceho oba chronologické rámce. Možno na začiatku tohto úseku, ak nie už v 10. stor., bol v interiéru pustnúčeho sakrálného objektu vykopaný hrob jedinca s dokladmi protivampirických praktík a v susedstve bola vybudovaná kupolová pec.

Vrcholnostredoveké pochovávanie má popri lokálnych špecifikách dostatok atribútov príznačných pre prikostolný cintorín. Patril obyvateľom historickej dediny Skala, rovnako ako starší a naďalej používaný sakrálny objekt. Je pritom pozoruhodné, že táto stavba aj napriek archaickej podstate zaznamenaných výnimočností (dispozícia, rozmery, absencia oltárnej menzy, zrejme aj drevená konštrukcia stien), mala v danej dobe atribúty farského kostola. Dokladom toho je nielen prikostolný cintorín, ale aj písomná zmienka o farárovi z obce Skala, ktorý neskôr vstúpil do benediktínskeho opátstva založeného na Skalke v roku 1224 (Marsina 1997, 95). Keďže spolu s ním prešlo do kláštorného imania aj poddanské hospodár-

stvo fary, je zrejme že sakrálny objekt prestával plniť niekdajšie funkcie, pustol a zanikol. Rovnakým spôsobom sa zrejme utlmovalo a neskôr aj ukončilo pochovávanie na prikostolnom cintoríne.

VÝZNAM LOKALITY V TRENČIANSKOM MIKROREGIÓNĚ

Predchádzajúci prehľad ukázal, že v areáli ostrožnej vyvýšeniny Chochel, z katastra obce Skalka nad Váhom, boli doložené hmotné stránky aktivít jej obyvateľov počas staršej doby bronzovej, neskorej doby laténskej, staršej a neskorej doby rímskej, včasného a vrcholného stredoveku. Vďaka tomu sa táto lokalita zaradila v trenčianskom mikroregióne medzi najvýznamnejšie. Rozhodla o tom značná frekvencia jej opakovaného osídľovania v uvedených etapách, oddelených hiátmi, spolu so zistením, že v priebehu prvých troch chronologických úsekov (staršia doba bronzová, neskorá doba laténska, staršia doba rímska) bol areál využívaný ako opevnené výšinné sídlisko. Celý rad objektívnych príčin spôsobil, že v súčasnosti nie je možné priblížiť jeho skutočný význam v tomto geografickom prostredí a s väčšou istotou spresniť postavenie v škále typov opevnených útvarov, ktorým v sídliskovej štruktúre z každej etapy vývoja ľudskej spoločnosti patrilo popredné miesto.

Kombináciou informácií s priamou i nepriamou schopnosťou výpovede možno však dospieť k názoru, že v príslušnom mikroregióne zohrával významnejšiu úlohu areál z výbežku Breziny, ukončenej trenčianskou hradnou skalou. Táto vyvýšená a prirodzene hájiteľná poloha s intencionálne vybudovaným opevnením bola na to predurčená už svojou polohou. Išlo nielen o centrálnu umiestnenie v rámci kotliny, ale aj o polohu na frekventovanej považskej komunikácii nadregionálneho významu, nad dôležitým brodom cez Váh. Prechádzal ním cestný spoj smerujúci k priesmyku cez Biele Karpaty a ďalej na územie susednej Moravy. Z archeologického hľadiska uvedené zaradenie podporuje tiež početnejšia a druhovo pestrejšia škála predmetov, získaných z rovnakých úsekov osídlenia ako na vyvýšenine Chochel, ale aj z ďalších, počas ktorých nebola lokalita vôbec osídlená. Dominantnosť polohy trenčianskej hradnej vyvýšeniny nad sieťou neopevnených sídlisk a pohrebísk z vážskeho údolia zrejme ako prvá rozhodla o tom, aby tu bolo nad hospodárskym zázemím tohto typu vybudované administratívne centrum (Nešporová 1993, 33-43; 1997a, 7). Vyvý-

šenina Chochel je vďaka svojej polohe odsunutá na severovýchodný okraj tohto mikroregiónu. Mohla mať preto skôr vojensko-strážne a refugiálne využitie, doplnené prípadne o povinnosť ochrany jednej z cestných trás smerujúcich k horskému priesmyku.

Počas včasnostredovekého obdobia je v sledovanom mikroregióne registrovaných vyše dvadsať sídliskových a pohrebiskových lokalít. Ich administratívne centrum mohlo byť opäť umiestnené v areáli trenčianskeho hradného návršia, rozdeleného vo veľkomoravskom období na akropolu a nižšie položenú hospodársku časť (Nešporová 1993, 45, 46; 1997a, 8). Ani v súčasnej dobe však nie je možné s väčšou istotou rozhodnúť o období vybudovania rotundy, ktorej zvyšky sa na akropole hradiska odkryli v prvej polovici 70-tych rokov (Nešporová 1978, 217-223). Výskumom získané poznatky iba potvrdzujú, že v 11. stor. tento sakrálny objekt už stál. V tomto čase, po začlenení trenčianskeho regiónu do uhorského štátu, bol dôvod pre existenciu rotundy v novo sa formujúcom administratívnom centre rozsiahleho územia viac ako opodstatnený. Menej pravdepodobné sú okolnosti iniciujúce jeho vybudovanie v závere 10. stor., keď bola v tomto priestore vytvorená provincia Vag, na ktorú si nárokovali panovníci českého, poľského i uhorského štátu (Marsina 1993, 48). Vo veľkomoravskom období prichádza výstavba rotundy do úvahy aspoň v takom type sídla, aké bolo vybudované v Ducovom, resp. v Nitrianskej Blatnici (Ruttikay 1978, 64-68; 1998, 410-415). K potvrdeniu tejto alternatívy v prípade trenčianskeho centra chýbajú však potrebné doklady.

V porovnaní s tým je možnosť vybudovania sakrálného objektu z vyvýšeniny Chochel počas mladšej etapy veľkomoravského obdobia vcelku reálna. Opiera sa hlavne o výskumom potvrdenú existenciu súvekej nekropoly v exponovanom mieste za apsidou objektu. Zaiste nie bez hlbšej súvislosti vystupuje aj vzdialenosť tejto lokality od miesta, kde bolo v roku 1224 nitrianskym biskupom Jakubom založené benediktínske opátstvo. Ide o úzku terasu s jaskyňou, kde mal podľa tradície umiestnenú svoju pustovňu mních Benedikt, vyhlásený neskôr, spolu s Andrejom (Svoradom), za svätého (Judák 1997, 39-42; Marsina 1997, 94). Jaskynná pustovňa bola ideálnym spôsobom odsunutá od trasy frekventovanej považskej komunikácie i novobudovaného administratívneho centra z trenčianskej hradnej vyvýšeniny. Navyše, leží iba 800 m od sakrálného objektu z vyvýšeniny Chochel, ktorý je zrejme najstaršou pamiatkou tohto druhu v severnej časti

stredného Považia. Po zmene dovtedajších pomerov počas 11. stor. stratil tento sakrálny objekt svoj niekdajší význam a po prechodnom období stagnácie sa od začiatku 12. stor. stáva farským kostolom obyvateľov obce Skala, ktorí v jeho blízkosti začali pochovávať svojich mŕtvych.

V predchádzajúcich častiach príspevku prezentované predmety materiálnej kultúry spolu s ďal-

šími informáciami zo sídliskového a pohrebiskového prostredia mali za cieľ vytvoriť potrebný základ pre prierezovú charakteristiku osídlenia lokality. Ukázali tak jednu z možností, ako odtabuizovať niektoré dávnejšie známe archeologické lokality, ktorých skutočný význam zostáva z množstva objektívnych príčin zahmlený a neprístupný odbornej verejnosti.

Rukopis prijatý 16. 4. 1999

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

LITERATÚRA

- Ahrens 1982 - C. Ahrens: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Helm - Hamburg 1982.
- Brancsik 1914 - K. Brancsik: Ueber die Ergebnisse unserer Grabungen wie auch über protohistorische Zufallstufte im Comitate. In: A Trencsén vármegyéi múzeum - egyesület értesítője. Trencsén 1914, 22-36.
- Dostál 1990 - B. Dostál: Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Měste. In: Staroměstská výročí. Brno 1990, 35-42.
- Dvořák 1993 - P. Dvořák: Podivný barón. Budmerice 1993.
- Eckhardt 1962 - K. A. Eckhardt: Pactus legis Salicae. In: Legum nationum Germanicorum IV/1. Hannoveriae 1962, 204-209.
- Eisner 1933 - J. Eisner: Slovensko v praveku. Bratislava 1933.
- Fabiš 1998 - M. Fabiš: Zvieracie zvyšky z lokality Skalka. Nitra 1998, rukopis.
- Furmánek/Veliačik 1980 - V. Furmánek/L. Veliačik: Doba bronzová. Slov. Arch. 28, 1980, 159-174.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Vladár 1983 - V. Furmánek/J. Vladár: Opevnené osady doby bronzovej na Slovensku. Arch. Rozhľady 35, 1983, 3-13.
- Galuška 1996 - L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.
- Habovštiak 1975 - A. Habovštiak: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1975.
- Hanuliak 1997 - M. Hanuliak: Prvá etapa výskumu v Skalke nad Váhom. AVANS 1995, 1997, 72-74.
- Hanuliak 1998 - M. Hanuliak: Druhá etapa výskumu v Skalke nad Váhom. AVANS 1996, 1998, 71, 72.
- Hanuliak, v tlači - M. Hanuliak: Vampirizmus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Hieron 3, v tlači.
- Judák 1997 - V. Judák: Maurova legenda - Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti. Trenčín 1997, 39-42.
- Klíma 1975 - B. Klíma: Rozbor hřebů z velkomoravského hradiště v Mikulčicích. Arch. Rozhledy 27, 1975, 140-150.
- Klíma 1980 - B. Klíma: Zámečnické práce staromoravských kovářů v Mikulčicích. Praha 1980.
- Kolník 1965 - T. Kolník: K typologii a chronologii některých spón z mladší doby římské na juhozápadnom Slovensku. Slov. Arch. 13, 1965, 183-230.
- Kolník 1971 - T. Kolník: Přehled a stav bádání o době římské a stahování národů. Slov. Arch. 19, 1971, 499-548.
- Kolník 1980 - T. Kolník: Doba římská a stahování národů. Slov. Arch. 28, 1980, 197-204.
- Konečný 1980 - L. Konečný: Poznámka ke kultovnímu významu dvorce na Pohansku. In: Slované v 6.-10. století. Brno 1980, 131-141.
- Krumphanzlová 1961 - Z. Krumphanzlová: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích. Pam. Arch. 51, 1961, 544-548.
- Lukáčová/Bašo a kol. 1996 - E. Lukáčová/M. Bašo a kolektiv: Sakrálna architektúra na Slovensku. Komárno 1996.
- Mádl 1929 - J. Mádl: Archeologické nálezy z doby římské na území dnešního Trenčína. Sbor. MSS 23, 1929, 130-142.
- Mádl 1936 - J. Mádl: Zaľudnenie stredného Považia v dobách kultúry lužicko-sliezskej. Sbor. MS 14, 1936, 227-338.
- Marsina 1993 - R. Marsina: Najstaršie dejiny Trenčína. In: Trenčín. Vlastivedná monografia. 1. Bratislava 1993, 47-72.
- Marsina 1997 - R. Marsina: Benediktínske opátstvo Skalka (Skala). In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti. Trenčín 1997, 94-101.
- Nešporová 1978 - T. Nešporová: Trenčín, okres Trenčín. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 217-223.

- Nešporová 1983* - T. Nešporová: Výšinné sídlisko zo staršej doby bronzovej v Trenčíne. Arch. Rozhledy 35, 1983, 80-85.
- Nešporová 1989* - T. Nešporová: Skalka nad Váhom, časť Skala. In: D. Bialeková (zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. 1/2. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989, 409-410.
- Nešporová 1993* - T. Nešporová: Najstaršie osídlenie Trenčína. In: Trenčín. Vlastivedná monografia. 1. Bratislava 1993, 33-46.
- Nešporová 1997a* - T. Nešporová: Hrad Trenčín v archeologických prameňoch. Pam. Múz. 3, 1997, 6-9.
- Nešporová 1997b* - T. Nešporová: Stredoveký cintorín na Skalke. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legendy a púti. Trenčín 1997, 22-31.
- Otrok 1914* - M. Otrok: A vágszikiási ásatások. In: A Trencsén vármegyéi múzeum - egyesület értesítője. Trencsén 1914, 70-75.
- Piffl 1971* - A. Piffl: Rekonštrukcia románskej sakrálnej stavby v Brezovičke. Vsl. Pravek 2, 1971, 227-257.
- Pieta 1978* - K. Pieta: Osídlenie severného Slovenska na zlome letopočtu. I. Kandidátska dizertácia. Nitra 1978, rukopis.
- Pieta 1982* - K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1996* - K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Poulík 1975* - J. Poulík: Mikulčice. Sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských. Praha 1975.
- Ratkoš 1965* - P. Ratkoš: Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia až do začiatku 18. storočia. Slov. Národopis 13, 1965, 135-171.
- Ruttikay 1978* - A. Ruttikay: Ducové, okr. Trnava. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 63-72.
- Ruttikay 1998* - A. T. Ruttikay: Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis-Frage in der Slowakei. In: J. Henning/A. T. Ruttikay (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn 1998, 405-417.
- Šalkovský 1994* - P. Šalkovský: Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva. Slov. Arch. 42, 1994, 155-185.
- Štefanovičová 1990* - T. Štefanovičová: Príspevok k počiatkom včasnostredovekej sakrálnej architektúry na Slovensku. In: Staromestská výročí. Brno 1990, 43-54.
- Varsik 1998* - V. Varsik: Štruktúra germánskych sídlisk z 2.-3. storočia na juhozápadnom Slovensku. I-II. Kandidátska dizertácia. Nitra 1998, rukopis.
- Veliačik 1983* - L. Veliačik: Hradiská lužickej kultúry na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 14-22.
- Veliačik/Romsauer 1994* - L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských populácií na západnom Slovensku. I. Katalóg. Nitra 1994.

Skalka nad Váhom und seine Bedeutung in der Besiedlungsgeschichte der Trenčiner Mikroregion

Milan Hanuliak

ZUSAMMENFASSUNG

Die archäologische Lokalität liegt auf einem spornartigen Ausläufer des Vorgebirges der Weißen Karpaten, der in die Waaginundation vorragt. Er hat die Form eines schmalen Kammes mit einer Mittelrippe und erhielt deswegen den Namen „Chochel“ (Schopf). In der wiederholten Besiedlung der Fundstelle war vor allem seine natürliche Verteidigungsmöglichkeit ausschlaggebend. Gesichert war sie durch Steilhänge am nordwestlichen, nördlichen und südöstlichen Umfang der Lokalität, die mehr als 70 m den Fuß überhöhte. Das sanfter abfallende Gelände am Südwestrand war an einer zutreffenden Stelle durch einen Querwall geteilt. Auf diese Weise wurde ein Areal von 192 m Gesamtlänge, 23-39 m Breite und einer Fläche von 0,55 ha geschaffen (Abb. 1). Die Anfänge des Interesses an archäologischen Denkmälern von der Lokalität reichen in das ausgehende 19. Jh. zurück und hielten bis in die jüngste Vergangenheit an. Sein Ergebnis war eine Menge von Amateurausgrabungen. Die dabei gewonnenen Gegenstände stehen größtenteils nicht mehr zur Verfügung, ab-

gesehen von einigen fragmentarischen Informationen über die Besiedlung. Die in dieser Lage in den J. 1995-1996 erfolgten archäologischen Ausgrabungen haben daher einen Revisionscharakter.

Die älteste Besiedlung der Anhöhe Chochel kann in die ausklingende ältere bis in die beginnende mittlere Bronzezeit eingestuft werden. Siedlungsobjekte wurden nur in Ausnahmefällen freigelegt. Zu ihnen gehören kleinere Vorratsgruben und eine offene Feuerstelle. Gegenstände der materiellen Kultur stammen vor allem aus der Siedlungsschicht. Eine dominante Vertretung haben Bruchstücke von Tongefäßen. Ihr typologischer Habitus, ihre Oberflächengestaltung und plastische Verzierung sind für die Madarovce-Kultur typisch (Abb. 2). Zwischen den Kleinfunden sind hauptsächlich tägliche Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge aus Stein, Knochen und Keramik vertreten. Eine Bronzenadel stellt ein Einzelstück dar (Abb. 3). In der betrachteten Zeit wurde am südwestlichen Abschluß der Anhöhe eine Befestigung errichtet. Sie

hatte das Gepräge eines Querwalles. Seinen Kern bildete eine Rostkonstruktion aus horizontal gelegten Bohlen, die von vorne und hinten mit vertikalen Pfosten versteift waren. Der Wallfuß war 3,30 m breit. Die Verfüllung bestand aus großen und mittelgroßen Steinen, die auf aufgehäufte Lagen aus Lehm des Liegenden gelegt waren. Weitere Einzelheiten konnten nicht erfaßt werden, weil diese Befestigung im nachfolgenden Zeitabschnitt mit einer enormen Lehmaufschüttung überdeckt wurde. Die Unterbringung des befestigten Areals auf der Spornhöhe, sein Ausmaß, die Konstruktion der Befestigung und Lage gehören zu Merkmalen, die für die westslowakischen befestigten Siedlungen aus der klassischen Stufe der Maďarovce-Kultur kennzeichnend sind. Hiermit wird die Lokalität zugleich in die Gruppe derartiger Ansiedlung im mittleren Waagtal gereiht, die entlang der Nordwestlinie der Siedlungsökumene der Maďarovce-Kultur verteilt sind.

Über die Notwendigkeit der Errichtung dieser befestigten Siedlung entschieden offenbar deshalb in größerem Maße eher militärische Verteidigungsaspekte als administrativ-wirtschaftliche. Das Fehlen von Funden schließt eine Besiedlung der Lokalität während der weiteren Abschnitte der Bronzezeit aus. Ihre Eingliederung in die Gruppe von Burgwällen der Lausitzer Kultur ist unrichtig. Sie stützt sich auf die irrige kultur-chronologische Bestimmung der Keramikfragmente aus den älteren Grabungsaktionen, die später ohne kritische Umwertung übernommen wurde.

Die Besiedlung der Anhöhe Chochel während der frühgeschichtlichen Zeit, in die späte Latènezeit bis frühromische Zeit, die ältere römische und in die späte römische Kaiserzeit eingestuft werden. Den Siedlungshorizont repräsentieren vor allem Vorratsobjekte, nur ausnahmsweise Grubenhäuser. Belege über Häuser auf dem Geländeneiveau fehlen. Aus den Objekten und aus der Siedlungsschicht stammen Gegenstände der materiellen Kultur. Unter ihnen dominieren Keramikgefäße und deren Fragmente. Ihre Repräsentanten aus dem ersten Abschnitt gehörten den Trägern der Púchov-Kultur an. Sie waren handgefertigt wie auch scheibengedreht und tragen Merkmale von heimischer, latènezeitlicher wie auch dakischer Provenienz (Abb. 4). In diesem Zeitabschnitt wurde später an der ursprünglichen Stelle ein mächtiger Wall errichtet. Eingebaut und funktionell ausgenutzt wurde in seinem Körper auch der ältere Bau. Seine Breite betrug beim Fuß 7,5–8 m. Die Vorderseite seiner Rostkonstruktion schützte eine Steinwand. Die unteren Teile der Steilwände der Lehmschüttung festigten Steine und schützten eine einschichtige Steinblende. Die Krone bestand offenbar aus einem Holzüberbau. Bei der Grabung konnte nur die Situierung des Tores, nicht seine Konstruktion erfaßt werden. In einem mäßigen Halbkreis war vor dem Wall ein Graben von maximal 7,3 m Breite ausgehoben. Die beschriebene Befestigung fiel einer großen Feuersbrunst in der frühen römischen Kaiserzeit zum Opfer. Im weiteren Zeitabschnitt wurde die Besiedlung abgebrochen und erst im Abschluß der älteren römischen Zeit erneuert. In dieser Etappe wurde offenbar der Wallkörper mit nicht sehr großen Gestaltungen abermals benützt. Eine Bestätigung dieser wie auch der jüngeren Besiedlungsphase der Fundstelle liefern das Keramikinventar und Kleinfunde, dank welcher ihr chronologischer Rahmen präzisiert wird (Abb. 5; 6).

Im Verlauf des Früh- und Hochmittelalters änderte sich die funktionelle Ausnutzung der Anhöhe Chochel. Sied-

lungsobjekte repräsentieren lediglich ein großmährisches Grubenhaus und ein hochmittelalterlicher Kuppelofen. Größere Bedeutung erlangt die Sakralsphäre. Zu ihrem grundlegenden Element wurde ein Sakralobjekt, das in der Mitte der Lokalität errichtet war. Von ihm erhielten sich lediglich zwei der unteren Reihen der Fundamentmauern. Die kleinen Steine aus ihr verband Mörtel, stellenweise nur Lehm. Diese Reste erinnern an Mauersockel hölzerner Sakralobjekte, die seltener in Mittel-, häufiger in West- und Nordeuropa während des 10.–12. Jh. errichtet wurden. Die Errichtungsmöglichkeit des freigelegten Objektes aus Holz könnten indirekt Funde von Eisenklammern und Nägel in seinem Umkreis wie auch die Absenz von steinernem Baumaterial und Mörtelbindung stützen. Das Sakralobjekt hatte ebenfalls eine ungewöhnliche quadratische Disposition des Schiffes, eine wenig vorgewölbte Apsis, eine ausgeprägt von der rituellen O-W-Richtung abweichende Längsachse und eine beschränkte Innenfläche (Abb. 7). Diese Elemente des sakralen Archaismus deuten auf die Möglichkeit der Verschiebung der Bauanfänge in die vorromanische Zeit, mit großer Wahrscheinlichkeit in die zweite Hälfte des 9. Jh. In diesen chronologischen Rahmen fügen sich Gräber, die hinter der Apsis des Sakralobjektes eingetieft waren. Im Rahmen dieses Gräberfeldareals wurde auch während des 10. Jh. bestattet. Am Nordrand überdeckt seine Fläche ein jüngerer Friedhof, der von der Wende des 11./12. Jh. bis in die Mitte des 13. Jh. benützt wurde. Er wies genügend Merkmale auf, um ihn zwischen die Kirchenfriedhöfe reihen zu können, und besaß auch ein Spezifikum – daß nämlich die Randlinie des Friedhofs sogar 25 m vom Sakralobjekt entfernt ist. Die Fläche zwischen ihnen ist beinahe leer, weil hier die Felsunterlage bis zum Geländeneiveau reicht. Gestützt ist die rahmenhafte Datierung beider mittelalterlicher Phase auch durch Gegenstände der materiellen Kultur (Abb. 8; 9). Sie stammen aus Gräbern und aus der Siedlungsschicht. In sie konnten auch manche Artefakte aus den älteren, durch die jüngere Grablegung vernichteten Gräbern gelangt sein.

Die vorangehende Übersicht hat die Gründe angedeutet, weswegen die beschriebene Lokalität erneut im Verlauf der ausgesonderten Horizonte besiedelt wurde. Dank dessen wurde sie in der dortigen Mikroregion an eine der bevorzugten Stellen gereiht. Eine noch bedeutendere Rolle spielte hier jedoch das Areal des Ausläufers Brezina, der mit dem Trenčiner Burgfelsen abgeschlossen ist. Diese natürlich zu verteidigende erhöhte Lage mit intentional erbauter Befestigung war dazu schon mit ihrer zentralen Unterbringung und Situierung der Furt an der frequentierten Waagtalkommunikation von überregionaler Bedeutung vorbestimmt.

Im Vergleich dazu ist die Anhöhe Chochol an den Nordostrand dieser Mikroregion verschoben. Sie konnte deshalb eher eine militärische Wacht- und refugiale Ausnutzung gehabt haben, ergänzt um eine eventuelle Aufgabe des Schutzes einer der zum Gebirgspäß gerichteten Wegtrassen. Eine größere Bedeutung erlangte die Anhöhe offenbar lediglich kurzfristig gegen Ende des Frühmittelalters, als in ihrem Areal das älteste christliche Sakralobjekt in der nördlichen Region des mittleren Waagtals errichtet wurde. Die angeführte Priorität verlor sie Anfang des 11. Jh., als auf der Trenčiner Burghöhe ein neues administratives Zentrum des umfangreichen Gebietes errichtet wurde, dessen Bestandteil eine Rotunde wurde.

Abb. 1. Skalka nad Váhom. Gesamtplan der Lokalität mit eingetragener Grabungsfläche der Jahre 1995-1996.

Abb. 2. Skalka nad Váhom. Auswahl von Keramikfunden vom Ende der älteren bis Anfang der mittleren Bronzezeit.

Abb. 3. Skalka nad Váhom. Auswahl von Kleingegenständen vom Ende der älteren und Anfang der mittleren Bronzezeit.

Abb. 4. Skalka nad Váhom. Auswahl von Keramikfunden aus der Spätlatène- bis frühromischen Zeit.

Abb. 5. Skalka nad Váhom. Auswahl von Keramikfun-

den aus der älteren und spätrömischen Zeit. Maßstab: a - 1-3, 5; b - 4.

Abb. 6. Skalka nad Váhom. Auswahl von Kleingegenständen aus frühgeschichtlicher Zeit.

Abb. 7. Skalka nad Váhom. Bei der Grabung freigelegte Mauerreste des Sakralobjektes.

Abb. 8. Skalka nad Váhom. Auswahl von Keramikfunden aus dem Früh- und Hochmittelalter. Maßstab: a - 1-3, 5; b - 4, 6, 7.

Abb. 9. Skalka nad Váhom. Auswahl von Kleingegenständen aus dem Früh- und Hochmittelalter.

Übersetzt von Berta Nieburová

VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU V CENTRE KOŠÍC

JÚLIUS BÉREŠ

(Archeologický ústav SAV - Výskumné pracovné stredisko, Košice)

MARIÁN ULIČNÝ

(Pamiatkový ústav - Regionálne stredisko, Prešov)

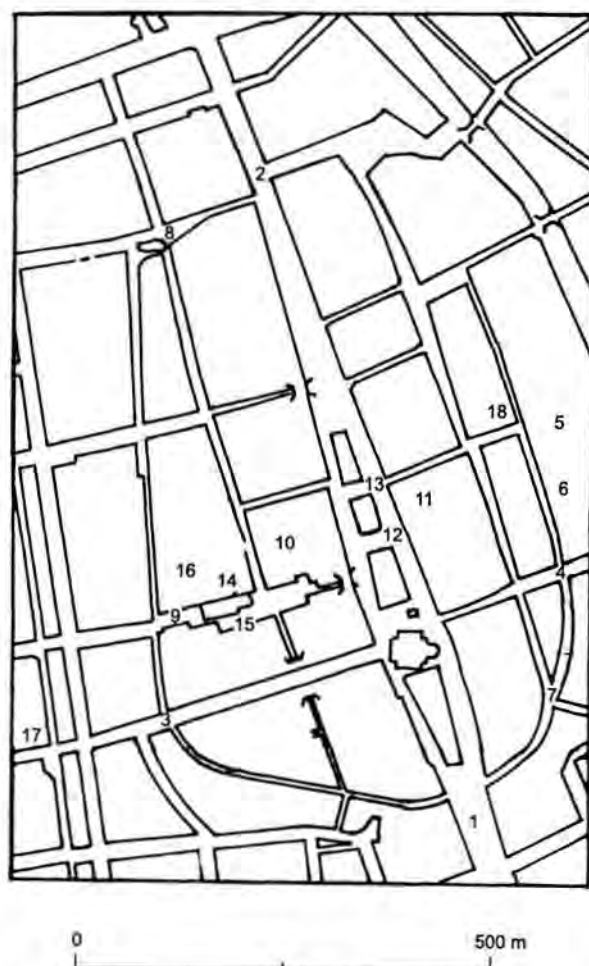
Excavation of the town fortifications from the 13th-17th cent. in Košice and those on the Hradová hill from the incipient 14th cent. Within the fortified town area foundations of profane and ecclesiastical buildings as well as graves from the 16th-18th cent. were revealed. The paper presents development scheme of medieval and modern pottery production in eastern Slovakia.

V súvislosti s úpravou centier našich miest v poslednom desaťročí sa zintenzívnila aj potreba historickej archeológie podieľať sa na ich výskume. Markantne sa tento vývoj prejavil aj v Košiciach. Metropole východného Slovenska, ktorú stredovekí súčasníci radili ako druhé najpoprednejšie mesto Uhorska (*Halaga* 1967, 19; 1992, 366-393), sa v minulosti zo strany archeológov venovala len menšia pozornosť (*Mihalik* 1942; *Pástor* 1959). Prelom nastal až v 80-tych rokoch nášho storočia, avšak dôležitosť systematického skúmania, potreba sledovania a podchytenia všetkých zemných prác sa do popredia dostávajú až v súčasnosti.

V ostatnom období pozornosť bádateľov pútať mestské opevnenie. Veľkorysá rekonštrukcia komunikácií v centre mesta priam núkala príležitosť archeologických výskumov. Mestské opevnenie je vzácnym dokladom neustáleho vývoja a zdokonaľovania v priebehu 13. až 17. stor. (*Duchoň* 1989). Základná línia opevnenia štvoruholníkovými polvežami sa rekonštruovala v zigmundovskom období, kedy bola doplnená aj parkanovým múrom. V 15. stor. sa vytvorila druhá línia opevnenia, pre ktorú boli charakteristické polkruhovité bašty. Zdokonaľovali sa priestory brán, ktorých počet postupne narastal. Charakteristickým obranným prvkom vstupných brán sa stávali barbaky. Mestské opevnenie sa zdokonaľovalo aj v novoveku v súvislosti s tureckým nebezpečenstvom. Z tohto obdobia pochádza značný počet vedút mesta, ktoré vo vtedajších dobách prezentovali hlavné bojisko Európy (*Kejlová* 1980). Vzájomne sa líšiace plány opevnenia mesta sú mnohokrát architektonické projekty na jeho modernizáciu (*Duchoň* 1996; *Eliáš* 1992). K vonkajšej línii

hradieb sa v tomto období pripájali zemné bastióny pre palebné postavenie diel, doplnené kavaliermi na prvej línii, vstavané z vnútornej strany v zlomových bodoch opevnenia. Vzniká ďalší obranný pás z ravelínmi na východnej strane a samostatná hviezdovitá pevnosť na juhu.

Archeologický výskum sa sústredil na priestor tunajších brán. Najväčšia pozornosť sa venovala Dolnej mestskej bráne (obr. 1: 1). Jej zložitý komplex sa budoval postupne (vstupná veža, predbránie a parkan, barbakan, druhá línia opevnenia, bastión) a je poznačený mnohými prestavbami (*Đurišová* 1998a). Výskumom sa získalo mnoho nových, často prekvapujúcich poznatkov, ktoré po vyhodnotení prinesú rozhodne závažné doklady nielen k presnejšiemu časovému zaradeniu jednotlivých etáp výstavby opevnenia, ale aj nové podnety pre štúdium fortifikačnej architektúry v širšom stredoeurópskom kontexte. Len čiastočne sa podarilo zistiť priestor Hornej mestskej brány (obr. 1: 2). Úspešnejšie bol zachytený pôdorys Hnilnej brány (obr. 1: 3; *Đurišová* 1998b). Komplex objavenej fortifikácie (vstupná veža, predbránie, barbakan, bastión) predstavuje priamu analógiu Dolnej brány, i keď existujú menšie rozdiely v detailoch. O čosi odlišnejšia situácia bola v priestore Mlynskej brány (obr. 1: 4; *Gašaj, v tlači a*). Výskum zachytil prvú líniu opevnenia so štvorcovou flankovacou vežou. Až dodatočne, pred rokom 1462, tu bola postavená vstupná veža brány. Podarilo sa zachytiť priebeh parkanu, druhej línie opevnenia a čiastočne aj barbakanu, ktorý sa však nenachádzal v osi brány, ale južnejšie. Ani posledná, Maľovaná brána neušla pozornosti archeológov. Výskum sa realizoval v delových komorách Katovej bašty, ktorá predstavuje dodnes zachovaný barba-

Obr. 1. Košice. Situačný plán mesta s vyznačením terénnych výskumov.

kan Malovanej brány (obr. 1: 5; Gašaj, v tlači b). Pôvodná vstupná veža bola pravdepodobne využitá pri stavbe veže kalvínskeho kostola.

Záchranný výskum na Hrnčiarskej a Podtatranského ulici zachytil priebeh murív opevnenia medzi Hnilnou a Malovanou bránou a zrejme aj polohu ďalšej veže v prvej línii opevnenia (obr. 1: 6; Gašaj, v tlači c). Stavebnými prácami boli obnažené i základy opevnenia na Zvonárskej ulici (obr. 1: 7; Ďurišová/Gašaj, v tlači). Prieskum čiastočne zachytil priebeh prvej línii opevnenia, ako aj kavalieru vybudovaného v 17. stor. Ďalší kavalier, postavený z vnútornej strany prvej hradby, sa zachytil v severozápadnej časti opevnenia na Zbrojničnej ulici (obr. 1: 8; Uličný, v tlači a). Časť mestského opevnenia sa zistila aj na Dominikánskom námestí. Zachytil sa tu priebeh hradby, parkanu a polkruhovej bašty v parkanovom múre (obr. 1: 9; Ďurišová/Uličný, v tlači).

V súčasnosti sa skúma ďalší fortifikačný útvar na vyvýšenom kopci severne od mesta v polohe

Hradová. Vznik tunajšieho kamenného opevnenia sa spája so snahou Omodejovcov o ovládnutie mesta (Slivka/Vallašek 1991, 140-143). Strategická poloha prilákala už obyvateľstvo v mladšej dobe bronzovej a zdá sa, že kamenný hrad mal svojho pravekého predchodcu. Výskum čiastočne odkryl priebeh tohto rozsiahleho opevnenia. Okrem obvodového muriva sa zistili dve veže: trojuholníkového a kruhového pôdorysu. Autor výskumu P. Mačala prisudzuje hradu dlhšiu existenciu a hypoteticky uvažuje o väčšom význame tohto fortifikačného komplexu (Bednářová 1999).

V súčinnosti s prebiehajúcou rekonštrukčnou obnovou v mestskej pamiatkovej rezervácii Košíc sa zistili a preskúmali nielen niektoré časti stredovekého opevnenia, ale v rámci nich aj sídelné objekty nachádzajúce sa „intra muros“, t. j. v ich vnútornom areáli.

Na základe súčasného stavu výskumu, ktorý sa v ostatnom desaťročí zintenzívnil, sa nateraz najstarším javí stavebný objekt - solitér, ktorý sa preskúmal počas rekonštrukcie Divadla J. Borodáča (bývalé Štátne divadlo) a výstavby prevádzkových objektov v dvorových priestoroch na Hlavnej (bývalej Leninovej) ulici č. 52 až 58 a na Mäsiarskej (bývalej Sverdlovej) ulici č. 17 (obr. 1: 10). Tvorila ho časť podmurovky pravdepodobne jednopriestorového domu z kameňov kladených nasucho v zachovanej šírke 3,3 m s neporušeným východným uzáverom a juhovýchodným nárožím (Čaplovič 1991, 81). Uvedený architektonický solitér je datovaný, okrem superpozície s mladšími objektmi, železnou strelou do šípú z luku do 13. stor. (Čaplovič 1990, 93, 94).

Z ďalšieho stavebného vývoja sledovateľného v tejto polohe sa zistili gotické portály v suteréne dvorového traktu domu (Čaplovič/Mačala 1991, 30). Do obdobia 14. až 15. stor. datuje D. Čaplovič (1990, 94) aj gotickú studňu, objavenú a preskúmanú počas zemných prác v dvorovom trakte medzi spomínanými ulicami. K pozoruhodným nálezom, ktoré sa na tomto mieste zistili, patrí gotická chladnica. V jej najspodnejšej časti sa našiel tzv. zásuvný kľúč, datovaný do 13.-14. stor. a v najvrchnejšej časti torzo železnej prilby z konca 15., resp. začiatku 16. stor. (Čaplovič/Mačala 1991, 30, 31). Najväčšiu kolekciu nálezov z interiéru chladnice tvorili gotické poháre rôznych tvarov a veľkostí. Na jednom z nich pod ústím na hrdle bol vyrytý nápis gotickou minuskulou (Čaplovič 1990, obr. 4). Súbor kuchynského riadu dopĺňala sada hlinených hrncov. Ojedinele (v dvoch prípadoch) sa na dne vyskytovala aj plastická značka v tvare kríža a dvojkríža ako svedectvo prežívania týchto značiek počas niekoľkých storočí až do

neskorého stredoveku (Čaplovič 1990, 95). Kolekciu keramického riadu dopĺňali misy, kahance a pokrývky, nálezy drevených a kožených výrobkov, ako aj archeozoologické a paleobotanické nálezy. Používanie chladnice je datované na základe získaného nálezového materiálu do priebehu 15.-16. stor. (Čaplovič/Mačala 1991, 30).

V poslednom období počas rekonštrukčných prác barokovo-klasicistickej budovy bývalej radnice na Hlavnej ulici č. 59 (obr. 1: 11) sa uskutočnila aj prestavba kina Slovan ako jej súčasť nachádzajúcej sa v dvorovom trakte. Hoci kino bolo postavené až v prvej tretine tohto storočia, dalo sa predpokladať, že v stredovekej časti mesta sa môžu pri zemných prácach objaviť aj na stopy staršej architektúry, a to aj z toho dôvodu, že vedľajšia budova bola pôvodne postavená v gotickom slohu v druhej polovici 15. stor. (Súpis 1968, 91).

Zhodou okolností sa hneď na začiatku stavebných prác narazilo na kamenné základy staršieho meštianskeho domu (Bereš, v tlači b). Záchranným archeologickým výskumom, uskutočneným počas výkopových prác, sa zistila maximálna dĺžka základového kamenného muriva 17,45 m a šírka objektu 12,25 m. Hrúbka múrov dosahovala 0,9 m na severnej a 1,15 m na južnej strane, hĺbka pri južnom okraji 2,3 m. Východný a západný uzáver sa nezachoval, najskôr v dôsledku novovekej výstavby kina. V severozápadnom rohu sa zistil v hĺbke 1,95 m vchod široký 0,9 m, ohraničený z jednej strany múrom širokým 0,3 m, vstupujúcim do interiéru (dĺ. 1,4 m - časť vnútorného členenia?).

Temer v strede stredovekej časti domu sa zachytil novoveký odpadový kanál (š. 1,5 m, v. 1,2 m). Vymurovaný bol z väčších kameňov a orientovaný v smere Z-V. Odvádza splašky z Hlavnej ulice do rieky Hornád. Jeho vrchol bol od hornej úrovne súčasného terénu v hĺbke 1,65 m s postupným klesaním až cez 1,1 m. Vyexploatovaním zásypu porušenej časti sa nezískali žiadne nálezy. Kanál, predbežne datovaný do 17.-18. stor., bol teda mladší ako meštiansky dom z konca 15. až začiatku 16. stor. Jeho vybudovanie snáď súviselo aj s výstavbou barokovo-klasicistickej budovy radnice (1779-1780), v dôsledku čoho sa pravdepodobne mohla zmeniť podoba dvorového traktu (zánik meštianskeho domu). Indikujú to aj kamenné základy múru (š. 0,9 m) z vonkajšej strany na severe a tehlový múr (dĺ. 6,3 m, v. 0,95 m) nad základmi južnej steny.

Najstaršie nálezy, ktoré sa získali z najspodnejšej zásypovej vrstvy skúmaného stredovekého meštianskeho domu, tvorili rekonštruovateľné

gotické poháre (tab. I: 2, 3), nádoby s uškom a pokrývka s gombíkovitým držadlom z 15. stor. Okrem nich sa v podpovrchových vrstvách planírky našli fragmenty iných tenkostenných nádob, časť trojnožky, ale najmä keramické kachlice z 18.-19. stor. Novoveký keramický inventár dopĺňala pokrývka z misy jedálskeho servisu.

Z malého množstva nájdených novovekých železných predmetov možno spomenúť podkovy, pánt dverí a fragmenty obručí s kúskami dreva zo sudov. Nálezový inventár dopĺňali zlomky novovekých sklenených fliaš a zvieracie kosti.

Aby bol prehľad o výsledkoch výskumov v centrálnej časti mestskej pamiatkovej rezervácie Košíc úplný, treba spomenúť aj terénne zistenia pri Divadle J. Borodáča, kde sa počas rekonštrukcie v južnom krídle budovy a prilahlej vonkajšej časti zachytili základové murivá staršieho mestského divadla (17.-19. stor.) a zvlášť pôvodnej gotickej radnice (15.-16. stor.), nachádzajúcej sa oproti Dómu sv. Alžbety (obr. 1: 12). Na severnej strane divadla sa rozpoznala aj časť zaniknutej kupeckej haly z 18. stor. (obr. 1: 13; Čaplovič/Mačala 1991, 30).

Okrem výskumov niektorých častí opevnenia a čiastočne zachytených domov, ale aj takmer úplne preskúmaného meštianskeho domu v centrálnej časti (kino Slovan na Hlavnej ul. č. 59), sa pozornosť venovala areálu pôvodného gotického dominikánskeho kláštorného komplexu, ktorý sa nachádza v západnej časti mesta medzi ulicami Mäsiarska č. 6 a Hradbová. Zo zisťovacieho predstihového výskumu, uskutočneného počas pamiatkovej obnovy kostola, boli doteraz publikované iba čiastkové výsledky odkrývky exteriéru, v ktorom sa na sever od veže kostola zistil gotický portál s reliéfnou výzdobou. Preskúmala sa tiež časť ambitu pôvodného gotického kláštora s previazaním na severný gotický portál veže (obr. 1: 14). V zásypovej vrstve sa našli architektonické články z ambitu a fragmenty barokových kachlíc. Zistili sa tiež pozostatky osária (Čaplovič/Mačala 1987, 38). Počas archeologického výskumu sa odkryl aj západný uzáver mohutnejšej stavby v dĺžke 5,5 m, s hrúbkou muriva 1,2 m, čiastočne sa rysujúci v negatíve (SZ nárožie). Stavba paralelná s loďou kostola (V-Z), s podlahou sčasti narušenou novovekými hrobmi, pokračovala východným smerom pod základy barokového kláštora. Podľa stratigrafickej situácie bola autormi výskumu (Čaplovič/Mačala 1990, 51) zaradená do širšieho chronologického rámca (14.-16. stor.) s predbežne neurčitým funkčným zameraním. Okrem opakujúcich sa nálezov v zásypovej vrstve (gotické architektonické články, zlom-

ky barokových kachlíc) sa našla aj neskorostredoveká a novoveká keramika. Niekoľko preskúmaných kostrových hrobov bez príloh pochádzalo z 18. stor. (Čaplovič/Mačala 1990, 51).

Výskumom na Dominikánskom námestí sa odkryla pôvodná stredoveká ohrada kláštora pozdĺž západnej, južnej a východnej steny kostola (obr. 1: 9, 15). Mladšia prestavba, zrejme z konca 18. stor., zväčšila areál kláštora na západnej strane. Na južnej strane kostola bol odhalený stredoveký portál. V jeho blízkosti sa objavil pôvodne klenutý suterénny objekt z čias reformácie, postavený medzi murivom lode a ohradným múrom kostola. Počas barokových úprav bol objekt zrušený a vyplnený deštrukciou z renesančných kachľových pecí. Na západnej strane sa pozdĺž ohradného múru odkryla zástavba, ktorú možno datovať do obdobia po roku 1781 (Đurišová/Uličný, v tlači).

Oveľa viac poznatkov o pobyte a živote dominikánskeho rádu i hospodárskej a výrobnjej činnosti pospolitého ľudu počas neprítomnosti dominikánov v meste sa získalo v roku 1997 niekoľkomesačným archeologickým výskumom, uskutočneným v pôvodne záhradnom trakte kláštorného komplexu (obr. 1: 16; Béreš, v tlači a). Aj keď definitívne výsledky výskumu budú známe až po spracovaní množstva archeologických nálezov, paleobotanického, paleozoologického a antropologického materiálu, už predbežné zistenia naznačujú, že na pomerne malom priestore sa v chronologickej nadväznosti zachytila určitá etapa života vtedajšej society tohto mestského teritória v rámci obytných, ale najmä funkčne zamieraných hospodárskych a výrobných objektov a rozpoznať sa pohrebné zvyklosti.

K najmladším objektom, ktoré boli objavené v hĺbke 0,4 a 0,7 m, patria dve hospodárske stavby obdĺžnikového tvaru. Ich múry aj dlážka boli z tehál. V stavbe 1 (dĺ. 4,8 m, š. 1,4 m, hr. muriva 0,3 m) sa okrem iných novovekých nálezov našla minca z roku 1937. V stavbe 2 (dĺ. 12,3 m, š. 1,7 m, hr. muriva 0,3 m), snáď o niečo staršej, sa tiež našla v zásypovej vrstve rakúsko-uhorská medená minca (dvojhalier z r. 1892-1915). Obidva objekty, s orientáciou V-Z, nachádzajúce sa sčasti nad stavbou 3, mohli snáď slúžiť ako skladové priestory pre obilie.

V južnej časti skúmanej plochy sa zistila časť dlažby z riečnych okruhlíakov. Okruhlíaky boli uložené do štrkopieskového podlažia, ktoré bolo spevnené plochými kameňmi. K odvádzaniu dažďovej vody slúžil jarček z nižšie uložených okruhlíakov, vytvárajúcich priehlinu s 0,3 m spádom od východu na západ. Vzhľadom k to-

mu, že sa v jej najvrchnejšej časti zistila prvá požiariová vrstva (uhlíky, popol, začadené kamene) a na základe písomne doloženého požiaru v roku 1846 datujeme jej vybudovanie do prvej polovice 19. stor.

Okrem spomenutých novovekých tehlových stavieb sa preskúmala aj kamenná bloková stavba 3 (obr. 3: 1). Jej základové murivo s rozmermi 11,1 x 7 m, s hrúbkou 0,7-0,8 m bolo vynášacími oblúkmi zapustené do štrkového podlažia, čiastočne prekryté nánosovou pieskovhlinitou vrstvou. V južnej stene múru v juhozápadnej časti sa zistil pôvodný vchod a okno, ktoré boli neskoršou prestavbou zamurované tehliami. Okrem nich sa vo východnej časti toho istého múru nad základovým murivom nachádzalo štrbinové okienko. Dalším konštrukčným prvkom v strede západnej časti stavby je kamenný pilierik a kamenné obloženie najskôr nosného stĺpu, ktoré zrejme súviseli so stavbou strešnej konštrukcie. Východný uzáver stavby v severozápadnom rohu bol prerušený vchodom s tehlovým pilierikom. Od neho pokračovali schody k peci 1C s kamennými základmi a múrmi ukončenými z jednej strany ostením. V jej výplni sa našlo väčšie množstvo trosky. Stavbu 3 spolu so spomínanou pecou vybudovali pravdepodobne niekedy v priebehu 15. stor., a to na hospodárske, azda skladové a výrobné účely. Tento predpoklad podporujú nielen nálezy trosky v peci, ale aj nález železnej sekery a torzá gotických pohárov z najspodnejšej vrstvy interiéru západnej časti objektu.

Ďalšie zmeny v stavbe 3 sa uskutočnili najskôr v súvislosti s požiarom v roku 1556, keď v priebehu dvoch hodín vyhorelo takmer celé mesto (Halaga 1967, 44). Po tejto udalosti sa pôvodní obyvatelia kláštorného areálu odsťahovali z Košíc do Trnavy. Behom krátkej doby sa potom zmenila nielen pôvodná rozloha kláštorného komplexu, ale z poverenia mestskej rady tu boli postavené domy, chalupy, maštale a stodoly pospolitého ľudu (Wick 1932, 21). V druhej polovici 16. stor. zrejme došlo aj k prestavbe kamennej blokovej stavby 3. Na južnej strane obvodového múru boli zamurované už spomínané dvere a okno. Uskutočnila sa prestavba interiéru oddelením východnej, budúcej výrobnjej časti priečnym 0,6 m hrubým múrom s vchodom na juhovýchode. V západnej, pravdepodobne obytnej časti interiéru (8,3 x 7,0 m) boli vybudované v rohoch na juhozápadnej (dĺ. 1,8 m) a severozápadnej strane (dĺ. 1,3 m) kamenné múriky s hrúbkou 0,4 m. Oddelené boli cezúrou od obvodových múrov a siahali až po základové murivo. Pri jednom z nich v juhozápadnom rohu sa objavil 0,1 m hrubý rad tehál vo vzdiale-

nosti 20 cm od múrika. Obidva múriky predbežne dávame do súvislosti s pokrytím stavby. Nevylučujeme však ani iné využitie, napr. ako laviče, odkladacie priestory a pod.

Najväčšie zmeny boli urobené vo východnej - výrobnej časti. Za spomínaným priečnym múrom bol k východnému pristavaný severný uzáver. Vznikol tým nový priestor (3,3 x 4,8 m, hr. múru 0,8-0,9 m), ktorý oddelil vstup do interiéru od prístupu k západne a severne položeným výrobným objektom. Po zániku a planírke najstaršej pece 1C (2,3 x 1,35 m) bola na upravenej ploche vymurovaná iná tehlová pec 1B podkovovitého tvaru s klenbou sčasti zachovanou na priečnom múriku. Táto pec (1,9 x 1,85 m) mala obvodovú dlážku z tehál s rozšírením na sever (obr. 2). Pravdepodobne slúžila na pečenie chleba. Po jej zániku bola postavená nová pec 1A, zúžená na pôvodnú šírku. Pec s rozmermi 1,9 x 1,3 m s tehlovými stenami, dlážkou a prekrytím slúžila najskôr na ohrievanie interiéru stavby (obr. 2). Svedčí o tom množstvo glazovaných komorových kachlíc nájdených za jej obodom.

V severozápadnom rohu pred pecami 1A-1C bola objavená pec 2. Tento výrobný objekt tvorila asi 0,8 m hrubá prepálená vrstva, na povrchu ohraničená väčšími jamkami obloženými kameňmi. V pracovnej verzii sme o nich uvažovali ako o jamkách kolových a o objekte azda ako o vyhni (*Béres, v tlačí a*). Nevylučujeme však, že slúžili na odvod dymu, resp. plnili inú funkciu, napríklad ako vzdušné kanály. Z rezu pece sa získali napríklad zlomky glazovanej kachlice s rastlinným ornamentom a fragment miskovitej kachlice. V najvrhnejšej vrstve sa našla bronzová panvica - trojnožka, 4 železné lyžice a meču podobný polovýrobok so stopami po ohni z estrichu, ktorý mohol slúžiť napríklad aj ako kutáč pri výrobe. Okrem spomínaných pecí sa zistila v juhovýchodnej časti výrobného komplexu aj ďalšia polkruhovú pec 3 s priemerom 1,4 m, s kamenným základom a fragmentmi tehlovej klenby. Západnou časťou sa opierala o priečny múr a zväčša pokrývala severný vnútorný uzáver stavby. Jej výplň obsahovala popol. Podľa stratigrafického porovnania sa zdá byť z pecí najmladšia. Zhruba na tej istej úrovni, ale už za východným uzáverom stavby 3 sa zistila porušená tehlová dlážka iného objektu - pece 4 kruhového tvaru, s maximálnym priemerom 1,8 m.

Celý výrobný areál stavby 3 pravdepodobne zanikol náhlym požiarom, o čom svedčí pokrytie asi 0,3 m hrubou do červena prepálenou vrstvou. Vo výplni bola aj kostra mladistvého jedinca (hrob 17). Do úvahy prichádza podľa písomných

Obr. 2. Košice. Dominikánsky kláštor. Pohľad na prestavbu pece (1A, 1B) v stavbe 3.

prameňov požiar v roku 1674, ktorý zničil západnú časť mesta spolu s kostolom a budovami stojacimi na pozemku dominikánskeho kláštorneho komplexu (*Wick 1932, 21*).

Riešenie časovej postupnosti výstavby zistených pecí 1A-1C až 4 umožní spracovanie nálezového materiálu získaného zo zásypových vrstiev. Ich funkčné zameranie sa bude riešiť v spolupráci s Technickou univerzitou v Košiciach ako súčasť spoločnej grantovej úlohy. Už dnes však možno konštatovať, že až na pec 1C došlo k výstavbe a prestavbe pecí medzi dvoma spomínanými požiarom v roku 1556 a v roku 1674.

Ďalšou čiastočne zachovanou architektúrou, ktorá sa zistila výskumom v roku 1997, bola kamenná bloková stavba 4 - pivnica s rozmermi 12,2 x 4,5-4,7 m. Kamenné murivo z lomového kameňa - filitov, malo šírku 0,5-0,7 m, kladené bolo do haseného vápna a zapustené 1,5 m do pôvodného štrkového podlažia. Na východnom uzávere stavby v hĺbke 0,95 m od dna sa zachovalo odkladacie okienko (45 x 35 cm). Na neporušenej časti severného uzáveru stavby sa zistili výklenky - lôžka po nosných drevených trámoch podlahy, pravdepodobne z nadzemnej sýpky. V rohu juhovýchodného uzáveru v hĺbke 1,6 m od dna

bol vchod do pivnice (dĺ. 1,1 m, š. prahu 0,4 m), ohraničený z dvoch strán tehlovým 0,4 m hrubým múrom (dĺ. 2,2 m), zahĺbeným do terénu klesaním ku vchodu, čím došlo k jeho čiastočnej deformácii. Na dne stavby 4 bola dômyselne položená drevená podlaha, ktorá nesiahala po okraj (max. šírka 2,4 m). Pod ňou bola korytkovitá priehlbina, najskôr zbierajúca presakovanú vodu.

Z najspodnejšej zásypovej vrstvy stavby 4, ale najmä z podlahy sa získalo množstvo zlomkov keramiky. K najzaujímavejším patrí neúplne glazovaný krčiaztek, črepy z hrncov s uchami i bez nich a džbánov s výlevkou. Na niektorých keramických fragmentoch bola výzdoba červeno maľovanými pásmi a vrypami, resp. s glazúrou na okraji, prípadne boli celé glazované. Z ojedinelých nálezov je pozoruhodná neúplná glazovaná kadideľnica s malinovým ornamentom. Okrem toho sa našli zlomky keramických kachlíc neglazovaných i s glazúrou, s rastlinným a zvieračím motívom. Zo sklenených výrobkov to bola puklicová rozeta, jednoduché pukličky i väčšie množstvo fragmentov, nateraz bez bližšieho určenia. Zo zaujímavejších nálezov, ktoré sa našli na podlahe z jedľového dreva, možno spomenúť 106 korálikov z ruženca(?) a jeden väčší sklený korálik. Unikátnym nálezom z podlahy stavby 4 bol strieborný groš z roku 1515. Minca pochádza z územia Rádu nemeckých rytierov, z mincovne Królowiec s veľmajstrom Albrechtom Hohenzollernským (1511-1525). Za jej určenie ďakujeme J. Hunkoví.

Okrem spomínaných nálezov bolo vo vybraných vzorkách podlahy stavby 4 zistené veľké množstvo paleobotanického materiálu. Predbežným rozborom sa určilo 15 druhov pestovaných rastlín a 10 druhov zbieraných plodov z rastlín. Našli sa aj vaječné škrupiny, rybie šupiny, motúzy, rôzny textil, filc, papier, rozličné buriny a steblá (obilia?) rastlín. Za určenie ďakujeme E. Hajnalovej.

K počtu nálezov v červeno prepálenej požiarovej vrstve, alebo zo zásypu tesne nad a pod ňou spomenieme aspoň niektoré železné výrobky, ktoré tvorili: dve neúplné sekery, časť motyky, okutia a pánty, nožíky, ostroha s odlomeným bodcom a kolieskom na pripevnenie, kosákovitý predmet, sekáčik, pracka i iné. K unikátnym možno zaradiť nálezy militárij, ktoré tvorili: pištoľ s drevenou pažbou a trubičkovou hlavňou z bronzového plechu, päť železných delových guľí a jedna bronzová s otvorom, liata z dvoch častí. Ojedinelým nálezom bol fragment skla s rytým rastlinným ornamentom. V zásype pivnice na požiarovej vrstve bolo aj niekoľko gotických archi-

tektonických článkov. Z množstva novovekých nálezov sa vynímajú dve keramické fajky. Na jednej z nich, s rytým ornamentom, bolo aj meno výrobcu.

Hoci sa z najspodnejšej vrstvy - z podlahy pivnice - nezískal vhodný datovací archeologický materiál pre stanovenie doby jej vybudovania, už samotný nález striebornej mince - groša z roku 1515 v zánikovom horizonte ukazuje, že to muselo byť niekedy pred začiatkom 16. stor., t. j. najneskôr v priebehu 15. stor. Oveľa viac sme informovaní o dobe možného zániku jej pôvodnej funkcie. Zachytený prvý požiarový horizont v objekte naznačuje, že to mohlo byť počas veľkého požiaru v roku 1556 (Halaga 1967, 44) alebo tesne predtým, v roku 1553, teda v pohnutých časoch po bitke pri Moháči v roku 1526 (Wick 1932, 11).

K juhovýchodnému rohu stavby 3 bola prístavaná polkruhová stavba 5 s maximálnym priemerom 3,4 m, dĺžkou 6,4 m a hrúbkou muriva 0,6 až 0,7 m, so zníženým vstupom z južnej strany (obr. 3: 2). Severovýchodná časť uzáveru bola prístavaná k južnému rohu východného uzáveru stavby 3 v dĺžke 1,6 m. Výplň kamenného základového muriva po štrkové podlažie bola z hlíny. Stavba neznámeho účelu mohla plniť snáď nejakú hospodársku funkciu (ohrada pre hospodárske zvieratá?) alebo mohla súvisieť aj s výrobou v príslušnej stavbe 3.

Vo výplni polkruhovej stavby 5 sa okrem množstva zlomkov keramiky našli fragmenty keramickej kachlice s ľudským motívom, glazované kachlice so zvieračím i figurálnym motívom, železné nožnice, kostené zdobené i nezdobené ihlice. Z bronzových výrobkov tu boli pásiky azda z náramku a plátaný plech. Okrem nich sa našli fragmenty sklenených výrobkov a dve ulity sladkovodných mäkkýšov.

Zdá sa, že stavba bola vybudovaná niekedy v druhej polovici 16. až začiatkom 17. stor., po spomínanom veľkom požiari v roku 1556, v spojitosti so zmenou majiteľov. Vtedy odišli dominikáni z mesta a územie kláštorného komplexu zabral pospolitý ľud. Jej zánik možno najskôr spojiť s ďalším veľkým požiarom v roku 1674 v západnej časti mesta.

Okrem troch uvedených kamenných blokových stavieb a dvoch tehlových objektov sa preskúmalo aj niekoľko sídliskových, zväčša exploatačných objektov - jám. V jednej z nich, v objekte 1 elipsovitého tvaru (dĺ. 3,0 m, š. 1,3 m, max. hĺ. 1,1 m) sa v zmiešanej čiernošľavitej výplni našli dva hrnce s uchom, dno bezuchej nádoby, ako aj množstvo zlomkov gotických pohárov. Zo železných pred-

Obr. 3. Košice. Dominikánsky kláštor. 1 - časť stavby 3; 2 - polkruhová prístavba 5; 3 - objekt 2.

metov tu bola zdeformovaná nádoba, krúžok, klince a iné neurčiteľné fragmenty. Nálezový materiál dopĺňali zlomky dlažby z tehál, troska, okraj sklenej nádoby, zvieracie kosti a zuhoľnaté drevo. Na základe nálezov keramiky zdobenej kolkovaním, ryhami aj vlnovkami a dolných častí gotických pohárov tento objekt vznikol pravdepodobne niekedy v priebehu 14. až prvej polovice 15. stor. Spadnuté kamene a tehly z deštrukcie stavby 4 datujú jeho zánik do začiatku druhej polovice 16. stor.

Ďalší sídliskový objekt 2 bol v subpozícii s polkruhovou stavbou 5 (obr. 3: 3). Mal tvar nepravidelného kruhu (Ø 1,95 m, hĺ. 0,8 m) s kolovou jamou (Ø 0,14 m, hĺ. 0,38 m) v severnom rohu. Zahĺbený bol do štrkového podlažia. Nevylučujeme možnosť, že pôvodne mohol plniť aj funkciu zahĺbenej časti nadzemného objektu. V čiernej mastnej hlinitej výplni sa okrem črepov našiel hrniec s uchom a prstovaným okrajom a ďalší hrniec s uchom, ktorý mal vo vnútri glazúru. Bol tu tiež zvnútra glazovaný krčah s výlevkou a podobne glazovaná vázičkovitá nádoba. Hrnce boli zdobené jemnými ryhami. Okrem nich sa našiel želez-

ný kopijovitý fragment, klince, okrajové zlomky skleného pohára, prstované tehly a zvieracie kosti. Na základe nálezov keramiky datujeme vyhlbenie objektu ku koncu 15. až prvej polovice 16. stor. a zánik do priebehu druhej polovice 16. až začiatku 17. stor.

Objekt 3 - jama nepravidelného tvaru (dĺ. 2,14 m, š. 1,65 m, hĺ. 0,15 m) - sa nachádzal v stavbe 4 (pivnica) oproti vchodu. Vo vnútornom obvode boli dve jamky (jedna s max. Ø 0,52 m a hĺ. 0,21 m, druhá s max. Ø 0,71 m a hĺ. 0,37 m), ktoré mohli pôvodne plniť možno aj funkciu položenia schodov. Ich vyhlbenie aj postupné rozšírenie datujeme zhodne s vybudovaním stavby 4 do 15. stor., rovnako zhodne aj zánik - okolo polovice 16. stor., čo podporuje aj vo výplni nájdená časť zvnútra glazovanej nádoby.

Východným smerom od objektu 1 bola preskúmaná ďalšia jama - objekt 4 s nepravidelným elipsovým tvarom (dĺ. 1,48 m, š. 0,9 m, hĺ. 0,6 m). V pieskovo-štrkovo-ílovitej výplni sa našiel krčah s jemnou glazúrou a kolkovanou výzdobou (tab. II: 3). Okrem neho sa získala dolná časť hrnca šedej farby a črepy ďalších nádob. Zo želez-

Obr. 4. Košice. Dominikánsky kláštor. Pohľad na výskum.

ných predmetov to boli zlomky obručí a kováčske klince. Krčah datuje vyhlbenie exploatačnej jamy do priebehu 14. až prvej polovice 15. stor. a zánik datujeme spolu so stavbou 4 okolo polovice 16. stor.

Poslednou z exploatačných jám bol objekt 5, zistený v polkruhovej stavbe 5. Mal nepravidelný tvar (dĺ. 2,22 m, max. š. 1,57 m). Zahĺbený bol korýtkovite v štrkovom podloží (0,1-0,2 m). V hne-
dozemno-ílovitej výplni sa nenašli žiadne nálezy.

Pri predbežnom publikovaní výsledkov archeologického výskumu v záhradnom areáli dominikánskeho kláštorného komplexu v roku 1997 nemožno obísť ojedinelé nevšedné nálezy, ktoré sa nenašli v uzavretých objektoch, ale v najspodnejšej ílovito-pieskovej vrstve nad štrkovým podloží. Jedným z nich je slabo vypálený hrniec s rímsovitým, šikmo zrezaným okrajom (obr. 5). Našiel sa oproti jame 4, tesne pri severnom múre stavby 4 v hl. 2,65 m od súčasného povrchu, pod hrubou vrstvou jej deštrukcie. Jeho archaický tvar svedčí o prežívaní až do počiatkov neskorého stredoveku. Predbežne ho rámcovo datujeme do 13. stor. Iný hrniec s profilovaným okrajom s výstupkami na vnútornej a vonkajšej strane (tab. I: 1) radíme do druhej polovice 13. stor. až prvej polovice 14. stor. Z toho istého obdobia je i fľaša vyrobená z jemnejšej plavenej bielej hliny, zdobe-

ná červeným geometrickým ornamentom (tab. I: 4).

V západnej časti záujmovej plochy sa preskúmalo 17 hrobov zo stredoveku až novoveku. Súdiac podľa plochy, na ktorej sa rozkladali, ich počet bol zrejme väčší. Pre krátkosť času sa nemohli preskúmať všetky. Hroby dospelých a detí boli uložené etážovite, čím došlo k ich vzájomnému porušovaniu. Zo skladby hrobov vyplýva, že neboli hrobmi nebožtíkov kláštornej komunity, ale súčasťou cintorína. Prevažovala síce orientácia Z-V, ale nechýbala ani orientácia s menšími či väčšími odchýlkami, alebo aj opačná. Orientácia sa v tomto období nedodržiavala ani na tzv. prikostolných, ani na iných cintorínoch (Polla 1986, 194,195). O niektorých hroboch dospelých a detí pochovaných v radoch vedľa seba a s opačnou orientáciou (hroby 3-8) by sa mohlo uvažovať, že pochádzali z obdobia morovej epidémie. Zvyšok mriežkovanej tkaniny, tylu, poukazuje na to, že vnútro truhiel bolo vystlané a vyzdobené čipkovinou (hrob 15).

Hroby boli vo všeobecnosti chudobné na milodary. Len výnimočne sa v hrobch 12 a 15 našla členka z bronzového pásikového plechu a v hrobe 18 členka z pásika látky alebo kože, na ktorej bol vyšitý ornament. Čelenky boli znakom nevdatých žien (venček), vyskytli sa napríklad aj v hrobe ženy v Ducovom (RuttKay 1989, 371).

Uvedené hroby datujeme predbežne k prvej polovici 16. stor. Dôvodom je ich zapustenie do štrkového podlažia, ale najmä to, že rešpektovali kamenné blokové stavby 3-4 z 15. až prvej polovice 16. stor. v ich najbližšej vzdialenosti. Ojedinelé hroby s milodarmi patria nateraz k najstarším objaveným na skúmanej ploche. V hrobách zo 17.-18. stor. sa zväčša našli len klnce s kúskami dreva z rakiev.

Na preskúmanej ploche, niekedy až do hĺbky 5 m, sa okrem nálezov z kamenných a tehlových stavieb, exploatačných jám a hrobov získal početný stredoveký až novoveký archeologický materiál aj z výkopu 26-tich sond v navážke, planírke, resp. okolo a vo vnútri objektov. Tvorilo ho množstvo črepového materiálu z hrncov bezučých či s pásikovými uchami, z krčahovitých a fľašovitých nádob. Okrem nich sa našli zlomky keramických kachlíc, dlažby, ostrohy s ozubeným kolieskom a nitmi na upevnenie, klnce, nožnice, časť podkovy, podkovičky a neúplné vidly zo stredoveku - novoveku.

Takmer žiadna pozornosť sa nevenovala oblasti mimo ohradeného centra mesta, kde existovali početné predmestské osady aj so sakrálnymi stavbami. Toto územie vystupuje do popredia zvlášť pri štúdiu remeselnej výroby, ktorá sa v týchto miestach sústreďovala, predovšetkým tá, pri ktorej sa pracuje s ohňom a vodou. Stredoveké hrnčiarstvo bolo objavené v mestách východného Slovenska boli situované mimo hradieb (Čaplovič/Šlička 1980; Šlička 1978). V Košiciach sa stredoveká hrnčiarska pec našla na dnešnej Alžbetinej ulici, v mieste už za Hnilnou bránou. Priestor jednoduchej pece bol vyplnený kuchynskou a kachliarskou keramikou z 15. stor. (obr. 1: 17; Pástor 1959, 617, 618). Pri obnove Miklušovej väznice sa objavilo ďalšie výrobné centrum zo včasného novoveku (obr. 1: 18; Mihalik 1942). Areál je už vnútri mesta, v tesnej blízkosti Malovanej brány, v tom období užívaný len príležitostne. Ďalšie archeologické výskumy priniesli ohromné množstvo keramického materiálu. Pre výskum stredovekého hrnčiarstva je z nich nepochybne najdôležitejší výskum na Hlavnej ul. 58 (Čaplovič 1990). Súbor predovšetkým stolovej keramiky z Iadnice nebol podrobený analýze. Dnes však už disponujeme i ďalšími súbormi, ktoré sú dobrými východiskovými bázami pre analýzu hrnčiarskeho riadu (Uličný, v tlači b). Treba však ešte zdôrazniť, že chronológii stredovekej keramiky sa na východnom Slovensku systematicky nikto nevenoval. Prvé obsiahlejšie vyhodnotenie zo Zalužian nebolo dosiaľ prekonané (Polla 1962, 97-122).

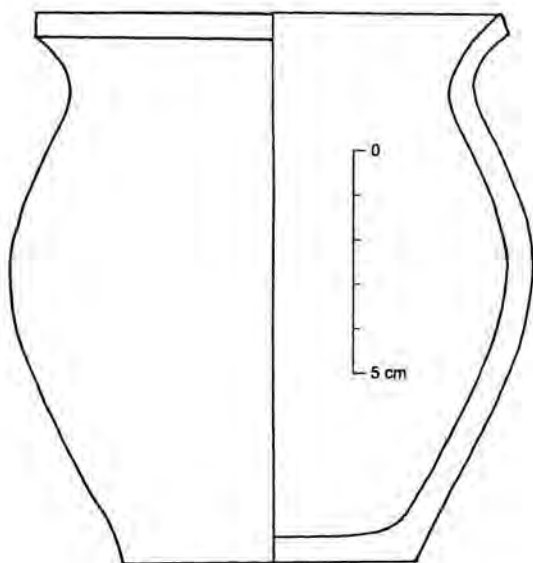
Východné Slovensko predstavuje osobitnú oblasť hrnčiarskej výroby. Najdôležitejší smer tunaj-

ších ciest (sever - juh) výrazne vplýval na tvárnenie tohto územia. Možno aj preto v prilahlých častiach Maďarska a Poľska nájdeme oveľa viac zhodných prvkov v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska. Aj keď nemožno vylúčiť úzko lokálne špecifické odlišnosti, predsa len keramika od Bardejova po Košice má rovnaké typologické znaky. Rozdielne je najmä používanie hĺn. Oblasť Košíc sa radí do juhoslovenskej oblasti s bielou keramikou (Hoššo 1983, 220). Kým v novoveku je tu zreteľný predel medzi bielym a nebielym riadom, pričom biely absolútne prevláda, v období stredoveku táto ostrá hranica neexistuje. Možno povedať, že charakteristickým prejavom tunajšieho stredovekého hrnčiarstva je používanie svetlých hĺn. Zvlášť u stolovej keramiky majú tieto hliny po vypálení výnimočne biely, častejšie však svetlookrový, prípadne okrovo-hnedý a okrovo-svetločervený farebný odtieň. Vo farbe nádob možno vidieť plynulý prechod od svetlých odtieňov po hnedo-sivé, prípadné červené odtiene. Zastúpenie svetlého riadu je výrazné, často nadpolovičné. Naproti tomu v severných častiach Slovenska dosahuje keramika zo svetlých bielych hĺn len cca 10%-ný podiel.

Aj keď isté zmeny po dlhšom uniformnom vývoji keramiky pozorujeme už v 12. stor., výraznejšie zmeny sa uplatnili v polovici 13. stor. Absolútnu prevahu medzi riadom z druhej polovice 13. až prvej polovice 14. stor. tvoria hrnce obtáčané na pomaly rotujúcom kruhu, z ktorého sú strhávané. Na dnách hrncov sa niekedy vyskytujú značky. Hrnce sú zdobené ryhami, prípadne jednoduchými vlnovkami a vrypami. Pre datovanie je dôležité ukončenie okraja. Najviac hrncov má okraj na vonkajšej strane profilovaný výstupkom a na vnútornej strane ďalším výstupkom, resp. šikmým zarovnaním (tab. I: 1). Tento vnútorný výstupok na usadenie pokrývky je charakteristickým znakom východoslovenskej stredovekej keramiky. Menší počet hrncov má profilovaný nahor vytiahnutý a vodorovne zarovnaný okraj. Výnimočne sa objavuje hrniec s jednoducho vyhrnutým, kolmo, resp. šikmo zrezaným okrajom, aký sa našiel v areáli dominikánskeho kláštora (obr. 5). Ide o klasický tvar hrncov tzv. mladohradištnej keramiky. V priebehu 12. stor. sa jeho zastúpenie postupne znižuje a v 13. storočí ho registrujeme len ako sprievodný minoritný typ. Keramické súbory z východného Slovenska nás upozorňujú na výskyt ďalších typov nádob (Lamiová-Schmiedlová 1964; Ruttkay 1969; 1970; Šlička/Vallašek 1986). Aj keď súhrnnejšie analýzy absentujú rovnako ako pevné stratigrafické pozorovania, v každom väčšom súbore nájdeme kahančeky a fľaše. Fľaše sú

vyrobené častokrát z jemnejšej bielej hlíny a na rozdiel od hrncov sú už v tomto období zdobené červeným geometrickým maľovaním (tab. I: 4).

V priebehu 14. až prvej polovice 15. stor. môžeme pozorovať ďalšie zmeny. Vypálenie nádob je mnohokrát dokonalejšie. S tým zrejme súvisí zvýšený nárast do červena vypálených nádob oproti hnedo-sivým odtieňom keramiky. Medzi hrncami naďalej dominujú exempláre profilované na vonkajšej a vnútornej strane výstupkom. Tieto mladšie formy sa už odlišujú od starších z 13. stor. Druhým charakteristickým typom sa stáva hrniec so zhrubnutým okrajom na vnútornej strane so žliabkom (tab. II: 1). Vo výzdobe ustupujú jednoduché vlnovky a vrypy, ryhy pretrvávajú.

Obr. 5. Košice. Dominikánsky kláštor. Hrniec archaického tvaru.

Typickým novým prvkom výzdoby je rebrovanie povrchu nádob. Okrem výskytu nového typu nádob - pokrievok, evidujeme aj zvýšený nárast stolovej keramiky. Fľaše, zdá sa, ustupujú krčahom často s tordovaným uchom a džbánom. Vo výzdobe týchto nádob sa okrem rytej výzdoby uplatňuje kolkovanie (tab. II: 3) a červené maľovanie. Objavujú sa poháre s úzkou nôžkou, súdkovitým rebrovaným telom a rozšíreným ústím (tab. I: 2; Polla 1962, 97-122).

Charakteristickým znakom hrnčiarskej produkcie v 15. stor. je zavádzanie výroby na rýchlo rotujúcim hrnčiarskom kruhu. Stará technológia, zviazaná so strhávaním nádob, postupne zaniká. Výnimočne sa uplatňuje glazovanie nádob. Sivá redukčná keramika, charakteristická sprievodná

keramika v severných častiach východného Slovenska, je popri oxidačne vypaľovanej keramike v košickej oblasti len výnimočná, čo súvisí práve s využívaním svetlých hĺn. Hrnce profilované výstupkami ustupujú hrncom s vodorovne zrezaným okrajom (tab. I: 6, II: 5), ktoré pretrvávajú aj v 16. stor. Typickým prvkom hrncov je pásikové mierne prežliabnuté ucho. Premenami prechádza i stolová keramika. Džbány profilované výstupkami sa nahrádzajú džbánkami s jednoducho vyhrnutým okrajom (tab. II: 4). Sú zdobené rytím či kolkovaním a stávajú sa tiež náplňou včasnovovekej keramiky. Okrem pohárov s úzkou nôžkou pribúda nový typ s rozšíreným dnom, so zúžením v strednej časti a s valcovitým, resp. rozšíreným ústím (tab. I: 3). Bežnou črtou riadu sa stávajú glazované panvice a široké misy s rozšíreným, vodorovne zarovnaným okrajom zdobeným rytím, resp. kolkovaním (tab. I: 5, II: 2; Polla 1962, 97-122; 1971, 100-106; 1986, 200-237; Šlička 1978).

Obdobie 16. stor. predstavuje už novú etapu vo vývoji tunajšieho hrnčiarstva. Niektoré typy nádob a okrajov naďalej pretrvávajú, no pristupujú k nim ďalšie. Hromadné využívanie glazúry a nástup polomajoliky výrazne oddeľujú túto etapu od starších období (Mihalik 1942).

V oveľa horšej pozícii sme pri skúmaní košického stredovekého kachliarstva. Zatiaľ nedisponujeme výraznejším súborom týchto artefaktov, najmä získaných prostredníctvom archeologického výskumu. Tento nedostatok nahrádzajú nálezy získané z výskumov panských sídiel a kláštorov v uvedenej oblasti.

Inak je to u nálezov tzv. renesančných kachlíc. Archeologické výskumy na mnohých miestach priniesli už veľké množstvo materiálu. Kachlice sú vyrobené najčastejšie z červenohnedej hlíny a reliéfna čelná doska je bielo engobovaná, často aj zeleno glazovaná. Prevláda rastlinný motív rozvíjaný do nekonečna, často spojený s geometrickým orámovaním (tab. IV: 2). V menšej miere sa vyskytujú centrálné rastlinné motívy (tab. III: 2), ale aj zoomorfné a antropomorfné motívy (tab. V: 2). Posledne menované motívy sa výraznejšie uplatňujú skôr na rímsovitých kachliciach (tab. III: 1; IV: 1). Vzácný je aj heraldický motív (tab. V: 1). Uvedené nálezy majú celý rad analogických nálezov v priľahlej časti Maďarska (Gyuricza 1992).

Záverom možno konštatovať, že hoci archeologický výskum stredovekých a novovekých Košíc „nesmelo“ začal už v prvej polovici nášho storočia, prelom v intenzite nastal až v 80-tych rokoch, ale najmä v posledných rokoch v rámci rekonštrukcie komunikačnej siete. Výskum sa týkal najmä mestského opevnenia, ktoré je vzácnym do-

kladom vývoja a zdokonaľovania v priebehu 13.-17. stor. Výsledky výskumu poskytujú svedectvo o rekonštrukcii základnej línie opevnenia, parkanového múru (zo žigmundovského obdobia), o vytvorení druhej línie opevnenia (15. stor.) s polkruhovými baštami a barbakanmi. Zdokonaľovanie opevnenia v novoveku súviselo s tureckým nebezpečenstvom (výstavba zemných bastiónov pre delá, doplnenie kavaliermi atď.).

Archeologický výskum priniesol mnoho cenných poznatkov o budovaní mestských brán a ich zabezpečenia v rámci obranného pevnostného systému Dolná a Horná brána - orientácia J-S, Hnilná a Mlynská brána - orientácia Z-V). Poznanky o zložitom opevňovacom systéme mesta boli získané aj iným výskumom (Katova bašta).

Okrem výsledkov výskumu mestského opevnenia máme informatívne poznanky aj o ďalšom fortifikačnom útvare na kopci severne od mesta v polohe Hradová, ktorého vznik sa spája so snahou Omodejovcov o jeho ovládnutie.

Mnoho cenných poznatkov priniesol výskum stredovekých a novovekých sídelných objektov vo vnútornom areáli opevneného mesta. Preskúmané architektonické objekty, zväčša solitéry (podmurovky domov, studňa, chladnica, základy staršieho divadla, gotická radnica a iné), sú svedectvom stavebného vývoja v 13.-19. stor.

Najviac materiálu je z výskumu pôvodného gotického dominikánskeho kláštorného komplexu v západnej mestskej časti. I keď sa názory na usadenie dominikánskeho rádu v meste rôznia, je známe, že podľa písomných prameňov bol kostol postavený okolo roku 1290 (*Súpis* 1968, 84). Zrejme v tomto období bola vybudovaná aj kláštorná budova, pretože už v roku 1303 je v registri Bernarda Guidonisa dominikánsky kláštor v „Cassa“ spomínaný medzi šiestimi preddunajskými (citra Danubium) na treťom mieste (*Wick* 1932, 3). Z výskumu v exteriéri kostola sú z publikovaných čiastkových výsledkov známe niektoré odkryté architektúry (gotický portál, časť ambitu, západný uzáver mohutnej stavby, pozostatky osária a novoveké kostrové hroby).

Najlepšie informácie o pobyte a živote dominikánskeho rádu i hospodárskej a výrobnej činnosti usadlíkov po odchode dominikánov z mesta po

požiar v roku 1556 sa získali výskumom v roku 1997. I keď definitívne výsledky výskumu budú známe až po spracovaní množstva archeologických nálezov, paleobotanického, paleozoologického a antropologického materiálu či odpadu z výroby, už predbežné zistenia naznačujú, že na tomto teritóriu bola v chronologickom slede zachytená istá etapa života society v 15. až prvej polovici 20. stor. Niekoľkokrát prestavané i novovybudované výrobné objekty (stavba 3) sú svedectvom nielen rôznorodého druhu výrobnej činnosti, ale spolu so získanými archeologickými nálezmi doplnenými paleobotanickými a paleozoologickými vzorkami, najmä vyspelosti remeselnej výroby a životnej úrovne obyvateľov Košíc v stredoveku a novoveku. Napríklad nález strieborného groša Rádu nemeckých rytierov z roku 1515 svedčí o obchodných kontaktoch kráľovského mesta Košice ako dôležitej križovatky medzi severskými a južnými oblasťami. Nálezy z exploatačných jám či zo zásypovej vrstvy tesne nad pôvodným štrkovým podložíom sú zas dôležité z hľadiska chronologického vývoja výroby keramického riadu od 13.-16. stor. nielen v rámci mesta, ale aj východoslovenského regiónu ako osobitej oblasti hrnčiarskej výroby.

Hrobové nálezy okrem pohrebných zvyklostí (orientácia, uloženie nebožtíkov) aspoň v obrysoch podávajú svedectvo aj o spôsobe odievania tunajšieho obyvateľstva. Napríklad nález čelenky nesporne svedčí o sviatočnom kroji.

Nakoniec možno povedať, že v tomto krátkom príspevku nebolo možné vyčerpať celú zložitú problematiku stavebného vývoja, remeselnej výroby a s tým súvisiacej životnej úrovne obyvateľov mesta Košice už aj z toho dôvodu, že doterajšie výsledky archeologického výskumu neboli zatiaľ komplexne spracované do publikačnej podoby. Našou snahou bolo podať súhrnný pohľad na to, čo sa v rámci výskumu pre objasnenie histórie stredovekého mesta urobilo a čo z neho vyplýva pre ďalšie zameranie bádateľskej činnosti. Už dnes je však známe, že výskumom sa rozšírila poznatková báza dôležitá pre komplexné štúdium predmestského vývoja a formovania vyspelého stredovekého mestského celku v stredoeurópskom prostredí, konkrétne vo feudálnom Uhorsku.

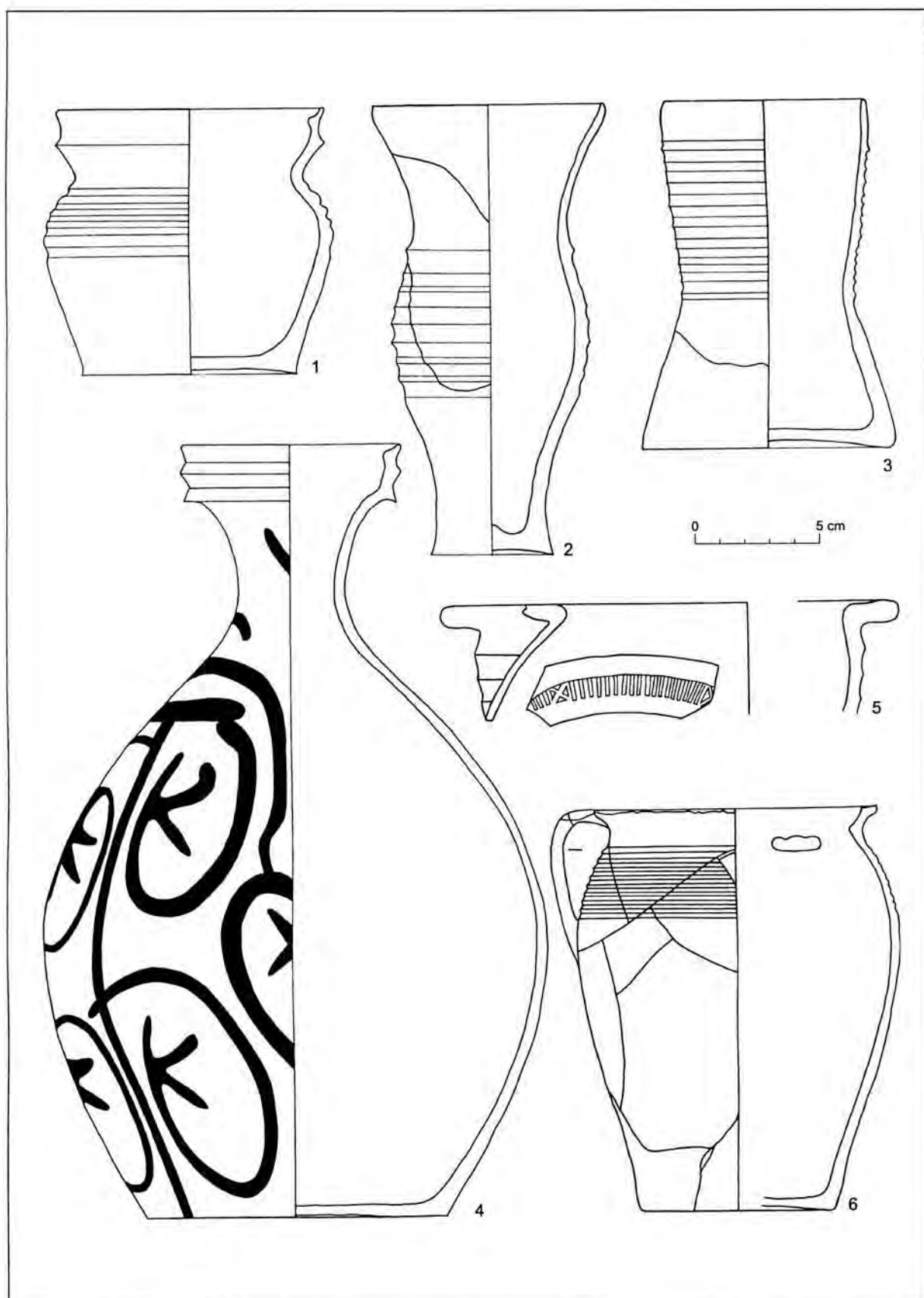
Rukopis prijatý 6. 5. 1999

PhDr. Július Béréš, CSc.
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovné stredisko
Hrnčiarska 13
SK-040 01 Košice

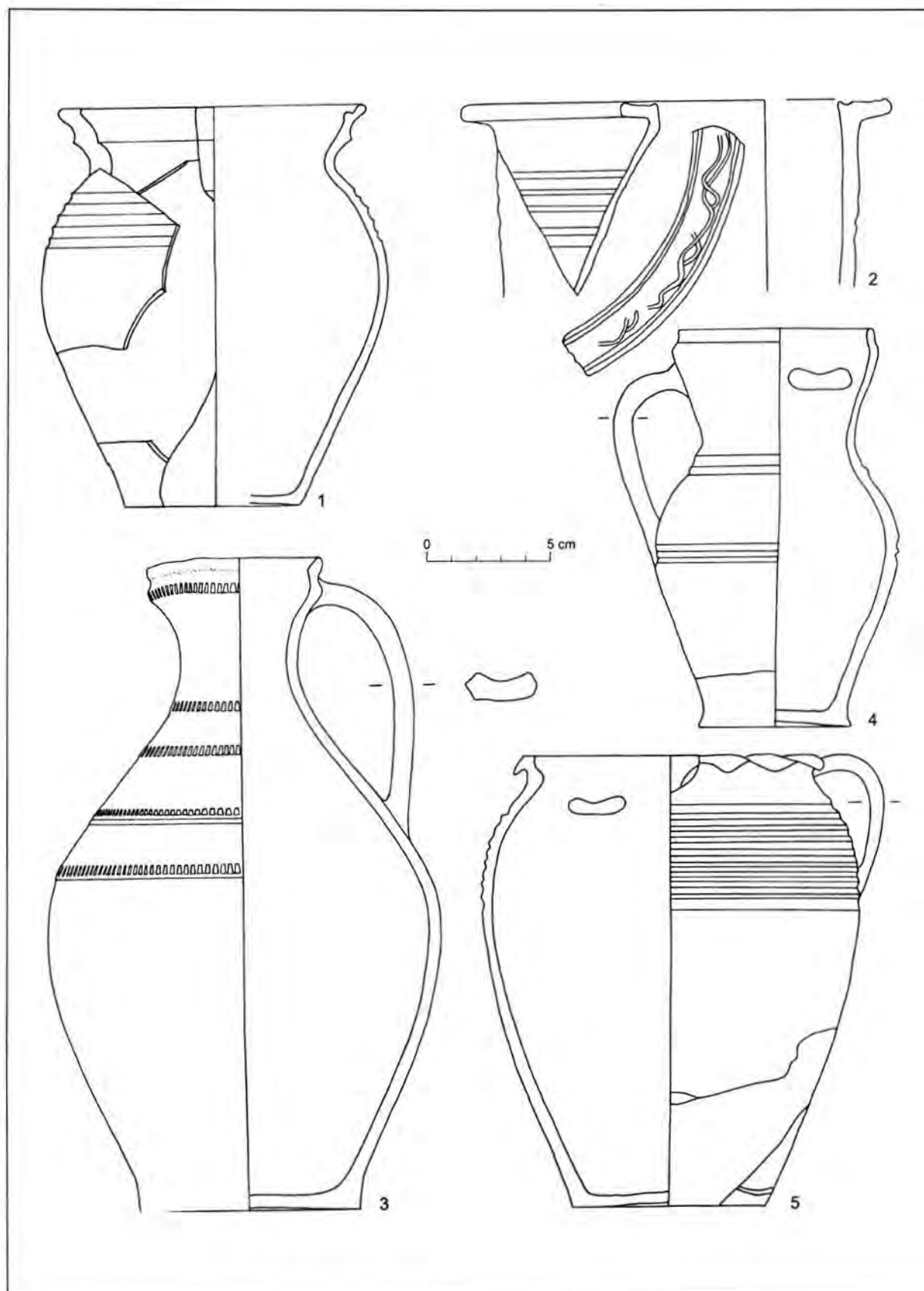
Mgr. Marián Uličný
Pamiatkový ústav
Regionálne stredisko
Hlavná 115
SK-080 01 Prešov

LITERATÚRA

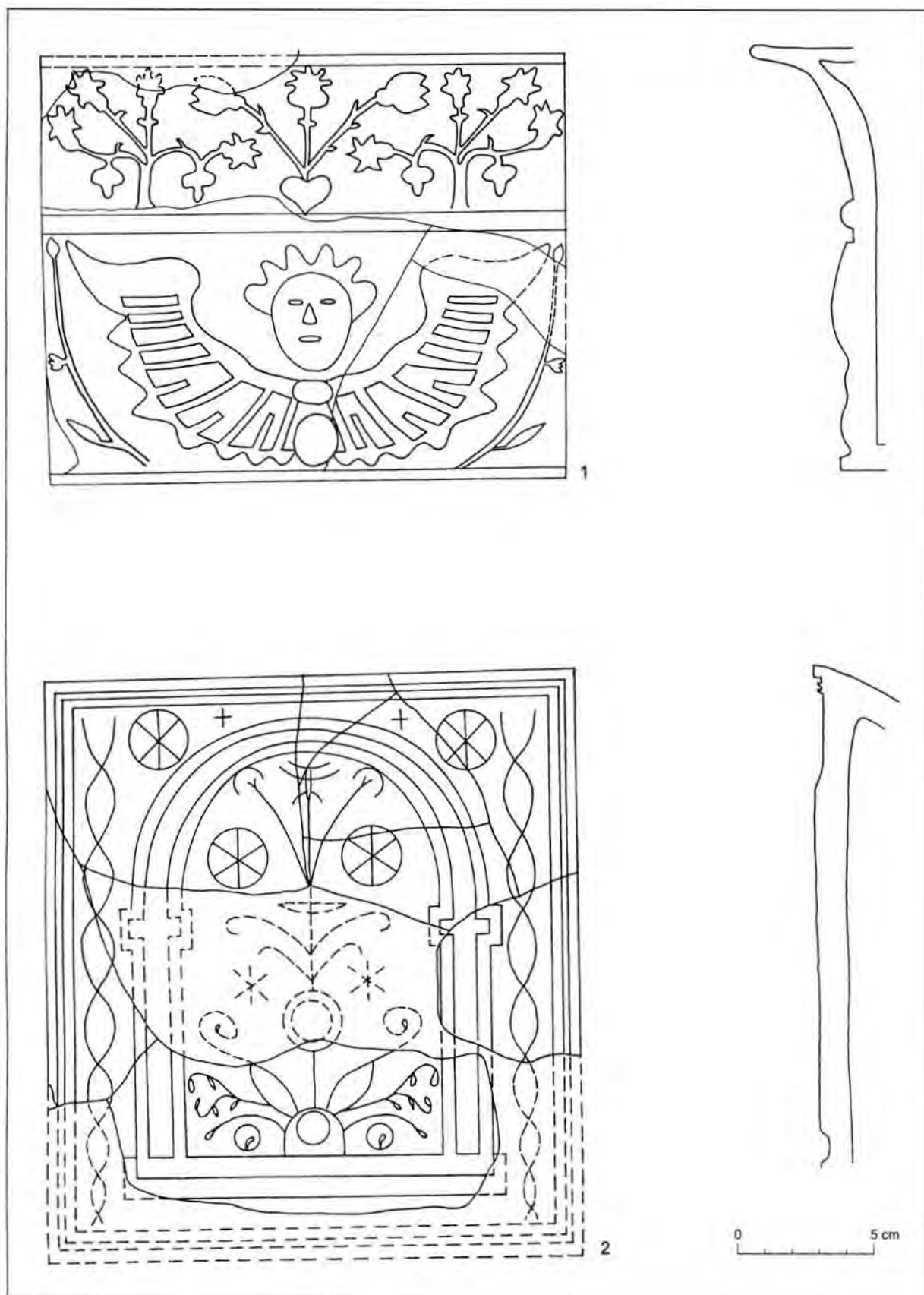
- Bednářová 1999 - K. Bednářová: Hradová stále plná záhad. In: Košický večer. Košice, 1. 4. 1999, 4.
- Béřeš, v tlači a - J. Béřeš: Výskum v areáli dominikánskeho kláštora v Košiciach. AVANS 1997, v tlači.
- Béřeš, v tlači b - J. Béřeš: Záchranný výskum kina Slovan v Košiciach. AVANS 1998, v tlači.
- Čaplovič 1990 - D. Čaplovič: Najnovšie poznatky o stredovekom vývoji mesta a života obyvateľov Košíc. Arch. Hist. 15, 1990, 87-98.
- Čaplovič 1991 - D. Čaplovič: Sídľiskový vývoj Košíc a okolia v 10.-13. storočí. Arch. Hist. 16, 1991, 73-84.
- Čaplovič/Mačala 1987 - D. Čaplovič/P. Mačala: Zisťovací výskum v mestskej pamiatkovej rezervácii v Košiciach. AVANS 1986, 1987, 38.
- Čaplovič/Mačala 1990 - D. Čaplovič/P. Mačala: Záchranný výskum a prieskum v mestskej pamiatkovej rezervácii Košice a v okolí. AVANS 1988, 1990, 51, 52.
- Čaplovič/Mačala 1991 - D. Čaplovič/P. Mačala: Predstihový výskum v mestskej pamiatkovej rezervácii Košice. AVANS 1989, 1991, 30, 31.
- Čaplovič/Slivka 1980 - D. Čaplovič/M. Slivka: Stredoveká hrnčiarska pec z Bardejova. Nové Obzory 22, 1980, 83-104.
- Duchoň 1989 - J. Duchoň: Prehľad vývoja opevnenia mesta Košíc. 1989, rukopis.
- Duchoň 1996 - J. Duchoň: Pramenný výskum opevnenia Košíc pred započatím sezóny. Referát na XXVIII. konferencii archeológie stredoveku, Nitra 1996, rukopis.
- Đurišová 1998a - M. Đurišová: Dolná brána v Košiciach. Referát na konferencii Renesančné mesto, Sárospatak 1998, rukopis.
- Đurišová 1998b - M. Đurišová: Hnilná brána ako súčasť fortifikácie Košíc. Referát na XXX. konferencii archeológie stredoveku, Brno 1998, rukopis.
- Đurišová/Gašaj, v tlači - M. Đurišová/D. Gašaj: Fragmenty mestského opevnenia na Zvonárskej ulici v Košiciach. AVANS 1998, v tlači.
- Đurišová/Uličný, v tlači - M. Đurišová/M. Uličný: Predstihový záchranný výskum na Dominikánskom námestí v Košiciach. AVANS 1998, v tlači.
- Eliáš 1992 - Š. Eliáš: Najstarší plán mesta Košíc a ich sakrálné centrum. Košické Hist. Zošity 2, 1992, 26-38.
- Gašaj, v tlači a - D. Gašaj: Predstihový záchranný výskum na Mlynskej ulici v Košiciach. AVANS 1997, v tlači.
- Gašaj, v tlači b - D. Gašaj: Zisťovací výskum Katovej bašty v Košiciach v roku 1997. AVANS 1997, v tlači.
- Gašaj, v tlači c - D. Gašaj: Záchranný výskum na Podtatranského a Hrnčiarskej ulici v Košiciach. AVANS 1998, v tlači.
- Gyuricza 1992 - A. Gyuricza: Renesánsz kályhacsempék északkelet Magyarországról. Miskolc 1992.
- Halaga 1967 - O. R. Halaga: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice 1967.
- Halaga 1992 - O. R. Halaga: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice 1992.
- Hoššo 1983 - J. Hoššo: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. Arch. Hist. 8, 1983, 215-231.
- Kejlová 1980 - V. Kejlová: Veduty Košíc v minulosti. Hist. Carpatica 11, 1980, 296-339.
- Lamiová-Schmiedlová 1964 - M. Lamiová-Schmiedlová: Kontrolný výskum v Ostrovanoch v roku 1963. Štud. Zvesti AU SAV 13, 1964, 233-264.
- Mihalik 1942 - S. Mihalik: A Miklós borton. Kassa 1942.
- Pástor 1959 - J. Pástor: Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. Múzeum (Bratislava) 6, 1959, 613-636.
- Polla 1962 - B. Polla: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
- Polla 1971 - B. Polla: Kežmarok. Výsledky historickoarcheologického výskumu. Bratislava 1971.
- Polla 1986 - B. Polla: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice 1986.
- Ruttikay 1969 - A. Ruttikay: Včasnostredoveký príbytok z Veľkého Slavkova, okr. Poprad. Nové Obzory 11, 1969, 271-283.
- Ruttikay 1970 - A. Ruttikay: Stredoveké osídlenie v Oboríne. Vsl. Pravek 1, 1970, 95-110.
- Ruttikay 1989 - A. Ruttikay: Prvky gotickej módy v odevu a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska. (Horizont hrobov zo 14.-15. stor. v Ducovom, obec Moravany nad Váhom). Arch. Hist. 14, 1989, 355-378.
- Slivka 1978 - M. Slivka: Nález stredovekej hrnčiarskej pece v Sabinove. Nové Obzory 20, 1978, 175-184.
- Slivka/Vallašek 1986 - M. Slivka/A. Vallašek: Archeologický výskum stredovekého hrádka v Medziankach. Nové Obzory 28, 1986, 137-162.
- Slivka/Vallašek 1991 - M. Slivka/A. Vallašek: Hradý a hrádky na východnom Slovensku. Košice 1991.
- Súpis 1968 - Súpis pamiatok na Slovensku. 2. Bratislava 1968.
- Uličný, v tlači a - M. Uličný: Záchranný výskum mestského opevnenia v Košiciach. AVANS 1998, v tlači.
- Uličný, v tlači b - M. Uličný: Stredoveká keramika z Košíc. Štud. Arch. Slov. Mediaev. 2, v tlači.
- Wick 1932 - V. Wick: Dáta k dejinám košických dominikánov. Košice 1932.

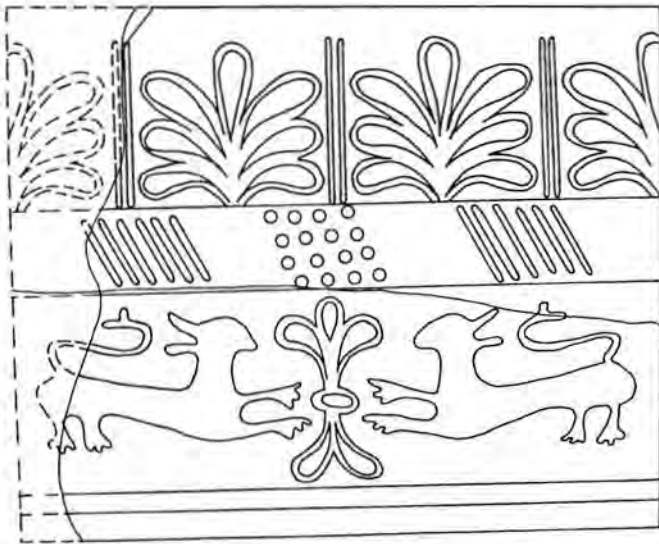
Tab. I. Košice. 1, 4 - Dominikánsky kláštor; 2, 3 - Hlavná ul. 59; 5 - Hrnčiarska ul. 12; 6 - Hlavná ul. 28.

Tab. II. Košice. 1, 4, 5 - Hlavná ul. 28; 2 - Hrnčiarska ul. 12; 3 - Dominikánsky kláštor.

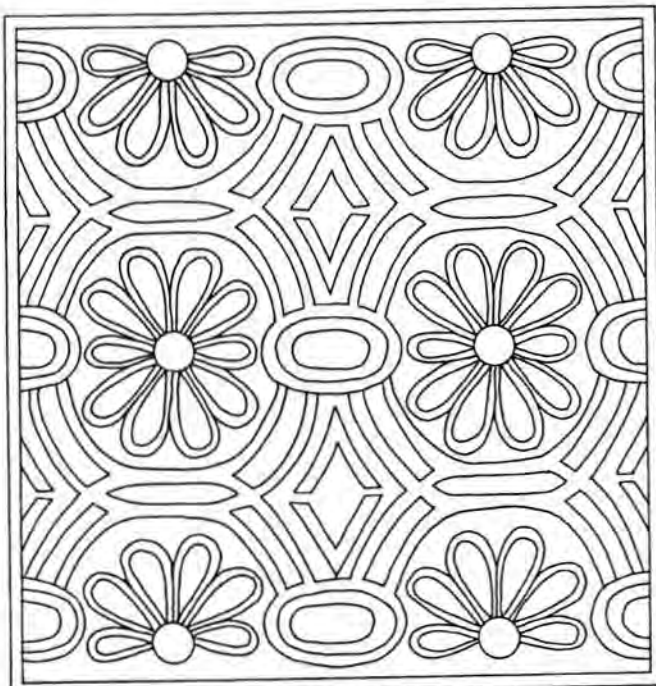
Tab. III. Košice. Dominikánske nám. Renesančné kachlice zo suterénneho objektu.

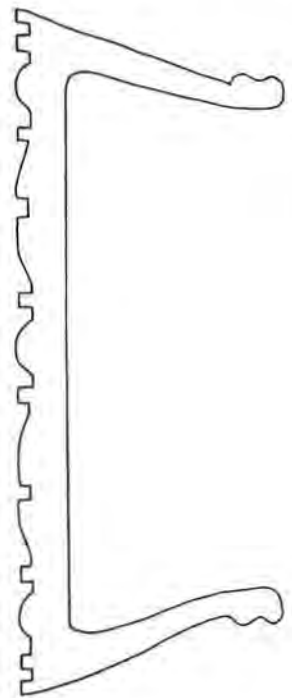
1

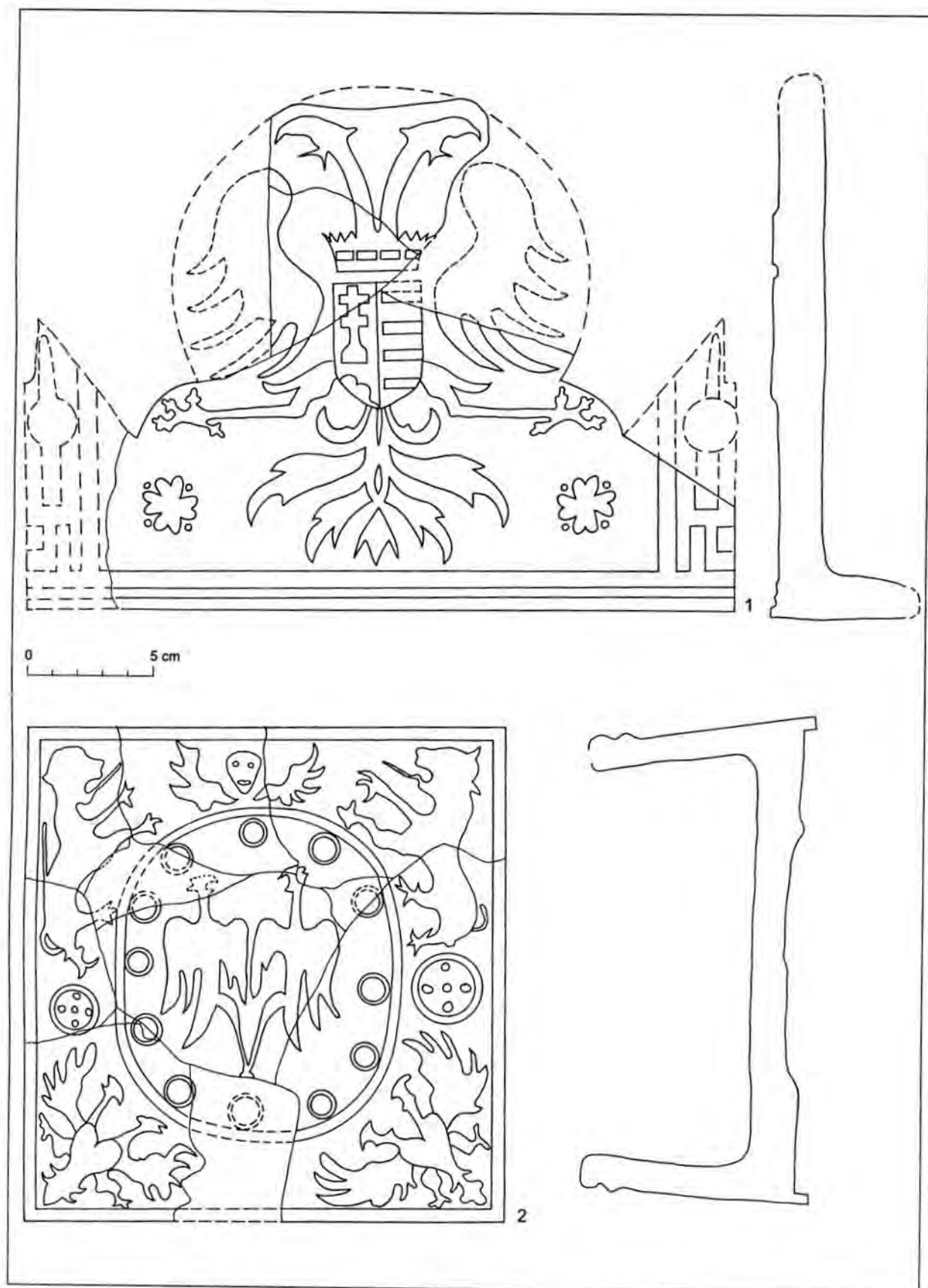
0 5 cm

2

Tab. IV. Košice. Dominikánske nám. Renesančné kachlice zo suterénneho objektu.

Tab. V. Košice, Dominikánske nám. Renesančné kachlice zo suterénneho objektu.

Ergebnisse der archäologischen Grabung im Zentrum der Stadt Košice

Július Béreš - Marián Uličný

ZUSAMMENFASSUNG

In den letzten Jahren wurde während der Rekonstruktionsarbeiten der Kommunikationen im Stadtzentrum eine Untersuchung der Stadtbefestigung verwirklicht. Gewonnen wurden dabei viele wertvolle Erkenntnisse über die Entwicklung und Umbauungen des Befestigungssystems im 13.-17. Jh. - die Rekonstruktion aus der Zeit Sigismunds, Schaffung einer zweiten Linie im 15. Jh. und Vervollkommen zur Zeit der türkischen Gefahr. Im Rahmen des Befestigungssystems wurden vier Tore festgestellt. Ein anderes Fortifikationsgebilde wurde auf dem Hügel hinter der Stadt in der Lage Hradová festgestellt.

Im befestigten Areal der Stadt realisierte man eine Untersuchung mittelalterlicher bis neuzeitlicher Siedlungsobjekte. Festgestellt wurden architektonische Objekte, größtenteils Solitäre aus dem 13.-19. Jh. (Fundamentsockel von Häusern, ein Brunnen, ein Kühlraum, Fundamente eines älteren Theaters, eines gotischen Rathauses und anderes).

Die meisten Erkenntnisse ergaben die Ausgrabungen des ursprünglichen dominikanischen Klosterkomplexes. Im Exterieur der Kirche wurden manche Architekturen freigelegt (ein gotisches Portal, Teil eines Kreuzganges und eines großen Baues, Reste eines Ossariums und neuzeitliche Gräber). Im Areal des Klostergartens fand man im J. 1997 eine Menge von archäologischem, paläobotanischem, paläozoologischem und anthropologischem Material. Es bietet ein Zeugnis über den Aufenthalt und das Leben des Dominikanerordens wie auch über die Wirtschafts- und Produktionstätigkeit der Ansiedler nach dem Abgang der Dominikaner aus der Stadt (Feuersbrunst im J. 1556) bis zur Mitte des 20. Jh.

Bei der archäologischen Grabung konstatierte man aus Ziegeln errichtete Wirtschaftsgebäude (Bauten 1 und 2) und Bauten mit Steinfundamenten (Nr. 3-5). Außer ihnen wurde auch eine Flußgerölplasterung aus dem 19. Jh. entdeckt. Die Ziegelbauten sind durch eine Münze aus dem J. 1937 (Bau 1) und ein Zweihellerstück (J. 1892-1915) datiert. Beim Bau 3 aus dem 15. Jh. wurde ein mehrfacher Umbau des Interieurs, doch insbesondere eines zur Produktion bestimmten Teiles festgestellt. Im Nichtproduktionsenteil entdeckte man einen Eingang mit einem Fenster (nach dem J. 1556 vermauert) wie auch ein Schlitzfenster. Von der Dachkonstruktion erhielt sich ein Pfosten und der Steinbelag eines Trägerpfostens. In der Nordwestecke des Bauabschlusses befand sich der Eingang zum ältesten Produktionsobjekt (Ofen 1C) mit Schlackenfundamenten. Aus der zweiten Hälfte des 16. Jh. erfaßte man mehrere Umbauungen namentlich im Ostteil des Objektes. Über der Ofendachkonstruktion 1C hatte man einen Kuppelofen aus Ziegeln (Ofen 1B), etwa zum Brotbacken, erbaut und nach seinem Einsturz einen verengten Ziegelofen (1A) zum Wärmen. In einem weiteren Ofen (Ofen 2 - Schmiedeeisen?) fand man im Estrich eine Bronzepfanne - einen Dreifuß, vier Eisenlöffel und das Halbfabrikat etwa eines Schüßens. Ein

anderer Ofen (Ofen 3) mit dem Inhalt von Asche befand sich bei der Quermauer und er überdeckte größtenteils den nördlichen Innenabschluß des Baues. Auf einen der Ofen (Ofen 4) mit kreisförmiger Ziegelpflasterung kam man hinter dem östlichen Abschluß des Baues 3. Im Untergangshorizont (Brandschicht) befand sich das Skelett eines jugendlichen Individuums (Grab 17), das dort offenbar nach der Feuersbrunst im J. 1674 bestattet wurde.

In einem Keller aus dem 15. Jh. (Bau 4) konstatierte man ein Abstellfenster, Nischen nach hölzernen Fußbodenbalken eines oberirdischen Speicherraumes und einen ziegelgemauerten Eingang. Es erschienen auch Reste eines Holzfußbodens mit einer Menge archäologischen und paläobotanischen Materials. Außer Topf- und Krugscherben waren es Tonkacheln, ein unvollständiges glasiertes Rauchfaß mit Himbeerornament und von Glaserzeugnissen ein rosettenförmiger Zierbuckel, Tutulis und Fragmente ohne nähere Bestimmung. Außerdem waren hier Perlen eines Rosenkranzes(?) und ein Silbergröschen aus dem Verbreitungsgebiet des Deutschen Ritterordens (J. 1515). Unter und unmittelbar über der Brandschicht erschienen zwei unvollständige Eisenäxte, Teil einer Haken, Beschläge und Angeln einer Tür, ein Sporn, Militaria und architektonische Glieder. Von neuzeitlichen Funden fand man außer anderem zwei Keramikpfeifen. Auf einer von ihnen mit Ritzverzierung befand sich auch der Name des Herstellers. Der Bau fiel wahrscheinlich ebenfalls der Feuersbrunst im J. 1556 zum Opfer.

Bei der Grabung erfaßte man auch den halbkreisförmigen Bau 5 aus der zweiten Hälfte des 16.-17. Jh., verschüttet mit einem Steingemäuer, mit Lehmfüllung. Darunter befanden sich Scherben, Keramikschalen, Glasfragmente, eine Eisenschere, verzierte und unverzierte Knochenadeln und zwei Muscheln von Süßwassermuscheln.

Untersucht wurden auch fünf, größtenteils Siedlungsgruben für Exploitationszwecke. Eine von ihnen (Objekt 1) aus dem 14.-Anfang der zweiten Hälfte des 16. Jh. enthielt ganze Henkeltöpfe, Bruchstücke gotischer Becher, ein deformiertes Eisengefaß, Schlacke u. a. Eine zweite Grube mit einem Pfostenloch in der Ecke (Objekt 2) lag in Superposition mit dem halbkreisförmigen Bau 5. Sie ergab einen Henkeltopf mit Fingertupfenrand, ein vasenförmiges Gefäß (beide mit Innenglasierung) und andere gebräuchliche Funde. Das Objekt 3 befand sich im Bau 4 (Keller). Es enthielt ein Topffragment aus dem Untergangshorizont (Mitte des 16. Jh.). Im Objekt 4 lagen ein Krug aus dem 14.-Mitte des 15. Jh., Reifenbruchstücke, Nägel und anderes. Die letzte der Gruben (Objekt 5) im halbkreisförmigen Bau 5 enthielt keine Funde.

Auf der Grabungsfläche barg man in der Schicht über dem Liegenden zwei Töpfe und eine Flasche, die zur Bestimmung der Chronologie der Keramikproduktion in der Ostslowakei verwendet wurden.

Untersucht wurden ebenfalls 17 Gräber von Erwachsenen und Kindern aus dem Mittelalter und der Neuzeit mit unstabiler Orientierung und größtenteils ohne Beigaben.

Die Gräber 12 und 15 ergaben ein Diadem aus einem Bronzeband und das Grab 18 ein Exemplar aus einem Textil- oder Lederband mit gesticktem Ornament.

Abb. 1. Košice. Situationsplan der Stadt mit den eingezeichneten Geländegrabungen.

Abb. 2. Košice. Dominikanerkloster. Blick auf den Ofenumbau (1A, 1B) im Bau 3.

Abb. 3. Košice. Dominikanerkloster. 1 - Teil des Baues 3; 2 - halbkreisförmiger Anbau 5; 3 - Objekt 2.

Abb. 4. Košice. Dominikanerkloster. Blick auf die Grabung.

Abb. 5. Košice. Dominikanerkloster. Topf von archaischer Form.

Taf. I. Košice. 1, 4 - Dominikanerkloster; 2, 3 - Hauptstraße 59; 5 - Gasse Hrnčiarska 12; 6 - Hauptstraße 28.

Taf. II. Košice. 1, 4, 5 - Hauptstraße 28; 2 - Gasse Hrnčiarska 12; 3 - Dominikanerkloster.

Taf. III. Košice. Dominikanerplatz. Renaissancekacheln aus dem Souterrain des Objektes.

Taf. IV. Košice. Dominikanerplatz. Renaissancekacheln aus dem Souterrain des Objektes.

Taf. V. Košice. Dominikanerplatz. Renaissancekacheln aus dem Souterrain des Objektes.

Übersetzt von Berta Nieburová

IN MEMORIAM

Za Josefom Poulíkom
(1910 - 1998)

V poslednom decéniu tohto storočia sme svedkami odchodov viacerých významných predstaviteľov českej i slovenskej archeológie, osobností, ktoré svojou mnohorozmernou aktivitou profilovali podoby modernej spoločensko-vednej disciplíny, využívajúcej možnosti interdisciplinárnej spolupráce. Tým sa vlastne aj odlišuje moderná archeológia druhej polovice nášho storočia od archeológie reprezentovanej predchádzajúcou generáciou, ktorá pokračovala v nových, zmenených historických podmienkach v diele J. Kollára, P. J. Šafárika, A. Kmefa, ale i L. Niederleho.

Je nepochybné, že všetci významní predstavitelia slovenskej a stredovekej archeológie 20. storočia organicky nadviazali na dedičstvo, ku ktorému sa hrdo hlásia aj predstavitelia slavistiky európskych, najmä však slovanských krajín. Radí sa k nim aj čelný reprezentant slovenskej archeológie, akademik Československej akadémie vied a riadny člen viacerých európskych zahraničných akademií - univerzitný profesor PhDr. Josef Poulík, DrSc., ktorý nás, žiaľ, už navždy opustil.

Dňa 28. februára 1998 zomrel nestor moravskej archeológie prof. J. Poulík, veľký priateľ Slovenska, podnecovateľ slovanských výskumov v Československu po skončení 2. svetovej vojny, objaviteľ Mikulčíc - sídla a pevnosti veľkomoravských kniežat, autor mnohých vynikajúcich publikácií a štúdií. Zomrel veľký vedec a dobrý človek, ktorý sa významne zaslúžil aj o prehĺbenie a upevnenie kontaktov českých a slovenských archeológov.

V profesorovi J. Poulíkovi stratila európska archeológia a celá moravská, česká i slovenská archeologická obec prvoradú vedeckú a učiteľskú osobnosť, vynikajúceho bádateľa a organizátora, vzácneho, ale predovšetkým, neobyčajne dobrého človeka. Takého sme ho poznali a taký zostane aj v našej pamäti a v našich srdciach.

J. Poulík sa narodil v charakteristickej moravskej obci, v Jiřkoviciach, dňa 6. 8. 1910. Dominantou jeho rodného kraja je návršie Žuráň, odkiaľ cisár Napoleon I. riadil v roku 1805 svoju víťaznú bitku pri Slavkove. Jeho záujem o najstaršie

dejiny európskeho ľudstva, ako neraz zdôrazňoval, „*je hlboko zakořeněný v rodné moravské zemi*“, začínal teda práve v tomto nezvyčajnom prostredí, aby napokon vyústil výskumom v staroslávnych Mikulčiciach. Na jeho vedeckej dráhe predstavuje Žuráň symbolický oblúk prvých krokov v bádateľskej činnosti cez výskum tejto základnej lokality až do času, keď v publikoval o nej svoju poslednú vynikajúcu vedeckú štúdiu (Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. Slov. Arch. 43, 1995, 27-109). Je obdivuhodné, že nie dlho pred svojím skonom vytvoril svoje posledné veľké vedecké dielo, ktoré je vlastne aj akýmsi symbolickým darom krajine jeho srdca. Tu hľadal vždy podnety pre prácu a svoje životné rozhodovania.

Životné dielo profesora J. Poulíka bolo viackrát hodnotené poprednými osobnosťami česko-slovenskej i zahraničnej archeológie, najmä pri príležitosti jeho životných jubileí. Predstavuje totiž trvalú hodnotu predovšetkým pre slovanskú archeológiu. Je podnetné a zostane i v budúcnosti inšpirujúce. Pozoruhodné sú pravdaže, aj počiatky jeho vedeckých záujmov.

Po maturite čoskoro spoznal a okúsil osudy nezamestnaných v období svetovej hospodárskej krízy. Vtedy začína pôsobiť - ako dobrovoľný spolupracovník Moravského múzea v Brne - v oblasti archeológie. Postupne realizoval viaceré terénne výskumy upriamené na poznanie najstaršej slovanskej kultúry na území juhovýchodnej Moravy. To vlastne predurčilo aj jeho budúcu vedeckú orientáciu.

Po ukončení druhej svetovej vojny sa stal vedúcim pobočky vtedajšieho Štátneho archeologického ústavu v Brne. V roku 1946 po úspešnej obhajobe svojej práce na Filozofickej fakulte KU v Prahe bol promován na doktora filozofie.

Jeho cesta životom nebola nijako jednoduchá vlastne až do sklonku pôsobenia v archeologickom pracovisku v Brne. Neraz v tejto súvislosti zdôrazňoval, že skromné sociálne pomery a prostredie, v ktorom vyrastal, formovali jeho názory na život. Vedecké dielo, ktoré nám zanechal je svedectvom úsilia človeka, pre ktorého sa stala archeológia zmyslom života. V spomenutej inšti-

túciu, ktorá sa neskôr - po vzniku ČSAV - stala samostatným pracoviskom, pôsobil až do odchodu do dôchodku vo funkcii riaditeľa ústavu.

S menom profesora J. Poulika sa na Morave nerozlučne spája éra veľkých systematických výskumov z dávnoveku európskeho ľudstva, najmä však veľkomoravských lokalít. Patril k tým profilujúcim bádateľom, ktorí boli dôvernými znalcami nielen slovanského, ale i pravekého osídlenia územia, ktorému zasvätil roky vedeckej práce. V dobe špecializácie bádateľov iba na poznanie svojej „úzkej vedeckej profesie“ je to vlastnosť hodná obdivu i nasledovania. Výrečne o tom hovoria jeho vedecké publikácie, ale aj práce určené širokej verejnosti. S menom profesora J. Poulika sa bude navždy spájať nezabudnuteľná výstava Veľká Morava, ktorá svojho času preslávila československú archeológiu doma (Brno, Nitra, Praha) i v zahraničí (Leningrad, Moskva, Kyjev, Sofia, Atény, Štokholm, Berlín, Mainz, Londýn). Konštatovanie, že jeho vedecká aktivita bola vždy obdivuhodná, rozmerná a taká zostala až do konca jeho života, sa potvrdilo i jeho poslednou veľkou prácou o výskume v Žuráni.

Z mnohých vedeckých diel profesora J. Poulika sa predsa len žiada spomenúť tie práce, ktoré predstavujú dominantnú črtu jeho činnosti. Už v období 2. svetovej vojny skúmal slovanské žiarové pohrebisko zo 6.-7. storočia vo Velaticiach

pri Brne a veľkomoravské pohrebisko v Boleradiach. Výskumy na ďalších moravských lokalitách i teoretické zhodnotenie starších výskumov mu umožnili v novom svetle objasniť aktuálnu problematiku slovanského osídlenia na Morave.

Výslednicou jeho bádania sú podnetné publikácie: Předhradíšní kostrové hroby v Blučině (1941), Staroslovanská Morava a Jižní Morava - země dávných Slovanů (1948) a i. O vysokom ocenení jeho vedeckej práce svedčí aj udelenie Štátnej ceny už v roku 1949, v dobe, keď sa vlastne iba začínali realizovať veľké systematické archeologické výskumy. K nim sa potom priradili aj výskumy na území Slovenska. Priniesli zistenia základného významu pre poznanie slovanského osídlenia v stredoeurópskom historickom kontexte.

Publikácia Mikulčice - sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských (1975) bola znovu poctená Štátnou cenou v roku 1977, pretože spolu s ďalšími prácami o prekvapujúcich výsledkoch výskumov v Mikulčiciach (Dvë veľkomoravské rotundy v Mikulčicích a i.) priniesla pre slovanské i európske bádanie poznatky kardinálneho významu.

Nemožno však aj pri tejto príležitosti nespomenúť skutočnosť, že profesor J. Poulik systematicky sprístupňoval výsledky svojej vedecko-výskumnej činnosti širokej verejnosti. Nespočetné prednášky, spolupráca na libretách a scenároch vedecko-populárnych filmov, výstavách, a najmä

publikácie *Z hĺbiny veků, Pevnost v lužním lese, Pravěké umění, Staří Moravané* budují svůj stát, ale aj ďalšie práce presvedčujúco dokresľujú profil vynikajúceho vedca, ktorého životným krédom sa stalo objavovať nepoznané a podieľať sa na formovaní historického vedomia spoločnosti. Je to koniec-koncov povinnosť každého vedca, aj keď, žiaľ, mnohými nedoceňovaná.

O tom, čo vedecké dielo J. Poulíka znamenalo pre slovenskú historickú vedu a slavistiku, najpresvedčivejšie hovoria jeho ocenenia a vyznamenania zo strany Slovenskej akadémie vied a Ministerstva kultúry SR. Nebolo to iba pri rôznych príležitostiach v dávnejšej minulosti, keď bol popredným reprezentantom Československej akadémie vied - podpredsedom ČSAV a riaditeľom AÚ ČSAV v Prahe - ale aj naposledy v Mikulčiciach pri oslave jeho 85. narodenín. Vtedy mu predseda SAV odovzdal Zlatú medailu SAV a minister kultúry SR Cenu ministra kultúry za jeho nezmazateľný prínos do klenotnice slovenskej kultúry.

Profesor J. Poulík pri príležitostných návštevách Nitry vždy spomínal práve na toto stretnutie v Mikulčiciach v roku 1995. Jeho posledná návšteva v Bratislave na Predsedníctve SAV dňa 8. 10. 1997 bola - hoci sme to vtedy ešte netušili - vlastne rozlúčkovým stretnutím s priateľmi, ktorých si vážil, mal ich rád a nezištne im v rôznych

- i neľahkých - životných situáciách pomáhal. Bola to však aj rozlúčka so Slovenskom, ktoré miloval a tešil sa z každého jeho úspechu. Sám o tom pri príležitosti svojich 85. narodenín napísal: „... s radosťou cestujem na Slovensko. Je to pre mňa vždy sviatok. Mám tu mnoho priateľov a verím, že priateľské vzťahy nielen medzi českými a slovenskými archeológmi, ale i medzi našimi národmi a republikami budú naďalej trvať k spoločnému úspechu. Veď nás spájajú spoločné dejinné osudy, kultúrny a hospodársky vývoj, ktorých počiatky siahajú až do veľkomoravskej doby.“ Podľa J. Poulíka tvorcami Veľkej Moravy „... boli Slovania na Starej Morave a na Nitriansku, predkovia českého a slovenského národa, dve navzájom najbližšie slovanské vetvy.“

V tejto spomienke na prof. J. Poulíka nebolo, pravdaže, možné hodnotiť z rôznych hľadísk a najmä podrobnejšie jeho život a dielo. Chcel som zvýrazniť viac tie stránky jeho činnosti, ktoré súviseli so Slovenskom. Je len prirodzené, že spolu s akademikom J. Böhmom, akademikom J. Filipom či s inými významnými českými archeológmi mal úzke - priateľské - kontakty s predstaviteľmi slovenskej archeológie a podieľal sa vedno s nimi na jej úspechoch. Svedčia o tom jeho časté pobyty v Nitre, ale aj návštevy na mnohých významných - nielen slovanských - archeologických výskumoch. Zvlášť časté boli cesty profesora Poulíka v posledných rokoch jeho ži-

vota na Slovensko, ako hovoril, boli to „cesty k priateľom“.

J. Poulík zastával aj v rámci svetovej archeológie významné posty. V rokoch 1971-1977 bol prezidentom Medzinárodnej únie slovanskej archeológie (UIAS) bol aj generálnym sekretárom VII. Kongresu (1966) a členom Stálej rady Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických (UISPP), bol dlhoročným predsedom Česko-slovenského národného archeologického komitétu a členom ďalších významných zahraničných a domácich inštitúcií. Ako vedec a vysokoškolský pedagóg - riadny profesor Masarykovej univerzity v Brne - sa významne podieľal na výchove archeologických generácií.

Profesor J. Poulík až do konca svojho života podnetne a aktívne zasahoval do vedeckého diania. Svojou bádateľskou i organizátorskou prácou výrazne poznamenal česko-slovenskú archeológiu a preslávil ju i v zahraničí. Ako významný reprezentant povojnovej česko-slovenskej i európskej archeológie, priradil sa k nezabudnuteľným osobnostiam vedy, ktorej zasvätil celý svoj život. Pri rôznych príležitostiach sa neraz zdôrazňovalo, že jeho vedecké dielo je podnetné a zostane in-

špirujúce, ako dielo predchodcov, na ktorých programovo nadviazal. Bol veľkým vlastencom, a preto mal aj taký úprimný vzťah k iným národom. Uvedomoval si bytostne, že nemôže žiť mimo národného spoločenstva, ktorého bol integrálnou súčasťou.

Pre nás, ktorí sme ho poznali, mali radi a často sa s ním stretávali, zostane v našich spomienkach najmä človekom vzácných ľudských kvalít. Priateľom i radcom, ale predovšetkým citlivým a žiživým človekom.

S dedičstvom akademika J. Poulíka môže vstúpiť i slovenská archeológia do nového tisícročia, pretože jeho rozsiahle a obdivuhodné vedecké dielo je nepochybne nestárnuce v čase i v priestore.

S úctou a vďakou sa my, slovenskí archeológovia, skláňame pred Vaším životným dielom, milý pán profesor. Chceme sa Vám za všetko to nezapomenuteľné i neopakovateľné poďakovať. Vždy budete s nami, pokiaľ nám osudom bude dožičené pracovať v archeológii. Veď práca na poznávaní tajomstiev dávnej minulosti ľudstva bude pokračovať dovtedy, pokiaľ ľudské rody budú obývať našu Zem.

Jozef Vladár

Za Igorom Hrubcom (1926 - 1998)

Dňa 10. 12. 1998 nás ohromila správa o náhlom úmrtí PhDr. Igora Hrubca, dlhoročného pracovníka Archeologického ústavu SAV v Nitre. Odišiel na večnosť vo veku 72 rokov. Kolega a starší priateľ Igor bol síce už v emeritnom stave, no mal naďalej svoj typický pozitívny vzťah k životu. Navštevoval ústav v sprievode svojej manželky, navštevoval početné vedecké a kultúrne podujatia v Nitre a netajil sa ani svojimi úvahami urobiť ešte čo-to i vo vlastnom odbore - archeológii stredoveku, predovšetkým v spracovaní niektorých výsledkov svojho najvýznamnejšieho výskumu - panského sídla a osady v Poltári.

Igor Hrubec bol rodákom z Filakova (nar. 16. októbra 1926). Počas celého svojho života výrazne inklinoval k rodnému Novohradu. Po absolvovaní štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského pôsobil v Martine - najprv v Štátnom archeologickom ústave, potom

v rokoch 1953-1962 v Slovenskom národnom múzeu. Organizoval výstavy, realizoval výskumy v Sučanoch a Šiatorskej Bukovinke, publikoval odborné i osvetovo-výchovné práce. Vrodené schopnosti a početné skúsenosti, ktoré nadobudol v muzeológii a osvetovej práci pri šírení poznatkov z archeológie a histórie, využil aj po nástupe do Archeologického ústavu SAV v Nitre v roku 1963. Bol perfektným organizátorom, predovšetkým v súvisi s prípravou a prevádzkou výstavy Veľká Morava v roku 1964, ale aj pri ďalších výstavách. Užitočné organizátorské schopnosti uplatnil aj ako dlhoročný tajomník Slovenskej archeologickej spoločnosti. V odbornej práci sa v plnom rozsahu zamerával na archeológiu vrcholného a neskorého stredoveku. Úspešný výskum v Poltári mu otvoril cestu k riešeniu otázok postavenia nižšej a strednej šľachty vo vidieckom prostredí, problematiku hospodárskeho „podnikania“ feu-

dálov a prepojenia výsledkov archeologického a národopisného výskumu v poznaní ľudovej kultúry. Dr. Igor Hrubec mal široké všeobecné vzdelanie, bol inšpiratívnym diskutérom v odbornej problematike, mal zmysel pre nové smery v bádaní. Jeho prirodzenou danosťou však bola predovšetkým propagácia výsledkov základného výskumu a ich aplikácia v muzeologickej a osvetovej praxi.

Odišiel nečakane, a napriek rigidným zákonom života zaiste i predčasne, ďalší z predstaviteľov doslova „zakladajúcej“ generácie slovenskej ar-

cheológie. Stáli sme smutní nad jeho hrobom, s mnohými otázkami, na ktoré už nedostaneme odpoveď. Ostávajú len spomienky a dielo. No pri odchode Igora Hrubca je tu aj niečo iné. Kolega zanechal doslova post mortem pre svoj ústav významné dedičstvo. Jeho manželka, pani Emília Hrubcová totiž odovzdala knižnici Archeologického ústavu SAV veľký súbor odbornej literatúry - pozostalosť po našom zosnulom kolegovi. Je to veľkorysý a doteraz snáď prvý takýto dar, patriaci celej slovenskej archeológii.

Ďakujeme, pani Emília, ďakujeme i Tebe, Igor!

Alexander Ruttkay

Zomrel Hans-Jürgen Brachmann

Archeologická odborná verejnosť zobrala so zámutkom na vedomie, že 5. júna 1998 po ťažkej chorobe skončil vo veku 60 rokov prof. Dr. habil. Hans-Jürgen Brachmann, popredný predstaviteľ nemeckej archeológie včasného stredoveku. Podstatnú časť svojej odbornej kariéry pôsobil v bývalom Centrálnom ústave pre archeológiu a staršie dejiny Akadémie vied v Berlíne, po roku 1990 vo Výskumnom stredisku pre dejiny a kultúru stredovýchodnej Európy.

Z bohatej vedeckovýskumnej činnosti H.-J. Brachmanna treba okrem iného vyzdvihnúť hod-

notné publikácie o staroslovanskej problematike v Nemecku. Dlhodobu intenzívnu spoluprácu so slovenskými archeológmi, v ostatných rokoch najmä v súvisi s veľkým projektom Encyklopédie včasných dejín národov stredovýchodnej Európy a pri tvorbe dvoch významných zborníkov *Mensch und Umwelt. Studien zu Siedlungsgeschichte und Landesausbau in Ur- und Frühgeschichte* (1992) a *Burg - Burgstadt - Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa* (1995), ktorých bol editorom.

Alexander Ruttkay

BIBLIOGRAFIE

Zakladáme novú rubriku, v ktorej budeme publikovať bibliografie našich jubilujúcich autorov, ktorí do penzie odišli z Archeologického ústavu SAV. Naším zámerom je dôstojným spôsobom si pripomenúť výsledky ich dlhoročnej tvorivej práce. Nazdávame sa, že v neposlednom rade bude novozaložená rubrika aj prínosom pre poznanie vývoja našej vednej disciplíny a jej dejín. Zároveň uceleným spôsobom poskytne pohľad na riešenie problematiky podľa špecializácie autora. Bibliografie budú výberové v tom zmysle, že nebudú mapovať publikačnú činnosť v dennej a miestnej tlači, ani také publikačné aktivity, ktoré nesúvisia s primárnym zameraním nášho časopisu.

Vzhľadom na obmedzené možnosti redakcie je možné spracovať len tie personálne bibliografie, ku ktorým jubilujúci autori pripravili podklady.

PhDr. Juraj Bárta, CSc.

Príslušník prvej povojnovej generácie slovenských archeológov PhDr. Juraj Bárta, CSc., sa plný pracovného elánu dňa 13. apríla 1998 dožil 75. roku svojho života. Už v prvých článkoch naznačil smer svojej celoživotnej odbornej dráhy. Juraj Bárta je priekopníkom slovenskej speleoarcheológie na báze vedeckého prístupu a zároveň je spoluzakladateľom moderného bádania o paleolite a mezolite na Slovensku. Priebežne publikoval výsledky množstva terénnych výskumov a prieskumov s ťažiskom na západnom a severnom Slovensku. Teoretické výsledky svojej práce sprístupnil tak monograficky, ako aj v celom rade vedeckých štúdií.

Pre J. Bártu je charakteristické, že nikdy nepracoval len pre vedeckú komunitu a len za „zeleným stolom“. Predložená bibliografia iba čiastočne odzrkadľuje jeho zásluhy na poli vlastivednom. S jemu vlastným zápalom sa venoval popularizácii našej vedy nielen príťažlivými prednáškami pre verejnosť. Všade, kam ho terénne aktivity priviedli, informoval o nich v miestnej tlači, prípadne synteticky načrtnol vývoj osídlenia daného regiónu. Nezaznamenávame ani špecializované speleologické práce J. Bártu, ani tie, ktoré sa venujú problematike využitia jaskýň ako refúgií počas protifašistického odboja.

PhDr. Juraj Bárta, CSc., odišiel do dôchodku dňa 1. 1. 1989. Nie však na zaslúžený odpočinok. Aj v seniorskom veku skoro každodenne dochádza pracovať do inštitúcie, v ktorej pôsobil podstatnú časť svojho života. Už ako emeritný pracovník v deväťdesiatych rokoch rozmnožil svoju rozsiahlu bibliografiu o nové položky. Želáme jubilantovi, aby ju ešte dlho nemusel uzavrieť!

BIBLIOGRAFIA

1950

1. Na pravekých sídliskách juhovýchodného Slovenska. Borba 4, 16. 5. 1950.
2. Objavujeme bohatstvo. Výsledok archeologického výskumu v jaskyni Dzeravá skala. Borba 4, 26. 5. 1950.
3. O pravekých sídliskách juhovýchodného Slovenska. Borba 4, 16. 5. 1950.
4. I. jaskyniarsky týždeň. Krásy Slov. 27, 1950, 101-106.

1951

5. Bojnice - okno do slovenského praveku. Slovensko 16, 1951, 91-93.

1952

6. Malé Karpaty v praveku. In: Kras a jaskyňa Malých Karpát. Sprievodca. Bratislava 1952, 47-59.

1953

7. Jaskyňa v Stračej ceste pri Nitre. Krásy Slov. 30, 1953, 92-93.
 8. K. Kowalski: Jaskinie Polski, I. Warszawa 1951 (rec.). Arch. Rozhledy 5, 1953, 543, 544.
 9. Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre. Arch. Rozhledy 5, 1953, 167-171, 190, 191, 273, 282.
 10. Praveké osídlenie skalného previsu v Čiernej dolinke pri Demänovej. Krásy Slov. 30, Príloha 4, 1953, 2, 3.
 11. Príspevok k názvosloviu slovenských jaskýň. Krásy Slov. 30, 1953, 187-190.
 12. Prvý nález psa domáceho z praveku na území Slovenska. Krásy Slov. 30, Príloha 4, 1953, 4.

1954

13. Jaskyňa Mažarná pri Blatnici v Turci. Krásy Slov. 31, 1954, 330-334.
 14. K. Kowalski: Jaskinie Polski, II. Warszawa 1953. (rec.). Arch. Rozhledy 6, 1954, 681, 682.
 15. Kazimierz Kowalski: Jaskinie Polski I. Warszawa, 1951 (rec.). Krásy Slov. 31, Príloha 4, 1954, 30-32.
 16. Lukács Béla: Jeskyně v Aggteleku. Budapest, 1952 (rec.). Krásy Slov. 31, Príloha 2, 1954, 14-16.
 17. Paleoliticko-mezolitická stanica na piesočnej dune pri Seredi na Slovensku. Arch. Rozhledy 6, 1954, 577-584, 609, 708, 714.
 18. Prvý archeologický nález zo strednej doby kamennej na piesočnej dune pri Seredi. Krásy Slov. 31, 1954, 34-40.
 19. Zo žatvy slovenských archeológov. Krásy Slov. 31, 1954, 302-308.

1955

20. Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase. Slov. Arch. 3, 1955, 110-121.
 21. Jaskyne Netopierska a Kaplnka v Nízkych Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi. Slov. Arch. 3, 1955, 286-301.
 22. Jaskyne očami bádateľov. PaS 4, 1955, 466-471.
 23. K otázke pravekého osídlenia Liskovskej jaskyne v Chočskom pohorí. Geogr. Čas. 7, 1955, 185-193.
 24. Kazimierz Kowalski, Jaskinie Polski I. Warszawa 1953 (rec.). Slov. Arch. 3, 1955, 321, 322.
 25. Kazimierz Kowalski, Jaskinie Polski II. Warszawa 1953 (rec.). Slov. Arch. 3, 1955, 322, 323.
 26. K. Kowalski: Jaskinie Polski III. Warszawa 1954 (rec.). Arch. Rozhledy 7, 1955, 544, 545.
 27. K. Kowalski, Jaskinie Polski III. Warszawa, Państwowe muzeum archeologiczne 1954 (rec.). Krásy Slov. 32, 1955, 239, 240.
 28. K. Kowalski, Jaskinie Polski III. Warszawa 1954 (rec.). Slov. Arch. 3, 1955, 323, 324.
 29. Poľskí jaskyniari na Slovensku. Krásy Slov. 32, 1955, 236, 237.
 30. Praveké osídlenie Juhoslovenského krasu. Krásy Slov. 32, 1955, 382-390.
 31. Slovenské jaskyne z hľadiska dávneho osídlenia. Naša Veda 2, 1955, 351-356.
 32. Tomášikovo, mezolitická stanica na Slovensku. Arch. Rozhledy 7, 1955, 433-436.

1956

33. Datovanie mezolitu na juhozápadnom Slovensku. In: O chronologii pravěku Československa. Vědecké zasedání, Praha 16.-26. 4. 1956. Praha 1956, 9, 10.
 34. Neolitické osídlenie jaskýň pri Poráči na Slovensku. Arch. Rozhledy 8, 1956, 633-639, 662, 693, 761, 767.
 35. Praveké pohrebište a stredoveké peňazokazecká dielňa vo Chvalovskej jaskyni. Arch. Rozhledy 8, 1956, 351, 352, 361-365, 452, 459, 460.
 36. Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei. In: O chronologii pravěku Československa. Vědecké zasedání, Praha 16.-26. 4. 1956. Praha 1956, 27, 28.

1957

37. Najstarší archeologický nález nájdený pri kopaní studne. PaS 6, 1957, 376.
 38. Paleolitické osídlenie sprašovej stanice vo Vlčkovciach. Arch. Rozhledy 9, 1957, 753-761, 785.
 39. Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie. Slov. Arch. 5, 1957, 5-72.
 40. Spolupráca Archeologického ústavu SAV s múzeami. Múzeum (Bratislava) 4, 1957, 569-572.
 41. Vladimír Stárka - Leonard Blaha: Juhoslovenský kras. Martin 1956 (rec.). Krásy Slov. 34, 1957, 279, 280.
 42. Záchranný výskum v záplavou postihnutej jaskyni Domica. Štud. Zvesti AU SAV 2, 1957, 29-33.
 43. Zvislá jaskyňa na Žibrici v Tribečskom pohorí. Krásy Slov. 34, 1957, 10-13.

1958

44. Ako zisťujeme vek archeologických vykopávok? Ako sa robí archeologický prieskum? Čo robiť, ak niečo nájdete? PaS 8, 1958, 494-496.
 45. Jaskyňa Ľudmila v Juhoslovenskom krase pred svojím zánikom. Krásy Slov. 35, 1958, 156, 157.
 46. Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry. Slov. Arch. 6, 1958, 245-256.
 47. Ludožrúti na Slovensku. Obetný kult s prejavmi ludožrútsva v Majda-Hraškovej jaskyni. PaS 8, 1958, 650-652.
 48. Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. Slov. Arch. 6, 1958, 347-360.
 49. Neolitické a eneolitické osídlenie Puklinovej jaskyne na Dreveníku pri Žehre. Arch. Rozhledy 10, 1958, 465-471, 493, 494.

50. Praveké osídlenie jaskyne Čertova džura v Slovenskom raji. Arch. Rozhledy 10, 1958, 471-476, 494, 495.

1959

51. František Prošek. Slov. Arch. 7, 1959, 186-188.
52. K. Žebera: Československo ve starší době kamenné – Die Tschechoslowakei in der Älteren Steinzeit. Praha 1958 (rec.) Arch. Rozhledy 11, 1959, 433-435.
53. Mezolitické a neolitické kamenné nástroje z dún „Vřšky“ pri Dolnej Strede. Slov. Arch. 7, 1959, 241-259.
54. Plastika Venuše na západnom Slovensku. Arch. Rozhledy 11, 1959, 874, 875.
55. Travertínová jaskyňa Strecha na Drevníku. Slov. Kras 2, 1959, 75-80.
56. Výskum jaskyne Čertovej pece pri Radošinej. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 163, 164.
57. Záchraný výskum v záplavou postihnutej jaskyni Domici. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 29-33.

1960

58. Dr. Karel Žebera, Československo ve starší době kamenné. Praha 1958 (rec.). Slov. Arch. 8, 1960, 470-472.
59. K problému listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá. Slov. Arch. 8, 1960, 295-324.
60. Mezolitická industria z Mostovej pri Galante. Arch. Rozhledy 12, 1960, 785-790, 817.
61. Mladý paleolit západného Slovenska. Nitra 1960.
62. Paleolitické nálezy v Nitre a na jej okolí. Arch. Rozhledy 12, 1960, 318-325.

1961

63. Dél Szlovákia a korai kőkorszakban. Term. Társ. 1/10, 1961, 45-48.
64. Industria moustierského okruhu na západnom Slovensku. Pam. Arch. 52, 1961, 31-39.
65. Jaskyňa Čertova pec a jej archeologické nálezy. Krásy Slov. 38, 1961, 428-431.
66. K problematike paleolitu Bielych Karpát. Slov. Arch. 9, 1961, 9-32.
67. Mladoslavanská záušnica z Antonovej jaskyne pri Ružíne. Sborník Československé Společnosti Arch. 1, 1961, 9-11.
68. Nové poznatky o paleolitickom osídlení jižního Slovenska. In: Anthropos 14 (N. S. 6). Brno 1961, 167-171.
69. Zur Problematik der Höhlensiedlungen in den slowakischen Karpaten. Acta Arch. Carpathica 2, 1961, 5-39.

1962

70. Bošácka dolina od praveku po prítomnosť. Krásy Slov. 39, 1962, 452-457.
71. Další nález kultové masky pri Silici. Svet Vedy 9, 1962, 246.
72. K problematike jednotnej textovej dokumentácie farieb. Munsellove tabuľky farieb pôd (rec.). Anthropozoikum 10, 1960-1962, 273-275.
73. Nové poznatky k problematike kultúry listovitých hrotov. In: Referáty o pracovných výsledcích československých archeologů za rok 1961. Smolenice 1962, 49-60.
74. Paleolitické nálezy z Ipelskej kotliny. Arch. Rozhledy 14, 1962, 297-308.
75. Po stopách paleolitického človeka na Slovensku. Svet Vedy 9, 1962, 136-141.

1963

76. Archeologické kritériá pre stratigrafiu slovenského kvartéru. Geol. Práce. Zošit 64, 1963, 41-51.
77. Desiat rokov speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu SAV. Slov. Kras. 4, 1961-1962, 87-97.
78. K prejavom antropomorfizmu bukovohorskej kultúry na Slovensku. Sborník Československé Společnosti Arch. 3, 1963, 117-121.
79. Paläolithische Höhlenbesiedlung im Karpatischen Teil der Tschechoslowakei. Acta Arch. (Ljubljana) 13-14, 1962-1963, 19-35.

1964

80. K problematike paleo- a epipaleolitického osídlenia západného Slovenska. In: Referáty o pracovných výsledcích československých archeologů (současný stav studia pravěku). I. Liblice 1964, 9-13.
81. Nový nález hmotných pamiatok pračloveka v Bojniciach. Krásy Slov. 41, 1964, 317.
82. Počiatky mladého paleolitu a jeho problematika. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 21-36.
83. Z histórie. In: J. Bojmír a kolektív: Veľká Fatra. Turistický sprievodca ČSSR. 44. Bratislava 1964, 37-41.
84. Z histórie. In: J. Závodský a kolektív: Strážovská hornatina. Turistický sprievodca ČSSR. 39. Bratislava 1964, 31-35.
85. Z histórie. In: J. Žalčík a kolektív: Považský Inovec. Turistický sprievodca ČSSR. 38. Bratislava 1964, 23-28.

1965

86. Bojnice vo svetle paleolitického osídlenia. Horná Nitra 2, 1965, 9-18.
87. Neolitické kostrové hroby vo Veselom. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 5-8.
88. Paleolit Slováku v svete stratigrafii plejstocenu. In: Stratigrafia i periodizacija paleolita Vostočnoj i Centralnoj Jevropy. Moskva 1965, 7-11.
89. Poznámky k paleolitu Rumunska. Anthropozoikum 3, 1965, 123-140.
90. Príspevok k pravekému osídlení jaskýň Domickej sústavy. Slov. Kras 5, 1965, 58-73.
91. Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Pravek Slovenska. I. Bratislava 1965.

92. Trenčín IV - nová mladopaleolitická stanica na západnom Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 5-26.
 93. Z histórie. In: Z. Hochmuth: Nízke Tatry (západná časť). Turistický sprievodca ČSSR. 48a. Bratislava 1965, 35-38.

1966

94. Einige Beachtenswerte paläolithische Fundstellen in der Westslowakei. VIIe Congrès International des Sciences Pré-historiques et Protohistoriques Tchécoslovaquie 1966. Nitra 1966.
 95. Prepoštská jaskyňa v Bojniciach ako sídlo pračloveka. *Krásy Slov.* 43, 1966, 212-216.
 96. Sídliisko neandertálskeho pračloveka pod Bojnickým zámkom. *Svet Vedy* 13, 1966, 283-290.
 97. Slovenskí jaskyniari za univ. prof. Jozefom Skutilom. *Slov. Kras* 6, 1965-1966, 144, 145.
 98. Vladimír Ferko: Na dne sveta. Bratislava 1964 (rec.). *Slov. Kras* 6, 1965-1966, 146, 147.
 99. Z histórie. In: K. Pruknerová/A. Steiner/P. Školna a kolektív. Kremnické pohorie - Vtáčnik - Žiar. Turistický sprievodca ČSSR. 42. Bratislava 1966, 23-28.
 100. Z histórie. In: O. Došek a kolektív. Podunajská nížina. Turistický sprievodca ČSSR. 37. Bratislava 1966, 31-41.
 101. Z histórie. In: Z. Hochmuth: Nízke Tatry (východná časť). Turistický sprievodca ČSSR. 48b. Bratislava 1966, 27-32.
 102. Za univ. prof. dr. Jozefom Skutilom. *Slov. Arch.* 14, 1966, 227-229.

1967

103. O kilku „luźnych“ znaleziskach paleolitycznych ze Slowacji. *Acta Arch. Carpathica* 9, 1967, 39-47.
 104. Pravek. In: J. Kováč (zost.): Bojnice. Banská Bystrica 1967, 7-25.
 105. Stav poznatkov o vzťahoch stredného a mladšieho paleolitu na Slovensku. In: III. Sympozium paleolityczne. Referaty. 1. Kraków 1967, 8-22.
 106. Stratigraphische Übersicht der paläolithischen Funde in der Westslowakei. *Quartär* 18, 1967, 57-80.

1968

107. *Anthropos* 17 (N. S. 9), Brno 1965: Karel Valoch, Jeskyně Šipka a Čertova díra u Štramberku; Rudolf Musil, Zhodnocení dřívějších paleontologických nálezů z Šipky; Jan Jelínek, Srovnávací studium šipecké čelisti (rec.). *Slov. Arch.* 16, 1968, 473-475.
 108. Pravek Liptova. *Krásy Slov.* 45, 1968, 253-257.
 109. Prof. dr. Vojtech Budinský-Krička 65-ročný. *Krásy Slov.* 45, 1968, 439, 440.
 110. Zur Stratigraphie der pleistozäne Lößdecken in der Slowakei. In: J. Demek (red.): Das Periglazial und das Paläolithikum in der Tschechoslowakei. Materiale für das Symposium Löß-Periglazial-Paläolithikum. II. Brno 1968, 123-130.

1969

111. Die Grundaspekte der urgeschichtlichen Höhlenbesiedlung in der Slowakei. In: 5. Internationaler Kongress für Speleologie Stuttgart 1969. Abhandlungen der Sektion Speläogenese, Höhlensiedlung. III. München 1969, 1-10.
 112. Die stratigraphische Position des Paläolithikums in den Lössen der Slowakei. In: J. Demek/J. Kukla (red.): Periglazialzone, Löss und Paläolithikum der Tschechoslowakei. Brno 1969, 117-122.
 113. Dobrovoľní jaskyniari na Slovensku znova v Speleologickej spoločnosti. *Krásy Slov.* 46, 1969, 268, 269.
 114. H. Trimmel: Speläologisches Fachwörterbuch (Fachwörterbuch der Karst- und Höhlenkunde), Wien 1965 (rec.). *Arch. Rozhledy* 21, 1969, 834.
 115. Hubert Trimmel, Speläologisches Fachwörterbuch (Fachwörterbuch der Karst- und Höhlenkunde), Wien 1965 (rec.). *Slov. Arch.* 18, 1969, 262.
 116. K stratigrafii loessových archeologických stôjanok. In: Loss-periglacial-paleolit na teritorii Srednej i Vostočnoj Jevropy (dľa VIII-ogo Kongressa INKVA). Paris - Moskva 1969, 202-212.
 117. L. Báñez: Barca bei Košice, Paläolithische Fundstelle, Bratislava 1968 (rec.). *Arch. Rozhledy* 21, 1969, 560, 561.
 118. Osídlenie slovenských jaskýň v staršej dobe kamennej. *Nové Obzory* 11, 1969, 201-224.
 119. Prof. Leonard Blaha 55-ročný. *Slov. Kras* 8, 1969, 147-149.
 120. Slovenskí dobrovoľní jaskyniari opäť zjednotení v SSS. *Slov. Kras* 8, 1969, 124-130.
 121. Svatopluk Kámen: Za svetlom karbidky. Bratislava 1969 (rec.). *Slov. Kras* 8, 1969, 151.
 122. Z histórie. In: V. Čikar a kolektív. Biele Karpaty. Turistický sprievodca ČSSR. 35. Bratislava 1969, 16-31.

1970

123. Jaskyniar Ján Brodňanský šesťdesiatročný. *Sprav. SSS*, 1/3-4, 1970, 55.
 124. Nešťastie a smrť v jaskyniach. *Krásy Slov.* 5, 1970, 230, 231.
 125. Paleolitická plastika Venuše z Moravian nad Váhom. *Výtvarný Život* 15/9, 1970, 1-8.
 126. Sídlišká zo staršej doby kamennej na okolí Moravian nad Váhom. *Almanach Balneol. Múz.* 1970, 31-40.
 127. Slovenskí jaskyniari na 5. medzinárodnom speleologickom kongrese v Stuttgarte. *Krásy Slov.* 47, 1970, 44, 45.
 128. Zdeno Hochmuth a kolektív: Ružomberok, historicko-vlastivedná monografia (rec.). *Krásy Slov.* 47, 1970, 47.
 129. Zur Problematik der gravettezeitlichen Besiedlung der Slowakei. *Slov. Arch.* 18, 1970, 207-215.

1971

130. Archeologické výskumy v jaskyni na Mníchu. *Krásy Slov.* 48, 1971, 331.
 131. Mladopaleolitická stanica pri Rimavských Janovciach. *Vsl. Pravek* 2, 1971, 13-22.
 132. Staršia a stredná doba kamenná. In: Slovensko 1. Dejiny. Bratislava 1971, 11-29.
 133. Zjednocovacie úsilie dobrovoľných jaskyniarov SSS úspešne napreduje. *Krásy Slov.* 48, 1971, 381.

1972

134. Die mittlere Steinzeit in der Slowakei. *Acta Praehist. et Arch.* 3, 1972, 57-76.
135. Jaskyňa Čertova pec pri Radošine. *Slov. Kras* 10, 1972, 73-85.
136. Pravek Bojníc. Od staršej doby kamennej po dobu slovanskú. Bratislava 1972.
137. Sedemdesiatka Jána Majku. *Slov. Kras* 10, 1972, 169-172.
138. Šesťdesiatiny Jána Brodňanského. *Slov. Kras* 10, 1972, 172, 173.
139. Zásady ochrany archeologických a kultúrno-historických pamiatok v jaskyniach. *Sprav. SSS* 3/2, 1972, 18-23.

1973

140. Druhé desaťročie intenzívnej speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre (1962-1971). *Slov. Kras* 11, 1973, 85-98.
141. Le mésolithique en Slovaquie. In: S. K. Kozłowski (ed.): *The Mesolithic in Europe. Papers read at the International Symposium on the Mesolithic in Europe. Warsaw 1973*, 53-75.
142. Najstaršie antropologické nálezy zo Slovenska. *Krásy Slov.* 50, 1973, 382.
143. Pocta slovenským jaskyniarom. *Krásy Slov.* 50, 1973, 574.
144. Poznávajme kultúrnu históriu jaskýň na Slovensku. *Krásy Slov.* 50, 1973, 342-347.

1974

145. K niektorým historicko-spoločenským otázkam paleolitu na Slovensku. *Slov. Arch.* 22, 1974, 9-32.
146. Kultúrno-historická komisia predsedníctva Slovenskej speleologickej spoločnosti a jej pracovná koncepcia. *Sprav. SSS*, 5/3 1974, 22-26.
147. Liptov 2. Vlastivedný zborník. Vydalo vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin pre Liptovské múzeum v Ružomberku, 1972 (rec.). *Slov. Arch.* 22, 1974, 481.
148. Sídlišká pračloveka na slovenských travertínoch. *Nové Obzory* 16, 1974, 133-175.
149. Storočné jubileum archeologických výskumov v jaskyniach na Slovensku. *Krásy Slov.* 51, 1974, 560-565.
150. Študiijná cesta v NSR z hľadiska paleolitického osídlenia jaskýň. *Slov. Kras* 12, 1974, 256-273.

1975

151. Bohuslav Klíma: Archeologický výzkum plošiny před jeskyní Pekárnou. Praha 1974 (rec.). *Slov. Arch.* 23, 1975, 457-459.
152. Klenoty dávnej minulosti Slovenska. *Krásy Slov.* 52, 1975, 280.
153. Moravské hradisko Pohansko a stavebný materiál zo Slovenska. *Krásy Slov.* 52, 1975, 470.
154. Najstaršie zlaté šperky z územia strednej Európy. *Krásy Slov.* 52, 1975, 280, 281.
155. Speleoarcheologický výskum Kostrovej jaskyne pri Zádielských Dvorníkoch. *AVANS* 1974, 1975, 17-19.
156. Sto rokov archeologického výskumu v jaskyniach na Slovensku. *Slov. Kras* 13, 1975, 3-36.

1976

157. Archeologická podobnosť juhoslovanskej jaskyne Bezdanjača a našej Domice. *Krásy Slov.* 53, 1976, 424.
158. Die slowakischen Travertine und ihre mittelpaläolithische Industrie. In: *Proceedings of the 6th International Congress of Speleology. Actes du 6e Congrès international de Spéléologie. Olomouc-ČSSR. Praha 1976*, 17-26.
159. Domica - ozdoba Slovenského krasu. *PaS* 25/22, 1976, 42-46.
160. Polstoročné jubileum perly slovenského praveku jaskyne Domica. *Krásy Slov.* 53, 1976, 390-395.
161. Za zdravím a poznaním. Sprievodca pre putovné táborenie zväzáckych turistických kolektívov. Bratislava, Smena 1975 (rec.). *Krásy Slov.* 53, 1976, 425, 426.

1977

162. Archaeological Knowledge on the end of the Pleistocene and Early Holocene in Slovakia. In: *Proceedings of Working Session of Commission on Holocene - INQUA (Euro Siberian Subcommission). Bratislava 1977*, 59-66.
163. Ktorá z nich je najkrajšia a prečo? *Krásy Slov.* 54, 1977, 112, 113.
164. Prieskum Žiarkej kotliny a Kremnického pohoria v roku 1976. *AVANS* 1976, 1977, 31-33.
165. Výskum na šwiderskom sídlisku vo Veľkom Slavkove v rokoch 1975 a 1976. *AVANS* 1976, 1977, 33-36.
166. Zádielska dolina od praveku po oslobodenie. *Krásy Slov.* 54, 1977, 388-393.
167. Zur Problematik der gravettezeitlichen Besiedlung der Slowakei. *Slov. Arch.* 18, 1977, 207-215.

1978

168. Archeologický prieskum Ipeľskej, Lučenskej, Pliešovskej a Zvolenskej kotliny. *AVANS* 1977, 1978, 27-29.
169. Koncová fáza neproduktívneho hospodárstva na Slovensku. In: *Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra 1978*, 98-111.
170. Prvé sídlisko zo staršej doby kamennej v Žilinskej kotline. *Vlast. Zbor. Považia* 13, 1978, 5-17.
171. Sto rokov od prvého speleoarcheologického výskumu Jasovskej jaskyne. *Krásy Slov.* 55, 1978, 536-540.
172. Stopy paleolitických ľudí v európskych jaskyniach. *PaS* 27/16, 1978, 55-59.
173. Zabudnutá jaskyňa Oko pri Vrútkach. Príspevok k histórii poznávania slovenských jaskýň. *Slov. Kras* 16, 1978, 121-123.
174. 50. rokov od smrti propagátora slovenských jaskýň - Rudolfa Těsnohlídka. *Sprav. SSS*, 9/2, 1978, 29-31.

1979

175. Historické korene vzniku náboženstva a jeho konkrétne prejavy v staršej dobe kamennej. In: Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Nitra 1979, 27-35.
176. Jaskyne ako pramene spoločensko-historických a antropologických poznatkov v paleolite. Slov. Kras 17, 1979, 23-40.
177. K problematike proveniencie surovín na výrobu štiepanej kamennej industrie v paleolite Slovenska. Slov. Arch. 27, 1979, 5-15.
178. Sto rokov od sporu o uznanie prvého paleolitického sídliska v jaskyniach pri Ružine. Krásy Slov. 56, 1979, 554-556.

1980

179. Importants sites paléolithiques de la Slovaquie centrale et occidentale. Nitra, 1980.
180. La période du gravettien en Slovaquie. In: L. Bánesz/J. K. Kozłowski (dir.): L'aurignacien et le gravettien (périgordien) dans leur cadre écologique. Colloque International. Nitra 1980, 25-36.
181. Paleolit a mezolit. Slov. Arch. 28, 1980, 119-136.
182. Stredopaleolitické nálezy na Mariánskom vršku v Prievidzi. Horná Nitra 9, 1980, 31-51.
183. Štvrtý rok výskumu na epipaleolitickom sídlisku vo Veľkom Slavkove. AVANS 1978, 1980, 36-38.
184. Výskum paleolitických nálezísk v Sobotišti. AVANS 1979, 1980, 31, 32.
185. Významné paleolitické lokality na strednom a západnom Slovensku. Nitra 1980.
186. Wielki Slawków - pierwsza osada kultury świderskiej na Słowacji. Acta Arch. Carpathica 20, 1980, 5-17.

1981

187. Das Mesolithikum in nordwestlichen Teil des Karpatenbeckens. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 14-15, 1981, 295-300.
188. Dôkazy pobytu mezolitických lovcov v Medvedej jaskyni pri Ružine. AVANS 1980, 1981, 27, 28.
189. Najstaršie osídlenia slovenských jaskýň. Krásy Slov. 58/1, 1981, 38, 39.
190. PhDr. Ladislav Bánesz, CSc. - päťdesiatročný. Slov. Arch. 29, 1981, 451, 452.

1982

191. Domica - perla slovenského praveku. In: I. Zmoray/V. Podhradský a kolektív: Zaujímavosti slovenskej prírody. Martin 1982, 71-78.
192. Emil Dzvoník: Slepá jaskyňa. Bratislava 1977 (rec.). Slov. Kras 20, 1982, 221-223.
193. Ing. Svatopluk Kámen - šesťdesiatročný. Sprav. SSS 12/1, 1981, 33-35.
194. Jaskové jaskyne netradične. In: I. Zmoray/V. Podhradský a kolektív: Zaujímavosti slovenskej prírody. Martin 1982, 335-343.
195. Mladopaleolitické sídlisko v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1981, 1982, 27-29.
196. Nové paleolitické sídlisko v Malých Karpatoch. Jaskyňa Pec pri Plaveckom Podhradí. Krásy Slov. 59, 1982, X/4-X/7.
197. Počiatky osídlenia amerického kontinentu. PaS 31/15, 1982, 52-57.
198. Slovenské travertíny, vývery plynov a archeológia. In: I. Zmoray/V. Podhradský a kolektív: Zaujímavosti slovenskej prírody. Martin 1982, 51, 52.
199. Speleoarcheológia. In: J. Jakál a kolektív: Praktická speleológia. Martin 1982, 191-221.
200. Za profesorom Leonardom Blahom. Slov. Kras 20, 1982, 213, 214.

1983

201. Dokumentácia krasu v oblasti spoločenských vied s dôrazom na existenciu človeka v jaskyni. Sprav. SSS 14/2, 1983, 39-42.
202. Druhý rok výskumu na mladopaleolitickom sídlisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1982, 1983, 30-32.
203. Jaskyňa Dúpná diera pri Slatinke nad Bebravou a jej praveké osídlenie i pohrebisko. Krásy Slov. 60, 1983, VIII/34-VIII/37.
204. Najstarší historický dôkaz pozostatkov mamuta na Slovensku z okresu Galanta. Krásy Slov. 60, 1983, IV/26, IV/27.
205. Neue Kenntnisse über altpaläolithische Funde in der Slowakei. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 24, 1983, 543-550.
206. Pohrebisko a praveké sídlisko v jaskyni Dúpná diera pri Slatinke nad Bebravou. Štud. Zvesti AU SAV 20, 1983, 15-37.
207. Prieskum paleolitických komunikačných priechodov v Nízkyh Beskydách. AVANS 1982, 1983, 32-35.
208. Znovunájdenie Moravianskej venuše. Balneol. Sprav. 23, 1983, 77-87.

1984

209. Človek v jaskyniach Slovenského raja. Sprav. SSS 15/1, 1984, 46-49.
210. K otázke paleolitického umenia v slovenských jaskyniach. Sprav. SSS 15/4, 1984, 42-46.
211. Nové paleolitické nálezy zo severovýchodného Slovenska. Arch. Rozhledy 36, 1984, 443-445.
212. Objav stredopaleolitických nálezísk na Myjavskej pahorkatine. In: Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 10-19.
213. Prvé nálezy zo starej doby kamennej na Orave. Krásy Slov. 61, 1984, XI/10-XI/15.
214. Tretí rok výskumu na mladopaleolitickom sídlisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1983, 1984, 27-29.
215. Tretie desaťrocie speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre (1972-1982). Slov. Kras 22, 1984, 245-265.
216. Významné jubileum univ. prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc. Slov. Kras 22, 1984, 307-310.

1985

217. Ján Majko - 85 ročný. *Slov. Kras* 23, 1985, 363, 364.
218. Jaskyňa Vlčia diera vo Vlčom dole pri Omastinej a jej praveké osídlenie. *Slov. Kras* 23, 1985, 131-144.
219. Klíma Bohuslav: Dolní Věstonice, tábořiště lovců mamutů. Památníky naší minulosti 12. Praha 1983 (rec.). *Slov. Arch.* 33, 1985, 228-231.
220. Nové paleolitické sídliská na dolnom Poiplí. *AVANS* 1984, 1985, 32-34.
221. Paleolitičeskije pamjatniki Slovakii. *Sovietskaja Arch.* 1985/2, 141-154.
222. Piaty rok výskumu na mladopaleolitickom sídlisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. *AVANS* 1985, 1986, 45, 46.

1986

223. Ján Majko (úmrť). *Arch. Rozhledy* 38, 1986, 580, 581.
224. K problematike sídliskových objektov v paleolite západného Slovenska. In: *Střecha nad hlavou. Materiály z pracovního setkání o nejstarší architektuře.* Brno 1986, 17-29.
225. Najstaršie osídlenie Novej Bane a jej širšieho okolia v Žiarskej kotline. In: A. Zrebený a kolektív: *Dejiny Novej Bane.* Martin 1986, 23-37.
226. Prameň k dejinám slovenských jaskýň. *PaS* 35/8, 1986, 58, 59.
227. On Problems of the Middle Palaeolithic in Slovakia. *Slov. Arch.* 34, 1986, 279-292.
228. Prehľad histórie archeológie a paleontológie v jaskyniach na Slovensku do r. 1945. *Sprav. SSS* 17/1-2, 1986, 56-62.
229. The Review of History of Archeology and Paleontology in the Caves of Slovakia until 1945. In: *Bulletin of Slovak spelologica society* 17/1-2. Liptovský Mikuláš 1986, 53-58 (anglická mutácia *Sprav. SSS* 17/1-2, 1986).
230. Trenčianske Bohuslavice vo svetle archeológie a histórie. *Krásy Slov.* 63, 1986, XI/16-XI/21.
231. Zur Problematik der Kommunikationsübergänge der Nordostslowakei im Paläolithikum. In: *Urzeitliche und früh-historische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.* Nitra 1986, 41-47.

1987

232. K problematike listovitých hrotov z Trenčianskych Bohuslavíc. In: 25 let pavilonu Anthropos 1961-1986. Sborník ze slávnostního zasedání 5. listopadu 1986. Brno 1987, 91-95.
233. Lubomír Viliam Prikrýl: Dejiny speleológie na Slovensku. Bratislava 1985 (rec.). *Slov. Kras* 25, 1987, 235-238.
234. Prínos nových poznatkov slovenskej archeológie ku stratigrafii pleistocénu a starého holocénu. *Antropozoikum* 18, 1987, 203-228.
235. Problems of dwelling structures in the Palaeolithic of Western Slovakia. *Anthropologie (Brno)* 25, 1987, 105-110.

1988

236. Stredopaleolitická dielňa v Banskom 1. *AVANS* 1987, 1988, 30.
237. Stredopaleolitický pästný klin z Banského 2. *AVANS* 1987, 1988, 30, 31.
238. Trenčianske Bohuslavice un habitat Gravettien en Slovaquie occidentale. *Anthropologie (Paris)* 92, 1988, 173-182.
239. Z histórie. In: J. Ďurček a kolektív: *Slovenské rudohorie. Volovské vrchy a Čierna hora.* Turistický sprievodca ČSSR. 30. Bratislava 1988, 33-36.

1989

240. Človek doby kamennej v Slovenskom krase. *PaS* 38/11, 1989, 42-47.
241. Dr. Samuel Roth (1851-1889), zakladateľ speleoarcheológie na Slovensku, zomrel pred 100 rokmi. *Slov. Kras* 27, 1989, 199-201.
242. Hunting of Brown Bears in the Mesolithic: Evidence from the Medvedia Cave near Ružín in Slovakia. In: *The Mesolithic in Europe.* Edinburgh 1985, U. I. S. P. P. Mesolithic Commision. Papers Presented at the Third International Symposium. Edinburgh 1989, 456-460.
243. K problematike mladého paleolitu na západnom Slovensku. In: *Současný stav a perspektivy výzkumu kvartéru v ČSSR. Materiály z pracovního setkání.* Brno 1989, 89-101.
244. Moravianska venuša. *PaS* 38/7, 1989, 56-59.
245. Osvetovo-výchovná prezentácia paleolitických lokalít. *Pam. Prír.* 20/2, 1989, 25-27.
246. Pračlovek známy i neznámy. *Slovensko* 13/6, 1989, 36, 37.
247. Z histórie. In: J. Ďurček a kolektív: *Slovenský kras.* Turistický sprievodca ČSSR. 41. Bratislava 1989, 33-37.

1990

248. Blattspitzenindustrien in der Westslowakei. In: *Les Industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen,* Kraków 1989. ERAUL 42. Liège 1990, 235-238.
249. Dve neznáme hradiská v katastri Pribyliny. *AVANS* 1988, 1990, 30, 31.
250. Mezolitické lovci v Medvedej jaskyni pri Ružíne. *Slov. Arch.* 38, 1990, 5-30.
251. Mittelpaläolithische Funde im Gebiet der Slowakei. *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 31, 1990, 122-134.
252. Prezentácia paleolitických lokalít vo svetle speleoarcheológie a kvartérnej geológie. *Štud. Zvesti AU SAV* 26, 1990, 411-415.
253. Z histórie. In: Z. Hochmuth a kolektív: *Chočské vrchy, Liptovská Mara.* Turistický sprievodca ČSSR. 42. Bratislava 1990, 41-45.

1991

- 254. Gravettienske sídlisko v Horných Lefantovciach. AVANS 1989, 1991, 20.
- 255. Praveké a včasnohistorické osídlenie Ilavy a jej okolia. In: A. Bagin/V. Bystrický: Ilava. Ilava 1991, 24-38.
- 256. Stredopaleolitická dielňa v Bartošovej Lehôtke. AVANS 1989, 1991, 20, 21.
- 257. Zakarpatská jaskyňa Moločnyj Kameň vo svetle paleolitického osídlenia. Sprav. SSS 21, 1991, 23, 24.
- 258. Zur Problematik der Exploitation von Limnokuarz in der Kremnice-Bergen. Anthropologie (Brno) 29, 1991, 63-65.

1992

- 259. Paleolitický kultový artefakt z Moravian nad Váhom-Dlhej. AVANS 1991, 1992, 16, 17.
- 260. Paleolitické nálezy z extravilánu Zvolena. AVANS 1990, 1992, 18, 19.
- 261. Stredopaleolitický nález z Kátova. AVANS 1990, 1992, 19, 20.
- 262. Osídlenie Nitry v starej dobe kamennej. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 5-14.

1993

- 263. Rudolf Těsnohlídek a jaskyňa Slobody. Slov. Kras 31, 1993, 113-115.
- 264. Za univ. prof. dr. Vojtechom Budinským-Kričkom, DrSc. Spravodaj SSS 23, 1993, 43-45.

1994

- 265. Nové poznatky o pravekom osídlení Liskovskej jaskyne. In: Český kras 20/5. Beroun 1994, 5-10.
- 266. Unikátna bronzová spona z previsu pri Krivokláte v Bielych Karpatoch. Slov. Kras 32, 1994, 193-196.
- 267. Vojtech Budinský-Krička - in memoriam. Slov. Kras 32, 1994, 211.

1995

- 268. Nález kovovej plastiky bovida z Liskovskej jaskyne. AVANS 1993, 1995, 25-27.
- 269. Pomoc archeológie pri datovaní založenia Silickej Iadnice. In: Ochrana Iadových jaskýň. Zborník referátov. Liptovský Mikuláš 1995, 81-84.

1996

- 270. Archeologické hodnoty jaskyne Domica. In: Sprístupnené jaskyne. Výskum, ochrana a využívanie. Zborník referátov. Liptovský Mikuláš 1996, 95-98.
- 271. Objaviteľ najstarších archeologických sídlisk na Myjavskej pahorkatine. Záhorie 5/5, 1996, 11, 12.
- 272. Paleolitický pástny klin z Kežmarku. AVANS 1994, 1996, 24.
- 273. Skanzen slovenského praveku. Slovensko 20/4, 1996, 56-58.

1997

- 274. Veľká Rothova jaskyňa či Veľká ružínska jaskyňa? AVANS 1995, 1997, 22, 23.

1999

- 275. Nové poznatky o osídlení Slovenska v epipaleolite. In: Archeoholična zbirka Chersonskoj deržavnoj inspekciji ochrony pamjatok. Cherson 1999, 22-26.

V spoluautorstve

- 276. J. Bárta: Vlčkovce - sprašový profil a jeho paleolitické industrie (S príspevkami O. Fejfara, E. Krippa, J. Kuklu a V. Ložka). Slov. Arch. 10, 1962, 285-318.
- 277. J. Bárta/L. Bánesz: The Palaeolithic and Mesolithic. In: Archaeological Research in Slovakia. Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico 19.-24. October 1981, Nitra 1981, 11-29.
- 278. J. Bárta/L. Bánesz: Výskum staršej a strednej doby kamennej. Slov. Arch. 19, 1971, 292-317.
- 279. J. Bárta/V. Budinský-Krička/V. Uhlár: Ružomberok a jeho okolie v praveku a na úsvite dejín. In: Ružomberok, historicko-vlastivedná monografia. Martin 1969, 39-52.
- 280. J. Bárta/T. Kolník: Rímska stanica (?) v Bratislave-Dúbravke. AVANS 1980, 1981, 29-31.
- 281. J. Bárta/K. Marková: Paleolitický nález z Kráľa-Riečky. AVANS 1992, 1993, 23.
- 282. J. Bárta/K. Marková: Stredopaleolitický sekáčovitý odbíjač zo Zavara. Arch. Rozhľedy 44, 1992, 109-111.
- 283. J. Bárta/M. Mácelová/K. Pieta: Ďalší prieskum Netopierskej jaskyne v Sásovskom krase. AVANS 1986, 1987, 29, 30.
- 284. J. Bárta/J. Pavúk: Lengyelské sídlisko na Vršoch pri Dolnej Strede. Arch. Rozhľedy 11, 1959, 482-488, 503.
- 285. J. Bárta/A. Petrovský-Sichman: Paleolitické nálezy z Ipeľskej kotliny. Arch. Rozhľedy 14, 1962, 297-308.
- 286. J. Bárta/K. Pieta: Netopierska jaskyňa v Sásovskom krase vo svetle nových sídliskových poznatkov. Slov. Kras 26, 1988, 33-46.
- 287. J. Bárta/M. Remiašová 1983: Praveké a ranofeudálne osídlenie mesta a jeho okolia do 9. storočia. In: Prievidza. Martin 1983, 18-30.
- 288. J. Bárta/M. Soják: Archaické paleolitické nálezy zo Spiša. AVANS 1996, 1998, 26, 27.
- 289. J. Bárta/L. Tarnóczy: Lokalizujúce archeologické a paleontologické nálezy z jaskýň. Sprav. SSS 2/3, 1971, 28-30.
- 290. J. Bárta/L. Tarnóczy: Zbierame trojrozmerné hmotné pamiatky z jaskýň. Sprav. SSS 3/2, 1972, 18-23.
- 291. J. Bárta/L. Veliačik: Nálezy bronzových predmetov zo Zádielskych Dvorníkov-Zádielu. AVANS 1976, 1977, 36-41.
- 292. J. Bárta/E. Vlček: Polotovar kultovej masky z ľudskej lebky z Babskej diery pri Silici. Slov. Kras 28, 1990, 117-132.

293. J. Bárta/E. Wiedermann: Nové stredopaleolitické nálezisko v Žiarskej kotline. AVANS 1979, 1980, 32, 33.
294. D. Kubíny/J. Bárta: 6th International Speleological Congress. Guide to Excursion. Select Slovak karst Regions and Caves. B-2. Olomouc - Liptovský Mikuláš 1973.
295. J. Kukla/V. Ložek/J. Bárta: Das Lößprofil von Nové Mesto im Waagtal. Eiszeitalter u. Gegenwart 12, 1961, 73-94.
296. V. Ložek/J. Bárta: K otázce stáří holocenních travertinových poloh v našich jeskyních. Československý Kras 5, 1952, 137-139.
297. V. Němejcová-Pavůvková/J. Bárta: Äneolithische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina. Slov. Arch. 25, 1977, 433-448.
298. E. Vlček/J. Bárta: Lengyelský kostrový hrob z Malých Kršteňan. Obzor Prehist. 14, 1950, 337-340.

O autorovi

- Bárta Juraj – Encyklopédia Slovenska. I. (A-D). Bratislava 1977, 153.
 Bárta Juraj – J. Filip, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. I. Prag 1966, 90, 91.
 Bárta Juraj – J. Filip, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. III-Addenda. Praha 1998, 26.
 Bárta Juraj – The international Directory of Distinguished Leadership. Raleigh 1977, 19.
 Ku šesťdesiatke PhDr. Juraja Bártu, CSc. – J. Jakál, Slov. Kras 22, 1984, 315-317.
 PhDr. Juraj Bárta, CSc., päťdesiatročný – B. Chropovský, Slov. Arch. 21, 1973, 445, 446.
 PhDr. Juraj Bárta, CSc., šesťdesiatročný – S. Šiška, Slov. Arch. 31, 1983, 219-221.
 PhDr. Juraj Bárta, CSc. – S. Šiška, Slov. Arch. 41, 1993, 135.
 PhDr. Juraj Bárta sedemdesiatnikom. – M. Lalkovič, Slov. Kras 32, 1994, 199-206.

Zostavil Gabriel Fusek

PhDr. Mária Rejholcová

Dňa 1. júna 1998 PhDr. Mária Rejholcová oslávila svoje šesťdesiatepiate narodeniny. Medzi gratulantmi nechýbali ani priatelia a spolupracovníci z Archeologického ústavu SAV. Bez zveličovania sa dá povedať, že dr. Rejholcová archeológii zasvätila celý svoj život – veď v bývalom Štátnom archeologickom ústave začala pracovať ako technická pracovníčka už v útlom veku v roku 1948. Jej odborná životná dráha však nebola jednoduchá a priamočiara. Trpezlivým štúdiom sa z technickej pracovníčky postupne vypracovala na poprednú odborníčku v problematike včasného stredoveku. Ako o tom svedčí aj predložená bibliografia, ťažiskom odborného záujmu jubilantky sa stal predovšetkým výskum pohrebísk z 10.-11. stor. na juhozápadnom Slovensku. Pre prácu Márie Rejholcovej je príznačné precízne publikovanie kvalitne dokumentovaných nálezových situácií, čo z nich vytvára pramennú základňu, o ktorú sa budú môcť bez problémov opierať i ďalšie generácie bádateľov. Súčasne treba upozorniť aj na autorkine dôsledné analýzy tak nálezového fondu, ako aj javov súvisiacich s pohrebným rítom. V neposlednom rade vyzdvihujeme jej podiel na riešení teoretických problémov spätých predovšetkým s problematikou belobrdskej kultúry. Vyvrcholením vedeckej činnosti jubilantky je séria príspevkov, štúdií a najmä troch monografií o včasnostredovekom pohrebisku v Čakajovciach. Svojím autorským vkladom sa jej podarilo významným krokom posunúť poznanie o vývoji pohrebného rítu a etnického zloženia západného Slovenska od počiatkov včasnostredovekého obdobia až do doby vrcholného stredoveku.

Pani PhDr. Mária Rejholcová bola penzionovaná 30. 4. 1993, po 45-tich rokoch v službách slovenskej archeologickej vedy. S úctou musíme pripomenúť, že ako jedna z mála, ak nie jediná z archeológov pracujúcich v Archeologickom ústave SAV, odišla na zaslúžený odpočinok s čistým svedomím, že všetky terénne výskumy, ktoré viedla, publikačnou formou aj sprístupnila vedeckej komunite. Túto pozoruhodnú skutočnosť dokumentuje i jej osobná bibliografia.

Milá pani Marienka, želáme Vám dobré zdravie, veľa šťastia a spokojnosti v kruhu Vašich blízkych a tešíme sa na ďalšie priateľské stretnutia s Vami!

BIBLIOGRAFIA

1971

1. Slovanské osídlenie Stredoslovenského kraja. Slov. Arch. 19, 1971, 95-133.

1974

2. Pohrebisko z 10.-12. storočia v Nových Zámkoch. Slov. Arch. 22, 1974, 435-464.

1975

3. Výskum pohrebiska z 11. storočia v Čakajovciach. AVANS 1974, 1975, 87-89.

1976

4. Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej. Slov. Arch. 24, 1976, 191-234.

1977

5. Ďalšie keltské pohrebisko v Hurbanove-Bohatej. Slov. Arch. 25, 1977, 47-67.
6. Pohrebisko z 10.-11. storočia v Čakajovciach. AVANS 1976, 1977, 239, 240.
7. Slovanské objekty v Hurbanove-Bohatej, okr. Komárno. Arch. Rozhľedy 29, 1977, 646-657.
8. Staroslovanský žiarový hrob v Čakajovciach. AVANS 1976, 1977, 240.

1978

9. Čakajovce, okres Nitra. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 41, 43-45.
10. Hurbanovo, okres Komárno. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 89-95.
11. Ipeľský Sokolec, okres Levice. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 96.
12. Lipová-Ondrochov, okres Nové Zámky. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 120, 121.
13. Nové Zámky. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 148-154.
14. Stredoveké pohrebisko v Čakajovciach. AVANS 1977, 1978, 202, 203.
15. Výskum pohrebiska v Čakajovciach, okr. Nitra. Arch. Hist. 3, 1978, 263-268.
16. Zemné, okres Nové Zámky. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 249, 251-253.
17. Zvolen, okres Zvolen. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 256, 257.

1979

18. Pohrebisko z 10. storočia v Zemnom. Slov. Arch. 27, 1979, 405-436.

1980

19. Ďalšia etapa výskumu pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1979, 1980, 179-181.
20. Nové prínosy k poznaniu materiálnej kultúry v 10.-11. storočí na území Slovenska. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra 1980, 123-129.
21. Výskum pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1978, 1980, 230, 231.

1981

22. Odraz štruktúry osídlenia na pohrebiskách z 10.-11. storočia. Arch. Hist. 6, 1981, 481-485.
23. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1980, 1981, 245-247.

1982

24. K problematike severnej hranice výskytu tzv. belobrdských pohrebísk. Slov. Arch. 30, 1982, 199-209.
25. Pohrebisko veľkomoravského ľudu. Archeologický výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach. Krásy Slov. 59, 1982, VIII/12-VIII/15.
26. Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach. AVANS 1981, 1982, 233-236.

1983

27. Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach. AVANS 1982, 1983, 215-217.

1984

28. Demografičeskije svedenija po rezul'tatam raskopok rannesrednevekovogo mogiľnika v s. Čakajovce. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983. Nitra 1984, 205-208.
29. Kam siahajú dejiny Čakajoviec. PaS 33/13, 1984, 47-51.
30. Výskum pohrebiska v Čakajovciach v roku 1983. AVANS 1983, 1984, 189, 190.

1985

31. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1984, 1985, 202-204.

1986

32. Záchranný výskum pohrebiska z 10. storočia v Dubníku (predbežná správa). *Castrum Novum* 3, 1986, 15-21.
33. Výskum pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1985, 1986, 200, 201.

1987

34. Záverečná etapa výskumu pohrebiska v Čakajovciach. AVANS 1986, 1987, 89, 90.

1988

35. Obolus mŕtvych na pohrebisku v Čakajovciach. *Slov. Num.* 10, 1988, 191-201.
36. Pohrebisko z 10. storočia v Dubníku. *Slov. Arch.* 36, 1988, 433-454.
37. Včasnoslovanské pohrebisko v Lefantovciach. AVANS 1987, 1988, 113.
38. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach. *Arch. Hist.* 13, 1988, 537-542.

1989

39. Čakajovce. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I/1.* Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989, 184.
40. Okres Trnava. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I/1.* Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989, 421-466.

1990

41. Pohrebisko z 9. storočia v Dolných Lefantovciach. AVANS 1988, 1990, 143-144.
42. Včasnoslovanské pohrebisko v Čakajovciach, okres Nitra. *Slov. Arch.* 38, 1990, 357-420.

1991

43. Včasnostredoveká nádoba z Lefantoviec. AVANS 1989, 1991, 84.

1992

44. Okres Banská Bystrica. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II.* Stredoslovenský kraj. Nitra 1992, 9-11.
45. Okres Zvolen. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II.* Stredoslovenský kraj. Nitra 1992, 163-174.
46. Veľkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 28, 1992, 251-278.

1995

47. Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). *Analýza.* Nitra 1995.
48. Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). *Katalóg.* Nitra 1995.

1996

49. Entwicklung des Bestattungsritus im 9.-11. Jh. im Lichte des Gräberfeldes in Čakajovce. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): *Enthnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert.* Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994. Bratislava 1996, 353-369.

V spoluautorstve

50. J. Bujna/I. Cheben/M. Rejholcová: Laténske a belobrdské pohrebisko v Dubníku. AVANS 1981, 1982, 57-59.
51. J. Bujna/M. Rejholcová: Prvá sezóna záchranného výskumu v Dubníku. AVANS 1982, 1983, 66, 67.
52. J. Bujna/J. Bátora/Z. Čilinská/K. Kuzmová/M. Rejholcová/P. Žebrák: Šperk a súčasti odevu. Nitra 1996.
53. M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). *Vyhodnotenie.* Bratislava 1999.
54. T. Kolník/M. Rejholcová: Rímske reliktý na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. *Slov. Arch.* 34, 1986, 343-356.
55. Príspevok náleзов mincí z Čakajoviec k problematike západofranského mincovníctva. *Num. Listy* 40, 1985, 129-136.

O autorke

- Životné jubileum PhDr. Márie Rejholcovej - A. Ruttkay, *Slov. Arch.* 31, 1983, 443, 444.
PhDr. Mária Rejholcová - S. Šiška, *Slov. Arch.* 41, 1993, 135.
Rejholcová, Mária - J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. III-Addenda.* Praha 1998, 289.

Zostavil Gabriel Fusek

SPRÁVY

Medzinárodné kolokvium o problémoch rímskoprovinciálneho umeleckého prejavu

Dejiskom tohto podujatia, ktoré sa usporadúva každé dva roky, sa po mestách Graz (Rakúsko), Veszprém (Maďarsko), Celje (Slovinsko), Bonn (Nemecko) a Maastricht (Holandsko) stala v roku 1999 Budapešť, metropola Maďarska s bohatou rímskou minulosťou. Šieste kolokvium na uvedenú tému sa konalo v dňoch 11.-15. mája v historických priestoroch Budínskeho hradu a v hoteli Tuscullanum neďaleko archeologického parku Aquincum, za účasti viac ako 50 odborníkov zo siedmich štátov Európy. Z nich najpočetnejšie boli zastúpené Maďarsko, Nemecko a Rakúsko, kým ostatné krajiny - Holandsko, Luxembursko, Poľsko, Slovensko a Chorvátsko - iba jedným predstaviteľom. Podujatie zorganizované Budapešťanským historickým múzeom - múzeom Aquincum, významne podporili aj Ministerstvo národného kultúrneho dedičstva, Národný kultúrny fond, Maďarská akadémia vied, príslušné mestské a miestne zastupiteľstvo a Nadácia Pro Aquincum.

Počas troch rokovacích dní odznelo 23 prednášok a referátov. Väčšina z nich (15) súvisela s panónskou problematikou, ďalšie sa týkali provincií Noricum, Germania, Gallia Belgica, Raetia, Moesia a Dalmatia. Autori sa najčastejšie zameriavali na charakteristiku umeleckého stvárnenia sôch a reliéfov, na riešenie typologických, chronologických a interpretačných otázok, a to z umelecko-historického i archeologického hľadiska. Spomedzi nich možno uviesť napr. príspevok M. Nagya o torze ženskej sochy zo zbierok Maďarského národného múzea, ktorú interpretoval ako Hesperidku, P. Dyczeka o mramorovej hlave z Novae, prezentovanej ako portrét cisára Carina. J. Beszédes sa na základe účesov pokúsil o datovanie analogických portrétov a o ich identifikáciu s podobizňou cisára Nera. Diskutujúci sa s jeho názorom nestotožnili a skúmaný prvok označili za prejav súvekej módy. Náhrobnými kameňmi a kamennými skulptúrami z Aquinca sa vo svojich referátoch zaoberali A. Facsády, K. Szirmai, L. Kocsis, K. Póczy, K. Kérdő a P. Zsidi. Na výskyt falzifikátov v rímskych zbierkach upozornil v súvislosti s brigitijskými nálezmi L. Borhy. Scénam zobrazujúcim božstvo žienichov (známe z Homé-

rovej Odysey) sa venovala J. Ronke, typológiu monopódia z Kolína nad Rýnom U. Klatt. M. Matern vyzdvihla vo svojej prednáške regionálne osobitosti uctievania rímskych božstiev na území Hessenska.

Mimoriadnu pozornosť účastníkov vzbudili tri rímske kamenné portréty nájdené v areáli neskororímskej strážnej veže (Visegrád-Lepence, severopanónsky limes) a ich interpretačné možnosti prezentované D. Gróhom a P. Grófom. Uvedení autori dospeli na základe detailnej analýzy náleзов a nálezových okolností k názoru, že úprava a zamurovanie portrétov spolu so stavebným nápisom nad bránou opevnenia súvisela zrejme s nejakou dôležitou udalosťou. Predpokladajú, že išlo najskôr o návštevu zatiaľ neznámej významnejšej osobnosti, azda i cisára, začiatkom 70-tych rokov 4. storočia. Osobitne zaujímavé a dôležité je i zistenie, že jeden zo sekundárne použitých portrétov bol súčasťou hrobovej plastiky, ktorá sa pôvodne nachádzala na jednom z aquinských pohrebísk - dnes v lapidáriu múzea Aquincum.

Z ďalších prednášateľov treba spomenúť B. Herberta, ktorý na vybraných príkladoch demonštroval spôsob ochrany a prezentácie rímskoprovinciálnych kamenných pamiatok vo východnom Štajersku. O výsledkoch bádania zameraného na náhrobné pamiatky a hrobové okrsky niektorých panónskych rodín informoval O. Harl. Jeho závery sa týkali súvislostí medzi rodinnými vzťahmi a hrobovými celkami, ktorými však prítomné publikum celkom nepresvedčil. Sepulkrálne pamiatky boli predmetom aj niekoľkých ďalších príspevkov. Architektonickou stránkou hrobových stavieb z Aquinca sa zaoberala Ch. Ertel, aediculami z provincie Noricum G. Kremer, chronológiou a ikonografiou sarkofágov z Brigetia E. Pochmarski. Účastníkov kolokvia zvlášť zaujala nová interpretácia stavebnej funkcie dvoch náhrobných stél zo severozápadnej Panónie (múzeum v Bruck an der Leitha, Rakúsko), ktorú predložil M. Mosser. Prednášky o noricko-panónskych pamiatkach spestril príspevok J. Kriera o novoodkrytom včasnorímskom mauzóleu v Bartringene (Gallia Belgica).

Hoci väčšina prednesených referátov bola venovaná kamenným pamiatkam, autori neopome-

nuli ani iné druhy rímskoprovinciálnych nálezov. T. Buócz uviedla keramickú nádobu zo Savarie, ktorej reliéfna výzdoba pozostáva zo štyroch portrétov, interpretovaných ako Dionysos/Bacchus. T. Gesztelyi sa zaoberal typológiou a územným rozšírením neskororímskych gem, ako aj sklenených príveskov s reliéfnou výzdobou v Panónii. Informatívny charakter mal referát M. Sanaderevej o výskume rímskeho tábora Tilurium a M. Kabaovej o *Thermae Maiores* v Aquincu. Dva unikátne rímskoprovinciálne nálezy - gagátový náramok z Brigetia a terakotové rohy hojnosti z Aquinca zverejnili na posteroch G. Fényes a T. Hable. Originály týchto nálezov mohli účastníci vidieť v múzeách navštívených počas exkurzií (Komárom, Aquincum).

V rámci kolokvia bola na Budínskom hrade sprístupnená príležitostná výstava „Rímske portréty v Aquincu“. V priľahlých priestoroch Budapeštianskeho historického múzea bola pre záujemcov k dispozícii aj stála archeologická a historická expozícia dokumentujúca praveké až stredoveké dejiny dnešnej Budapešti. Nechýbala ani prezentácia vydavateľstiev odbornej literatúry, spojená s predajom aktuálnych titulov. Priamo ku kolokviu boli vydané viaceré publikácie, ktoré obohatili materiály pracovného stretnutia a potešili zrejme každého z účastníkov. Súčasťou programu bola prehliadka nového rímskeho lapidária v Maďarskom národnom múzeu a archeologické-

ho parku Aquincum s renovovaným lapidáriom a antickou expozíciou. Počas kolokvia, resp. po ňom, sa uskutočnili dve celodenné exkurzie po trasách Tata (Kuny Domonkos Múzeum - rímske lapidárium, fresky, expozícia) - Komárom (Klapka György Múzeum - nová rímska expozícia) - Szentendre (Ferenczy Múzeum - rímske lapidárium) a Gorsium (archeologický park) - Balácsa (múzeum v prírode).

V závere mojej správy môžem uvedené podujatie hodnotiť iba pozitívne a označiť ako jedno z najúspešnejších. Organizátorom sa podarilo jeho tematicky zostavenú prednáškovú časť doplniť osobitým sprievodným programom, a tým prezentovať najnovšie výsledky rímskoprovinciálnej archeológie, muzeálnych i vydavateľských aktivít v Maďarsku. Prednesené príspevky budú, tak ako dosiaľ, publikované v samostatnom zborníku. O aktuálnosti skúmania tejto problematiky a jej perspektívach svedčia i ponuky na usporiadanie ďalšieho, siedmeho kolokvia, ktoré predložili kolegovia z Nemecka, Rakúska, Luxemburska a Chorvátska. Po vecnej diskusii bol účastníkmi prijatý návrh prof. Petra Noelkeho na uskutočnenie nasledujúceho stretnutia v roku 2001 v Kolíne nad Rýnom. Domnievam sa, že zvolená téma, zameraná na interdisciplinárne skúmanie prejavov romanizácie a pôvodných domácich prvkov na umelecko-remeselných pamiatkach z 2.-3. stor., osloví široký okruh bádateľov.

Klára Kuzmová

Medzinárodná konferencia „Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945“

Snaha Nemcov o poctivé vyrovnanie sa s tienistými stránkami archeologického a historického bádania v období tzv. tretej ríše je permanentná a nadobúda čoraz zreteľnejšie obrysy. Individuálne monografie historikov R. Bollmusa (1970) a M. H. Katera (1974) zmapovali hlavné problémy. Načrtli zložitú diskusiu medzi stúpenkami nemilosrdného odhaľovania pravdy a prívržencami prúdu hľadajúceho možnosti pochopenia „osudovej“ nutnosti konania, uchyľujúceho sa pri ospravedlňovaní jednotlivcov aj k propagandistickej frazeológii.

S vedomím „berlínskej“ historickej spoluzodpovednosti za hľadanie objektívnej pravdy, naj-

mä s prihliadaním na fakt, že Berlín so svojimi inštitúciami (Friedrich-Wilhelms-Universität, „Amt Rosenberg“, Forschungs- und Lehranstalt „Ahnenerbe“) sa v období tretej ríše rozhodujúcim spôsobom podieľal na vedecko-politickom a ideologickom obraze archeologického bádania v Nemecku i v ním obsadených krajinách, podobal sa prof. Achim Leube na zodpovednú úlohu pokračovať v tejto diskusii. Na Humboldtovej univerzite v Berlíne pripravil v dňoch 19. až 23. novembra 1998 medzinárodnú konferenciu venovanú štúdiu a východoeurópskemu archeologickému bádaniu v rokoch 1933-1945 s hlavným zameraním na úlohu nemeckej vedy a politiky v ňom. Na

konferencii organizovanej pracovníkmi Institut für Geschichtswissenschaften Ur- und Frühgeschichte der Humboldt-Universität zu Berlin sa zúčastnilo okolo 130 archeológov, historikov, filozofov a iných špecialistov na problematiku obdobia tretej ríše. Okrem domácich odborníkov sa na konferencii v hojnom počte zúčastnili aj študenti a v úzkom výbere boli pozvaní aj archeológovia z krajín obsadených Nemcami, najmä z Poľska (5), Ruska (2), Dánska (1), Holandska (1), Česka (1), Slovenska (1), Rakúska (1).

Prvý všeobecný blok prednášok bol venovaný ideologickým východiskám a organizačným formám vzniku politicky angažovanej národnosocialistickej vedy v tretej ríši. Úvodné prednášky sa zamerali na G. Kossinna ako predchodcu a teoretického priekopníka národnosocialistickej ideológie (H. Grünert, Berlin: Gustaf Kossinna - ein Wegbereiter der nationalsozialistischen Ideologie), na vednú politiku za nacizmu (R. Bollmus, Trier: Zur Wissenschaftspolitik unter nationalsozialistischer Herrschaft: Zur Rolle des „Amtes Rosenberg“ und des „Ahnenerbes“ 1933-1945; H. Hasmann, Dresden: „Jugendarbeit“ im Nationalsozialismus; M. Schmidt, Oerlinghausen: Die Rolle der musealen Vermittlung in der nationalsozialistischen Bildungspolitik - die Freilichtmuseen deutscher Vorzeit am Beispiel Oerlinghausen; U. Halle, Münster: Die Externsteine - Symbol germanophiler Interpretation).

Rozhodujúca úloha v politickom usmerňovaní pravekého a včasnodedinného výskumu vo fašistickom Nemecku pripadla roku 1935 Heinrichom Himmlerom založenej inštitúcii Forschungs- und Lehrgemeinschaft „Das Ahnenerbe“. Spočiatku nevelká učená spoločnosť „Dedičstvo predkov“ sa podľa Himmlerovho želania mala pôvodne zameriavať na štúdium najstarších Germánov v zmysle etnocentrického obrazu sveta. Reichsführer Himmler prejavoval mimoriadny záujem o praveké a včasné dejiny vôbec a o „Germanentum“ obzvlášť. Zadával početné výskumné úlohy („Forschungsanträge“) a zriaďoval „Forschungsabteilungen“, z ktorých viaceré boli zamerané na riešenie tém pravekých a včasných dejín Európy. Bol mu udelený aj čestný doktorát z archeológie. Čoskoro sa však „Ahnenerbe“ stalo inštitúciou presadzujúcou najmä kultúrno-politické ambície H. Himmlera a jej hlavným cieľom bolo úsilie o rozšírenie politickej moci SS a jej vplyvu na oblasť duchovného života. Po vypuknutí 2. svetovej vojny sa „Ahnenerbe“ rozrástlo a zahŕňalo v sebe 45 vedeckých zariadení najrozmanitejších vedných odborov. Prirodzene, neuspokojovalo sa iba s kladením a riešením „vedeckých“ otázok. Na obsa-

dených územiach „Ahnenerbe“ úzko spolupracovalo s SS, SD a Gestapom a v priebehu „totálnej vojny“ neváhalo siahať aj k násiliu. V koncentračných táboroch iniciovalo experimenty na väzňoch, dalo podnet k deportácii Židov, až nakoniec uviazlo v sfére zločinu a stalo sa jedným z najposlušnejších nástrojov zločineckej Hitlerovej diktatúry. Generálny sekretár „Ahnenerbe“ W. Sievers bol v norimberskom procese odsúdený na smrť a popravený.

Životu a pôsobeniu niektorých významných a vplyvných aktérov sledovaného obdobia bol venovaný ďalší tematický okruh prednášok. Odznali tu predovšetkým prednášky o konkrétnych predstaviteľoch - H. Hahnovi (I. Ziehe, Berlin: Hans Hahne - Protagonist eines völkischen Weltbildes), K. H. Jacob-Friesenovi, (G. Wegner, Hannover: Auf und zwischen vielen Stühlen - Karl Hermann Jacob-Friesen vor und in den Jahren des Dritten Reiches), H. Reinerthovi (G. Schöbel, Unteruhldingen: Hans Reinerth - Forscher - nationalsozialistischer Funktionär - Museumsleiter, Leben und Werdegang - Was blieb?).

Nechýbali však ani širšie zacielené referáty o vývoji archeológie v Nemecku (W. Pape, Freiburg: Die Entwicklung des Faches Ur- und Frühgeschichte in Deutschland bis 1945) o zástoji univerzity v Marburgu a o úlohe G. v. Merharta (K. Kunter, Marburg: Die Universität Marburg im dritten Reich - Gero v. Merhart), o výskume vo Württembersku (M. Strobel, Unteruhldingen: Die württembergische Forschung 1933-1945 - die Ausgrabungen des „Reichsbundes für deutsche Vorgeschichte“ in der Siedlung Taubried im Herbst 1937), o pozícii W. Unverzagta v spore o organizáciu pamiatkovej starostlivosti (M. Bertram, Berlin: W. Unverzagt und der Streit um die Neuordnung der brandenburgischen Bodendenkmalpflege), o činnosti H. Schleifa (W. Stürmer, Berlin - Prof. Dr. H. Schleif - Leben und Wirken, u. a. im „Ahnenerbe“), C. Engela (G. Mangelsdorf, Greifswald: Carl Engel - ein Leben zwischen Wissenschaft und Politik).

Ďalší tematický okruh bol venovaný referátom o situácii a pôsobení nemeckých archeológov v krajinách pričlenených alebo obsadených Nemeckom. Dominovali v ňom najmä príspevky analyzujúce stav v Poľsku (B. Gediga, Wrocław: Zur Situation in Breslau 1933-1945; M. Mączyńska, Łódź: Ur- und Frühgeschichte in Kraków in den Jahren 1933-1945; T. Makiewicz, Poznań: Die archäologische Forschung in Posen während des zweiten Weltkrieges; A. Kokowski, Lublin: Ur- und Frühgeschichtsforschung und Bodendenkmalpflege in Ostpolen 1933-1945), bývalom So-

vietskom zväze (A. Heuß, Niddersheim: *Der Kulturraub der Nazionalsozialisten in der Sowjetunion. Prähistorische Raubgrabungen und Plündereien im Dienste der Wissenschaft*; V. I. Kulakov, Moskva: *Die Forschungen im Baltikum 1933-1945*), v Česku (K. Motyková, Praha: *Die Ur- und Frühgeschichtsforschung in Böhmen 1918-1945 und die gegenseitigen tschechisch-deutschen Beziehungen*) a v Holandsku (M. Eickhoff, Amsterdam: *Die Reflexion über die politik-ideologische Dimension der Archäologie während der deutschen Besatzung der Niederlande, am Beispiel von E. A. van Giffen und F. C. Bursch*). S uspokojením možno konštatovať, že tieto príspevky sa väčšinou sústredili na objektívne fakty a vyhýbali sa inkvizitorskému hľadaniu osobnej viny konkrétnych jednotlivcov. Zameriavali sa skôr na osvetľovanie menej známych súvislostí a dôsledkov činnosti nemeckých archeológov na obsadených územiach. Prirodzene, nemohli sa vyhnúť ani problému odvlečenia kultúrneho bohatstva do Nemecka a zložitým otázkam jeho navrátenia.

Situáciu na Slovensku - ako satelitnom štáte Nemecka vo vojnovom období - na tomto podujatí vyžiadaným referátom prezentoval autor tohto príspevku. V prednáške (T. Kolník, Nitra: *Die Forschung in der Slowakei 1933-1945*) som najprv stručne vyzdvihol nezastupiteľný prínos českých archeológov (najmä J. Eisnera) k rozvoju slovenskej archeológie v dobe, kedy Slovensko nemalo ani jedného školeného archeológa, len poučených zberateľov a nadšených amatérov. Hlavnú pozornosť som - v zhode so zámerom konferencie - sústredil na výrazný vklad, ktorý do poznávania praveku Slovenska i do rozvoja špecializovaného archeologického bádania priniesli archeológovia z nemeckej rečovej oblasti, najmä Rakúšania. Títo veľmi skoro rozpoznali potrebu posudzovania mnohých javov pravekého vývoja v širšom stredoeurópskom kontexte a v rámci neho vysoko oceňovali dôležitosť a význam územia Slovenska.

Je prirodzené, že hlavnú pozornosť rakúskych bádateľov púťali nálezy, ktoré bolo možné klásť do súvisu s germánskym osídlením strednej Európy v dobe rímskej i v dobe sťahovania národov. Na rozdiel od Čiech a Moravy, kde prvá „vlastivedná“ vlna záujmu o germánske nálezy rýchlo prerástla do agresívneho prúdu s výrazným pangermánskym nádychom, ktorý postupne nadobudol črty politickej služby nacionálnosocialistickej tretej ríše, na Slovensku sa pôvodný vlastivedno-vedecký charakter činnosti rakúskych a nemeckých bádateľov udržal oveľa dlhšie a vlastne nikdy nenadobudol militantné nacionalistické črty. Niet pochyb, že dôležitú úlohu v tom zohrala aj

určitá rakúsko-nemecká ambivalencia príslušných bádateľov.

Bol to predovšetkým E. Beninger, ktorého dielo „Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei“ znamená nielen výrazný doklad dokumentovania záujmu germánskej archeológie o Slovensko, ale predstavuje aj základný medzník v štúdiu doby rímskej na Slovensku. Podrobný a kompletný súpis, analýza i syntéza všetkých dovtedajších nálezov a poznatkov o dobe rímskej a o sťahovaní národov na Slovensku z pera tohto rakúskeho bádateľa sa vyznačuje výnimočnou dôkladnosťou v heuristike. Zhromaždeným materiálom a teoretickými závermi dodnes tvorí východisko pre bádanie o dobe rímskej na Slovensku.

Z dnešného pohľadu možno na Beningerovej práci vysoko pozitívne oceniť aj skutočnosť, že tento bádateľ striktné rešpektoval územné členenie ČSR a v rámci neho geograficky, politicky a historicky samostatnú jednotku - Slovensko. Ako prvý z autorov píšucich po nemecky, poučene a korektne uvádza nemecké, maďarské i slovenské názvy, nielen názvy starých komítátov, riek, horstiev, ale aj mená obcí a nálezísk. Možno sa v tom prejavovala iba príslovečná germánska dôkladnosť, napriek tomu Slováci túto skutočnosť pociťujú - najmä v porovnaní napr. s maďarskými autormi - nielen ako korektné rešpektovanie územného členenia Československa, ale predovšetkým ako spravodlivé uznávanie historickej a politickej reality. E. Beninger bol prvý medzi nemeckými píšucimi autormi, ktorý začal veľmi ostro a spravodlivo vnímať historicko-politický fenomén strednej Európy - Slovensko. Možno práve pod vplyvom E. Beningera nemecká archeológia veľmi skoro rozpoznala a vždy rešpektovala tento aspekt historických súvislostí.

Práca E. Beningera „Die Quaden“ v súbornom diele H. Reinertha „Die deutschen Stämme“ z pohľadu slovenských nálezov neznamenať nijaký podstatnejší prínos. Bola iba historizujúcou obmenou prvého diela, rozšírenou o dolnorakúske a moravské nálezy, modifikovanou pre nacionálnosocialistické zábery a ciele projektu H. Reinertha.

Zo slovenského pohľadu je tiež dôležité, že E. Beninger pôsobil od septembra do novembra 1944, po potlačení Slovenského národného povstania, ako miestny veliteľ (Ortskommandant) v Michalovciach. Hoci v ich okolí nemecká armáda podnikala rôzne represívne vojenské akcie voči partizánom a civilnému obyvateľstvu (napr. vypálenie dediny Vinné), meno E. Beningera sa v domácich dobových dokumentoch, ani v spomienkach miestneho obyvateľstva nevyskytuje. V spomien-

kach zosnulého dlhoročného riaditeľa Archeologického ústavu SAV A. Točka som zaregistroval zmienku o tom, že E. Beninger pri výkone tejto vojenskej funkcie značné úsilie sústreďoval na pátranie po nálezových okolnostiach honosného neskororímskeho šperku z Michaloviec-Rebrína.

Dôležitú a z hľadiska nemeckej archeológie na Slovensku samostatnú kapitolu znamenalo v pred- a vo vojnových rokoch účinkovanie L. F. Zotza na mladopaleolitických náleziskách v Moravanoch nad Váhom. L. F. Zoltz, v rokoch 1939-1943 riadny profesor Nemeckej Karlovej univerzity v Prahe, sa s archeologicky bohatým prostredím dolného Považia zoznámil už koncom prvej polovice 30-tych rokov, v dobe svojho pôsobenia v Breslau (dnes Wrocław). Najprv ho upútal v roku 1933 náhodne objavený germánsky kniežací hrob zo Stráží. Promptne o ňom stručne informoval odbornú verejnosť v *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit* i na ďalších miestach. Rovnako rýchlo priniesol informácie o ďalšom germánskom kniežacom hrobe v Strážach, objavenom roku 1939. Napokon pri krátkom zisťovaní výskume v roku 1940 objavil v Strážach žiarový hrob s bronzovou urnou.

Hlavnú pozornosť L. F. Zoltz zameriaval však na paleolitický výskum. Na pozvanie V. Vlka, kustóda múzea v Piešťanoch, zoznámil sa s nálezmi i s terénnou situáciou mladopaleolitickej aglomerácie v Moravanoch nad Váhom. Správne odhadol jej dôležitosť a v spolupráci s V. Vlkom zhrnul a publikoval dovtedajšie poznatky o archeologických a paleontologických nálezoch z Moravian. Už vtedy L. F. Zoltz prirovnával Moravany ich významom k európsky známym moravským paleolitickým náleziskám Dolní Věstonice a Předmostí. Zhrnutie osobných názorov na perspektívu terénneho výskumu aurignacienských sídlisk lovcov mamutov predložil v samostatnom príspevku. Otvoril si tak cestu k vykopávkam, ktoré odštartoval roku 1941. V širšom rozsahu sa realizovali najmä v roku 1943 v dvoch etapách (máj a leto).

K posudzovaniu a hodnoteniu činnosti nemeckej skupiny v Moravanoch (okrem Zotza sa na prácach podieľal aj pedológ prof. R. Lais z Freiburgu) máme k dispozícii okrem publikovaných správ a novinových zmienok v súdobej slovenskej tlači aj časť korešpondencie medzi ríšskym vodcom SS H. Himmlerom a ministerským predsedom Slovenskej republiky V. Tukom, medzi K. Willvonsederom, L. F. Zoltzom a „Ahnenerbe“, ako i správy o výskume opatrené pečiatkou „Persönlicher Stab-Reichsführer SS Schriftgutverwaltung“. Tieto dokumenty získal Slovenský štátny archív v Bratislave medzi materiálmi, ktoré úrady USA uvoľnili

pre štúdium histórie Slovenského štátu z Himmlerovho osobného archívu deponovaného v Alexandrii, Texas, USA (za ich sprostredkovanie ďakujem J. Hromadovi a A. Leubemu).

Z dokumentov vyplýva, že príprava vykopávok v Moravanoch, ako jednej z významných aktivít inštitúcie „Ahnenerbe“, bola zabezpečená na najvyššej medzištátnej úrovni. Najprv osobným listom H. Himmlera predsedovi slovenskej vlády V. Tukovi, neskôr prostredníctvom Nemeckého vyslanectva v Bratislave, Ministerstva zahraničia SR i Úradu predsedu vtedajšej slovenskej vlády. Celú akciu už predtým organizačne zabezpečoval K. Willvonseder „Privatdozent für Urgeschichte an der Universität Wien“ a vtedy „Untersturmführer SS“. Vykopávky v Moravanoch prebiehali so súhlasom riaditeľa Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Sv. Martine V. Budaváryho, výlučne za nemecké finančné prostriedky. Z korešpondencie vyplýva, že nemeckí účastníci potrebovali požiadať o vízum k pobytu a toto si museli obnovovať. Prekvapila ma informácia o dôraznom apele V. Tuku a prezidenta J. Tisa pri návšteve výskumu v Moravanoch na skoré vrátenie nálezov na Slovensko („Die beiden führenden slowakischen Staatsmänner haben mich gleichzeitig gebeten, die Funde unserem Versprechen gemäß so bald als möglich in die Slowakei zurückzugeben“ - Bericht Mai 1943).

Požiadavka navrátenia nálezov na Slovensko sa vyskytuje aj v dôležitom liste K. Willvonsedera z 11. októbra 1943 generálnemu sekretárovi „Ahnenerbe“ a Standartenführerovi SS W. Sieversovi („Bekanntlich ist in dem zwischen dem Reichsführer SS - t. j. Himmlerom - und dem Herrn Ministerpräsidenten der Slowakei, Prof. Tuka, getroffenen Abkommen die Ablieferung der bei den Grabungen des „Ahnenerbe“ in der Slowakei zutage geförderten Funden an die zuständigen Stellen in der Slowakei vorgesehen“).

Tradované predstavy o postavení Slovenska vo vzťahu k Nemeckej ríši ako bábkového štátu treba v tomto ohľade korigovať.

Pôsobenie F. L. Zotza na Slovensku hodnotí slovenské archeologické bádanie s odstupom času pozitívne, ako záslužnú a priekopnícku prácu. Aj napriek určitým výhradám uznáva, že tento bádateľ sa významným spôsobom prispel k poznaniu dôležitosti mladého paleolitu Slovenska. Systematickým výskumom v Moravanoch položil de facto základy moderného bádania paleolitu na Slovensku.

Nemecko-slovenské kontakty v archeológii vo vojnovom období znamenali pozitívny prínos pre rozvoj archeologického bádania ešte v jednom

významnom smere. Poslucháč archeológie A. Točík sa vtedy ako štipendista A. v. Humboldt-Stiftung dostal do užšieho kontaktu s teoretickým a praktickým bádaním v Nemecku. Neskôr ako prvý a dlhoročný riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre a fakticky zakladateľ modernej archeológie na Slovensku, ako prvý z archeológov v povojnovom Československu našiel odvahu oživiť a budovať inštitucionálne a osobné odborné kontakty medzi slovenskými a nemeckými archeológmi. Najprv pozýval nemeckých kolegov na medzinárodné konferencie a sympóziá, na výskumy na Slovensku (50-te roky), neskôr, v polovici 60-tych rokov inicioval sprostredkovávanie početných študijných a štipendijných pobytov slovenských archeológov v SRN. Nie je náhoda, že prvý povojnový štipendista A. v. Humboldt-Stiftung z Československa bol slovenský archeológ - autor tohto príspevku. Bol to pozitívny impulz aj pre iné vedné odbory, z nášho pohľadu najmä však pre archeológov z celého Československa, ako aj z ostatných socialistických krajín.

Záverom referátu som s plnou zodpovednosťou konštatoval, že nemecko-slovenské kontakty v období tretej ríše boli v archeológii vo svetle mne dostupných prameňov korektné a priniesli pre rozvoj slovenskej archeológie v povojnovom období pozitívny účinok.

V záverečnom hodnotení A. Leube i viacerí účastníci zhodne konštatovali, že i keď konferencia znamenala významný pokrok vo vyrovnávaní sa s dôležitým úsekom vývoja archeologického bádania v Nemecku i v strednej a východnej Európe, aktuálnou naďalej zostáva požiadavka sys-

tematického štúdia všetkých dostupných archiválií, ktoré neraz ležia roky neobjavené alebo nepovšimnuté aj v regionálnych zariadeniach. Spoliehanie sa iba na publikované pramene spravidla trpí jednostrannosťou a neumožňuje posudzovať mnohé fenomény komplexne a objektívne.

Iste nebolo náhodné, že v kontexte úvah nad históriou archeologického bádania v období národného socializmu v Nemecku marginálne, ale celkom dôrazne zarezonoval aj názor, že nemeckú archeológiu (a nielen nemeckú!) čaká v budúcnosti aj ďalšia náročná úloha: analyzovať a zhodnotiť vývoj bádania v podmienkach rozdeleného Nemecka a existencie totalitných režimov v stredo- a východoeurópskych krajinách. Objektívne zmapovať negatíva a poctivo registrovať aj pozitívne stránky tohto obdobia. Otázne je, či už k tomu dozrel čas.

Záverom odznela celkom optimistická myšlienka, že aj archeológia môže v procese zjednocovania Európy zohrávať pozitívnu a významnú úlohu. Nielen poctivým vyrovnávaním sa s vlastnou minulosťou, ale aj načrtávaním objektívneho obrazu pravekej a včasnodejinnej Európy, ako významného kultúrno-civilizačného stmelovacieho centra západného sveta. Aj archeológia môže prispieť k postupnému zjednocovaniu Európy.

LITERATÚRA:

- Bollmus 1970* - R. Bollmus: Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studie zum Machtkampf in nationalsozialistischem Herrschaftssystem. Stuttgart 1970.
Kater 1974 - M. H. Kater: Das „Ahnenerbe“ der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Stuttgart 1974.

Titus Kolník

11th Symposium of the International Work Group for Palaeoethnobotany

V dňoch 18.-23. mája 1998 sa v Toulouse (Francúzsko) uskutočnilo 11. sympóziu Medzinárodnej pracovnej skupiny pre paleoetnobotaniku (IWGP). Organizovali ho Philippe Marival (Centre d'Anthropologie, Université Paul Sabatier, Toulouse) a George Willcox (Institut de Préhistoire Orientale CNRS, St.-Paul-le-Jeune) s podporou francúzskeho Národného centra pre vedecký výskum, ministerstiev kultúry, zahraničných vecí, národného vzdelávania a ďalších inštitúcií.

Podujatia sa zúčastnilo asi stopäťdesiat vedcov a študentov z viac ako dvadsiatich krajín, odznelo takmer deväťdesiat referátov v anglickom, francúzskom a nemeckom jazyku, prezentovali sa postery a konkrétny archeobotanický pramenný materiál.

Prednášky boli rozdelené do sekcií: Metodológia; Pôvod a šírenie kultúrnych rastlín; Etnobotanika; Regionálne štúdie. Sekcia Regionálne štúdie sa ďalej členila na subsekcie: Ázia - Afrika; Južná

Európa; Severná Európa; Stredná a východná Európa. Rokovania jednotlivých sekcií a subsekcií prebiehali v takej následnosti, ako sa uvádza ďalej.

Prednášky sekcie Metodológia boli zamerané na využitie analýz DNA kultúrnych rastlín v paleobotanike, na interpretáciu štatisticky spracovaných súborov makrozvyškov a interpretáciu makrozvyškov zo zvláštnych kontextov (zvyšky nápojov, koprolity caprovídov - Ö. Akeret, Neuchâtel). A. Schlumbaum, R. Blatter a S. Jacomet (Basel) skúmali možnosti analýzy DNA vo vzorkách pšeníc. Niekedy bol zistený stupeň ploidity v súlade s morfológickým určením, ale pre nemožnosť identifikovať druh a pre úspešnú amplifikáciu len v malom počte vzoriek nie je výskum DNA vhodnou, všeobecne použiteľnou archeobotanickou metódou. A. Bogaard, G. Jones a M. Charles (Sheffield) predstavili spôsob rekonštrukcie poľnohospodárskeho režimu na základe porovnávania ekologických vlastností spektra burinových druhov dnešných polí, typických pre určitý pestovateľský režim či pre určité praktiky, s druhovými súbormi burín v archeobotanických vzorkách (Functional Interpretation of Botanical Survey). Výsledok korešpondenčnej analýzy druhov poľných burín, kultúrnych rastlín a lúčnych druhov z povodia stredného Neckaru interpretoval H.-P. Stika (Stuttgart) ako odraz poľnohospodárskeho systému pole - lúka (Feld - Gras Wirtschaft), ktorý tu fungoval v neskorej dobe halštatskej a včasnej dobe laténskej. Podľa palinologicky zisteného súboru druhov vo zvyškoch medového nápoja z bronzových nádob (Hochmichele/Heuneburg, Glauberg, Hochdorf) obraz vegetácie krajiny načrtol M. Rösch (Hemmenhofen). Diskusia vyzdvihla široké interpretačné možnosti tohto súboru: pohyb včelstiev, spôsob zbierania medu, doklady obchodovania s medom, správne členenie krajiny a pod.

V sekcií Pôvod a šírenie kultúrnych rastlín sa D. Zohary (Jerusalem) venoval problému počiatku skultúrňovania najstarších známych plodín (pšenica jednozrnová a dvojzrnová, jačmeň, hrach, šošovica, cícer baraní, vika a ľan) na Blízkom východe. Cirol sa zbieral a zvlášť spracúval, dokonca aj príležitostne pestoval na staroneolitickej lokalite Nabta Playa v južnom Egypte (asi 8000 BP). K. Wasylkowa (Kraków) a J. Dahlberg (Mayagüez) tu zistili (morfológicky) planý cirol a navrhli do diskusie tému o príčinách veľkého časového rozpätia (asi 7700-8000 rokov) medzi dobou využívania jeho planého a domestikovaného predstaviteľa v Afrike. J.-F. Terral (Montpellier) rekonštruoval na základe výsledkov porovnávania

semien súčasných planých populácií olív s kultúrnymi druhmi a s archeobotanickými vzorkami cesty šírenia kultúrnych taxónov i znalosti skultúrňovania druhu z Východu na Západ predtým, ako ho na severozápad Stredomoria priniesla klasická civilizácia. Tento príspevok bol v diskusii podrobený kritike. Pre vedomosti o počiatkoch poľnohospodárstva Karpatskej kotliny a Balkánu je významné štúdium rastlinných makrozvyškov v tráckych staroneolitických kontextoch. R. Neef (Berlin) prezentoval výsledky výskumu z prvých archeobotanicky sledovaných lokalít v tureckej Trákii, z Aşağıpınar (tell osídlený súčasne s vrstvami Karanovo I-IV, najstaršie osídlenie možno už pred obdobím Karanovo I) a Kanlıgeçit (akropola s kamennými megarónmi a hradbou, EBA III). V starších aşığıpınarských vrstvách identifikoval pšenicu jednozrnovú a dvojzrnovú, plevnatý jačmeň dvojradový a strukoviny. Vzťah k Anatólii (Hacılar, Ilıpınar), rozpoznaný vo vplyvoch na keramike z najstarších vrstiev tellu, sa neodrazil na sortimente obilnín, lebo práve nahé pšenice a jačmene, dominujúce v časovo zodpovedajúcich anatólskych kontextoch, chýbali. Rastlinným makrozvyškom z holandského staroneolitického sídliska Hoge Vaart (prvá polovica 5. tis. cal. BC) sa venoval O. Brinkemper (Amersfoort). Podľa neho sa medzi 110 taxónmi nevyskytuje ani jeden kultúrny druh, hoci z iných staroneolitických holandských lokalít sú kultúrne rastliny známe.

K.-H. Knörzer (Neuss) vystúpil v subsekcií Ázia - Afrika ako prvý, s príspevkom o poľnohospodárstve v himalájskom údolí Jhong (3000-4000 m n. m.) v období 1500/1200 BC-1800 AD. Y. Melamed (Ramat Gan) prednášal o interštádiálnych makrozvyškoch (780 000 BP), E. Weiss (Ramat Gan) referoval o epipaleolitických nálezoch miloty abesínskej a o jej používaní na prípravu stravy v súčasnosti a A. Hartman (Ramat Gan) sa na základe makrozvyškov z jamy so štiepanou industriou a artikulovanými ľudskými kosťami zamýšľala nad stavom klímy v období PPNC. Autorky D. Martinoli (Delémont) a Ch. Jacquat (Zürich) v prednáške o semenách viniča z jordánskeho náleziska Petra (150 BC až 400 AD) vyzvali na opatrnosť pri posudzovaní výsledkov klasických morfometrických metód (Stummer, Mangafa-Kotsakis).

V sekcií Etnobotanika väčšina bádateľov oprela interpretáciu paleobotanických zistení o informácie sprostredkované písomnými prameňmi alebo živou tradíciou. Skĺbenie informačných možností archeologického, archeobotanického a historického prameňa predstavila Ü. Sillasoo (Budapest),

ktorá analyzovala makrozvyšky exotických rastlín z obsahov siedmich žump estónskeho Tartu (14. a 15. stor.). Vychádzala z predpokladu, že pôvodom nemecké mestské vrstvy si zachovali nemecké stravovacie zvyklosti a archeobotanicky dokázané druhy porovnala s receptmi zo stredovekých nemeckých kuchárskych kníh. Zistila, že druhy zastúpené v paleobotanickom materiáli zodpovedajú ingredienciám spomínaným v nemeckých receptoch (napr. ryža, datle, figy, koriander, kardamón, orech vlašský, piepor čierny, vinič hroznorodý). Podľa súdobých písomných prameňov identifikovala aj druhy typické pre stravu Rusov, s etnickým podielom ktorých sa v Tartu v 14. a 15. stor. počítala. L. Peña-Chocarro (Madrid) a L. Zapata-Peña (Vitoria-Gasteiz) referovali o úprave pôdy, sejbe, zbere úrody, postupoch spracovania a o použití niektorých tradične pestovaných plodín v horských oblastiach Iberského polostrova (pšenica jednozrnová a dvojzrnová, pšenica špaldová, hrachory). O tradičnom využití asi 250 druhov rastlín (oblasť Melendiz v strednom Turecku) na prípravu jedla, čaju, liekov, lepidiel a farbív referovala F. Ertug (Istanbul).

M. Hajnalová (Nitra) otvorila rokovanie v subsekcii Stredná a východná Európa prednáškou Plant Remains from Liptovská Mara. Podľa taxónov zistených analýzou makro- a mikrozvyškov rastlín a výsledkov štúdia miestnej paleomalakofauny rekonštruovala obraz vegetácie v tejto časti Liptovskej kotliny. Na základe makrozvyškov zo sídliska pomocou štatistických metód vytvorila sekundárne deskriptívne systémy, ktoré interpretovala. J. Beneš (České Budějovice) referoval o výsledkoch tímovej práce (J. Beneš, V. Jankovská, Brno a R. Suchá, Č. Budějovice), ktorou bol komplexný botanický výskum sedimentu bez stôp exkrementov z uzavretého neskorostredovekého kanála v jadre Prachatic. Interpretovaním výstupov korešpondenčnej analýzy autori poukázali na zmeny využitia kanála a na premenu antropicky ovplyvňovanej vegetácie. K. Oegg (Innsbruck) prezentoval výsledok analýzy 40 mg vzorky obsahu Ötziho hrubého čreva. Okrem iného sa zistili zvyšky múčneho jedla, prevažne z pšenice jednozrnovej, zelenina a peľ. Vzhľadom na prítomnosť rozsievok vo vzorke sa peľ do intestína dostal najpravdepodobnejšie s vodou, ktorú Ötzi vypil. Doba kvetu palinologicky určených taxónov a zachované bunkové gametofyty hrabovca hrabolistého a rodu breza naznačujú, že Ötzi sa naposledy vydal na cestu na jar, nanajvýš začiatkom leta. J. Wiethold (Kiel) interpretoval kolovú stavbu z Greifswaldu (druhá polovica 13.

stor., Mecklenburg-Vorpommern) ako miesto obchodu (stavba stála vedľa stredovekej radnice) s obilninami a/alebo dobytkom podľa špecifického charakteru makrozvyškov (napr. odpad z čistenia a hrubého osievania ovsu a vysoký podiel burín). Na základe spracovania materiálu zo sídlisk a pohrebísk (napr. Wallendorf, Martberg an der Mosel, vila v Borg im Hochland, pohrebisko v Hoppstädten) H. Kroll (Kiel) usúdil, že v pestovaní poľných plodín Keltov a Rimanov existovali len nepatrné rozdiely. To kontrastuje s veľkými zmenami, ktoré zaznamenal v pestovaní zeleniny, korenín a v zložení porastov drevín počas oboch období. Informačnými možnosťami zvyškov stravy v žiarových hrobách z 1. a 2. stor. n. l. (Augusta Raurica Cito, Vindonissa-Dägerli a francúzske Arconciel) sa zaoberala M. Petrucci-Bavaud (Basel). Čo do veľkosti pramennej bázy (asi 300 lokalít) bola v tejto subsekcii najrozsiahlejšia prednáška G. Paškevičovej (Kyjev). Referovala o výsledkoch systematického výskumu, prebiehajúceho od roku 1976. Po prvýkrát prezentovala zmeny druhovej skladby pestovaných, úžitkových, burinných a ruderalných druhov na Ukrajine v období od kultúry s lineárnou keramikou po stredovek.

L. Kubiak-Martens (Poznaň) dokumentovala predagrárne hospodárstvo kultúry Ertebølle (Dyrholmen I a II), najstaršej kultúrnej jednotky v subsekcii Severná Európa. Na sídlisku Tybrind Vig (Dánsko) zistila žalude (*Quercus sp.*), semená steblovky splývavej, lieskovce a korene repy *Beta maritima*, ktorá sa v porovnaní s ostatnými rastlinami zbierala vo väčšom množstve. Obyvatelia sídliska nepestovali, iba zbierali aj pšenicu jednozrnovú, plané jablká, bobule ostružiny, hlohu, svibu, kaliny a krušiny jelšovej. Semená mrlíka sa zrejme zbierali počas periódy Dyrholmen II. V slovenských nálezoch (mrlík biely) ich identifikovala E. Hajnalová, podľa ktorej mohli tvoriť jednu zo zložiek potravy v čase núdze. Významným príspevkom z hľadiska rozšírenia archeobotanickej pramennej bázy bolo vystúpenie P. Hambro Mikkelsena (Højbjerg). Upozornil na zuhoľnatené zvyšky a otlaky rastlín v troskách šachtových pecí. Celé, zo zeme vytrhané, čerstvé, nevymlátené rastliny obilia (spolu s burinami) mali v zahĺbených častiach pece konštrukčnú funkciu. Na základe výskumu obsahu 50 troskových jám dánskych šachtových pecí (200-700 AD) autor zistil dve doby sejby, charakterizované obilninou (jariny - jačmeň, oziminy - raž) a príslušnými druhmi burín. Okrem výhrad k vypovedacej hodnote burinového spektra (absencia typických burín ozimín, ako napr. kúkol poľný) odznela v dis-

kusii výzva venovať pri výskume stôp po metalurgii železa zvýšenú pozornosť rastlinným makrozvyškom. Poľnohospodárstvu doby bronzovej sa venovali A. de Hingh (Leiden) a J. Buurman (Ammersfoort). Prvá prednášajúca spochybnila Boserupov model intenzifikácie v poľnohospodárstve, založený na demografickom tlaku. Na sídliskách z doby bronzovej a zo staršej doby železnej v Holandsku, v Luxembursku a v Lorraine v severnom Francúzsku zistila pestrosť kultigénov, výskyt zmiešaných porastov poľných plodín, doklady hnojenia, plenia (a relatívne dôležitú úlohu úžitkových rastlín), čo podporuje hypotézu o zvyšovaní rozmanitosti (diverzifikácia) v poľnohospodárstve ako o príčinu intenzifikácie. Druhá bádatelka sa zamerala na zmeny osídlenia a poľnohospodárskeho využitia krajiny na východe severného Frízka od obdobia kolonizácie v strednej dobe bronzovej až po opustenie územia okolo roku 800 BC v závislosti od zmien klímy.

V subsekcii Južná Európa Ph. Marinval porovnával poľnohospodárstvo staroneolitckej kultúry na juhu Francúzska, blízkej starému neolitu Ligúrie, so sortimentom pestovaných rastlín z prostredia komplexu keramiky Cardium. Odlišnosť sortimentu kultúry „ligurian“ sa prejavila v pestovaní diploidných plevnatých pšeníc (jednozrnová a dvojzrnová), ktoré v kontexte keramiky Cardium nie sú známe a ich miesto zaujímala nahá hexaploidná pšenica siata. L. Bouby (Toulouse) porovnával druhové spektrá kultúrnych a úžitkových rastlín na dvoch typoch juhofrancúzskych sídlisk (pri lagúnach a výšinných vo vnútrozemí), ktoré existovali súčasne počas mladšej a neskorej doby bronzovej (LBA II-IIIb, 1150-725 BC). Hlavným výsledkom bola prítomnosť maku siateho pri pobreží na rozdiel od jeho absencie vo vnútrozemí. O rastlinách využívaných v dobe železnej (9.-1. stor. BC) v Katalánsku referovala C. Cubero i Corpas (Martorell). Zistila plevnatý a nahý jačmeň, šošovicu, ľan, proso, hrach, pšenice, bôb, vi-

ky. Vo vzorkách sa vyskytovali spolu plané i pestované druhy rodov mohár, ovos, hrachor a azda vinič. Autorka považuje za možné, že vtedajší poľnohospodári poznali techniky rozmnožovania a štepenia figy, olivy a viniča. V rámci tejto subsekcie referoval K.-E. Behre (Wilhelmshaven) o histórii výroby piva v Starom svete. Na základe písomných prameňov zistil v archeobotanických nálezoch prevažne zo stredoveku druhy rastlín, ktoré sa už dnes pri varení piva nepoužívajú. Okrem chmeľu a sladkej *Myrica gale* sa pridávali ďalšie (z rodov palina, vavrín, levandula, mäta a i.), napr. na ochutenie, pre predpokladané liečivé účinky (jedovatý ľuľkovec zlomocný) a pod.

Príspevky prednesené na sympóziu sa dotkli takmer všetkých problémov súčasnej archeobotaniky (s výnimkou novínok v postupoch a vo vybavení na získavanie archeobotanických vzoriek) a geografickým rozsahom zasiahli lokality v Európe, Afrike a Ázii. V menšine boli referáty, ktoré sa kriticky venovali otázke vzniku archeobotanického prameňa (H. Ranheden, Stockholm) a príspevky špeciálne venované tafonomii a depozíčnym procesom (R. Young, Bradford). Výber z referátov bude uverejnený vo zvláštnom zväzku časopisu *Vegetation History and Archaeobotany*, ktorý pre IWGP vydáva Springer-Verlag. Súčasťou sympózia bola recepcia na toulouskej radnici a spoločenský večer usporiadaný pri príležitosti tridsiateho výročia založenia IWGP.

Bodku za tohoročným sympóziom urobila jednodňová exkurzia na lokality mediteránnej a submediteránnej vegetácie Rocher du Causse (chalkolit) a Ambrussum (galorománske osídlenie).

Budúce, dvanásťte sympóziu sa uskutoční v roku 2001 v severoanglickom Sheffielde.

Mgr. M. Hajnalová a P. Barta vyslovujú poďakovanie PhDr. J. Benešovi a Juhočeskej univerzite v Českých Budějoviach za láskavé zabezpečenie dopravy a uhradenie všetkých s ňou spojených nákladov.

Peter Barta

RECENZIE

Valoch, K.: Le Paléolithique en Tchéquie et en Slovaquie. Préhistoire d'Europe 3. Grenoble 1996. 205 strán (vrátane indexu lokalít a výkladu niektorých petrografických termínov), 130 obrázkov, 8 map.

Práca je rozdelená do piatich základných častí. Úvodná časť (1) zoznámi čitateľa s vývojom bádania o paleolite, zhmutom do 3 etáp (druhá polovica 19. stor. - rok 1918; 1918-1945; 1945 - po dnešok) a pokračuje krátkym opisom geografie a geomorfológie predmetného územia.

Základom práce sú časti 2.-4., venované starému, strednému a mladému paleolitu. Každá z nich sa ďalej člení na jednotlivé kapitoly, v ktorých sa autor snaží vystihnúť celú aktivitu pravekých populácií v danom prírodnom prostredí a ich časové zaradenie v rámci jednotlivých fáz paleolitu.

Starý paleolit (2. časť) predstavuje najstaršie a najťažšie poznateľné obdobie vývoja človeka a jeho kultúry. Datuje sa od začiatku paleolitu po risské (saalské) zaľadnenie - 250 000 rokov pred n. l. V súčasnosti existuje z Čiech a Moravy pomerne veľké množstvo kamennej industrie, ktorú autor považuje za staropaleolitickú.

Karel Valoch tu venuje pozornosť hlavne povrchovým zberom okruhliakovej industrie z Moravy. Jej výrazná koncentrácia je na južnej Morave, na terasách asi 30 m nad dnešnou nivou. Vek nálezov sa odvodzuje od veku terasy, na ktorej sa nachádzali. Pre túto industriu nie je možné vypracovať „kvalifikačné“ kritériá, pretože nástroje sa rôznia stavom obrusu povrchu, ako aj farbou štiepanej plochy a pôvodného povrchu. Odhliadnuc od jednoduchých sekáčov z okruhliakov, niektoré typy artefaktov s náročnejším opracovaním možno považovať za predmety intencionálne vyrobené, napr. obojstranné sekáče, hrotené nástroje (pic), driapadlá, protobifasy, nástroje s plošne opracovanou jednou stranou (épannelés), mnohosteny, jadrá a pod.

Je veľmi dôležité, že analogické typy sa vyskytujú na niektorých lokalitách, hlavne na českých, situovaných v miestach výskytu štiepateľných surovín. Väčšie súbory artefaktov pochádzajú z výskumov J. Fridricha. Ich vek je dobre doložený viacerými metódami - paleomagnetickým datovaním, samotnou stratigrafiou, sprievodnou faunou, mikromorfologickým rozborom pôd atď. Ide hlavne o lokalitu starého acheulénu Beroun-diaľnica, datovanú na 1,8-1,7 mil. rokov, o nálezy okruhliakovej industrie z okolia Prahy-Suchdola, Prahy-Čakovice a Únětice.

Z obdobia pred elsterským (mindelským) zaľadnením: 0,8-0,5 mil. rokov, je doložené acheulénske osídlenie lokalít Bečov II a Přezletice a Bečov IB s prevahou okruhliakovej industrie. Na Morave do tohto obdobia patrí industria z okolia Brna - zo Stránskej skály I, zo Švédských šancov, Červeného kopca a Žideníc.

V závere stredného pleistocénu, v období po elsterskom (mindelskom) zaľadnení, sa v strednej Európe objavuje drobnotvará industria, doložená v Čechách na lokalite Karlštejn-Altán. Časovo s ňou súčasné sú azda ojedinelé nálezy industrie zo štrkových terás na južnej Morave z lokalít Mušov, Iváň, Přibice, Pouzdřany, Pavlov a na severnej Morave z Mladče.

Tvorcom týchto industrií bol *Homo erectus*, ktorý prevládil vysokú mieru adaptácie v klimatických podmienkach strednej Európy. Sloní stavec so zárezmi zo Stránskej skály poukazuje na možné zárodky neutilitárnej činnosti *Homo erecta* a prepálené zvieracie kostičky a uhlíky možno azda považovať za jeden z najstarších dokladov znalosti používania ohňa v Európe.

Stredný paleolit (3. časť) spadá do obdobia v časovom vymedzení 250 000-40 000 rokov pred n. l. Zahŕňa v sebe široký rozvoj úštepových industrií od nástupu risského (saalského) zaľadnenia cez posledný interglaciál a začiatok wŕmu po interpleniglaciál.

Do staršej fázy stredného paleolitu počas rissu patria nálezy z českej lokality Bečov IA, radené od protocharentieniu cez acheulénu, ktorý je doložený aj na lokalite Bečov IV, v Stvolínkach a v Horkách nad Jizerou. K acheulénu patria azda aj izolované nálezy pástných klinov zo Srbska, Křešic, Mutějovic, Putimi či podobné z Moravy z Kadova, Určic, Polanky a Bohuslavice.

Na koniec risského zaľadnenia sa kladú aj nálezy z najstarších vrstiev 14 a 13b z jaskyne Kůlna v Moravskom krase, kde sa objavuje levalloisienská technika.

Zo Slovenska možno k staršej fáze stredného paleolitu priradiť niektoré nálezy zo spišských travertínových lokalít a zo sprašového profilu v Novom Meste nad Váhom - Mnešiciach.

V poslednom interglaciáli je na sledovanom území rozšírený hlavne taubachien. S ním sú spojené predovšetkým nálezy zo slovenských travertínových lokalít ako sú Gánovce, Hôrka-Ondrej a Bojnice III. Na Morave je to vrstva 11 v jaskyni Kůlna a otvorené sídlisko Předmostí II, v Čechách azda Praha-Ládví.

Okrem toho vyčleňuje K. Valoch na Morave pod názvom krumloviensku skupinu nálezov pochádzajúcich najmä zo zberov z okolia Krumlovského lesa. V Čechách sa časť nálezov z lokality Bečov Ia hodnotí ako zubkovaný moustérien so začiatkom v eeme (R/W), ktorého vývoj pretrvávajú až do posledného glaciálu, ako to (snáď) dokladajú nálezy industrie z jaskyne Šipka na Morave.

V období starého wŕmu je sledovateľný ďalší rozvoj moustérienskej industrie. Na Slovensku napríklad na lokalitách Bojnice I, Bojnice II, v Čechách sa v jaskyni Nad Kačákem vyskytla industria moustérienu s levalloisienskymi tradíciami.

Osobitú pozornosť venuje autor otázke *micoquien*, stredoeurópskej kultúre tohto obdobia, ktorá sa vyznačuje početnými obojstranne plošne opracovanými nástrojmi. Na Morave sa v stratifikovanej polohe preskúmali v niekoľkých vrstvách v jaskyni Kůlna. Dôležitá koncentrácia tejto kultúry je v okolí Bořitova, kde sa nachádza aj kamenná surovina používaná jej nositeľmi na výrobu nástrojov. Na Slovensku sa *micoquien* rozpoznal v starších nálezočoch zo Zamaroviec, ležiacich na Považí. Dopĺňa sa však novšími nálezmi industrie z viacerých lokalít na Myjavskej pahorkatine.

Kostrové pozostatky zo stredného paleolitu sú pomerne skromné a patria druhu *Homo sapiens neandertalensis*. Našli sa na troch moravských lokalitách - v jaskyniach Šipka, Švédův stůl a Kůlna a na Slovensku v Gánovciach a v Šali.

Mladý paleolit (4. časť), časovo vymedzený obdobím 40 000-10 000 rokov pred n. l., je v Čechách, na Morave a na Slovensku omnoho lepšie doložený stratigrafickými poznatkami a chronologickými údajmi ako predchádzajúci stredný a starý paleolit.

Začiatok mladého paleolitu sa datuje na 40 000 rokov, do obdobia prechodu od pleniglaciálu A do interštadiálu hengelo. Prvá fáza trvala asi 10 000 rokov od interštadiálu hengelo po interštadiál denecamp-arcy. Druhá fáza sa radí do prvej polovice pleniglaciálu B pred vrchol posledného zaľadnenia. Potom nasleduje posledná fáza, trvajúca až do neskorého zaľadnenia.

Na stratifikovaných lokalitách sa v mladom paleolite vytvorili vrstvy najmladších spraší a dve pochované pôdy. Paleopôda z interpleniglaciálu bola skúmaná na viacerých paleolitických lokalitách v okolí Brna a je datovaná uhlíkmi. Ide o zdvojenú hnedú pôdu patriacu z genetického hľadiska k pôde typu černoze z PK II. Mladšia pôda PK I sa môže dať do vzťahu s horizontom Stillfried B. Najlepšie je dokladovaná v Dolných Věstoniciach, kde sa v nej vyskytuje archeologická vrstva patriaca pavlovienu. Datovaná je do 26 000-28 000 rokov BP.

Sled vrstiev neskorého glaciálu je najlepšie doložený vo vchode do jaskyne Kůlna. Tamajšie vrstvy obsahujú industriu magdalénieniu a epimagdalénieniu spolu s bohatou faunou, ktorá dopĺňa naše znalosti o klimatických pomeroch prechodu do holocénu.

Začiatok mladého paleolitu je spojený s nástupom populácií moderného človeka - *Homo sapiens sapiens*. Prvenstvo v tomto smere patrí Mladečským jaskyniam na Morave, kde sa kostrové pozostatky moderného človeka našli v sprievode kostenej industrie kultúrne patriacej aurignacieniu a datované sú na viac ako 30 000 rokov BP. K akému druhu človeka patrili nositelia szeletieniu a bohuncieniu nie je známe.

Najviac kostrových pozostatkov na sledovanom území sa odkrylo na lokalitách gravettieniu/pavlovienu, počnúc staršími nálezmi z Brna cez Předmostí po Dolní Věstonice a Pavlov.

Do záveru mladého paleolitu patria kostrové zvyšky moderného človeka z magdalénienkej vrstvy jaskyne Kůlna a izolované zuby z epimagdalénienkej vrstvy. Z neskorého paleolitu pochádza časť skeletu zo Starého Města.

Začiatkom mladého paleolitu bolo skúmané územie podľa K. Valocha osídlené ľuďmi niekoľkých kultúr. Zo stredného paleolitu dožívala neskorá fáza micoquieniu, objavil sa szeletien a bohuncien a zrejme aj aurignacien.

Na konci pleniglaciálu A a začiatkom interštadiálu hengelo okolo 43 000 rokov BP sa objavuje bohuncien a trvá do 38 000 BP. Rozšírenie bohuncieniu je limitované na Moravu s centrom v okolí Brna. Podľa autora sa bohuncien vyvinul z moustérienu levalloisienskej tradície (na Morave však v predchádzajúcom období nie je doložený), čomu zodpovedá levalloisienská technika úpravy jadier. Obohatený je o niektoré mladopaleolitické typy.

Szeletien považuje autor za čisto stredoeurópsku kultúru s ohraničeným výskytom v krakovskej oblasti južného Poľska, na Morave, na Slovensku a v severnom Maďarsku. Podľa jeho názoru treba vidieť dve ohniská pôvodu szeletieniu. Je to jednak micoquien na Morave a na západnom Slovensku, jednak bábonien v severovýchodnom Maďarsku. Szeletien je výsledkom akulturačného procesu pôsobenia aurignacieniu na micoquien. Najvyšší vek szeletieniu je doložený na lokalite Vedrovice V, a to 39 500 BP. Je to zároveň obdobie, kedy mohol byť szeletien v okolí Brna ovplyvňovaný aj bohuncienom.

Počiatok aurignacieniu v našich krajinách nie je podľa názoru autora dostatočne známy. Na Morave je aurignacien najrozšírenejšou kultúrou v staršej fáze mladého paleolitu. Samostatnou oblasťou výskytu aurignacieniu je východné Slovensko. Naproti tomu v Čechách a na západnom Slovensku sa objavuje sporadicky. Podľa starších teórií pôvod aurignacieniu bolo treba hľadať na Blízkom Východe. Autor sa však domnieva, že táto kultúra azda mohla vzniknúť vo východnej a juhovýchodnej časti strednej Európy v priestore medzi Karpatami, Alpami a Balkánom. Najnovšie dáta okolo 40 000 BP zo severozápadu Iberského polostrova by mohli naznačovať buď polycentrický vznik aurignacieniu, alebo veľmi rýchlu expanziu z východu na západ (alebo zo západu na východ?).

Počas trvania pavlovienu/gravettieniu a epigravettieniu sa v bohatstve nálezov odráža aj nárast populácie. Vyčlenenie pavlovienu ako špecifickej moravskej skupiny gravettieniu je založené na výskume nálezov z troch veľkých regiónov osídlenia, datovaných do toho istého obdobia - Dolných Věstoníc I a II, Pavlova a Předmostí. Na týchto lokalitách sa vytvorila jedinečná koncentrácia osídlenia s pamiatkami rozličných druhov, počnúc kamennou industriou a končiac prejavmi estetického a náboženského čítania.

Iné väčšie koncentrácie osídlenia pochádzajú na Morave z Petřkovic a na západnom Slovensku z okolia Moravian nad Váhom. Niektoré lokality, podľa výsledkov datovania mladšie, napr. Milovice na Morave a Trenčianske Bohuslavice na Považí, ako aj ďalšie lokality v Čechách, na Morave a na západnom Slovensku patria obecné pod pojem gravettieniu.

Na východnom Slovensku je výrazná koncentrácia epigravettienijských lokalít od druhej polovice pleniglaciálu B, aj keď je ojedinele zastúpená aj veľmi stará fáza gravettieniu. Na Morave podľa autora spadá do tohto obdobia len veľmi málo lokalít a v Čechách žiadna. Magdalénien, ktorý sa rozšíril v Čechách a na Morave, má západný pôvod.

V neskorom glaciáli sa na predmetnom území stretávajú s epimagdalénienom a s industriou založenou na gravettieniskej tradícii, ale aj s kultúrami iného typu, ktoré prichádzali zo severu a zo západu a vyskytujú sa v pohraničných oblastiach.

Záverečný paleolit (epipaleolit alebo mezolit) je častejšie doložený len v Čechách a zásadne na územiach situovaných do blízkosti horských masívov. Na Morave a na Slovensku poznáme z tohto obdobia len veľmi málo lokalít.

V závere práce autor krátko hodnotí postavenie Čiech, Moravy a Slovenska, ich osídlenia v jednotlivých fázach paleolitu z hľadiska geografickej polohy a geomorfologických podmienok. Nasledujú prehľadné tabuľky rádiokarbonových dát, index lokalít, početné obrázky a mapy.

K. Valoch v recenzovanej práci podáva ucelený pohľad na problematiku paleolitu v Čechách, na Morave a na Slovensku. Mnohé získané poznatky sú výsledkom jeho vlastnej bádateľskej práce. S vynikajúcou znalosťou problematiky sa venuje detailnému popisu niektorých aspektov vývoja paleolitu. Snaží sa podať čo najucelenejší obraz života paleolitického človeka v danom prírodnom prostredí, vyzdvihnúť špecifiká jednotlivých kultúr, ich regionálne prejavy či naopak ich širší stredoeurópsky rozmer. Práca K. Valocha sa tak stáva, aj vzhľadom na jej publikovanie v cudzom jazyku a v zahraničí, dôležitým zdrojom poznatkov o vývoji paleolitu v Čechách, na Morave a na Slovensku pre široký okruh odborníkov.

Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses. National Museum of Denmark/Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland/Réunion des musées nationaux, France/Association Française d'Action Artistique, France/Hellenic Ministry of Culture. Thames and Hudson Ltd. London 1999. 296 strán textu s obrázkami, pláňmi, mapami a tabuľkami.

Recenzovaná kniha predstavuje zborník vedeckých štúdií k problematike doby bronzovej a katalóg medzinárodnej archeologickej výstavy venovanej prvému zlatému veku Európy - dobe bronzovej.

Príprava a realizácia výstavy sa uskutočnila za podpory Rady Európy v spolupráci s poprednými kultúrnymi a vedeckými inštitúciami z Dánska, SRN, Francúzska a Grécka. Jej prvá etapa prebehla od 18. decembra 1998 do 5. apríla 1999 v Kodani. V súčasnosti sa pripravuje jej reštaulovanie v Bonne, kde bude vernisáž 12. mája 1999. Na jeseň sa premiestni do Paríža a jej záver bude na jar roku 2000 v Aténach. Výstava predstavuje vyvrcholenie pozoruhodnej a mimoriadne úspešnej kampane Rady Európy a európskych archeológov. Táto niekoľkoročná kampaň výstižne nazvaná „Doba bronzová - prvý zlatý vek Európy“ nepochybne významne ovplyvnila a potvrdila myšlienku integrity európskych krajín a národov. V rámci tejto kampane sa realizovalo v rôznych európskych štátoch viac ako tridsať vedeckých konferencií a seminárov, propagačných a popularizačných podujatí a stovky výstav. Slovensko a slovenská archeologická veda na týchto podujatiach aktívne participovala.

Na tejto veľkolepej výstave v Kodani sa na ploche 11 000 m² prezentovali výlučne atraktívne originály z 20 európskych krajín. Zhromaždilo sa 237 unikátnych nálezov alebo nálezových celkov, ktoré zapožíčalo 84 inštitúcií. Výstavu odborne profiloval Európsky výbor poradcov, ktorý tvorilo 34 archeológov z 19 európskych krajín. Prezentované boli predmety od Škandinávie na severe až po severné pobrežie Stredozemného mora na juhu; od východných brehov Atlantického oceánu na západe až po severný Kaukaz na východe. Z hľadiska chronologického ide o obdobie od konca 3. až po začiatok 1. tisícročia pred n. l. Bola to doba spoločnej európskej histórie a kultúry, kedy vznikli Homérske eposy (8. stor. pred n. l.). V nich genálny básnik zachytil udalosti o stáročia staršie, ktoré sa vo východnom Stredomorí skutočne stali a ich historické jadro sa prenášalo ústnym podaním z generácie na generáciu.

V deň vernisáže výstavy bola návštevníkom k dispozícii anglická verzia výpravného, takmer 300 stránkového katalógu. Jeho prvá časť je zborníkom vedeckých príspevkov, ktoré z rôznych uhlov pohľadu analyzujú históriu európskej doby bronzovej. Druhá časť je vlastný katalóg, kde sú zobrazené a stručne opísané všetky vystavené predmety. V najbližšom čase bude zverejnená aj nemecká, francúzska a grécka verzia recenzovanej knihy.

Odborné štúdie a katalóg vystavovaných predmetov zoznamujú najširšiu európsku verejnosť s udalosťami, ktoré položili základy histórie všetkých európskych krajín a boli iniciačným impulzom západnej kultúry. Stopy tohto procesu sledujeme na takých pravekých civilizačných centrách, aké predstavujú Knossos a Mykény vo východnom Stredomorí, opevnené „mesto“ Zambujal v Portugalsku, svätyňa Stonehenge v Anglicku, mohyla v Majkope na Kaukaze a celý rad ďalších významných archeologických lokalít z celej Európy a Malej Ázie.

Vystavené predmety, ich opis a sprievodné texty ukazujú plnokrvný život obyvateľov Európy od polovice 3. tisícročia pred n. l. až po prvé stáročia 1. tisícročia pred n. l. Zaslúžená pozornosť je venovaná objavu a využitiu metalurgie, vzniku špecializovaných remesiel, diaľkovému obchodu s luxusným tovarom, spoločenskej diferenciácii, náboženským predstavám a prejavom, vojenstvu a najmä vzniku najstaršieho európskeho písma.

Tak výstava, ako aj odborné štúdie sú členené do piatich tematických blokov: 1. Dobrodružstvá a cestovatelia doby bronzovej (Adventurers and Travellers of the Bronze Age); 2. Héroovia v svojich palácoch (The Heroes in their Palaces); 3. Héroovia: život a smrť (The Heroes: Life and Death); 4. Svet bohov (The World of the Gods); 5. Prebudenie Európy (The Awakening of Europe).

Úvod recenzovanej publikácie predstavuje krátky predhovor generálneho sekretára Rady Európy pána D. Tarschysa a spoločné úvodné slovo riaditeľov inštitúcií, ktoré výstavu iniciovali a organizovali: S. Hvass (Kodaň), W. Jacob (Bonn), F. Cachin a J. Digne (Paríž), Y. Tzedakis (Atény). Dva odborné úvodné články spoločne napísali členovia vedeckej komisie výstavy K. Demakopoulou, Ch. Eluère, J. Jensen, A. Jockenhövel a J.-P. Mohen. V prvom príspevku (Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses) sa autori zamerali na okolnosti, ktoré umožnili vznik civilizácie doby bronzovej, zhodnotili význam homérskeho eposu a podali výstižnú charakteristiku a dejiny európskeho bádania o dobe bronzovej. V druhom článku (Written Sources and Archaeology: Homer, Linear B Script and Archaeology) sa zaoberali nad datovaním najstaršej písomnej verzie Homérových básní a datovali staršie historické udalosti, ktoré sú v týchto básňach zobrazené. Súčasťou vstupnej kapitoly je aj chronologická a synchronizačná tabuľka, ktorá prehľadne prezentuje relatívnu a absolútnu chronológiu a periodizáciu doby bronzovej v Egypte, Egejskej oblasti, strednej a severnej Európe, na Pyrenejskom polostrove, vo Veľkej Británii, Francúzsku a Taliansku.

Zostavovateľom prvej kapitoly (Adventurers, Artisans and Travellers) bol francúzsky archeológ J.-P. Mohen. Ten v úvodnom príspevku, nazvanom rovnako ako celá kapitola, dôvodil, že vďaka unikátnemu nálezu „Ötziho“ si odborná verejnosť uvedomila, že v Európe jestvovali prínajmeneš už od konca eneolitu veľmi živé kontakty nielen medzi susednými oblasťami, ale aj medzi značne vzdialenými regiónmi. Ak boli ľudia schopní prekonávať nebezpečné pohoria v extrémnych nadmorských výškach, tak o to čulejšie boli kontakty po vodných tokoch. O tom vlastne pútavo rozpráva Homérová Odysea a potvrdzujú to archeologické nálezy. Autor v príspevku poukázal na početné doklady obchodných a kultúrnych interakcií, ktoré sa realizovali tak po vode pomocou lodí a člnov, ako aj po súši s využitím sily ťažných zvierat. J.-P. Mohen v tejto kapitole ešte verejnosti priblížil prírodovedné metódy aplikované v archeologickej praxi v štúdiu „Archaeometry and Research Methods“ a v článku „Two Skilled and Prestigious Inventions: Metallurgy and the Goldsmith's Art“ sa zapodieval metalurgiou a remeslami, ktoré z metalurgických aktivít vychádzali. Z pozície Slovenska treba uviesť, že pozornosť venoval aj najstaršiemu železnému predmetu zo strednej Európy, ktorý sa našiel v prostredí otomanskej kultúry v Gánovciach.

Už spomenutému „Ötzi“ sa v tejto kapitole podrobnejšie venoval W. Leitner (Ötzi - The Man in the Ice). Sumarizoval históriu a okolnosti nálezu, jeho konzervovanie

a reštaurovanie. Zdôraznil interdisciplinárny výskum, opísal oblečenie a výstroj muža a zamýšľal sa, kým vlastne tento človek z ľadovca bol. Nové doklady kontaktov medzi Karpatskou kotlinou a východným Stredomorím v polovici 2. tisícročia pred n. l. zverejnil autor recenzie (Interaction between the Carpathian Region and the Eastern Mediterranean during the mid-2nd Millennium BC).

Zaujímavá problematika sa riešila v súvislosti s nálezmi potopených člnov a lodí. Vďaka výsledkom podmorskej archeológie sa objavili desiatky potopených plavidiel, ktoré dokladajú intenzívne kultúrne, výmenné, ale aj vojenské kontakty prímorských civilizácií. K. Demakopoulou sa venovala tejto otázke vo východnom Stredomorí (Shipwrecks in the Eastern Mediterranean) a S. Needham (Hoard and Atlantic Shipwrecks) spájal s týmto fenoménom poklady bronzových predmetov a transport bronzovej industrie. Severojužnú výmenu suroviny v dobe bronzovej hodnotil A. F. Harding (North-South Exchanges of Raw Materials). V týchto súvislostiach sa zaoberal medenými a cínovými rudami, zlatom, jantárom, soľou a inými materiálmi (napr. eben) a zamýšľal sa aj nad dopravnými prostriedkami, ktoré umožňovali transport týchto komodít.

V teoretickom a myšlienkovom veľmi bohatom príspevku o význame nielen Odysseovho putovania, ale aj ďalších objavných ciest a vojenských výprav uvažovali M. L. Ruiz a G. Priego (The Journey as a Rite of Initiation). Zdôraznili a dokázali, aký význam pre rozvoj svetovej civilizácie mali mimoriadne nadaní a odvážni muži, pod vedením ktorých sa tieto výpravy realizovali.

Záverom príspevku prvej kapitoly (Crises in Western European Metal Supply During the Late Bronze Age: From Bronze to Iron) z pera L. Sperbera opísal hlbokú surovinovú krízu v západnej Európe, kedy sa vyčerpali ľahko prístupné zdroje medenej rudy a vtedajšia ekonomika bola nútená hľadať alternatívne surovinové zdroje. Podobná situácia bola aj v severnej časti Karpatskej kotliny. Jedinou reálnou náhradou za bronz bolo železo. Túto skutočnosť prospektori, baníci a metalurgovia pochopili a v nasledujúcich obdobiach aj využili. Zverejnená štúdia je abstraktom pripravovanej monografie, ktorú vďaka podpore nadácie Volkswagen odovzdal do tlače kolektív popredných znalcov európskeho metaliku.

Zostavovateľom druhej kapitoly (The Heroes and their Palaces) bol A. Jockenhövel. Ten v úvodnej stati (The Image of Bronze Man), vychádzajúcej z antropomorfnej plastiky a ďalších archeologických artefaktov, opísal mužov a ženy doby bronzovej. Charakterizoval ich životný štýl a zdôraznil prínos voza a koňa pre technické a spoločenské napredovanie vtedajšej spoločnosti. To ešte v tejto kapitole akcentovala U. L. Dietz (Horses in the Bronze Age). Pochopiteľne, že tieto nové možnosti využila iba úzka privilegovaná spoločenská vrstva. Jej príslušníci sa venovali aj „športovému“ lovu, rôznym hrám, hudbe a tancu. Tieto neproduktívne činnosti boli nepochybne úzko späté s kultovými a náboženskými predstavami. Dokreslenie obrazu človeka doby bronzovej priniesla štúdia G. Schumacher-Matthäusovej (Clothing and Jewellery), ktorá čitateľovi priblížila súveký kroj. To, že doplnky kroja boli naozaj nezvyčajné a honosné, dokladajú nálezy bronzom zdobených diviackich klov, ktoré zverejnil R.-H. Behrends (The Boar's Tusk and Bronze Setting from Karlsruhe-Neureut).

Niekoľko príspevkov v tejto kapitole sa venovalo sídliskovým formám z rozličných časových úsekov doby bronzovej a z rôznych geografických oblastí. O osídlení Pyre-

nejského polostrova písala S. O. Jorge (Bronze Age Settlements and Territories on the Iberian Peninsula: New Considerations). Telly Karpatskej kotliny prezentoval T. Kovács (Tell Settlement in the Danube Region), egejské paláce K. Demakopoulou (Aegean Palaces), sídliskové formy v mokrom prostredí z rôznych oblastí Európy P. Pétrequin (Settlements in Wetland Areas) a opevnené osady a hradišká z hľadiska geografickej konfigurácie prostredia, v ktorom boli vybudované, A. Jockenhövel (Bronze Age Fortresses in Europe: Territorial Security).

Tretiu kapitolu (The Heroes: Life and Death) redigoval J. Jensen. V úvodnej, rovnako nazvanej štúdii, vychádzajúcej z Homérových opisov výzbroje a výstroja starogréckych hrdinov a ich bojovej taktiky, prezentoval tento bádateľ široký sortiment zbraní, ochrannú výzbroj a bojových vozov z rôznych období doby bronzovej prakticky z celej Európy. Niekoľko príspevkov sa venovalo rôznorodým prejavom pohrebného ritu kňazskej vrstvy. K. Demakopoulou zhodnotila monumentálnu hrobovú architektúru a mimoriadnu výbavu mykénskych hrobov (Funeral Architecture and Burial Customs in the Aegean). Odrazom tohto vyspelého východostredomorského prostredia boli kňazské hroby zo západnej Európy, ktoré publikoval J. Briard (The Princes of the Atlantic) a kňazské hroby únětickéj kultúry z Poľska a Nemecka, ktoré spolu s unikátnym pokladom bronzových dýk z lokality Kozí Hřbety v stredných Čechách boli dôstojným pendantom vyspelého juhu (H. Vandkilde: The Princely Burials of the Únětice Culture). O niečo mladší je bohatý kostrový hrob z Hagenau, ktorý spolu s analogickými bojovníckymi hrobmi analyzoval A. Boos (The Chieftain's Grave of Hagenau and Related Warrior Graves). Na prelome strednej a mladšej doby bronzovej boli významní jedinci pochovávaní na vozoch alebo s vozmi (Ch. F. E. Pare: Wagon-Graves of the Late Bronze Age). Ekonomický a vojenský význam voza sa prejavil tiež vo sfére kultu, ako to ukazuje napríklad výjav na amfore z Veľkých Raškoviec, ktorá je prezentovaná tak v publikácii, ako aj v expozícii. Mimoriadne bohaté kňazské hroby zo záveru doby bronzovej zo severnej Európy boli predmetom záujmu H. Thraneho (Princely Graves of the Late Bronze Age in the North).

Pre severnú Európu boli v staršej a strednej dobe bronzovej typické mohylové hroby, v ktorých boli zosnulí uložení v dubových rakvách. Vhodné pedologické prostredie bolo príčinou, že sa v týchto hrobách zachovali nielen rakvy, ale aj zvyšky hrobej výbavy zhotovenej z organických materiálov. Stručnú charakteristiku týchto hrobov podal J. Jensen (Oak Coffin-Graves of the Northern European Bronze Age). Dobré zachované drevo dovolilo K. Christensenovi presné dendrochronologické datovanie (Tree-ring Dating of Bronze Age Oak Coffins from Denmark) týchto sarkofágov.

Ako náhrobné kamene sa interpretujú monumentálne stély a menhíry, ktoré boli na Pyrenejskom polostrove bežné v strednej dobe bronzovej. Ich typológiu, rozšírenie a datovanie publikovala S. O. Jorge (Bronze Age Stelai and Menhirs of the Iberian Peninsula: Discourses of Power). Súčasťou tejto kapitoly je aj článok (F. La Schiavo: The Nuragic Bronze Statuettes), v ktorom boli prezentované talianske bronzové antropomorfné plastiky z mladšej doby bronzovej, odlievane do stratenej formy.

Predposledná kapitola (The World of the Gods in the Bronze Age) sa venovala náboženským predstavám a prejavom človeka doby bronzovej. Jej editorom bola Ch. Eluère, ktorá tiež napísala vstupnú stať k tejto problematike.

V nej sa zapodievala zložitými náboženskými obradmi v dobe bronzovej, ktoré sú známe nielen vďaka archeologickým náleziskám a nálezom, ale aj vďaka Homérovi. Kultové mystériá sa uskutočňovali tak vo svätyniach, ako aj pod šírým nebom na miestach, ktoré mali svoj „genius loci“. Obety bohovi boli rôzne. Boli z materiálov, ktoré sa zachovali dodnes (keramika, bronz, zlato a pod.), ale boli to aj obety, ktoré sa vzhľadom na svoju podstatu nezachovali (vino, olej, med a pod.). V ďalších príspevkoch tejto kapitoly sa autori venovali kultovým objektom a kultovým miestam z rôznych oblastí Európy: S. O. Jorge (Cabeço da Mina [Vila Flor, Portugal]: A Late Prehistoric Sanctuary with „Stelai“ of the Iberian Peninsula), E. Anati (The Rock Sanctuaries of Europe), R. C. de Marinis (Chalcolithic Stele-Statues of the Alpine Region), T. Capelle (The Rock Art of the North). Zaujímavé príklady svätýň z rôznych období praveku a včasnej doby dejinnej v rozličných častiach Európy zverejnil Ch. Scarre (From the Megaron to Stonehenge).

Samostatnú skupinu kultových prejavov predstavuje antropomorfná plastika z doby bronzovej. Idoly pravdepodobne zobrazovali rôzne božstvá vtedajšieho panteónu. Týmto otázkam sa venovali: H. Todorova (The Late Bronze Age Idols of the Danube), M. Marthari (Cycladic Marble Idols: The Silent Witnesses of an Island Society in the Early Bronze Age Aegean) a J. C. Poursat (Ivory Sculpture of the Aegean).

Zlato bolo od čias jeho objavenia kovom vyvolených, kovom bohov. Tak tento ušľachtilý kov hodnotila aj Ch. Eluère, ktorá vo svojej štúdii (The Golden Treasures of the European Bronze Age) ukázala širokú škálu zlatých pokladov a unikátnych zlatých predmetov z celej Európy. Zvláštnymi a mimoriadne impozantnými tepanými zlatými predmetmi boli kovové kónické klobúky, doteraz známe z centrálného Nemecka, Francúzska a Švajčiarska. Na výstave boli predstavené štyri zlaté klobúky. Ich výška a hmotnosť sú skutočne impozantné. Najvyšší meral 883 mm a najťažší mal 490 g. V recenzovanej publikácii sa nimi zaoberali W. Menghin (The Berlin Gold Hat: A Ceremonial Head-dress of the Late Bronze Age) a T. Springer (The Golden Cone of Ezelsdorf-Buch: A Masterpiece of the Goldsmith's Art from the Bronze Age).

Záverečnú kapitolu „The Birth of Europe“ zostavila K. Demakopoulou. V úvodnej štúdii rovnakého názvu zdôraznila hlavné míľniky historického vývoja východostredomorskej civilizácie, ktorá poldruha tisícročia profilovala kultúrny, hospodársky a spoločenský život celej Európy. Akcentovala najmä význam najstaršieho európskeho písma. Túto myšlienku rozvinul v článku „Writing and Technique: The Role of Writing in the Origin of Thought and the State“ L. Godart, ktorý podčiarkol význam písma pre rozvoj myslenia a organizácie spoločnosti. Rovnaký ideový prínos mali aj egejské pečate a pečatidlá. Nad ich významom sa zamýšľala A. Alexandri (Seals and Sealings in the Bronze Age Aegean).

Dve záverečné eseje, ktoré napísali K. A. Raaflaub (The Time of Ulysses) a S. Iakovidis (Homer, Troy and the Trojan War), v historickej skratke zhodnotili dobu Homéra a jeho básň. Bolo to skutočne výborné ukončenie všetkých štúdií recenzovanej publikácie.

Druhú časť recenzovanej knihy predstavuje katalóg vystavovaných predmetov a nálezových celkov. Každá entita tohto katalógu obsahuje čiernobielu fotografiu, lokalitu, druh materiálu, datovanie, metrické údaje, miesto uloženia a výstižný odborný popis. Slovensko je na výstave za-

stúpené siedmimi exponátmi z piatich lokalít: Šurany-Nitranský Hrádok (dve parohové bočnice z konského postroja), Veľké Raškovec (amfora s unikátnym vyobrazením záprahu a vozataja), Krivoklát (honosná bronzová ružicová spona), Žbince (dve bronzové bočnice z konského postroja), Silica-Majda Hraškova jaskyňa (kultová maska z ľudského obličajového skeletu). Predmety pochádzajú zo zbierok Archeologického ústavu SAV v Nitre, Zemplínskeho múzea v Michalovciach, Slovenského národného múzea v Martine a Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Je poctou pre Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, že práve táto inštitúcia organizačne, odborne a vedecky zastrešovala účasť Slovenskej republiky na tejto mimoriadne významnej európskej akcii.

Václav Furmánek

Dietz, U. L.: Spätbronze- und früheisenzeitliche Trensen im Nordschwarzmeergebiet und im Nordkaukasus. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XVI, Band 7. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 1998. 212 strán, 64 tabuliek.

Po desiatich rokoch vyšla v poradí piata štúdia edície Prähistorische Bronzefunde, ktorá je venovaná zubadlám a bočniciam. Ute Luise Dietz predložila svoju prepracovanú dizertačnú prácu, ktorú obhájila v roku 1989 u prof. Dr. H. Hauptmanna na Fakulte orientalistiky a staroveku v Heidelbergu. Jej hlavným cieľom bolo zistiť, či na základe dostupných nálezových celkov je možné rozdelenie konského postroja predskýtskeho a skýtskeho obdobia. Autorka zozbierala celý materiál z literatúry a počas dvojmesačného študijného pobytu ho overila v múzeách v St. Peterburgu, Moskve a Kyjeve. Do svojej práce zahrnula vyše 600 kusov bronzových zubadiel (7 je železných) a bronzových bočníc, ako i nálezy kostených a parohových bočníc z neskorej doby bronzovej a včasnej doby železnej, ktoré boli rozšírené v severnom Pričernomorí a v oblasti severného Kaukazu. V dodatku uvádza ďalšie typy kostených a parohových bočníc z neskorej doby bronzovej s asymetrickou stavbou a nejednotným vyhotovením otvorov, ktoré sú doplnkom k publikácii H.-G. Hultela (1981).

Práca sa delí na tri hlavné kapitoly: úvod (s. 1-38), materiálovú časť (s. 39-180) a zhrnutie (s. 181-189). Nasleduje dodatok (s. 191-198) a súpis literatúry, múzeí, zbierok a register lokalít (s. 200-212).

Úvodnú kapitolu autorka tematicky rozdelila do štyroch častí.

Najprv sa venuje geografickým pomerom a klimatickým podmienkam severného Pričernomorja a severného Kaukazu a analyzuje možnosti pre chov koní. Najvhodnejšie podmienky sa vytvorili v pásmach stepí a lesostepí, v predpolí Kaukazu a severne od Veľkého Kaukazu, kde teplé a suché podnebie bolo pre nomádsky spôsob života optimálne. Potvrďuje to aj najväčšia koncentrácia nálezov konských postrojov práve z uvedených oblastí (s. 3-6).

V ďalšej časti sa U. L. Dietz zamerala na funkciu konského postroja. Z pohľadu na rozdiely medzi dnešným ťažným a jazdeckým koňom vysvetľuje, aký bol pravdepodobný vývoj ovládania koňa v prehistorickej dobe (s. 6-11). Presvedčivo ukázala, že je znalkyňou koní a výborne ovláda problematiku jazdy. Pozornosť venuje tiež terminológii

a presne definuje (s. 11-19) všetky súčasti konského postroja. (K slovenskej terminológii: *Ožďani et al.* 1992). Autorka rozlišuje tri princípy (α - alfa, β - beta, γ - gama) vo vývoji zubadiel a ich bočníc (obr. 3 na s. 13), ktoré vznikali v chronologickej následnosti. Hlavné rozdiely spočívajú v upevnení zubadla a bočnice. Najstarší je α -princíp (zubadlo je prevlečené cez zväčšený stredný otvor bočnice), ktorý sa rozšíril z Predného Orientu počas staršej a strednej doby bronzovej. V stepných oblastiach Pričernomoria samostatne vznikol a ďalej sa rozšíril v neskej dobe bronzovej až β -princíp (zubadlo a bočnice sú navzájom upevnené pomocou organického materiálu). Tento princíp sa na konci doby bronzovej rozšíril aj do iných oblastí. Takéto zubadlá boli typické nielen pre jazdcov-bojovníkov, akými boli Kimeri alebo Tráci, ale aj pre eurázijských nomádov v Prednom Oriente. Práve zavedenie β -princípu je charakteristickým znakom pre prechod od predskýtskeho do včasno-skýtskeho obdobia. Najmladší je γ -princíp (bočnice sú prevlečené v koncových krúžkoch zubadla), ktorý je charakteristický pre skýtske obdobie a zachoval sa až dodnes. Západne od Uralu sa však naďalej udržiavali zubadlá princípu α aj princípu β . Princíp upevnenia zubadla sa však s istotou dá určiť iba vtedy, ak sa zubadlo zachová spoločne s bočnicami. Ak sa zachová iba zubadlo, presné zaradenie už nie je možné. Autorka urobila tiež pokus o rekonštrukciu konského postroja v neskej dobe bronzovej a vo včasnej dobe železnej v stepných oblastiach (s. 15-19).

V dejinách bádania (s. 19-23) U. L. Dietz cituje významné práce európskych a ruských bádateľov, ktorí sa zaslúžili o poznanie danej problematiky aj v súvislosti s rozšírením kimerických a skýtskych typov konských postrojov a ich súčastí do strednej a juhovýchodnej Európy. Treba však dodať, že väčšiu pozornosť mohla autorka venovať štúdiu C. Metzner-Nebelsickovej (1994), ktorá dospela k novým poznatkom týkajúcich sa vývoja zubadiel a bočníc medzi Kaukazom a strednou Európou a vypracovala tiež chronologickú diferenciáciu hromadných nálezov z neskej doby bronzovej a včasnej doby železnej.

Dôležitú pasáž úvodnej časti tvorí chronológia. Autorka v nej predstavuje chronologické systémy, vypracované pre jednotlivé oblasti rumunskými, ukrajinskými a ruskými bádateľmi. Na prehľadnej tabuľke (obr. 6 na s. 24) vzájomne porovnáva chronológiu lesostepnej a stepnej oblasti, Moldavska, Krymu, severného Kaukazu, centrálneho Kaukazu a Povolžskej oblasti. Dietz ukázala, že existujúce chronologické systémy nie sú dostačujúce a že zásluhy niektorých bádateľov k riešeniu absolútneho datovania nie sú vždy uspokojivé. Dodnes nedoriešený je tiež vzťah nálezových skupín Černogorovka a Novočerkassk. Pokým totiž niektorí bádatelia zastávajú názor, že sa vyvíjali v chronologickej následnosti (Terenožkin 1976), iní dospeli k záveru, že existovali v prevažnej miere súčasne (Machortych 1994). K rovnakému názoru ako Machortych dospela na základe vývoja zubadiel a bočníc v recenzovanej práci aj U. L. Dietz (s. 189).

Jadrom recenzovanej práce je materiálová časť, v ktorej autorka rozdelila zubadlá a bočnice do dvoch veľkých skupín: na zubadlá s voľným a na zubadlá s pevným upevnením bočnice. Rozoznáva jednotlivé typy a ich varianty a zaoberá sa ich funkciou, rozšírením a datovaním. Treba však dodať, že pri časovom zaradení nálezov kimerického typu zo strednej Európy, konkrétne z hrobu 169 na moravskom pohrebisku Brno-Obřany, sa odvoláva výlučne na staršiu literatúru (Podborský 1970) a novšiu neuvádza (Kossack 1980-1981; 1994; Stegmann-Rajtár 1986),

hoci priniesla nové poznatky k relatívnej chronológii týchto nálezov v strednej a juhovýchodnej Európe.

V závere autorka konštatuje, že aj keď zubadlá a bočnice môžeme považovať za rozhodujúci faktor pre rozdelenie predskýtskeho a včasnoskýtskeho obdobia, pokým nebude vyriešený vzájomný vzťah nálezových skupín Černogorovka a Novočerkassk, nebude možné vypracovať chronológiu neskej doby bronzovej a včasnej doby železnej v severnom Pričernomorí a na severe Kaukazu.

Pre všetkých bádateľov sprístupnila U. L. Dietz materiál, ktorý sa nachádza v početných ukrajinských a ruských publikáciách, avšak kvalita jeho vyobrazenia nezodpovedá európskemu štandardu. Súborné spracovanie zubadiel a bočníc z danej oblasti v rámci edície PBF je preto prínosom pre širokú odbornú verejnosť a treba vyzdvihnúť, že autorka v prehľadnej forme vypublikovala nálezy, ktoré sa stanú východiskom pre ďalšie štúdium problematiky Kimerov a Skýtov.

LITERATÚRA:

- Hüttel 1981 - H.-G. Hüttel: Bronzezeitliche Tensen in Mittel- und Südosteuropa. PBF XVI/2. München 1981.
Kossack 1980-1981 - G. Kossack: „Kimmerische Bronzen“. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa. Situla 20-21, 1980-1981, 109-141.
Kossack 1994 - G. Kossack: Neufunde aus dem Novočerkassker Formenkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte steppenbezogener Reitervölker der späten Bronzezeit. In: Il Mar nero. I. Rom - Paris 1994, 19-54.
Machortych 1994 - S. V. Machortych: Kimmerijcy na severnom Kavkaze. Kyjev 1994.
Metzner-Nebelsick 1994 - C. Metzner-Nebelsick: Die früh-eisenzeitliche Tensenentwicklung zwischen Kaukasus und Mitteleuropa. Kolloquium Regensburg 1992. Regensburger Beitr. Prähist. Arch. 1. Regensburg 1994, 383-447.
Ožďani et al. 1992 - O. Ožďani/J. Zábojník/G. Nevizánsky/I. Kuzma: Militária - Konský postroj - Voz. Nitra 1992.
Podborský 1970 - V. Podborský: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
Stegmann-Rajtár 1986 - S. Stegmann-Rajtár: Neuerkenntnisse zum Grab 169 von Brno-Obřany, Mähren. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. Beih. 3. Budapest 1986, 211-226.
Terenožkin 1976 - A. I. Terenožkin: Kimmerijcy. Kyjev 1976.

Susanne Stegmann-Rajtár

Parzinger, H.: Der Goldberg. Die metallzeitliche Besiedlung. Mit Beiträgen von Wolfgang Cysz, Wolfgang Kimmig und Matthias Knaut. Römisch-Germanische Forschungen. Band 57. Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein 1998. 168 strán, 81 obrázkov, 42 tabuliek, 2 prílohy.

Recenzovaná práca je venovaná pamiatke Gerharda Bersu, s ktorého menom je výskum Goldbergu neodmysliteľne spojený. Okrem úvodných častí ťažisko práce spočíva práve v spracovaní osídlenia v dobách kovu, a to od včasnej doby bronzovej, doby halštatskej až po dobu laténsku. Samostatné kapitoly tvorí doba rímskeho cisárstva od W. Cysza a ranodejinné a mladšie nálezy od M. Knauta.

V úvodnej časti Hermann Parzinger hovorí o tom, ako sa dostal k spracovaniu Goldbergu. Po veľmi vydarenom vstupe do problematiky osídlenia územia rieky Ries v dobe halštatskej, prezentovanom v referáte vo Pflaumloch v roku 1988 (neskôr publikovanom), mu Joachim Werner ponúkol tento materiál na kompletne spracovanie. Veľa času mu ušetril Peter Schröter, z ktorého podrobnej dokumentácie ku Goldbergu vychádzal.

V práci veľmi dobre pôsobí vstupná časť od W. Kimmiga, ktorý spomína na obdobie výskumu na lokalite Goldberg. Výskum realizoval G. Bersu aj ako výukový pre študentov, ktorých sa tu vystriedalo veľké množstvo nielen z Nemecka, ale aj z iných krajín. Patril k náročným vedúcim výskumu, ktorý veľa vyžadoval od mladých adeptov archeológie.

Vlastná práca je rozdelená do niekoľkých samostatných častí. Prvá, úvodná časť je zameraná na prírodné pomery, dejiny výskumu a postup pri spracovaní nálezov.

Samotná lokalita Goldberg leží v údolí rieky Ries v južnom Nemecku v blízkosti švábskych a franských Álp. Geologicky sa jej vznik spája s pádom meteoritu pred vyše 15 miliónmi rokov, kedy tu vznikol 3 km hlboký kráter s priemerom 12 km. Časom sa vyformoval na priemer 25 km. Spočiatku bol zaplavený vodou. Postupnou eróznou činnosťou sa okraje kráteru znížili, dno sa zaneslo vrstvami až do výšky dnešného kopca. Po okrajoch sú stále dobre viditeľné, akoby vypreparované, zvyšky travertínov a vápencov. Celé územie je svojimi prírodnými pomermi veľmi vhodné pre roľnícky zamerané obyvateľstvo. Priemerná ročná teplota je 7,9 °C, ročne napadne 700 mm zrážok. História výskumu tejto jedinečnej lokality spadá do stredoveku. Spájala sa predovšetkým so snahou získať zlato, čo sa odvodzovalo od názvu. Pôvod názvu Goldberg však nesúvisí s náleziskom zlata, ale je spojený s menom Heinricha von Colburga, ktorý v roku 1276 založil dedinu Goldburghausen. Tu treba hľadať spojitost medzi názvom „Colburg“ a Goldberg, ktorý sa zaužíval až v 19. stor. Prvé výskumy sa tu realizovali v rokoch 1844-1853. Aktivita spojené s malými výskumami a zberovou činnosťou pokračovali a mnohé údaje boli publikované v odborných tlačí. Nová etapa nielen vo výskume Goldbergu, ale i výšinných sídlisk začína v roku 1911, kedy viedol výskum G. Bersu. Medzi rokmi 1911 až 1929 sa uskutočnili veľké plošné odkryvky (obr. 6), približne 16 000 m², ktoré potvrdili nepretržité osídlenie tohto kopca od neolitu až po novovek. Materiál bol deponovaný v Landesmuseum Stuttgart. Čiastkové výsledky boli postupne publikované. Samotný materiál prežil dve vojny a s tým spojené presuny, o čom svedčia podrobné zápisy O. Pareta. V súčasnosti je majetkom Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts vo Frankfurte nad Mohanom. Autor uvádza početný zoznam mien tých, ktorí mali neodmysliteľnú zásluhu na výskume v rokoch 1925 až 1929, na záchrane a znovuevidovaní tohto jedinečného materiálu. Rok po smrti G. Bersu začal s monografickým spracovaním medzivýstupu z Goldbergu P. Schröter.

Druhá časť recenzovanej monografie pod názvom Osídlenie v dobe kovu je zameraná na kompletne zhodnotenie osídlenia v dobe bronzovej, halštatskej a laténskej. Pri datovaní jednotlivých horizontov vychádza H. Parzinger z pôvodných údajov G. Bersu. Jeho chronologické horizonty sú nasledovné: I (Rössen), II (Michelsberg), III (podľa Bersu Altheim), IV (halštát), V (latén). Podrobne sa zaoberá až osídlením a materiálnou náplňou vrstvy III. Včasnú dobu bronzovú prehodnocuje podľa najnovších vý-

sledkov bádania na území južného Nemecka. Sleduje problematiku výšinných sídlisk v strednej Európe, ako aj začlenenie Goldbergu do tohto komplexu. Nálezy potvrdzujú osídlenie kopca v dobe mohylových kultúr. Málopočetné sú i nálezy z obdobia popolnicových polí. Autor uvádza súhrnnú literatúru k danej problematike z územia severne a južne od Álp. Najrozsiahlejšia je časť venovaná osídleniu v dobe halštatskej. Po prehodnotení materiálu, ktorého príslušnosť sa spájala s obdobím mohylovým a popolnicových polí, zameriava svoju pozornosť na podrobnú analýzu nálezového fondu. Opiera sa predovšetkým o drobné kovové predmety. Halštatské sídlisko bolo po celom obvode opevnené. Išlo o konštrukciu z dreva a hliny. Tento systém bol obohatený dvojistou priekopou. Na celkovom originálnom pláne z roku 1924 sú z doby halštatskej zachytené jamy, jamy po koloch a opevňovacom systéme. Dôležitou prácou k rekonštrukcii stavieb na Goldbergu je dizertačná práca A. Zippeliusa, kde spomína trojlodové halové stavby. H. Parzinger sa zaoberá jednotlivými sídliskovými fázami a typológiou stavieb (domov), ktoré zaraďuje do piatich základných skupín. Každá z nich je členená na niekoľko podskupín. Na základe materiálnej náplne a tvaru stavieb sa pokúša o určenie ich funkcie. Súhrnne sa venuje aj problematike stavebnej techniky domov a opevnených osád v rámci územia severne od Álp a v strednej Európe. Výsledky skúmania výskytu jednotlivých typov stavieb na halštatských sídliskách v južnom Nemecku zhrnul na obr. 57 (s. 104). Podobne ako v dobe halštatskej, aj pre dobu laténsku má k dispozícii veľmi malé percento drobných nálezov. Na základe nich sa pokúša o chronológiu osídlenia Goldbergu (Goldberg V). Sú tu doklady osídlenia vo včasnom a staršom období doby laténskej. Tieto objekty nemal Bersu odlíšené od horizontu Goldberg IV a považoval ich za súčasť halštatského osídlenia. Toto osídlenie reprezentujú zahĺbené objekty, kolové stavby, jamy a jamy po koloch. Predpokladá, že v dobe laténskej vytvárala skupina stavieb uzatvorený dvorec. Pôvodné datovanie od Bersu sa opieralo o Reineckeho chronológiu a počítalo s osídlením Goldbergu koncom LTB a začiatkom LTC. Podľa W. Krämera možno tieto nálezy datovať do LTB2. Parzinger podrobil materiál podrobnej analýze a po prehodnotení všetkých možností dospel k záveru, že osídlenie začína na konci LTA2 a končí na rozhraní LTB1/B2. Vypracoval základné typologické skupiny kolových stavieb aj s predpokladanou funkčnosťou. Porovnáva ich so sídliskami v severnej oblasti Álp a v strednej Európe.

Záverne, zhrňujúce údaje sú predmetom ďalšej časti. Autor hovorí, že základ práce tvorí práve zhodnotenie osídlenia v dobe halštatskej a laténskej. Pre dobu bronzovú, obdobie mohylových kultúr a popolnicových polí nemá doklady o jednotlivých typoch sídliskových objektov. Možno však hovoriť o ucelenom pohľade na dejinný vývoj v týchto obdobiach v južnom Nemecku. Text je vhodne doplnený mapkami, na ktorých prezentuje výšinné sídliská a hroby na vozoch od stupňa HC, na konci HC a v HD1, kedy už sleduje aj najdôležitejšie diaľkové obchodné trasy. Koncentrácia nálezísk tohto druhu rapídne narastá v HD2/D3. Mnohé z hradísk, ktoré sú datované do neskorého stupňa HD, poskytujú nálezy aj zo včasného laténu, pričom zjavne možno hovoriť o kontinuite v osídlení až do LTA (napr. Münsterberg bei Breisach). Keď mapuje iba výšinné sídliská, ktoré sa považujú za založené v LTA (napr. Schloßberg bei Neuenbürg) alebo ako znovuosídlené, kde je obdobie neskorého halštatu a včasného laténu oddelené hiátom (napr. Goldberg), prichádza

k záveru, že nastáva zreteľný posun v osídlení smerom na sever a severozápad (obr. 73: 1). Tento trend potvrdzujú i nálezy bohatých hrobov a hrobov na vozoch. Ak berieme do úvahy nálezy medzi Marnou a stredným Rýnom, je tento posun ešte výraznejší a všeobecne známy. Diaľkové obchodné trasy v období včasného laténu zosilňujú smerom na sever do územia Hunsrück-Eifel. Mapové podklady slúžia autorovi na modelovanie situácií za predpokladu, že tieto dva fenomény (hroby na vozoch a výšinné sídliská) by spolu súviseli. K postaveniu Goldbergu v rámci vývoja celého územia v dobe halštatskej a laténskej sa venuje v samostatnej časti. Nepochybuje, že patrí k významným halštatským výšinným sídliskám v južnom Nemecku, či však možno v tomto prípade hovoriť aj o kniežacom sídle, polemizuje. Akú úlohu hral Goldberg v rámci osídlenia rieky Ries v skutočnosti, aký vzťah má k ďalším výšinným hradiskám v okolí (napr. Ipf), aký vzťah má k nížinným sídliskám, tieto otázky zatiaľ zostali nezodpovedané. Z pohľadu H. Parzingera by veľmi pomohli regionálne zamerané štúdie, ktoré by zohľadňovali prírodné pomery, analyzovali by tak výšinné sídliská, ako aj nížinné osady, mohylové hroby a bohaté hroby na vozoch. V ďalšej časti autor v krátkosti prezentuje najdôležitejšiu literatúru a podrobný katalóg predmetov, ktoré sú zdokumentované na kvalitne vyhotovených tabuľkách. Krátke samostatné časti hodnotia osídlenie na Goldbergu v dobe rímskej, v stredoveku a v novoveku.

Napriek tomu, že autor vychádzal z obmedzených možností, daných výskumom G. Bersu, monografické spracovanie Goldbergu predstavuje skompletizovanie údajov o veľmi významnej lokalite z údolia rieky Ries. Po dôkladnom prehodnotení nálezov, pôvodnej dokumentácie a publikovaných čiastkových štúdií sa podarilo predstaviť Goldberg v novom svetle a začleniť ho do celkového dejinného vývoja doby halštatskej a laténskej nielen v rámci južného Nemecka, ale aj v rámci vývoja v strednej Európe. Rozhľad vlastný H. Parzingerovi a poznanie situácie v osídlení doby halštatskej a laténskej v strednej Európe sa prejavili hlavne v záverečných, zhrňujúcich častiach, ktoré svedčia o nadhľade na danú problematiku.

Gertrúda Březinová

Venclová, N.: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd - 2nd cent. B. C. Chronothèque 2. Kronos B. Y. Editions 1998 (bez miesta vydania). 384 strán, 117 obrázkov, 20 tabiel, 9 príloh.

Náhodný nález skulptúry ľudskej hlavy v laténskom umeleckom štýle v roku 1943 v Mšeckých Žehroviach preslávil toto miesto ďaleko za hranicami Čiech. Následný archeologický terénny výskum, uskutočnený I. Borkovským v mieste nálezu a v susednom valovom areáli, narázil aj na stopy laténskeho sídliska, ktoré však nebolo rozpoznané. Všetky doklady sa totiž výlučne vzťahovali k ohradenému areálu, interpretovanému ako kultový objekt. V roku 1967 uskutočnila L. Jansová na lokalite povrchový prieskum s drobnou sondážou a priradila valový areál k pravouhlým ohradeniam typu „Viereckschanze“ podľa klasifikácie nemeckej archeológie. Opakované povrchové zbery v 60-tych a 70-tych rokoch identifikovali na lokalite laténske sídlisko s hojnými výrobnými aktivitami.

V roku 1977 bol objavený neúplne zachovaný žiarový hrob, jediný na lokalite.

V polohe Libeň bol v rokoch 1979-1988 pod vedením Natalie Venclovej - autorky recenzovanej publikácie - realizovaný archeologický terénny výskum, vyvolaný hroziacim zničením valov. Poznatky získané výskumom postavili do úplne nového svetla všetky predchádzajúce pokusy o datovanie a stanovenie funkcie valového areálu v Mšeckých Žehroviach. A preto prácu, v ktorej samotná autorka výskumu nielen sumarizuje a prezentuje doterajšie poznatky, ale komplexne hodnotí aj tie novšie, očakávala odborná obec s veľkým záujmom. Zámer - načrtnúť nový obraz jednej z najvýznamnejších keltských lokalít v Čechách - sa podaril autorky naplniť aj vďaka spolupráci s početným kolektívom špecialistov z ďalších vedných odborov. Samostatné expertízy tvoria druhú časť recenzovanej publikácie.

Výskum v rokoch 1979-1988 si kládol za cieľ zistiť: 1. datovanie a charakter laténskeho sídliska; 2. vzťah sídliska a valového areálu; 3. plán valového areálu a jeho stavebný vývoj; 4. datovanie výstavby a užívania valového areálu; 5. vnútornú zástavbu a aktivity v areáli; 6. funkciu areálu. Pred výskumom bola na lokalite uskutočnená magnetometrická prospekcia (Fr. Marek: Magnetic prospection, s. 277-280, 3 obrázky). Výber plôch pre archeologický terénny výskum bol totiž značne obmedzený požiadavkami investora. Z technických dôvodov bolo možné preplaviť len veľmi obmedzený počet vzoriek výplní. Vzorky z dvoch vybraných skúmaných miest boli podrobené pôdnej fosfátovej analýze (A. Majer: Soil phosphate analysis, s. 273-276, 4 obrázky). K rekonštrukcii prírodného prostredia náleziska prispelo vegetačné mapovanie paleobotanických vzoriek (E. Opravil: Plant macro-residues, s. 295-304, 4 tabele, 2 prílohy).

Topografiu náleziska s vyznačenými doposiaľ realizovanými výskumnými terénnymi aktivitami podáva obr. 7 (s. 25). Výsledky výskumu z rokov 1979-88 umožnili rekonštruovať valový areál. Jeho plán je znázornený na obr. 15 (s. 39). Obdĺžnikový areál pozostáva z dvoch štvorcov a bol tvorený sypaným valom lemovaným priekopou so šikmými stenami. Rozmery valov a priekop, ako aj prehľad nálezov z nich podáva tabeľa 1 (s. 45). Vo viacerých sondách bola zistená superpozícia valu a sídliskovej vrstvy či objektov, patriacich staršiemu horizontu laténskeho osídlenia, resp. výrobnému sídlisku. V priestore valového areálu sa odkryli žľaby, ale aj iné objekty. Prvé autorka interpretuje ako základové žľaby pre drevené ohradenie, ktoré na základe stratigrafických pozorovaní považuje za staršie ako valy. Ďalšie objekty boli v rôznom vertikálne či horizontálne stratigrafickom vzťahu jednak navzájom, jednak k valu či priekope. Základné údaje o objektoch vrátane druhu a množstva nálezov uvádza tabeľa 2 (s. 50-53) a tabeľa 3 (s. 70-71; v publikácii omylom uvedené s. 69-70). Enviromentálne a kultúrne formatívne procesy, vedúce ku vzniku sídliskových, tzv. „kultúrnych“ vrstiev, sú opísané v kapitolách 7 a 12. Rozloženie vrstiev na lokalite, ich typy a obsah podáva tabeľa 4 (s. 77-78).

Prehľad nálezov prináša príloha 3 (s. 327-329) a príloha 4 (s. 330-331). Príloha 1 - databáza keramického inventára - a príloha 2 - databáza sapropelitu - vzhľadom na rozsah netvorila súčasť publikácie, ale sú k dispozícii na diskete u autorky. Keramický inventár tvorí 12 160 exemplárov (črepov). K opisu ich vizuálne zistiteľných vlastností vytvorila autorka deskriptívny systém, zahrňujúci technické, morfológické a dekoratívne znaky. Tieto sú prezentované

vané na obr. 49-54 (s. 84-92). Kresbová dokumentácia keramiky i ostatných nálezov je reprodukována na obr. 55 až 95 (s. 93-133). Obr. 55 podáva vysvetlenie značiek použitých pre zobrazenie technických a výzdobných znakov na keramike.

Najpočetnejším druhom nálezov je sapropelit so svojimi viac ako 21 000 kusmi. Autorka klasifikovala sapropelitové výrobky, polotovary a odpad do 10 kategórií, ktoré odpovedajú jednotlivým fázam výrobného procesu, znázorneným na obr. 82-83 (s. 120-121). Čo do kvantity tretie miesto medzi nálezmi z lokality zaujíma železiarska hutnícka troska so zvyškami pecného výmazu, ktorej súpis podáva príloha 5 (s. 331-335). Za jeden z potenciálnych zdrojov železa sa považuje železitý pieskovec. Kováčka troska je reprezentovaná 22 kusmi, ktoré sú obsahom prílohy 6 (s. 335). Opis celkom 136 artefaktov a ekofaktov zo železa, bronz, skla, jantáru, hliny, kameňa, kostí a parohu, členený podľa sídliskových objektov a vrstiev, je uvedený v prílohe 7 (s. 336-338).

Osteologické nálezy z výskumu 1979-1988, ako aj z jamy s kamennou skulptúrou z roku 1943 analyzoval M. Beech (Animal bones from Mšecké Žehrovice, s. 225-258, 6 obrázkov, 4 tabuľky, 19 tabiel, 1 príloha) a zhodnotil ich aj s ohľadom na otázky, ktoré sú dôležité pre archeologickú interpretáciu. Niektoré kamenné artefakty odborne posúdila A. Kužvarová (Petrography of rocks and stone tools, s. 265-270, 1 tabeľa). Železnú trosku odborne zhodnotil R. Pleiner (Production of iron at Mšecké Žehrovice, s. 305-310, 4 tabuľky) a sapropelit B. Žáková (Petrology of the Kounov-type sapropelite, s. 313) a P. Valterová (Palynology of the Kounov-type sapropelite, s. 311).

Na základe rozboru nálezov rozlíšila N. Venclová na lokalite dva základné chronologické horizonty. Starší horizont podľa sapropelitovej industrie a podľa rádiokarbónového dátumu dreva z ohniska v chate 3/86, pravdepodobne dielne na sapropelitové výrobky (pred alebo okolo 200 pred Kr.), kladie rámcovo do LTB2-C1/C2. Mladší horizont datuje pomocou keramických i nekeramických nálezov do LTC2-D1. Na základe percentuálneho zastúpenia sledovaných vlastností keramiky, prezentovanej na tabeľe 15 (s. 153), odlíšila starší horizont od mladšieho a na tabeľe 16 (s. 154) naznačila možnosť rozdelenia staršieho horizontu ešte do dvoch fáz.

Do seriácie keramiky s využitím programu KAAN 2.09 zaradila N. Venclová 12 objektov obsahujúcich viac ako 100 črepov. Výsledok kvantitatívnej seriácie, ktorá nakoniec pracovala s 10 objektmi a 26 vlastnosťami, je prezentovaný na tabeľe 17 (s. 156-157). Poskytol dve skupiny odpovedajúce fázam 1 a 2 staršieho horizontu, naznačeného už porovnávaním percentuálneho zastúpenia vlastností, a skupinu 3 reprezentujúcu mladší horizont. Zároveň autorka uskutočnila interregionálne porovnávanie. Keramiku zo staršieho a mladšieho horizontu porovnávala s nálezovými súborami zo susedných i vzdialenejších regiónov. Z tohto porovňovania vyplynul podiel prvkov zo severozápadných i stredných Čiech vo výške adekvátnej vzdialenosti Mšeckých Žehrovíc od porovnávaných lokalít a regiónov, ako aj datovanie staršieho horizontu od prelomu LTB2/C1 do LTC1 (fáza 1) až po koniec LTC1 či prelom LTC1/C2 (fáza 2).

Výber charakteristických tvarov zo staršieho horizontu - LT(B)2-C1 - je na obr. 106 (s. 155). Za chronologicky diagnostické pre starší horizont považuje autorka ďalej sapropelitové výrobky a sklené náramky: podľa Haevernickovej klasifikácie typ 8b (obr. 93: 3, s. 131) a typ 14 (obr. 13: 5, 6,

s. 36). Pre mladší horizont uvádza ako charakteristické vyššie zastúpenie jemnej točenej keramiky, prezenciu dotáčanej či točenej úžitkovej keramiky, vyššie zastúpenie čierneho náteru a matného povrchu s vonkajším vhladzovaním. Signifikantné tvary mladšieho horizontu - LTC2-D1 - sú na obr. 107 (s. 163). Za obzvlášť charakteristické sa považuje tuhovanie, maľba a biely náter, vlasové hrebeňovanie a oblúkovité ryhovanie. Celý mladší súbor keramiky podľa autorky vykazuje stredoeurópsky až paneurópsky „oppidálny“ charakter. Z drobných kovových nálezov ako diagnostické pre mladší horizont určuje autorka predovšetkým železnú sponu, pravdepodobne variant A podľa Kostrzewského klasifikácie (obr. 73: 5, s. 111).

Terénny výskum zachytil na lokalite časť obytného areálu, k nemu prislúchajúci pohrebný areál reprezentovaný jediným hrobom a výrobný areál. Tento sídelný komplex datuje N. Venclová do obdobia LTB2-C1, s ťažiskom v LTC1. Vzhľadom na doložiteľné tri druhy špecializovanej výroby: spracovanie sapropelitu, produkcia železa a kováčstvo, autorka označuje toto sídlisko ako „industriálne“.

Ohradený areál považuje autorka za samostatný komponent, ktorý mal najmenej dve fázy: 1. drevené ohradenie; 2. ohradenie valom a priekopou. Na základe neodlišiteľnosti výplne žlabu od bázy telesa valu, aká sa javila v niektorých rezoch valom, N. Venclová dedukuje, že k vybudovaniu valu a priekopy došlo bezprostredne. Výstavbu valu podľa nálezov datuje rámcovo na prelom LTC1/C2. Podľa terénnych pozorovaní sa domnieva, že obdĺžnikový areál bol až neskôr priečne rozdelený valom a priekopou na dve štvorcové polovice.

Jedinou stavbou, ktorej primárnu funkčnú súvislosť s valovým ohradením možno predpokladať, je povrchový dom 0/87 v severozápadnom rohu južného štvorca. Podľa rádiokarbónového datovania dreva z kolových jám, uskutočneného v laboratóriu v Groningene (J. N. Lanting: Radiocarbon data, s. 271, 1 tabeľa) a jeho komentára E. Neustupným (Notes on radiocarbon dates, s. 293, 1 tabeľa) patrí povrchová stavba do 2. mladšej fázy, do doby okolo 190-180, alebo najneskôr k roku 150 pred Kr. O rekonštrukciu tejto stavby sa v recenzovanej práci pokúsil P. Drda (Reconstruction of the structure 0/87, s. 259-263, 4 obr.).

Už spomenutá formálna podobnosť valového areálu so štvoruholníkovými areálmi typu „Viereckschanze“ viedla k predpokladu paralely aj s kultovou funkciou týchto objektov. Takúto interpretáciu podporoval aj starší nález kamennej skulptúry a nakoniec aj drevená stavba zistená výskumom z roku 1987, líšiaca sa od bežných domov na sídliskách. Vývoj ohradeného areálu so zreteľom na jeho chronológiu a funkciu prezentuje autorka formou modelu podaného na obr. 112 (s. 199) a na obr. 113 (s. 200).

Za veľký prínos práce možno považovať rozlíšenie dvoch komponentov na lokalite: sídliska „industriálneho“ charakteru a ohradeného areálu zvláštnej, pravdepodobne kultovej funkcie, ako aj vyčlenenie najmenej troch časových a stavebných horizontov v rámci areálu a s nimi súvisiacej evolúcie jeho funkcie. Výrobné sídlisko a azda čiastočne (v jeho najmladšej fáze) s ním súvislý areál vymedzený drevenou ohradou, na základe datovania N. Venclovej do LTB2-C1 až na koniec LTC1, môžeme teda prísúdiť ešte tej populácii stredočeských Kelto, ktorá pochovávala na plochých birituálnych pohrebiskách. Známa kamenná skulptúra ľudskej hlavy, podľa štýlového rozboru R. Megawej a W. Megawa (The stone head from Mšecké Žehrovice: an essay on the human head in early Celtic art,

s. 281-292, 8 obr.) vyhotovená niekedy v polovici 3. stor. pred Kr., mohla byť inštalovaná už v tomto ohradenom areáli, postavenom krátko pred rokom 200 pred Kr. Sčasti zhodný pôdorys staršieho dreveného ohradenia s bezprostredne následným valovým, reprezentujúcim druhú fázu, viedol autorku k úvahe o stále rovnakom zámere využitia daného priestoru aj na prelome LTC1-C2, teda v prvej štvrtine 2. stor. pred Kr.

Tretiu fázu podľa N. Venclovej predstavuje pravdepodobne oddelenie južného štvorca priečnym valom a priekopou, eventuálne v súvislosti so zámerom vybudovať na najvyššom mieste lokality drevenú stavbu. Pre prvú fázu tejto stavby na základe rádiokarbónového datovania sa ako najpravdepodobnejší javí dátum po roku 170, teda začiatok LTC2. Na základe nezvyklosti stavby, ako aj jej umiestnenia zvažuje autorka buď jej rituálnu funkciu, alebo výraz sociálnej prestíže. Druhú fázu stavby, po požiari, kladie ešte pred rok 150 pred Kr. Jej trvanie však nemožno presnejšie stanoviť. Teoreticky mohla existovať do prelomu LTC2/D1. Primárna funkcia severného štvorca v tejto dobe nie je archeologicky rozpoznateľná. Do tej istej doby datuje autorka aj uloženie zlomkov kamennej plastiky do jamy vo vnútri juhozápadného rohu južného štvorca. V prípade deponovania rozbitých sošiek naznačuje dvojaký spôsob interpretácie, buď náhodne v priebehu neprofánnej(?) funkcie valového areálu, alebo zámerne v súvislosti so zmenou využitia valového areálu - ukončenie kultovej funkcie. V úvahách o profánnych a neprofánnych aktivitách areálu v Mšeckých Žehroviaciach potom pripúšťa možnosť určitého časového odstupu medzi fázou svätyne, ktorej funkcia mohla skončiť v LTC2, teda okolo polovice 2. stor. pred Kr., a sídliskovou jednotkou - pravdepodobne dvorcom vybudovaným nevelkou komunitou v LTC2-D1, čiže po roku 150 pred Kr.

Za obzvlášť dôležitú považujem skutočnosť, že pozornosť autorky sa nesústredila iba na samotnú lokalitu, ale aj na jej širší kontext v rámci laténskeho osídlenia regiónu hornej Loděnice. Regionálnym prieskumom sa tu zistilo 32 laténskeho lokalít z obdobia LTb2-C1 s dokladmi spracovania sapropelitu a výroby železa. S ohľadom na objem produkcie, ktorý zrejme presahoval potrebu jednotlivých komunt, autorka predpokladá existenciu distribučného centra či centier. Do úvahy pre túto funkciu podľa nej prichádza aj sídlisko v Mšeckých Žehroviaciach. Celý uvedený región vníma potom ako určitý typ výrobnéj zóny, resp. ako „industriálnu zónu“. Na prelome LTC1/C2 osídlenie regiónu končí. V nasledujúcej fáze sú podľa autorky doklady osídlenia sporadické. Jednou z mála opätovne osídlených lokalít sú práve Mšecké Žehrovice. A v tomto kontexte sa ponúka možnosť rozšírenej interpretácie nového, alebo aspoň pozmeneného využívania ohradeného areálu novoprišliými osadníkmi - Keltmi oppidálnej civilizácie. Otázka diskontinuity osídlenia daného regiónu na rozhraní strednej (LTC1) a mladšej doby laténskej (LTC2-D1) v súvislosti s existenciou sídliskovej jednotky z LTC2-D1 nie je v recenzovanej práci bližšie rozvedená.

Prínos recenzovanej práce treba hodnotiť aj v metodologickej rovine, a to v súvislosti s možnosťami a obmedzeniami archeologickej interpretácie. Výsledky komplexného hodnotenia lokality totiž očividne poukázali na nebezpečie, ktoré so sebou nesie vyvodzovanie záverov na základe iba vonkajších, teda formálnych podobností.

Jozef Bujna

Vynokur, I. S.: Sloviansky juvelír Podnestrovia. Za materialamy doslidžen Bernašivského komplexu seredy-ny I tys. n. e. Oium. Kamianec-Podil'skyj 1997, 199 strán, 57 obrázkov.

Autor v práci publikuje mimoriadny nález umelecko-remeselnej dielne z doby okolo polovice 1. tisícročia po Kr., ktorý sa našiel v rámci výskumu včasnostredovekého sídliska pri dedine Bernašivka vo Vinickej oblasti v strednom Podnestrí. Výnimočnosť nálezu spočíva v tom, že sa tu po prvý raz našiel bohatý súbor kadlubov na odlievanie šperkov a ozdôb v jednej polozemnici s kolovou konštrukciou.

Práca je členená do štyroch kapitol. V úvode autor podáva prehľad názorov na pôvod a vývoj včasnostredovekých ozdôb, najmä lúčovitých spôn, ktorých kadlub sa vyskytol v uvedenej dielni.

Prvá kapitola podáva stručný opis vývoja osídlenia bezprostredného okolia Bernašivky. Po ňom nasleduje podrobný opis situácie výskumu objektu 36 - umelecko-remeselnej dielne, jeho stratigrafie, ako aj konkrétnych náleзов. Objekt 36 bol polozemnicou s kolovou konštrukciou a kamennou pieckou v rohu. Nachádzal sa v zoskupení viacerých sídliskových objektov. V skúmanom priestore to bol najstarší objekt. Z dvoch strán ho porušili objekty 35 a 37, pričom v objekte 37 sa našla keramika rozvinutej kultúry Praha-Korčak. V objekte 36 sa našli úlomky zásobníce s plastickou páskou pod okrajom, aké sa vyskytujú v okruhu Praha-Peňkovka, ale aj v neskoršej čerňachovskej kultúre, ako i ďalšie zlomky nádob neskorocherňachovskej kultúry. Na základe toho datuje autor objekt do polovice, resp. do tretej štvrtiny 5. stor. V tomto objekte bolo tiež 64 kamenných kadlubov na odlievanie rôznych ozdôb.

K najdôležitejším patrí kadlub na odlievanie lúčovitých spôn, ktoré sa vyskytujú na širokej rozlohe juhovýchodnej Európy v 5.-7. stor. Niektoré typy patria horizontu Martynovka-Čadjavica. O ich pôvode sa už dlhší čas vedie medzi viacerými bádateľmi diskusia. Kadlub z Bernašivky na odlievanie lúčovitých spôn, ktorý je na rozhraní dvoch veľkých včasnoslovanských komplexov, t. j. Praha-Korčak a Praha-Peňkovka, považuje Vynokur za doklad ich pôvodnej výroby v strednom Podnestří. Lúčovitá spona z objektu 36 má však trochu odlišné znaky, ako má väčšina týchto spôn na rozlohe od Dnestra až na Balkán, pôvodne spracovaných J. Wernerom. Spona má polkruhový, resp. segmentový hlavice s piatimi lúčovité usporiadanými okrúhlymi gombíkmi po obvode. Pätku má trapézovitú, ukončenú podkovovite, na bokoch má po dvoch zobákovitých výčnelkoch. Hlavica aj pätku je lemovaná radom krúžkov - solárnych znakov, ako ich označuje autor. Je preto otázne, či ju možno považovať za prototyp neskorších lúčovitých spôn s antropomorfnou pätkou a bohatou výzdobou hlavice aj pätky, aké poznáme najmä zo 7. stor. Ostatné kadluby slúžili hlavne na odlievanie rôznych príveskov, nášiviek, nákonč opaskov, praciek, ozdôb konského postroja.

Druhá kapitola sa zaoberá technológiou výroby uvedených ozdôb. Predmety sa odlievali zložitou technikou. V kamenných formách zhotovil zlatník voskové modely a podľa nich vyrobil hlinené, v ktorých už potom zhotovoval kovové ozdoby. I. S. Vynokur tu upozorňuje na lokálny charakter výroby lúčovitých spôn i celej série ďalších ozdôb. Technológia výroby poukazuje na vyspelé špecializované remeslo skúmaného obdobia.

Tretiu kapitolu venuje autor novým archeologickým poznatkom o sociálno-ekonomickom vývoji východných

Slovanov v 5.-7. stor. Podľa neho má odčlenenie remesla od poľnohospodárstva a počiatok špecializovanej remeselnej výroby v juhozápadnej skupine východných Slovanov hlboké korene už v dobe bronzovej a včasnej dobe železnej.

Vo štvrtnej kapitole sa pokúša zaradiť komplex ozdôb z Bernašivky do historicko-kultúrneho procesu Európy 5.-7. stor. V polovici 1. tisícročia po Kr. sa lúčovité spony stávajú európskou módou a sú rozšírené na území dnešného Rumunska, Maďarska, Moldavska, Východných Karpát, na lesostepiach a stepiach Ukrajiny a na Kryme. V tejto súvislosti sa autorovi zdá tendencia spájať lúčovité spony prevažne alebo výlučne s gótsko-gepidskými pamiatkami nedostatočne presvedčivá. Je toho názoru, že lúčovité spony a iné ozdoby tohto druhu nemôžu byť samy osebe znakom určitej etnicity. Hlavnú úlohu pri určovaní etnicity v skúmanom regióne, alebo aj v iných súvekých regiónoch juhovýchodnej a strednej Európy v dobe stahovania národov majú doklady spôsobu bývania, výroby keramiky a pohrebného ritu.

Je prirodzené, že etnické znaky európskych archeologických pamiatok obdobia polovice a tretej štvrtiny 1. tisícročia sa porovnávajú s písomnými prameňmi, ako sú napr. diela Prokopia, Jordana a pod. Len pri takomto komplexnom hodnotení možno prísť k určitým konkrétnym uzáverom.

Šperkárka dielňa v Bernašivke, na ľavom brehu Dnestra, leží na hranici neskorších včasnohistorických slovanských zväzov - Antov a Sklavínov. Kultúrna tradícia Antov a čiastočne aj Sklavínov sa neskôr uplatnila u ich následníkov - Poljanov na strednom Dnepri, v zväze Volyňanov a Dulebov, v kmeňoch Tivercov a Uličov na Dnestri, ktorí vytvorili s ďalšími východoslovanskými kmeňmi Kyjevskú Rus. Autor preto považuje šperkársku výrobu doloženú v Bernašivke za jedinečný historicko-typologický prototyp šperkárskej výroby Kyjevskej Rusi, pričom upozorňuje na prežívanie jednotlivých elementov z čerňachovskej kultúry. Prepojenie ozdôb komplexu šperkov z Bernašivky s neskoršími slovanskými nálezmi zo 7.-8. stor. nie je však jednoznačne doložené.

Publikácia je vybavená bohatým obrazovým materiálom s podrobnými kresbami terénnej situácie a všetkých nálezov, ktoré sú predmetom jej spracovania - keramiky a predovšetkým kadlubov. Autor v práci prináša aj rekonštrukciu použitia jednotlivých ozdôb tak na ženskom kroji, ako aj na konskom postroji. Ide o publikovanie mimoriadne závažného materiálu, skutočne jedinečného svojho druhu, ktorý môže byť dobrým východiskom pre ďalšie bádanie.

Tatiana Štefanovičová

Wieviel slawische Burgwälle gibt es denn „im Raum der ukrainischen Vorkarpaten“? Bemerkungen zum Artikel von Orest Korčynsky.

In die bedeutende und überaus nützliche Publikation über den frühmittelalterlichen Burgenbau in Mittel- und Osteuropa (Hemming/Ruttkay 1998) fand bedauerlicherweise auch ein Text Eingang, der zu seinem Nachteil von dem hohen professionellen Niveau der übrigen darin veröffentlichten Aufsätze abweicht. Gemeint ist hier die Aussage von O. Korčynsky (1998).

Die Kenntnisse über die Wehranlagen des 8. - Anfang 14. Jh. im oberen Dnjestrgebiet (Ukraine) sind höchst unzufriedenstellend. Seit der Zeit der Veröffentlichung des wertvollen, heutzutage allerdings schon teilweise überholten Buch von P. A. Rappoport (1967), in dem eine sachliche Übersicht der Burgwällen und alte Schlösser, u. a. solcher aus dem uns interessierenden Gebiet, dargestellt wird, ist keine modernere monographische Bearbeitung mit den Anzeichen einer soliden wissenschaftlichen Werkstatt erschienen. Der soeben genannte vermittelte die Informationen über 11 Burgwällen vom 10. bis zu der ersten Hälfte des 14. Jh. im Gebiet der ukrainischen Karpaten und deren nördlichem Vorfeld (Rappoport 1967, 222, 223).

O. Korčynsky führte seit dem Anfang der 80er Jahre zahlreiche Sondagen an viele Objekten durch. Allerdings liegt uns kein Verzeichnis der von ihm erforschten Burgwällen vor noch kennen wir ihre Anzahl; vorenthalten bleiben uns auch die Informationen über die Methode und den räumlichen Umfang der erwähnten Grabungsarbeiten, rätselhaft sind nicht zuletzt auch die Angaben zu den stratigraphischen Verhältnissen, die Charakteristik der Kleinfunde und folglich auch die Grundlagen für die chronologische Bestimmung der einzelnen Wehranlagen. In den wissenschaftlichen Umlauf ging bislang keine einzige Quellenpublikation zu dem obigen Thema ein.

Bekannt gegeben wurde dagegen eine auf ein paar Seiten angelegte Aussage, in denen weit gehende Schlussfolgerungen und Verallgemeinerungen dargestellt sind, die weder durch entsprechend (d. h. in Form eines Kataloges) vorgelegte Quellenangaben begründet sind noch sich aus der Anwendung einer gänzlichen und voll professionellen Analyse der angedeuteten mittelalterlichen Objekte ergeben (Korčynsky 1998).

Eine umfangreichere Kritik des Forschungsstandes im Bereich der frühmittelalterlichen Burgwällen im oberen Dnjestrgebiet wird an anderer Stelle dargestellt (Parczewski, im Druck), hier wollen wir uns einer Frage zuwenden. Bei welchen von der überaus großen Anzahl von „ca. 120“ von Korčynsky (1998, 436) berücksichtigten Objekten handelt es sich tatsächlich um Relikte von Wehranlagen des 9. bis zu der 1. Hälfte des 14. Jh.?

Folgt man dem Vorschlag dieses Autors, so entfielen auf eine Wehranlage im Durchschnitt (einschließlich der Gebirgsanökumene) ca. 130 km² Geländefläche. Indessen wurden in dem unmittelbar angrenzenden Teil Polens, in einem territorial und landschaftlich (und dazu noch archäologisch nicht schlecht erforschten) Gebiet, ca. 25 mehr oder weniger gesicherte frühmittelalterliche Burgwällen erfaßt (Parczewski 1986), was ein Durchschnittsareal von ca. 625 km² auf ein Objekt ergibt. Im Maßstab von ganz Kleinpole ist die Häufigkeit des Vorkommens der betreffenden Denkmäler noch geringer und beträgt im Durchschnitt ca. 780 km² auf eine Buranlage aus der Zeit zwischen dem Anfang des 8. und der Mitte des 13. Jh. (Berechnung nach Poleski 1998).

Meiner Meinung nach besteht eine hohe Wahrscheinlichkeit, daß in die sichtlich übermäßig ausgewachsene „Quellenbasis“ von O. Korčynsky auch viel spätere Objekte als die Anfänge des 14. Jh. Eingang gefunden hatten. In dem ehemaligen altrussischen Fürstentum Halitsch, das nach 1340 in den polnischen Staat eingegliedert wurde, bestand mehrere nachfolgende Jahrhunderte hindurch eine große äußere Gefährdung durch die Tataren, Walachen, Türken und Kosaken, es traten auch innere

Konflikte auf. Die Tradition zur Errichtung der Sitze der adeligen Familien in Form von hölzernen Wehrhöfen, die durch Gräben und Holz-Erde-Konstruktionen solide befestigt waren, überdauerte hier bis zum Ende des 17. Jh. Noch in der 1. Hälfte des 17. Jh. gab es Hunderte von ihnen (vgl. *Łoziński* 1957, 80-84). Nach ihrer Zerstörung - massenweise in Folge zahlreicher Überfälle und Kriege - wurde ihnen durch die Natur schnell die Form von „Burgwällen“ verliehen.* Es scheint als durchaus plausibel zu sein, daß unter den nicht dokumentierten „slawischen befestigten Siedlungen“ im oberen Dnjestrgebiet auch Überreste viel jüngerer Wehranlagen verborgen sind.

Es gilt Folgendes mit allem Nachdruck zu betonen: um die Glaubwürdigkeit der von O. Korčynsky vertretenen Ansichten zu überprüfen, müßte uns ein maßgeblicher Katalog von archäologischen Quellen vorliegen. Vorerst muß festgestellt werden, daß die von diesem Autor angenommene „Erkenntnismethode“ zu einem Wirrwar von Informationen führt, anstatt zur Erweiterung des Wissens in einem Wissensbereich beizutragen, der ja sowohl für die Rekonstruktion der Anfänge der Staatperiode im Dnjestrgebiet als auch für die Vertiefung der Kenntnisse über die Geschichte des Mittelalters im Einzugsgebiet der oberen Weichsel und der oberen Theiß bedeutend ist.

* Eines dieser Objekte, Ende des 17. Jh. errichtet, ein kleines hölzernes Schloß in der Ortschaft Temeszów (Kr. Brzozów) am oberen San blieb wie durch ein Wunder verschont und überdauerte bis zu seinem Abbau in den 20er Jahren des 20. Jh. (*Parczewski* 1995).

Übersetzt von Z. Pisz

LITERATUR:

- Henning/Ruttkey* 1998 - J. Henning/A. T. Ruttkey (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996. Bonn 1998.
- Korčynsky* 1998 - O. M. Korčynsky: Einige Untersuchungsergebnisse zu den slawischen Burgwällen des 9. bis zum Beginn des 14. Jahrhunderts im Raum der ukrainischen Vorkarpaten. In: J. Henning/A. T. Ruttkey (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996. Bonn 1998, 435-440.
- Łoziński* 1957 - W. Łoziński: Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. I. Kraków 1957.
- Parczewski* 1986 - M. Parczewski: Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat (Forschungsstand über die frühmittelalterlichen Burgwällen im Ostteil der polnischen Karpaten). *Acta Arch. Carpathica* 25, 1986, 179-205.
- Parczewski* 1995 - M. Parczewski: Drewniany dwór obronny Fredrów z Temeszowa nad górnym Sanem. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie 38/2. Kraków 1995, 4-6.
- Parczewski, im Druck* - M. Parczewski: Uwagi o stanie badań nad grodziskami średniowiecznymi na górnym Naddniestrzu. *Przegląd Arch.* 47, im Druck.
- Poleski* 1998 - J. Poleski: Frühmittelalterliche Burgen in Klempolen. In: J. Henning/A. T. Ruttkey (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996. Bonn 1998, 293-299.
- Rappoport* 1967 - P. A. Rappoport: Vojennoe zодčestvo zapadnorusskich zemel X-XIV vv. *Mat. i Issled. Arch. SSSR* 140, 1967.

Michał Parczewski

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

Od tohto čísla Slovenskej archeológie budeme na konci každého zväzku uvádzať zoznam skratiek v ňom citovaných časopisov a ostatných pravidelne i nepravidelne vychádzajúcich periodík. Podľa odporúčenia Edičnej rady Archeologického ústavu SAV útvár redakcie pripravuje zoznam skratiek, ktorý bude pre autorov dostupný a záväzný. S ohľadom na medzinárodný kontext sa prijala zásada, podľa ktorej nami používaný systém skratiek sa opiera o vypracovaný postup skracovania a rozsiahly zoznam skratiek, publikovaný v Ber. RGK 71, 1990 a 73, 1992, ktorý sa zároveň zásadne nelíši od pravidiel skracovania podľa slovenského pravopisu.

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

Beginnend von dieser Nummer der Zeitschrift Slovenská archeológia werden wir am Ende eines jeden Bandes das Verzeichnis der Abkürzungen der in ihm zitierten Zeitschriften und der übrigen regelmäßig und unregelmäßig erscheinenden Periodika anführen. Nach Empfehlung des Editionsrates des Archäologischen Institutes der SAW bereitet die Abteilung der Redaktion ein Abkürzungsverzeichnis vor, das den Autoren zugänglich und bindend sein wird. Mit Rücksicht auf den internationalen Kontext wurde der Grundsatz angenommen, nach welchem sich das von uns verwendete Abkürzungssystem auf das ausgearbeitete Verfahren der Kürzung und das umfangreiche Abkürzungsverzeichnis stützt, das in Ber. RGK 71, 1990 und 73, 1992 publiziert ist und welches sich zugleich nicht grundsätzlich von den Regeln der Kürzung nach slowakischer Rechtschreibung unterscheidet.

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

From this issue of Slovenská archeológia we will regularly enumerate abbreviations of quoted journals as well as all periodicals at the end of the journal. The Editorial Board of the Archaeological Institute have asked editors to prepare a list of abbreviations that would be accessible and binding for all its authors. Considering the international context, the principle was accepted according to which our system of abbreviations has its origin in the way of shortening and the comprehensive list of abbreviations published in the Ber. RGK 71, 1990 and 73, 1992, that at the same time does not differ from the rules of shortening the words in Slovak language.

Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
 Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica
 Acta Arch. (Ljubljana) = Acta Archaeologica (Ljubljana)
 Acta Praehist. et Arch. = Acta Praehistorica et Archaeologica
 Agria = Agria. Annales Musei Agriensis
 Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis
 Almanach Balneol. Múz. = Almanach Balneologického múzea v Piešťanoch. Piešťany
 Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
 Anthropologie (Paris) = L'Anthropologie. Paris
 Anthropozoikum = Anthropozoikum. Praha
 Antiquity = Antiquity
 Antropozoikum = Antropozoikum. Sborník geologických věd. Praha
 Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs
 Arch. Ért. = Archeológiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata
 Arch. Hist. = Archaeologia historica. Brno
 Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter
 Arch. Polski = Archeologia Polski
 Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy
 AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
 Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
 Borba = Borba. Dvojtyždenník slovenských vysokoškôľákov. Bratislava
 Bull. Assoc. Française Étude Quaternaire = Bulletin de l'Association Française pour l'Étude du Quaternaire
 Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
 Cumania = Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve
 Časopis Moravského Muz. Vědy Společenské = Časopis Moravského musea. Vědy společenské
 Československý Kras = Československý kras. Brno

- Eiszeitalter u. Gegenwart = Eiszeitalter und Gegenwart. Jahrbuch der Deutschen Quartärvereinigung
 Ethnogr.-Arch. Zeitschr. = Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift
 Folia Arch. = Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici
 Geoarchaeology = Geoarchaeology. An International Journal
 Geogr. Čas. = Geografický časopis. Časopis Geografického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava
 Geol. Práce = Geologické práce. Bratislava
 Glasnik Zemaljskog Muz. Sarajevo = Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu
 Hieron = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava
 Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
 Horná Nitra = Horná Nitra. Vlastivedný zborník. Martin
 Jahrb. Geolog. Reichsanstalt = Jahrbuch der Geologischen Reichsanstalt
 Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
 Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte
 Košické Hist. Zošity = Košické historické zošity. Košice
 Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Obrázkový časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava
 Mat. i Issled. Arch. SSSR = Materialy i Issledovaniya po Archeologii SSSR
 Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. = Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte
 Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
 Mitt. Museumsges. Piešťany = Mitteilungen der Museumsgesellschaft Piešťany. Piešťany
 Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
 Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica
 Múzeum (Bratislava) = Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. Bratislava
 Nachrbl. Dt. Vorzeit = Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit
 Naša Veda = Naša veda. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava
 Nové Obzory = Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
 Num. Listy = Numismatické listy
 Obzor Gemera-Malohontu = Obzor Gemera-Malohontu. Rimavská Sobota
 Obzor Prehist. = Obzor prehistorický. Orgán Spoločnosti československých prehistoriků
 Pam. Arch. = Památky archeologické
 Pam. Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava
 Pam. Prír. = Pamiatky a príroda. Metodicko-odborný a informačný časopis. Bratislava
 PaS = PaS. Príroda a spoločnosť. Populárno-vedecký dvojtyždenník. Bratislava
 Pravěk. N. Ř. = Pravěk. Nová řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů
 Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift
 Préhist. et Protohist. Champagne Ardenne = Préhistoire et Protohistoire en Champagne Ardenne
 Příroda = Příroda. Praha
 Quartär = Quartär. Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit
 Rad Vojvodanskih Muz. = Rad Vojvodanskih Muzeja
 Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny
 Sbor. MS = Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, literárnu históriu, dejepis a národopis. Turčiansky Sv. Martin.
 Sbor. MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
 Sborník Československé Společnosti Arch. = Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV
 Sborník Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University
 Schild von Steier = Schild von Steier. Beiträge zur Steierischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde
 Sdělení Mus. Spol. Piešťany = Sdělení Museální společnosti v Piešťanech. Piešťany
 Situla = Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani
 Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
 Slovensko = Slovensko. Magazín Matice slovenskej a Nadácie MS. Martin
 Slov. Kras = Slovenský kras. Zborník Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš
 Slov. Národopis = Slovenský národopis. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava
 Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
 Sovetskaja Arch. = Sovetskaja archeologija
 Sprav. SSS = Správodaj Slovenskej speleologickej spoločnosti. Liptovský Mikuláš
 Stud. Arch. Slov. Mediaev. = Studia archaeologica Slovaca mediaevalia. Bratislava
 Stud. Muz. Kroměříž = Studie Muzea Kroměřížska
 Sudeta = Sudeta. Zeitschrift zur Vor- und Frühgeschichte
 Svet Vedy = Svet vedy. Populárno-vedecký mesačník. Bratislava
 Szolnok Megyei Múz. Évk. = Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyve
 Štud. Zvesti AU SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
 Term. Társ. = Természet és társadalom. Bratislava
 Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam = Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam

- Vlast. Štúd. Gemera = Vlastivedné štúdie Gemera. Martin
Vlast. Zbor. Považia = Vlastivedný zborník Považia. Martin
Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
Výtvarný Život = Výtvarný život. Bratislava
Wiadomości Arch. = Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego
Wiener Prähist. Zeitschr. = Wiener Prähistorische Zeitschrift
Záhorie = Záhorie. Vlastivedný časopis venovaný dejinám, tradíciám, prírode a kultúre Záhoria. Skalica
Zalai Múz. = Zalai Múzeum
Zbor. FF UK = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava
Zbor. SNM = Zborník Slovenského národného múzea. Bratislava
Zeitschr. Arch. = Zeitschrift für Archäologie